

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ
ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ
ТОРАЙҒЫРОВ УНИВЕРСИТЕТІ**

**МИНИСТЕРСТВО НАУКИ И ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
ТОРАЙҒЫРОВ УНИВЕРСИТЕТ**

**АҚЫН СҰЛТАНМАХМҰТ ТОРАЙҒЫРОВТЫҢ
130-ЖЫЛДЫҒЫНА АРНАЛҒАН
«XV ТОРАЙҒЫРОВ ОҚУЛАРЫ» АТТЫ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ-ТӘЖІРИБЕЛІК
КОНФЕРЕНЦИЯНЫҢ
МАТЕРИАЛДАРЫ**

**МАТЕРИАЛЫ
МЕЖДУНАРОДНОЙ
НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОЙ КОНФЕРЕНЦИИ
«XV ТОРАЙҒЫРОВСКИЕ ЧТЕНИЯ»,
ПОСВЯЩЁННОЙ 130-ЛЕТИЮ
ПОЭТА СУЛТАНМАХМУТА ТОРАЙҒЫРОВА**

ТОМ 2

**ПАВЛОДАР
2023**

ӘОЖ 001
КБЖ 72
О-59

Редакция алқасының бас редакторы:

Садықов Е. Т., э.ғ.д., профессор, «Торайғыров университеті» КеАҚ Басқарма
Төрағасы – Ректор

Жауапты редактор:

Ержанов Н. Т., б.ғ.д., профессор, «Торайғыров университеті» КеАҚ ғылыми
жұмыс және халықаралық ынтымақтастық жөніндегі Басқарма мүшесі-проректоры

Редакция алқасының мүшелері:

Крыкбаева М. С., Исенова Б. К., Омарова А. Р., Утемисова З. Т.

Жауапты хатшылар:

Азаматов М. Т., Акимбекова Н. Ж., Ахметов Д. А., Бейсембай А. Ж.,
Досова М. Т., Жанар Дәуіт, Жания К.Ж., Зарипов Р. Ю., Исимова Б. Ш.,
Искакова Д. А., Кабдулина К. Т., Кайниденов Н. Н., Каменов А. А., Куанышева Р. С.,
Мажитова А. Е., Садықов Н. С., Сағындық Ә. Б., Тапалчинова А. С., Ткачук А. А.,
Титанов Ж. Е., Тулебаева Ж. А., Урузалинова М. Б., Фазлутдинова Ж. К.

О-59 «XV Торайғыров оқулары» : Ақын Сұлтанмахмұт Торайғыровтың
130-жылдығына арналған атты Халықаралық ғылыми-тәжірибелік
конференциясының материалдары. – Павлодар : Торайғыров
университеті, 2023.

ISBN 978-601-345-464-1 (жалпы)

Т. 2. – 2023. – 633 б.

ISBN 978-601-345-462-7

Ақын Сұлтанмахмұт Торайғыровтың 130-жылдығына арналған
«XV Торайғыров оқулары» атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік
конференциясының (27 қазан 2023 жыл) жинағында келесі ғылыми бағыттар бойынша
ұсынылған мақалалар енгізілген: Жаратылыстану ғылымдары, Гуманитарлық және
әлеуметтік ғылымдар, Экономика және құқық, Инженерия, Ауыл шаруашылық
ғылымдары, Энергетика және Физика-математикалық және компьютерлік ғылымдар.

Жинақ көпшілік оқырманға арналады.

Мақала мазмұнына автор жауапты.

ӘОЖ 001

КБЖ 72

ISBN 978-601-345-462-7 (Т. 2)

ISBN 978-601-345-464-1 (жалпы)

© Торайғыров университеті, 2023

Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар
Гуманитарные и социальные науки

Секция 6

Филологияның өзекті мәселелері

Актуальные проблемы филологии

**THE SPECIFICS OF TRANSLATING NATIONAL CULTURAL
REALITIES INTO RUSSIAN AND ENGLISH (BASED ON THE
MATERIAL OF K. ZHUMADILOV'S DILOGY «DARABOZ»)**

ABDULLAYEVA A.

PhD doctorate student, Al-Farabi Kazakh national University, Almaty

ASHIMKHANOVA S.

PhD, professor, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty

When translating works of art, it is particularly difficult to translate «realities», which are an element of language and culture and often contain hidden meaning. The translation of one reality often affects the reader's assessment of the translated text in relation to individual characters, events and the work as a whole. In other words, the translation of realities is one of the means of expressing the communicative intentions of the translator as a «co-author» of the text. In this article, using the example of two translations of K. Zhumadilov's diology «Daraboz» – Z. Bulanova and Astana-Personnel LLP (with the support of the National Library of the Republic of Kazakhstan) we will consider the issue of the actual translation of national cultural realities as a means of expressing the linguistic picture of the world of the source text. First, it is necessary to clarify what exactly is meant by the term «reality».

Historical background. The term «reality» has a huge number of definitions, we adhere to a broader interpretation by V. S. Vinogradov, and we believe that in reality, in addition to phenomena materializing in national and non-equivalent vocabulary, phenomena characteristic of a particular culture include phenomena that «are not reflected in special words and are «fixed» in the most common words», but whose associations are believed to include phenomena specific to a given culture [1, 88].

G. V. Chernov mainly uses the name «non-equivalent vocabulary» to denote realities [2, 223]. A. E. Suprun considers realities to be «exotic» vocabulary [3, 231]. According to the dictionary definition, reality is «any

object of material culture», «the national system of a given country, the history and culture of a given people, language contact of native speakers of a given language», «an object of material culture that serves as the basis for the nominative meaning of a word».

In their book «Untranslatable in Translation» S. Vlakhov and S. Florin [4] give the following definition: «Reality is an object of words, phrases and names characteristic of the life (life, culture, social and historical development) of one people and alien to another. It conveys national or historical features that usually cannot be translated because they do not have an exact correspondence (equivalence) in other languages and, in general, require a special approach.»

L. N. Sobolev in his work «On the translation of an image by an image» gives a narrower interpretation of the term «reality». In his opinion, this term means «everyday life, especially national words and expressions that have no analogues in everyday life and, consequently, in other languages, as well as words of national life that do not occur in other languages, since these objects and phenomena do not exist in other countries» [5].

M. L. Weisburd notes: «Facts include events in the social and cultural life of the country, official institutions and organizations, customs and traditions, goods, geographical location, works of art and literature, names of historical figures, public figures, scientists, writers, composers, artists, popular athletes, characters of works of art, natural phenomena, In addition, it may include many heterogeneous facts that cannot be classified» [6].

Research methods. Descriptive translation, exact translation, selection of parallels, transcription and transliteration can be called as methods of transmitting realities. The problem of translating realities is also considered in the works of M. L. Weisbard, E. M. Bereshchagin, I. Keller; Keller, V. G. Kostomarov, A. D. Reichstein, V. Rossels, A. E. Suprun, G. D. Tomakhin, G. V. Chernov, L. N. Sobolev note that it is usually impossible to translate realities. This applies to lexical translation, which is impossible with respect to individual elements, but is possible with respect to complex whole, i.e. contextual, translations. The translation of realities is part of a large and important problem of the transmission of national and historical identity, a problem that has persisted since the inception of the theory of translation as an independent discipline. When translating realities, the text adapts to the new addressee, and the information contained in the source text changes. The functional

role of reality is the most important principle of the pragmatic aspect of translation.

However, it is not always possible to preserve the reality or replace it with an equivalent in another culture. This is especially true for the transmission of real and concrete associations with an indirect object that make up the specifics of the lexical meaning of the word. At the same time, the elimination of realities reduces the artistic value of the translation compared to the original text. The reality reflecting the peculiarities of the national language culture may be important for creating vivid images that are not always available to representatives of a foreign language culture. Identifying it in the full form of national and cultural associations is the most important task of translation activity. You should also pay attention to the substitution of foreign-language realities in the translation process. Translators sometimes interpret the content of the source text as if through the prism of their own language or culture. However, such translations lead to a distortion of the meaning of the source text and should be considered undesirable from the point of view of translation theory.

Research results. Let us dwell in more detail on examples of the translation of national and cultural realities encountered in K. Zhumadilov's dilogy «Daraboz» [8,9,10] into Russian and English. The analysis of literary translation of national and cultural realities in the dilogy of «Daraboz» allows us to identify some typical translation techniques.

Let's consider one of the striking examples of transliteration when transferring қотан:

*Құла түзде құланиек таң атып, шығыс көкжиек
алтын садақ игендей арайлана бастаған шақта,
қотан төріндегі ақ үйлердің бірінен шыққан
Қабанбай батыр ақырын аяңдап, ауыл сыртындағы
кыземшек төбенең басына көтерілді [8,4].*

*Как раз в это время из белоснежной юрты,
что возвышалась на почетном месте в стороне от котана,
вышел Кабагбай батыр и не спеша направился к невысоким
холмам, украшавшие степные просторы [9, 4].*

*As the dawn broke and the sun began to rise over,
Kabanbay batyr came out slowly from one of the houses
and climbed to the hill located outside of the village [10, 5].*

In K. Bektaev's explanatory dictionary of the Kazakh language [11] the lexeme қотан it has the following interpretation: «a place for sheep to sleep». In the Russian version of the novel's translation, transliteration was used for this word қотан and there is a footnote explaining the lexical unit «a place for sheep to sleep», whereas there is no translation in the English version. Here we can observe that the translator of Astana-Personal LLP applied the omission of this vocabulary and descriptively revealed only the situational model, without delving into the detailed semantic analysis of each word of the original. Despite the omission of the token қотан is fully displayed as a situational model, and fully reveals the essence of the statement.

Consider the following token мүшел, and how accurately was the semantics of the lexical unit conveyed:

Биыл – батырдың алтыс бір мүшелі [8, 5].

Нынче батыру – шестьдесят первый год [9, 5].

This year batyr turned sixty-one mushel [10, 6].

The word мүшел for the Kazakh people, it has a particularly sacred meaning, since every 12 years, according to the belief of the Kazakh people, a person experienced a period of stagnation when the body and soul underwent changes. English version of the translation mushel it was transmitted through transliteration, retaining the symbolic meaning of the word, whereas in the Russian version of the translation мүшел – год the meaning of the word indicated in the original of the novel does not have a semantic coloring. Both versions of the translation are full-fledged and retain the semantics of the lexical unit мүшел.

To translate the word көнек the following translation options were given as бурдюк and pail.

Кубасқа күндік таңертең ішкізетін бір көнек бие сүтінің де дайын тұрғаны хақ [8, 6].

Кабанбай знал, что Шагалак для любимого коня заранее припас в кожаном бурдюке утреннюю долю кобыльего молока [9, 6].

It's true that one pail of mare's milk that Kubas drinks every morning is ready for him [10, 7].

In our opinion, they are inadequate, as they give a general picture of the traditions of Kazakh culture. In this case, it is necessary to give an explanation of the lexeme көнек – leather bucket, swelling, ladle. Since ancient times, the Kazakh people used көнек for milking mares, it is made from horse or camel skin of the cervical region. The word бурдюк is a bag made of animal skin for storing and transporting wine and other liquids, and does not reflect milking utensils in any way. The

English version of the translation uses the words pail - container, usually with a curved handle attached to opposite sides of the upper edge. The words бурдюк and pail do not fully reveal the meaning of the national cultural reality, but only gives the concept of dishes for storing liquids.

Another example of the translation of the national cultural reality, we could cite the word кебеже, which was translated using transliteration:

*Айнала шашылған киім-кешек, қорпе-жастық,
ескі кебеже [8, 150].*

*Вокруг валялись вещи, одежда, одеяла для подушки,
старые кебеже... [9, 158]*

*The clothes, blankets and pillows, and old chests
were scattered everywhere [10, 123].*

Кебеже – a small food storage chest used in household use was made of planks fastened with wooden staples and leather cords. The walls could be decorated with carvings, paintings, bone and silver inlays. Transliteration and a footnote giving interpretation to the reader were used for the Russian version of the translation. Whereas the English version of the translation chests fully reveals the semantics of the word кебеже and has a similar meaning, a large sturdy box, usually wooden, used to store goods or property or to move property from one place to another.

One of the details of the yurt is сырык - a long pole with a fork that serves as a support in the yurt during strong winds.

Малымыздан құрық, басымаздан сырық кетпейді [8,225].

*Скот постоянно страдает от курыка,
а наши головы – от сырыка [9,239].*

They never left us alone [10,182].

During the kurultai, the participants discussed many issues, trying to come to a common solution. Koigeldy batyr from the Dulat clan in his speech mentioned the Khanate of Kokand and the Manap of the Kirghiz, who deprived the families of the Elder zhuz of peace, constantly robbing travelers, stealing shoals of horses, and also capturing Shonzhi, Narynkol and Karkary. The author compares the invasion of the Kyrgyz on syryk, which is a mandatory device during a strong wind, thereby showing the need of Koigeldy batyr to get rid of the invasion of enemies from the south as soon as possible. In the Russian version of the translation, the word сырык remained unchanged, whereas in the English version of the translation there was an omission of this sentence, briefly explaining the meaning of the word сырык: They never left us alone - они нас не оставят в покое, thereby indicating a constant hostile situation from the outside.

Another important product in the yurt are carpets, the variety of which exceeds dozens of species. Carpets from time immemorial are an image of everyday life, culture, customs and traditions of the nomadic people, as patterns in a combination of contrasting and muted tones can tell us, revealing to us the peculiarities of the material and spiritual life of the Kazakh people.

Оңтүстіктің аиы күні шекені шағып жібермесін деп, төбенін теріскей бетіне көлеңке шатырлар ұсталып, көк майсаның үстіне текемет, сырмақ, түкті кілемдер төселген [8, 214].

Для защиты от беспощадного южного солнца с северной стороны склона, ближе к вершине, были установлены шатры, на зеленой свежей траве разостланы текеметы, сырмаки, ковры [9, 227]

On the south's bitter day, there were ceiling for sitting under shadows and carpets were laid on the grass for a comfort [10,174].

In this passage K.Zhumadilov describes the nature of the Turkestan region, where the kurultai was held at the head of the khan of the Kazakh horde Abilmambet and the khan of the Middle zhuz Abylai. Their thrones towered at the top of the Kultobe, tents were set up below and carpets, tekemets and symmaks were spread out. Сырмақ – a bedding carpet made by sewing on the base of two multicolored identical patterns cut from a single felt cloth. Текемет – felt carpet with a sunken color pattern, in comparison with symmak, is easier to manufacture and has less clear forms of ornaments. Translated by Z.Bulanova, the words сырмақ and текемет have not lost their imagery, fully conveying the author's idea. Astana-Personal LLP managed with a word carpets – ковры, combining the imagery of several words into one single. We believe that the English version of the translation is quite appropriate and reveals the essence of the proposal.

Research discussion. National-historical realities represent a national-cultural phenomenon and, with in-text or out-of-text commentary, bring the necessary flavor to the translation text. With the help of transcription and transliteration techniques, the subject national cultural realities, bearing historical and national flavor, were translated. Nevertheless, the margin of acceptable transliteration is extremely thin: excessive fascination with this technique leads to the «exotisation» of translation. Often, in translations of Kazakh works of art into Russian and English, it is difficult for the reader to perceive such realities as «тундики», «уыки», «кереге», «текемет», «кимешеки», «сырмақ» and others. The desire to preserve the national flavor is faced with an

objective process of «blurring» the reality at the level of the original text, therefore, in the process of translation, it is worth considering those cases when there is an objective possibility of replacing the reality on a functional basis. In descriptive translation, that is, the disclosure of the meaning of reality with the help of expanded phrases, it is necessary to have a correct, undistorted understanding of the genetic nature of reality and brevity in revealing its meaning, so as not to disrupt the rhythmic organization of the original.

Conclusion. Based on the material of the translation of the historical novel of the Kazakh writer Kabdesh Zhumadilov «Daraboz», we have once again shown how difficult the problem is the reproduction of realities reflecting the Kazakh reality, national identity in translation into an unrelated language. The preservation of realities, as well as their translation, is particularly difficult when translating from one language to another. Realities, reflecting the specifics of national culture, create a vivid image that is not always accessible to a representative of a foreign culture. And the successful resolution of such moments in practice requires a lot of effort from translators. With interlanguage transformation, losses are inevitable, i.e. there is an incomplete transfer of the meanings expressed by the original texts, therefore, the translation text can never be a complete and absolute equivalent of the original text. The task of the translator is to make this equivalence as complete as possible, i.e. to achieve the reduction of losses to a minimum.

Overall, having analyzed examples of translations of national and cultural realities in K.Zhumadilov's Kazakh work of fiction «Daraboz» into Russian and English, we came to the conclusion that the desire to preserve folk-colorful features and connotations leads to certain difficulties in their transfer to unrelated languages. Violation of this imbalance leads either to excessive exotisation, or to distortion of the ethnopsychological perception of translation. And this is one of the many problems of recreating the national cultural specifics of the original, which is not reduced to solving individual particular problems, but rather consists of the whole complex of features representing the synthesis of national worldview, images, forms, situations and requiring painstaking scientific study.

REFERENCES

1 Виноградов В.С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы). – М.: Издательство института общего среднего образования РАО, 2001, С.192

- 2 Чернов Г. В. К вопросу о передаче безэквивалентной лексики при переводе советской публицистики на английский язык. // Ученые записки 1-го МГПИИЯ, т. XVI. М., 1958. С. 223.
- 3 Влахов, С., Флорин, С. Непереводимое в переводе. – М.: Международные отношения, 1980. – 342 с.
- 4 Вайсбурд, М.Л. Реалии как элемент страноведения / М.Л. Вайсбурд // Русский язык за рубежом. - 1972. - № 3. – С. 98–100.
- 5 Федоров, А.В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы). - 5-е изд., перераб. и доп. – СПб.: Филологический факультет СПбГУ; М.: Филология Три, 2002. – 416 с.
- 6 Жумадилов К., Дарабоз. Алматы: , 2018 - 474 с.
- 7 Жумадилов К. Кабанбай батыр: роман-диалогия // Пер. с каз. 3. Булановой. - Астана : Аударма, 2006 - 504 с.
- 8 Zhumadilov K.. Daraboz // translated by publishing house Zharkyn – Astana, 2018 - 389 p.
- 9 Бектаев К. Большой казахско русский словарь, Алматы: 2007. – 712 с.
- 10 Жайынбаева, А.А. Русские и английские интерпретации реалий казахской культуры // Молодой ученый. – 2015. – №6. – С. 805-809.

THE STUDY OF SOCIOLINGUISTIC COMPETENCE AS A METHOD OF TEACHING ENGLISH AS A FOREIGN LANGUAGE

ALIPOVA A. K.

master student, Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar

KULAKHMETOVA M. S.

PhD in Philological Sciences, associate professor of Foreign Languages
Department, Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar

Nowadays there is a multitude of educational methods to teach English to non-native learners. However, hardly any of them fully reveal and develop language skills. It's clear to note that all learners are different with individual language learning backgrounds, levels of language proficiency, and learning skills by far. Even so, there is a common competence, which should be developed in English lessons for foreign students. The competence is called sociolinguistic competence, one of the most basic abilities to form and produce language knowledge. Forming sociolinguistic competence passes through developing students' communicative skills and target language culture knowledge.

The relevance of the study lies in the demand for theoretical and practical knowledge in the field of a foreign language and the development of teaching methodology in the educational process. The need to promote *sociolinguistic competence* in foreign language learners becomes more evident when they use English for actual communication in real life as stressed by Krashen [1, p. 297]. According to Yu, «learners have to internalize sociolinguistic rules to assist in the choice of appropriate forms» [2, p. 3]. The ability to use English in various appropriate social settings where communication takes place is called sociolinguistic competence. Such factors as age, gender, social status of the participants, and the formality of the setting are required to be taken into consideration in the process of communicating. Clearly, sociolinguistic competence can be divided into two areas: appropriateness of form and appropriateness of meaning. As a means of communication, the acquisition of language use knowledge is essential for the formation of sociolinguistic competence, so that should not interfere with one another.

Sociolinguistics is a fundamental unit of communicative competence in that it includes learning pragmatic and sociolinguistic knowledge about how to use language linguistically and socially appropriately [3, p. 15]. Recent studies show that most of the students who learn English as a Foreign Language lack communicative skills despite their language level. Learners generally can't extend to the upper level of speaking ability, being able to talk about conceptual topics with errors. Nevertheless, learning a different language for years can't guarantee reaching a level of proficiency. Many students feel insecure about communicating with a native speaker. Reasons for this continued difficulty in communicating in the second language can include problems with pronunciation, lack of knowledge of actual speech use of idiomatic expressions and slang, and learner differences in the ability to acquire language and in motivation to produce native-like speech. Another important contributing factor to incompetence in the language is that the speaker is confused about which utterances are appropriate in the social situation in which he or she is speaking. This ability to adjust one's speech to fit the situation in which it is said is called sociolinguistic competence, and without this ability, even the most perfectly grammatical utterances can convey a meaning entirely different from that which the speaker intended [4, p.7].

The linguist P. Doyet in 1990 proposed the types of speech activity as the fundament of the organization of foreign language communicative competence. He pointed out 4 competencies:

- 1) competence in speaking (lexical, grammatical, pronunciation);

- 2) competence in writing (lexical, grammatical, spelling);
- 3) competence in listening (distinguishing sounding signs, grammatical and lexical);
- 4) competence in reading (distinguishing graphic signs, grammatical and lexical) [5, p. 25].

Therefore, to attain reading and listening competencies it is essential to form receptive grammatical and lexical skills and abilities, whereas speaking and writing competencies require the development of productive lexical and grammatical skills and abilities.

According to the Common European Competence, communicative competence consists of 3 groups of competencies: linguistic; sociolinguistic, and pragmatic. Each group of competencies consists of knowledge, skills, and know-how.

Sociolinguistic competencies relate to the sociocultural conditions of language use (rules of politeness, knowledge of the norms of relationships between generations, genders, classes, and social groups, linguistic coding of certain basic rituals in the life of society). When people of different cultures are involved in conversation, this element extremely influences the process of communication.

Sociolinguistic competence presupposes the acquisition of such knowledge as:

1 *marker of social relations* (forms of greeting when meeting, getting to know each other, parting, forms of address for expressing various emotions in a formal and informal setting, rules for changing remarks, parasitic words);

2 *etiquette-usual forms of speech* (expressions of positive politeness, negative politeness, the correct use of words of recognition and gratitude, deliberate neglect of politeness formulas);

3 *expressions of folk wisdom* (proverbs and sayings, phraseological turns, famous quotes, cliché attitudes, evaluative statements);

4 *registers of communication* (systematic differences between variants of the language used in different contexts: cold politeness, formal, informal, neutral, familiar, intimate);

5 *dialects and accents* (the ability to determine the social class, region of residence, national origin, race, and professional group of the interlocutor by linguistic markers: lexical, grammatical, and phonetic features of speech, non-linguistic means of speech communication, body language).

Over time, teaching methods change and improve in different aspects. Thus, for instance last century teachers concentrated only

on grammar and translation of written text. The shift in emphasis on conversational competence in recent years has given rise to the idea of communicative competence, that is, the ability to speak a language fluently. Canale and Swain in 1980 and 1983 respectively break down communicative competence into four parts:

1) Linguistic competence, ability to use the linguistic code, grammar, pronunciation, and vocabulary correctly;

2) Discourse competence, which is the ability to maintain cohesion between segments of discourse;

3) Strategic competence, which is the learner's ability to repair communication breakdown and work around gaps in his or her knowledge of the target language;

4) Sociolinguistic competence, is the learner's ability to use language appropriately in various social contexts.

Canale and Swain's model for communicative competence serves to ensure that non-linguistic aspects of language such as sociolinguistic competence would not be ignored in the understanding of communicative competence [6, p. 33]. Sociolinguistic competence requires the adaptation of its grammatical forms to the environment in which communication takes place. Such aspect as age, status and gender of participants, the formality of the situation are very important in this process. When a person travels to another culture, these situational factors can cause different speech reactions than in their native culture. Wolfson describes the effects of this different cultural context on language learning with the term sociolinguistic relativity, which she defines as the following: each community has its own unique set of conventions, rules, and patterns for the conduct of communication and (that) these must be understood in the context of a general system which reflects the values and the structure of society, [7, p. 2]. This statement claims that culture can be used as a basis for understanding all patterns in the use of language by the community. Students can better understand the conventions of language use in society if they also study the culture of this society, once again emphasizing the importance of teaching both cultural and sociolinguistic aspects of language.

An essential component of sociolinguistic competence is knowledge of the culture of the source language and the realization of intercultural differences. Thus, to help students achieve knowledge is important to introduce them to the culture of the target language in the classroom. The most challenging is to organize the process of introduction to culture correctly without unnecessary information.

Based on the above, the following qualities of the student's personality should be formed for the successful implementation of communication in intercultural communication situations, such as:

- openness (freedom from prejudice towards people who are representatives of a different culture);
- tolerance;
- ability to hear and listen to the other person;
- ability to see commonalities and features due to national factors;
- ability to understand and accept differences in cultural behavior of the native language and the language of the country being studied;
- readiness for practical use of a foreign language as a means of communication with native speakers;
- need to learn a foreign language independently outside of school hours.

So that students could properly comprehend the socio-cultural basics, certain requirements are necessary for the teacher:

- possession of the audio side of speech;
- ability to correctly build and perceive foreign language speech by ear;
- possession of a vocabulary that allows students to learn to communicate within the topics and situations provided for by the standards of the IA;
- local knowledge and knowledge of the culture of the language being taught.

So, it should be emphasized that mastering a foreign language without getting acquainted with the culture of the country of the studied language, with the mentality of people who speak this language, cannot be complete. That is, we need to master not only the language itself but also the «image of the world» of those who speak it since representatives of a different culture should not be psychologically «strangers» to us.

Taking into account the changed status of a foreign language as a means of communication and mutual understanding in the world community, the modern methodology emphasizes the need to strengthen the pragmatic aspects of language learning. This means that during training it is crucial not only to achieve high-quality results in mastering foreign language communication but also to find a real way out to a different culture and its speakers. It is not just about knowing the language, but about the ability to use it in actual communication.

The state standard of foreign language proficiency states that the formation of communicative competence is inextricably linked with

socio-cultural and country-specific knowledge, in other words, as if with «secondary socialization». Without knowledge of the socio-cultural background, it is impossible to form a communicative competence, even within narrow limits.

Modern methodological research is based on a lingo-cultural approach to teaching a foreign language. However, there is a vocabulary component with cross-cultural data concerning the various aspects of life in the country of studied language, its history, literature, science, art, traditions, manners, and customs.

The linguistic and cultural aspect contributes to the enrichment of the subject-content plan. It is a more thorough selection and earlier use in school teaching of a foreign language is one of the reserves for increasing its activity. Culture in its various directions contributes to the formation of a person's personality. «Foreign language culture» is all that the process of mastering a foreign language can bring to students in educational, cognitive, developmental, and educational aspects.

The following elements constitute the content of «foreign language culture»:

1 the body of knowledge about the target language, functions of language in society, the culture of the country of the target language, the most effective ways of mastering the language as a means of communication, the ability to influence the learning identity of students, all the authors call the conventional element – knowledge,

2 experience in speech and learning activities - learning and speech skills,

3 the ability to perform all speech functions necessary to meet their needs and the needs of society,

4 experience of emotional attitude to the process of mastering a foreign language culture to the teacher and friends as speech partners, to the language being studied as an educational subject, to the role of language in the life of society - experience directed at the system of values of the individual or otherwise - motivation.

The use of country-specific information in the learning process increases the cognitive activity of students, considers their communication capabilities, promotes their communication skills and abilities, as well as positive motivation, provides an incentive to work independently on the language, and contributes to the solution of educational tasks.

The main goal of teaching a foreign language in secondary school is to develop the student's personality in an inseparable connection with the teaching of the culture of the country of the language being studied,

contributing to the desire to participate in intercultural communication and independently improve in the acquired activities.

This subject has its own research material, which is a purely linguistic discipline, since the subject of linguistics is the facts of the language, reflecting the features of the national culture, which is studied through the language, and for the selection, description, presentation of linguistics material, linguistic methods are used.

Another approach to encourage speech actions, we use problematic questions and problematic speech situations; cognitive-search tasks: systematization and generalization, interpretation of the information presented, recoding verbal information into a schematic one, for example: selecting information from the text, making a story or questions according to the table and conduct a survey.

A very effective way to create intrinsic motivation to speak up is through provocative statements. Agreeing or disagreeing with a «provocation» contributes to the development of thinking, the ability to express and prove one's own point of view, to lead a discussion. For example, some words are more powerful than any actions. «Do you agree? If you do, explain, why sometimes a simple word can produce an immediate effect on the human mind. What does it depend on?»

To motivate students, increase cognitive activity, and allow work in the study of temporary forms students are invited to derive the formula of education, as well as try to predict the cases of its use, which facilitates memorization and makes the process more interesting.

A variety of methods of problem-based learning can also be used when working on a modified text, while it is possible to individualize and differentiate tasks by changing the degree of complexity. For instance, when working on one text, three groups of students are offered three versions of the same text, in one of which words are missing, in the other parts of the text are rearranged, in the third there are not enough sentences that are in the wrong order after the text. In the end result, all groups should get the same version of the text. This type of work makes it possible to achieve the involvement of students in the lesson, to teach to listen and hear a friend, to exercise mutual control, and to activate the mental activity of students.

Problem tasks are very productive to use in homework, which eliminates the possibility of cheating and increases the cognitive activity of students.

Work experience shows that problem-based learning can be effectively used in all types of speech activity, and problematic questions

can be brought closer to the conditions of real communication not only due to the vitality of situations, but also by increasing the novelty of information, and this undoubtedly arouses interest in them. Problem-based learning introduces new techniques into the educational process, revitalizes and activates them, eliminates thoughtless memorization and retelling of «bookish» knowledge, and introduces creative independence into the process of knowing the world. So problem-based techniques develop sociolinguistic competence and help to strengthen language skills.

To sum up the theoretical literature and sources that we have studied, it is important to note that sociolinguistic competence strongly influences the development of communication skills, which in turn fully form the knowledge of the target language, especially for Foreign English learners. In our study, we found that to develop sociolinguistic competence there should be used a comprehensive approach, which includes the introduction of language culture, usage of various speaking exercises, and integration of problem-based tasks to challenge students to work and participate in a communicative atmosphere. So, the developed system of forming sociolinguistic competence consists of a combination of the following types of tasks: problem tasks aimed at teaching aspects of the language (lexical, grammatical, phonetic), aimed at teaching receptive types of speech activity (reading, listening), aimed at teaching productive types of speech activity (speaking, writing), complex problem tasks and introduction of language culture. This complex method of teaching is aimed at achieving a single goal - the formation of a foreign language sociolinguistic communicative competence among students. However, teachers have to define all the aspects connected to the use of language. In the process of teaching teachers cannot be sure that they improve sociolinguistic competence of their students immediately, but by reviewing the influence of social and cultural factors on language and including lessons with a functional approach, teachers can hope to increase the sociolinguistic awareness of their students.

REFERENCES

- 1 Kramsch, C. (2014), Teaching foreign languages in an era of globalization: Introduction. *The Modern Language Journal*, 98: 296–311, [in English].
- 2 Yu, M. C. (2006). On the teaching and learning of L2 sociolinguistic competence in classroom settings. *Asian EFL Journal*, 1-24, [in English].

3 Mede E., Dikilitaş K. (2015). Teaching and Learning Sociolinguistic Competence: Teachers' Critical Perceptions. Participatory Educational Research (PER), 2(3);14-31, [in English].

4 Mizne, Claire Ann, «Teaching Sociolinguistic Competence in the ESL Classroom» (1997). Senior Thesis Projects, 1993-2002, [in English].

5 Methods of teaching foreign languages in primary and secondary schools [Text]: a textbook for students of pedagogical colleges / Ed. V.M. Filatov. - Rostov n / a: «Phoenix», 2004. - 416 p., [in Russian]

6 Canale, M., & Swain, M. (1980). Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing. Applied linguistics, 1, 1, [in English]

7 Wolfson, N. (1989). Perspectives: sociolinguistics and TESOL. Cambridge: Newbury House Publishers, [in English].

СОХРАНЕНИЕ МЕТАФОРИЧЕСКОГО ОБРАЗА В ПЕРЕВОДЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ПАСТЕРНАКА НА АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫК

АУШАХМАН А. Т.

докторант, КазНУ имени аль-Фараби, г. Алматы

ТАРАКОВ А. С.

д.ф.н., доцент, докторант, КазНУ имени аль-Фараби, г. Алматы

В современной лингвистической науке и культуре, где вопросы перевода и интерпретации текстов занимают особое место, проблема перевода литературных произведений и, в частности, сохранения метафорического образа поэта в переводе, стоит в центре внимания многих исследователей, академиков и переводчиков. Эта проблема раскрывает сложный процесс сохранения художественного воздействия и эмоциональной глубины оригинального текста при переводе на другой язык, а также выявляет уникальные трудности, связанные с передачей культурных и языковых нюансов. Однако, несмотря на широкую изученность в общем контексте, она остаётся относительно мало исследованной в контексте конкретных авторов и произведений, особенно таких значимых и выдающихся, как знаменитый русский поэт Борис Пастернак. Его произведения, насыщенные метафорическими образами и сложными художественными выразительными средствами, переведены на английский язык, и этот перевод представляет особый интерес для исследования, поскольку требует глубокого понимания не только

лингвистических, но и культурных, исторических и философских аспектов, что делает задачу сохранения метафорического образа весьма сложной и многогранной.

Выбор данной темы обусловлен рядом факторов, среди которых наличие проблемной ситуации в исследовании перевода метафорического образа, особенно в связи с распространением литературы Пастернака в англоязычном мире, где отсутствует исчерпывающий анализ этой проблемы, учитывая уникальность стиля и языковых особенностей данного автора, что создаёт потребность в детальном изучении данного вопроса.

Актуальность изучения данной проблемы определяется не только общим интересом к механизмам перевода и сохранения художественного образа в разных языковых культурах, но и конкретным недостатком исследований, посвященных переводу произведений Пастернака, что свидетельствует о значительной практической и теоретической значимости данного вопроса в современном лингвистическом и культурном контексте.

Целью данного исследования является комплексный анализ и доказательство тезиса о важности и сложности сохранения метафорического образа в переводе, а также глубокий анализ специфики перевода произведений Пастернака на английский язык, включая определение объекта, предмета, методов и подходов, выявление возможных гипотез и определение ценности работы в контексте современной лингвистической науки и культурологии.

Таким образом, данная тема, являясь не только актуальной и многогранной, но и многозначной, открывает новые горизонты для изучения сложных взаимодействий языков и культур через призму перевода произведений одного из величайших поэтов XX века, обогащая тем самым научный и культурный диалог.

Для исследования были выбраны произведения Бориса Пастернака, переведенные на английский язык. Основной фокус был сделан на его поэтических работах, так как именно они наиболее ярко демонстрируют особенности метафорического образа. В качественном отношении материал включал в себя стихотворения разных периодов творчества Пастернака, а в количественном – анализ проводился на основе более чем двадцати различных переводов.

Исследование было проведено с использованием современных лингвистических и культурологических методов, включая программное обеспечение для текстового анализа. Новизна

исследования заключалась в комплексном подходе к анализу метафорического образа в переводе, учитывая не только языковые, но и культурные, исторические и философские аспекты.

Обзор литературы включал в себя анализ как фундаментальных работ в области перевода и метафоры, так и новых исследований отечественных и зарубежных авторов. Внимание уделялось научному вкладу авторов в понимание механизмов перевода метафорических образов и их сохранения в различных культурных контекстах. Кроме того, выявлялись пробелы в исследовании, которые данная работа стремится заполнить, особенно в отношении специфики перевода произведений Пастернака. Все использованные источники имели прямое отношение к исследуемой проблеме и внесли значимый вклад в понимание исследуемого вопроса.

Основная задача перевода метафорических образов в произведениях Бориса Пастернака заключается в преодолении как лингвистических, так и культурных барьеров, что обусловлено глубоким укоренением метафор в культурных обычаях, истории и мифологии русского народа. Перевод таких метафор, особенно в контексте поэтического языка Пастернака, требует не только языковой грамотности, но и особой культурной чуткости и понимания уникальных культурных образов или символов, которые могут быть совершенно незнакомы читателям других культур.

Возможные культурные различия между русской и английской литературными традициями могут привести к непониманию или искажению метафоры в процессе перевода, особенно если метафора основана на национальном фольклоре или религиозных обрядах, что может привести к потере её силы и воздействия в другой культурной среде.

Культурные нюансы в творчестве Пастернака могут быть настолько тонкими и сложными, что даже самые искусные переводчики могут столкнуться с трудностью в их передаче. Слова и выражения в его метафорах могут иметь разные коннотации в русском и английском языках, что требует тщательного подбора эквивалентов и учесть влияние семантических отличий на перевод метафор.

В случае перевода метафор Пастернака, это может означать, что прямой перевод слов может привести к потере или искажению смысла, и поэтому переводчик должен вникать в глубинный смысл каждого слова и стремиться найти наилучший эквивалент в целевом языке [1].

К тому же, структура и грамматика русского языка сильно различаются с английским, что создаёт дополнительные сложности при переводе метафор. Уникальные грамматические структуры русского языка трудно передать в английском без потери красоты или смысла, включая различия в порядке слов, согласование времён, а также использование частей речи, которые могут отсутствовать в английском. Эта сложность требует от переводчика не только глубокого знания грамматики обоих языков, но и творческого, чуткого подхода к переводу, что делает задачу сохранения метафорического образа в творчестве Пастернака весьма сложной и многогранной.

Фонетические и ритмические особенности языка оказывают влияние на перевод метафорических образов в произведениях Бориса Пастернака, особенно в его поэзии. Звучание и ритм могут быть неотъемлемой частью метафоры в оригинальном тексте, и их сохранение в английском переводе может быть чрезвычайно сложным заданием. Это может потребовать от переводчика находить не только семантические, но и фонетические аналоги, чтобы сохранить музыкальность оригинала, что является особенностью перевода художественных текстов Пастернака [2].

Среди различных видов перевода в контексте исследования творчества Пастернака наибольшее внимание уделяется письменному переводу, обеспечивающему высокий уровень эквивалентности по отношению к подлиннику. Перевод художественных текстов Пастернака требует от переводчика не только лингвистической и лингвострановедческой компетентности, но и наличия творческих способностей. В процессе перевода метафорических образов в его текстах могут порождаться несколько версий текста, и формироваться специфические приёмы, подходящие только для данного текста и данного автора.

Практика перевода творчества Пастернака на английский язык, включая перевод метафор, обусловила следующие основные требования к художественному переводу:

1 Переводчик должен донести до англоязычного читателя идеи Пастернака, сохраняя не только основные положения, но также нюансы и оттенки высказывания, без добавления или искажения текста оригинала.

2 Мысли должны быть облечены в максимально сжатую и лаконичную форму, без многословия.

3 Лаконичность и сжатость языка перевода не должны идти в ущерб ясности изложения мысли и легкости её понимания. Сложные и двусмысленные обороты следует избегать.

4 Перевод должен полностью удовлетворять общепринятым нормам литературного языка.

Перевод метафорических высказываний в творчестве Бориса Пастернака представляет собой сложный процесс взаимодействия русского и английского языков, в котором необходимо учитывать различия на уровне лексики, семантики и грамматики. Это определяет необходимость использования специфических переводческих трансформаций для достижения адекватности, сохраняя баланс между эквивалентностью и адекватностью перевода. В этом контексте особое внимание уделяется умению переводчика создать на основе текста подлинника новый интересный и экспрессивный текст на русском языке, в котором сохраняются коммуникативно-прагматические установки оригинала.

В аспекте перевода метафор в произведениях Пастернака наиболее важным является понятие точности, которое подвергалось определённым трансформациям в отечественном переводе. Традиционные понятия буквализма и вольности в современной практике заменяются более широкими понятиями транслации и традукции. Важным достижением современности стало осознание, что не существует единого переводческого идеала, допускающего существование нескольких вариантов перевода текста оригинала.

Для обеспечения максимальной адекватности перевода метафор в творчестве Пастернака могут быть использованы следующие приёмы: подбор эквивалентной лексики, аналоговый перевод, описательный перевод, калькирование, комбинированный перевод и другие [3].

Работы зарубежных литературоведов и переводчиков по переводу метафор в произведениях Пастернака подробно описывают различные уровни эквивалентности перевода и выделяют различные типы, такие как уровень цели коммуникации, уровень описания ситуации, уровень способа описания ситуаций и другие.

Важным аспектом в переводе метафор является их возобновимость. Метафоры в творчестве Пастернака имеют устойчивый состав компонентов, структурную непроницаемость, закреплённый порядок следования компонентов и неизменяемость грамматической формы, что делает их целостными единицами, смысл которых понятен всем участникам речевого акта [4].

Метафорические высказывания в творчестве Бориса Пастернака обладают особой оригинальностью и эмоциональностью, отражая хаотичное движение статичных объектов и естественный беспорядок вещей, что становится отличительной чертой его стихотворного творчества. Перевод этих метафор представляет собой сложную задачу, так как часто возникают проблемы с нарушением точности из-за несовпадения дискурсов в разных языках. Это несовпадение можно охарактеризовать как различие «после языка, но до высказывания».

Примером такой сложности в переводе метафор Пастернака может служить анализ его стихотворения «Зимняя ночь», где метафорическое высказывание «воск слезами с ночника на платье капал и жар соблазна вздымал два крыла» подвергается интерпретации в английском переводе Кристофера Барнеса. В переводе используются глаголы «shed», «oozed», и «spattered» для передачи образа, что приводит к избыточности и возможному искажению оригинального смысла.

Особенно сложным в данном контексте является перевод глагола «капал», который в русском языке сочетается с понятиями «слеза» и «воск», но в английском языке не имеет прямого эквивалента, связанного с воском. Это вынуждает переводчиков применять устойчивые выражения английского языка, что может привести к потере части образа и нюансов смысла, которые автор хотел донести в оригинале [5].

Метафорическое выразительное средство, столь характерное для поэтического наследия Бориса Пастернака, находит своё яркое воплощение в его стихотворениях, где образы и категории, развиваясь произвольно и созвучно между собой, создают уникальные рифмы, а перевод этих метафор, включая работу Энтони Клайна над метафорическим высказыванием Пастернака «a candle on a nightstand shed wax tears upon a dress», в котором Клайн умело использует глагол «shed» и существительное с эпитетом «wax tears» для сохранения оригинального значения метафоры через перефразирование, становится особым искусством, требующим от переводчика умения сохранить оригинальность и эмоциональность образов [6].

Другой аспект метафорического творчества Пастернака, который был акцентирован и подчеркнут в исследованиях С. Уитт и заключается в том, что Пастернаку свойственно произвольное развитие образов в сознании поэта, обладает

особенностью воссоздания в восприятии поэта и соприкасает сознание читателя с мыслями автора, и это особенно проявляется в структуре и композиции стихотворения «Никого не будет в доме...». Стихотворение разделено на две части, описывающие, с одной стороны, ожидание неизвестного гостя, ассоциируемого с различными образами, включая такие метафорические символы как женщина, Бог, ангел или даже смерть, и, с другой стороны, взаимодействующего с концептуальными метатропами, связанными с домом, внешней средой и будущим, что, в свою очередь, создаёт сложный и многозначный текст, насыщенный глубокими философскими и литературными образами и вариациями, подчеркивающими уникальность и оригинальность поэтического метода Пастернака [7].

В данном стихотворении, пронизанном глубокой символикой и метафорическим насыщением, активно применяются не только традиционные литературные приёмы, но и уникальные тропы, такие как «антиэмфаза», представляющая собой размывание привычного значения, и «метафора болезненного состояния», которые в своей совокупности осуществляют метаморфозу неодушевлённых объектов, преобразуя их в живые субъекты в рамках поэтической канвы, что способствует обогащению текста, добавляя ему сложности и многогранности. Эти метафоры раскрывают новые горизонты для глубокого анализа и интерпретации, предоставляя читателю уникальную возможность взглянуть на мир сквозь призму взгляда одного из наиболее выдающихся поэтов XX века [8].

В отношении перевода метафор Пастернака, здесь можно выделить интерпретацию с фокусом на экспрессивно-стилистических характеристиках, в рамках которой предлагается классификация на группы, такие как разговорно-бытовые, книжные и межстилевые метафоры, при этом ограничение применения метафор в пределах определённого стиля языка выступает как особенность, где многие метафорические конструкции служат выражению не просто сущности явления, но и определённого эмоционального отношения к нему, такого как неодобрение, ласка, ирония, риторичность и прочие нюансы, что добавляет сложности и богатства в поэтическую палитру Пастернака [9].

Также поднимается актуальный вопрос, касающийся проблемы некорректного перевода поэзии, осуществляемого в особой, своеобразной манере английского языка, которая может быть понятна лишь квалифицированному специалисту в данной области,

в то время как для обыденного читателя метафоры, заложенные оригинальным автором, могут утратить своё первоначальное и заявленное значение, и это существование определённых типов перевода воспринимается как рискованное и опасное явление, которое, возможно, способно подорвать репутацию русской поэзии в глобальном культурном контексте.

В литературных работах Пастернака присутствует определённая сложность поэзии, которая не всегда является доступной для понимания каждому переводчику на иностранный язык, и здесь ошибочное избыточное полагание на авторскую интуицию или применение стандартных, универсальных приёмов перевода может привести к потере уникального авторского стиля и индивидуальности самого поэта; особенно это касается выразительности метафорических высказываний Пастернака, которые часто с трудом поддаются переводу, но при этом важность сохранения иерархической структуры, последовательного перехода от общего к частному, а также сохранения структуры метафоры настоятельно подчёркивается для того, чтобы читатель, вне зависимости от его лингвистического бэкграунда, мог без особых затруднений проникнуть в суть заложенного в произведении глубокого и многозначного смысла.

В процессе всестороннего и детализированного исследования метафорического выразительного средства, применяемого в художественных работах знаменитого поэта Бориса Пастернака, были выявлены и систематизированы ряд ключевых результатов, ярко отражающих уникальные аспекты и особенности его художественного метода, обогащенного сложными и многогранными образами.

В творческих произведениях Пастернака можно найти целую палитру уникальных метафорических образов, которые взаимодействуют и развиваются произвольно, созвучно друг другу, создавая при этом своеобразные рифмы и гармонии, что является не только отражением авторского восприятия окружающего мира, но и эмоционального отклика на него, служа таким образом ключом к глубокому пониманию внутренних мотивов, индивидуального стиля и духовного мира самого поэта.

Анализ работ различных переводчиков, включая известные и аккредитованные источники, подчеркивает, что перевод метафор Пастернака представляет собой сложную и многоуровневую задачу, которая требует не только глубокого знания языка и осознания

его нюансов, но и проникновенного понимания контекста, эмоционального подтекста и культурных особенностей, что в совокупности превращает перевод в сложный и многогранный процесс, требующий высокой квалификации и чуткости.

Комплексная многозначность образов в стихотворениях Пастернака порождает сложную структуру, где каждый элемент тесно взаимодействует с другими, создавая при этом сложный и многозначный текст, в котором образы могут нести в себе обилие смыслов и интерпретаций, что вносит в его творчество особую глубину, богатство и насыщенность, делая его одним из самых выдающихся и неповторимых явлений в русской и мировой литературе. Наконец, в ходе анализа были определены конкретные тропы, такие как «антитеза» и «метафора болезненного состояния», которые вносят свою особенность в структуру текста. Это раскрывает новые аспекты творческого мышления Пастернака и предоставляет дополнительные возможности для литературоведческого анализа и критической интерпретации его работы.

Заключительная часть данного исследования является критическим и важным этапом в деле осознания метафорического выразительного средства в творчестве выдающегося русского поэта Бориса Пастернака, суммируя результаты всестороннего и многоаспектного анализа, который был целенаправленно сосредоточен на детальном изучении ключевых элементов, характеризующих его уникальный художественный метод. Основным фокусом и целью исследования стало глубокое изучение уникальности, сложности и многозначности метафорического языка Пастернака, и для достижения этой амбициозной цели был применен комплексный метод анализа, вобравший в себя детальный литературный разбор стихотворений, семиотический анализ метафор и сравнительный анализ разнообразных переводов его литературных работ.

Результаты, полученные в ходе исследования, не просто подтвердили оригинальность и уникальность метафорического языка Пастернака, но и раскрыли особые метафорические образы, являющиеся выражением его глубокого, индивидуализированного восприятия мира и человеческой души. Эти образы, развиваясь произвольно и находя созвучие между собой, создают своеобразные рифмы и гармонии, которые становятся ключевым элементом к пониманию его глубинных мотивов, индивидуального стиля и поэтической философии. Анализ разнообразных переводов

подчеркнул, что передача этих уникальных метафор является сложным и многогранной задачей, требующей не только глубокого понимания лингвистических аспектов, но и чуткого осознания культурного, исторического и философского контекста, в котором зародилось и развивалось творчество этого великого поэта.

Перспективы данного исследования открывают широкие горизонты и могут служить значимой отправной точкой для дальнейшего изучения метафорического творчества Пастернака, а также его влияния и роли в русской и мировой поэтической культуре. Возможности разработки могут найти применение в различных сферах гуманитарного знания, включая, но не ограничиваясь, область переводоведения и литературоведения, способствуя таким образом более глубокому и всестороннему пониманию взаимосвязи языка, культуры и индивидуального художественного взгляда.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Hughes, O. R. Princeton Essays in Literature Ser.: The Poetic World of Boris Pasternak, Princeton, 2015, 210 p.
- 2 Тюленев, С. А. Системный век русского поэтического перевода. Asia Pacific Translation and Intercultural Studies, 2016, № 2. – С 123-145.
- 3 Manipuspika, Y. Analyzing Translation of Metaphor: A Case Study. Studies in Linguistics and Literature. Vol. 2, No. 1, 2018, pp 1-13.
- 4 Малатков, А. И. Основы русской фразеологии / Малатков А. И. - Л., 2019. – 229 с.
- 5 Жабина, О. М. Особенности перевода метафоры на английский язык в стихотворении Б. Пастернака «Зимняя ночь». Тульский научный вестник. Серия История. Языкознание. 2020, №2 (2). – С. 76-82.
- 6 Клайн, А. С. (перевод поэзии) Двадцать две поэмы Бориса Пастернака в переводе [Эл. ресурс]. URL: <https://www.poetsofmodernity.xyz/klineaspasternak.php>
- 7 Witt, S. Pasternak, Lysohorsky and the Significance of «Unheroic» Translation, in Russian Literature, LXXVIII 2015, № 3-4, pp. 755-773.
- 8 Шанский, Н. М. Лексикология современного русского языка / Н.М. Шанский - М., 2019. – 159 с.
- 9 Скорнякова, Е. А. Особенности метафоры в творчестве Б.Л. Пастернака / Е. А. Скорнякова. Актуальные проблемы гуманитарных наук: Труды II научно-практической конференции, Евпатория, 11 мая 2016 года. – Евпатория: ИП Бровко А., 2016. – С. 235-238.

COMMUNICATIVE FEATURES OF A TALK SHOW

BAIDILDINA A. YE.

Doctoral student, Toraighyrov University, Pavlodar

ZHUMASHEVA A. SH.

Doctor of Philological Sciences, Professor, Toraighyrov University, Pavlodar

Nowadays colloquial speech plays an important role in growing looseness of public speech. «paper reading» is becoming extinct, people now prefer free speech in different types of «official» situation. Such conditions are very favorable for the uncontrolled mixing book-written and oral-conversational speech features.

This contributes to a decline in speech culture: after all, book and written linguistic means are not adapted for oral pronunciation and therefore pose a danger of misuse.

The importance of studying television speech (free, abstracted from written form of speaking on air) is that it allows us to present a kind of speech portrait of the era - the speech of society in its social, age, professional, territorial and cultural characteristics, because the circle of people participating in this process is extremely wide [1].

Using conversational elements to solve problems tasks allows you to overcome the passivity of the audience's attention – that psychological barrier that the telecommunicator needs to eliminate first of all. Elements of colloquialism in television speech to a greater or lesser extent degree look like «outsiders.» That is why with their help it is possible to arouse and then maintain the interest of the audience. Moreover, the same elements are able to clearly reveal the course of the author's reasoning. On television this is especially important, since television speech is, first of all, total, oral speech, perceived by ear, characterized by irreversibility and linearity, and therefore follow the line of reasoning.

Being a TV journalist can be difficult. Elements of colloquiality, which we call «attractors» attention of TV viewers, are able to highlight, emphasize thoughts and connections between them and thus change perception and understanding TV messages to the audience. This can be facilitated, for example, the use of colloquial syntactic constructions. In particular, we are talking about deviations from the order of words in a sentence, which is fixed in the minds of native speakers as normative, usual in these speech situations, while a phrase containing an element, which is placed «not according to the rules» will definitely be noticed; about the use of incomplete sentences, plug-in constructions (in plug-in

parts can be used words or phrases in any case form, a sentence of any type, even a complex syntactic whole) or structures with connection.

When a speaker uses a plugin design, it is not bound by the requirements of a formal connection between insertion and main part, nor commitment to continuity of meaning. Constructions with accession formal unity of individual statements are preserved, however, there is no continuity, integrity semantic plan, which provides an opportunity for further development of meaning Television discourse of a talk show is a complicated process involving interaction between a host and audience. The basic characteristics are defined by its cultural and national peculiarities that can be revealed in different situations of interpersonal communication. The latter can be related to the conditions of mass communication, status of both sides (communicators) etc.

The telecommunicator often resorts to parcellation or question-and-answer structure of the text to simplify understanding the addressee of a complex and voluminous thought. To convey this thought to the audience or real interlocutors, it is necessary to decompose it into component elements, but in such a way that each of these elements was perceived precisely as part of the whole - that's what the chain is used for parcellations. In a television speech parcellation is convenient not only for conveying a complex concept, but also any more or less common thought due to the fact that it is perceived by ear and therefore turns out to be «difficult» for the audience

While analyzing television discourse of a talk show as a linguosocial and cultural phenomenon we firstly take into consideration features of ritual communication. Here we include paraemiology, phraseological layer of the language, stereotypes, speech behavior, speech etiquette and many more [2]. As a consequence, research in this field presents huge possibilities that can be explicated by the following factors:

– Television discourse can be manifested in the sphere of verbal and non verbal communication of a large numbers of people, representatives of different ethnic groups within one society;

– Talk show is approximated to real talking as television communication has become one of the perfect means of reflecting current reality, society life. Hence, television discourse can imply all possible values of culture.

According to A. V. Kapishnikova, interaction in the genre of talk show possesses some peculiarities [3]. First of all, talk show is represented as a social and communicative situation where we see a combination of interpersonal and mass communication. Secondly, a talk show can

be characterized as a short communication that carries features of non formality and flexibility. Then, interpersonal communication in the situation of a talk show is flexible and close to everyday talks. And lastly, the fundamental difference of talk shows apart from other television genres is high level of feedback from the audience.

So, in our research we define discourse of a talk show as an interactive means of speech communicators' cooperation framed with the conditions of mass communication. It is important to mention here that interpersonal communication in a talk show does not become person oriented type of discourse. It flows under conditions of a public dialogue and is limited by the status of a host that organizes tele interaction and takes full responsibility.

In a talk show there are two sides: a host (he can obtain two roles simultaneously – an interviewer and a moderator) and audience. As an interviewer a host's task is not only ask questions but to comment, speak his own point of view, to direct comers to follow the topic of the show etc. as a moderator the host should know how to distribute time fairly between the participants not sharing his view on a problem. In modern talk shows a host has both duties mentioned above. The person must maneuver during the whole program, watch participants not to skip the topic, show a personal position and be referred as «linguistic personality»[4].

The second part of a television discourse in a talk show is the audience. We can divide them into 4 categories:

- Public in large – they are the people who watch TV sitting at home;
- Public having the seats in the studio, when programs are being filmed;
- Guests being invited to participate in programs;
- Experts.

Hence, the participants possess different status and role characteristics. The audience are an inseparable part of a communicative process. They get information, social experience. They model their way of behavior according to what they see or hear. Sometimes they get rid of stress, pressure or other difficulties. TV viewers enjoy communication, they participate in the process of creating programs that is a valuable experience for them.

Ritual actions of talk shows can vary. They can be manifested as gestures: raising hands as a readiness to participate in debates or discussions; shouts such as exclamations of approval, anger and so on. A significant part of talk shows is given to applause (act of greetings, approval, disapproval etc.). all of the mentioned above plays an important

role in «establishing equivalence of relations in a communicative pair «listener-speaker»» [5].

We refer precedent texts of television discourse in the genre of talk shows also refer to video films used during programs, references to different events of the participants' lives, songs lyrics, paroemias, citations, allusions. Referring to a precedent text is an indicator of its significance. But it can be successful if both sides are familiar with the text, the addressor has a pragmatic presupposition of the text etc.

The aim of a talk show as a genre of a television discourse is to attract a large audience to a dialog between a telecommunicator and audience that is purposed to searching a solution while discussing socially marked themes, problems of personal lives etc. here we come to identify the following functions of a talk show as a genre of a television discourse:

1) entertainment and education (the aim is to fulfill a free time of viewers get rid of stress, make a viewer enjoy communication and contribute to individual and cultural enrichment);

2) personality socialization (the purpose is to assist in the process of socialization, to make a person get acquainted with norms, values, experience that leads to a conscious choice – whether to follow them or not);

3) to initiate social changes (to appeal to society problems that might exist so that to prevent social threats).

Concerning discourse formulas they are as follows: clichés and functionally determined set expressions [6]. Discourse formulas can also include so called «back music» that is considered to be a unique sound track of any talk show being recognized by the audience. The voice of the host is a significant feature of the talk show as well. The voice of the telecommunicator is associated with a certain program. If mention the talk show «Late Show with Stephen Colbert» his cliché of greeting is «Welcome one and all to the «Late Show» I am your host, Stephen Colbert».

To create «stage appeal effect» authors of shows apply different thoroughly prepared techniques (technical, anthropocentric and linguistic) used to show the presentation of the program according to the structure of the show. All the above constitute the show itself. Technical level include studio decoration, audio and video materials being used in the program, photos, music and many more. Anthropocentric techniques may be the following: bright persona (celebrity, politician etc.) who can grasp attention, carry the audience with him/herself, relax the spectators, give them a chance to express their inner world. Producers can invite well known people that are of great interest to the audience that is their personal, professional life, opinion. The host can also invite people with

a bright charisma, people in need, got trapped in a difficult or unusual life circumstances. Attention is also taken by singers, dancers, athletes etc.

Linguistic techniques may attribute usage of phonetic, lexical, stylistic means to show emotional influence on the audience. Communicative situation determines the usage of stylistic devices where both parts of the show have a possibility to communicate with each other comfortably.

The most important part of any talk show is rating that depends on many factors. The host being a bright linguistic persona should reveal all his abilities that must have a leading role in discussions in the studio. It is his responsibility to make his/her speech behavior the most effective, they must demonstrate their individual psychological peculiarities and take into consideration national, cultural, social and situational features of telecommunication.

In conclusion, we can state that the structure of the talk shows is complicated. Great importance in such shows is paid to speech behavior of the host. The host is presented as a linguistic persona that should take into consideration many factors.

REFERENCES

- 1 Lapteva O.A. Live Russian speech from the TV screen: Spoken layer of television speech in a normative aspect. – М.: URSS, 2013. – 520 pp.
- 2 Karasik V.I. Language circle: personality, concepts, discourse. – Volgograd: Peremena, 2002. – 477 p.
- 3 Kapishnikova A.V. Linguistic controls discourse (based on American radio talk show broadcasts): Author's abstract. dis...cand. Philol. Sci. – М., 1999. – 23 p.
- 4 Larina E.G. Linguopragmatic and talk show features genre of television discourse (based on American television programs): Author's abstract. dis. ...cand. Philol. Sci. – Volgograd, 2004. – 21 p.
- 5 Olyanich A.V. Presentation theory of discourse: Author's abstract. dis...dr. philol. Sci. – Volgograd, 2004. – 40 p.
- 6 Karasik V.I. On types of discourse // Linguistic personality: Institutional and personal discourse: Sat. scientific tr. – Volgograd: Peremena, 2000. – P. 5 – 19.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ КАЗАХСКИХ, РУССКИХ И АНГЛИЙСКИХ ПОСЛОВИЦ КАК ВИДЕНИЯ РАЗНЫХ ЛИНГВОКУЛЬТУР

БЕКНИЯЗОВА Г. И.

учитель английского языка,

Школа-гимназия имени Шапық Шокина, г. Павлодар

Бесценным сокровищем каждого народа является язык. Веками в нем собираются, шлифуются лучшие образцы народного опыта и человеческой мысли, идеалы нравственности, заключенные в изумительную по своей краткости форму пословиц и поговорок [1, с. 144]. Ни в каком другом виде языкового творчества не отражено с такой силой и выразительностью все многообразие народной жизни: любовь и ненависть, правда и ложь, трудолюбие и лень, мужество и трусость, радость и огорчение [2, с. 138]. Все, что нашло свое отражение в пословицах и поговорках. По словам Ушинского язык народа – лучший, никогда не увядающий и вечно вновь распускающийся цвет всей его духовной жизни... в языке одухотворяется весь народ и вся его родина..., весь след своей духовной жизни народ бережно сохраняет в народном слове [3, с. 15]. Язык есть самая живая, самая обильная и прочная связь, соединяющая отжившие, живущие и будущие поколения народа в одно – великое историческое живое целое. Тема о пословицах и поговорках заинтересовала меня давно. В детстве много слышала пословиц от бабушки. Мне нравятся в пословицах суждения, приговор, поучения. Они помогают воспитывать людей, делать их мудрыми [4, с. 39].

В школе, когда стала учить казахский язык, а потом и английский, я встретила с пословицами на этих языках. Было очень интересно узнать, что есть эквивалент русским пословицам. Что же такое пословицы и поговорки? Что общее есть в пословицах и поговорках в казахского, русского и английского языках?

Пословицы и поговорки хранят в языке крупницы народной мудрости. В них отражается история и мировоззрение создавшего их народа, его традиции, нравы и обычаи, здравый смысл и юмор. Известный собиратель пословиц и поговорок В.И. Даль назвал сборник пословиц и поговорок «сводом народной опытной премудрости». Они и поныне нужны всем нам, чтобы не «оборвалась связь времен», чтобы знать, как жили, о чем думали, что чувствовали наши предки, чтобы пользоваться их знаниями и

опытом в повседневной жизни. Давно замечено, что мудрость и дух народа проявляются в его пословицах и поговорках, а знание пословиц и поговорок того или иного народа способствует не только лучшему знанию языка, но и лучшему пониманию образа мыслей, характера народа, его духовных ценностей. В пословицах и поговорках обобщен, и сконцентрирован жизненный опыт народа, система ценностных ориентаций и предпочтений, важные свойства характера, менталитета. Пословицы и поговорки – величайшая ценность духовной культуры народа, проявление его наблюдательности, остроумия и творческой силы, зафиксированные языковыми средствами либо в виде кратких назначений и назиданий, либо образно, иносказательно, метафорически. «Пословица, в отличие от поговорки, выражают законченное суждение. Общее в поговорках и пословицах то, что они в большинстве случаев образны по своей природе» [5, с. 34]. Поговорки, таким образом, в отличие от пословиц, которые в первую очередь содержат в обобщенном виде народную мудрость, больше пригодны для выражения эмоций и оживления речи, им присущ, скорее, конкретный и частный смысл.

Необходимо отметить, что многие английские, русские и казахские пословицы и поговорки многозначны, что делает их трудными для толкования и сравнения. Важно помнить, что складываясь в различных исторических условиях, английские, казахские и русские пословицы и поговорки для выражения одной и той же или сходной мысли часто использовали различные образы, которые в свою очередь, отражают различный социальный уклад и быт, трудовую деятельность народов и часто не являются абсолютными эквивалентами. Изучение пословиц и поговорок любого народа всегда было чрезвычайно важно. Являясь своеобразными накопителями и трансляторами народной мудрости, опыта и знаний людей, они несут в себе богатейшую информацию об особенностях мировосприятия народа, особенности его отношения к жизни и к нетрадиционному решению одной из важнейших в обществе проблем - отношении к труду.

Культура Англии и России, а также страны в которой мы живем – Казахстана – удивительна, многообразна, каждая имеет глубокие корни и яркие особенности. Тем интереснее сопоставить три языка в классе пословиц, отыскивая как прочные связи, так и неповторимую окраску. У каждой культуры свои ключевые слова, отражающие базовые ценности народа- носителя языка. Например, для немцев это порядок, точность, для англичан- щепительность, чопорность,

сдержанность, для русских- широта души, доброта, неагрессивность, отзывчивость и – очень часто называемые- лень, бесшабасность, безответственность, казахов отличает гостеприимство, добродушие, а также такие пороки как зависть, беззаботность.

Ключевые слова культуры формируют в сознании формируют особые ментальные структуры – «концепты». Безусловно, одним из таких концептов в английской, казахской и русской культуре, как показывает анализ пословиц и поговорок, является труд и его слово- спутник «лень».

Труд присутствует в нашей жизни постоянно. Труд требует усилий («Лёжа не работают», «Better to do well than to say well», «Сөзін далел денбесе іспен көрсет», «Слово подкрепи делом»). Труд имеет свои последствия, как положительные, так и отрицательные. («Где работно, там и густо, а в ленивом доме пусто», «He who would catch fish must not mind getting wet», «Қазанға не салсан қасығына сол ілнер») Труд имеет свои ценности («Еңбек бейнет емес, зейнет», «Труд не мучение, а наслаждение») На основе этого можно сделать вывод: во все времена ценились люди трудолюбивые, так как труд- нравственные ценности.

Пословицы, связанные с понятием «работа» в сборнике В. И. Даля можно разделить на три группы: 1) пословицы, определяющие место труда в жизни человека, 2) пословицы, говорящие о последствиях труда, как положительных, так и отрицательных, 3) пословицы, ориентирующие человека в жизни. Пословицы первой группы прямо говорят о значительности работы для жизни каждого человека, например: Еңбек етсең ерінбей, толды, қарың тіленбей. No song, no supper. Хочешь есть калачи, так не сиди на печи. Вторая группа пословиц рассматривает понятие праздность как антипод понятию работа, например: Труд человека кормит, а лень портит. Жалқаулық- жаман ауру. An idle brain is the devil's workshop. Третья группа пословиц констатирует грешную природу человека, не позволяющую ему всегда быть трудолюбивым, жить праведным трудом, всегда поступать по совести, например: Всех работ не переработаешь. Easy come, easy gone. Легко пришло, легко ушло. Actions speak louder than words. Не по словам судят, а по делам. Such carpenters, such chips. Какой плотник, такие щепки. Сөзіне қарама, ісіне қара. Не смотри на слова, а смотри на дела. Ердін атын еңбек шығарады. Человек славится делами. Ұстанын жұмысы ісінен көрінеді. Человека судят по его делам.

На основы данных пословиц можно сделать вывод: во все времена ценились люди трудолюбивые, так как труд – это нравственная ценность.

Следующий концепт «время» передается в пословицах и поговорках, где показано временное пространство в сопоставляемых языках. Концепт «время», будучи одним из ключевых концептов, отражается по-разному, что позволяет говорить о временном восприятии, об этническом временном менталитете, о временной картине мира. В концепции времени заключено знание о традициях, обычаях, обрядах, бытовой культуре, повседневном поведении, нормах использования времени. В своей статье «Репрезентация национально-культурной специфики концепта «время» в пословицах» Паизбекова А.Д. выявила следующие семантические группы пословиц:

- 1) личные имена: имена собственные;
- 2) наименования еды (традиционная еда);
- 3) наименование предметов быта, одежды;
- 4) зоонимы, имена-клички животных, наиболее часто встречающиеся животные;
- 5) географические названия;
- 6) слова, характеризующие определенную эпоху, исторический период;
- 7) стилистически окрашенные слова;
- 8) лексика семейной тематики;
- 9) лексика религиозной тематики;
- 10) лексика социальной тематики [6, с. 134].

Эти тематические группы пословиц отражают четыре категории времени: календарно-циклическую, линейную, биологическую и социальную. А теперь поговорим о проявлении особенностей национального характера в пословицах и поговорках на примере казахского языка. В одном из казахских изречений сказано, что речь без пословиц, всё равно, что еда без соли. Вся казахская речь богата пословицами и поговорками, народ всегда уважал силу и мощь слова. Бии никогда не применяли физической силы, лишь словами лечили людей, мирили вражеские настроения семьи, решали конфликтные ситуации, достаточно было произнести одно изречение. Поговорки и пословицы на казахском языке впитали в себя силу духа казахов, веру в справедливость, заботу о близких людях семейные ценности.

Пословицы у казахов четкие и иногда комичные. Пословицы и поговорки, часто используемые в разговорной речи.

1. Сарағнан сарқыт жегенше, иттен тартып же. – Чем от скупого угощения ждатель, лучше у собаки кость отнять.

2. Бермегенді беріп ұят. – Чтобы пристыдить скупого, сам его одари.

Тілеушінің бір беті қара, Бермеушінің екі беті қара. У просителя одна щека горит, у отказывающего обе щеки горят.

Алтын көрсе періште жолдан таяды. Увидев золото и ангел свернул с дороги.

Екі тышқан бір байдын жұртына таласыпты. Две мыши из-за байского мусора подрались.

Ақылды арың қорғайды, Сараң малын қорғайды. Умный честь свою оберегает, скупой скот свой оберегает.

Проявление особенностей национального характера в пословицах и поговорках на примере английского языка. Дом занимает в жизни англичанина более существенное место, чем работа. Англичане на редкость домолюбивы. Домашний очаг занимает в их жизни огромное место. Englishman's home is his castle, - мой дом – моя крепость. There is no place like a home & East or West, home is best, - В гостях хорошо? А дома лучше.

Англичане испытывают пылкую любовь к домашним животным. Англичане убеждены: человек, который любит животных, не может быть совсем плохим человеком.

В английском языке существует огромное количество пословиц и изречений так или иначе связанных с животным, например, с любимцами англичан собаками.

Love me love my dog. – Любишь меня, люби и мою собаку, т.е. со мною связанное.

He cannot be a gentleman that loves not a dog. Он не джентельмен? Если не любит собак.

Every dog has his day. Будет и на нашей улице праздник.

Dog doesn't eat dog – ворон ворону глаз не выклюет.

Let sleeping dogs lie – Не буди лихо, пока оно тихо.

Общеизвестно, что в пять часов вся Англия пьет чай. Five o'clock tea – одна из самых известных английских традиций. В Лондоне есть несколько мест, где проводятся образцовые чайные церемонии, например, в отеле The Ritz или в отеле The Brown's. Одно «но»: Five o'clock tea' сегодня может начаться в любое время дня. Англичане признаются, что пятичасовой чай не более чем

легенда. Эта церемония была задумана английской аристократией исключительно с целью показать свою избранность. Но сегодня старой традиции придерживаются разве что в Букингемском дворце, а вся страна с удовольствием пьет чай в самое разное время. В разговорной речи жителей туманного Альбиона часто можно встретить данные выражения: Husband's tea – слабый чай, водичка. Not for all the tea in China – ни за что. Easy as tea - drinking – проще простого.

Часто встречаются пословицы о превосходстве Англии и Великобритании. With all the world have war, but with England do not jar. All countries stand in need of Britain, and Britain of none. When a man is tired of London, he is tired of life.

Русский человек – очень интересная, загадочная личность, ведь не зря же говорят о «мировой русской душе». Одна из характеристик русского человека – это потребность находиться в определенном коллективе, быть причастным к какому-то делу, чувствовать себя членом общества. Прямым олицетворением этих устоев являются также пословицы, как «берись дружно, не будет грузно». В тесноте, да не в обиде. Так же прослеживается трепетное отношение к семье, которые можно увидеть на примере таких пословиц «В семье и каша гуще». Добрая жена да жирные щи, другого добра не ищи. Русский человек ценил честь. Например «береги платье снова, а честь смолоду». Легче в драке, нежели в бесчестье мириться. Одной из особенностей русского человека является трудолюбие. Труд является основным приоритетом в жизни русского народа. «Без дела жить – только небо коптить», «Без труда нет добра, хочешь жить ладно – работай искренне».

Православные ценности отразились в душе русского человека, который и по сей день старается исполнить заповеди божьи. «Человек, который трудился, а значит делал добро – спасал свою душу». «С молитвой в устах, с работой в руках».

Но русский человек всегда очень любил делать что-либо на «авось» - это неспособность к размеренному «плановому труду» и напротив, готовность к мобилизационным моделям жизни с краткосрочным напряжением всех сил и эмоциональным надрывом». Это можно проследить на примере таких русских пословиц, как: «Авось-да, небось – такая подпора, хоть брось», «Авоська-парень добрый: или выручит, или выучит», «Авось-вся надежда наша» [7, с. 18].

Знания казахских, русских, английских пословиц и поговорок обогащает словарный запас, помогает усвоить образный строй языков, расширить словарный запас, а понимание оттенков смысла существующих метафор позволяет сделать высказывание эмоциональным и запоминающимся. Пословицы и поговорки позволяют выявить национальный образ и, соответственно, систему ценностей, этические нормы и психологию того или иного народа.

Возможность сравнения пословиц и поговорок на 3 языках одновременно помогает создать общую картину, которая предполагает мораль высказываний, рассказывает видение реальной действительности представителями разных лингво-культур.

Пословицы и поговорки, являясь частью культуры любого народа, всегда оставались и останутся актуальными, несмотря на развитие экономики и техники на прогрессе. В любое время пословицы и поговорки будут характерной чертой данного народа, объектом внимания и исследований.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Даль В.И. Пословицы русского народа - М.: Художественная Литература, 1989. – 449 с.
- 2 Гальперин И.Р. Очерки по стилистике английского языка. – М.: Издательство литературы на иностранном языке, 1958. – 458 с.
- 3 Вежицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов. – Москва : Языки славянской культуры (ЯСК), 2001. – 288 с.
- 4 Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка: Учебное пособие. – 3-е изд., стереотип./А.В. Кунин. – Дубна: Феникс+, 2005. – 488 с.
- 5 Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка: учебное пособие для студентов высших учебных заведений, обучающихся по специальности «Русский язык и литература». – Издание 3-е, исправленное и дополненное. – Москва: Высшая школа, 1985. – 160 с.
- 6 Аккозин М. Казахские пословицы и поговорки – Издательство «Алматы кітап баспасы», 2017. – 272 с.
- 7 Захарова М.А. Стратегия речевого использования образных фразеологизмов английского языка. – М., 1999. – 376 с.

РЕЧЕВЫЕ СТЕРЕОТИПЫ РОДСТВЕННЫХ ОБРАЩЕНИЙ В КАЗАХСКОМ ЯЗЫКЕ

ЖУМАШЕВА А. Ш.

д.ф.н., профессор, Торайгыров университет, г. Павлодар

НАМАНАЕВА Г. Е.

магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар

В современных условиях глобализации и многонационального взаимодействия актуальность изучения языков и культур значительно возрастает. Один из ключевых аспектов языка, который существенно влияет на коммуникацию между людьми, – это стереотипы обращения. Настоящее исследование сосредотачивает свое внимание на речевых стереотипах обращений в контексте казахского языка. Анализ этих стереотипов поможет глубже понять, как формируются и эволюционируют образцы взаимодействия и уважения между носителями этого языка в условиях культурных и социальных изменений. Мы рассмотрим разнообразные аспекты стереотипов обращений, включая их историческое развитие, воздействие на межличностные отношения и актуальные тенденции. Это исследование представляет собой значимый вклад в лингвистическое и культурное изучение Казахстана и может оказать практическое воздействие на процессы обучения и межкультурного общения.

Речевые стереотипы обращения помогают организовать процесс коммуникации, их интонационное и звуковое оформление регулирует тон общения и в целом его успешность.

Целью данной статьи является комплексный анализ понятия речевые стереотипы обращений и выявление национально-специфических стереотипов обращений в казахском языке.

Речевые стереотипы это фразы, выражения или даже целые высказывания, которые стали общепринятыми и клишированными. Стереотип, в свою очередь, представляет собой готовую к употреблению мысль, находящуюся в нашем сознании в качестве образа, используемого нами по мере возникновения необходимости. Они помогают людям сформировать представление об окружающем мире и подготавливают к знакомству с другой культурой. Существует два направления изучения стереотипов: речевой стереотип, языковое выражение с фиксированной формой и стереотип сознания, представление о человеке, предмете или ситуации. Речевой стереотип – это лингвистическая единица,

воспроизводимая в готовом виде и используемая для передачи содержания общения экономно и быстро.

Таким образом, языковой стереотип может выражаться любым устойчивым выражением вне конкретной ситуации, а речевой стереотип всегда относится к стандартной речевой ситуации (знакомство, приветствие, прощение). Они выражаются в виде определенных речевых клише: каз. Қош келдіңіз! (рус. Добро пожаловать!), каз. Қош болыңыздар! (рус. До свидания!).

Речевые стереотипы являются частью языковых и концептуальных картин мира. Они обладают признаками национально-культурной отличительности, повторяемости и клишированности.

Следовательно, каждый речевой стереотип имеет специфический подтекст, понятный адресанту и адресату речи. Каждая народность выделяется своим универсальным набором понятий, выражающиеся вербально в процессе общения. Одним из таких понятий являются обращения, четко демонстрирующие национальное своеобразие культуры.

Обращения регулярно становились предметом исследования представителей разных лингвистических школ. Согласно Г.М. Алимжановой, «обращение – это речевое действие призыва адресата для последующего общения, имя в форме именительного падежа называемого того, к кому адресована речь, название лиц или предметов к которым обращена речь в сочетании с особой звательной интонацией. Обращение к собеседнику это самый яркий и самый употребительный этикетный знак» [1]. В процессе речевого акта они выполняют ряд функций: привлечение внимания, установление и поддержание контакта (контактоустанавливающая), апеллятивная, эмотивная и так далее. Основной целью обращения является обозначение в качестве адресата того, к кому обращена речь. В.Е. Гольдина называет обращение главным средством выделения адресата, так как оно специализировано в данной функции, в отличие от непрямых средств адресации [2]. Н.И. Формановская считает обращения «единицами установления контакта с собеседником, привлечения его внимания при ориентации на социальный статус и роли адресата в соответствии с собственными признаками говорящего, в обстановке официальности/неофициальности, к незнакомому и знакомому партнеру» [3].

Выбор средств обращения зависит от различных факторов, таких как степень близости или родства коммуникантов, возраста,

половой принадлежности, социального статуса и так далее. Л.Н. Дзекиревская, Э.Г. Ризель, и Е.Ф. Тарасов предлагают шкалу тональностей общения: «1) в сфере формальных общественных структур высокая тональность общения коммуникативных актов (торжественные собрания и т.п.); 2) в официальных учреждениях нейтральная тональность общения; 3) нейтрально-обиходная тональность общения: в торговом доме, маршрутном такси и т.д., между клиентами и обслуживающим персоналом; 4) во многих современных семьях фамильярная тональность общения; 5) употребление вульгаризмов вульгарная тональность общения допускает» [1]. В данной шкале, Г.М. Алимжанова добавляет категорию родственно-теплую тональность общения, характерную для казахского народа, проникающую во все сферы коммуникации. Эта особенность обусловлена не только спецификой лексики казахского языка, но и глубоко укоренившейся традицией народа, основанной на уважении к старшим по возрасту членам общества.

Родство является комплексным понятием, обусловленным социокультурными и историческими аспектами, так как его развитие зависит не только от общих закономерностей, но и от особенностей быта, культуры и морали конкретной этнической группы.

В казахском языке система обозначения родственных отношений проявляется в более высокой степени детализации и активного употребления, так как она отражает национально-специфические аспекты культуры, особенности менталитета, глубокие философские традиции и уникальные черты этноса.

Широкое использование терминов, обозначающих родственные отношения, как форм обращения, объясняется несколькими факторами. Во-первых, семейные и родственные связи имеют важное значение в жизни казахского народа, и система этих связей довольно сложно разветвлена. Во-вторых, статус отношений в этой системе определяет специфический набор поведенческих норм и обязанностей при общении между членами семьи и родственниками. Казахский язык, как язык с долгой историей и богатой культурной традицией, обладает многообразными формами обращения, которые отражают иерархию и социокультурные особенности этого общества. Они так же видоизменяются в зависимости от конкретных обстоятельств и традиций.

Обращение «ата» (отец) и «ана» (мать) являются классическими формами обращения, используемыми с уважением и почтением к родителям. Эти обращения подчеркивают семейные ценности и

иерархию внутри семьи. Степень интимности и близости отношений может влиять на выбор других обращений, таких как «әке, әкешім, әкетай» (папа, папочка) и «ана, анашым» (мама, мамочка).

Традиционные формы уважительного обращения со стороны старших к младшим часто включали в себя нежное упоминание возраста и возможных родственных связей. Часто употребляются обращения с суффиксом –м (-ім, -ым), -кай, -шек: қарындасым и сіңлім – форма вежливого обращения к девушке, младшей по возрасту; інім, інішек или бауырым – форма вежливого обращения к младшему брату; балам, балақай – к маленькому ребенку; қызым и ұлым – доченька, сынок.

Также можно сказать, что одной из особенностей является использование родового термина при обращении к близким и просто знакомым людям по их имени: Мұрат аға, Алтын әпке, Тілек әже и так далее. В речи взрослых людей можно заметить, что помимо терминов родства, существуют и другие способы проявления уважения. В повседневном общении взрослые обращаются с уважением не только к старшим, но иногда и к сверстникам и более молодым по возрасту, используя особую форму вежливого обращения, которая формируется путем добавления аффикса -ке (-еке) к первому слогу: Жәке, Секе, Бәке, Ереке и так далее [4].

Термины родства активно применяются в разговорах среди всех возрастных и социальных групп и являются распространенными в повседневной речи казахов. Обычно говорящий обращается к собеседнику, используя соответствующее родственное обозначение. В некоторых ситуациях это становится единственным способом обозначения лица, выступая в качестве эфемизма [1].

Речевые стереотипы родственных обращений в казахском языке также связаны с традиционными ценностями и обычаями общества. Они играют важную роль в установлении социальных связей, поддержании культурных норм и передаче исторических традиций. Соответственно, исследование этих стереотипов не только способствует пониманию языка как средства общения, но и открывает двери для анализа социокультурных аспектов казахской культуры.

Таким образом, каждая форма обращения подвергается воздействию явления, символизирующего коллективное ментальное представление нации, и влияет на формирование специфических норм поведения, соответствующих общепринятым культурным стандартам. Несмотря на универсальное присутствие обращений в разных языках, каждая этническая группа разрабатывает собственные

уникальные формулы обращения, характерные исключительно для данной культуры и отражающие особенности мышления и ценностей её представителей. Сознание языка, которое возникает лишь в контексте усвоения стереотипных образов, встроенных в каждую языковую единицу, создаёт так называемый социокультурный ключ, определяющий понимание данной культурной среды.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Алимжанова Г.М. Сопоставительная лингвокультурология: взаимодействие языка, культуры и человека. – Алматы, 2010. – 300 с.
- 2 Гольдин В.Е. Обращение: теоретические проблемы. – Саратов, 1987. – 130 с.
- 3 Формановская Н.И. Речевое взаимодействие: коммуникация и прагматика. М., 2007. – 478 с.
- 4 Дьолог О.С., Бурахамова Р.Е. Особенности употребления этикетных слов и словосочетаний в казахском языке // Материалы международной научно-практической конференции / КНЕУ. – Киев, 5 берез. – 2015. – 656 с.

ЕЖЕЛГІ ГРЕКИЯДАҒЫ, ЕЖЕЛГІ РИМДЕГІ ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ОНОМАСТИКА

ИСЛЯМ К. С.

доцент, Торайғыров университеті, Павлодар қ.
ЕРМУРАТОВА А. Б.
студент, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

Жалқы есімдер халықтардың қоныстануын тарихи тұрғыда айғақтайды. Бұл бағытта бірнеше қызықты еңбектер жазылды. Осылайша атақты ғалым Л. Згуста Солтүстік Қара теңіз аймағының антикалық қалаларының тұрғындарының есімдерін қолдана отырып, осы аумақтың бізден екі мың жыл бұрынғы этникалық құрамын қайта қалпына келтіреді. Өзінің басқа еңбегінде ол бұл әдісті Кіші Азия этникалық тобын зерттеуде қолданды. Сонымен қатар кейінгі орта ғасырлардағы Силезиядағы тектерді талдай отырып, поляк лингвисті С. Роспону сол дәуірдегі Силезияның этникалық картасын қайта жасады. Р. Фишер мен Э. Эйхлер басқарған ГДР-дің Лейпциг ономастикалық тобы ортағасырлық Германияның аттарын славян-герман байланыстары тұрғысынан зерттеуді кең көлемде кеңейтіп, ондаған томдар мен көптеген

мақалалар жариялады. Кейбір ежелгі тілдерден бізге құжаттар мен жазбалардағы есімдерден басқа ештеңе жеткен жоқ. Негізінен кісі аттары мен географиялық атаулар иллириялықтардың, венеттердің, фракиялықтардың, мероиттердің тілдерін ұғынуға көмектеседі. Әр дәуірдегі халықтардың көпшілігі үшін ат беру (немесе атты өзгерту) халықтың бұрынғы өмірі, құрылымы және наным-сенімдері туралы бұрын-соңды білмейтін белгілерді ашатын әртүрлі рәсімдермен байланысты.

Ғалым В. А. Никонов өзінің «Есім және қоғам» атты еңбегінде маңызды келесі бағыттарды анықтады: «Есім дегеніміз – сөз, сол себепті барлық сөздер сияқты ол тіл заңдылықтарына бағынады, яғни тіл біліміне жатады. Сондықтан ономастика (соның-ақ антропонимика) тіл білімінің бір бөлігі болып табылады. Алайда, жалқы есімдер тілде ерекше ішкі жүйені құрайды, онда жалпы тілдік заңдылықтар арнайы сынылады да, тілдің басқа ішкі жүйелерінде жоқ өзіндік заңдылықтар пайда болады. Жалқы есімдердің сөздік құрамы тән: көптеген халықтар оларды шеттен алған. Француздарда француз тілінің сөздерінен адам аттары жоқ дерлік, оларды Римнен католицизм әкелген, орыстарда орыс тілінен шыққан сөздерден аттар дерлік жоқ, себебі шіркеу ескі орыс атауларына тыйым салды, оларды Византиядан алынғандармен ауыстырды. Сонымен, көптеген түркі тілдес халықтардың ішінде түркі есімдері емес, негізінен араб немесе иран тілінің әсерінен қалыптасқан есімдер басым» [1].

Ежелгі грек аттарын зерттегенде біз көбінесе автордың белгілі бір көрінісімен, оның оқиға мен фактіні өзіндік талдауын байқаймыз. Бастапқыда гректер арасында антропонимиялық модель екімүшелі болды. Оның бірінші элементі – арнайы есім, екіншісі, адамдарды ажыратуға ыңғайлы болу үшін қосылатын ілік септігіндегі әкесінің аты. Кейінірек бұл міндетті екімүшелі үлгіге (Е – ӘА) үшінші элемент, ат иеленушінің ұлттық тиістілігі, қосылды. Аттың бұл соңғы элементі адамның азаматтық құқығы бар қала атауынан немесе Клисфен заманынан бері Аттикада болғандай, демге (демотика) қатысты болған. Дем – Аттика ауданы; Афинаның ішінде дем қала орамына тең болды, ал қала сыртында – бір-екі қомаға (ауыл) татыды. Демді ақсақал демарх басқарды, оның міндеттеріне оның генеалогиялық тізімдерін жүргізу кірді.

Күнделікті өмірде тек есімнің өзі ғана қолданыста болды. Толық ат (антропонимнің барлық үш элементі) тек ресми құжаттарда – актілерде, қаулыларда, шежірелік тізімдерде, т.б. болды. Сонымен,

Демосфеннің толық аты – Демосфенес Демосфенус Пэаниэус, яғни «Демосфен, Демосфеннің ұлы (= Демостенұлы), Пеания филинен». Фила – үлкенірек бөлім. Дем немесе фратрия (фатрия) тұқым (генос) мен филаның арасындағы аралық буын болды. Ертедегі әдеби ескерткіштерде (әсіресе Гомерде) батырлар көбінесе әкелерінің немесе аталарының атымен аталды, батырдың өз есімімен бірге оның «әкесінің аты» да берілді. Осылайша Гомер патшаларды Атрейдің ұлдары Агамемнон мен Менелай Атридес, ал Ахиллді Пелейдің ұлы Пелид деп атайды. Біз Данай патшаның қыздарын бүгінге дейін Данаид деп білеміз. А. В. Суперанскаяның пікірінше: «Есімге патронимиконды қосу, яғни «әкесінің атын» қолдану еркін азаматтардың ерекше белгілерінің бірі болды. Құлдарды белгілеу үшін бір ат жеткілікті деп есептелді, тіпті жиі аттың орнына этникон, құлдың шығу тегін көрсететін лақап ат қолданылды (Сир – «сириялық» – Сириядан, Лид – «лидиялық» - Лидиядан, т.б.). Заңды құқығы болмай, белгілі бір полиске тиесілі екенін көрсететін лақап ат қою, адамның ауыр жазаға тартылған қылмыс жасауын білдіреді» [2].

Кез келген халықтың болмысында орасан зор ақпараттық, мәдени және тарихи әлеует бар. Ежелгі римдік аттар тарихты, өмірді, нанымдарды, ұмтылыстарды және қиялды бейнелейді. Антропонимдердің қызметтерін Н. Л. Кацман мен З. А. Покровская барынша айқын және толық анықтаған: «Римнің ең көне жазбалары (шамамен б.з.б. 600 ж.) римдіктердің антропонимдік жүйесінің дамуындағы архаикалық кезеңде әр адам тек бір атқа ие болғандығы көрсетілген; бұл ежелгі үндіеуропалық антропонимдік жүйе болды. Кейінірек, шамасы, этрусктардың ықпалының нәтижесінде римдік антропонимдік жүйесі алдымен екі мүшелі, содан кейін үш мүшелі болды (мысалы, Гайус Семпрониус Гракхус), оның бірінші мүшесі есім (преномен), екіншісі «ру» (номен генмен), үшіншісі (шамамен 300 ж.) атақ (когномен). Рим антропонимінің әдеттегі үш мүшелі формуласына кейде басқа индивидуалды ат, агномен, қосады (мысалы, Барбатус «сақалды»). Белгілі бір отбасы иеленгеннен кейін бұл атау да формулаға оның төртінші мүшесі ретінде енгізілген» [3].

Ең көп тараған есімдер – Марк, Публий, Луций (Лукий), Квинт, Гай, Гней, Тит. Кейбір жалқы есімдер жай сандардан жасалған: Квинт (бесінші), Секст (алтыншы), Децим (оныншы), бұл римдіктердің осы аймақтағы, әсіресе әдемі, алуан түрлі, шешенді гректердің есімдерімен салыстырсақ, нашар қиялын көрсетеді [4].

Аттың бұрынғы кездердегі мағынасы мен оның бүгінгі таңдағы мағынасы мүлдем басқа екі нәрсе деп толық айта аламыз. Қазіргі уақытта аттың таңдау мотивтері көбінесе саналы емес, оның этимологиясы елеусіз немесе мүлдем белгісіз болуы мүмкін.

Гректерде аттардың барлығы дерлік мағыналы болған. Гректер әдетте жаңа аттарды «сөйлейтін» түбірлердің шағын жиынтығынан құрастырған. Атаудың басында да, соңында да келесі түбірлерді табуға болады:

-агор- – сөйлеу;	-крин-, -крит- – төрешілік ету, төреші;
-анакс-, -анакт- – өмірші;	-кл(ес)-, -клео-, -клит- – даңқ;
-андр- – адам, ер;	-ксен- – қонақ;
-арх(и)- – бастық;	-ник – жеңімпаз;
-дем-, -дам- – халық;	-страт – әскер;
- (г)ипп- – жылқы;	- фил – сүю;
- крео(н)- – патша.	

Көбінесе есімнің басында келесідей түбірлер бар:

Алк- – күш;	Лиси – тоқтату;
Алекс- – қорғаныс;	Метро – аналық;
Ант(и)- – орнына, қарсы;	Нео – жаңа;
Арист- – ең жақсы, үздік;	Патро – әке, әкелік;
(Г)иер- – әулие;	Пери- – барлық жағынан;
Ев-, Эв- – жақсы;	Пиф- – сендіру;
Еври-, Эври- – кең;	Поли – көп;
Исо- – тең;	Пракс – іс;
Ифи- – күшті;	Прот – бірінші;
Калли- – әдемі;	Тим – құрмет;
Ксанф-, Ксант – қызғылт сары	Фраси – батыл;
Левк- – ақ;	Хрис – алтын;
Лик- – жарық немесе қасқыр;	Эпи – кейін[4].

А. В. Суперанская: «Ежелгі гректер мен римдіктер есімдерінің мағынасына сүйене отырып, бұл олардың уәжділігі туралы, ежелгі адамдардың психологиясы туралы белгілі бір тұжырымдар жасауға болады, өйткені бұл ат ата-ананың асыл ойлары мен ниеттерін, адамның интеллект деңгейін көрсетеді» [6]. Рим және грек атауларын белгілі бір жүйеге топтастыруға болады. Мұнда да атауларды мағыналық жағынан сипаттайтын бөлімдерге бөлуге болады:

– табиғат (күн, гүлдер) – Narkissos (грек), Narcissos (латынша);
– ауыл шаруашылығы – Polykarpos (грек);

- элементтер – Ignatius (лат.);
- құстар – Columbus (лат.);
- жануарлар – Leonidas (грекше);
- асыл металдар (тастар) – Aurelius (лат.).

Сондай-ақ ономастика мәселелерімен В. А. Никонов, А. В. Суперанская, Л. В. Успенский, тағы басқа ғалымдар айналысты. Қазақ антропонимикасы мәселелері С. Кеңесбаев, Қ. Жұбанов еңбектерінде жан-жақты дамыды. Т. Д. Жанұзақовтың еңбегі қазақтардың антропонимикасын зерттеуге арналған, онда ол кісі есімдерін жүйелеуге тырысады. Қазақ аттарының қазақ тілінің лексикалық қорынан шыққан, сондықтан бұл халықтың мәдениетін, тұрмысын, тарихын көрсетеді. Қазақ атауларының ерекшелігі – олардың сөздік құрамының әр алуан категорияларынан құралуы:

- табиғат құбылыстары – Таубай, Боран, Құнай, Айдай, Шолпан;
- жануарлар мен құстар – Арыстан, Қарлығаш, Бота, Құлыншақ;
- зергерлік бұйымдар мен металдар – Алтын, Болат, Гауһар, Жібек, Маржан;
- өсімдіктер – Қызғалдақ, Райхан, Гүлжан, Гүлнүр;
- жемістер – Алма, Анар, Мейіз, Жанғақ;

Есімдерді таңдағанда түрлі ырымдар, белгілер, жағдайлар ескерілді (Аманжол, Жаңбырбай, Қаржаубай, Жолшыбай, Жолай). Боранда егіз туылғанда, біріншісін Боранбай, екіншісін Аязбай деп атаған, өйткені ылғи аяз бораннан кейін басады.

Жалқы есімдердің уәжі әртүрлі болуы мүмкін. Қазақтардың жалқы есімдері түрлі тілектерді білдіреді:

- жаңа туған наресте дәулетті, берекелі, бай болсын деп (Байбол, Дәулетбай, Алтынбай, Малбай);
- қырағы, батыл, қайратты болсын деп (Батырбек, Батыр, Қахарман, Алпамыс);
- жаңа туған нәресте әдемі, сүйкімді, әдепті болсын деп (Айсұлу, Нұрсұлу, Әсел, Аққыз, Аппак, Арайша, Жамал);
- дені сау болып, өмірі ұзақ болсын деген ниетімен (Ақынбай, Данышпан, Есбол, Дана);
- жомарт болсын деп (Жомарт, Мырзабек, Мартбай) ат қойған [5].

1982-1989 жылдар аралығында туылған балалардың есімдері, негізінен, неғұрлым бай, қолжетімді ақпарат береді, олар семантикалық мазмұнмен ынталандырылады және олар ата-аналардың үміті мен тілектерін көрсетеді. Мысалы, Әйгерім –

«айдай», Гүлжан – «гүлдің жаны», Айнұр – «ай сәулесі» – ай немесе гүлдей сұлу болғанын тілегендігі.

2–6 жас аралығындағы балалар үшін басым есімдер: Кәмілә, Әнел, Диана. Олардың құрамында қазақ тіліне тән дыбыстық элементтер жоқ. Егер, мысалы, Тұрар есімі арқылы біз бұл кісінің отбасында өзінен бұрын балалары қайтыс болғанын білсек (Тұрар – «қалсын», яғни ол аман қалу үшін аталған), онда бұл жерде біз ондай себепті көрмейміз.

Бұрын қазақ баласын жаман көзден сақтау үшін сүйкімсіз есімдер қойған (Итбай, Жаманбай) немесе балаға ат қойғанда түрлі белгілерді ескерген (Жаңбырбай, Қаржаубай). Қазіргі жастардың арасынан мұндай есімдерді сирек кездестіреміз. Алайда бұл адамдардың есімдерге мағына беруді тоқтатқанын көрсетеді. Бір мезгілде бұл дәстүрді сақтау мүмкін болмаса да, есім – адамның қадір-қасиетіне әсер ететін өте нәзік құндылығы.

Халықтардың көпшілігінде болатын аттардың белгілі бір категориясы бар. Бірақ бұл жерде мәселе шеттен алуында емес, адамдардың ойлауының ұқсастығында, әртүрлі ұлт адамдарындағы бірдей ойлау ағымында. Кісі есімі мен тіл тұтастай алғанда қоғамға байланысты және қоғамда болып жатқан құбылыстарды айтады. Келесі кезекте мен бір-біріне мүлдем қатысы жоқ екі халықтың – қазақ және ежелгі грек (ежелгі рим) халықтарының аттарын, дәлірек айтсақ, олардың уәждерін салыстырғым келеді. Бір қарағанда, бұл абсурд болып көрінеді, бірақ көптеген қызықты фактілерді байқауға болады. Мысалы, қазақтарда мынаны білдіретін есімдер бар:

- табиғат – Раушан;
- құстар – Қарлығаш;
- жануарлар – Арыстан;
- асыл металдар (тастар) – Алтын, Маржан;
- ауданның атауы - Алтай, Ертіс;
- байлық – Байбол, Дәулетбай;
- адами қасиеттер – Батырбек;
- бақыт – Бақыт, Бақытгүл, Бақытбек;
- денсаулық – Есбол.

Жоғарыда атап өткеніміздей, қазақтарда сөздің сикырлы күшіне сенумен байланысты есім қоюға байланысты ерекше әдет-ғұрып, салт-дәстүрлер бар. Римдіктер сияқты қазақтарға да жын-шайтандарды тыю үшін кейде сүйкімсіз есімдер қойған. Қазақтар мен римдіктер арасында балаға ат қоюда жиі кездесетін мотивтердің бірі сандармен байланысты. 1-ден 1000-ға дейінгі сандардан

жасалған аттар болды (Біржан - бір, Октавиус - сегізінші). Қазақ антропонимикасында римдіктер мен гректердің құдай есімдерімен байланыстырылған есімдері сияқты құдайлардың, пайғамбарлардың, имамдардың, халифтердің есімдерімен, эпитеттерімен ислам дініне байланысты аттар да кездеседі [5].

Narcissos (греч.) – нарцисс;
Columbus (лат.) – көгершін;
Leōnidas (греч.) – арыстан;
Aurelius (лат.) – алтын;
Fortunatus (лат.) – бақыт;
Octavius (лат.) – сегізінші.

Жоғарыдағы есімдерді осы қазақ есімдерімен салыстырса, мағына жағынан ұқсастықты байқауға болады: Раушан, Қарлығаш, Арыстан, Алтын, Бақыт, Сегізбай.

Қазіргі кезде қолданылып жүрген атауларға әділ баға беру үшін оларға сырттай қарап, басқа халықтар қолданып жүрген атаулардың фонында көріп, ұқсас немесе тарихи туыстас атаулармен салыстыру қажет. Қазіргі уақытта олардың қай сөздерден жасалғанын анықтау қиынға соғады, кейде бұл атаулардың бастапқыда қай тілге жататындығы да белгісіз.

Жалқы есімдер – халықаралық сөздер. Олар бір халықтан екінші халыққа оңай өтіп, әдетте оларды жасаған адамдар өмір сүрген аумақтан алысырақ таралады. Бұрынғы уақытта әлемдік діндер (христиандық, ислам) деп аталатындар маңызды рөл атқарды. Елден елге ауысқанда аттар өзінің айқын бастапқы көрінісін жоғалтады және олар алынған тілдердің нормаларына сәйкес қайта реттеледі.

Қорытындылай келе, көзге елестетуге қиындық тудыратын сонау үлкен көлемге ие Жер шарымызды әртүрлі адамдар, халықтар мекен етеді. Табиғаттың, қоршаған ортаның өзгешіліктеріне қарамастан, бір қарағанда мүлдем басқа ұлттардың есімдері бірдей болып шығуы мүмкін. Мұның төңірегінде адамдардың ойлау процесі түр. Өйткені есім – бұл адамның, бүкіл қоғамның ойларының көрінісі. Бұны біз халықтардың мәдениеттері ұқсастыққа тіптен ие емес көшпенді және антикалық қазақ, грек, рим ұлттарының есімдерін мағыналық жағынан салыстыра отырып байқаймыз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Никонов В. А. Имя и общество. – М.: Наука, 1974

2 Суперанская А. В. Общая теория имени собственного. – М.: Наука, 1973

3 Кацман Н. Л., Покровская З. А. Латинский язык. – М.: Владос, 1999

4 Вейсманомъ, а. Д. Греческо-русский словарь. С-Петербургъ, 1899

5 Джанузаков Т. Ваше имя?: Казахско-русский толковый словарь имен. – Алма-Ата: Казахстан, 1989

PECULIARITIES OF USING GAME TECHNOLOGIES IN TEACHING FOREIGN LANGUAGE IN SECONDARY SCHOOLS

ISLAMGALIYEVA A. M.

K. Zhubanov Aktobe regional university, Aktobe

ANESSOVA A. ZH.

Toraighyrov University, Pavlodar

The problem of using game technologies in educational process in pedagogical theory and practice is not new. The game theory, its methodological foundations, and its social nature were clarified by the following scientists: P. I. Pidkasisty, J. S. Khaidarov, D. B. Elkonin, L. S. Vygotsky.

Today, the following authors are actively developing the technological method of teaching in the science of pedagogy: M. E. Bershadsky, V. I. Bogolyubov, V. V. Guzeev, T. A. Ilyina, M. V. Klarin, A.I. Kosmodemyankaya, M. M. Levina, Z. A. Malkova, V. Ya. Pilipovsky, A. Ya. Saveliev, also foreign authors: L. Anderson, J. Blok and others.

The concept of «game pedagogical technologies» includes a wide group of methods and methodologies for organizing the pedagogical process in the form of various pedagogical games.

The game is the first step in human life. Games not only develop a child's imagination, but also increase students' interest in lessons. It is the need of the time to organize the traditional method of teaching in new content and to transform it using new technology. Because with the changes in today's society, a new requirement and a new task has been brought to the education system and the course of the lesson. This requirement is to improve the student's ability to speak English. At the time when our country's relations with foreign countries are

strengthening, it is necessary to increase students' interest in foreign languages and their desire for knowledge. It is the duty of every foreign language teacher to awaken and increase cognitive activity. Therefore, our children's knowledge of English is the need of the hour. Nowadays, foreign language is taught in many schools from the 1st grade in accordance with modern requirements. This contributes to the formation of preparation for inter-ethnic and inter-cultural association in the student from an early stage. , that it has a positive effect on paying attention to foreign language words and understanding, and then it allows to strengthen the education in the primary school and increase the quality of education. The most active modern methodical methods in the process of language teaching is the game technology. A teacher who knows how to effectively use this technology succeeds in educating and teaching his students, thereby contributing to the formation of the ability and skill to independently convey the game to others, and the ability to speak based on mutual communication.

We cannot interest students with monotonous, traditional lessons every day, on the contrary, we can bore them. That is why it is necessary to use game technology to improve the quality of education in English language classes. By playing games, students can show themselves, interact, and the desire to win appears.

The game is the main activity of the students. The teacher should always be on the lookout. By quickly and correctly saying crosswords, rebuses, riddles, the students will train their languages, develop their logical thinking abilities, and they will think quickly. If they perform it while watching the video, the students will be refreshed and their interest will be awakened.

By using game technology in the English language class, the student's competence develops. Competence is a new quality that determines the structural nature of the knowledge acquired as a result of studying, the ability to apply skills in practice, problem solving, and the quality of preparation.

The child's active participation in the game determines his other actions in the team. Although the game seems like a simple phenomenon or action at first glance, it is an active action. Through the game, he learns why:

- Develops logical thinking skills;
- Learns to work independently;
- Vocabulary is enriched;
- Attention is formed;

- Vigilance increases;
- Teaches mutual respect;
- Not to break the rules of the game, i.e. to be disciplined;
- Pupils' confidence in each other increases;
- Interest in the lesson increases. There are many types of songs that are played in the English language class. They are:
 - Phonetic games;
 - Games related to letters;
 - Grammar games;
 - Games related to numbers;
 - Didactic games;
 - Games related to adjectives;

We would notice that the core of a teacher's skill is our language skills, or rather, the level of vocabulary needed to systematize thoughts, and our speaking culture. For this, the teacher must, first of all, give a lecture in a language he knows fluently, and secondly, the student must learn in an understandable language.

Therefore, we should always be guided by the fact that education in a comprehensible language is the basic axiom of professional qualification formation. Scholars' opinions on the problem of explaining the meaning of words in foreign languages are divided into 2 groups. if it is said that it is harmful, now someone has proved that, on the contrary, it is possible to reduce the interference of the mother tongue. They believe that it is better to overcome the interventional influence of the mother tongue with the help of special methods and methods in the formation of the ability to learn a foreign language. Teaching English is carried out in the following language development activities:

1. Lexical work.
2. Grammatical work.
3. Phonetic work.

Vocabulary is the most important thing in learning a language. Among other fields of knowledge, the reason why vocabulary takes the first place is that although some speakers may have grammatical errors, there may be a relationship between people. The listener understands what the speaker wants to say. Different methods are used to learn vocabulary meaning explained means of object, layout. To explain an abstract meaningful word, it is necessary to use translation and explain it by means of language prominence [1].

In the contexts, students should be familiar with the grammatical structure, the new word and all the other words in it. Then the student's

attention will be drawn to the new words. That is, when explaining the grammatical material, a Kazakh example should be given, the given example should be translated into English, and the similarities and differences between the two languages should be discussed. Then it should be done in English. It is necessary to do a lot of practical exercises in order to explain the way, peculiarities, and confirm the passing grammatical material. If possible, it is better to give examples related to students' own lives.

Students must be taught to ask questions and answer questions, but it should not be memorized. In particular, let me focus on the method I use when asking questions to elementary school students: Who? What do(ing)? Where? When?

Example: «The children are playing in the yard now» if we take the sentence, it is better to determine the special questions for each word in the sentence. Then the students will not be able to change the position of the article, the auxiliary verb in the sentence. In short, it is effective to explain the grammatical material in the past, mainly by comparing it with the native language, it is better to rely on the knowledge of the student's native language. it is better to rely on knowledge of the native language. Only when the student knows the similarities and differences of these languages, he can learn the language correctly and quickly [2].

In the course of teaching a foreign language, it is not enough to introduce students to the language material, it is necessary to show them how to use it, to give them the skills to speak, write, and read correctly. For this, I give students phonetic exercises, poems. At first, I pay attention to the pronunciation of some similar sounds. For example, know-білу, now-қазір, mouth-ауыз, mouse-тышқан, etc.

The Law of the Republic of Kazakhstan on Education emphasizes the main obligations of the country's education system. One of them is the introduction of new teaching technologies into the education system. In this direction, differentiated teaching according to the abilities of students has a great impact on expanding the mindset and knowledge of the world and the optimal growth of the scope of knowledge. Through my experience, I can clearly see that grouping of students in the class according to their level of education is effective, and the enthusiasm and activity of the children increases. For that, I divide the students in the class into 3 groups according to their level of education. That is, those who study for a full five - the best group, the second group - fours, the third group - threes. Before dividing into groups, I will explain how the level of education of students should be evaluated. That is, students

who receive a grade of 5 should independently search for the textbook, as well as additional literature and work. and fours should combine their knowledge with the textbook by combining newspaper, magazine materials and their own knowledge, and if they are not able to fully master the textbook material and fully convey the game, if they cannot combine it with additional materials, then that student is included in the group of threes [3].

Such differentiated teaching has many benefits. Each child learns to speak in short and different ways. Each child in each group is eager to learn, the lower groups try to move to the higher group, and the higher group tries not to fall into the lower group. When dividing into groups, my students were divided at first by their own will. Then they were given knowledge. I organized a competition to check the level. Those who got the highest score - 1, and those who scored lower were included in groups 2 and 3. Each group has its own leader - in their hands, their journal with grades is like a mirror that shows their readiness for each lesson. full conditions are created for the discovery of talents. Each student is guided by the teacher and marks the correct tasks with a + sign. The student begins his activity by performing the lowest level tasks. Only after completing them completely, he moves to the next level. This creates activity among students and guarantees that the student receives education at the state standard level [4].

The aim of the research: to study peculiarities of using game technologies

The subject of the research: verbal and non verbal actions in study foreign languages

The purpose and objectives of the research: the basis of the research is the requirements of teaching in the globalization. Therefore, in the research work, we aimed to compare the teaching foreign languages with games and without.

By this goal, the implementation of the following tasks is based on:

- Determination of the requirements of the globalization process;
- Identify game structures;
- To study the advantages of teaching through games;

Methodological methods of research: The research work was carried out based on the principles of objectivity and scientific consistency. Based on the methods of research and analysis, the findings were analyzed, conclusions were made, and the main research results were determined. Also, based on the topic, the method of concluding

by collecting information, analyzing and collecting data, conducting a survey, interviewing, and doing practical work was used.

The data sources of the research are articles and studies related to the topic.

Through this research work, we understood the importance of game approaches, how to interest children in learning English and how not to lose their interest in learning.

The most popular and similar games and tricks for teaching English language are offered. Along with the power of words, we can skillfully and precisely express our inner feelings, thoughts, and attitudes with gestures, and sensitively understand the mood of others.

It is known that there are a lot of ways and actions in teaching English language. After researching, we found advantages and disadvantages of actions and games in the teaching languages.

Advantages:

1. Interesting-games add a lot of variety to the learning situation. By incorporating games into the teaching-learning process, it is no longer monotonous but becomes interesting and engaging instead.

2. Motivation-games add a change of pace to the lesson and this keeps them highly motivated because games are fun. Since the students enjoy playing games, since the teacher can keep them motivated and retain their attention.

3. Renewing-formal teaching can sometimes be boring and monotonous as it can go at the same pace but adding games can lighten the classroom and renew the energy of the students.

4. Hidden practice-games also offer the hidden practice of specific language patterns, vocabulary, and pronunciation.

5. Improves various skills-games also improve the attention span, memory, concentration, reading skills, and listening skills of the learners.

Disadvantages:

1. Time-consuming-this method can be a bit time-consuming because teachers have to find time to prepare the game and organize it. Choosing the right game and planning how to implement it can be tough.

2. Distracting-the game can distract the learners from the actual pedagogical goal and the outcome of the teaching-learning process may remain unachieved.

3. Resources-some games require a lot of resources and materials to give the learners the best experience and some may face a lack of availability in the resources.

4. Unproductive-incorporating games creates a relaxed environment and there may be a lot of informal interaction between the teacher and the learners which some teachers may view as unproductive.

5. Loss of interest-complex games may make the students be more inclined towards learning the rules of the game due to which, their interest may divert from the actual topic.

Conclusion:

The aim of the thesis is to draw people's attention to game teaching in primary school, and it's more effective than a traditional classroom by using games. The previous researches also approve that game-based approach is good for students' English speaking and reading competence, because games with their experiential and motivational features provide a vehicle to engage students in conversations and teach them conversational skills. Additionally, games can solve the problem about lack of authentic conversation strategies in textbooks. Besides, the context of reading classes revealed that the majority of the lesson time was devoted to general management and a full game environment can be quite beneficial.

Since teaching is a development art, which requires innovative and creative ideas to enrich its effectiveness. The teachers should be decisive to use games in their classrooms. Games can assist them in foreign language teaching and stimulate students' interest by providing a relaxed atmosphere. Such games take the student as a center. Hence, by using them, the teachers give a chance to their students to express themselves and enjoy themselves during learning. So there is an undeniable fact that if the teachers' concern is to provide a successful and beneficial teaching, they must not hesitate to use games, which bring the structural, pragmatic, prosodic and communicative aspects of language together in their classroom. Playing games in English teaching is one of the effective ways which are suitable for the development of children's physiological characteristics and can foster their interest and generate their thirst for knowledge. In the course of playing games, children take an active part in the games with the great interest, enjoy the pleasure and happiness of learning and have a sense of achievement.

REFERENCES

1 Английский язык: учебник для учащихся образовательных учреждений: в 2 ч. Ч.2/ [М.В. Вербицкая, О.В. Оралова, Б.Эббс, Э.Уорелл, Э.Уорд.] -Вентана-Граф: Pearson Education Limited, 2010. – 80 с.

2 Қазақстан мектебі. – №3 және №10. – 2010

3 Ағылшын тілі мектепте, №1. – 2010

4 М. Ғалымжанова. Ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалану арқылы білім беру деңгейін көтеру.// Информатика негіздері журналы. №3. – 2006. – 2 б.

ИСТОРИКО-ЛИТЕРАТУРНЫЕ ИСТОКИ ВОСТОЧНЫХ МОТИВОВ В ТВОРЧЕСТВЕ РУССКИХ ПОЭТОВ XIX ВЕКА

ИОСТ О. А.

к.ф.н., профессор, Торайгыров университет, г. Павлодар

КАПИЯТОВА Ф. Ш.

магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар

Русская литература «золотого» классического века закономерно активно обращается к восточным мотивам, с одной стороны, продолжая традицию древнерусской словесности и, с другой, ориентируясь на литературу Западной Европы.

Интенция данной статьи – указать на историко-литературные истоки ориентализма в творчестве русских поэтов XIX столетия, в качестве примера которых выступают авторы разных этапов развития русской словесности «золотого века».

Древнерусская словесность, если говорить о ней как о едином этапе развития литературы русского этноса, отличается крайне интенсивным обращением к теме, в первую очередь азиатского Востока. Практически все жанры (летописи, жития, произведения похвального красноречия и панегирики, хождения) содержат многочисленный материал об исторических, идеологических и метафизических составляющих диалога русского народа и этносов Великой степи [1].

У русских авторов XIX столетия действительно генетически заложено чувство близости, определенного родства с Востоком. Исторически Древняя Русь веками имела прямые сношения с обитателями Великой Степи, Кавказа, Турции, Ираном, среднеазиатскими ханствами. Даже в дни войны возникало желание лучше узнать быт и душу соседей, узнать специфику их веры, поведать о своей религии. Принципиально важным в этом смысле является история отношений с татаро-монголами. Воинские русские повести XIII-XV веков, отражающие всю историю так называемого татаро-монгольского ига, содержат важный материал о своеобразии

Востока. При этом процесс ассимиляции народов, принадлежащих к разным цивилизационным системам, принципиально важен. Показателен в этом смысле факт наличия большого количества русских фамилий литераторов Нового времени тюркского происхождения: Державин, Тургенев, Аксаков, Чаадаев и т.д. Это потомки приехавших в Россию из Орды, сохранивших прапамять, которая в том числе сохраняет родство души русского человека с Востоком. Так, общеизвестно, что предком Державина был татарин мурза Багрим, приехавший из Большой Орды «служить на Москву», крещеный затем в православие, давший начало в том числе и роду Нарбековых, один из которых получил прозвище Держава, от него и пошел в Казани род будущего великого русского поэта [2, с. 39].

Принципиально важным составляющим произведений древнерусской словесности с восточным материалом является «русская идея» как комплекс вопросов об историческом и метафизическом предназначении православной России, которая как раз и вырабатывается в своих основаниях в том числе и в соотношении с мусульманским Востоком.

Русские авторы XVIII века, несмотря на мощную ориентацию России на европейский Запад, продолжили обращение к восточному материалу, что было определено в первую очередь русско-турецкими войнами. В произведениях различных жанров (лирические стихотворения, в первую очередь оды, эпические поэмы) М. В. Ломоносова, Г. Р. Державина, В. П. Петрова, М. М. Хераскова, Н. С. Смирнова присутствует восточный материал, который выполняет различные художественные функции [3].

Вполне закономерно поэтому, что в XIX веке, когда социально-исторические события (русско-турецкая, русско-персидская, кавказская войны) усиливают пристальное внимание к Востоку, русские авторы активно вновь обращаются к восточному материалу. И в этом русская литература следует примеру западно-европейских литераторов. Начиная со второй половины XVIII века Европу охватила мода на «восточное»: изучаются история, религия, культура восточных стран. Внимание привлекали ценности, так не похожие на западные. В начале XIX столетия в Европе стали публиковать многочисленные переводы восточных поэтов на немецком, французском, английском языках. Гете, Байрон, Шиллер и многие другие западные литераторы восхищались и черпали вдохновение в средневековой восточной поэзии. Творчество западных поэтов, пронизанное восточными мотивами, оказало большое влияние на русскую поэзию. Увлечение Востоком отчасти возникло из-

за неудовлетворенности состоянием западной культуры. Поиск новых путей заставлял искать смысл бытия в другой культуре, на другом конце света. Рационализм Европы противопоставлялся мистицизму Востока.

Первые русские профессиональные переводчики с восточных языков – Д. Ознобишин, О. Сенковский, Н. Батъянов, С. Соловьев, А. Коркунов и др. – публиковали свои переводы в таких популярных изданиях, как «Азиатский вестник», «Московский телеграф», «Библиотека для чтения», «Полярная звезда», «Северная лира на 1827 год», «Северные цветы» и т.д. Так, в журнале «Азиатский вестник» много внимания было уделено творчеству восточных поэтов, особо выделялся среди них Низами Гянджеви, произведения которого были знакомы русскому обществу и по «Западно-восточному дивану» Гете. Авторы статей, опубликованных в данном журнале, подчеркивали красоту и поэтичность восточных мотивов. Н. Батъянов в своих статьях неоднократно указывал о популярности восточных героев произведений Низами: Ширин, Хосрова, Меджнуна, Лейли. Также популярен в это время был журнал «Северный архив». В этом журнале публиковались переводы произведений Низами и статьи о его творчестве. В это время большую популярность в периодических изданиях и литературных альманахах заслужили русские переводы восточных поэтов: Хафиза, Фирдоуси, Низами, Саади, Омара Хайяма и других.

В эти годы представители русской поэзии в очередной раз всерьез задумались о соотношении Запада и Востока. И закономерно ориентализм (от латинского *orientalis* – восточный, т.е. наличие восточного материала как реализации проблемы соотношения Запада и Востока) становится характерной чертой русской словесности «золотого» века. Практически каждый хоть сколько-нибудь значимый поэт в той или иной мере обращается к восточному материалу. Достаточно назвать В. А. Жуковского, К. Н. Батюшкова, А. С. Пушкина, М. Ю. Лермонтова, А. К. Толстого, И. С. Никитина, А. Н. Майкова, Я. П. Полонского, В. Л. Величко), в творчестве которых восточный компонент играет значимую роль. Русские авторы используют восточные мотивы и образы персонажей, как разрабатываемые западно-европейскими авторами, так и оригинальные.

Принципиально важен в этом смысле пример В. А. Жуковского (1783-1852), творчество которого находится в основании русской словесности «золотого» века ее развития и во многом определяет

специфику всей последующей русской литературы. Поэт, видимо, генетически унаследовал интерес к Востоку. Как известно, поэт был незаконнорожденным сыном надворного советника Афанасия Бунина и взятой в плен при взятии города Бендер во время русско-турецкой войны в 1770 г. Сальхи, получившей в имени русского помещика положение дворовой и в результате крещения в православие имя Елизавета Дементьевна Турчанинова. Фамилия и отчество Жуковскому достались от крестного отца, бедного дворянина, друга Бунина, жившего у него, по тогдашнему выражению, «на хлебах», который и усыновил младенца по просьбе его настоящего отца, чтобы ребенок получил дворянское звание.

Восточная кровь сказалась во внешности поэта, особое положение в доме отразилось на его характере: Жуковский известен сугубой мечтательностью, мягкостью, добротой, сердечностью, сильной и крепкой религиозной верой. В творчестве поэта присутствует Восток в самом широком смысле (включая Ближний Восток, Среднюю и Юго-Восточную Азию), интерес к которому усугублялся общей ситуацией усиления ориентализма в русской литературе начала XIX века. Собственно, Жуковский своим творчеством с его значимым восточным компонентом, органично вписавшись в общую тенденцию русской словесности, как раз во многом повлиял на процесс активного внедрения ориентализма в русскую литературу «золотого века». Действительно, восточный материал занимает серьезное место в творческом наследии В. А. Жуковского, присутствуя практически во всех разрабатываемых им жанрово-родовых образованиях (лирике, баснях, балладах, поэмах, сказках).

Так, например, образ Востока как символа «прекрасного далека», недостижимого счастья представлен в произведении «Песня» (1815 г.), являющемся переводом стихотворения Ф.-Г. Ветцеля «Nach Osten» («На восток»):

К востоку, все к востоку
Стремление земли –
К востоку, все к востоку
Летит моя душа;
Далеко на востоке,
За синевой лесов,
За синими горами
Прекрасная живет» [4, с. 268].

Восток в данном случае – идеальный мир, в который стремится душа конкретного человека из мира брэнного, земного. Посредством введения образа идеального востока реализуется главный принцип романтизма - двоemiрие.

Классическим примером романтизма является и стихотворение «Лалла Рук». В комментарии В. П. Петушкова к этому тексту отмечается: «Поводом для написания этого стихотворения явился праздник, данный в Берлине 15 января 1821 г. прусским королем Фридрихом, по случаю приезда его дочери – великой княгини Александры Федоровны и зятя – будущего императора Николая I. На празднике были разыграны живые картины на сюжеты, заимствованные из поэмы «Лалла Рук» Томаса Мура. Роль индийской принцессы Лалла Рук исполняла Александра Федоровна. Жуковский, присутствовавший на празднике, написал это стихотворение, где образ Лалла Рук превратился в символ поэзии, поэтического вдохновения» [4, с. 460].

Присутствие восточного материала в лирике Жуковского связано и с «турецким вопросом»: это упоминание о различных русско-турецких войнах, о современных политических отношениях с Турцией. Так, в стихотворении «Бородинская годовщина», написанном по случаю торжественного открытия памятника на Бородинском поле, поэт, вспоминая героев отечественной войны, проводит мысль о продолжении славных военных побед России и в современности.

Много с тех времен, столь чудных,
Дней блистательных и трудных
С новым зрели мы царем;
До Стамбула русский гром
Был доброшен по Балкану [4, с. 402].

Здесь имеется в виду война России с Турцией 1828-1829 гг., во время которой русские войска едва не заняли Константинополь (Стамбул). Далее в тексте поэт упоминает еще одно событие русско-турецких отношений его современности - Ункяр-Искелесский договор с Турцией, по которому Турция обязалась запретить Босфор и Дарданеллы для прохода в Черное море военных судов всех иностранных держав. Чтобы обеспечить выполнение этого договора, русский флот пришел в Константинополь:

И, неожиданная ограда, Флот наш был у стен Царьграда;
И с турецких берегов, //
В память северных орлов, // Русский сторож на Босфоре,

Отразясь в заветном море,
Мавзолей наш говорит:
«Здесь был русский стан разбит [4, с. 402].

Как видим, «русская идея» активно разрабатывается В. А. Жуковским.

Объем данной статьи не позволяет детально анализировать многочисленные тексты, в которых восточный материал выполняет различные художественные функции. В общем и целом, «Колумб русского романтизма» продолжает традиции предшествующей литературы, передавая эстафету последующим представителям русской словесности.

В качестве еще одного примера наличия восточного материала в русской поэзии назовем творчество Я. П. Полонского (1819-1898), место которого в русской поэзии XIX столетия уникально: поэт выступает как бы связующим звеном между «золотым» и «серебряным» веком русской словесности.

Коснемся лишь одного цикла стихотворений поэта - «Сазандар», который представляет собой пример заинтересованного и доброжелательного этнокультурного диалога, реализованного в рамках «кавказского текста» русской литературы. В тексте «Грузинская ночь» (1848) передается восторг поэта от красоты Кавказа:

Грузинская ночь – я твоим упиваюсь дыханьем! [5, с. 46].

Особое место занимает в восточном цикле образ певца (сазандар переводится именно так). Так, в стихотворении «Сатар» (1851), название которого представляет собой имя известного в Тифлисе персидского певца, поэт создает образ восточного певца Кавказа:

Сатар! Сатар! твой плач гортанный -
Рыдающий, глухой, молящий, дикий крик -
Под звуки чианур и трели барабанной
Мне сердце растерзал и в душу мне проник.
Не знаю, что поешь; - я слов не понимаю;
Я с детства к музыке привык совсем иной;
Но ты поешь всю ночь на кровле земляной,
И весь Тифлис молчит - и я тебе внимаю... [5, с. 52].

А в стихотворении «Старый Сазандар» (1853) сочетается детальное описание города в стилистике «натуральной школы»: Земли, полуднем раскаленной,
Не освежила ночи мгла.

Заснул Тифлис многобалконный;
 Гора темна, луна тепла...
 Кура шумит, толкаясь в темный
 Обрыв скалы живой волной...
 На той скале есть домик скромный,
 С крыльцом над самой крутизной [5, с. 53]
 с философскими размышлениями о смысле жизни, о сути
 предназначения поэта – независимо от того, на каком языке он
 слагает свои стихи, к какой культуре принадлежит:

Усы седые, взгляд сердитый,
 Суровый вид; но песен жар
 Еще таит в груди разбитой
 Мой престарелый сазандар.

Вот, медных струн перстам касаясь,
 Поет он, словно песнь его
 Способна, дико оживляясь,
 Быть эхом сердца моего!

«Молись, кунак, чтоб дух твой крепнул;
 Не плачь; пока весь этот мир
 И не оглох и не ослепнул,
 Ты званный гость на Божий пир... [5, с. 54].

Как видим, Я. П. Полонский говорит о метафизическом
 призвании певца-поэта, который должен нести миру Божественные
 истины. Тем самым русский автор, используя восточный материал,
 продолжает традицию русской словесности, утверждавшей в своих
 лучших образцах аналогию поэта с пророком.

Еще одним из русских поэтов, в творчестве которых Восток
 занимает значительное место, является Василий Львович
 Величко (1860-1904), который в совершенстве владел арабским,
 персидским, турецким языками, хорошо знал азербайджанский,
 грузинский и татарский языки. В своем поэтическом творчестве
 поэт использует знание восточных языков и культуры. Величко
 известен не только как великий поэт, но и прекрасный переводчик.
 Переводы стихотворений великих восточных поэтов Хафиза, Саади,
 Хайяма, принадлежащие перу Величко, исполнены очень тонким,
 точным языком, который бережно передает особенности восточной
 философии и национальный колорит.

Не касаясь публицистики В. Л. Величко, отметим лишь
 его поэтические сборники, в которых присутствует восточный
 материал: «Восточные мотивы» (1890), «Из кавказских напевов»
 (1895) г, «Арабески. Новые стихотворения» (1903). В первом
 поэтическом сборнике наличествует жанровое разнообразие,
 свойственное фольклору и классической восточной литературе.
 Здесь представлены не только лирические стихотворения, но и
 сказки, шутки, хадисы, притчи, поэмы и анекдоты. Особое внимание
 привлекают анекдоты, облаченные в стихотворную форму. Величко
 посвятил около десятка произведений жизни Моллы Насредина
 – остроумного и находчивого героя азиатского фольклора. Имя
 Ходжи Насредина можно встретить в традиционных притчах и
 анекдотах татар, казахов, азербайджанцев и других восточных
 народов. В цикле В. Л. Величко под общим названием «Из преданий
 о Ходже Наср-Эддине» или Анекдоты о Мулле Наср-Эддине»
 Ходжа предстает пред читателями в образе умного, справедливого
 человека, который всегда с легкостью выходит из трудных ситуаций,
 умеет высмеять недостатки и пороки людей. Отражение любви
 автора к Востоку видится не только в названиях стихотворений,
 но и в их подзаголовках. В сборник «Восточные мотивы» вошли
 лирические произведения «Газель», «Персидская песня», «Газель!
 И другие. В подзаголовках легко проследить, с какого языка,
 из какой культуры выбраны мотивы: «Перевод с татарского»,
 «Персидская песня», «Перевод с арабского», «Лезгинская шутка» и
 др. Произведения из этого сборника были настолько популярными,
 что многие стихотворения из этого сборника были положены на
 музыку. В. Л. Величко, таким образом, вносит свой значимый вклад
 в разработку восточных мотивов русской литературы.

Итак, русские поэты XIX столетия, в творчестве которых
 активно разрабатываются восточные мотивы, ориентируются на
 традиции предшествующих этапов развития русской словесности
 и западно-европейской литературы, в которых ориентализм
 занимал важное место. Каждый автор вносит свой вклад в развитие
 ориентализма, вписываясь при этом в общую многоликую
 красочную картину Востока, созданную русским человеком,
 относящимся к нему с особой заинтересованностью, уважением,
 любовью, исконно присущими мировоззрению русского народа.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Иост О. А. К вопросу о литературном аспекте евразийства: Духовные истоки древнерусской словесности// Вестник ПГУ. Филологическая серия. – 2017. - № 1. – С. 119-127.
- 2 Ходасевич В. Державин. – М.: Книга, 1988.
- 3 Иост О. А. К вопросу о литературном аспекте евразийства: русская словесность XVIII века// Вестник ПГУ. Филологическая серия. – 2017. - № 2. – С. 169-177.
- 4 Жуковский В. А. Стихотворения / Подготовка текста и примечания В. П. Петушкова// В. А. Жуковский. Собрание сочинений: в 4-х т. – М.-Л.: Государственное издательство художественной литературы, 1959-1960. – Т. 1. – 1959. – 480 с.
- 5 Полонский Я.П. Стихотворения. – М.: Советская Россия, 1981. – 272 с.
- 6 Величко В. Л. Восточные мотивы. Стихотворения В. Л. Величко. – Спб., 1890. – Электронный ресурс. UPL: http://az.lib.ru/w/welichko_w_/text_1891_vost_motivy_olderfo.shtml.

ЗЕРКАЛО КАК МАГИЧЕСКИЙ ПРЕДМЕТ В ИСТОРИИ КУЛЬТУРЫ

ИОСТ О. А.

к.ф.н., профессор, Торайгыров университет, г. Павлодар

СМАИЛОВА Б. С.

магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар

Зеркало – одно из самых загадочных непрозрачных понятий, известных культуре. В истории мировых цивилизаций за зеркалом закрепился статус культурной универсалии. Всеобъемлющая многогранность этого понятия объясняется масштабностью выполняемых функций, универсальность которых реализуется во многих сферах культуры. В культурологической энциклопедии понятие «зеркало» имеет следующие значения:

- инструмент визуальной магии;
- мифологема отражения альтернативы реального;
- позиция и образ проективного видения, универсалия культуры [1, с. 217].

В данной статье мы остановимся на рассмотрении первого из приведенных значений и покажем отношение к зеркалу как

магическому предмету в различных культурах и исторических эпохах.

До сих пор ученые не могут дать точного ответа, когда и где появились первые зеркала. Первоначально роль зеркала выполняла водная гладь. Не случайно, что одним из первых сюжетов, связанных с отражением человека, является миф о Нарциссе. Затем эту роль выполняли отполированные камни, главная функция которых заключалась не в отражении предметов видимого мира, а в проведении магических ритуалов. Одними из самых древних зеркал являются отполированные куски обсидиана, найденные на территории Турции, возраст которых составляет семь с половиной тысяч лет. Аналогичные находки были обнаружены на территории Египта возрастом четыре тысячи лет. Первые прототипы зеркал были обнаружены также на территории Месопотамии, в Центральной Америке. Отражающая поверхность создавалась из пирита, обсидиана, марказита, гематита, магнетита, ильменита, слюды, селенита, бронзы, горного хрусталя, серебра. Зеркала имели круглую форму, подражая солнцу. По оценкам современных исследователей, на изготовление одного зеркала уходило до ста пятидесяти дней.

Самые древние зеркала были монолитными с вогнутой, иногда выпуклой, поверхностью. При этом обрабатывались обе стороны минерала. Плоские зеркала появились позже, их стали помещать в рамы или на другую основу. В этом случае обратную сторону уже не полировали. Зеркала не использовались в быту и не являлись рядовыми предметами. Зеркала наделялись магической силой. Воины верили, что зеркала способны отражать смерть, потому брали их в военные походы. Эта же способность зеркал продемонстрирована в мифе о Персее, одолевшем Горгону с помощью зеркального щита.

На ранних этапах зеркала использовались только в ритуалах. Так, в Южной Америке записан миф о зеркале. Имя одного из ацтекских богов Тескатлипока, переводится как «дымящееся зеркало». «В одном из мифов Тескатлипока принес на встречу с верховным богом Кецалькоатлем зеркало, завернутое в ткань. Когда зеркало открыли, Кецалькоатль увидел свое отражение. Оно шокировало его, так как он считал себя богом, а отражение было человеческим. Именно после этого эпизода Кецалькоатль покинул ацтеков, сказав, что однажды вернется. Само имя «Тескатлипока» (дымящееся или огненное зеркало) указывает на связь с огнем. Форма ольмекских зеркал также

предполагает возможность использования для розжига: очень многие из них имели вогнутую форму. Жрецы могли концентрировать лучи солнца и создавать огонь. Когда Тескатлипока находился в своей бесплотной форме, он ассоциировался в основном с обсидиановыми зеркалами. Это были излюбленные инструменты божества, и считалось, что Тескатлипока использовал их, чтобы узнать, что находится в сердце людей» [2, 504].

У древних народов магия зеркала связана с несколькими функциями. Так, зеркало было обязательным атрибутом высокого статуса: люди, наделенные властью, носили зеркала в качестве нагрудных украшений. Это были вожди или жрецы племён.

У индейцев зеркало ассоциировалось с мистическим зрением, глазом, а также с культом Солнца. В японской мифологии восхождение солнца напрямую связано с зеркалом. Богиня солнца Аматерасу из-за обиды на родного брата Сусаноо скрылась в пещере, оставив гибнуть всё живое на земле без света и тепла. И тогда боги, предвидя действия любопытной Аматерасу, пошли на хитрость. На ветки дерева возле пещеры повесили красивое ожерелье, рядом положили зеркало и наказали громко петь священному петуху. Крик петуха заставил Аматерасу выйти из пещеры. Примерив украшение, богиня посмотрела в зеркало. Мир тут же озарился светом. В современной Японии зеркало выступает в качестве обязательного подарка для девочки старше девяти лет. Оно является символом честности, чистоты, непорочности и любопытства.

Подобная связь зеркала с культом солнца и женского начала встречается у многих народов разных регионов. С.С. Бессонова, обобщив исследования о скифских и сарматских зеркалах, выделила два основных значения зеркала. «Согласно первому, зеркало является символом солнца, плодородия, эротики и женского начала. В соответствии со вторым, зеркало есть магический и мантический предмет, способный отражать целый мир, а также вмещать образ и душу человека» [3, с.84]. Л.Н. Ермоленко выделяет третье значение зеркала – героическое. В качестве доказательства ученый приводит цитату из «Махабхараты», описывающей сцену приготовления к битве Сатьяки. После омовения над воином производят «благоприятствующие обряды», тысяча брахманов обращаются к нему с благословением. «И священный теми благословениями, он, наилучший из прекрасных, заслуживающий почетного напитка, выпив тогда мёд кайлавата, выглядел весьма блистательно с покрасневшими глазами, вращающимися от опьянения.

Прикоснувшись к бронзовому зеркалу и преисполненный великой радости, он вдвое усилился своей мощи, уподобился сверкающему огню» [3, с. 84]. В буквальном переводе это «бронзовое зеркало героев» для увеличения мощи, силы. Вместе с тем в скифских древностях повторяется «изображение сидящей богини с зеркалом и стоящего перед ней пьющего из ритона скифа» [3, с. 86]. Единого объяснения семантического ряда женщина – зеркало – «пирующий» мужчина учеными не дается. Высказываются различные гипотезы. С.С. Бессонова высказывает предположение, что эти сцены «имели эсхатологическое значение и были связаны с культом героизированных знатных умерших – обеспечивали им личное бессмертие, сохранение в потусторонней жизни земных привилегий» [3, с. 86].

Аналогичное единство женщина – зеркало – мужчина присутствовало и у персов. Во время брачного обряда первая встреча молодых супругов происходила через зеркальное отражение. Зеркало, посланное женихом, ставили на белую ткань, по обе стороны устанавливали две зажжённые свечи, одна из которых для жениха, а вторая – во имя невесты. Прежде чем отразиться в зеркале, невеста должна была освободить свой наряд от всех застёжек и завязок. Зеркало в данном ритуале становилось свидетелем верности, защитника молодой семьи.

Подобная связь женщины с зеркалом прослеживается и в китайской мифологии. Богиня Дянь-му изображалась с двумя зеркалами. Второе её имя – «зеркало бога грома», отражало её миссию. Сводя и разводя зеркала, богиня вызывала вспышки молний, освещавшие грешников в ожидании наказания от бога грома. Следует отметить также, что в древнем Китае пейзаж обязательно изображался с отражением в воде. Объясняется это тем, что мир существует в двух формах: истинный и отражённый.

«Согласно мифологическим представлениям о сакральной семантике зеркала, связанной с верой в его пророческую силу, этнографические источники фиксируют обычай гадания по зеркальному отражению у древних иранцев, славян, греков, римлян, этрусков, а также народов Дальнего Востока, Средней Азии и Сибири. В пословицах и поговорках, сказаниях, легендах и преданиях зеркало предстает в образе Всевидящего Ока, обладающего знанием о прошлом, настоящем, будущем. Истоки веры в пророческую силу зеркал, - делает вывод З.К. Кусаева, – обнаруживаются в связи сакральной семантики предмета с

мифологемами воды и солнца. Зеркало наследует символику воды, которая в мифологии многих народов наделялась вещей силой. На основе этих представлений сформировалась традиция гаданий по водному отражению, которое со временем заменила зеркальная поверхность» [4, с. 66].

В античном обществе особой ценностью обладало маленькое медное зеркало. Ему приписывалась способность давать верные советы и исцелять, потому и стоимость его превышала стоимость породистого скакуна.

Использование зеркала в исцелении больного активно применялось и шаманами. На территории современной Америки, Азии, Евразии в могильниках, где захоронены шаманы, исследователи обнаруживают различные зеркала. «Основными функциями шаманов у всех народов были излечение больных, умиротворение отдельных богов и духов, а также гадания. Развитый шаманизм часто предполагает уже универсальную роль шаманов как основных посредников между коллективом людей и сверхъестественными существами» [5, с. 33].

А. А. Тишкин, В. В. Горбунов, Н. Н. Серёгин фиксируют особый интерес исследователей к металлическим зеркалам, обнаруженным в курганах Алтая поздней древности и средневековья. Барнаульские учёные считают, что «традиция изготовления и использования металлических зеркал на территории Южной Сибири уже фиксируется во 2-й половине II тыс. до н.э. На территории Горного Алтая памятников, достоверно относящихся к этому времени, практически не известно и интересующих нас изделий на сегодняшний день не обнаружено. В значительном количестве металлические зеркала представлены на Среднем Енисее в материалах карасукской культуры поздней бронзы. С раннескифского времени на Алтае такие изделия прочно заняли свое место среди сопроводительного погребального инвентаря разного уровня» [5, с. 224]. Зеркала изготовлены из типичного для китайских изделий медно-оловянно-свинцового сплава, который придает металлу твердость, характерный цвет и другие отличительные показатели. Существование мастерской по производству именно таких изделий датируется 311–222 гг. до н.э.» [5, с. 227]. Именно в захоронениях обнаруживается наибольшее количество зеркал. «Почти все изделия, за единственным пока исключением, представлены фрагментами. Данное обстоятельство, с одной стороны, связано с их переиспользованием и длительным

бытованием, а, с другой стороны, может свидетельствовать о сложности получения предметов импорта с отдаленных территорий. Нельзя также исключать вероятность намеренного фрагментирования предметов, обусловленного особенностями ритуальной практики» [5, с. 227]. В погребениях XIII–XIV вв. обнаруживается уже большее количество целых зеркал.

Причины фрагментирования зеркал объясняет Илюшин А.М., анализируя артефакты Кузнецкой котловины. По мнению ученого, средневековый человек нашивал на одежду, носил на шнурках и теле предметы культового назначения не столько ради красоты, сколько, в первую очередь, вкладывал в эти предметы некий высший смысл. Предметы культа несли самостоятельное семантическое значение и отражали мировоззрение и верования средневекового общества. Так возникает отдельная категория многочисленных предметов культового назначения. «Использование этих предметов для украшения одежды одновременно придавало последней большее обрядовое (символическое) значение, чем она имела изначально. Вероятно, аналогичную или близкую по содержанию функцию выполняли бронзовые и серебряные амулеты, представляющие собой фрагменты зеркал, которые в основном зафиксированы в древностях развитого Средневековья шандинской археологической культуры, которая генетически связана с культурой бачатских телеутов. У последних известно, что предметы, которые клали в могилу, намеренно портили, обламывали у них края и совершали другие действия по отношению к ним, тем самым как бы умерщвляя их. Делали это скорее затем, чтобы в другом мире эти вещи могли принять свой «настоящий» вид и использоваться умершими. Корни этой традиции уходят в глубокую древность, поэтому она известна у многих народов Северной Азии, в том числе и у другого коренного этноса Кузнецкой котловины – шорцев» [6, с. 82].

Это является объяснением того, что в погребениях обнаруживаются в основном фрагменты зеркал либо зеркала с частичными повреждениями. «Из этнографических сведений известно, что в мировоззрении тюркских народов Южной Сибири ритуальными функциями наделены многочисленные бытовые предметы по своей вторичной функции. Вероятно, это касается и средневековых зеркал, которые, отслужив свой век и утратив первоначальную функцию, переделывались для исполнения культовых действий, связанных с верованиями, и тем самым получали «вторую жизнь» в качестве амулета-оберега» [6, с. 82].

Вариант, приближенный к «современному» зеркалу, был создан в начале XVI века братьями Доминико и Андреа в Венеции. Они соединили плоские листы стекла с ртутной амальгаммой, добавив бронзу и золото. Из-за огромной дороговизны зеркала были тогда доступны не всем. Являясь предметом оккультных наук, зеркало не всем открывает свои тайны.

С течением времени и изменением мировоззрения меняется роль зеркала как магического предмета. Одно из первых объяснений мистических свойств зеркал сделал знаменитый философ, алхимик и врач XVI века, Филипп Ауреола Теофраст Бомбаст из Гогенгейма, известный как Парацельс (1493-1541гг.), по мнению которого зеркала являются порталом, связывающим материальный и тонкий миры. Галлюцинации, видения, голоса, странные звуки, внезапный холод, явное ощущение чьего-то присутствия – вся эта потусторонняя информация попадает к нам через данный портал, оказывая сильное влияние на психику человека. Теория Парацельса заключалась в том, что зеркало способно впитывать в себя разные образы и энергии, как светлые, так и тёмные. Эту способность зеркала древний медик применял для исцеления людей. Объяснение пророческой силы зеркала в средние века была обусловлено верой в магию и чернокнижие: «В эпоху Средневековья в христианстве оно стало переосмысляться как проявление ложного, дьявольского начала. Как предмет туалета оно начинает восприниматься в качестве символа самолюбования, гордыни и любопытства, подвергается резкой критике и табуируется в бытовом пространстве. И зеркало-вещь в пространстве повседневности резко отлично от «Божественного Зеркала» в теологии» [7, с. 78].

В средневековой Европе именно стеклянные зеркала порицались церковью. «Их считали, как пишет В.С.Купрякова, медиатором между человеком и дьяволом. Но металлические зеркала, как ни странно, не вызывали такого суеверного ужаса, поэтому барышням для ухода за собой приходилось пользоваться отполированным металлом и тазами с водой. Страсти, которые бушевали на тот момент в церковной политике, затронули и зеркало: обвинение в колдовстве было тогда нормой, и всех, кто экспериментировал с зеркалами, могли приговорить к суду. В средневековье зеркала имели выпуклую форму и темную поверхность и поэтому особенно вызывали страх и трепет перед простецами, их прозвали зеркалами для колдуний и ведьм» [8, с.16]

Постепенно пошел процесс десакрализации зеркал, результатом чего стало активное их использование в интерьере. Уже с XVI века помимо круглых зеркал стали появляться квадратные, что дало возможность помещать их в рамы. В Венеции, родине «современных» зеркал, эти рамы изготавливались из стекла, куда наносился цветной рисунок. «Так распространилась в Европе мода на венецианские зеркала, продержавшаяся вплоть до XVIII века. В XVII веке начинается бум в использовании зеркал в интерьерах. Появляются зеркальные кабинеты, зеркальные салоны. При этом символика зеркала сливается с солярной символикой, почему при короле-солнце – Людовике XIV и была создана Галерея зеркал длиной в 63 метра и содержащая 17 огромных зеркальных дверей во дворце Версале – творение Ж. Ардуэна-Мансара» [8, с.78]. То есть зеркало не перестает иметь значение магического предмета.

В России зеркала распространяются позднее по причине активного отказа от них церкви, для которой зеркало являлось заморским грехом и бесовской вещью. И только в XVII веке из Европы в Россию начинает поставляться зеркальное стекло. Делали зеркала в Москве и Ярославле. Они использовались в быту разных слоев, хотя цена зеркала зависела от его качества.

В новейшее время – последних двух веков - зеркало превратилось во всем мире в обычный предмет интерьера. При этом зеркало всегда было социально маркированным: в начале цивилизации обладание им означало принадлежность к высшим слоям, далее – социальный (материальный) статус определял качество и красоту обрамления зеркала. При этом оно до сих пор остается и предметом, с которым ассоциируется тайна потустороннего мира, «ззеркалья», а также магическая сила.

Таким образом, с течением времени при некоторой трансформации сакрального значения зеркала оно не перешло лишь в разряд бытовых предметов, сохранив первоначально присущую ему значимую роль магического предмета в разных культурах.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Культурология. XX век. Энциклопедия. Т.1. – СПб.: Университетская книга; ООО «Алетейя», 1998. – 689 с.
- 2 Мифы народов мира. Энциклопедия в 2-х томах. Т.2. – М.: Советская энциклопедия, 1992. – 719 с.
- 3 Ермоленко Л.Н. Зеркало для героя// Археология, этнография и антропология Евразии, 2001 – С. 84-90.

4 Кусаева З.К. Семиотика зеркала в фольклорно-этнографической традиции осетин // Проблемы археологии, этнографии, антропологии Сибири и сопредельных территорий. Том XXII. Новосибирск. Издательство ИАЭТ СО РАН, 2016. – С. 63-73.

5 Тишкин А.А., Горбунов В.В., Серегин Н.Н. Металлические зеркала как показатели археологических культур Алтая поздней древности и средневековья (хронология и этнокультурные контакты) // Материалы 3-й научно-практической конференции «Социогенез в Северной Азии». Иркутск, 2009. – С. 224-231.

6 Илюшин А.М. Предметы культового назначения в материальной и духовной культуре средневекового населения Кузнецкой котловины // Вестник Кузбасского государственного технического университета, 2006. № 6.2. – С. 81-87.

7 Махлина С.Т. Зеркало в истории культуры и интерьера: фантазии и реальность // Вестник СПбГУКИ - №1 (10) март, 2007. – С. 75-80.

8 Купрякова В.С. Зеркало как символ роскоши и тщеславия // Вестник СПбГУКИ. 2012. - № 3 (12) сентябрь – С. 16-20.

ЖАНРОВОЕ СВОЕОБРАЗИЕ ДЕТСКОГО КАЗАХСТАНСКОГО ФЭНТЕЗИ (НА ПРИМЕРЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ З. НАУРЗБАЕВОЙ, Л. КАЛАУС)

КАТОЛИНА А. А.

м. филол., учитель русского языка и литературы,
КГУ «Средняя общеобразовательная профильная школа
дифференцированного обучения №17», г. Павлодар

КРИВЕНКО Г. А.

к. филол. н., ассоц. профессор (доцент),
Торайгыров университет, г. Павлодар

На сегодняшний день в литературоведении накоплен большой опыт исследования художественных жанров. Усложнение историко-литературного исследовательского поля приводит к усложнению жанровых теорий, авторы которых рассматривают жанр как результат сложившейся литературной ситуации или считают, что жанры образуют систему, постоянно трансформирующуюся. В своей работе мы рассматриваем один из распространённых в последнее время жанров – фэнтези. Д. У. Дубинина и Т. Н. Маркова, исследуя жанровые разновидности фэнтези в литературе

Казахстана, отмечают: «Фэнтезийные произведения в литературе Казахстана рассматриваются в русле фантастики, при этом хочется подчеркнуть их уникальный характер. ... границы поджанров трудно очертить, поскольку многие из представленных произведений имеют синтетический характер. Большая часть тяготеет к героическому фэнтези. Однако необходимо отметить, что набирают популярность казахстанские фэнтези, сюжеты которых основываются на фактах национальной истории, воскрешают героев казахстанской мифологии, национальные традиции и обычаи» [1, с. 306]. Произведение «Приключение Бату и его друзей. В поисках золотой чаши» З. Наурзбаевой, Л. Калаус, которое мы рассматриваем в качестве примера является соединением детского казахстанского фэнтези, в котором герои проводят расследование, знакомятся с традициями, обычаями, историей казахского народа, расширяют знания языка.

Таким образом, актуальность нашего исследования заключается в необходимости изучения казахстанского фэнтези, которое в последнее время популярно у читателей и отличается своеобразной динамичной трансформацией жанровой структуры.

Целью исследования является анализ жанровых форм и модификаций произведения З. Наурзбаевой, Л. Калаус, определение особенностей использования казахского мифологического творчества. Поставленная цель предполагает решение ряда конкретных задач: рассмотреть понятие жанра как постоянно меняющуюся систему, основные подходы к определению термина фэнтези; исследовать взаимосвязь жанра фэнтези в произведении З. Наурзбаевой, Л. Калаус с традиционными жанровыми образованиями, выделить и описать основные черты новых авторских жанровых форм.

Согласно определению Ю. Н. Тынянова, статистического однозначного определения жанра нет и не может быть, так как жанр является системой, подвергающейся постоянным смещениям, т.е. изменениям. «Жанр как система может, таким образом, колебаться. Он возникает (из выпадов и зачатков в других системах) и спадает, обращаясь в рудименты других систем. Жанровая функция того или другого приёма не есть нечто неподвижное» [2, с. 257]. Учёный утверждал существование второстепенных черт произведения, остающихся неизменными, и основных, видоизменяющихся и демонстрирующих эволюцию жанра. При этом чётко прописанных главных и второстепенных черт им не было дано. Б. В. Томашевский даёт более чёткое определение, называя

жанром группировку определённых приёмов в тексте, являющихся совокупностью основных черт, он отмечает: «признаки жанра, т.е. приёмы, организующие композицию произведения, являются ... доминирующими, т.е. подчиняющими себе все остальные приёмы... Такой доминирующий приём иногда именуется доминантой. Совокупность доминант и является определяющим моментом в образовании жанра» [3, с. 207]. Г. Н. Поспелов развивает это определение: «... жанры представляют собой явление, исторически повторяющееся в разные эпохи, в развитии различных национальных литератур, в различных направлениях одной эпохи» [4, с. 128].

Наиболее обоснованным является определение В. В. Кожина, который утверждает, что «... всякий жанр есть целостная форма литературного произведения, единая система композиционных, образных и языковых свойств» [5, с. 7–8]. Выбранная форма, обусловленная содержанием, является его концентрированным выражением. Жанр – сочетание специфической формы и определённого содержания текста. Рассматривая фэнтези с этой позиции, следует говорить об обусловленности формы содержанием. История спасения избранным героем, нахождение его в ирреальном мире, магические действия, мифологемы, опасные приключения, счастливый конец – типичное содержание фэнтези. Композиция представляет собой ряд приключений, происходящих одно за другим. М. М. Бахтин подобным построением характеризует роман странствий или роман испытания [6], совпадающий по форме с фэнтези. Однако специфическими свойствами фэнтези являются вымышленный мир, герои – люди и мифологические герои, магические действия. Кроме того, отличительной чертой фэнтези являются авторские наименования (антропонимы, топонимы, артефакты), не встречающиеся в реальной действительности.

В отличие от мифа, изначально наделенного функцией объяснения мира, реальность фэнтези теряет утилитарное назначение и наполняется эстетическим переживанием. В результате творческой деятельности автора исторически сложившиеся мифы уступают место переосмысленным «псевдомифам», авторским творениям [7, с. 299]. Релевантными признаками фэнтези С. В. Травкин называет «наличие вымышленного мира и присутствие магии» [7, с. 304]. Если сюжет приключенческого произведения разворачивается в реальном пространстве, то действие фэнтезийной книги изначально происходит в вымышленных географических и исторических условиях. Некоторые исследователи считают,

что фэнтези – разновидность литературной сказки. «Сказочной фантазмагорией вымышленных миров» [8, с. 11] называет фэнтези писатель Э. Геворкян. Наиболее чёткое определение фэнтези предлагает справочник «Русская фантастика XX века в именах и лицах»: «Фэнтези – это своеобразное сращение сказки, фантастики и приключенческого романа в единую («параллельную», «вторичную») художественную реальность с тенденцией к воссозданию, переосмыслению мифического архетипа и формированию нового мира в её границах» [9, с. 136].

Итак, фэнтези – вид фантастической литературы, основанный на использовании мифологических и сказочных мотивов, чаще всего напоминают историко-приключенческий роман, действие которого происходит в вымышленном мире, близком к реальному Средневековью, герои которого сталкиваются со сверхъестественными явлениями и существами.

Казахстанское фэнтези – совершенно новое направление в развитии отечественной литературы, которому присуща собственная логика развития.

В первую очередь, это обусловлено национальным колоритом, где источником фабулы служат мифологические сюжеты и образы древних тюрков, предания, легенды, реалии быта, которые совершенно гармонично вписываются в повествовательное поле приключенческой прозы. Мифы повествуются самими персонажами. Например, Аспара рассказывает о появлении золотых волшебных вещей, одной из которых является искомая чаша: «Очень-очень давно, много тысяч лет назад, когда люди не умели строить дома, пахать землю, еще не приручили животных, а только собирали дикие плоды и охотились...» [10, с. 21]. Причем царевич, реальная историческая личность, сочетает в своём рассказе и миф, и исторические реалии. Мифический Змеиный царь делится с Бату тем, что «... когда-то принимал участие в празднике Наурыз, пил из нее (чаши) в шатре у предков Аспары» [10, с. 68]. Герой Кюйши, представитель старшего поколения, рассказывает о Байтереке. Священное дерево Байтерек пронизывает несколько пространств: реальное, мистическое и мифологическое. Бату видит это дерево в Саржайлау, куда попадает после того, как от него «отделилось и поднялось в воздух полупрозрачное облачко, похожее на бабочку или птицу» [10, с. 178]. Дерево становится связующим звеном мифологического прошлого и настоящего: «Байтерек – это самое большое дерево на земле. Оно растет в самом

центре мира, в Дегелене. Оно росло, когда людей еще и не было на свете» [10, с. 32]. Следующее упоминание священного дерева уже вписано в конкретные исторические рамки – время создания Семипалатинского ядерного полигона: «А потом какие-то люди в чёрных кожаных куртках пришли рубить эти деревья... Тогда покрылось мрачными тучами, и гигантская молния ударила с небес. ... А вскоре люди, так и не защитившие Байтерек, увидели огромный столб огня и дыма. Это был ядерный гриб» [10, с. 118]. Таким образом юному читателю становится понятна неразрывная связь времен, культурно-исторические предпосылки, нравственные аспекты жизненных реалий. Чудовищная экологическая ситуация является не просто следствием необдуманной варварской человеческой деятельности, но и потерей нравственных ориентиров, данных предками. Причудливое переплетение сюжета позволяет главным героям оказываться в реалиях самого мифа. После жестокой схватки с представителем зла медведем Шахрухом потерявший сознание, находящийся на границе жизни и смерти Бату оказывается в волшебном мире Саржайлау. «Все, кто сидит в этой юрте, – твои предки. Все мы любим тебя, ведь ты – наше продолжение, наша надежда, наша новая жизнь. Но твой последний час еще не пробил, тебе нельзя здесь находиться, нельзя отведать нашей еды. Понимаешь? Поэтому аксакал-основатель рода прогнал тебя. Ты должен жить в человеческом мире, пройти свой земной путь до конца, продолжить наш род» [10, с. 181]. В этом сюжете мы видим отражение представлений древних тюрков о потустороннем мире, аналогерая в библейской литературе. А ещё герои встречают на своём пути и других мифологических существ: белую змею, великую мать Умай, птицу Самрук, проводника в мир мёртвых Эрлика, ведьму Жезтырнак, повелителя Тенгри. Мифологическое пространство пронизывает весь текст: мифы пересказываются реальными и мифологическими персонажами, герои-школьники становятся участниками событий в мифологическом пространстве, мифы тесно переплетаются с реальными историческими событиями.

Второй особенностью данного фэнтези является историческая составляющая о судьбе казахского народа, которая проявляется в сюжетной линии сакского принца Аспары-Спаргаписа, злодея-чекиста Скоробогата, черпающего жизненную силу из источников зла и ненависти. Магическое долголетие последнего персонажа позволяет охватить целый ряд важных исторических событий летописи казахской степи, в том числе её трагических страниц.

Типичное для фэнтези путешествие героев становится способом познания подлинной истории своего народа. Эпизоды древнейшей истории, связанные с сюжетной линией Аспары сопровождаются мифологическим вымыслом: «Перед тем, как войти в пещеру, Аспара и его товарищи три дня жили в шатре ниже по течению речки. Все это время они не ели и не разговаривали друг с другом, готовясь к встрече с богиней, омылись в холодной прозрачной воде: они должны были очиститься телом и мыслями перед сокровенным ритуалом» [10, с. 37]. Посвящение в воины, реальное историческое событие, дополнено мистической встречей с богиней, что демонстрирует мифологическое сознание древних людей. О репрессированных переселенцах рассказывает Кюйши: «Многих несчастных со всех концов Советского Союза ссылали сюда, в Казахстан, в наши степи, на наши шахты и рудники. В наши аулы... Так и стала казахская земля второй родиной и немцам, и русским, и евреям, и украинцам, и татарам, и чеченцам, и многим другим народам» [10, с. 162]. Тесная взаимосвязь мест реального и мистического мира: то, что принесло боль, страдания в реальности, становится местом сосредоточения сил зла, ненависти в волшебном пространстве. Зло реальности материализуется в конкретные мифические персонажи, генезис которых – тюркский миф. Мастерское переплетение мифологических и мифопоэтических образов в контексте родной истории и культуры позволяет расширять границы фэнтези, говорить об авторских особенностях повествования. После короткой фразы старого Скорпиона: «Я здесь работал. Давно. Тогда тут ядерный полигон был. А этот бункер для начальников спланировали, на непредвиденный случай. Вот я и заметил местечко» [10, с. 172] – чётко обозначаются временные и пространственные границы эпизода. Зло так же вечно, как и добро. Именно поэтому образ Скоробогата является собирательным: он и атаман разбойников с дороги, и чекист с револьвером, который арестовывает прадедушку Бату, и «чёрный человек», уничтоживший Байтерек ради ядерного полигона. Нравственный потенциал текста очевиден: простым понятным языком говорится о сложных, противоречивых вещах.

Особенностью казахстанского фэнтези также является наличие устойчивых слов и выражений на казахском языке с соответствующим русским толкованием. Кроме того, объяснение определенных явлений, значений слов подробно дается не только в сносках, но и в самом тексте, представляя собой внесюжетные

элементы. Например, «Жарықтық! Тірітжанға тағы да көктем келді ғой» – «О, светлый мир! Для живых пришла ещё одна весна» [10, с. 106], «Қара жер хабар берді» – «Чёрная земля принесла вести» [10, с. 156]. Отражение обычаев и традиций в современной казахской семье можно найти на протяжении всего повествования. В ненавязчивой форме мы узнаем о происхождении традиции поминовения предков. «Говоря об этом, эже упомянула странное выражение бауырына басты. Бату представил эту странную картинку: сухонькая старушка «прижимает к печени» Дану, но эже объяснила Бату, что у казахов бауыр – печень – символизирует кровное родство, это слово также означает «брат, близкий родич», а когда бабушка и бабушка усыновляют или удочеряют старшего из внуков или старшую внучку, это и называется бауырына басу». [10, с. 11]. Подобные «вставки» позволяют разяснить истоки устойчивых выражений, их переносный смысл в казахском языке. Про обычаи и традиции рассказывается авторами: «В гостях её неизменно сажали на тор, а рядом с ней, выше многих уважаемых людей, всегда сидел и Бату» [10, с. 64]. Ритуальные действия совершают и сами герои: «Кюйши и дети встали вокруг костра, вытянув над ним руки. Затем, по примеру старшего товарища, провели ладонями по лицу. Кюйши нараспев произнес: – От ана, мать-огонь, сделай чистыми наши помыслы. Сделай нас сильными» [10, с. 171]. Ритуальные предметы, призванные спасать и охранять хозяина, раздаются Кюйши детям: «Вот асыки. Возьмите каждый по три асыка и всегда носите с собой. ...Вашим врагам будет казаться, что у каждого из вас есть телохранители» [10, с. 12]. Таким образом поучает друзей наставник Кюйши. Огромный культурный пласт заложен в таком небольшом по объёму тексте.

Ещё одной особенностью данного фэнтези является наличие сопровождающей памятки о структуре домбры. Одним из героев даётся указание электронного источника Otuken.kz [10, с. 106], где можно прочитать про тюркскую мифологию и всё о домбре. Подобная информация справочного характера встречается и в других местах текста, как бы невзначай указывая художественный источник, где юный читатель может почерпнуть ещё больше заинтересовавшей его информации. Данные внесюжетные элементы, обладающие познавательным потенциалом, также позволяют говорить об особенностях рассматриваемого фэнтези.

Особенностями казахстанского фэнтези «Приключение Бату и его друзей. В поисках золотой чаши» являются: мифологические

сюжеты и образы древних тюрков, предания, легенды, реалии быта, совершенно гармонично вписывающиеся в повествовательное поле авантюрно-приключенческой прозы; факты древнейшей и новейшей истории, теснейшим образом вплетённые в сюжетные линии главных героев; устойчивые слова и выражения на казахском языке с соответствующим русским толкованием; традиции, обычаи, приметы и суеверия с соответствующим пояснительным контекстом; внесюжетные элементы (ссылки, памятки, схема), позволяющие юному читателю ознакомиться дополнительно с потенциально интересными моментами, организовать дальнейшую поисковую деятельность.

Наличие всех вышеперечисленных особенностей позволяет современным читателям в увлекательной форме узнать много нового о родном Казахстане, тем самым формируя бережное отношение к культуре и истории своей страны, а также чувство патриотизма.

В результате проведённого исследования своеобразия жанра произведения З. Наурызбаевой и Л. Калаус мы пришли к определённым выводам. Жанр фэнтези играет очень важную роль в современном литературном процессе, продолжает своё развитие, обретает специфические черты национального характера, что позволяет осуществлять сохранение национальной идентичности через познание истории родного края, языка, литературы, культуры в целом. Помимо привычных жанровых признаков фэнтези, текст содержит новые авторские формы, которые позволяют говорить о казахстанском фэнтези, текст которого включает исторические и культурные артефакты, искусно вписанные в увлекательный сюжет с собственной детективной линией.

ЛИТЕРАТУРА

1 Дубинина, Д. У., Маркова, Т. Н. Жанровые разновидности фэнтези в литературе Казахстана. // Слово, высказывание, текст в когнитивном, прагматическом и культурологическом аспектах : материалы XI Междунар. науч. конф., Челябинск, 7–9 апр. 2022 г. : в 2 ч. Ч. 2 / отв. ред. Л. А. Нефедова. – Челябинск : Изд-во Челяб. гос. ун-та, 2022. – 321 с.

2 Тынянов, Ю. Н. Литературный факт // Тынянов Ю. Н. Поэтика. История литературы. Кино. – М., 1977. – С. 255-269.

3 Томашевский, Б. В. Теория литературы. Поэтика. – М., 2002. – 334 с.

- 4 Поспелов, Г. Н. Проблемы исторического развития литературы. – М., 1972. – 271 с.
- 5 Кожин, В. В. Происхождение романа. – М., 1963. – 402 с.
- 6 Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. – М., 1986. – 400 с.
- 7 Травкин, С. В. Магическая реальность фэнтезийного мира: к вопросу о жанрообразующих признаках романа фэнтези // Вестник МГЛУ. Гуманитарные науки. Вып. 6 (777). – М.: ФГБОУ ВО МГЛУ, 2017. – 405 с.
- 8 Геворкян, Э. Чем вымощена дорога в рай / Э. Геворкян // Антиутопии XX в. – М., 1989. – С. 5–12.
- 9 Фэнтези // Русская фантастика XX века в именах и лицах: справочник / под ред. М. И. Мещеряковой. – М.: Мегатрон, 1999. – 144 с.
- 10 Наурзбаева, З., Калаус, Л. Приключение Бату и его друзей. В поисках золотой чаши. – Алматы, 2021. – 202 с.

ШЕШЕНДІК ӨНЕР – РУХАНИ МӘДЕНИЕТТІҢ БІР БӨЛІГІ

КОЖАХМЕТОВА К. Е.

п.ғ.магистрі, оқытушы, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

КОЖАХМЕТОВА Б. Р.

гум. ғыл. магистрі, аға оқытушы, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

Халқымыз «өнер алды – қызыл тіл» деп, көпшілік алдында шешен сөйлей білу қасиетін өте жоғары бағалаған, бірақ шешендік өнерін меңгеру өте күрделі де қиын еңбек. Бүгінгі күні шешен сөйлей білу жалпы білімділік пен рухани мәдениеттің де белгісі. Рухани мәдениет - белгілі бір кезеңде өмір сүрген халықтың жан дүниесінің көрінісі. **Рухани мәдениетке халықтың әдет-ғұрпы, салт-санасы, ауыз әдебиеті, аңыз, қиял-ғажайып әңгімелері, діни наным-сенімдері жатады, шешендік сөздері жатады.**

Шешендік адамға туа бітетін, қанмен келетін қасиет, сондықтан да шығар, қазақта сөз саптаған шешендік пен топ бастаған көсемдіктің қасиетін арғы атадан немесе нағашыдан іздеп жатуы.

Сөз өнері, шешендік өнер – ықпал етудің қуатты қаруы.

ХҮІІІ ғасырдың соңында ХІХ ғасырдың басында қазақ даласындағы шешендік өнері туралы айтар болсақ, түрлі саяси жағдайларға байланысты ел намысын қорғап, әдет-ғұрыптың сақтаушысы мен жалғастырушысы болған, би-шешендердің қоғамда

атқарған қызметі ақын-жазушылар мен заң қызметкерлерінің үлесіне көшті. Себебі, жоғарыдан үстемдік күшейіп, **сөз бостандығы тежеліп, әлеуметтік теңсіздік белең ала бастады.**

Кенес дәуірі кезінде «шешендік» сөзінің нақты мағынасы тек әдемі сөйлеу, судай сылдыраған «көп сөз», кейде тіпті «бос сөз» деп түсіну орын алды. Осы кезде шешендік өнердің міндеті поэзия мен прозаға ауысты. Сондай-ақ, поэзия мен проза үстем тап өкілдерінің идеологиясын іске асыру құралы ретінде пайдаланылды. Қоғамдағы адамдар өз ойын ашық айту, суырылып жұрт алдында сөйлеу, сөз таласына шығу қабілеттерінен айырыла бастады. Ал шешендік өнердің нақты мағынасына келсек, ол көркем сөз өнері мен шешен сөйлеу шеберлігі, теориясы.

Шешендік өнерді біз тек би-шешендер тұлғасымен ғана байланыстырудан аулақпыз. Қазақтың зиялы азаматтары – Шоқан Уәлиханов, Ыбырай Алтынсарин, Мәшһүр-Жүсіп Көпейұлы, Ахмет Байтұрсынұлы, Халел Досмұхамедұлы, Әлихан Бөкейханұлы т.б. осы сияқты ел жанашырлары халық арасында сақталған аңыз-әңгімелер, шешендік сөздер мен мақал-мәтелдер сияқты ауыз-әдебиеті үлесіндегі т.б. дүниелердің ғасырдан ғасырға сақталып, асыл мұра ретінде болашақ ұрпаққа жетуіне ықпал етті және қазақ фольклорын жинаумен қатар өздерінің шешендік өнерімен, ділмарлығымен, рухани-әлеуметтік жауапкершілігімен өнеріміздің беделін құрады. Сондай-ақ, заманының ұлы тұлғалары – Абай, Шәкәрім, Мәшһүр Жүсіп, Жамбыл сияқты өлең-жырдың алыптары шебер сөзімен, шежірелі ойымен, шешендігімен халқымыздың ұлы ойшыл ақындары деген атаққа ие болды.

Ойын нақты да, анық жеткізе білу, сауатты да көркем сөйлеу кез келген қарымқатынас үшін қажетті негіз болып табылады. Айталық, адамның жеке қатынасы ма, келіссөз немесе сауда жүргізу ме, білім беру ме, әлде жиын өткізу ме кез келген жағдай шешендікті қажет етеді. (Бүгінгі күннің кәсіптері мамандықтар десек те болады (**коуч, ментор, блогер, тренер**, әлеуметтік желі арқылы табыс табу) Ал шешендік өнер іскери қатынаста, күнделікті өмірде де ой кемелін шыңдап, сөйлеу тілін жетілдіреді. Өмір тәжірибесіне үнілсек, биік табыстарға білімі жетік болуымен қатар, шешен сөйлей білетіндер, өз идеясы мен көзқарасына көндіре алатындар жететініне көзіміз жетеді.

Заманауи қоғамда, ауызша сөйлеу арқылы қарымқатынас жасау мүмкіндігі күннен күнге азайып, есесіне ватсап, түрлі әлеуметтік желілер т.б. арқылы жазбаша сөйлеу түрі дамуда. Бұл жағдай жастардың ауызша сөйлеу тілін тежеп, жазбаша тілдің

сауатсыздығына әкелді десек те, бұл – заман ағымы мен өркениет дамуының бір көрінісі. Ойын әсерлі де түсінікті сөз арқылы жеткізе алмай қысылған уақыт әркімнің басынан өткен болар, бұл жағдай кейде көзбе-көз біреумен сөйлесу барысында ұшырасса, үлкен жиын алдында шешен сөйлей білетін адамның өзі де, айтар ойынан жаңылып, сөзін ұмытып қалуы ғажап емес.

Адамның ішіндегі, санасындағы сайрап тұрған керемет ойлары сөз арқылы дәл солай шығуы үшін, көп оқу, көпшілік алдында сөйлеп жаттығу, тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйінін шығару, ойының қисынын келістіріп қорытындылай білу, сөздік қоры мен тіл байлығын жетілдіру қажет. Осы мәселені қазақ халқының кемеңгері, ұлы ақыны, Абайдың «Көңілдегі көрікті ой, ауыздан шыққанда өңі қашады», деген сөзі жақсы сипаттайды. Адам терең ой мен пайымдау арқылы ғана **жан дүниесі** мен **рухани мәдениетін** кемелдендіре алады.

Шешендік өнер зерттеп жүрген ғалым С.Негимовтың айтуынша «Шешендік өнер үш қайнар бұлақтан нәр алып сусындайды. Біріншісі, табиғи қабілет пен дарын, екіншісі, теориялық қисындармен қаруландыру, үшіншісі, тынымсыз, толассыз еңбек, жүйелі жаттығу» [2, 6]. Қазақтың шешендік өнері айтыс-дауда туып, дамиды. Ердін, елдің тағдыры сөз болатын, соғыс, бітім секілді маңызды мәселелер қозғалатын сот залдарында, парламент сарайлары, халық жиналатын ас-тойларда шынайы шешендер, саяси қайраткерлер сөз сайысына түсіп, сыннан өтеді.

Шешендік өнер көп жағдайда әншілік, күйшілік тіпті ақындық өнер сияқты танылмаған, би-шешендердің жеке бастарының қасиеті ретінде бағаланған. Шешендер арнайы өнер жарысына түспеген, түсуге арланған, **олардың шешендігі белгілі бір дауларды шешу үстінде көрініп**, шешен-тапқыр сөздері белгілі бір мақсаттан туған. олардың дауласу, айтысу мәжілістеріне екінің бірі араласа алмаған.

Осы орайда біздің заманымыздың би-шешені десек артық емес, қоғамымыздың, тарихымыздың, тіліміздің тағдырына ұлан-ғайыр үлесін қосып келе жатқан қоғам қайраткері Мұхтар Шахановтың 1989 жылы Кремльде батыл мінез көрсетіп, **желтоқсан қозғалысы кезіндегі ашшы шындықты** жайып салып, сонымен қатар барлық тәуелсіздік алған елдердің **мемлекеттік тіл статусы туралы** ұсыныс жасағаны нағыз ерлік. **Еліміз үшін тағдыршешті сәт болды.**

Адамдар сөзді бір-бірімен қарымқатынасқа түсу, ақпарат алмасу, басқа адам санасы мен мінез құлқына әсер ету құралы ретінде пайдаланады. Ғалым

Г. Қосымованың пікірі бойынша: «Шешендік сөз дегеніміз – тауып айтылған тапқыр сөз, ақылға қозғау салып, ой түсіретін даналық сөз, қиялға әсер етіп, сезімді қозғайтын көрікті де, әсерлі сөз, бұра тартпас дәлелімен тамсандырып, тандай қақтыратын білгір-білімді сөз, өтіп кеткен не өтіп жатқан оқиғаны жанды суреттей көз алдына алып келетін суретті сөз, тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйінін жеткізетін терең мағыналы түйінді сөз» [1. 256 б.].

Шешендік өнер кез келген жағдайда «не айту» және «қалай айту» керектігін, үлкен жиын алдында сөз сөйлеуге, ойын әсерлі жеткізе білуге үйретеді. Соңғы кезде, сөз арқылы жоғары деңгейде қарамқатынас жасай білу - зиялы қауым өмірі үшін ең өзекті мәселелердің бірі болып отыр. Оны барлығыңыз теледидардан, әлеуметтік желілерден де байқап та жүрген шығарсыздар.

Мысалы: жоғары мінбелерден, сұхбат беру барысында шешен сөйлеудің сәтті үлгілері ретінде: саясаткерлер **Ерлан Карин** (саясаткер, саясаттанушы), **депутат Қазыбек Иса** (қоғам қайраткері, ақын), **Асхат Аймағамбетов** (саясаткер, білім және ғыл министрі, тарих мұғалімі), **Бақытжан Базарбековтың** (Мәжіліс депутаты, заңгер) т.б. сөйлеген сөздерін атауға болады.

Осы жерде, жоғары лауазымды шенділердің ең сәтсіз сөйлеген сөздерін де келтіруге тура келеді. Сын түзелмей, мін түзелмейді, «айтылған сөз, атылған оқпен тең» деген осы. «Жаманын жасырып, жақсысын асырайын» деп, бұл мысалдарды атамай-ақ қойып десек де, әлеуметтік желі, ғаламтор деген жаһандық заман, «жабулы қазан жабуымен» қалдыруға мүмкіндік бермейді. Себебі халықтың санасы өсіп, талабы да күннен күнге күшейіп келеді.

Мысалы, 2013 ж. ҚР еңбек және әлеуметтік қорғау министрінің зейнетке шығу жасын өзгерту мәселесіне қатысты сөз сөйлегендегі «патамуштосы», 2016 ж. бұрынғы Білім министрі, депутатының халықаралық конференцияда сөйлеген сөзінің сынға ұшырап, көрші ел журналистерінің министрмен қоса, бүкіл қазақ халқын күлкіге айналдыруы, мәжіліс депутатының «Бір бала жақсы, бір бала өкініш орай» деп, ойын қазақша жеткізе алмай халық арасында әжуаға қалуы сияқты келеңсіз жағдайлардың мәнiсін

Мәшһүр Жүсіп бабамыз:

Жамандық қайдан туар, тілден туар.

Әркім де ғақыл болса, тілін буар.

Шығарсаң бір жаман сөз сен аузыңнан,

Артыңнан айдаһар боп сені қуар, – деп дөп басып айтады.

Сондықтан «Жүйелі сөз жүйесін табады, жүйесіз сөз иесін табады»

деген халық даналығын жадымызда мықтап ұстап, тырнақтап жинаған абыройымызды, тарыдай шашып алудан, бір сәтте айрандай төгіп алудан сақтанайық!!!

Халқымыз шешендікті терең меңгерген адамды киелі санап, жүйесін тауып сөйлеген сөзге тоқтаған.

Шешендік сөзге, парасатты, үшқыр шешім мен тапқыр логикаға құрылған ой айтуды дәрістер арқылы үйрету мүмкін емес, себебі аудитория алдында әсерлі, қымсынбай сөз сөйлеу тәжірибе арқылы ғана келеді. Яғни, шешендік өнерге күнделікті өмірде қолданатын қажетті дағдыларды пысықтайтын практикалық тренинг- жаттығулар арқылы ғана қол жеткізуге болады.

Бәсекеге қабілеттілік, бүгінгі таңда, қатаң талап етілетін заманауи қоғамда басқалардың пікірін ескере отырып, өз көзқарасына сендіріп, иландыра білу қабілеті өте жоғары бағаланады. Сондай-ақ, қазіргі уақытта білім беру жүйесінің негізгі ұстанымы - бұқарашылдық пен ізгілендіру болса, білім беру үдерісі заманауи қоғамдағы тұлғаның өздігінен даму тәсілі және қауіпсіздік пен жайлы жағдайда өмір сүру құралы ретінде қарастырылады. Демек, білім беруде басымдылықтардың өзгеру үдерісін байқаймыз, яғни бүгінгі қоғамда «білімді адам», алдымен «рухани мәдениетті адам» болуы тиіс. Білімді адам идеалы - білімді, әдепті, эстетикалық, қоғамдық-рухани мәдениетімен «мәртебелі адам» бейнесі. Ал осындай идеалға жету тәсілі мен шарты, тіпті білім берудің мақсаты тұлғаның қарымқатынастық мәдениеті, яғни оның эмоционалдық, тілдік, ақпараттық және логикалық мәдениеті болып табылады. Тіл мәдениетінің жоғары болуы ойлау қабілетінің биіктігін көрсетеді, себебі, пісіп жетілмеген ойды айқын, түсінікті түрде жеткізу мүмкін емес. Тіл мәдениеті – адамның жалпы рухани мәдениеттілігінің бір көрінісі болып табылады. Тіл арқылы қоғамдағы ізгі-өнегелілік жағдайды аңғаруға болады.

Сөйлеу тілінің жұтандығы мен тұрпайы сөздер ой жалқаулығының белгісі, сондай-ақ, тәрбие деңгейінің төмендігін білдіреді. Өз тіліне деген селқостық, халқының тарихына, бүгінгі мен болашағына қызықпаушылықтың, немқұрайдылықтың көрінісі.

Демек, адамның өз тіліне деген көзқарасы рухани мәдениеті мен азаматтық құндылығы жөнінде пікір қалыптастырады. Тіл адамның зияткерлік, өнегелік дамуының, сондай-ақ жалпы рухани мәдениетінің көрсеткіші және оның үздік тәрбиешісі. Ойын нақты жеткізе білу, сөз тауып сөйлеу, тіл байлығы адамның ойлау қабілетін

жетілдірумен қатар адам қызметінің кез келген саласындағы кәсіби дағдыларын, рухани-мәдениетін қалыптастыруға ықпал етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Қосымова Г. Қазақ шешендік өнерінің негіздері. – Алматы: Білім, 2003.-256 б.
- 2 Негимов С. Шешендік өнер. – Алматы: Ана тілі, 1997. - 208 б.
- 3 Қалимұқашева Б.Д. Сөйлеу мәдениеті және шешендік өнер. Оқу-әдістемелік құрал. -Астана: «Фолиант» баспасы, 2010.-168 б.
- 4 Молдабеков Ж. Шешендік: Оқу құралы. – Алматы: «Қарасай», 2009. – 432 б.
- 5 Мыңжан Н. Қазақтың қысқаша тарихы. Алматы: Жалын, 1994. – 360 б.
- 6 Бартольд В.В. Соч. Т. V. М., 1968. 226 с.

ЛАТИНОГРАФИЧЕСКАЯ ВИЗУАЛИЗАЦИЯ НАЗВАНИЙ НЕКОТОРЫХ ОБЪЕКТОВ ГОРОДА ПАВЛОДАР

НУРГОЖИНА Б. В.
магистр педагогических наук, ст.преподаватель,
Торайгыров университет, г. Павлодар
МАЙМЫШЕВ Т. Е.
студент, Торайгыров университет, г. Павлодар

Осенью 2017 года в Казахстане было объявлено о поэтапном переходе алфавита казахского языка на латинскую графику. Что мы сегодня имеем? В принципе, поэтапное внедрение казахского на латинице. Этим успешно стали пользоваться при общественном написании слов на казахском языке. Так, например, в нашем городе мы часто встречаем следующие вывески

Рисунок 1 – Название сети общественного питания с использованием латинографического алфавита

Рисунок 2 – Информация о режиме работы пельменной с использованием латинографического алфавита

Рисунок 3 – Название кафе «Дәмді» с использованием латинографического алфавита

Рисунок 4 – Информация о скидках в аптеке с использованием латинографического алфавита

Рисунок 5 – Вывеска Федерации профсоюзов Павлодарской области с использованием латинографического алфавита

Рисунок 6 – Название организации «Дом профсоюзов» с использованием латинографического алфавита

Многие филологи нашей страны отмечают, что казахстанец, перестраивающийся с казахского на кириллице на казахский на латинице, должен хорошо знать казахский язык и его орфографию. Этот же факт подтверждает и Глава государства Касым-Жомарт Токаев. На первом заседании Национального курултая было отмечено, что «некоторые представители общественности обеспокоены тем, что мы до сих пор не можем отойти от кириллицы. Прежде всего, это очень сложный лингвистический вопрос. Это следует хорошо понимать. Искусственно перейти с кириллицы на латиницу невозможно, только изменив соответствующие буквы. В противном случае это приведет к большой ошибке. Главное, чтобы граждане, особенно наша молодежь, знали порядок написания всех слов казахского языка латиницей».

Человеку, который изучает вместе с казахским и русским языками еще и английский, казақша на латинице понятен и ясен. Поэтому за молодежь точно можно не беспокоиться: многие уже без особых трудностей читают и пишут по-казахски на латинице.

Вместе со студентами «Торайгыров Университета» мы решили узнать, на самом деле ли для жителей Павлодарской области предоставляют трудности прочтение вывесок и билбордов, написанных на казахском языке с использованием латинской графики. Для исследования нами был составлен небольшой онлайн-опросник с помощью инструмента Google формы.

Всего в опросе участвовали 110 человек, из них 46,4 % – это мужчины и 53,6 % – женщины. Такое соотношение вполне может говорить о том, что представленные далее нами данные не идут в разрез гендерным признакам, а лишь зависят от возрастной категории анектируемых.

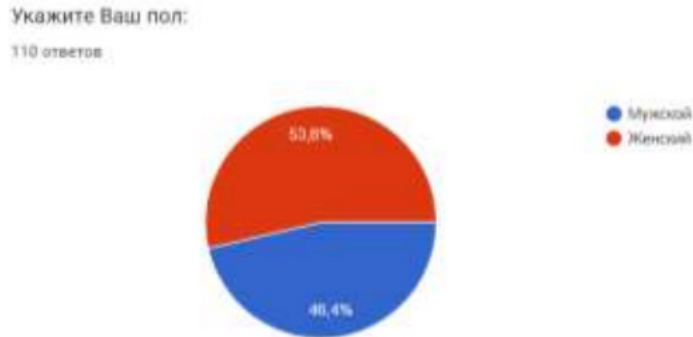

Диаграмма 1 – Процентное соотношение мужчин и женщин в опросе

Большинство ученых сходятся во мнении о том, что возраст человека все же влияет на продуктивность в изучении языков. Учитывая это, мы в обязательном порядке включили в нашу анкету вопрос, позволяющий выяснить возрастные категории участников опроса. В исследовании приняли участие молодые люди до 30 лет и составили 92,7 процента. 5,5 процента составили участники опроса в возрасте с 31 года до 50 лет. И всего 1,8 процента составило количество людей, ответившие на вопросы нашей анкеты, в возрасте старше 51 года. Данные мы представили в диаграмме:

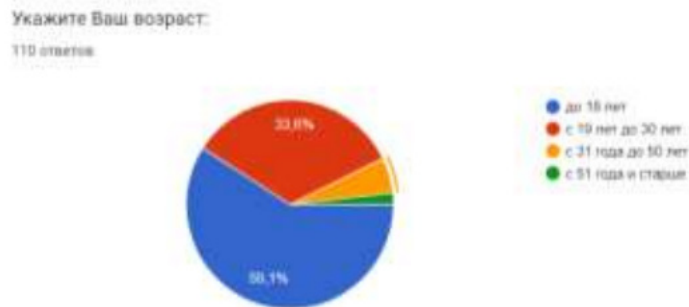

Диаграмма 2 – Возрастные данные опрошиваемых

Согласно статьи 21 Закона РК «О языках в Республике Казахстан» бланки, вывески, объявления, реклама, прейскуранты, ценники, другая визуальная информация излагаются на государственном и русском, а при необходимости, и на других языках.

Взяв вышеприведенную информацию во внимание, мы обратились к нашим участникам анкетирования с вопросом: На каком языке Вам легче прочесть название магазинов, кафе и других учреждений?

Диаграмма 3 – Восприятие визуальной информации на государственном, русском и английском языках

Как показывает диаграмма, более половины опрошиваемых бегло читают и не испытывают трудностей при прочтении вывесок и билбордов на государственном языке, что является вполне естественным для современного казахстанского общества. На языке межнационального общения – русском – воспринимают визуальную информацию 40 процентов опрошиваемых. Есть среди наших участников опроса и те, которым легче читать названия учреждений на английском языке (латинице), и их чуть более 9 процентов. Мы предполагаем, что это молодые люди до 30 лет, т.к. они владеют тремя языками согласно «Закону о языках», изучая их на протяжении всего образовательного процесса. Таким образом, визуальная информация, представленная согласно Закона РК «О языках в Республике Казахстан», воспринимается на всех перечисленных языках.

Далее в анкете предложен вопрос: «Считаете ли Вы необходимым наличие перевода на все три языка названий магазинов, кафе и других учреждений?». Данный вопрос содержит наибольшее количество предполагаемых ответов, т.к. нам важно было как можно точнее узнать сочетание языков для визуальной информации, которое бы не вызывало трудностей с прочтением и пониманием написанного.

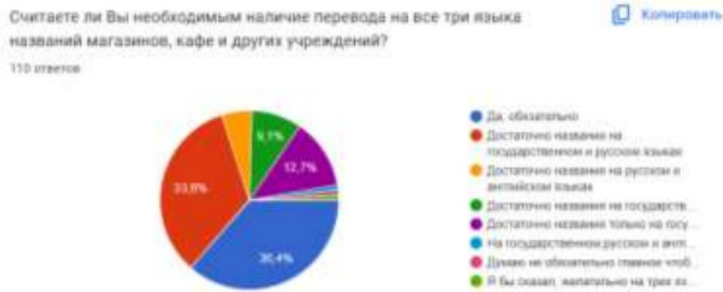

Диаграмма 4 – Наличие перевода визуальной информации на государственный, русский и английский языки

Как показывает диаграмма, наибольшее количество опрошенных считают необходимым наличие визуальной информации на трех языках. На 2,8 процента меньше людей ответили, что им достаточно наличия названий учреждений на государственном и русском языках. 12,7 процента принявших участие в опросе считают, что визуальная информация должна быть только на государственном языке. Немногим меньше – 9,1 процента – считают, что вывески и билборды должны быть представлены на казахском и английском языках. Почти в два раза меньше последних респондентов предпочитают видеть информацию на русском и английском языках. В равных количествах – 0,9 процента опрошенных – высказали мнение о том, что желательно видеть информацию на трех языках, однако по причине того, что мы все граждане Республики Казахстан, информация должна быть представлена на казахском языке. Вторые 0,9 процента анкетированных признались в том, что визуальная информация должна быть приятной на слух и эстетичной в графическом исполнении. И третьи 0,9 процента желают видеть название учреждений на государственном и английском языках, исключив русский. Однако есть и среди опрошенных респонденты, их 6 процентов, которым достаточно наличие русскоязычных и англоязычных названий учреждений и билбордов.

Таким образом, большинство анкетированных предпочитают видеть информацию на трех языках.

Последним вопросом в нашем опроснике был наиболее нас интересующим: «Легко ли Вам прочесть название магазина, кафе и другого учреждения, написанного на латинице (казахские слова)?»

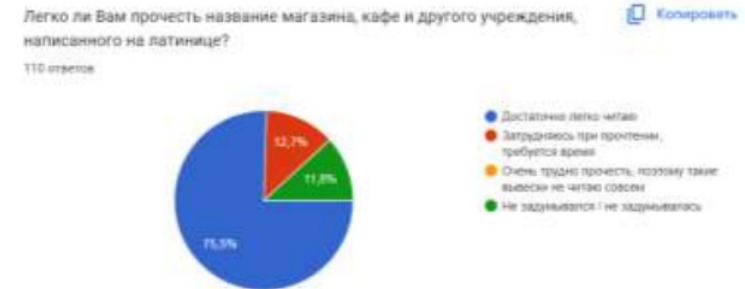

Диаграмма 5 – Наличие затруднений при прочтении казахских слов, написанных латиницей

Как показывают данные диаграммы, большинство опрошенных (75,5 %) достаточно легко читают названия учреждений, написанных на казахском языке с помощью латиницы. Есть небольшой процент анкетированных, для которых прочтение вызывает небольшие затруднения и требуется время. Таких респондентов немного – 12,7%. На 0,9 процента меньше (11,8 %), чем предыдущие данные, составляет количество тех, кто не задумывался над тем, вызывает ли трудности прочтение названий магазинов, кафе и других учреждений, написанных на латинице (казахские слова).

Учитывая все данные последней диаграммы, мы можем сказать, что для большинства опрошенных не составляет трудности чтение казахских слов, написанных латиницей.

Значимость перехода Казахстана на латиницу сложно переоценить – он затрагивает практически все сферы жизни страны: от образования до внешней политики. Для сохранения языковой картины мира и культурной самобытности Казахстана, заключающейся в языке и письме, важно не допустить искусственного перехода на латиницу.

В завершении данного исследования хотим процитировать риторический вопрос, заданный Касым-Жомартом Токаевым: «Это действительно будет казахский язык? Кто его поймёт?»

ЛИТЕРАТУРА

1 Жалмагамбетова С. Переход Республики Казахстан на латиницу как значимый фактор модернизации общественного сознания // Научный журнал «Казахстан-спектр». Том 102 № 2 (2022). [Электронный ресурс]. - URL: <https://doi.org/10.52536/2415-8216.2022-2.03>

2 Переход на латиницу: учёные определились с написанием буквы «ы» после критики Токаева. 25 августа 2023 г. [Электронный ресурс]. - URL: <https://atpress.kz/ru/news/v-kazakhstane/perekhod-na-latinitu-uchjonye-opredelilis-s-napisaniem-bukvy-y-posle-kritiki-tokaeva>

3 Переход казахского языка на латиницу: учёные выбрали вариант алфавита, который может стать окончательным. 27 января 2023 г. [Электронный ресурс]. - URL: <https://informburo.kz/novosti/perekhod-kazaxskogo-yazyka-na-latinitu-ucyonye-vybrali-variant-alfavita-kotoryi-mozet-stat-okoncatelnym>

4 О языках в Республике Казахстан. [Электронный ресурс]. - URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z970000151_

FORMATION OF GRAMMATICAL SKILLS IN SCHOOLCHILDREN DURING ENGLISH TEACHING

RAIMBERGENOV N. A.

K. Zhubanov Aktobe regional university, Aktobe

ANESSOVA A. ZH.

Toraighyrov University, Pavlodar

Insufficient proficiency in grammar poses a challenge to the development of not just linguistic abilities, but also sociocultural and communicative competence among schoolchildren. This article explores the teaching process of grammatical skills, which consists of multiple stages, each with its own objective. Grammatical skill involves the selection of an appropriate model for a speech task in a specific situation and accurately constructing a speech unit at any level.

Effective communication in today's world necessitates the skill to combine words and modify word combinations to convey the intended message. It is essential to have a strong grasp of grammar in a foreign language as it enhances not only productive writing and speaking skills but also comprehension when listening and reading to others. A solid foundation in grammar enables individuals to express their thoughts

and ideas accurately and effectively, ensuring precise communication [1, c. 14].

In the educational curriculum, mastering grammar in a foreign language requires a combination of theory and practice. Alongside theoretical explanations, concrete examples of grammatical phenomena functioning in real-life situations should be provided. Practical application should be complemented by comprehension, allowing students to understand the underlying principles of grammar.

The process of acquiring grammatical skills consists of several stages, each with its own specific objectives. In the preparatory stage, students are introduced to different grammatical phenomena and familiarize themselves with the basic concepts, establishing a foundation for further learning. In the elementary stage, students focus on mastering individual actions related to the use of grammatical constructions, gaining practical experience and improving their ability to apply grammatical rules [2, c. 19].

1 If we delve into more detail, we can identify several components of grammatical proficiency:

1 The ability to select a suitable structure that aligns with the speaker's intended message.

2 The skill to formulate speech units that fill the structure while adhering to the language's rules and norms.

3 Proficiency in accurately and appropriately evaluating speech actions.

4 From a human perspective, all structures are closely tied to communicative tasks. Each task requires its own set of functional structures. The choice of a particular structure depends on various speech factors, such as the interlocutor, culture, and conversation topic.

5 The ability to choose a speech structure is a functional aspect of foreign language proficiency. Equally important is the organization of speech. Although it is considered a formal aspect of language skill, teachers should assist learners in developing their grammatical skills based on previously acquired vocabulary. Typically, at later stages of language learning, learners have a considerable vocabulary, making it easier to apply this method among this age group.

The combining stage involves consolidating various actions in coordination with other linguistic elements. This stage helps students understand how different grammatical components interact within a sentence. Through analysis and practice of these interactions, students become more proficient in their use of grammar [3, c. 149].

In the systematizing generalization stage, students concentrate on mastering generalizations through comparisons and classifications. They learn to identify patterns and similarities across different grammatical structures, further enhancing their understanding of grammar as a whole.

Integrating grammatical skills into speech activities incorporates grammar into practical communication. By actively using grammar in various speech tasks, students solidify their understanding and develop the ability to apply grammar in more complex communicative situations. Grammar exercises play a crucial role in ensuring students fully comprehend and proficiently apply grammatical rules in different contexts. These exercises focus on practical language usage, promoting effective communication rather than mere memorization. They aim to train students in specific actions related to grammatical structures, stimulate their cognitive abilities, and are presented in a progressive order from easier to more challenging tasks.

An important factor in developing grammatical skills is the availability of a diverse range of vocabulary for practice and application. Automating grammatical skills requires repeated practice of the same actions with different lexical items. By exposing students to a wide vocabulary, they can apply their grammatical knowledge in different situations and deepen their understanding of the language [4, c. 14].

Acquiring grammatical skills is widely recognized as the most challenging and crucial aspect of language learning. It requires students not only to understand grammatical rules but also to select appropriate language patterns for specific communicative tasks and construct sentences accurately. By honing these skills, students can express themselves fluently and precisely in various real-life scenarios.

The development of grammatical skills involves several stages, including recognizing typical language structures, imitating them, substituting elements, transforming sentences, reproducing patterns, and combining different grammatical elements. These stages allow students to progressively build their grammatical knowledge and apply it in increasingly complex ways.

Proper organization of grammatical material in English language teaching is of utmost importance as it significantly influences learners' progress in mastering different types of communicative activities. Educators can assist students in establishing a solid foundation in grammar and facilitate their language learning journey by providing a clear and logical progression of grammar topics [5, c. 93].

In conclusion, a comprehensive understanding of grammar is fundamental for effective language use. It empowers students to express

themselves accurately, comprehend others, and engage effectively in various communicative tasks. By adopting a balanced approach that integrates theoretical knowledge, practical application, and a wide vocabulary, students can develop their grammatical skills and become proficient communicators in a foreign language. In today's world, successful communication in a language requires the ability to combine words and modify word combinations to convey the intended message. Therefore, mastering the grammar of a foreign language is not only beneficial for developing productive writing and speaking skills but also enhances comprehension when listening and reading to others. Insufficient grammar skills can hinder not only linguistic competence but also overall communicative and sociocultural competence.

REFERENCES

- 1 Methods of teaching foreign languages in primary and basic general education school: Textbook for students of pedagogical colleges (Edited by V.M. Filatov) / Series «Secondary Professional Education». Rostov n/D: «Phoenix», 2004. 416 p.
- 2 Passov E.I. Lesson of a foreign language in secondary school. Moscow: Prosveshchenie, 2009. 223 p.
- 3 Passov E.I., Kuzovleva N.E. Lesson of a foreign language. Rostov n/D: Phoenix. M: Glossa-Press, 2010. 640 p.
- 4 Soboleva E.A. Theoretical foundations of activity-based foreign language teaching methodology // Science and Education Today: scientific and theoretical journal, 2018. no. 10(33). p. 41-42.
- 5 Shchukin A.N. Teaching foreign languages. Theory and practice. Moscow: Filomatis, 2004. 324 p.

THE MAIN SYNTAX DIFFERENCES BETWEEN ENGLISH AND KOREAN LANGUAGES

TAKISH A. A.

student, Pavlodar Pedagogical University named after A. Margulan, Pavlodar

Korean students struggle with phonetic, syntactic and cultural context when acquiring English. Spoken English is even more difficult for Korean students to master because it does not always follow the same set of rules as written English. This leads to difficulty with syntactic structure, semantics and pragmatic rules of English. Spatial and visual differences are factors that also contribute to language acquisition difficulty for

students. Western culture is another obstacle students must hurdle while learning English. These differences in culture and linguistics create an ongoing challenge for students to acquire English as a second language.

Korean language belongs to Ural-Altai Language Family and English comes from the Indo-European Language Group [1, p. 32]. Korean consists of 14 basic consonants (ㄱ, ㅋ, ㅇ, ㆁ, k, n, t, l etc.) and 10 vowels(ㅏ, ㅑ, ㅓ, ㅕ/a, ja, o, jo etc.). One of the most consist phonetic challenges for Korean students is clearly pronouncing English sounds of «f» and «v» since they are absent in Korean phonemes. These sounds often are pronounced with a «p» sound (fun/pun) or a «b» sound (vacuum/bacuum). The next difference involves stress verse syllable-timed language patterns. English is a stress-based language where context dictates what word is emphasized in a sentence. Korean language maintains constant rhythm where each word is pronounced with the same prominence in a sentence. Although, it is found that Korean and English share a cross-language phonological transfer, therefore phonological skills are highly correlated with each other suggesting better phonological skills in one language will lead to better phonological skills in another [2, p. 155].

Syntax variances between Korean and English

The grammatical differences in detail between these two languages are really big. Korean syntax: subject-object-verb and English syntax: subject-verb-object. This major difference in sentence pattern becomes more challenging when students begin to learn about morphemes that need to change in order to have proper subject-verb agreement. Since Korean is a non-linear writing system, spelling is also a difficult challenge as they learn English's linear letter agreement. Most Korean words follow the consonant-vowel-consonant letter position(kim), where as English words can have consonant-consonant-consonant-vowel letter position(THRee)[3, p. 2].

Acculturation challenges for Korean speakers. Traditional Korean values rank family and society first. Korean's place their family name first and often substitute «my» for «our» when talking to a listener regardless of the listener's knowledge of the context [1.34]. Another cultural difference is how Western culture regards spatial relations. English language recognizes the difference between putting something «in a letter» or «on a table», but Loreans view space depending on how loose or tight the object fits in relation to the container. This often leads to sentences such as sitting «on a seat» rather than sitting «in a seat»[3, p. 3].

Over the past few decades, Koreans have transformed some English words and phrases into a common but non-academic term Konglish. Konglish, also known as Korean-style English, is a word that comes from the union of two terms: Korean + English, and is used to define all those words from the English language that Koreans have adapted and adopted as their own through hangul. Konglish words look Korean but sound clearly in English and maintain a «Koreanized» pronunciation. Over the years, its use has become more extensive in South Korea due to the anglophone cultural influence, especially in the United States, which is noticeable in the closeness of these words to the pronunciation of American English, which through eloquent, ingenious, and great artistic quality films, music, and television programs. To better understand what words we can consider in Konglish, we must first clarify that in the Korean language, there are two different categories for those derived from English: 1) loanwords (외래어) and 2) Konglish. Loanwords are those words derived from another language for which there is no equivalent or substitute in Korean; therefore, they have the same meaning in both languages, only the pronunciation is going to be a little different from the original depending on the particular articulatory and acoustic characteristics of the language[4]. These are easier to understand and remember because they sound almost the same as the original word. As an example of this we have this table [5]:

Konglish	Phonetic Romanization	Meaning
소파	Sopa	Sofa
컴퓨터	Keompyuteo	Computer
쇼핑	Syoping	Shopping
쥬스	Jyuseu	Juice

There are 10 different facts about Korean language:

1. In English, once the subject (noun) is mentioned, a pronoun can be used to refer to it as the speech or conversation progresses. In Korean, it is fine to repeat it.

나는 여자를 만났다. 그 여자는 대학생이야.

I met a girl. She is a college student.

2. You can use one Korean particle for a lot of English prepositions.
난 집에 있었다.

I was at home.

학생들이 교실에 있어.

The students are in the classroom.

책상에 종이 없는데.

But there is no paper on the desk.

3. When making questions in English, the word order is switched.

In Korean, the position of words remains the same. All you need to do is raise your intonation.

그녀는 작가예요.

그녀는 작가예요?

She is a writer.

Is she a writer?

4. The adjectives in English don't undergo changes like verbs and nouns do. So «beautiful» is always «beautiful» (not beautifuls or beautifuled). In Korean, adjectives are (state) verbs and they transform just like verbs.

사나가 예뻐요.

사나가 예쁜 소녀예요.

Sana is beautiful.

Sana is a beautiful girl.

5. Sentences in English don't end in verbs unless the object or complement is not necessary. Korean sentences always end in verb.

I ate the cookie.

나는 과자를 먹었어.

6. What is normally 'my' in English is 'we' in Korean as in 'my country', 'my mom', and 'my neighborhood'.

우리 나라는 지금 어려움을 겪고 있어.

My country is having a hard time these days.

우리 엄마는 약국에서 일해요.

My mom works at the pharmacy.

7. There are two methods to express possession in English using nouns- the apostrophe 's' and of. In Korean, there is only one method and that is attaching 의 to the possessor.

민기씨의 고향은 울산이에요.

Mingi's hometown in Ulsan.

The hometown of Mingi is Ulsan.

8. Some verbs in English cannot be used in the progressive tense like know, believe, remember, etc. In Korean, it is possible.

I am knowing everything.

다 알고 있어요.

I am believing in God.

저는 하나님을 믿고 있습니다.

9. There are a few intransitive verbs in English that are transitive in Korean. Thus, the markers -을/를 are used. Examples are 걷다, 가다, and 날다.

아이들이 길을 걸어요.

The kids are walking on the road.

새가 하늘을 날다.

Birds fly in the sky.

10. English puts emphasis on the use of comma, but Korean does not.

I want to go to Korea, but I don't have any money.

난 한국에 가고 싶은데 돈이 없어.

If I am not busy, I will call you.

난 바쁘지 않으면 전화할게요.

Korean has grammatical politeness and formality but English uses different words and conventions to convey formality so that may be something you'll need to consider. The conjugation of verbs w/politeness levels is a big difference. In english we might simply use polite words such as may, please, and would. In korean there are levels. Present tense 하다 can be conjugated as 해, 해요, 합니다&하십니까 for instance. This also applies to different tenses. So the language gains another dimension.

In conclusion, bilingual education is an important facet in today's global society. Cross-linguistic language acquisition should be studied further as more information will lead to new methods for acquiring English as a second language. A detailed study of the phonemic inventories reveals a more thorough comparison of the sounds available in the two languages, and more often than not such a comparison helps us realize some unexpected sounds or groups of sounds that deserve more attention for training than others.

REFERENCES

1 Cho. Issues concerning Korean Learners of English- English Education in Korea and some common Difficulties of Korean Students.. 2004. 40 p

- 2 Wang et al. Korean EFL learners' Idefinite Article Use with Four Types of Abstract Nouns. Applied Linguistics. 2006. 434 p
- 3 Scott McLaughlin. Differences in English and Korean languages. 2014. 5p
- 4 Haneul Ssem. Konglish: Korean-Style English <https://haneulssem.com/2022/10/22/konglish-korean-style-english/>
- 5 Konglish Loanwords. https://centers.ibs.re.kr/html/living_en/overview/korean7.html
- 6 Korean Sentence Patterns. 2020

РОЛЬ ЗНАНИЯ ЯЗЫКОВ В ЭПОХУ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

ШАИКОВА Г. К.

к.филол.н., ассоц. профессор (доцент), Торайгыров университет, г. Павлодар
СЕМБАЕВА С. К.

учитель русского языка и литературы, педагог-исследователь,
КГУ «Каратерекская СОШ», Майский район, Павлодарская область

ОМИРЗАКОВА А. К.

студент, Торайгыров университет, г. Павлодар

Функционирование языков в любой стране зависит от сложившейся языковой ситуации, которая определяется как совокупность форм существования (а также стилей) одного языка или совокупности языков в их территориально-социальном взаимоотношении и функциональном взаимодействии в границах определенных географических регионов или административно-политических образований. «Социально-политические реалии современного Казахстана как суверенного государства требуют языковой политики, отвечающей потребностям полиэтнического населения страны и учитывающей особенности языковой, демографической и политической ситуации» [1, с. 1]. Языковая ситуация – это совокупность языковых образований, т.е. языков и вариантов языков (диалектов, жаргонов, функциональных стилей и других форм существования языка), обслуживающих некоторый социум (этнос и полиэтническую общность) в границах определенного региона, политико-территориального объединения или государства.

«Языковую ситуацию, сложившуюся в современном Казахстане, можно охарактеризовать, во-первых, как полифункциональную, потому что на территории 2 724,9 тыс. км² развиваются и

используются более 126 генетически и типологически разнообразных языков. Во-вторых, она полисубъектная, так как в ее формировании принимают участие различные субъекты, каждый из которых имеет собственную мотивацию и интересы» [1, с. 1].

Социально-демографический состав Республики Казахстан характеризуется полиэтничностью, разнородностью. В Казахстане всегда уделяли внимание развитию и сохранению языков народов государства, доказательством чего является принятый закон «О языках в Республике Казахстан» (от 11.07.1997 г.).

Казахстан – древняя земля казахов, долгие годы бывшая страной-реципиентом для многочисленных переселенцев, и миграционные процессы неизбежно сказались на ее современном этнодемографическом облике. Сегодня Республика Казахстан – страна с девятнадцатимиллионным населением, занимающая значительную часть территории Евразийского континента, в которой проживают референтные носители 126 языков разных генетических семей и типологических характеристик. Особое место среди них занимают тюркские и славянские языки, находящиеся в длительном и активном взаимодействии, которое сказывается и на тюркских, и на славянских языках, проявляясь в виде интерференции, заимствований, появлении новых тенденций в их развитии, а также языковом сдвиге.

Казахстан, оставаясь полиэтническим государством, сохраняет и соблюдает принципы своего культурно-языкового развития, о чем свидетельствует сложившаяся языковая ситуация, характеристика которой дана в Концепции языковой политики Республики Казахстан. Следует отметить, что практически во всех документах в области языковой политики стержневой идеей является необходимость овладения несколькими языками. Концепция языковой политики Республики Казахстан определяет русский язык как основной источник информации по разным областям науки и техники, как средство коммуникации с ближним и дальним зарубежьем. Вместе с тем, интеграция в мировое экономическое пространство не представляется возможной без знания мировых языков, в частности английского языка. В связи с его интенсивным изучением языковую ситуацию для большинства казахстанцев в полной мере можно обозначить как многоязычную.

Нами было проведено анкетирование среди молодежи и людей постарше, от 8 до 60 лет. Результаты анкеты показали, что объективные реалии на сегодня складываются таким образом, что

свойственный для казахстанского общества билингвизм постепенно начинает сменяться полиязычием. 18 % респондентов владеют тремя и более языками, в основном, обучающаяся молодежь от 11 до 24 лет – 16 %, от 39 до 57 лет – 2 %. У молодых людей появилась острая необходимость в изучении и знании языков как одной из ступенек карьерного роста и возможности учиться и работать за рубежом. Языки не только помогают расширить кругозор, повысить самооценку, но и способствуют изменению нашего сознания и мышления под воздействием отражения и закрепления в языке одной и той же реальности по-разному.

Следует отметить, что изучение языка (-ов) в большинстве случаев вызвано интересом со стороны обучающегося – 76 %. Данные представлены в диаграмме 1.

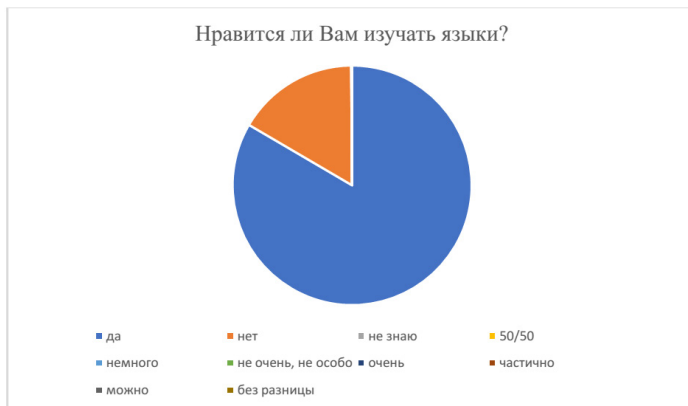

Диаграмма 1 – Нравится ли вам изучать языки?

Русским языком как официальным языком в Республике Казахстан в совершенстве владеют 96 % респондентов из разных областей и регионов. В ходе изучения языка на уроках в школах и вузе обучающиеся знакомятся с основными терминами, учатся рассуждать на основные темы обиходного общения, у них формируются представления о современной семье, стилях жизни, полезном проведении досуга, культурном отдыхе, истории города и современных проблемах городов, проблемах здравоохранения, образования и основных занятиях населения.

Знание иностранного языка сегодня является одним из основных критериев получения высокооплачиваемой работы и

конкурентным преимуществом. Помимо английского языка спрос возник на арабский как основной язык религии мусульман, турецкий и китайский. Сотрудничество Казахстана с крупнейшими странами Азии с каждым годом увеличивается, что приводит к возникновению интереса к их средствам связи.

Большой спрос на знание английского языка произошел в научной сфере. Очень важным является то, чтобы ученые были, во-первых, в курсе развития мировой науки и техники и не прилагали усилия на создание того, что уже существует, и, во-вторых, использовали в развитии каждой отрасли все самое ценное и передовое в мировой науке и технике с минимальными затратами. А чтобы быть в курсе последних разработок из мира науки и техники, необходимо хорошее знание языка и понимание смысла статьи на языке оригинала.

В эпоху глобализации, когда происходит возникновение гибридной мировой культуры, смешение национальных традиций, наблюдается рост межкультурных контактов во всех сферах жизни: в учебе – академическая мобильность, в науке – стажировки ученых, международные конференции, семинары, туристические поездки, выставки, гастроли, олимпиады, спортивные соревнования. Владение иностранным языком становится одним из условий успешной адаптации людей в социальном пространстве.

Таким образом, в условиях глобализации, когда интеллект и знания становятся стратегическим ресурсом развития, особое значение приобретает целенаправленное и качественное овладение иностранными языками. Углубление интеграционных процессов в мировую экономику, ведение диалога с мировым сообществом, обеспечение доступа к мировым культурным ценностям сопровождается возрастанием функциональной мощности английского языка, общепризнанного международного языка глобального распространения. «Мир вступил в эпоху коммуникативного сдвига (communicative shift), суть которого состоит в объективной необходимости национально-англоязычного билингвизма» [2, с. 84].

Исходя из приведенных примеров следует сделать вывод о том, что полиязычие можно рассматривать как один из вариантов языковой трансформации, которая служит только целям улучшения межнационального общения, не оказывающей влияния на особенности других языков и культур. Это очень важно, поскольку, глобализация должна сохранять, а не подавлять самобытность

других народов. Полиязычие способствует консолидации общества, помогает сохранить исчезающие языки и культуры. Ч. Айтматов писал о «полилингвизме» следующее: «Бессмертие народа – в его языке. Каждый язык велик для своего народа. У каждого из нас есть сыновий долг перед народом, нас породившим, давшим нам самое большое свое богатство – свой язык: хранить чистоту его, приумножать богатство его. Но вот мы сталкиваемся с новой диалектикой истории. Современное человеческое общество находится в постоянно всевозрастающем контактировании, что все более становится общей жизненной и культурной необходимостью. В этих условиях каждому человеку надо владеть несколькими языками» [3, с. 44]. Все вышеназванное еще раз подтверждает мысль о том, что владение иностранными языками расширяет профессиональную компетентность специалиста, открывает доступ к ресурсам мирового значения, делает специалиста конкурентоспособным не только в национальном, но и в мировом масштабе.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Бактыбаева А.Т., Каимова Д.Б. Роль казахского и русского языков в развитии современной языковой ситуации в Казахстане // Казахский национальный медицинский университет имени С. Асфендиярова, 2016.
- 2 Кабакчи В.В. Английский язык межкультурного общения – новый аспект в преподавании английского языка // Иностранные языки в школе. – №6. – 2000. – С. 84.
- 3 Айтматов Ч. Следует владеть многими языками // Русский язык в национальной школе. – 1990. – № 7. – С. 44.
- 4 Мечковская Н.Б. Социальная лингвистика: пособие для студентов гуманитарных вузов и учащихся лицеев. – 2-е изд., испр. – М.: Аспект Пресс, 2000. – 207 с.

ЛОКАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ГОРОДСКИХ ЛЕГЕНД ПАВЛОДАРСКОГО ПРИИРТЫШЬЯ

ЦВЕТКОВА А. Д.
профессор, Торайгыров университет, г. Павлодар
ВАКУЛИНА Д. Е., РЫСТАГАЛИЕВ А. Д.
студенты, Торайгыров университет, г. Павлодар

В последние годы можно заметить интерес исследователей к городскому фольклору. Однако многие регионы остаются неизученными. Настоящая статья подготовлена на материале полевых записей городских легенд Павлодарского Прииртышья, предпринятых нами в 2023 году. Актуальность темы определяется тем, что фольклор – живое искусство, которое постоянно подвергается изменениям, и его современная форма еще мало изучена. В работе выявляется сюжетно-тематический состав городских легенд в указанном регионе и отражение в них локальных особенностей. Нашими задачами стали сбор фольклорных текстов, выделение их жанровых особенностей, анализ общих черт и различий в их сюжетах. Исходя из цели и задач, мы выдвинули гипотезу, что городские легенды Павлодарского Прииртышья имеют свои особенности, поскольку связаны с культурой исследуемой местности. Методы исследования: источниковедческий метод, полевое интервью, структурно-семантический и сравнительно-типологический методы.

А. В. Колистратова дает следующее определение: «Городская легенда» это подробный рассказ о жутком или смешном происшествии или явлении, случившемся, по словам рассказчика, на самом деле» [1]. Понятие «городская легенда» вошло в русскоязычную среду как калька от английского выражения «urban legend». Впервые этот термин предложил американский фольклорист Ричард Дорсон в своих исследованиях в конце 1960х гг. Популяризовал термин Ян Гарольд Брунванд, опубликовав в 1981 году монографию «Исчезающий попутчик: американские городские легенды и их смыслы» [2]. В русскоязычных работах термин появился в 1990-е годы [3].

Систематическое изучение городских легенд началось в конце XX века, когда фольклористы осознали важность собирания современного городского фольклора. Интересы исследователей в изучении городских легенд менялись несколько раз. Сначала фольклористы занимались преимущественно изучением структуры

текстов, связей с традиционными сюжетами, особенностей исполнения; затем в большей части исследовались социальные причины и функции сюжета. В последнее время фольклористы используют методы в логике психоаналитической «герменевтики подозрения», объясняющие причины бытования определенных сюжетов [3].

Несмотря на то, что на территории Казахстана бытует немало городских легенд, им не уделяется должное внимание со стороны отечественных фольклористов. Можно назвать лишь статьи А.Д. Цветковой [4], Г.Е. Имамбаевой, И.О. Приходченко [5].

В процессе проведения полевых записей, взятых за основу данной статьи, был опрошен неоднородный в возрастном, половом и национальном плане контингент жителей Павлодарской области. В итоге было собрано и проанализировано 15 текстов городских легенд. В рамках статьи мы решили рассмотреть прежде всего общие и дифференциальные свойства собранных легенд, выделить их связь с локальными историко-культурными особенностями.

Мы смогли выделить указанные ниже жанровые особенности местных городских легенд, их общие черты.

В каждой легенде присутствует элемент чудесного, паранормального. Опираясь на особенности текстов классического фольклора, мы предположили, что городские легенды можно трактовать по-разному. То есть, можно интерпретировать встречу с паранормальным явлением как встречу с представителем «чужого» мира. Причем, в большинстве легенд персонажи из нашего мира, если они есть, пересекают границу этих миров, но напрямую не взаимодействуют с представителем «чужого»: «Один мужчина, возвращаясь вечером домой, услышал голос своего отца со стороны городского кладбища. На тот момент мужчина проходил мимо кладбища. Когда мужчина оглянулся на голос, то увидел своего отца. Отца-то у мужчины ведь нет в живых как уж много лет» (Кулик Сергей, 46 лет). Возможны различные формы проявления «чужого мира» в городских условиях. Так нами выделены «явления» (исчезновение, самостоятельное перемещение вещей, странные шумы и прочее) и «объекты» (неопознанные силуэты, привидения).

Легенды небольшого объема до 10 предложений. Как правило, в объемных текстах помимо фабулы присутствуют описания мест, исторические ремарки рассказчика. Тексты начинаются с лаконичной, но достаточной для пробуждения фантазии слушателя экспозиции, называющей и иногда описывающей место

действия, предыстории. Сюжет держит слушателя в напряжении. Паранормальное чаще всего появляется в кульминации, что вызывает пик эмоционального напряжения: «Есть легенда, что в Аксу есть заброшенное здание, оно было бывшей консерваторией. По легенде, там случился пожар, и, как бы, здание сгорело, и некоторые люди там остались. И как-то лет 6 назад я там была со своими друзьями, и, когда мы поднялись на 2 этаж, там есть лестница, и напротив лестницы - вырезанная голова Пушкина. В один момент она смотрела направо. Когда я посмотрела в другую сторону и обратно вернула взгляд на Пушкина, его голова уже смотрела в другую сторону. Я не знаю, что это было, может, реально там какие-то духи обитали. Вообще говорят то, что там обитают духи» (Записано от Ордабаевой А., 2005 г.р.).

Наиболее распространенными оказались следующие тематические группы: легенды, связанные с историческими фактами и событиями (например, легенды о Пушкине, о купце Дерове), и легенды, связанные с примечательными городскими объектами (парк, музей, многоэтажные дома и т.д.). Также мы выделили тему, связанную с чьим-то родственником, другом или знакомым, с которым приключилось несчастье. Мы думаем, что она вызывает более мощный эмоциональный отклик у слушателей: «В квартире в одном из многоэтажных домов Павлодара жила пожилая пара. Когда женщина вернулась домой после каких-то своих повседневных дел, то не обнаружила в доме своего супруга. Озадаченная этим, она стала спрашивать у соседей и знакомых, куда мог ее супруг запропасться. Через несколько дней и она куда-то пропала. А через какое-то время соседи обнаружили их мертвыми в своей квартире» (Гулим, 48 лет).

Цели городских легенд – познакомить жителей с пространством, где они живут, с историей, культурой; предостеречь слушателей от опасностей, научить правилам поведения в городе; поделиться информацией и чувствами, вызвать эмпатию. Городская легенда обычно затрагивает глубинные проблемы и страхи современного общества и не привязана к конкретному человеку. Во всех легендах раскрывается тема какого-либо человеческого страха: «В одном, ещё незастроенном новостройками районе города, сгорел старый деревянный дом вместе с его обитателями. Проходя мимо этого места, можно и по сей день услышать тихие стоны и голоса» (Талгат Ильясов, 38 лет). С точки зрения психологии, опираясь на то, с каким страхом сталкиваются главный герой и слушатель, мы

выделили следующие группы: страх неизвестного, страх смерти, страх огня, страх неожиданного, страх «чужого». В большинстве сюжетов легенд нет ярко выраженного конфликта, однако благодаря развернутым текстам, мы смогли проследить общий конфликт жизни и смерти.

Так как сюжеты городских легенд создаются и бытуют в каком-то населенном пункте, то пейзаж во всех текстах урбанистический. Часто действие происходит в каком-то помещении, рядом с ним, в местах культуры – в Горсаду, в областном историко-краеведческом музее. В этом случае немаловажен исторический контекст: «Все же знают Старый город, который находится возле Набережной. Там есть краеведческий музей имени Потанина. По легенде говорят, что раньше там был дом купца Дерова. И в каком-то веке дом начал гореть по неизвестным причинам. Люди бросились этот дом спасать, чтобы пожар не разгорелся в другие стороны. И спасти не удалось. Дом сгорел, и человек там тоже. И по легенде говорят, что этот дух, хозяин дома, остался-таки там. То есть на данный момент он там существует. Говорят, что люди иногда про него слышат, говорят даже, что его видят. Правда это или нет – это неизвестно точно» (Записано от Ордабаевой А., 2005 г.р.).

Анализируя полевые материалы, мы обозначили дифференциальные свойства записанных нарративов. По временному признаку выделяются легенды новые, появившиеся в последние годы, и старые, бытующие на протяжении десятилетий. Можно разграничить легенды по территории, где якобы имело место описанное событие. Наиболее часты в нашей выборке легенды Павлодара, Екибастуза, Аксу, потому что в этих населенных пунктах много объектов, ассоциирующихся у людей с тревогой, опасностью: заброшенные постройки, многоэтажные здания, стройплощадки и т.д.: «К примеру, тройку 16-этажных домов в районе ПГУ в народе называют «башнями суицидников». Люди считают, что эти дома каким-то образом притягивают к себе людей, желающих покончить с жизнью» (Записано от Ольги Колюх, 51 год). Также бытуют легенды, в которых не обозначен конкретный населенный пункт.

В местных городских легендах повествование может вестись от лица очевидца: «Так вот, когда магазин только строился, и даже ещё была только закладка фундамента, поблизости находились многоквартирные дома, пятиэтажки. В одном из этих домов жила девочка Айгуль со своей мамой. Мама моя конечно лично их не знала, но она слышала от своей знакомой. Это было кажется

в начале 1980 года, а, может, чуть раньше. И девочка каким-то образом оказалась на строительной площадке. И, видимо, с ней случилась какая-то трагедия. Я не знаю, насколько это правда, но мама утверждает, что это было действительно так. Мама мне даже какие-то подробности говорила насчет её смерти. Это было так давно, что я уже не помню хорошо» (Записано от Амантаевой Баглан, 44 года).

Однако больше всего историй, рассказанных от третьего лица. Например: «В Горсаде, говорят, что по ночам, какая-то женщина ходит. Кто-то когда-то из нашей молодежи сказал, что видел там кого-то, в белом в чем-то она между деревьями проходила» (Записано от Вакулиной Ю.Б., 1976 г.р.).

Легенды можно дифференцировать и по степени достоверности. Так, информанты могут неоднократно употреблять вводные слова и конструкции, выражающие сомнение, неопределенные местоимения, рассуждать о правдивости случившегося: «На Горсаде есть колесо обозрения. Не знаю, правда это или нет. Оттуда как-то с самой высокой точки упала, то ли сбросилась, какая-то девушка... Говорят то, что во время сумерков, именно когда еще не вечер и не ночь, слышат голоса женщины, той, которая либо упала, либо сбросилась, вой, иногда видят силуэт девушки, либо слышат присутствие кого-то чужого» (Записано от Ордабаевой А., 2005 г.р.). Так, по нашему мнению, повествователь сближает себя и слушателя, разделяет с ним отношение к легенде, создает атмосферу доверия, делится своими мыслями. Немаловажное значение имеют художественные и языковые средства, в частности – с функцией усиления смысла – инверсия, усилительные частицы. В ином случае, когда рассказчик верит в произошедшее, он может ссылаться на источник легенды, исторические факты. Например, существует устный нарратив о том, что под Павлодаром находится ртутное озеро. Это может объяснять некоторые экологические проблемы, существующие в близлежащих окрестностях. Например, исчезновение некоторых видов растений, сортов вишен и слив, резкое уменьшение количества яблок: «Вот у меня на даче вся слива и вишня, какая росла, вся иссохла, и всё, больше не растёт. А в чем дело?! Да не только у меня, вон и у других. Вся эта северная часть, вот эти дачи «Здоровье», у всех, как выкосили, ни малина не растет, ни вишня, ни «уралочка». А я знаю, в чем тут дело! Это всё ртуть. Ее сколько кубов-то пролилось?! Она же всё вокруг травит,

испарения от нее, это же жидкий металл, губительный для всего живого» (Максим Федорович, бывший сторож ЦЗДТ, 76 лет).

Если говорить о главных действующих персонажах, то это могут быть: молодёжь, пожилые люди, исторические личности (купец Дерев, Пушкин), духи. Центральными локусами сюжетов часто являются популярные среди местного населения или известные всем места: Городской сад, областной историко-краеведческий музей, кладбища, многоэтажные здания и т.д.

Проанализировав записанный материал, мы убедились, что легенды Павлодарского Прииртышья уникальны в силу историко-культурного и географического контекста. Особую роль в их сюжетах играет столкновение человека с «чужим» миром без прямого взаимодействия, героями чаще всего становятся молодые люди, а действие происходит в известных в городе местах. В них прослеживаются как характерные для этого жанра черты, так и ряд особенностей, не свойственных городским легендам других регионов. Тексты отражают локальные и культурно-исторические особенности Павлодарской области, менталитет её жителей. Исследование, проведенное нами, можно продолжить, собирая текстовый материал и разрабатывая карту городских легенд Павлодара.

ЛИТЕРАТУРА

1 Колистратова А.В. Эпоха постмодерна и фольклор: отсутствие субъекта высказывания: <https://www.gramota.net/materials/2/2011/2/24.html>

2 Jan Harold Brunvand. The Vanishing Hitchhiker: American Urban Legends and Their Meanings. - W. W. Norton & Company; Revised ed. Edition, 2003. – 5–6 p.

3 Кирзюк А.А. Сюжет - это Симптом? Как фольклористы изучают городские легенды: <https://cyberleninka.ru/article/n/syuzhet-eto-simptom-kak-folkloristy-izuchayut-gorodskie-legendy>

4 Цветкова А.Д. «Живые» и «мертвые» в пространстве современного города (по записям фольклорных легенд)// Простор. - 2016. - №6. – С. 182 – 187.

5 Имамбаева Г.Е., Приходченко И.О. Мистические мотивы в городских легендах Павлодара (на примере цикла легенд о Горсаде): <https://cyberleninka.ru/article/n/misticheskie-motivy-v-gorodskih-legendah-pavlodara-na-primere-tsikla-legend-o-gorsade>

ПИСЬМА С ФРОНТА КАК ИСТОРИЧЕСКИЙ ИСТОЧНИК ВРЕМЁН ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ

ЦВЕТКОВА А. Д.

к.ф.н., профессор, Торайгыров университет, г. Павлодар

ЖАРКЕНОВА З. Б..

магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар

Эпистолярный жанр занимает важное место в пространстве повседневного письма, включая тексты в виде писем, открыток. Письма с фронта относятся к категории источников личного происхождения. Их объединяет то, что они отражают личный опыт человека. Мы мало что знаем о людях, которые писали письма с фронта, и о тех, кому они были адресованы. Часто в распоряжении читателя имеется только одно письмо. Тенденция историков делить источники на объективные (более надежные) и субъективные (менее надежные) привела к тому, что письма (как массовый источник) не привлекали особого внимания советских специалистов вплоть до 1960-х годов, когда начали появляться первые публикации на эту тему. В статьях исследователей Б. И. Жучкова, К. И. Иванова, и П. С. Соломатина предметом источниковедческого анализа стали эпистолярные источники периода Великой Отечественной войны [1; 2; 3]. Содержание фронтового письма как массового документа анализировалось исследователями. В то же время эти работы были отмечены цензурными ограничениями, которые царили в советской историографии того времени. Критический анализ источника опубликованных писем заменялся простым пересказом их содержания. Работы И. Ю. Моисеевой, Н. В. Момотовой и В. А. Сомова [4; 5; 6] относятся к числу исследований, посвященных выявлению информационного потенциала фронтовых писем.

Особое внимание следует уделить случаям применения комплексного подхода к изучению источников по истории Великой Отечественной войны. При таком подходе фронтовые письма были проанализированы, во-первых, на предмет их информационных возможностей и, во-вторых, определено их место среди других источников по истории Великой Отечественной войны. Одним из первых таких исследований стала статья А. А. Курносова. Проанализировав фронтовые письма, исследователь предложил эффективную методологию источниковедческой критики, основанную на логическом анализе составных эпизодов или тематически изолированных фрагментов текста, ориентированную на сравнительное

изучение исходного текста с целью выявления особенностей его содержания, происхождения и формы [7]. Также большая работа была проведена Л.Н. Пушкаревым, который изучил информационные возможности фронтовых писем в контексте реконструкции психологических особенностей участников Великой Отечественной войны [8].

П. С. Соломатин дал описание эпистолярных комплексов, формируемых адресатом [3]. Сюжеты военных будней, отраженные в письмах с фронта, были подробно рассмотрены в работах Т. А. Булыгиной [9]. В своих работах она уделяет особое внимание фронтовым письмам как ценному источнику для понимания человека на войне. Для воссоздания и осмысления более полной истории Великой Отечественной войны значение этих эпистолярных источников не определено, и в связи с этим фронтовые письма долгое время оставались не востребованными и малоизученными.

Т. А. Булыгина считала, что конкретные формы чтения и анализа фронтовых писем нуждаются в более детальном исследовании и разработке. Изучение писем помогает понять многие факты фронтовой жизни участников событий, раскрыть историю взаимоотношений между солдатами и теми, кто остался далеко за линией фронта.

Для изучения и анализа фронтовых писем нами был посещен Государственный архив Павлодарской области, организованный в апреле 1938 года с момента образования Павлодарской области. Всего было изучено около 150 писем, хранящихся в архиве. Анализируя письменные источники можно проследить, с каким трепетом обращаются фронтовики к своим родным: «Милая мама», «Дорогая Ниночка, «Здравствуйте дорогое семейство, Тимочка, Валечка и Василиса», «Добрый день, уважаемое, дорогое и милое мое семейство», «Здравствуйте, дорогие папаша и мамаша» [10]. Частое употребление уменьшительно-ласкательных суффиксов говорит о том, насколько дороги им эти люди. Таким образом солдаты через письмо хотят передать свою любовь и уважение к самым дорогим и любимым людям. Вдали от дома, находясь между жизнью и смертью они понимают, какие заботы легли на плечи матерей, женщин и детей, и только письма и добрые слова помогают приблизить расстояние.

В письмах солдаты беспокоятся за припасы овощей и хлеба, за урожай, за подготовку к весеннему севу. Фронтовик С.И. Клименко 23 июля 1943 г. в своем письме обращается к колхозникам сельхозартели «Большевик» Максимо-Горьковского района и просит их не щадить свои силы во благо родины: «Приближается время уборки урожая.

В эту страдную пору необходимо поработать с утроенной энергией, потрудиться так, чтобы не допустить ни малейших потерь хлеба. Помните, что Красной Армии хлеб нужен так же, как вооружение и боеприпасы. Во всеоружии встречайте уборочную команду! Работайте, не щадя ни сил, ни энергии» [10].

В письме С.В.Мирошниченко односельчанам читаем: «А теперь я хочу от вас, односельчане, комсомольцы, молодежь, узнать о ваших делах на трудовом фронте, о вашей комсомольской спайке, дружбе и оказании помощи своему колхозу в проведении зимовки скота, засыпки семян и проведении всей подготовительной работы к весеннему севу 1945 года» [10].

В каждом анализируемом письме чувствуется теплота и забота солдат о своих родных. И даже находясь в тяжелой боевой обстановке, они не перестают заботиться о своих семьях. Об этом свидетельствуют письма, в которых говорится об отправке денежных средств родителям.

Красноармеец Н. А. Салосин 9 октября 1943 года в своем письме матери пишет: «Послал вам 90 рублей. Чем могу, тем буду вам помогать. Все свое денежное довольствие перешлю вам. Мама, пока жив, рассчитывайте на мою помощь» [10].

9 ноября 1943 г.

«Пламенный привет, дорогая мама и сестра Нюра!

Шлю вам 5 секреток. Вышлю еще. Много не буду высылать, потому что они не доходят. Еще высылаю вам 2 иголки и почтовых марок на 50 копеек.

Мама, если есть фотокарточка, то вышли. Я по тебе очень скучаю» [10].

Тематика письма и специфическая ситуация, в которой в данный момент находится автор письма бывает разной: это обусловлено тем, что адресат находится далеко за пределами привычного ему и его семье мирного, домашнего пространства. Н.А.Салосин 13 апреля 1944 г. в своем письме пишет:

«Боевой красноармейский привет, дорогая мама и сестра Нюра!

Живу по-прежнему. Нахожусь на границе с Румынией. Прошли всю Бессарабию. Население русского языка не знает. Живут здесь молдаване, румыны и часть украинцев. Румын и украинцев 10%. Цены на продукты малые: литр молока стоит 1 руб., десяток яиц 10 руб., буханка белого хлеба (кг 2,5-3,0) 5 рублей. Плохо тем, что с населением поговорить нельзя, потому что не понимают русского языка. На Украине чувствовал себя как дома, а за границей, как в чужом доме». [10].

Анализируя фронтовые письма, можно судить об уровне образованности фронтовиков, но несмотря на часто встречающиеся орфографические и пунктуационные ошибки, ни в одном письме не употребляется нецензурная брань. Письма все написаны ровным красивым почерком, хотя и на обрывках бумаги или на открытках. Часто встречаются письма со стихотворениями известных в то время поэтов или же строки из стихотворений, переделанных самими солдатами:

Е. Н. Саворовский 17 июня 1944г.в письме своей жене пишет:

«Здравствуй, милочик мой.

Темная ночь!

Только пули свистят по степи,

Только ветер гудит в проводах,

Тускло звезды мерцают.

Вот так-то, Нюсенька! Ну, ничего, милоч, вот уже открыли второй фронт, и конец совсем близко, а там мы снова будем вместе и навсегда» [10].

П.Г.Болдырев - жене Нине:

«Все, что я хотел бы выразить тебе в этих письмах, все равно не сумел бы, а поэтому зову на помощь поэта А.Коваленкова, который буквально в нескольких строчках сказал все то, что я пытался и не смог в этих длинных письмах:

Ты обо мне в слезах не вспоминай,

Оставь свою заботу и тревогу,

Не близок путь, далек знакомый край,

Но я вернусь к родимому порогу.

По-прежнему любовь моя с тобой,

С тобою Родина, ты не одна, родная.

Ты мне видна, когда иду я в бой,

Свое большое счастье защищая.

На голос твой я сердцем отзовусь,

На верность – верностью и подвигом отвечу.

Я далеко, но я еще вернусь,

И ты как прежде выйдешь мне навстречу» [10].

Иногда в письмах можно прочесть детальное и подробное описание армейских будней, что давало представление о совершенно иной реальности, нежели та, которая создавалась усилиями советской пропаганды. Пример этому – письмо Н. А. Салосина, написанное 25 августа 1943 г., отражающее страшную повседневность фронтовой жизни:

«Я сейчас вышел из наступательных боев в тыл километров на 30. Освободили несколько сел. Не верится, что это города. В одном отбитом селе видел страшную картину. На костре были заживо сожжены наши воины. Офицер и бойцы. Очень страшно смотреть на зажаренный человеческий труп с коряченными и обугленными руками и ногами, с гримасой на лице, перенесшем страшные пытки фашистского плена. Видел пленных немцев, видел пленных русских, предателей, старост и полицейских. За все они ответят. За смерть получают смерть» [10].

Несмотря на все трудности войны, боль потерь и расставаний, советские солдаты были настроены оптимистически и верили в победу. Именно эта вера и надежда помогли достичь цели: «Ждите в скором времени радостные вести с фронтов. Гитлеру в недалеком будет капут», «Мы все горим одним желанием – быстрее, быстрее уничтожить врага и снова зажечь счастливой, зажиточной жизнью. Я отомщу фашистским мерзавцам за свои раны, за кровь моих боевых товарищей», «Общими силами мы разгромим врага. Час нашей победы близок», «Сейчас у нас одна мысль, одно стремление – быстрее добить врага, вернуться домой к мирному строительству советской жизни. Даем вам слово, дорогие друзья, что мы не остановимся ни перед какими трудностями для скорейшей победы над врагом. Если потребуются, мы не пожалеем отдать свои жизни за счастье народа» [10].

Письма военных лет играют огромную роль в изучении жизни советского солдата на фронте. Этот эпистолярный источник позволяет нам составить представление не только о повседневных моментах, но и о морально-психологическом состоянии солдат, дает возможность проследить, как меняется настроение от начала войны до ее завершения, что особенно важно в рамках цивилизационного подхода. В письмах с фронта прослеживается живая история повседневной жизни того времени, уважительное, доброе отношение к матери, женщине, другу, однополчанам, фронтовым друзьям. Через эти письма солдаты показывают свое отношение к Родине, потому что для них самое важное и ценное, за что они сражаются, – это их близкие. Они будут живы и здоровы, и родина будет жива.

ЛИТЕРАТУРА

1 Иванов, К.И. Письма с фронтов Великой Отечественной войны // Коммунар. – 1967. – 23 августа – 27 сентября.

- 2 Жучков, Б.И. Письма советских людей периода Великой Отечественной войны как исторический источник / Б.И. Жучков, В.А. Кондратьев // История СССР. – 1961. – № 4. – С. 5–7
- 3 Соломатин, П.С. Фронтовые письма и корреспонденции в газету «Правда». 1941 – 1945 гг. // Исторические записки. – 1965. – Т. 75. – С.34–37
- 4 Моисеева, И.Ю. «Человек на войне» в солдатских письмах (по материалам фронтовых писем 1941 – 45 гг.) // Человек и война. XX век: проблемы изучения и преподавания в курсах отечественной истории: материалы Всероссийской научно-практич. конф., 14-15 мая 2002 г. – Омск, 2002. – С.4–9
- 5 Момотова, Н.В. Ценностный мир военнослужащих в письмах с фронтов Великой Отечественной войны // Социология. – 2005. – № 2. – С.5–8
- 6 Сомов, В.А. Письма участников Великой Отечественной войны 1941 – 1945 гг. // Вопросы истории. – 2003. – № 8. – С. 9–13
- 7 Курносоев, А.А. Источники по истории народного сопротивления в тылу немецко-фашистских захватчиков 1941 – 1945 гг. // История СССР. – 1965. – № 3. – С.15–18
- 8 Пушкарев, Л.Н. По дорогам войны: Воспоминания фольклориста-фронтовика. – М., 1995. – С.54–62
- 9 Булыгина, Т.А. Письма с фронта как источник истории повседневности в годы Великой Отечественной войны // Ставрополь: правда военных лет. Великая Отечественная в документах и исследованиях. – Ставрополь, 2005. – С.24–29
10. Письма из Государственного архива Павлодарской области

ДЕВОЧКА НЯНЯ В ФОЛЬКЛОРЕ И РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

ЦВЕТКОВА А. Д.

к.ф.н., профессор, Торайгыров университет, г. Павлодар

ШЕВЧЕНКО Т. О.

студент, Торайгыров университет, г. Павлодар

Вот уже не одно десятилетие поэзия пестования остается актуальной среди фольклористов-исследователей. Живой интерес к данному разделу народного творчества в научном мире поддерживается несколькими факторами. Во-первых, это близость к каждому человеку. Поэзия пестования как часть народного

творчества пронизывает историю и культуру множества обществ, и в этом заключается ее уникальное значение. Вторым фактором можно назвать воспитательную функцию жанров поэзии взрослых для детей. Поэзия пестования всегда была и остается неотъемлемой частью педагогического процесса и оказывает важное влияние на формирование детского организма и психики.

Среди всех жанров поэзии пестования самым изучаемым стал жанр колыбельной песни. Колыбельная – это песня, исполняемая во время убаюкивания ребенка. Колыбельные песни привлекают внимание фольклористов своим исследовательским потенциалом. К настоящему моменту учеными проделана большая работа в области изучения функций колыбельных песен, их ритмики, поэтики, семантики, стилистики. Фольклористы, занимаясь изучением поэзии материнства и младенчества, также сравнивают колыбельные песни, бытующие в сельской и городской среде. Так, например, Софья Куприянова в своем исследовании «Практики убаюкивания в городе и деревне» обнаружила некоторые различия между колыбельными песнями, исполняемыми в деревне и городе. В деревне преобладают фольклорные колыбельные песни, которые передаются из поколения в поколение и содержат в себе элементы народной культуры. В городе, напротив, чаще исполняются колыбельные песни, созданные конкретными авторами. Эти различия подчеркивают влияние социокультурных особенностей на формирование колыбельной песни как жанра народного творчества [1].

В настоящей статье нам представляется актуальным взглянуть на жанр колыбельной песни под новым, ранее не изученным углом, а именно – со стороны исполнителя колыбельной песни, со стороны пестуни. В словаре Даля, слово «пестовать» имеет следующее определение: «пестовать – нянчить, носить, вынашивать на руках ребенка, воспитывать, растить, холить, ходить за ним» [2].

Научная новизна данного исследования заключается в его уникальном объекте – маленькой няне, ребенке, исполняющем колыбельные песни. Данная тема ранее оставалась вне поля зрения ученых, что делает нашу работу особенно актуальной и значимой.

Для изучения фигуры исполнителя песни, а именно девочки-няни, мы обратимся к фольклорным записям о маленьких девочках, приобщенных к труду и воспитанию, а также к литературным произведениям русских авторов, изображающих молодых пестуний в сельской среде. В ходе работы мы применим

сравнительно-исторический и сравнительно-типологический методы для выявления общих характеристик образа девочки-няни в фольклорных записях и литературных произведениях XIX-XX вв.

Цель нашего исследования заключается в изучении уникального культурного явления, связанного с привлечением детей к работе и воспитанию младенцев в крестьянских семьях, в первую очередь, по потребности. В данной статье мы рассмотрим, как это явление отразилось в русской литературе, а также проанализируем различные способы его интерпретации и представления в художественных произведениях и в традиционной народной культуре. Наше исследование направлено на раскрытие глубоких культурных и бытовых корней этой практики и понимание того, чем она привлекла национальных писателей.

По общепринятому представлению, образ няни всегда был связан с бабушками или взрослыми женщинами. И хотя воспитание детей, как и двести лет назад, остается обязанностью всех членов семьи, в современных реалиях старшие дети все чаще освобождаются от роли няни, и эта ответственность остается на взрослых.

Обращаясь к прошлому всего лишь на одно столетие назад, мы обнаруживаем, что воспитание детей старшими сестрами было распространенным и даже естественным явлением. В крестьянских семьях старшие сестры часто брали на себя роль няни для младших детей или даже приглашались в качестве няни для чужих детей. Это явление объясняется тяжелым крестьянским образом жизни, где детям приходилось брать на себя уход за младшими или наниматься няней в чужую семью за некоторую плату или пропитание. Старшие девочки рано прощались с детством, и уже в возрасте 6-7 лет дети загружались не только обязанностями няни, но и физической работой.

Произведения Н. А. Некрасова, посвященные крестьянам, отличаются детализацией бытовых картин. Так, в поэме «Крестьянские дети», описывая сельский быт, писатель упоминает маленькую няню: «Кто нянчит сестренку двухлетнюю Глашку» [3, с. 76]. В этом эпизоде отражена характерная особенность быта и взаимоотношений в крестьянской семье, где дети, несмотря на свой юный возраст, принимают на себя ответственность и заботу о младших.

Однако не всегда дети-няни работали внутри своих семей. Часто в семьях с низким достатком приходилось принимать решение

отправить своих дочерей работать в другие семьи в качестве нянек. Это могло быть сделано как за оговоренную плату, так и с целью избавиться от «лишнего рта» в семье. Девочки могли работать нянями у своих родственников или в чужих семьях. Обычно их обязанности не ограничивались уходом за детьми, помимо пестования на плечи ребенка ложились домашние обязанности, такие как уборка, приготовление пищи, уход за скотом.

«Отец умер, мне было шесть лет с половиной. Забрали меня дедушко с бабушкой, родители материны. У них крестная Аксинья замужем жила первый год. У них был ребенок, жили вместе они. Они меня взяли: «Хоть качать люльку будет». А сами все работали. Потом у них родилась девочка вторая, Таня. Девочка родилась – я с ней еще нянчилась. Ей было 30 недель, и парализовало ее. Потом Сашенька был уже порядочный, и я ушла от них. Меня дядя забрал, дядя Анфийн. Потом они меня в школу отдали. Недели две я ходила в школу, а как картошку стали копать, так меня опять за зыбку посадили. А мне дали книги. Ребенок спокойный был, спит, а я с книгами сижу. Писать научилась. Залезу на полати, лежу и читаю. Так я вот понаучилась помаленьку» (Цветкова Е.Д., 1928 г.р., г. Павлодар, 2004 г.).

«Бабушке всего семь лет было, когда начали кулачить. «Начали, - говорит, - кулачить, мы, - говорит, - побежали именно в эту сторону». Чтобы дети их смогли доехать досюдова, ее устроили нянькой. На повозках они ехали, дети маленькие. Они останавливались где-то, и вот она как нянька. Ей не платили, а просто бесплатно кормили, но уже не их котелка.

Голод же был. Семья большая, есть нечего. Как она говорит, отец не любил, и вот, чтобы лишний рот не кормить, он ее в няньки отдал. Они дня 3-4, говорит, живем, и вот я то у одних нянька была, то у других. Мы дальше ехали, меня у других нянькой оставляли. Потом возле Катона меня вообще, говорит, нянькой оставили, я три года там жила, нянькой работала. Восемь лет мне было, три года работала, нянькой ставили». Она три года прожила, и потом ее старший брат поехал и ее привез домой (Шуляк Л.В., 1955 г.р., с. Коробиха Катон-Карагайского р-на Восточно-Казахстанской области, 2022 г.).

Работа няни – это тяжелый труд, особенно для детей. Маленькие няни сталкивались с недетскими нагрузками, они были вынуждены рано ощутить ответственность за других, тем самым сами лишались детства. Они как дети часто убежали, поддавались

усталости, забывали выполнять обязанности, хотели гулять и играть, как их сверстники. Но стоило няне забыть, увлечься игрой или допустить ошибку, как им тут же доставалось от взрослых.

«Я возьму его на руки, не смогаю, упаду. А то уйду в лес, забуду, что нянчить надо. Как приду домой, меня ругают» (Цветкова Е.Д., 1928 г.р., г. Павлодар, 2004 г.).

«Ее в семь лет уже нянькой ставили. Она была нянькой, как домработница была. Семь лет ей было, звали Марина. Тетка, у которой она работала, звала ее: «Морька, иди за водой». А там за водой идти вот так, по речке. «Ну, туда-то, говорит, я с коромыслом иду с ведрами нормально, а обратно воды почерпну, а коромысло на полу, - говорит, - я его на голову ставлю и шагаю». Детей если просмотрела, если ребенок упал, тоже ей доставалось. Трудно, - говорит, - было. А там она еще ребенок, этому было семь месяцев, одному два года, одному три с половиной, вот она со всеми нянчилась. Самая старшая я была, семь лет, и их четверо было».

«Убежит, тетка поймает: «В следующий раз побоишься сбежать, нанялась нянькой, значит нянчий». Соски, говорит, были – вымя от коровы, их в воду, говорит, кладешь. Они уйдут, а ребенок – ребенок, забуду, говорит, в воду положить, она засохнет, и тоже получала за это дело. Если сильно ребенок разревется, бывает, что расплачется, сажу его, говорит, вот сюда, на голову, и иду, где они там косят, убирают, и ташу его на себе. Убежит, потом получит за это дело. Но в основном, она говорит: «Я убежала, когда с семимесячным сидела. Я его возьму, посажу, ребятишки играют, я его посажу на полянку, сама бегаю, играю, а за ним поглядываю». Но ребенок-то – ребенок, возьмет куда-нибудь залезет, потом доставалось, конечно» (Шуляк Л.В., 1955 г.р., с. Коробиха Катон-Карагайского р-на Восточно-Казахстанской области, 2022 г.).

У Л. Н. Толстого есть рассказ о маленькой девочке, смастерившей себе куклу из сена. Героиня стала няней для новой игрушки «– Спи, Маша! Спи, дочка! Бай, баю, бай!» [4]. В одном из изучаемых нами фольклорных текстов девочка-няня воспользовалась моментом, когда младший ребенок уснул, чтобы сделать себе куклу и самой побыть немного ребенком. Когда усталость взяла верх, девочка заснула на своем «рабочем месте»: «Года четыре я у них нянчила. Они уйдут на работу, Сашенька побольше был уже, покойный. А я кукол наделаю, играю, задремаю, лягу спать под зыбкой» (Цветкова Е.Д., 1928 г.р., г. Павлодар, 2004 г.).

Еще один русский писатель, посвятивший рассказ девочке-няне, – А. П. Чехов. В своем рассказе «Спать хочется» он отразил реальное положение наемной няни в доме господ. Героиня рассказа – «Варька, девочка лет тринадцати», и «Варька хочет спать». Из ночного бреда няни мы узнаем, что девочка сирота, из чего можно сделать вывод, что плачевное финансовое положение вынудило подростка пойти работать в дом «хозяина-сапожника». Чехов изображает бедного, изможденного ребенка с помутившимся рассудком, не имеющего права на отдых: «А Варьке хочется спать. Глаза ее слипаются, голову тянет вниз, шея болит. Она не может шевельнуть ни веками, ни губами, и ей кажется, что лицо ее высохло и одеревенело, что голова стала маленькой, как булавоочная головка» [5, с. 393].

Как только Варя передавала младенца матери, ее тут же ждал новый список обязанностей по дому. Домашние хлопоты не бодрят, «спать по-прежнему хочется» [5, с. 396]. Принявшись за чистку калош в изнуренном состоянии, она мечтает о том, как бы устроиться в «большой, глубокой калоше и подремать в ней немножко» [5, с. 396]. Но ночь наступает снова, и с ней возвращался плач младенца. В нем она находит врага и решает избавиться от ребенка, «убить ребенка, а потом спать, спать, спать...» [5, с. 397].

В рамках данного исследования мы не можем с точностью определить, является ли мотив убийства ребенка вымыслом автора или же Чехов взял в основу рассказа реальное убийство, но, изучив фольклорные записи о девочках-нянях, можем сделать вывод, что обстоятельства, в которые писатель помещает свою героиню, изображены вполне реалистично. В те времена, семьи, столкнувшиеся с бедственным положением, отдавали своих детей ходить за другими. А в крестьянских семьях традиционно старшие девочки нянчили своих младших братьев и сестер. Несмотря на возраст, девочек нагружали работой, сопоставимой с тем, что выполняли взрослые. В рассказе Чехова живо и правдиво изображено состояние измученной маленькой няни.

В настоящей статье мы начали изучение уникального явления русской культуры, долгое время остававшегося без внимания исследователей, – пестование детей девочками-нянями. Проследив, как это культурное явление отражается в русской литературе, мы пришли к выводу, что русские писатели весьма правдиво передают реальность жизни и обязанности детей прошлых столетий. В ходе исследования мы выявили несколько ключевых закономерностей в

образе девочки-няни: в большинстве случаев девочки становились нянями не по своему желанию, а по решению взрослых дети отдавались в няни в раннем возрасте, что вынуждало их взрослеть быстрее; несмотря на недетские обязанности, дети всегда оставались детьми, желая играть и наслаждаться детством. Исследование роли девочек-нянь подчеркивает важность изучения фольклора для более ясного понимания процесса воспитания наших предков.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Куприянова С. О. Практики убаюкивания в городе и деревне // https://www.youtube.com/watch?v=5Pr7lnTP1O4&ab_channel=PRAGMEMA
- 2 Толковый словарь Даля // <https://dic.academic.ru/dic.nsf/enc2p/306654>
- 3 Некрасов Н. А. Избранное–Москва, 1983 – 392 с.
- 4 Толстой Л. Н. Маленькие рассказы // <https://www.livelib.ru/book/3861/readpart-malennie-rasskazy-lev-tolstoj/~5>
- 5 Чехов А. П. Толстый и тонкий. Рассказы – М., 1985 – 400 с.
- 6 Куприянова С. О. Убаюкивание как культурная практика, или О волчке на краю – Спб., 2022 – 288 с.
- 7 Адоньева С. Б. Культурная реакция. Материнство в русской деревне // https://www.youtube.com/watch?v=4anK8Oqqb_s&ab_channel=%D0%A0%D0%B0%D0%B4%D0%B8%D0%BE%C2%AB%D0%93%D1%80%D0%B0%D0%B4%D0%9F%D0%B5%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%B2%C2%BB
- 8 Навет Н. Т. Что умела 10-летняя девочка более 100 лет назад на Руси? // <https://multiurok.ru/blog/chto-umiela-10-lietniaia-dievochka-bolieie-100-liet-nazad-na-rusi-4.html>

Секция 7

**Тарих, археология және этнографияның өзекті мәселелері
Актуальные вопросы истории, археологии и этнографии**

ӘУЛИЕ ТҰҚЫМЫНАН ЖАРАЛҒАН ЖАНДАРБЕК ҚОЖА

АЗМАКАНОВА А. Т.

тарих пәнінің мұғалімі, Жұмабек Тәшенев атындағы ЖОББМ, Павлодар қ.

Қазақ халқының көне замандардан Советтік дәуірге дейін басым көпшілігі сауатсыз болып келген халық. Олай болса мұндай хат білмейтін елде жазба шежіре, әрине, болмайды. Сондықтан шежіре тек ауызша тарап келді. Қазақ арасында алғашқы жазба шежірені екі топ адамдар ғана таратты. Олар «төрелер» аталатын хан ұрпақтары және «қожалар» аталатын, өздерін Мұхаммед пайғамбар әулетіне жатқызатындар Қожалар жайында, олар өздерін Мұхаммед пайғамбардың әулетіне санайды. [№1] Сондықтан Мұхаммедтің қанымыз деп өздерін қасиетті қан-Сейіт-задаға санайды. Мұхаммед біздің жыл санауымыздан бергі 570 жылы туып, 632 жылы қайтыс болған. Қожалар қазақтың арғы атасын арабқа, яғни Әнеске апарып тіреуімен қоймай, бергі аталарының да біразын «қожа» дейді. Мысалы «Орта жүздегі» Жан Арыс балалары саналатын: Арғын, Найман, Қыпшақ, Қоңырат, Керей, Уақ дейтін алты атаны қожалар: Қара қожа, Ахтам қожа, Дара қожа, Момын қожа, Ысмағұл қожа, Қосым қожа дейтін алты кожадан таратады. Осындай қожалар «Ұлы» және «Кіші» жүздерде бар. Ал, қожалардың өз шежіресі бөлек болған. Арғы тегін пайғамбар қызы-Фатимадан тарататын олар, бергі жағында кімдер болғанын тізімдеп отырған. Өздерін «ақ сүйекпіз», «пайғамбардың тұқымыз» деп, «қара халыққа», яғни жергілікті бұқара халықтарға қандарын араластырмау үшін олардан қыз алғанмен, өз қыздарын оларға бермей, шет жерден қыз алуға қолы жетпегендері кейде немерелеріне үйлене берген. Қандарын осылайша «қорғаған» қожалардың, хандардың тұқымына қан араласпауының салдарынан биологиялық жағынан біржола азуға айналған. Сонда да ата дағдысын доғармай, немерелер бір-біріне үйленуді советтік дәуірге дейін қоймай келді [1]. Адамзат ғасырлар бойы тіл, дін, туған жер тұтастығы жолында әділетсіз күштермен талай арпалысқан. Енді міне, қазақ халқы өз ислам дінін, өз ана тілін шоқпармен ат үстінде соғыса жүріп, басқыншылардан қорғап қалған кең байлығы дүние әлемін қызықтырған ұлан байтақ жерін

ақыры сақтап қалған. Діндер атаулының қадір-қасиетін, құдырет-күшін 70 жыл бойы аяқасты еткен комунистік партия басқарған кеңестік үкімет өзінің «өміршендігін», «мәңгілігін» сақтап қала алмай, берекесі кетіп, ыдырап тынды. 70 жыл бойы тұмшаланып, қыспақта болған ұлт пен ұлыс бүгін тәуелсіздік алып, өз алдарына зайырлы демократиялық бағыт ұстанған. Бұл күнде ұстазынан гөрі шәкірті көп зерттел ген Исабек Ишан әулиені дәріптеуге әзірше тіл жетпей тұр. Исабек Ишан хазірет өмірі мен биік тұлғасын зерттеп, білу- келешектің ісі. Ол - өз алдына жеке бір дастан [2]. Исабек ишан хазірет шөбересі, бүгінде туғанына бір ғасыр толып отырған Қожахметұлы Жандарбек қожа да, «Асқар тау алыстаған сайын биіктейді» демекші, ел ортасында- ұрпақтары алдында өшпейтін, өр тұлға, дана тұлға. Аз болса да, осы қожалар жайында да ой толғап, деген ойым бар.

Жандарбек қожа ХҮІІІ ғасырдың соңы мен ХІХ ғасырдың аралығында Ертіс-Баян өңірінде Мұрат Ишан ұрпағы Исабек Ишан өмір сүргендігін білеміз. Асқан дарындылығы, болашақты болжағыш, көріпкелдік қасиеті Исабек Ишанды Арқа еліне мәшһүр еткен.

Жандарбек қожа – Исабек Ишан хазіреттің шөбересі. Исабек бойындағы қасиеті Жандарбек қожаға көп дарыған. Жандарбек ата-өз тірлігінде өзгеден ерекшелігін ашып отыруға тырыспаған адам. Кеңес үкіметінің «шаш ал десе бас алатын» жандайшаптары камшысын үйіріп тұрған 1934 жылы Ақкөл кеңшарының Жамбыл облысындағы Қаракөмер ауылына қара жұмысқа жіберілген. Қолына қайла алып, жер күреп, кетпен шабудан да тартынбаған. Соғыс жылдарында 219 атқыштар полкінің қатарында елімізді фашизмнен құтқаруға қатысты азаматтармен бірге. Міне, осындай саналуан тірлікті бастан кешіп жүрсе де, ата-бабасы мұрат еткен. «Дін -апиын» деп тұрған шақта да жұртшылықтың алдында Алланың барлығын, Пайғамбардың хақтығын дәлелдей білді [3].

Жандарбек ата күз түсе қайтыс болды. Мәйітін қабірге түсірген сәтте жұп-жұмсақ күнде, жұп-жұмсақ ұлпа қар жауды. Қасиетті адамның ақ ниетіндей жайылған алақанға толып кеткен. Мәйітін жерге беріп, құран оқылғаннан кейін, қырда жайылып жүрген бір табын жылқы кісінеп жіберген еді,-дейді ақсақалдар. Тағыда, осылай құдай жолындағы адами тіршіліктің қай саласын болмасын бөле жармай қатар ұстанған. Жандарбек қожаның алдына барған адамдардың сырқатынан сауығып, батасын алғандардың ісі оңға басқаны туралы да әңгіме көп. Жандарбек атаның көріпкелдігі

жайлы көп әңгімелер де бар мысалы ретінде: Алты жылдай сәбилері болмаған жан ұя сәбилі болыпты. Жандарбек атаның көріпкелдігіне тәнті болдым»-дейді К. Духанұлы,-1967 ж Қазақ КСР-нің 40жылдығы мерекесіне орай ауданды және облыстық спартакиада болды. Бір күні Жандарбек ата Жеңіспен ораласың,-деді. Айтқандай ауданда, облыста ғана емес күрестен Республикада жеңімпаз болып қайттым деген екен. Алланың ақ жолын, исламның шапағатын уағыздап келген қасиетті әулиелер ұрпағы тек имандылықты ғана ниет еткенін, сол үшін талай тар жол , тайғақ кешуден өтсе де таймағанына тәнтіміз. Жандарбектің атасы Мұрат ишан жайында қысқа мағлұмат бере кетсем дұрыс деп ойлаймын.Талай ғасыр Өзбекстан еліндегі Бұһар қаласындағы Бұһар Шариғат медресесін 300 шәкіртінен үздік бағалармен тамамдаған 20-21 жастар шамасындағы Мұрат ишан Ислам дінін ұстанушылар ортасында елден ерек тұрады. Бұһар Шариғат медресе басшысы хазірет шақырылып алып [2]: Сен дарынды шәкіртсің, сенің ырызығын-Арқа елінде. Сонда барып елге Ислам дінін уағызда,-деп, оған жол амандығын тілеп, Алла тағаланың тек ақ жолымен өт, -деп оң батасын берген дейді.

Баянауыл өңіріндегі Бірлік ауылы тұсында өткізеді. Қазіргі уақытта Исабек ишандар тұрған үйлердің тек орындары қалды. Қожалар ұрпағы жерленген қабырыстан да сол қыр өңірінде. Исабек ишан атаның сол уақыттағы өміріне көз салатын болсақ, Сарыарқа елінде орналасқан ауылдарда жүріп, ел арасында діни уағыздың көп айтылғандығына Мәшһүр Жүсіптің толғауында дәлел [3]. Исабек атаның жалғыз перзенті дүниеден өткеннен кейін ойын-күлкімен құрбылары: Исабек ишан ұрпақсыз қалама бола ма? – деген сауал сөзге ойлана төмен қарап:- Алла тағаланың берері көп, бір 45 келер келешекте, Аллах Ақбар!-деп. Көп ұзамай дүниеге Нұрмұхаммед сынды перзенті келеді (Лақап аты-Мағзұм, Қырықбес) Егер шежіреге назар аударсақ, Мұрат ишаннан-Исабек ишан, Исабек ишаннан-Нұрмұхаммед,Нұрмұхаммедтен-Қожахмет туған Қожахметтен – Айдарбек, Жандарбек тарайды. Жандарбектен-Қанат, Бәтима, Сағидолла, Ахметолла туған. Бұлардың аналары Күлайым Баянды қызы. Міне, қожалар ұрпағы осылайша сабақтасып алар дәстүрімен Ислам діні жолында ар және жан тазалығын, ақиқат пен адами мінез-харекеті сақтап өмір кешуде. Айдарбек пен Жандарбектің анасы- Мәлика Жүнісқызы. Бұл кісі аса сабырлы , әрбір сөзін ақылға салып айтатын, көп сөзді ұнатпайтын адам болыпты. Қожахмет ата ауыр науқас үстінде жатып, жаңа туған Жандарбекті қолына алып, төс кеудесіне

жақындатып: Айдарбегімді бір алла біледі. Жандарбегім Иншалла аман болар,-дейді. Расында да Қожахмет атаның берген батасын Алла тағала қабыл қылып, қаншама бейнет көрсе де, Жандарбек ата басқа аталарына қарағанда ұзақ өмір сүріп, қартайып, 90-ға келіп дүниеден өткен. Исабек Ишан хазіретті Павлодар өңірінде білмейтіндер сірә, жоқ та шығар. Әсіресе дінге, имандылыққа бет бұрған бүгінгі таңда Исабек ишанды тіпті жастар да танып, біліп жатыр. Осынау хазіреттің сүйікті шәкірттерінің бірі Қазақстан мен Орта Азия халықтарына танымал, ғұлама ғалым- Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы. «Шәкіртіне қарап ұстазын таны» дейді үлкендер [4]. Әлі де жете зерттелмеген ұлы тұлға, өр тұлға. Сарыарқа өңіріне ислам дінін, имандылықтың нұрын шаша келген ұлы діндардың бірі және бірегейі Исабек ишан хазірет. Ол Ақкөл жайылма ауылынан 18 шақырымдағы қожалар қабірстанында мәңгілікке мекен еткен. Қазіргі Исабектен де Мәшһүр Жүсіптен де ұрпақ өсіп, желкілдеген гүлдей, өмір гүліндей шаттықпен өмір кешкен, әуелер тұқымынан аталар өмірін сабақтап, жалғастырған [5]. Жалпы қазақтың байтақ жерінің әр өңіріне ислам діні әр кезде, сала-саламен жеткен секілді. Бүгінде Түркістанды кіші Мекке дейміз. Оның орынды айтылғанына еш шүбә келтірмесі анық. Түркістан мұсылмандықтың өріс алған ордасы десек, сол бағытты кең таратушылар араб елінен бері жол тартқан. Халыққа қадір-қасиетімен сыйлы болған бабаларды мақтан тұтқан әңгімелер ұрпақтан ұрпаққа тарап келеді. Киелі азамат жайында соңғы жылдары жергілікті бапасөз құралдары да жиі айта бастады. Өткеннен деректер іздеп, елге сіңген еңбегін, елге танылған қасиетін анықтамалар мен ауызекі әңгімелердің тереңіне үңілді. 1975 жылы шыққан Қазақ Совет Энциклопедиясының 6 томында: «Қожалар» ислам дінін таратушы уағыздаушы болумен қатар қазақ қоғамын басқаруға тырысқан. Қожалар екі топқа бөлініп, бірі Ерементау өңірінде, екінші тобы Ақкөл-Жайылма өңірін мекендеген. Бұл XIX ғасыр еді. Ақкөл-Жайылманы Исабек ишанның аталары Мурат ишан, Назар ишан қоныстанып, діни орталықты басқарған, олардың ұрпағы Исабек ишан қазылық еткен, деп жазады [6]. Ресми деректе, міне осындай ғана қысқа, оның үстіне кеңестік саясаттың мүддесіне қарай бейімделген шағын ғана ақпарат бар. Көзі қарақты азаматтарға осы ақпараттың өзі шындықтың шымылдығын ашуға жөн сілтеді. Олай дейтініміз: деректе «халықтың арабша сауатын ашып...» деген сөз бар. Міне осы бір шағын тіркесте үлкен мағына жатқанын түсіну қиын емес. Халықты оқыту, сауатын ашу деген сөз-оларды айналасында болып жатқан құбылыстарға ойлы көзбен

қарауға мүмкіндік беру, жақсы мен жаманды айыруға жағдай туғызу [7]. Демек, қылышынан қан тамған уақыттағы Кеңес өкіметінің бейнесін көрген Әлкей Марғұлан ағамыз да басынан өткерген ауыртпалықтарына қарамастан болашаққа нық сеніммен қарай білген. Ертістің Кереку-Семей өңірін әнімен асқақтатып, күйімен күмбірлеткен өнер дүлділі Естай Беркімбаевтың немере інісі Қыздарбек Әміренов- бүгінде сексен жасты еңсеріп қалған ақсақал. Ақкөл –Жайылманың өткені жайлы сыр шертіп, отырып, өңірге ислам дінін, имандылықты ала келген қожалар ұрпағы жайлы түбі терең әңгімеге ауысты [8].

Қорыта келе, Қазақстан тәуелсіздікке ие болғаннан кейін. Ел тарихының көптеген маңызды мәселелерін тарихи шындыққа сай қарауға, оның көптеген «ақтаңдақ» беттерін толтыруға қолайлы мүмкіндіктер туды. Міне, біз ұлы тұлғалардың өмірі арқылы халқымыздың басынан кешкен қиындықтарын біліп, жалпы халқымыздың тарихының қатпар-қатпар қыртысына саяхат жасап, тамыры терең, қиын да қызықты тағдырмен таныстық. Дін таратушылардың көрнекті өкілдері болса бір аймаққа ғана емес, қадір –қасиеті байтақ қазақ еліне таралған. Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы жалпы Ертіс, Ақкөл-Жайылма еліне ислам дінін әкелген ишандар туралы терең білетіндігін де осы жоқтау-толғауда айшықты көрсетеді. Бүгінгі күнде Исабек ишан шөбересі Жандарбек қожаға қасиеттігі дарыған. Ол бүкіл ғұмырын тірлігін үлгі-өнеге еткен. Жандарбек қожа еңбектерін жариялап, толығырақ зерттеу қажет. Исабек ишан мұсылман еліне, қазақ жеріне шырақ жағып, имандылық, сауаттылықтың жарығын таратуға келген жан кешті адамдардың ұрпағы деп қараймыз. Ендеше, халықының ұлттық ой-санасының оянуына, болашақ ұрпақ тағдырына көрегендікпен көз жібере алған ойшыл да көкірек көзі ашық, оқыған қазақ зиялылардың қатарын Мұрат ишан, Исабек ишан, Жандарбек қожа толықтыратыны сөзсіз. Осы тұрғыдан алып қарағанда, қазақ әдебиетін, тарихын, оның оқиғасын, шежіресін сол уақыттың тарихи адамдарын жазып қалдырған М.Ж. Көпейұлының, Жандарбек қожа атаның еңбектерінің құны өте зор. Ал, олардың тарихы, исламды таратудағы терең келешекте үлкен зерттеулерді талап етеді және осы істі қолға алар кез туды. Ол біздің болашақ жастарымыздың ғылым алдындағы парызымыз деп ойлаймын.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 С. Мұқанов. «Халық мұрасы». – Алматы «Жазушы». – 2002 – 236 б. [17,34,35]
- 2 Е. Мундинов «Ғасыр. Мешіт. Жандарбек қожа». – Павлодар: Дом пачати. – 2006. – 226 б.
- 3 Сарыарқа самалы» газеті. 26 желтоқсан 2000 жыл. – № 139. – 6-7 бб.
- 4 Ә. Қарағызұлы. Исакемдей ишан жоқ бұл аркада. Қожалар. – Отарқа газеті. 4 қараша 1999 жыл – № 46.
- 5 Ж.Ж. Қамзатөре. «Әулие ата шапағаты». Павлодар: Дом пачати. – 2003. – 192 б.
- 6 Қазақ Совет Энциклопедиясы. 6 том. – Алматы. – 1975 ж.
- 7 «Көне Көктау, байырғы Баянаула байтағының тарихы» (Монографиялық зерттеу) /Алпысбес М.А., Аршабек Т.Т., Қасен Е.Б., Кейкі Е. – Астана: «Парасат әлемі» баспасы». – 2005. – 480 б., илл.
- 8 Сарыарқа самалы газеті. – №. 77 – 2006 жыл. – 15 б.

ИСКУССТВО ЛАКОВОЙ МИНИАТЮРЫ

АҚДОҒАН Г. Б.

ведущий эксперт Службы учета и хранения музейных ценностей,
Республиканское Государственное Учреждение «Президентский центр
Республики Казахстан», г. Астана

Каждый народный художественный промысел - это не только очаг уникального искусства, но и местность, обладающая неповторимым своеобразием природы, исторического прошлого, жизненного уклада и характера людей, их культуры.

Художественные промыслы восходят к древности, к домашним промыслам и деревенскому ремеслу, хранящим неповторимую особенность русского народа. Искусство лаковой миниатюры появилось в России в начале XIX века. Однако лаки на Руси использовали при написании икон еще в XVI-XVII веках во Владимире и его окрестностях. Правда, уже с середины XVIII века владими́ро-суздальская школа иконописи была вытеснена новой академической школой, которую поддерживала православная церковь. Секреты лаковой живописи сохранялись лишь в трех небольших поселках: Палехе, Мстере и Холуе, ныне расположенных в Ивановской и Владимирской областях, в центре

России. Иконописцы по-прежнему пользовались здесь природными темперными красками, разведенными яичным желтком, такими же, какие использовали еще древние египтяне, греки и римляне [1, с. 56].

Шкатулки, ларцы, папиросницы из папье-маше стали прекрасной основой для миниатюрной темперной живописи, в которой мастера нашли новые возможности для развития своего искусства. Различные бытовые предметы из дерева, расписанные темперными красками и покрытые слоем лака: круглые плоские коробочки с орнаментом, лоток с лубочной сценкой, сосуды с крышками (так называемые кубышки).

Мастера лаковой миниатюры избирательно подходили к росписи и художественному оформлению. Таким образом, на тончайших нюансах изменений и перестройки внутри системы местного искусства происходит, с одной стороны, развитие традиций, а с другой – формирование авторских манер миниатюристов в недрах общего стиля искусства промысла. На таком неразрывном единстве основывается глубоко народный характер лаковой миниатюры [2, с. 80].

Федоскинская миниатюра ведет свое начало из далекого XVIII века. Русское лаковое производство, возникшее в 1795 г. под Москвой в селе Данилково (позднее Федоскино) на бумажно-картонной фабрике купца П. Коробова, прошло 100-летний путь, испытал блестящий взлет в середине XIX века.

В федоскинской миниатюре сюжет и предметность, играют ведущую роль, здесь преобладает объемное понимание форма, упрощение, что подчеркивается скупостью изобразительных средств, контрастностью цветов. Классическая федоскинская миниатюра проста по содержанию и нарядна.

Для искусства Федоскинской артели характерны миниатюрные копии с картин В. Перова, В. Васнецова, И. Шишкина, А. Саврасова и других русских художников наряду с традиционными «тройками» и «чаепитиями» [3, с.51].

Изделия из Федоскино расписываются на темы русских народных сказок, былин, песен. В росписи используются фольклорные, исторические, бытовые мотивы, в которых стилизованные фигуры изображаются на фоне условно-декоративного пейзажа. Сюжеты пишутся художниками масляными красками по традиционной многослойной технологии на изделиях из папье-маше ручной работы с использованием сусального золота и океанического перламутра. Федоскинская миниатюра иногда дополняется золотым

орнаментом преимущественно растительного характера. Орнамент пишется лаком с подмешанными в него белилами (так называемая гульфарба) по матовой поверхности коробки [4, с. 62].

В коллекции шкатулок из фондов РГУ «Президентский центр Республики Казахстан», представлены изделия мастеров-прикладников лакового промысла России деревни Федоскино и поселка Холуй.

ТПМ 66. Шкатулка для мелочей «Масленица».

Материал: Дерево. Техника: Роспись, лак. Размеры: Дл – 27 см, ш – 21,2 см, в – 10 см. Федоскино. Автор: П. Мирошкин. От ректора Московского Государственного Университета имени Ломоносова В. Садовниченко. 06.07.2000 г.

Шкатулка прямоугольной формы, крышка откидная трапецевидной формы. На невысоких ножках. Инкрустирована перламутром, роспись в золотых красках. На крышке изображена малоформатная картина с изображением празднования масленицы в деревне. На Руси масленица отмечалась как радостный праздник. При слове «масленица» в памяти встают картины веселых зимних дней, наполненных гамом и шумом, вкусными запахами блинов, перезвоном колокольчиков, украшавших нарядные тройки. Сияющие на солнце купола церквей, горящие, как жар, медные самовары, гуляния, балаганы и чинные чаепития под праздничным огоньком лампадки у образов. Масленица посвящена в христианском смысле одной цели – примирению с ближними, прощению обид, подготовке к покаянному пути к Богу. Масленица - это время, которое нужно посвятить доброму общению с ближними, родными, друзьями, благотворению. [5, с. 84]

На переднем плане молодые люди, едущие на двух санях, запряженных тройками лошадей. На втором плане изображена деревня с деревянными домами, церковь и люди. По краям крышки и на стенках шкатулки ленточный золотой орнамент цветочно-растительного характера.

ТПМ 1420. Шкатулка «Первый снег. Вид на Соборную площадь Московского Кремля». с. Федоскино. 2004 г. Художник: С. С. Чистов. Дерево. Роспись. Размеры: Дл – 15,5 см, ш - 11 см, В – 5 см. От руководителя Администрации Президента РФ Д.А. Медведева. 29.07.2005 г.

Шкатулка прямоугольной формы, с откидной крышкой, внутренняя часть окрашена в красный цвет. На крышке сюжетная роспись с изображением Кремля и московских соборов зимой, а также выходящих из соборов людей. По краям крышки и на стенках шкатулки ленточный орнамент геометрического характера.

Соборная площадь - является историческим и архитектурным центром Московского Кремля. Её окружают Грановитая и патриаршие палаты, Успенский собор, Архангельский собор, Благовещенский собор, Ризоположенская церковь и Колокольня Ивана Великого.

Планировка площади сложилась в XIV веке, когда были построены первые, не сохранившиеся до наших дней Успенский собор, Архангельский собор, церковь Иоанна Лествичника под колоколы. Нынешний облик площади сложился в конце XV – начале XVI века, когда соборы и церкви были выстроены заново, возведена Грановитая палата, а вместо церкви Иоанна Лествичника появилась Колокольня Ивана Великого, к которой позднее была пристроена

звонница с церковью Вознесения. В 1600 году по велению царя Бориса Годунова колокольня Ивана Великого была надстроена до существующей высоты - 81 м. [6, с. 77]

ТПМ 2555. Шкатулка. Дерево. Роспись. Размеры: Дл - 26,5 см, ш – 11,3 см, в - 12 см. От Генерального комиссара российской секции на всемирной специализированной выставке «ЭкспоСарагоса-2008» Вице-президента Торгово - промышленной палаты РФ Владимира Страшко.

Шкатулка прямоугольной формы, глубокая. С откидной крышкой. На фигурных ножках. На крышке изображена малоформатная картина с изображением крытой повозки с людьми, запряженной тройкой лошадей. На заднем плане видны купола златоглавых соборов, зимний лес.

По краям крышки и на стенках шкатулки золотой с серебром орнамент - цветочная гирлянда в виде пышной листвы и цветов. На стенках шкатулки выпуклые овальные медальончики с изображением зимнего пейзажа. Цвет росписи - небесно-голубой с синеватым оттенком.

Искусство лаковой миниатюры Холуя – самобытное и интересное направление в русском декоративно-прикладном искусстве.

Поселок Холуй - уголок Ивановской области, воплощение прелести среднерусской природы. Холуй упоминается в исторических источниках как вотчина Троице-Сергиевой лавры и Спасо-Ефимиева монастыря и с XVI был приспособлен к иконописному делу. Начиная с XVI века это крупный центр иконописи. Сегодня Холуй известен как один из центров лаковой

миниатюрной живописи на папье-маше. Холуйские произведения посвящены мудрым сказкам, былинам, фольклору, истории. Особое место занимает неповторимый архитектурный пейзаж. При изображении сюжета шкатулка оформляется не плоскостно, а в качестве предмета, живопись дополняется затейливым золотым орнаментом. Золото также используется в росписи по живописи, выполненной красками. В каждой работе художников хранится тепло человеческих рук. На всех этапах производства лаковой миниатюры используется только ручной труд и натуральные компоненты. [7, с. 23-24]

Холуйская иконопись оказала основополагающее влияние на формирование современной лаковой миниатюры. Опираясь на каноны древнерусского изобразительного искусства, традиционные технологии русских художественных лаков, холуйские мастера сумели создать особенную манеру живописи, сделать свои произведения – шкатулки, коробочки, броши, декоративное панно – оригинальными, живописными, занимающими достойное место в искусстве лаковой миниатюры. [8, с. 50]

Живопись Холуя отличается большей конкретностью, точностью рисунка по сравнению с Палехом и Мстерой. Ей свойственна теплая колористическая гамма фонов: желтые, коричневые, красные тона, небольшой орнамент. Холуйские миниатюры более реалистичны, стилевые особенности больше всего проявляются в жанре пейзажа.

Отличие современной Холуйской лаковой миниатюры заключается в реалистичности изображения, теплоте и доброте души человека, которая передается от автора к зрителю. Цвета не яркие, сдержанные, каждая линия композиции несет в себе глубокий смысл. Вдохновение для творчества художников идет от окружающей природы. [9, с. 81]

Искусство лаковой миниатюры Холуя - самобытное и интересное направление в русском декоративно - прикладном искусстве.

ТПМ 896. Шкатулка «Игорь в стане половецком». Дерево. Роспись, лак. Размеры: Дл – 24,1 см, ш – 17,6 см, в – 7,1 см. Художник: А. Чугунов. П. Холуй. 1995 г. От вице-президента Сибирско-Дальневосточной нефтяной компании «Седанко». 1996 г.

Шкатулка прямоугольной формы, черного цвета, с откидной крышкой. На крышке шкатулки малоформатная картина с изображением плененного русского князя Игоря в половецком стане. На переднем плане половецкий хан, сидящий на троне, перед ним плененный князь Игорь, на заднем плане изображены воины хана, всадники и шатры. Края крышки и стенки шкатулки орнаментированы узором геометрического характера.

ТПМ 65. Шкатулка для мелочей «Храм Василия Блаженного». Дерево. Роспись, лак. Размеры: Дл – 24,2 см, ш – 17,3 см, в – 6,2 см. Холуй. Автор: Б. Девяткин. От делегации г. Москвы. 12.05.2002 г. Шкатулка изготовлена в поселке Холуй, мастерами лаковой живописи.

Шкатулка прямоугольной формы, черного цвета, с откидной крышкой. На крышке на черном фоне изображен храм Василия Блаженного. Собор Покрова, что на Рву, также называемый Храм Василия Блаженного - православный храм, расположенный на Красной площади в Москве. Широко известный памятник русской архитектуры. До XVII века обычно назывался Троицким, так как первоначальный деревянный храм был посвящён Святой Троице. Был также известен как «иерусалимский», что связано как с посвящением одного из приделов, так и с совершавшимся в Вербное воскресенье крестным ходом к нему из Успенского собора с «шествием на осляти» Патриарха. [10, с. 32]

Внизу под рисунком надпись: «Храм Василия Блаженного. п. Холуй. Б. Девяткин». По краям ленточный орнамент растительного характера. Цвета росписи: красный, орнажевый, зеленый, серый.

Художники-миниатюристы, пользуясь творческой свободой, создают поистине прекрасные произведения, в которых гармонично соединяются блестящая техника и глубина образов, отражающих всю сложность и многообразие жизни. В них раскрываются пленительный мир легенд, сказок и обычаев, раздумье художника о жизни, о себе, о непреходящих художественных ценностях.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Константинова С.С. История декоративно-прикладного искусства. – Ростов-на-Дону. «Феникс», 2004 г. -184 с.
- 2 Гуляев Б.А. Всероссийский музей декоративно-прикладного искусства. – М.:Бук Хаус. 2006 г. – 180 с.
- 3 Прикладное искусство XVII-XX вв. – М., 1986 г. – 201 с.
- 4 7,9. Русская лаковая миниатюра. Истоки и современность: Федоскино. Палех.
- 5 Мстера. Холуй: Альбом.-Калининград, 2003 г.- 217 с.
- 6 Капшук О.Н. Русские праздники и обряды. «Феникс», 2002 г. -302 с.
- 7 Соколова В.И. Наше наследие: храмы, монастыри и иконопись России. М.:
- 8 ФАИР-ПРЕСС, 2003 г.- 292 с.
- 9 Русское искусство первой половины XIX – начала XX века: Сб. Науч. Тр. – М., 1992 г. -205 с.
- 10 Пирогова Л.Л. Палех: история и современность. – М., 1994 г. -196 с.

БӨРЛІ ЕСКЕРТКІШІ

АМАНГЕЛЬДИНОВА А. Ж.
студент, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

Берілген мақалада Павлодар облысы Аққулы ауданы, Ертіс өзенінен шығысына қарай 35 км жерде, Бөрлі көлінің батыс жағалауында орналасқан маңындағы Бөрлі ескерткіші туралы ақпарат ұсынылады. Бұл мақаланың мақсаты Қазақстан және шекара маңындағы аймақтардағы неолит дәуіріндегі археологиялық ескерткіштерді зерттеу негіздерін зерделеу, Павлодар өңіріндегі Бөрлі археологиялық ескерткіші мысалында ол жайлы ақпаратты дәріптеу және мәдени құндылығын айту болып табылады.

Бөрлі ескерткішінің ашылуы 2003 жылы археологиялық белгілер бойынша өлкетанушы Владимир Щербаковтың керамиканы табуымен байланысты болды. Ол Әлкей Марғұлан атындағы біріккен археологиялық ғылыми-зерттеу орталығының директоры Виктор Карлович Мерцке апарып көрсеткен болатын. 2008 жылы Бөрлі ескерткіші бойынша археологиялық зерттеу жүргізіле бастады. 2011 жылы археологиялық қазбалар жасалынып, нәтижесінде қоныстың көп қабатты болып табылатындығы анықталды. Жоғарғы қабатында кеңестік дәуірдің – ерте қола дәуірінің археологиялық материалдары, орта және ерте неолиттің төменгі қабаттары бар. Сонымен қоса негізгі энеолиттік қабат жақсы көрінеді, қуаты 0,3-0,7 м жетеді, нысандар мен артефактілерге толы. Табылған заттар 100 метр қашықтықтағы аумақты алып жатқан болатын [1, 487 б.].

Бөрлі ескерткіші - Ертіс өңірінде ХХ ғасырдың 50 - жылдарынан бері алғаш рет тас дәуірінің стратификацияланған ескерткіші. Басқа ескерткіштерден айырмашылығы, мұнда көптеген керамика мен остеологиялық материалдар табылған. Әдетте, энеолит дәуіріндегі автотұрақтарда тек тас құралдар, тұрғын үйлердің қалдықтары, керамика, сүйек құралдары табылмады. Ежелгі адамдардың тұрағы орнынан табылған заттар Қазақстанның солтүстік-шығысындағы халықтың үй шаруашылығымен айналысқанын тағы да дәлелдейді. Палеозоологиялық материалдар бұл болжамды растауға мүмкіндік берді. Бұл Қазақстан археологиясындағы үлкен жаңалық, өйткені ол республика аумағындағы қолға үйретілген жануарлардың жасын тағы екі мыңжылдыққа ығыстырады. Бұған дейін ғылымда Қазақстан аумағында мал шаруашылығы 4 мың жыл бұрын пайда болған деп есептелген, алынған жаңа материалдар бұл құбылыстың

әлдеқайда ертерек болғанын дәлелдейді. Біздің елімізде осы кезенді зерттеумен Қостанай, Петропавл, Ақтау және Павлодар зерттеу орталықтары айналысады. Алдын ала зерттеулер бойынша ескерткіштің жасы – 6-7 мың жыл және ол Ертіс өңірінің жаңа тас дәуіріндегі мәдениеттердің ұзақ уақыт бойы даму динамикасын байқауға мүмкіндік береді. Қоныстану жасын нақтылау үшін археологтар Кембридж университетінің Макдональд археологиялық зерттеулер ғылыми институтына радиокөміртекті талдауға үлгілер партиясын жіберді [1, 490 б.].

Бөрлі қонысына оралатын болса бұл жерде табылған өнімдер осы түріне және бүкіл кешенге ұқсастықтар Солтүстік Қазақстандағы Атбасар неолит мәдениетінің кешендерінің Тельман 1 және 10 автотұрақтарында жақсы ұқсастықтар табылған. Қырғыштар негізінен қабыршақтарда, дұрыс емес тілімдерде және тілімдердің кетігінде жасалды, шақпақ тастан да жасалған мүсін бар [2, 56 б.].

Бұл кешенде алғаш рет асимметриялық жебе ұштары екі жақты өңдеумен және ойығы бар тілімдердің қабыршақтарынан пайда болды. Сонымен қатар, кішкентай бифастар мен жаппай сағақ шыбықтары, тегістелген балталар, жалпақ үтіктер. Керамика өте аз және оны сипаттау өте қиын, негізінен ою-өрнексіз, өткір түбі бар, кейбір фрагменттерде тарақ мөрінің әсерлері бар. Көлбеу жиектері бар ойпаттарды бейнелейтін және төменгі қабатқа 10-12 см үстіңгі жағы тапталған беті бар тұрғын үйлердің қалдықтары анықталды, олардың контурлары қабаттың бұзылуына байланысты толығымен байқалмады. Жалпы ауданы шамамен 8-10 шаршы метр болатын бұл құрылымдардың шеттері ғана тіркелген, өйткені оларда ошақтар табылмаған, олар жеңіл жазғы тұрғын үйлер болуы мүмкін. Жалпы ауданы шамамен 8-10 шаршы метр болатын бұл құрылымдардың шеттері ғана тіркелген, олар жеңіл жазғы тұрғын үйлер болуы мүмкін, өйткені оларда ошақтар табылмаған [2, 57 б.].

Тұтастай алғанда, 2а қабатының кешені 3 және 2б қабаттарының материалдарынан бірнеше мәдени-хронологиялық белгілер бойынша айтарлықтай ерекшеленеді, олар екі жақты өңделген құралдардың ұсақ бифас түрінде және қабыршақтар мен тілімдерден жасалған жебе ұштары түрінде пайда болуымен байланысты. Оның индустриясы әр түрлі аймақтардың көптеген ескерткіштерінде және жоғарыда айтылғандай, ең алдымен, Тельман 1 және 10 автотұрақтарынан ерте неолит кешендерін бейнелейтін Атбасар мәдениетінің ескерткіштерімен ұқсастықтары бар, онда азу тістер мен ұштардың ұқсас түрлері бар. Жалпы, бұл кешен геометриялық

микролиттермен сипатталмайды және нормадан гөрі ерекше жерлері көп [2, 58 б.].

Ескерткіштегі басым олжалар-ежелгі бетті жауып тұрған жануарлардың сүйектері, қараусыз қалған тұрғын үйлер мен шұңқырлардың ойық жерлерін толтырады, олармен бірге керамика мен тас артефактілер жатыр. Тұрғын үйлерде «сүйек» қабаты шамамен 10 см күл қабатына тірелді, бұл олардың жұмыс істеуі тоқтатылғаннан кейін белгілі бір уақыт өткеннен кейін толтырылғанын көрсетеді. Ескерткіште омыртқалы жануарлардың тұтас және бөлшектелген сүйектері мен тістерінің 92108 бірлігі жиналды. Бұл қабатқа дейін анықталған қалдықтардың саны 5 % құрайды. Сүйектердің құрамы, жануарлардың өліктерін бөлшектеу тәсілі (бастапқы және қайталама) олардың «технологиялық чиптер» мен құралдардың кішкене бөлігі араласқан ас үй қалдықтары екенін көрсетеді. Өнімдер аз табылды, олар тесу, суспензия, шпатель, тұйық, шұңқыр, сонымен қатар зергерлік бұйымдар – әртүрлі суспензиялар сияқты тәсілдермен ұсынылған. [1, 492 б.].

Аймақтағы неолиттік индустриялардың дамуының соңғы кезеңі «Б» қабатымен байланысты 2-қабаттың материалдарымен ұсынылған, бұл тілім индустриялардың өмір сүруінің уақыт шектерін және процес ерекше бифас технологиясына көшуді белгілейді.

Шын мәнінде, бұл неолиттен энеолитке дейінгі өтпелі кешен. Оның құрамында сұр немесе қызғылт кремнийлі сазды құралдар, жабық сұр-жасыл су төгетін кварцито құмтас немесе жеңіл шақпақ тастар бар. Бұл үлкен конустық нуклеустар ені 1,5 см-ден 2 см-ге дейінгі массивті плиталар және олардан жасалған бұйымдар: бұйра, жартылай дөңгелек, түзу немесе қиғаш жүзі бар және бүйірлік қырғыштар; екі жақты өңделген кірістірулер, ұзындығы 10-12 см-ге дейінгі үлкен тақтайшалар мен қималардағы қапсырмалар, бүйір сығымдалған немесе ағынды жалпақ ретушпен және шеттерінде екі жағынан кең бүйірлік ойықтармен, диагональды азу тістер, жебе ұштарында ойығы бар жұқа кең қималарда негізделген. Пластиналардың дистальды бөліктері тесу немес нүкте ретінде пайдаланылды. Осы кешеннің тас құралдары кейінгі неолит - оңтүстік-батыс Алтайдың ерте энеолиті және Ертістің қазақстандық оң жағалауы ескерткіштерінде ұқсастықтары көрінеді [2, 60 б.].

Бөрлі 4 елді мекенінің халқын қамтамасыз етудің негізі үй тұяқтылары болды: жылқылар мен ірі қара мал (олар барлық ет өнімдерінің 98% - дан астамын қамтамасыз етті). Сонымен қатар,

басты рөл Ботай типіндегі жылқыларға тиесілі болды. Ескерткіштің материалдары бойынша б. з. д. IV – III мыңжылдықтың соңғы үшінші және төртінші шебі шегінде тұрғын үйлердің өмір сүру уақытын анықтайтын жиырма атаулы күндер алынды. Бұл деректер Бөрлі 4 Қазақстан мен Батыс Сібірдің оңтүстігіндегі белгілі энеолитикалық ескерткіштермен – Шідерті 3, Қожай 1, Құмкешу 1, Ботай, Новоильинка III және VI ескерткіштерімен бір хронологиялық қатарда екенін көрсетеді, алайда керамика кешені мен тас индустриясының ерекшеліктері Құлынды жазығының оңтүстік-батыс бөлігін алып жатқан жеке өзіндік мәдениетті бөліп көрсету туралы айтуға мүмкіндік береді және ерте малшылардың Ботай-терсек мәдени қауымдастығына кірді. Бұдан әрі зерттеулер осы сұрақтардың барлығын нақтылауға мүмкіндік береді [2, 62 б.].

Қазба жұмыстары барысында археологтар тек сүйек құралдарына ғана емес, сонымен қатар зерттелетін аумақта көптеген сүйектердің жиналуына назар аударды. Бұл біздің дәуірімізге дейінгі V-IV мыңжылдықта Қазақстанның солтүстік-шығысындағы ежелгі халқы үй мал шаруашылығын білген. Бірақ табылған сүйек сүйектері оларды сәтті аң аулайтын болса да, біріншіден, жануарларды ұстау немесе сою үшін жылқы қажет болды. Яғни сол уақытта адамдар оны қолға түсірді. Алға жүгіре отырып, Бөрлі көлінің жанында табылған сүйектердің үлгілері Оралда тұратын және Павлодар Ертіс өңірінің неолитін жақсы білетін ресейлік ғалым-палеонтолог Леонид Гайдученкоға талдау жасау үшін жіберілді. Ол 6 000 жылдан астам уақыт жылқылар мен ірі мүйізді малға тиесілі ежелгі сүйектер екенін растайтын нәтижелерді жіберді. Осылайша, Виктор Мерц пен оның әріптестері бірқатар шетелдік ғалымдардың Қазақстан аумағына көшпелі мал шаруашылығы кейінірек келгендігін жоққа шығарды. Есеп ғасырға емес, мыңжылдыққа келеді. Қазба жұмыстарынан кейін қоныстың негізгі бөлігінде, жағалаудан алыста, мал шаруашылығының неолит дәуірінің бар екендігін тағы да ертерек және сенімді дәлелдер табылуы мүмкін. Виктор Карловичтің айтуынша, көлде сүйектер көп жиналатын жерлерде ұсақ мүйізді мал - ешкілер мен қойлардың жоқ екенін анықтау керек. Орта Еділ, Закавказья, Оралдың оңтүстігіндегі қоныстар бойынша жылқылардың, сиырлардың және қойлардың сүйектері әрдайым табылды [1, 494 б.].

Соңғы онжылдықтарда Солтүстік және Орталық Қазақстанның аумағында табылған тас дәуірінің барлық тұрақтарының ішінде бұл қоныс және Бөрлі археологиялық кешенінің басқа да ескерткіштері

Қазақстанның неолиті мен энеолитін зерттеу үшін аса маңызды және перспективалы болып табылатынын атап өту қажет. Олар Құлынды жазығының батыс бөлігін білдіретін Ертістің оң жағалауындағы ежелгі халықтың Батыс Сібір, Алтай және Сарыарқа тайпаларымен байланысын анықтауға мүмкіндік беретін мүлдем жаңа типтегі ақпаратты қамтиды. Ертіс өңірінің неолит дәуірінде Солтүстік және Орталық Қазақстанның неолит мәдени дәстүрлерінің кельтеминарлық ықпалымен араласуы байқалуда, әзірге көп түсініксіз ақпараттар мен материалдар бар. Ертіс өңіріне және одан әрі шығысқа, Алтай, Моңғолия және Шыңжаң аумақтарына Оңтүстік-Шығыс Қазақстан арқылы енген бұл ықпалдың жолын анықтау өте маңызды. Бірақ бұл аймақтың неолиттік ескерткіштері туралы түсінік, өкінішке орай, оның аумағы зерттелмегендіктен, қазіргі ғылымда жоқ, ол арқылы ең маңызды көші-қон жолдары өтті. Осылайша, ондағы неолит дәуіріндегі жаңа көп қабатты қоныстың ашылуы және зерттеудің басталуы. Бөрлінің ғылыми маңызы зор, өйткені ол бай шақпақ тастан жасалған бұйымдарды ғана емес, сонымен қатар сүйек бұйымдарын, көптеген қыш ыдыстарды, тастан және сүйектен жасалған өнер бұйымдарын, тұрғын үйлердің қалдықтарын, шаруашылық шұңқырлары мен жерлеулерді қамтитын ескерткіштер түріне жатады. Бөрлі елді мекенінің алғашқы қазбалары сонымен қатар Солтүстік-Шығыс Қазақстанның неолиті бойынша жаңа бірегей материалдар берді, олар аймақтың неолиттік тайпаларының материалдық мәдениеті мен шаруашылық қызметі туралы ақпаратты толықтырады және Шідерті 3 көпқабатты тұрағында тас индустрияларының ұқсас кешендерінің даму реттілігіне қатысты жүргізілген зерттеулердің нәтижелерін растайды. Ескерткішті одан әрі зерделеу Қазақстан, Батыс Сібір және Алтайдың неолиттік мәдениеттерінің қосылуына алып келген ел тарихының ең көне кезеңдерін және мәдени-тарихи процестерді қайта жаңғырту үшін түйінді мәнге ие болуы мүмкін. Қазба жұмыстары кезінде дөңгелек пішінді ежелгі тұрғын үйдің сынықтары, дарттар, кеңестер, антропоморфты ою-өрнектері бар қыш ыдыстар және осы адамдардың басқа да тұрмыстық заттары табылды. Ғылым тұрғысынан бұл біздің дәуірімізге дейінгі үшінші мыңжылдыққа жататын өте құнды олжа деп санаймыз. Бұл жаңа мәдениет екенін табылған ыдыстардың формалары және оларда бейнеленген ою-өрнек түрлері айтады. Олар кезектесіп, бөлінеді. Мысалы, кейбір нүктелерде, егер сіз оны адамдардың бет-әлпеті

ретінде қарасаңыз, яғни олар біздің таныс белгілі мәдениеттерімізге тән емес [1, 496 б.].

Қорытындылай келе, Аққулы ауданы жанындағы Бөрлі ескерткішінен табылған заттар туралы жалпы алғанда айту қиын. Себебі, индустрияның жылқы мен ірі мүйізді малды өсіру түрінің шығу тегі және оған байланысты шаруашылық ерекшеліктері бағытталған қызметпен бірдей. Сонымен қатар, табылған кейбір заттардың бөліктерінің құрастырылуына байланысты дәлелдеу қиындық әкеледі. Бөрлі ескерткіші бірегейлігі жоғары, терең тарихқа толы мекен. Себебі, Бөрлі ескерткіші арқылы неолит дәуіріне жататын әртүрлі артефакттар мен ғылымға керек материалдар табылды. Ескерткішті зерттеу 10 жылдық зерттелу тарихы бар қазба жұмыстарымен танылады. Әр жыл сайын Торайғыров университеті студенттері мен археологтар бұл мекенге сапармен шығып, жаңа материалдарды табуда.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 В.К. Мерц. Краткая история развития материальной культуры Павлодарского Прииртышья: иллюстрированное научно-популярное издание. – Павлодар, 2019. – 142 б.

2 Е.М. Арын, Г.М. Камалова, В.К. Мерц, Ф.П. Григорьев, С.П. Пенькова, Х.К. Туякбаев, К.О. Джолдасов, В.В. Варфоломеев. Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан. Павлодарская область. – Алматы: Аруна, 2010. – 600 б.

ЮВЕДИРНОЕ ДЕЛО – КАК ОДНА ИЗ ФОРМ ХУДОЖЕСТВЕННОГО САМОВЫРАЖЕНИЯ КАЗАХОВ

АУТАЛИПОВ Н. Е.

магистрант, 2 курс, Кокшетауский
университет имени А. Мырзахметова, г. Кокшетау

МУХАМАДЕЕВА И. А.

к.и.н., профессор, Кокшетауский
университет имени А. Мырзахметова, г. Кокшетау

Ювелирное искусство занимает особое место в истории казахской национальной культуры. Именно в нем наиболее полно и ярко отражаются идеалы народа, его вкусы, уровень художественных и материальных ценностей. Ведь в отличие от произведений других ремесленных промыслов «вечные материалы» ювелирного

искусства могут сохранить его в столетиях. Бронза, серебро, золото оказались способными противостоять разрушительному действию времени и дают возможность проследить непрерывную линию развития народного искусства с древнейших времен до наших дней изобретение способов получения металлов открыло новую историческую эпоху и навсегда изменило ход развития человечества [1, с. 18-19].

Казахская земля, богатая многообразными металлическими рудами, также стала одним из первых центров появления металлургии. Еще в глубокой древности на землях Центрального, Северного и Восточного Казахстана возникли очаги горнорудного производства и выплавки бронзы, меди, свинца, железа, серебра и золота, изготовления листового железа. Наши предки постоянно развивали производство новых, более прочных металлов, что открывало им возможности для ускоренного технологического прогресса. А вслед за прогрессом в сфере обработки металлов развивалось и ювелирное искусство. Кроме того, наши предки жили в полной гармонии с окружающим миром и считали себя неотделимой частью природы.

Этот ключевой принцип бытия сформировал мировоззрение и ценности народов Великой степи. Древние жители Казахстана обладали высокоразвитой культурой имели свою письменность и мифологию. Наиболее ярким элементом их наследия, отражением художественного своеобразия и богатства духовного содержания является «искусство звериного стиля». Использование образов животных в быту и ювелирном искусстве было символом взаимосвязи человека и природы, указывало на духовные ориентиры степняков. История ювелирного дела, истоки которой уходят вглубь тысячелетий, всегда занимала огромное место в культурной истории нации. Археологические раскопки показали, что с древнейших времен на территории современного Казахстана создавались изделия из меди, олова, золота и других драгоценных металлов. Также ювелирные украшения были неотъемлемой частью одежды. Мастера-зергеры всегда относились к своей работе очень трепетно, с завидным профессионализмом создавая своими руками украшения индивидуально для каждой девушки [2, с. 37,41]. Одно из самых главных особенностей в казахском ювелирном искусстве это отношение мастеров к камню, который всегда нес в себе большой смысл и играл роль куда важнее, нежели обычное украшение [3, с. 7]. Для европейских стран камень был некой демонстрацией богатства

и роскоши, являясь по большей части просто украшением. Но вот для мастеров-зергеров он всегда был источником непередаваемой силы, который будет охранять и оберегать своего хозяина от сглазов, бед и прочих недугов [3, с. 64].

Ювелирные изделия у казахов всегда отличались своей изысканностью, роскошью, богатством и красиво украшенным традиционным орнаментом. Именно несравнимый орнаментный декор разительно отличает казахское ювелирное искусство от европейского стиля. То, какие украшения носил на себе человек, могло повествовать всю историю его жизни, принадлежность к определенному роду, семейный статус и даже положение в обществе. В жизни казахской женщины ювелирные украшения играли существенную роль. В них воплощалась вечная любовь человека к прекрасному, надежда на счастье, вера в чудодейственные силы природы, способные защитить от недугов, бед и зла [4, с. 38]. Женские украшения пользовались спросом среди всех социальных слоев общества, что определялось не только их эстетической природой, но и рядом ритуально-функциональных значений, связанных с обычаями, обрядами, религиозными представлениями. Разнообразна была и стилистика ювелирных изделий, что обуславливалось и географическим фактором, и кочевым укладом быта народа [5, с. 19]. Таким образом, в атмосфере постоянной кочевой жизни по гигантским пространствам степи, в общении с различными народами, в обмене с ними культурными ценностями развивалось и обогащалось ювелирное искусство в Великой степи. Ювелирные украшения еще тесно связаны с историей казахского народа и отражают развитие национальной культуры, истоки которой уходят вглубь тысячелетий. Одна из важнейших особенностей ювелирных украшений состоит в том, что практически все они несли в себе не столько декоративную, сколько магическую, большей частью защитную, функцию. Смысловым значением были наделены и форма, и орнамент, и материал. Для жителей степи ювелирное искусство всегда имело особое значение. Например, украшения были своеобразным оберегом, который на девушек надевали еще с самого младенчества, чтобы защищать от сглаза и порчи. Ювелирное искусство казахского народа актуально и на сегодняшний день.

Декоративно-прикладное искусство это одна из форм художественного самовыражения казахского народа. Она связана с этническим преобразованием предметного мира и надо заметить, что

в этом искусстве, а именно в декоративно-прикладном искусстве очень глубоко и емко отображена культурная цивилизационная идентичность и в общем-то культурное своеобразие [5, с. 51].

Важнейшим видом декоративно-прикладного искусства являлось ювелирное искусство. Яркое жизнерадостное по-своему художественному впечатлению. При этом нужно отметить, что для всех народов мира ,наверное, ювелирное искусство является фундаментальной основой в декоративно-прикладном искусстве, потому что это свойство присуще каждому человеку издревле украшать себя.

К примеру, ранее в эпоху неолита люди украшали себя и со временем, конечно, эти украшения начинают выделяться уже в знаковые функции, то есть какие-то существовали магические обряды даже связанные с процессом надевания поскольку многие изделия, защищали человека от бедности, от несчастья от болезни и так далее. Со временем конечно у них стало уходить на второй план их религиозная функция и на первый план выдвигалась уже декоративная их роль ,и надо отметить, что особенно в эпоху бронзы уже четко формируется ансамбль украшений: это нагрудное украшение то ожерелья, браслеты ,перстень и так далее и самое удивительное, что некоторые мотивы этих украшений эволюционировали вплоть до 15-го века [6, с. 12].

Затем наступает эпоха саков, они оставили удивительное по своей художественной выразительности стиль так называемый звериный стиль. Когда смотришь на эти вещи чувствуешь энергию животного мира. Затем гуннский период которому характерна эстетика геометрического стиля, поскольку все украшения этого периода формы и орнаменты имеет форму треугольника [7, с. 42].

Эпоха уйсунгов, они нам оставили пышное великолепие полихромия, кроме этого там преобладают камни разных цветов и все это великолепно сочетается. Но и кимаки и кипчаки тоже оставили конечно свой след и надо сказать, что на территории Казахстана население добывала в горах металлы потому, что Казахстан был богат полиметаллами в том числе драгоценными металлами такими как серебро и золото. Таким образом, ювелирное искусство на территории Казахстана имело очень древние истоки, которые развивались на протяжении длительного периода и особое влияние на него оказал, конечно ислам это восток, арабская культура, которая привнесла уже плоскостность орнамента, особую

эстетику предметного мира, который вообще-то покрывается именно роскошным орнаментом [8, с. 6].

Хотя в общем-то монгольское нашествие разрушило наши процветающие города, где были ремесленные центры, но тем не менее существовала золотоордынская культура, которая характеризуется синтетическим единством многих стилевых особенностей. Поскольку в Золотую Орду Сарай-Берке были приведены многие ремесленники из Кавказа и Средней Азии из Персии и поэтому ювелирное искусство испытывала некоторый взлет. Огромный уровень своего влияния на ювелирное искусство Казахстана оказало то, что мы соседствовали со многими странами и естественно испытывали их влияние это Средняя Азия, Поволжье, Кавказ и можно сказать, что во многих ювелирных украшениях казахов, а именно в стилевых особенностях прослеживаются некоторые элементы с иной этнической культуры. Поскольку казахи были кочевниками у нас не было цехов, за исключением городов, где работали ювелиры по отдельности каждый сам по себе, но их было не много, а в аулах уже работали тоже ювелиры и они в общем то приемствовали все городские украшения, но тем не менее они вносили свои какие-то мотивы, свои представления своей фантазии. Каждый ареал имел свои особенности, свои понимания красоты и народные мастера ювелиры они, конечно, хотели оставить свое впечатление, свои понятия декора, свои понятия о красоте вещи.

Женские ремесла это в основном связано с текстилем, они имели характер домашнего промысла, потому что все вещи изготавливались для собственных нужд, то ювелирное искусство конечно имело черты профессиональных ремесленников [8, с. 30].

В 19 веке существовало разделение ремесленников по металлу: ювелиры и зергеры работали с серебром и золотом, кузнецы изготавливали оружие и предметы орудия труда и существовали ещё «колауши» ,которые работали по меди и бронзе, но в 19 веке уже в связи с изменением политических и социальных обстановок, ювелиры и кузнецы и медники все объединяются в одном лице и называется «уста» [8, с. 44].

Ювелирное искусство казахов развивалось на основе древних традиций наших предков и являлось целым направлением и профессиональным искусством, что предопределялось спецификой производства, а мастерство изготовления ювелирных украшений передавалось исключительно по наследству, от отца к сыну.

Ювелирные украшения – это не просто изделия, это целое искусство и значительная часть национальной культуры казахского народа и ее истории, корни которой уходят глубоко в прошлое.

Ювелиры чаще всего работали с такими материалами, как золото и серебро. Серебро особенно ценилось, и было в ходу. Более дорогими украшениями являлись украшения из серебра с золотым напылением такие могли себе позволить представители знатных родов. Мастера пользовались различными приемами при изготовлении ювелирных украшений: отливкой по формам, холодной ковкой, штампом и чеканом, насечкой серебра по железу и пр.

Национальные обычаи, традиции и обряды позволили ювелирам расширить ассортимент изготавливаемых украшений: сюда входили женские и мужские украшения, детали для костюмов, головных уборов, туалетных принадлежностей, для столовых приборов, посуды, музыкальных инструментов, оружия и пр. В руках опытных мастеров металл обретал новые формы и блеск, а благодаря методу шлифовки все украшения приобретали идеально гладкую форму. Благородство металла подчеркивалось драгоценными и полудрагоценными камнями: рубинами, сапфирами, изумрудами, бриллиантами, бирюзой, жемчугом и перламутром.

Казахские ювелиры работали индивидуально и передавали свое мастерство по наследству, из поколения в поколение. В большинстве своем они занимались созданием женских ювелирных украшений, так как украшения для женщин были популярными, в силу своего разнообразия и функциональных особенностей, связанных с различными обрядами и обычаями. Стоит отметить, что украшения пользовались огромным спросом среди всех слоев женской половины общества.

Казахское ювелирное искусство сформировалось еще в бронзовом веке. Столетиями оттачивался уникальный стиль, технологии, с помощью которых создавали украшения древнего степного народа. Традиционные казахские украшения делала мастера, знания которых передавались из поколения в поколение. Главными качествами зергеров считали: Талант и врожденное чувство вкуса. Терпение и спокойствие, позволяющее освоить ручную работу в совершенстве. Древние мастера-ювелиры производили украшения нескольких типов, каждое из которых имело уникальное название, социально-культурное и религиозное

значение. В казахской культуре выделяют несколько разновидностей нагрудных украшений ожерелий и подвесок различной формы.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Ильясова А. С. Деятельность Западно-Сибирского Русского Географического Общества по изучению Северо-Восточного Казахстана во второй половине XIX - начале XX вв. // Автореф. диссерт. на соиск. уч. степ. канд. истор. наук. – Алматы, 2006. – 54 с.
- 2 История Казахстана в русских источниках XVI-XX веков. VIII том. Часть I. Алматы : «Дайк-Пресс», 2006. – 290 с.
- 3 История Казахстана с древнейших времен до наших дней. В 5 томах. Том. 2. Алматы : Атамұра, 1997. – 390 с.
- 4 История Казахстана с древнейших времен до наших дней. Т.3. А. : Атамұра, 2000. – 430 с.
- 5 О сурьгах со средневекового городища Шехрлик. История, археология и этнография Средней Азии. – М., 1968. – С. 249-252.
- 6 Казахско-русские отношения в XVI-XVIII вв. – Алма-Ата : Изд-во АН КазССР, 1961. – 300 с.
- 7 Касымбаев Ж. Города Восточного Казахстана в 1861-1917 гг. (Социально-экономический аспект). – Алма-Ата, 1990. – 300 с.
- 8 Касымбаев Ж. Казахстан-Китай: караванная торговля в XIX - начале XX вв. – Алматы, 1996. – 390 с.

ҚАЗАҚ КЕСКІНДЕМЕСІНДЕГІ ТӘУЕЛСІЗДІК ТОЛҒАУЛАРЫ

ӘУБӘКІРОВА Ж. Б.

Музей құндылықтарын есепке алу және сақтау қызметінің сарапшысы,
Қазақстан Республикасының Президенттік орталығы, Астана қ.

1991 жылы басталған тәуелсіздік дәуірі, егемендікке қол жеткізуіміз – мемлекетіміздің мәдениетінің дамуындағы жаңа кезенді бастады. Бұл дәуір өнердің барлық бағыттарына жаңаша тың серпін әкеліп, кескіндеме, мүсін, графика, сәндік-қолданбалы өнер өз дамуының жаңа сатысына өтті. Отандық қылқалам шеберлері Қазақстан бейнелеу өнеріндегі символикалық, тұжырымдамалық, реалистік бағыттарды дамыта отырып, өз шығармашылығының бағыттарын қайта қарастыру мүмкіндігіне ие болды. Шығармашылықтағы жаңа леп бұрынырақ бекітіліп қалыптасқан ықпалдарға тәуелді болмауға деген ұмтылыстан, жеке талғам еркіндігінің алуан түрлілігінен көрініс тапты.

Тәуелсіздік таңында тарихи кескіндеме, нақтырақ айтсақ, кескіндемедегі тәуелсіздік идеялары Қазақстанның заманауи бейнелеу өнерінің тек өзекті емес, сонымен қатар ең басты зерттеу тақырыбына айналды. Нәтижесінде суреттеу және мүсіндеу шеберлерінің жұмыстарында ұлан-байтақ қазақ даласындағы тарихи оқиғалар, батырлар мен атақты тұлғалардың ерліктері туралы аңыздар мен Отан бейнесі ерекше маңызға ие болды. Дәл осы уақытта тәуелсіздік тақырыбы реализм мәнеріндегі кең ауқымды тарихи шығармалардан бастап, ұлттық символикаға тұнған нышандық немесе абстракциялық композициялардан көрініс алды. Сондай-ақ дәстүрлі этникалық кодтар жүйесін жан-жағынан және әр түрлі қырынан меңгеріп зерттеу – ұлттық мәдениеттің еркін және тәуелсіз дамуының қозғаушы күшіне айналды [1, 51-б.].

Қазақстан Республикасы Президенттік орталығының музейлік жинағындағы бейнелеу өнері туындыларының топтамасында тарихи жанрда орындалған, соның ішінде азаттық пен тәуелсіздік, қазақ халқының өз егемендігі үшін сан ғасырлық күресі идеяларына арналған кескіндемелер тобы ерекше орын алады. Олардың арасында Мұхит Қалымовтың «Ордабасы» (1997), Болат Құсайыновтың «Дабыл» (1999), Қазақбай Әжібекұлының «Жеті жарғы» (2001), Нұржан Қарымсақовтың «Хан кеңесі» (2001), Мақсат Бексұлтановтың «Орбұлақ шайқасы. 1643 жыл» (2010) кескіндемелерін атап өтуге болады.

Бұл туындыларда тәуелсіздік және Отан бейнесі, халқымыздың батырлыққа толы тарихы барынша жан-жақты, көрнекті және ауқымды көрсетілген. Суретшілер жауынгерлік, соғыс сюжеттерін бейнелеуде классикалық панорамалылық, жаңашыл аллегориялық мәнмәтін, жинақтаушы образдар, қазақ халқының дәстүрлі рухани құндылықтарын айшықтайтын шынайы тарихи бейнелерді қолдану қағидаттарын пайдаланған. Тарихи-көрнекілік жанрдағы туындылардың басым көпшілігі көрермен санасына қазақ халқының адамгершілік және рухани құндылықтары туралы жанды түсінік беріп, адамның туған жерімен ортақтығын, азаматтың өз мемлекетімен бірлігін сезінуге ықпал етеді.

XX ғасырдағы қазақстандық бейнелеу өнері классиктерінің жарқын өкілі – Мұхит Қалымовтың шығармашылығында тарихи кескіндеме ерекше орын алады. Олардың қатарында музейлік жинақтағы «Ордабасы» туындысын (I-сурет) атап өтуге болады.

Кескіндемеде хан кеңесі суреттелген. Кеңес ашық аспан аясында, биік жотаның үстінде өтуде. Хан ортада тақ үстінде, билері

мен әскер басының әңгімесін мұқият тындап отыр. Кеңестің оң жағында алыстан мұнарлап Түркістан қаласындағы Қожа Ахмет Ясауи кесенесі көрінеді. Автор туынды кейіпкерлерін кеңестің алдыңғы шебінде ауқымды көлемде суреттеген.

Сурет 1 – М. Қалымов. «Ордабасы».
Кеңеп, майлы бояу. 150x270 см. 1997 ж. ТПМ 1881

Талқыға салынған мәселенің аса маңыздылығы – кейіпкерлердің көзқарасынан, қимыл-қозғалысынан ғана емес, бұлыңғыр бұлт басқан аспан мен түнерген табиғаттың жай-күйінен де байқалады. Кескіндеме байсалды қоңырқай реңктерде орындалған. Ал суретшінің сәуле мен көлеңке үйлесімділігін шебер пайдалануы – композицияның тереңдігін сезінуге мүмкіндік береді.

Туындының дүниеге келуіне қазақ тарихындағы 1726 жылы Түркістанның оңтүстік-шығысында Бадам өзені бойындағы Ордабасы тауында үш жүз өкілдерінің басын қосқан ұлы жиын арқау болды. Оған қазақтың атақты хандары, сұлтандары мен билері, данқы шыққан қолбасшылары мен батырлары шақырылды. Жиында басқыншы жауға бүкілхалықтық тойтарыс беруді ұйымдастыру туралы мәселе талқыланып, нәтижесінде Әбілқайыр қазақ жасағының қолбасшысы болып, ал қанжығалы Бөгенбай сардарбегі болып сайланды. Сөйтіп, Ордабасындағы жиын халықтың жауынгерлік рухын көтерді [2]. Суретшінің кейіпкерлердің тұла бойындағы сезімдері мен ойларын шебер жеткізуінің арқасында бізге осы күрделі және қиын-қыстау заманды терең сезініп, бабаларымыздың батырлыққа толы тарихын жақындата түсетіндей әсер береді. Бұл – қазақтың қайсар рухын паш ететін туындылардың бірі.

Қазақ халқының тарихы, мәдениеті және салт-дәстүрлерімен тығыз байланысқан көркемдік бағыттың лайықты жалғастырушысы – Қазақбай Әжібекұлы. Өнертанушылар атап өткендей, отандық монументалды кескіндемеде оның тарихи оқиғаларды қай

тұрғыдан болмасын интерпретациялауға деген ұстанымы мәңгілік сарынға ие [3, 10-б.]. Мысалы, музей жинағындағы «Жеті жарғы» кескіндемесінде (2-сурет) халқымыздың тарихындағы ерлік пен даңққа толы бейнелер көз алдымызға елестейді.

Сурет 2 – Қ. Әжібекұлы. «Жеті жарғы».
Кенеп, майлы бояу. 195х295 см. 2001 ж. ТПМ 1887

Туынды қазақ халқының тарихындағы ең әйгілі құқықтық жәдігерлердің бірі – Тәуке ханның «Жеті жарғы» заңдар жинағын қабылдау оқиғасына арналған. Кенепте киелі Тайқазан мен үш жүз ынтымақтастығының белгісі ретінде ұштары көкке шаншылып барып біріккен үш найзаның аясында өтіп жатқан құрылтай суреттелген. Орталықта қолына асатаяғын ұстап, тақта отырған хан мен оның төңірегіне жиналған халықтың игі жақсылары. Кенептің сол жағында құрылтайға қатысушы салт атты сарбаздар, жыршы-толғаушылар, аңшылар, сәбилерін көтерген аналар, қараша халық. Артқы қатарда қазақтың дархан даласы мен биік шынды таулары, тірлігі қайнаған қазақ ауылы, Түркістандағы Қожа Ахмет Ясауи кесенесі суреттелген.

Кескіндемеден сурет пен композицияның өзара түсіністігін, ренктер мен түстердің бай палитрасын, бояулардың үйлесімділігі мен ұстамдылығын, сюжеттің айқындығы және символизмді көре аламыз. Кескіндеме ғасырлар бойғы тарихтың тағдыршешті оқиғаларын еске түсіре отырып, жан дүниемізді тебірентеді.

Қазақстан Республикасы Президенттік орталығының музейлік жинағындағы Мақсат Бексұлтановтың «Орбұлақ шайқасы. 1643 жыл» атты туындысы (3-сурет) қазақ халқының жоңғар шапқыншылығына қарсы азаттық соғысы барысындағы бетбұрысты оқиғалардың бірі – Орбұлақ шайқасына арналған.

Сурет 3 – М. Бексұлтанов. «Орбұлақ шайқасы».
Кенеп, майлы бояу. 120х240 см. 2010 ж. ТПМ 3101

Кенепте терең ордың жанында өтіп жатқан қиян-кескі шайқастан үзінді бейнеленген. Ортадан сәл оңға қарай бір ойратты орға құлатып, алға кезене ұмтылған Салқам Жәңгір бабамыз. Оң жақ шетінде, арқасында ақ жамылғы желбіреп, жанында байрақ ұстаушысымен қатар, қылышын алға сермеп, өз әскерін бастап атойлаған Алшын Жалаңтөс Баһадүр. Шығарманың алдыңғы сол жақ бетінде Дулат Жақсығұл, Арғын Қомпай, Қаңлы Сарбұқа, Төртқара Жиёмбет батырлардың жауға қарсы садақтан оқ жаудырып тұрған сәті, сәл оңға қарай тастың үстіне шығып, ордан шығуға жанталасқан қалмақты құлатып, найзамен түйреп тұрған Суан Елтінді батыр бейнеленген.

Орбұлақ шайқасы – 1643 жылдың жазында қазақ қолын басқарған Жәңгір сұлтан мен жоңғар қолын басқарған Батыр қонтайшы арасында өтеді. Әлемдік соғыс өнерінің жылнамасына еруге лайық Орбұлақ шайқасында 600 қазақ сарбазы 50 мың жоңғар қолын тас-талқан етіп жеңеді [4, 241-б.]. Айқын қанық түстерде орындалып, кейіпкерлердің қимыл-қозғалысын барынша шынайы көрсетуге ұмтылған шығарма, көрерменге бұл сұрапыл шайқастағы қазақ халқының батылдығы, ерлігі мен айбынды рухын сезінетіндей әсер береді.

Ежелгі замандардан бері суретшілер – тарихшылар мен ғалымдар, жазушылар мен философтар сияқты ұлт пен ел өмірінің шежірешілері болып саналған. Кейде ең шынайы және терең мағыналы ғылыми шығармаға қарағанда, көркемөнер туындысының салмақты рөл атқаратынына куә болып жатамыз. Қылқалам шеберінің қырағы және жан-жақты көзқарасы – тарихи сәттердің тереңіне үңіліп, көпшілікке беймәлім тарихи сюжеттер мен тұлғалардың бейнелерін ұғынып көркем түрде жеткізеді.

Суретшілер оларды анағұрлым түсінікті, көпшілік қауымның танымы үшін қол жетімді етуге көмектеседі.

Қазіргі таңда Қазақстан тарихындағы ұлт-азаттық қозғалыстар идеяларының символы ретінде атақты батырлардың бейнесіне, мемлекеттілік идеяларының негізін қалаушы және сақтаушы ретіндегі хандардың бейнесіне жүгінетін отандық суретшілер көп. Қазақстан Республикасы Президенттік орталығының музейлік қорында ұлы хандар, баһадүр-батырлар, билер, жыраулар сияқты тарихи тұлғаларды өз туындыларына арқау еткен суретшілер қатарында: Ж. Қайрамбаевты («Кенесары хан», «Райымбек», «Абылай хан», «Құрманғазы»), А. Дүзелхановты («Абылай хан», «Әбілқайыр хан», «Күлтегін қаған»), М. Қалымовты («Абылай хан»), Р. Шегебаевты («Менің елім») атап өтуге болады.

Төл тарихымызды жандандырып, өткенге деген көзқарасты қылқаламмен жеткізуде Ағымсалы Дүзелхановтың шығармашылығындағы хандар мен батырлардың орны ерекше. Оның қазақы қиялынан туған таңдамалы туындылары белгілі бір уақыт пен кеңістіктің шеңберіне сыймайды. Сол үшін де оның қылқаламынан туған суреттер осы өнердің үрдісінен шығып, сын мен сараптың безбенінен аман өтіп, өз жолына түскен жәдігер іспетті [5]. Қазақстан Республикасы Президенттік орталығының музейлік жинағында А. Дүзелхановтың Күлтегін қаған, Абылай және Әбілқайыр ханның бейнелерін айшықты суреттеген жұмыстары сақтаулы.

Сурет 4 – А. Дүзелханов. «Әбілқайыр хан». Кенеп, майлы бояу. 90x70 см. 1996 ж. ТПМ 1869

«Әбілқайыр хан» кескіндемесінде (4-сурет) кенеп орталығында оң қолына асатаяқ ұстап, тақта отырған Әбілқайыр ханның портреттік бейнесі суреттелген. Шебер тарихи тұлғаның сырт келбетіне: киім-кешегіне, оның жекелеген бөлшектеріндегі нышандық белгілерге, ұлттық өрнектерге, қару-жарағы мен сауыт-саймандарына мұқият назар аударған. Хан төбесі сүйірленіп келген бас киім киіп, иығына бұлғын терілі, алтын кестелі оюлармен өрнектелген күрең қызыл барқыт шапан жамылған. Бейне қара түсті фон аясында берілген, ханның келбеті байыпты, көзқарасы тік, жүзі қайсарлық пен өжеттілікке толы. Жалпы, туынды қошқыл және күнгірт түстерде орындалған.

Әбілқайыр хан (1693-1748) – Кіші жүздің ханы, айбынды қолбасшы, дарынды саясаткер және дипломат. Тарихи тұлғаның өмірі мен жаугершілік замандардағы елдің азаттығы үшін атқарған ерліктері халық жадында. Халқымыз оны батыл, ұлтжанды азамат ретінде есте сақтайды. Ағымсалы Дүзелханов өз жұмысында ұлы тұлғаның бойындағы осы қасиеттерді көрерменге тамаша жеткізеді.

Жұмақын Қайрамбаев – тарихи жанрды өрбітіп, әйгілі тарихи тұлғаларды зерттеуге қызығушылық танытқан кескіндемешілердің бірі. Суретші жасаған Қазақстан тарихындағы көрнекті қайраткерлердің бірқатар портреттері бүгінде канондық үлгіге айналған [6, 13-б.]. Әйгілі бабамыз Абылай ханның алғашқы және көпшілік мақұлдаған бейнесі дәл осы суретшінің қылқаламына тиесілі, сондықтан да болар «ұлы тұлға» бейнесі оның шығармашылығында ерекше орын алады. Портретте (5-сурет) автор басты назарды ұлы тұлғаның келбетіне аудара отырып, кеудеге дейінгі композицияны таңдаған. Хан тұлғасының дәл орталықта орналасуы – оның ашық түсті салтанатты киімі мен артқы қатардағы жарқын түстерде берілген сұлу табиғаттың көрінісінен де үстемдік етеді. Ханның маңдайындағы әжімі мен салмақты көзқарасынан қаталдық байқалғанымен, автор алып тұлғаның батылдығын, сенімділігі мен еліне деген үлкен құрметті барынша керемет жеткізген.

Сурет 5 – Ж. Қайрамбаев. «Абылай хан».
Кенеп, майлы бояу. 95x86 см. 2003 жыл. ТПМ 1041

Абылай хан (1711-1781) – Қазақ хандығын нығайтып, үш жүздің басын біріктірген, Ресей, Қытай және басқа да көрші елдермен белсенді дипломатиялық және сауда байланыстарын жүргізген, жоңғар мен қалмақтың, Хиуа мен Қоканның шапқыншылығына тойтарыс берген көреген саясаткер, әрі дарынды қолбасшы. Жұмақын Қайрамбаевтың жұмысы бабаларымыз аңсаған тәуелсіздікке қол жеткізген алғашқы жылдары салынып, еліміздің рухын көтеруде маңызды рөл атқарды.

Барша қазақстандықтар сияқты, отандық кескіндемешілер үшін де еліміздің егемендікке қол жеткізуі өткенге көз тастап, ата-бабаларымыздың сан ғасырлық арманына айналған басты байлығымыз тәуелсіздігімізді өз туындыларында еркін шырқауына мүмкіндік берді.

Қазақстан Республикасы Президенттік орталығының музейлік жинағындағы бейнелеу өнері туындыларының топтамасы – соның бір дәлелі деп айта аламыз, себебі топтамадағы ұлттық кескіндеменің бояулары тәуелсіздік, отансүйгіштік рухына толы.

Қазақстанның бүгінгі бейнелеу өнері – айқын ұлттық болмыс пен көркем тілге ие болу жолында қарқынды дамып келеді және мемлекеттік идеология мен қоғамдық рухани өмірдің қалыптасуында маңызды рөл атқаратын, тәуелсіз Қазақстанның заманауи мәдениетінің ажырамас бөлігі болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Қарғабекова Р.И., Ақсақалова Ж.А. Тәуелсіздік идеясы және көркем мәдениет. - 9-кітап. – Алматы : Signet Print, 2011. – 391 б.

2 Қазақ халқының жоңғар басқыншылығына қарсы азаттық күресі. Бұланты, Аңырақай шайқастары. [Электрондық ресурс]. – URL: https://alashainasy.kz/kazak_tarihy/kazak-halkyinyin-jongar-baskyinyshylygyina-karsyi-azattyik-70863/ [сайтқа жарияланған күні 29.06.2015].

3 Қазақбай Әжібекұлы. Kazakhbai Azhibekuly. Кітап-альбом. – Нұр-Сұлтан: Фолиант, 2020. – 224 б.

4 Нұржеке-ұлы Б. Орбұлақ өнегесі. – Алматы: Жалын, 2018. – 576 б.

5 Бір суреті – бір әлем. [Электрондық ресурс]. – URL: <https://egemen.kz/article/334151-bir-sureti-%E2%80%93-bir-alem> [сайтқа жарияланған күні 31.01.2023].

6 Жұмақын Қайрамбаев. Zhumakyn Kairambayev. Кітап-альбом. – Нұр-Сұлтан: Фолиант, 2020. – 256 б.

XX ҒАСЫРДЫҢ 1930 ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ ПАВЛОДАР ӨҢІРІНДЕГІ АШАРШЫЛЫҚ (МҰРАҒАТ ДЕРЕКТЕРІ НЕГІЗІНДЕ)

БАЙМУЛЬДИНА С. Ж.

магистрант, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

Мақалада 20 ғасырдың 20-30 жылдарындағы Павлодар өңіріндегі ашаршылық мәселесі Павлодар облысы мемлекеттік мұрағат құжаттары негізінде қарастырылды. 20 ғасырдың 20-30 жылдары Қазақстан тарихында «Ұлы ашаршылық» атауымен қалды. Ауыл шаруашылығын күшпен ұжымдастыру КСРО тарихындағы жалпы адамзатқа қарсы жасалған ауыр тәжірибе болатын, оның зардаптары бүгінге дейін жойылған жоқ. КСРО-ның ресми білімі мен тарих ғылымы ашаршылық мәселесін жарты ғасырдан астам уақыт жасырып келді. Көз көріп, құлақ естімеген тәркілеу мен ашаршылық нәубетіне ұшырап, жерінен бір, малынан екі, жанынан үш айырылған халықтың ауа көшіп бас сауғалаудан басқа амалы қалмаған еді. Бұл мақала арқылы «ашаршылық» тақырыбының қай уақытта болмасын өзектілігі мен маңызын көрсеткім келеді және «ашаршылық» кезіндегі жіберген қателіктерді алдын алу тұстарын қарастыру. Оқырмандарға ғылыми айналымға енгізілмеген мұрағат құжаттарын дәріптеу арқылы ашаршылық салдарын көрсету – бұл мақаланың басты мақсаты болып табылады.

Қазақ ашаршылығының себебі неде? Олардың ең маңыздысы, 1930 жылдардағы басқа да ашаршылық жағдайлары сияқты, ет пен астық сатып алуды әлсірететін талаптарымен күштеп ұжымдастыру болды. Бірақ көшпелі қоғамды шарпыған қазақ ашаршылығының Кеңес Одағының батыс бөлігінде болған апаттардан ерекшеленетін өзгешеліктері болды. Билік астық сатып алуды табанды түрде талап еткен жергілікті кадрлар өз кезегінде бидайды тұтынатын, бірақ әдетте оны өсірмейтін көшпелі қазақтарға астық бойынша орасан зор талаптар қойды. Осы талаптарды орындау үшін қазақтар базарларда мал сатты. Көшпелі халықты ашаршылық басып, мал сату тиімсіз болған кезде: нан қымбаттап, мал арзан болды, ал қазақтар малының одан да көп бөлігін сатуға мәжбүр болды, оларды күнкөрісінен айырды. Бұл ретте қазақ ашаршылығына Сталиннің саясаты басты себеп болғанымен, Ресей империясының 19 ғасырдың соңы мен 20 ғасырдың басында қазақ даласын шаруалардың қарқынды қоныстандыруы көші-қон жолдары мен тұтыну үлгісінің өзгеруіне әкеліп, қазақтарды ашаршылыққа ұшыратты [1, 50 б.].

1927 жылы БК (б) партиясының XV съезі ауыл шаруашылығын коллективтендіру бағытын жариялады. 1930 жылдың қаңтарында ЦКВК (б) «Коллективтендірудің жағдайы және колхоз құрылымының мемлекеттік көмегі жөнінде» қаулы қабылдады. Ол шешім бойынша Қазақстанда жалпы коллективтендіруді 1932 жылдың көктеміне дейін аяқтау көрсетілді. Коллективтендіру әкімшілік тәсілімен негізінен күш көрсету арқылы, жергілікті жағдай ескермей жеделдетіледі. Егер 1928 жылы Қазақстанда барлық шаруашылықтың 2 пайызы коллективтендірілген болса, 1933 жылдың бірінші жартысында 50 пайызға жетті [2, парақ 3].

1930 жылдардың басындағы ашаршылықтың КСРО-да мәжбүрлі индустриаландыруды жүзеге асырудың салдары болды, бұл ауылшаруашылық өнімдерін, ең алдымен, нан экспортының көлемін ұлғайту және өсіп келе жатқан өнеркәсіптің қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін мәжбүрлі ұжымдастыруға және мәжбүрлеп жинауға әкелді. Қазақ халқының күштеп қоныстануы нәтижесінде ауыл өмірінің экономикалық негізі жойылды, мал шаруашылығы құлдырауға ұшырады. Азық-түлік пен тұқымдық нан таңдалған кезде, командалық-әкімшілік күштік әдістермен астық жинау шаруа қожалықтарын қиратты. Мұның бәрі 1930-1932 жылдардағы егіннің жетіспеушілігімен бірге халықтың жаппай қырылуына себеп болған аштыққа әкелді. Қазақстанның демографиялық шығындары орасан зор болды: әр түрлі санақтар бойынша 1930 жылдардың басындағы

ашаршылықтан бір миллионнан үш миллионға дейін қазақ қаза тапты, миллионнан астамы Ресей, Өзбекстан, Түрікменстан, Қытай, Моңғолия, Иран, Ауғанстанға өтіп республиканың шегінен шықты. Барлық ауылдарда кедей шаруалар мен ферма жұмысшылары, колхоз бұқарасы тап ретінде кулактарды жою жөніндегі партияның шараларын мақұлдады, кандидаттар құруға белсене қатысты, кейіннен партияны тікелей жоюға бірдей белсене қатысты. Жүргізілген дайындық жұмыстарының негізгі кемшіліктері кулактарды тап ретінде жою мәселесінің егіншілік науқанының міндеттерімен, атап айтқанда, кедейлер мен ауылшаруашылық еңбекшілерін олардың алдында тұрған міндеттермен таныстырумен байланыстыра бермейтіндігінде болды [2, парақ 43-48].

Кулактар мен байларды тап ретінде жою жөніндегі практикалық жұмысты келесідей құрылымдауға болады: 1) Аудан орталығында Райком хатшысынан, РИК төрағасынан және ГПУ ҰЕҰ-ның уәкілетті өкілінен аудандық комитет хатшысы төрағалық ететін жедел үштік құрылады. Үштіктің міндеттеріне жұмысқа жалпы басшылық ету, кулак-бай шаруашылықтарының санатын анықтау және ОК алдында барынша жақсы ықпал ететін сұрақтар қою кіреді. Ауданның бүкіл аппараты үштікке бағынады және майдандық жағдайдың жағдайына байланысты оның бұйрықтарын орындайды. 2) Барлық кулак-бай шаруашылықтары үш категорияға бөлінеді. Бірінші санатқа концлагерьлерде тұтқынға алынған контрреволюциялық кулак белсенділері жатады. Екінші категорияға округтен шығарылуға жататын қалған кулак мүлкі жатады, ал ақырында, үшінші категорияға – артында антисоветтік белсенді әрекеттері жоқ қалған кулактар жатады. 3) Қызыл Армия жауынгерлерінің отбасылары мен Қызыл Армияның қолбасшылық құрамы, бұрынғы қызыл партизандар жойылуға жатпайды, бұл топтарға қатысты қоғамдық күштерді пайдалана отырып, оларды колхоз шаруашылығына қосу шаралары қабылданды. Сонымен қатар, КСРО-мен қалыпты дипломатиялық қатынасы бар мемлекеттердің көпестері мен шетел азаматтары таратылуға жатпайды. Мүшелері фабрикаларда және зауыттарда жұмыс істейтін отбасыларға ерекше сақтық таныту керек. 4) Бірінші санаттағы кулак-бай шаруашылықтарын жою 10 наурызға дейін аяқталуы керек. Осы күнге дейін бұл шаруашылықтар бүкіл отбасының бір бөлігі ретінде облыстан шығарылуы керек. Екінші санатты жою және көшіру 1 сәуірге дейін, ал үшінші санаттағы ең нашар жерлерге жою және көшіру егіс басталғанға дейін аяқталуы тиіс 5) Бірінші және

екінші санаттарды жою кезінде барлық өндіріс құралдары, мал, ғимараттар, кәсіпорындар, жем-шөп, тұқым қорлары тәркіленеді, тек қажетті тұрмыстық заттар қалады, жаңа жерде қажетті өндіріс құралдарының ең аз мөлшері және ақша - бес жүз рубльден аспайды. Үшінші категорияда жаңа жерде егіс өндірудің берік міндеттерін орындауға қажетті ең аз өндіріс құралдарын ғана қалдырып, сол көлемдегі өндірісті тәркілеу. 7) Осы нұсқауды алғаннан кейін жасақ командирі дереу толық жауынгерлік әзірлікке келтіріледі және түнгі уақытта казармалық жағдайға ауыстырылады, ал күндізгі уақытта отрядтар қалыпты жұмысқа ауысады. Әр ауылға екі ең адал кедей шаруалардан, ферма жұмысшыларынан, әдетте, партия мүшелерінен тағайындалу керек. 8) Жұмыс барысы туралы округтік комитеттен екі күндік телеграфтық ақпарат енгізіледі. 9) ОГПУ арқылы жедел нұсқау жіберілді [3, парақ 19-22].

Іс жүзінде 25 шаруа қожалығы алынды. Оның ішінде Благовещенский селосында 8 шаруа қожалығы, Шаровкада 2 шаруа қожалығы, Тихомировкада 5 адам, барлығы 16 шаруа қожалығы Тихомировский ауылдық кеңесі бойынша алынды. Украин ауылдық кеңесінде 2-ші санатқа қосу үшін барлық шарттарға сай 3 шаруашылық құрылмаған болатын. Барлық таратылған шаруашылықтар белгіленген минимуммен қалды. Бұрынғы қуғын-сүргіннің нәтижесінде осы 25 шаруашылықтан барлық мүлік колхоздарға 6089 сом көлемінде берілді. Таңдалған топ негізінен жеке салық салынатын, сайлау құқығынан айырылған, бірнеше рет сот қуғын-сүргініне ұшыраған және барлық оқиғалар кезінде белсенді қарсылық көрсеткен әр түрлі кәсіпорындардың иелерінен тұрады. Бұл шаруашылықтардың барлығы кедейлер жиналысында, жалпы жиналыстарда талқыланады [3, парақ 43-48].

Тәркіленген мүлік колхоздардың бөлінбейтін қорларына аударылады. Колхоздар арасында бөлу ауыл, аудан, Райполеводколхозсоюз шегінде жүзеге асырылады. Тәркіленген қолма-қол ақша Мемлекеттік банктің №15182 Наркомфиннің есеп айырысу шотына салынған. Несиелік облигациялар да тәркіленіп, Наркомфин мен Мемлекеттік банктің депозитіне аударылады. Жинақ кітапшалары іріктеліп, түгендеу бойынша аудандық жинақ банкіне тапсырылады. Барлық жойылған шаруашылықтар бойынша тізімдер жасалып, ОкрФО-ға жіберіледі. Үлестер мен кооперацияның барлық түрлеріне жарналар тәркіленіп, Мемлекеттік банктің № 15182 есеп айырысу шотына аударылады [4, парақ 43-48].

Тәркіленген жылқылар колхоздардағы жылқылардың жалпы санының 12,6 пайызын құрайды. Толық ұжымдастыру аймағында аудан қазір аудандағы шаруа қожалықтарының жалпы санының 70 % жетті және бұл пайыз колхозшылардың белгілі бір бөлігі міндетті түрде жұмыстан шығып кеткендіктен ең нашар жағдайда да сақталғанын, мал шаруашылығын әлеуметтендірудегі қателіктерді батыл түзету негізінде қалған колхоздастырылмаған колхоздардың еңбекші бұқарасының жаңа ағынымен тосқауыл болатынын көре аламыз. Және бірінші жою кезіндегі бірқатар қателіктерге қарамастан, аймақтағы барлық жағдай партия жүзеге асырған бұл шараның сөзсіз дұрыстығын айғақтайды. Астық дайындау науқаны, ауылды социалистік қайта құру төңірегінде өрбіген таптық күресті жоғары деңгейге көтеріп, ауылдардағы белсенділерді кулактарға қарсы соңғы күреске жұмылдырған, оның түпкілікті жойылуын күткен шара болып табылады [5, парақ 43-48].

Павлодар Ертіс өңірінде № 9,10,11 ауыл кеңестерінде тұтас ауыл халқының қырылуын байқауға болады. Барлық жерде халық қырылып, өле бастады, егін шықпай қалды, барлық мал мемлекетке тапсырылды, ал мемлекет тарапынан колхозшылар нанмен жабдықталмады, халық ішіп-жейтін ешнәресі болмады. Әрбір қожайынның жеке пайдалануында және колхоздарда бір де бір мал, жылқы жоқ. Нарықта базар және еркін сауда өткізілмеді, оларға жергілікті жерлерде саудамен айналысу тыйым салынған. Жергілікті ұйымдарда жұмыс істейтін қызметшілер, село-ауылдардың төрағалары мен мүшелерінің жергілікті белсенділері, партия ұяшықтары мен кандидаттық топтардың хатшылары, сондай-ақ аудандық ұйымдардың қызметкерлері өзгелердің мүлкін тонаумен айналысуда. Егер қайсыбір азаматтан немесе колхозшылардан бір тілім нан, бір қалақ ұн және бір кесек ет көрсе болғаны, бейне бір мемлекетке тапсырылатын сияқты тартып алады да, өздері пайдаланады, шындығына келгенде, мұндайларды олардың өзі ішіп-жеп жояды [6, парақ 5].

Науқанды іс жүзінде өткізу және жоспарланған іс-шараларды жүзеге асыру үшін батрактар мен байларды тап ретінде жою көзделген ауылдық кеңестерге арнайы уәкілдер жіберілді, олар осы мәселе бойынша жергілікті жерлерде барлық қоғамдық-бұқаралық жұмыстарды, кедейлер, әйелдер, колхозшылар белсенділерінің жиналыстарын, жалпы жиналыстарды өткізеді. Науқан жергілікті жерлерде өткізілетін барлық экономикалық-саяси науқандармен тығыз байланысты: мал дайындау, қаражатты жұмылдыру және

ең бастысы, көктемгі егіске дайындық, тұқым себу және т. б. [7, парақ 18-19].

1932 жылдың 7 сәуіріндегі Павлодар Райкомының жазған жолдауында «Павлодар қаласында көршілес Қазақстан аудандарының Сібірден оралған көшіп-қонушылары 1680 адам жиналды, оның ішінде Баянауыл 700, Ертіс 500, Максимо-Горький 300, Бішқарағай 110, Кувский 49, Цюрюп 21. Қалада ұрлық, тонау фактілері, сондай-ақ бірқатар кісі өлтіру фактілері күшейе түсті. Аталған аудандарға жеткізілімдерді шығару, азық-түлікке нарядтар беру, азық-түлікті сатып алу үшін қаражат аудару туралы бірнеше рет жеделхаттарымыз жауапсыз қалды, аудандар ешқандай шара қолданбайды. Бізде өз көшпенділерімізбен жеткілікті қиындықтар бар. Сізден найзағаймен категориялық бұйрықтар беруіңізді сұраймыз: біріншісі, адамдардың артынан жеткілікті мөлшерде су тасқынын жіберу; екіншісі, біз шеккен шығыстарды Рикке аудару; үшіншісі, адамдарды жөнелтуге дейін жеткілікті мөлшерде азық-түлік нарядтарын Павлодарлық «сатып алу» нарядтарына жіберу. Павлодар Рикінің есебіне облыс қаражатынан жиырма мың рубль жұмсауды сұраймыз» деп баяндалды [8, парақ 16].

Павлодар ауданының 1932 жылғы көктемгі егіс науқанының жай-күйі жоғары тұрған инстанциялардан алынған нұсқаулар негізінде Рик пен БКП(Б) аудандық комитетінің желісі бойынша өткізілетін бірқатар іс-шараларға қарамастан, астық дайындау жоспарының орындалмау фактісімен сипатталды. 1931 жылы егіс науқаны кезінде біздің ауданның колхоздарында 11,4104 шаруа қожалықтары және 14,3725 қара жұмысшылар болды. 1932 жылдың 10 наурызында осы сектор бойынша 4,1316 шаруашылық және 7,6427 бас жұмысшы мал болған. Бұл көрсеткіштердің төмендеуі біздің ауданда орын алатын бірқатар себептерге байланысты болды. 1931 жылғы егіс науқанын біздің ауданымыз бақылау тапсырмаларын асыра орындап, бұл тапсырманы Солтүстік Қазақстанның алғашқы аудандарының бірі болып орындады. Егін жинау науқаны кезінде егіннің жағдайы құрғақ жаздың салдарынан айтарлықтай төмендеді, бұл біздің ауданда 3 жыл бойы байқалды, ал 1931 жылы егін жинау деңгейі ең төмен болды. Сандық түрде 1931 жылғы егіннің жағдайы келесідей сипатталады: колхоздардың жалпы егіс алқабы 9216610 га құрғақшылықтан толығымен өлді, одан тек 10-12% тұқым жиналды, ал арнайы комиссияның өнімділігін анықтау бойынша тірі қалған аумақтан орташа есеппен 2,2 центнер бидай, 2 центнер сұлы, 3 центнер тары болды, бір гектардан 1,8 центнер арпа өнімдері

алынды. Астық жинау бойынша өңірдің бақылау цифрларын алғаннан кейін аудан басқа да өнімділікті қабылдады, бұл колхоз секторы бойынша 144,3101 центнер тауарлық астықтың астық-жем балансына ие болуға мүмкіндік берді. Астықты жинау және тапсыру кезінде конвейерлік жүйені құру мақсатында астық жинаудың бақылау цифрлары егін жинау науқаны басталған кезде соңына дейін жеткізілді және асыра айтылғандықтан, көбінесе колхоздың бүкіл өнімін жалпы жинау мүмкіндігінен асып түсті. Бұл ереже халыққа теріс моральдық әсер етті, егін жинау науқанында онсыз да аз егінді азайтқан нанды ұқыпсыз жинау фактілері де болды. Тасталған және жиналмаған жолақтардың болуы, олар анықталған кезде тиісті шаралар қабылдауға тура келді және астықты тікелей орнынан ұрлау шаралары да орын алды. Біздің аудан бойынша, жоғарыда аталған себептер бойынша астық дайындау ауданның барлық күш-жігеріне қарамастан, тек 72% - ға орындалды және азық-түлік мәселесінің айтарлықтай нашарлауын тудырды, бұл халықтың Сибкрайға осы тұрғыда анағұрлым қолайлы жағдайға айналуы болды [8, парақ 45-52].

Апаттан кейінгі онжылдықтар ішінде Кеңес Одағында жарияланған еңбектерде қазақ ашаршылығы тақырыбы сирек көтерілді. Кеңес тарихшыларының кейінгі ұрпақтары Қазақстанда колхоздар салудың «жеңістерін» жарнамалағанымен, 1930-1933 жылдар аралығында көшпелі аудандарда «қателіктерді» мойындады. Негізінен, Голощекиннің басшылығымен дұрыс емес саясатты айыптап, сол кездегі түсініктемені қайталады. Тек 1980 жылдардың аяғы мен 1990 жылдардың басында Кеңес Одағы ыдыраған кезде қазақ ашаршылығы туралы пікірталас қоғамдық кеңістікке еніп кетті. 1992 жылы Үкіметтік комиссия Қазақстан Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың бастамасымен қазақ ашаршылығын геноцид ретінде қарастыру керек деп шешті, ал 1990 жылдар бойы қазақ ашаршылығы тақырыбы Қазақстандық танымал және ғылыми бұқаралық ақпарат құралдарында орыс және қазақ тілдерінде басым болды. Бір қызығы, бұл зерттеулердің кейбірі аштықтың кеңестік түсіндірмелерін қайталап, оны «Голощекиндік геноцид» деп атады. Басқа қазақстандық ғалымдар өздерінің орыс және қазақ тілдеріндегі жарияланымдарында ашаршылықтың себептері мен салдары туралы мұрағат жұмысына негізделген қызықты зерттеулер ұсынды. Алайда, 1990 жылдардың аяғында апатқа қатысты ғылыми немесе қоғамдық тергеулердің аздығына байланысты Қазақстандағы жұртшылықтың назары ашаршылық

тақырыбынан ауыса бастады. Мұндай ауысымның себептері одан әрі зерттеуді қажет етті, бірақ олар шенеуніктердің аштықты одан әрі тергеу Қазақстанның Ресеймен тығыз қарым-қатынасын бұзуы мүмкін деген қорқынышынан туындаған болуы мүмкін. 2012 жылғы мамырда Қазақстанның астанасы Астанада Ашаршылық құрбандарын еске алу монументінің ашылуында сөйлеген сөзінде Н. Назарбаев ашаршылықты қоғамдық талқылау қайта басталуы мүмкін екенін, бірақ неғұрлым шектеулі түрде: ол қазақтарды оқиғаны есте сақтауға шақырды.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Камерон С. Голодная степь: Голод, насилие и создание Советского Казахстана: Новое литературное обозрение: Москва, 2020.-542 б.
- 2 Павлодар облыстық мемлекеттік мұрағаты Қ.1., т.1., іс 40
- 3 Павлодар облыстық мемлекеттік мұрағаты Қ.1., т.1., іс 70
- 4 Павлодар облыстық мемлекеттік мұрағаты Қ.1., т.1., іс 5208
- 5 Павлодар облыстық мемлекеттік мұрағаты Қ.8., т.1., іс 281
- 6 Павлодар облыстық мемлекеттік мұрағаты Қ.8., т.1., іс 293
- 7 Павлодар облыстық мемлекеттік мұрағаты Қ.8., т.1., іс 294
- 8 Павлодар облыстық мемлекеттік мұрағаты Қ.141., т.1., іс 5208

НАСИЛЬСТВЕННОЕ ОСЕДАНИЕ КОЧЕВОГО АУЛА И КОЛЛЕКТИВИЗАЦИЯ

БАТТАЛОВ А. Б.
магистр права, учитель истории, СОШ № 27, г. Павлодар
СИМБАЕВ Е. С.
учитель истории, СОШ № 27, г. Павлодар
ШОКАНОВА Ж. Т.
учителя истории, СОШ №27, г. Павлодар

Как известно, идея коллективизации с самого начала была дискредитирована жесточайшим тотальным террором. После свертывания нэпа все условия жизни в то время определялись строжайшей нормой. Особенно трагическое положение переживали села и аулы. Принудительная сплошная коллективизация на основе ликвидации кулаков, баев как класса разрушила производительные силы деревни. В стране не хватало продовольствия, существовала картонная система снабжения населения.

В Казахстане создание колхозов по инициативе первого секретаря Краевого комитета партии Ф. И. Голощекина предусматривалось приурочить к решению проблемы массовой оседлости кочевых и полукочевых казахских хозяйств. Для многих это стало неожиданностью.

Свои замыслы Голощекин осуществлял на базе насильственной коллективизации, которая включала принудительное оседание и раскулачивание. Как утверждал Голощекин на VI Всеказахской партконференции 15 ноября 1927 года: «В ауле не было Октября, дореволюционные социально-экономические отношения почти не затронуты». Жестокая реальность - почти полная неготовность аула к чрезвычайной перестройке - тем самым игнорируется. Вся беспощадная правда приносится в жертву доказательствам объективной необходимости коллективизации в ее сталинской трактовке [1, с.12].

Сплошной коллективизации предшествовал ряд постановлений ЦК ВКП(б), СНК СССР, Казрайкома партии и Казсовнаркома определивших как бы правовую базу «перевода крестьянских хозяйств на рельсы социализма». Для всей республики без учета уровня развития и разнообразия хозяйственного уклада казахского народа единственной формой объединения крестьянских хозяйств была определена сельскохозяйственная артель (колхоз). Политика управления переходила от политики ограничения кулаков и баев к полной их ликвидации как класса. Идея экспроприации эксплуататорских хозяйств исходила из самой природы государства с его приматом классовых интересов.

Партийные организации Казахстана вступили на путь организации коллективизации и оседания кочевого аула, не располагая самым необходимым: теоретическими разработками и соответствующими обобщениями и наблюдениями. Все делалось спонтанно, волонтаристски, отсутствовал сколько-нибудь продуманный план действий, цифровые наметки, определявшие масштабы вовлекаемых в оседание, брались «с потолка». Да и сама идея «оседания на базе коллективизации» была высказана Ф.И. Голощекиным 9 ноября 1929 г., всего лишь год спустя после первого крупного удара по эксплуататорской верхушке аула (конфискации в 1928 г. Скота около 700 байских хозяйств).

Утвердилось крайне пренебрежительное отношение к кооперативной форме собственности и организации на ее основе производства. Идеи кооперирования начали проникать в Казахстан

еще в 1925-1926 годы. Началось осереднячивание крестьян. При ярмом сопротивлении баев и кулаков создавались первые сельхозартели и ТОЗы. Насильственная политика диктовала одно - «добиться полного высвобождения середняка из-под влияния байства, имамов и мулл... всех, извращающих директивы партии». Значительные средства и ресурсы имелись у нэпманов и кулаков, и поэтому большевики понимали: сделать это без прямого насилия невозможно. И приняли простое решение- ликвидировать кулачество как класс [2, с.261].

Ускоренная индустриализация требовала интенсивных финансовых вливаний, а сбор податей с разобщенных крестьян требовал много времени, труда и хлопот. Значит, надо много времени, труда и хлопот. Значит, надо было быстрым образом объединить их в колхозы и ТОЗы (товарищества по обработке земли) и обобществить их имущество. При сопротивлении, конечно же, применялась сила. В партии появились различные мнения по поводу развития сельского хозяйства. Сталин сумел навязать свою точку зрения, которая требовала абсолютного подчинения сельского хозяйства социалистической индустриализации.

Руководство коммунистической партии не хотело ждать терпеливо, приноравливаясь к частникам, работать. Оно хотело быстрого результата и осуществления планов пятилетки - за три года. Для ускорения процесса Голощекиным была придумана политика «советизации аула» и «Малого Октября в Казахстане», направленная на разжигание классовой розни и на истребление народа.

С началом коллективизации и внедрением оседлости борьба партийногосударственного аппарата со своим народом перешла в новое русло. Голощекин игнорировал социально-экономический уклад жизни казахов, и по его настоянию II сессия КазЦИК приняла решение провести в кратчайший срок массовое оседание на основе сплошной коллективизации. Руководство было уверено, что «оседание является крупнейшим достижением национальной политики партии в Казахстане» и «нанесет сильнейший удар по байству в ауле». Проводилась она высокими темпами, ход ее строго контролировался лично Голощекиным, за его подписью доводились контрольные цифры. Крайком партии обязал окружком к концу 1930 года завершить коллективизацию полностью [2, с.270].

Принципы добровольности и элементарная законность не имели никакого значения. Сплошь и рядом на сельских сходах вместо

обращения «Кто хочет вступить в колхоз?»- звучало «Кто против коллективизации?». В тех случаях, когда крестьянин не проявлял «доброй воли», к нему применялись такие «воспитательные меры», как имитация расстрела, раздевание на морозе и вожделение под конвоем по снегу через всю деревню, ледяные купания в прорубях. Распространенным было лишение избирательных и других прав. Рост кооперативного движения являлся главным экономическим препятствием усилению кулацкой опасности, кооперативные объединения при достаточной поддержке их государством должны были со временем перехватить инициативу у кулаков и баев в поставках основной товарной продукции- зерна и мяса.

Крайне тяжелыми последствиями обернулось так называемое раскулачивание, а точнее раскрестьянивание. В директивах, доведенных до местных органов, указывалось, что удельный вес ликвидируемых кулацких дворов не должен превышать в среднем 3-5 процентов крестьянских хозяйств. Но во многих районах подобного числа количества кулаков не набиралось. Однако на местах начинают подтягивать численность раскулаченных именно до верхнего предела. Подобные «достижения» имели очень простое объяснение: наряду с сугубо эксплуататорскими элементами раскулачивались зажиточные и середняцкие хозяйства.

Глубоко антигуманная идеология сталинизма многое объясняет и в той страшной трагедии, которая выпала на долю казахского аула. События здесь разворачивались в русле все той же пагубной идеи сверхфорсированной коллективизации, последствия, от реализации которой усугублялись извращениями по линии сельхоззаготовок и так называемого планового оседания кочевых и полукочевых хозяйств.

Руководство старалось распространить агитацию о том, что «нужно решительно усилить нажим на кулака и бая, на его упорное сопротивление ответить таким ударом, который бы привел к ликвидации кулацкого хозяйства».

Наиболее драматические события связаны с уродливой политикой ликвидации кулаков, баев как враждебного класса. Голощекин требовал от окружкома «провести зверский нажим на кулаков, баев, арестовать и конфисковать имущество».

Насильственное оседание, раскулачивание привели к массовому забою скота, уничтожению основных производителей хлеба, мяса отбросили назад сельскохозяйственное производство.

В 1929-1930 годы на большей части Казахстана случился неурожай и джут. Несмотря на это, в ноябре 1929 года Центральный Комитет партии принял решение форсировать темпы коллективизации и перевод кочевых хозяйств на оседлость. Перед сельским хозяйством Казахстана была поставлена задача - начиная с 1931 года, сдавать ежегодно 1,6 миллиона тонн зерна. Таким образом, предполагалось превратить кочевников в оседлое население. Для этого в центре республики был создан специальный комитет по обустройству новых земель. За осуществление этого замысла с энтузиазмом взялись местные власти во главе с Голощекиным [3, с.320].

В большинстве из созданных весной 1930 года коллективных хозяйств, отсутствовали не только жилые дома, хозяйственные постройки, но и необходимый сельхозинвентарь, а также пахотные земли. Не хватало кормов для животных, у многих согнанных в колхозы людей не было ни скота, ни личного имущества.

Ясно, что основная тяжесть по хлебозаготовкам пала на середняка и бедняка. Причем хлеб у многих был вычищен подчистую, до последнего зернышка. Обязательным планом хлебозаготовок облагались и казахские кочевые хозяйства, вообще не имевшие посевов. Они вынуждены были продавать свой скот и покупать зерно для поставок.

Такие действия вызвали справедливое возмущение крестьян. До недавнего времени причины этого объяснялись лишь злой волей кулачества, не желавшего «коллективизироваться» и «самоликвидироваться» в ходе хлебозаготовок. Но в основном ситуацию усугубляли неумелые, а иногда преступные представители государственных органов.

Перегибы в ходе хлебозаготовок, массовое возмущение крестьян заставили принять меры к исправлению наиболее грубых актов произвола и насилия. Голощекин диктует всем райкомам ВКП(б): «Крайком отмечает и другое безобразное явление, это отсутствие энергичной работы по выполнению хлебозаготовительного плана, прикрываясь боязнью перегибов, что означает правый уклон на практике...».

Однако хлебозаготовки в чрезвычайных условиях продолжались. В зиму 1930-1931 года на места стали поступать новые грозные указания заготовить хлеб «во что бы то ни стало». Тревожное положение складывалось и в животноводстве. С 1928 года началось резкое сокращение количества скота. Причины

были различными. Здесь, и имевшие место эпизоотии, и джут, унесший часть поголовья зимой 1929-1930 года, и увеличение внутрихозяйственного потребления мяса ввиду нехватки хлеба, и распродажа скота в связи с необходимостью выполнения плана хлебозаготовок, который распространяли и на кочевые хозяйства, и увеличения год от года плана мясозаготовок, и кулацко-байская провокация по убою скота перед вступлением в колхозы. В резолюции хлебозаготовок от 14 января 1929 года говорится: «Отмечая совершенно неудовлетворительную сдачу совхозами и колхозами запроданного хлеба на корню, предложить окружкомам принять меры к немедленному изъятию хлеба, привлекая виновных в не сдаче к судебной ответственности» [2, с.266].

Все эти действия привели к одному результату - катастрофическому сокращению поголовья продуктивного и рабочего скота, - основы благополучия и самой жизни шаруа и крестьян. Однако причины надвигающейся катастрофы руководство республики видело в одном - «злой воле» классового врага. Все просчеты в планировании мясопоставок, перегибы и ошибки ответственных органов, объективные и субъективные причины, таким образом, были сведены к вредительской деятельности кулачества и байства, а крестьянство, прошедшее якобы у них на поводу. Такой подход создавал условия для дальнейшего усиления нажима на него.

На заседании Бюро Казрайкома ВКП (б) от 11 октября 1929 года Ф.И. Голощекин говорил, что «правый уклон - это нарушение законов советской власти, а если это нарушение законов советской власти, то недостаточно снимать, а если вы сняли, то будьте любезны привлечь к судебной ответственности, а судебный аппарат будь любезен перестроиться на этой почве, потому что правый уклон это есть нарушение советской власти. Все это, товарищи не понято никем».

Применяя методы давления и «разоблачения», Голощекин глушил критику в свой адрес и адрес крайкома. Вместе с тем в период коллективизации он допустил крупнейшие просчеты, непростительные ошибки, которые привели к трагическим последствиям. Он не в состоянии был критически оценивать свою деятельность, прислушиваясь к советам своих коллег, к голосам коммунистов, трудящихся масс.

Причину разразившейся в республике трагедии он видел лишь в происках врагов, отсталости аула и «извращении партийной

линии и политики Советской власти аульными партийно-советскими органами», т.е. виноваты во всем были мелкие чиновники, да и сами пострадавшие шаруа. Он также выдвинул «теорию» о том, что перегибы и извращения имели естественный характер, проистекавший из законов классовой борьбы, что при социалистическом строительстве издержки неизбежны [2, с.274].

Перегибы и извращения нашли свое отражение в повсеместном упадке сельскохозяйственного производства. Масштабы голода, вызванного перегибами в скотоводстве и при обобществлении скота в колхозах. Были воистину страшными. Положение усугубилось неурожаями, которым в течение нескольких лет были подвержены хлебосеющие районы. Гонимые нуждой людские массы растекались по городам, поселкам, станциям, деревням и кишлакам с единственной целью - выжить.

Подводя итоги драматических событий коллективизации 20-30-х годов, хотим сказать, что, учитывая тяжкие ошибки прошлого, необходимо изучать и исследовать их объективно, более углубленно раскрыть предпосылки и механизм казахстанской трагедии.

ЛИТЕРАТУРА

1 Нурбетова Г. Кровавый террор: насильственная оседлость и коллективизация. - // Былые годы. – М. – 2012.

2 Голощекин Ф. И. Казахстан в социалистической стройке // Партийное строительство в Казахстане: сборник речей и статей (1925-1930 гг.). – М. Алма-Ата: Государственное издательство РСФСР, 1930. – С. 260-344.

3 Muratovna, B.A., Serikbayevna S.S. Legal culture of soviet Kazakhstan//Journal of Environmental Treatment Techniques.-Volume 8, Issue 1, 2020. – Pages 319-322

БІР ЖӘДІГЕРДІҢ ТАРИХЫ: Н. А. ТІЛЕНДИЕВТІҢ САҒАТЫ

ДОНЕНБАЕВА А. Н.

Қазақстан Республикасының Президенттік орталығының жетекші сарапшысы, Астана қ.

Мақала Қазақстан Республикасы Президенттік орталығының «Бір жәдігердің тарихы» жобасы аясында дайындалған. Бұл жоба тарихи-мәдени маңызы зор жеке экспонаттарды зерттеуге және қалың жұртшылық алдында осы зерттеулерінің нәтижелерін

насихаттауға бағытталған. Өйткені әрбір музей заты бірегей, әр заттың артында тұтас тарих – жеке адамның немесе бүкіл елдің тарихы болуы мүмкін.

Қазақстан Республикасы Президенттік орталығының музейлік жинағын қалыптастыратын дипломатиялық сыйлықтардың арасында шағын әрі өте құнды естелік сыйлықтар бар. Осындай раритетті жәдігерлердің бірі – композитор, дирижер, КСРО және ҚазССР халық әртісі, Қазақстанның еңбек сіңірген өнер қайраткері, Халық қаһарманы Нұрғиса Атабайұлы Тілендиевтің сағаты.

Ғасырлар бойы адамзат уақыттың мәнін түсінуге тырысты. Уақыттың өтуіне әсер ете алмасак та, біз оны өлшей аламыз. Ол үшін адамзат әртүрлі дәуірлердің куәгерлері болған таңғажайып құрылғылар – уақыт сақтаушы сағаттарды ойлап тапқан.

Сурет 1 – «Восток» кол сағаты

«Восток» кол сағаты. 17 лағыл тастағы қолмен құрастырылған механикалық сағат. Корпусы дөңгелек, классикалық пішінді, алтын жиегі бар хроммен қапталған. Циферблатында «Восток», «Сделано в СССР» және «17 камней» деген жазбалары бар. Қара түсті былғары бауымен.

Сағатты Нұрғиса Атабайұлының достары 1985 жылы композитордың 60 жылдық мерейтойына сыйға тартқан. Бұл XX ғасырдың ортасында өндірілген, кеңес дәуіріндегі танымал «Восток» Чистополь сағат зауытының кол сағаты. Тарихы 1941

жылдың күзінен басталған «Восток» Чистополь сағат зауыты КСРО-ның ең үздік сағат брендтерінің қатарына жатады. Чистополь зауытында қолданылған технологиялар кеңестік өнеркәсіптің мақтанышы болып саналды. 1950 жылдан бастап Чистополь сағаттарында жеке секундтық диск, дөнес линза, күнді көрсету дискісі болды. Ерлер мен әйелдердің қол сағаттарын құрастыруда күрделі механизмдер жаппай қолданылды. Кәсіпорын майдан қажеттіліктері үшін жұмыс істейтін зауыт ретінде құрылса да, 1943 жылдан бастап бейбіт өнімдер де шығара бастады. Бұл КСРО-дағы алғашқы «Кировские» қол сағаттары болды. Соғыс аяқталғаннан кейін зауыт негізгі өніміне айналған механикалық қол сағаттарын шығаруға кірісті. Чистополь сағаттары халықаралық мойындауларға да ие болды: 1952 жылы Миландағы халықаралық көрмеде, 1962 жылы Лейпциг халықаралық көрмесінде «Восток» сағаты үлкен алтын медальмен марапатталды [1].

Сыйлықтар тарту дәстүрінде олардың өзіндік иерархиясы бар. КСРО-да сағатты сыйға тарту шектеулі адамдардың артықшылығы болды. Бұл әсіресе белгілі сағат зауыттарының өнімдеріне қатысты. «Восток» сағаттарын Кеңес Одағының саяси көшбасшылары мен танымал адамдарынан бастап, қарапайым азаматтарына дейін таққан. Өткен дәуірдің жаңғырығы ретінде сағаттың артқы қақпағында «Нургиса! В день 60-летия. Нургмет. 1985 г.» деген сыйға беру туралы сөздерді оқимыз. Бұл нақыштап жазылған естелік жазба сағатқа жеке даралық қасиет беріп тұрғаны сөзсіз. Өткеннің әрқашан адамдарды қызықтыратын тартымды құпиясы бар. Әсіресе, тынымсыз бағыты өмірдің өтпелілігін еске түсіретін сағаттар. Көптеген аға буын өкілдері үшін «Луч», «Заря», «Ракета», «Слава» немесе «Восток» сияқты сағаттар өткен дәуірді еске түсіретіні сөзсіз. Кеңес заманында олар күнделікті өмірде қолданылатын қажеттілік болса, қазіргі таңда сирек кездесетін, коллекциялық экспонаттарға айналған.

Дирижер, композитор, виртуозды музыкант, Ұлы Отан соғысының ардагері, КСРО Халық әртісі, ұлы ұстаз, дарынды басшы мен ұйымдастырушы – мұның бәрін қазақ музыкалық мәдениетіне өшпес із қалдырған Нұрғиса Атабайұлы Тілендиев туралы айтуға болады. Ол 500-ден астам төл туындылардың авторы. Осынау мол мұраның жанрлық бағыттары да қайран қалдырады: ән, күй, романс, увертюра, поэма, кантата, опера, балетке арналған музыка. 40 астам пьесаға, 19 фильмге, 17 мультфильмге музыка жазған. Оның «Аққу», «Ата толғауы», «Әлкисса» күйлері, «Саржайлау»,

«Алатау», «Ақжайық» әндері мен «Менің атым Қожа», «Қыз Жібек», «Алпамыс мектепке барады», «Қарлығаштың құйрығы неге айыр», «Ақсақ құлан» фильмдеріне жазған музыкасы қазақ өнерінің классикасына айналған.

Нұрғиса Тілендиев (1925-1998 жж.) Алматы облысының Іле ауданына қарасты Шилікемер ауылында музыканттар отбасында дүниеге келді: әкесі Тіленді шебер домбырашы, күйші, ал анасы Сәлиха ән салып, аккордеонда ойнаған. Нұрғисаның алғашқы шығармашылық тәлімгері әкесі болды, ол оған домбырада ойнауды үйретіп қана қоймай, музыка мен қазақ халқының төл өнеріне деген сүйіспеншілігін оятты. Осылайша, ерте балалық шақтан бастап болашақ дарын иесінің шығармашылығының негізі қалыптаса бастады деуге болады.

Жас таланттың өмірінде белгілі музыкатанушы және композитор Ахмет Жұбанов көрнекті рөл ойнады. Олардың алғашқы кездесуі кездейсоқ болған еді. Жұбанов сол кезде жаңа құрылып жатқан домбырашылар ансамбліне (кейінірек Құрманғазы атындағы академиялық халық аспаптар оркестрі) музыканттар іздеуде еді. Жұбанов Алматы қаласына көшіп келген Тілендиевтер үйінің жанынан өтіп бара жатып, домбыраның дыбысын естиді. Аспапта ойнаған жас баланы көріп, таң қалған композитор Тілендиевтердің үйіне кіріп, бірнеше сағат бойы Нұрғисаның күйін тыңдайды және оны өзі сабақ беретін музыкалық училищеге шақырады. Осылайша жас домбырашының керемет талантын тани білген Ахмет Қуанұлы оның музыкалық тәлімгеріне айналады. Ең үздік оқушысы ретінде Нұрғисаға өз домбырасын сыйға тартады. Жетекшісі Ахмет Жұбанов болған Құрманғазы атындағы қазақ халық аспаптарының оркестрінде Нұрғиса он екі жасында концертмейстер, он төртінде – дирижер көмекшісі болып тағайындалады [2]. Бұл әлемдік музыка өнерінде өте сирек кездесетін жайт екені сөзсіз.

Жас дарынның өнер жолындағы қадамдарын Ұлы Отан соғысы уақытша тоқтатты. Соғыс басталғанда құжат бойынша жасын ұлғайтып көрсеткен ол, 1943 жылы өз еркімен майданға аттанады. Тілендиевтің жауынгерлік жолы Курскіден Берлинге дейін өтті, үш рет жараланды, бірақ барлық сынақтарды абыроймен өтіп, елге «Ерлігі үшін» және «Берлинді алғаны үшін» медальдарымен аман-есен оралды.

Соғыс аяқталған соң, 1947 жылы Құрманғазы атындағы Алматы мемлекеттік консерваториясына оқуға түседі, үшінші курста П.И. Чайковский атындағы Мәскеу консерваториясына

ауысып, 1952 жылы оқуын дирижерлік класы бойынша үздік тәмамдайды. Консерваторияны аяқтап, Мәскеуде Үлкен театр сахнасында тағылымдамадан өткен соң, елге оралып, еңбек жолын Абай атындағы Қазақ академиялық опера және балет театрының дирижері болып бастайды (1952-1961 жж.). 1961-1964 жылдары Құрманғазы атындағы қазақ академиялық халық аспаптары оркестрінің бас дирижері, 1968-1981 жылдар аралығында «Қазақфильм» киностудиясының музыка редакциясының бас редакторы болды [2, 19 б.].

Н.А. Тілендиевтің шығармашылығында және Қазақстанның музыкалық мәдениетінде 1982 жылы «Отырар сазы» фольклорлық-этнографиялық ансамблінің құрылуы айтулы оқиға болды. Осы уақыттан бастап өмірінің соңына дейін Нұрғиса ансамбльдің көркемдік жетекшісі және бас дирижері болды. Шын мәнінде, «Отырар сазы» оркестрі – Тілендиевтің туындысы және оның композиторлық, орындаушылық, дирижерлік шығармашылығының шыңы болып табылады. Оның қазақ халқының ежелгі музыкалық аспаптарына, халық музыкасы мен дәстүрлеріне деген сүйіспеншілігі фольклорлық-этнографиялық оркестр құруда қозғаушы күшке айналды. Маэстро оркестрге музей экспонаттарына айналып, ұмыт бола бастаған қазақтың асатаяқ, жетіген, саз-сырнай, сыбызғы, тұяқтас, үскірік, шанқобыз, шертер сияқты көне музыкалық аспаптарын алғаш енгізді. Композитордың таланты, музыкаға деген жаңа көзқарасы арқасында көне халық аспаптары өзінің бірегейлігін жоғалтпастан, жаңа тәсілдермен шырқалды.

Дәл осы тарихи ауқымдағы оқиғаларға толы кезеңде достары Н.А. Тілендиевке туған күніне «Восток» сағатын сыйға тартқан еді. Бұл сағат отандық музыкада өшпес із қалдырған композитор өмірінің ең жарқын және маңызды кезеңдерінің бірі – өткен ғасырдың 1980 жылдарында «Отырар сазы» оркестрінің құрылған уақыты туралы куәландыратын шынайы ескерткіш болып табылады.

Қазақстан халқы композитордың шығармашылығын әрдайым жоғары бағалады. 1998 жылдың тамызында, өмірден озар алдында Нұрғиса Тілендиев «Халық Қаһарманы» атағымен марапатталды. Бұл оның қазақстандық өнерге сіңірген ерен еңбегінің лайықты мойындалуы еді.

Сурет 2 – Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Н.А. Тілендиевті «Халық қаһарманы» атағымен марапаттау сәті. Алматы, 24.08.1998 ж. (Президенттік орталықтың архив қорынан)

Сурет 3 – Солдан оңға қарай: Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев, композитор Н.А. Тілендиев, композитордың жұбайы, Қазақстан Республикасының Еңбек сіңірген әртісі Д. Тілендиева. Алматы, 24.08.1998 ж. (Президенттік орталықтың архив қорынан)

Аталған сағатты композитордың өмірлік серігі, Қазақстанның еңбек сіңірген әртісі Дариға Тілендиева ұлы тұлғаның шығармашылығына әрдайым қолдау көрсетіп келген Н.Ә. Назарбаевқа 1999 жылы 30 шілдеде Алматы қаласында өткен кездесуі кезінде сыйға тартқан. Қазақстандық музыка мәдениетінің

тарихына есімі алтын әріптермен жазылған, сан қырлы талантымен, әуен-сазымен қазақ даласын тербеткен бірегей дарын иесі – Нұрғиса Тілендиев өмірінің кейбір сәттеріне куә болған сағат қазіргі таңда музей жинағының жауһарларының біріне айналды.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 История ЧЧЗ Восток [Электрондық ресурс]. – URL: <https://vostokwatch.ru/istoriya-zavod-vostok> [жүгіну күні 05.07.2023 ж.].
- 2 Қыдырбек Б. Қазақтың ұлы Нұрғиса. – Алматы, Санат, 1999, 248 б.
- 3 Исакова Г.Н. Национальные истоки песенного творчества Н. Тлендиева. – Алматы, 2012, 148 б.

Г.Н. ПОТАНИН АТЫНДАҒЫ МҰРАЖАЙ ҚОРЛАРЫНДАҒЫ ЖӘНЕ МҰРАҒАТ ҚОРЛАРЫНДАҒЫ СТУДЕНТТЕРДІҢ ТАРИХИ ДЕРЕКТЕРМЕН ЖҰМЫС ЖАСАУ ДАҒДЫЛАРЫ (ЖҰМЫС ТӘЖІРИБЕСІНЕН)

ЕЛЬМУРАТОВА Б. Ж.

т.ғ.к., қауымд. профессор, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

КУЛУМБАЕВА М. Ж.

магистр, аға оқытушы, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

АУБАКИРОВ М. Н.

магистр, оқытушы, Торайғыров университеті Жоғары колледжі, Павлодар қ.

2022-2023 оқу жылының екінші семестр бойы «Жоба 1 (Мұражайлардағы мұрағаттық құжаттармен жұмыс істеудің негізгі дағдылары)» пәні бойынша Тар-301 тобының студенттері Г.Н.Потанин атындағы тарихи-өлкетану мұражайларына, оның филиалдары мен қорларына және Павлодар облысының мемлекеттік мұрағатына (ПОММ) барып, белсенді ізденіс жұмыстарын жасады. Жұмыс жасаған кезде студенттердің ғылыми және тәжірибелік іс-әрекеттегі дағдылары дамытылды.

Жалпы осы пәнді меңгергенде студенттер ғылыми біліммен танысты, олардың дайындығы мен зерттеу жұмыстарын жүргізуге мүмкіндігі курстық жұмыс арқылы көрсетілген.

Курстық жұмыс - теориялық және терендетуге бағытталған оқушылардың тыңдау процесінде алған қолданбалы білімдері дәрістік курстарда, практикалық сабақтарда ғылыми-зерттеу

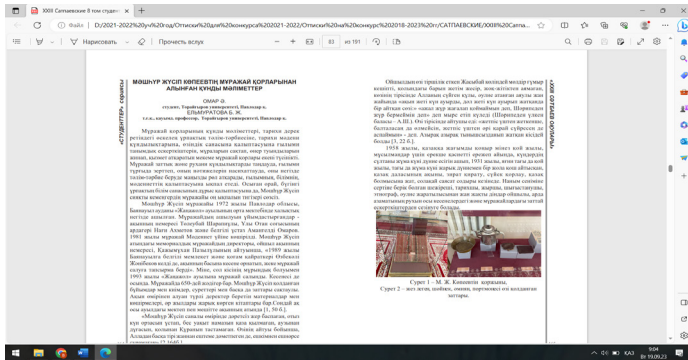
жұмысының дағдыларын меңгеру және басылымдарды дайындаудың алғашқы тәжірибесін алу.

Біз бірнеше жұмыстарын назарларыңызға ұсынамыз. Мысалы, Бейсенбі Толғанайдың курстық жұмысы «Ақтоғай ауданының тарихы». Бұл тақырыпты алған себебі - ол өз туып өскен жерінің қалыптасу тарихы қызықтырды. Бірінші тарауда Ақтоғай ауданының тарихы туралы мәлімет зерттелінген. Екінші тарауда Ақтоғай ауданының әлеуметтік-экономикалық дамуы қарастырылған. Бұл тақырыпты зерттеу барысында Бейсенбі Т. Потанин атындағы мұражайындағы қорларда келесі деректермен жұмыс жасады: 1. Куйбышев ауданының №8 шкафтағы, «Краснокутский район» деп аталатын құжаттың, нөмірі үшінші сөредегі 222-іс тізбесі; 2. «Актогайский район (б. Краснокутский)» деп аталатын құжаттың №8 шкафтағы, нөмірі үшінші сөредегі 16-іс тізбесі [1]. Және сонымен қатар, Павлодар облысының мемлекеттік мұрағатында жұмыс жасаған қорлары: 919,1271,565 [2]. ПОММ-да жұмыс жасаған кезде Бейсенбі Т. Ақтоғай ауданының тарихы жайлы көп жерде кездеспейтін деректер тапты. Мысалы, бұрын «Ветловая гора» аталған (1900 жылдары) ауданның үлкен елді мекенге айналуына өздерінің үлестерін қосқан, ауданнан шамамен 45-50 шақырым жердегі «Тайқоныр» тұзды көлінің тұрғындары ағайынды Токтас, Токтамыс деген байлардың кәсібінің ықпалы болған. Олар көлдің тұзын игеріп, осы пристань арқылы Омбыға жеткізіп, сауда жасаған. Бұл жайлы интернет ресурстарында ақпарат табылмайды, тіпті ауданды зерттегендердің еңбектерінен кездестіре алмаймыз, бұл деректі Павлодар облысының мемлекеттік мұрағатында жұмыс жасаған кезде анықтадым деп жазады студент.

Келесі студенттің Омар Әнианың курстық жұмыстың тақырыбы «Мәшһүр Жүсіп Копеев мұражайы». Мұражайдағы бағалы қолжазба туындылары мен ғылыми танымдық жәдігерлермен танып, рухани құндылықтарды ғылыми түрде қарастырып, өзіндік сана ретінде тәлім тәрбие беруде атқаратын рөлін талдау жасалынды. Ғылым жолында болған жерлерін зерттеп, заттай рухани құндылықтарының маңыздылығын зерттеп түсінік берілді. Мәшһүр Жүсіп шығармаларындағы рухани адамгершілік тәрбиесінің мәселелерін осы уақытқа дейін әр ғылым саласы өзінше қарастырып келеді. Жалпы дүниетаным әлемі сан алуан болғандықтан ғылым саласы өзіндік қызығушылығын табуда. Сондықтан, Мәшһүр Жүсіп ғылымы шеңберінде талдау жасап – заттай тарихи құндылықтары бойынша негізгі еңбектер туралы түсінік берілді.

Потанин атындағы Павлодар облыстық тарихи-өлкетану мұражайы қорларында жұмыс жасағанда, Мәшһүр Жүсіп Көпеевтің арабша, парсы, тіліндегі қолжазбалары мен ғылым жолында болған жерлері, Бухара Калян мешіті суреттері. Сонымен қатар мұражайдың ашылуына мемлекет және қоғам қайраткері Өзбекәлі Жәнібековтың бұрындығымен ашылғаны жайлы деректер таптым. Және де Мәшһүр Жүсіп Көпеевтің мемориалдық мұражайына барған кезде ұлы Абайдың әкесі Құнанбай қажының мекеден әкелінген құранын, өзі қолданған жеке заттарын көру, сонымен ұлы Абаймен Жидебайда кездескені жайлы деректер жаңалық болды деп жазады студент [3].

Омар Әниля 2023 жылғы «XXIII Сатпаев оқуларына» өз нәтижелерін ретке келтіріп, халықаралық конференцияға қатысып, «Мәшһүр Жүсіп Көпеевтің мұражай қорларынан алынған құнды мәліметтер» атты мақаланы ұсынып, 1 орынға ие болды (жетекші Ельмуратова Б.Ж.).

Сурет 1

Мұқатай Әмірханның тақырыбы «Павлодар қаласындағы Қалалық Саябақ кеңістігінің тарихы». Курстық жұмыста Павлодар қаласының ең көркем жерлерінің бірі Қалалық Саябақ (Горсад) жайлы баяндалады. Кеңес заманындағы Павлодар қаласында өтіп жатқан діни және мәдени саясатты Қалалық Саябақтың тарихынан көре аламыз. Жалпы, Павлодарлық Қалалық Саябағының кеңістігінің тарихынан біз бір қоғамдық орынның мысалында кеңес заманында өтіп жатқан идеологиялық саясатын түсінуге болады.

Павлодар қаласындағы Қалалық Саябақтың тарихын жан-жақты қарастыру үшін осы жұмыстың авторы Бектурова 62/1 көшесінде орналасқан Павлодар облысының мемлекеттік мұрағаттағы Павлодар облысының мәдениетіне арналған № 400 фондтың бірінші және үшінші тізімдемелеріндегі істермен жұмыс істеген [4]. Сонымен қоса осы курстық жұмысты жазу барысында Потанин атындағы тарихи өлкетану мұражайының қорындағы №11 шкафтағы 4 сөресіндегі № 25, № 26 және № 27 папкалармен жұмыс істеді [5]. Осы жұмыстың жаңалығы Павлодар қаласындағы Қалалық Саябақтың тарихындағы кеңес идеологиясының рөлін, оның саябақтың өміріндегі көрінісін, осы саябақтың кеңес заманында өткізіліп жүрген іс-шараларын қарастырып зерттеуінде болды.

Сурет 2

Жалпы, Тар-301 тобының барлық студенттері (11 бала) мұрағат және мұражайдың қорларында белсенділік танытып, өз тақырыптары бойынша керекті, қызықты мәлімет тауып, курстық жұмысты ойдағыдай жазып, жоғары дәрежеде қорғады.

Сурет 3

Сонымен, студенттер қорлардағы жұмыс жасау барысында әр түрлі тарихи деректермен танысып, олардан қоғамдық құбылыстар мен процестер туралы шынайы мәлімет алды. Зерттеушілердің назарында деректің пайда болу проблемасы және дерек авторы, олардың шығу және жасалу тарихы, олардың мазмұнын талдау және түсіндіру, деректердегі сақталынған мәліметтердің толықтық, шынайылық деңгейін анықтау мәселелері болды. Бұл пән арқылы алынған дағдылары, дипломдық жұмысты жазу барысында үлкен көмек болады деп сенеміз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Павлодар облысының Г.Н.Потанин атындағы тарихи өлкетану мұражай қорлары:

а) Куйбышев ауданының тұрақты сақталатын №6 таңбадағы, «Краснокутский район» деп аталатын құжаттың, нөмірі үшінші сөредегі 222-іс тізбесі;

б) «Актогайский район (б. Краснокутский)» деп аталатын құжаттың № 1-4 аралық таңбадағы, нөмірі үшінші сөредегі 16-іс тізбесі.

2 Павлодар облысының мемлекеттік мұрағаты (ПОММ) - Қ. 919, Т.1, І.23, Б.19-20; ПОММ - Қ. 1271, Т.1, І.114, Б.7; ПОММ - Қ. 565, Т.3, І.27, Б.10.

3 Павлодар облысының Г.Н.Потанин атындағы тарихи өлкетану мұражайы 2/2 Көпеев М.Ж. шкаф 5,сөре.

4 Павлодар облысының мемлекеттік мұрағаты (ПОММ). Қор №400, тізім №3, іс №12, 16 бет.

5 Павлодар облысының Г.Н.Потанин атындағы тарихи өлкетану мұражайының қоры, №11 шкаф, 4 сөре, папка №25, 26, 27.

АБАЙ – ШӘКӘРІМНІҢ ШАБЫТТАНДЫРУШЫСЫ, ЖӘНЕ РУХАНИ ЖЕТЕКШІСІ

ЖҰМАН Б. Б.

магистрант, Философия және психология факультеті, Академик Е. А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ.

ЖУСУПОВА Б. Ж.

ғылыми жетекші, PhD, профессор ассистент

Абай және Шәкәрім. Екі тұлға. Екі алып. Тарих беттерінде де, әдебиетте де айтарлықтай өзіндік орыны бар, қазақтың маңдайына біткен, бағына бұйыртып туған, біртуар азаматтар. Олардың өмір жолы қалай бір арнада тоғызса, шығармалары да бір бағытта сабақтасқан. Қозғайтын тақырып, ондағы негізгі ой, мақсат, түйін, мән. Барлығы үндесіп, ұштасып жатыр.

Құнанбайдың бәйбішесі Күңкеден Шәкәрімнің әкесі Құдайберді туса, Құнанбайдың екінші әйелі Ұлжаннан ұлы ақын Абай туған. Сонымен, Шәкәрім – Абайдың немере інісі.

Абайдың:

«Атадан алтау,

Анадан төртеу,

Жалғыздық көрер жерім жоқ» [2,73], – деген, өлең жолдарындағы алтаудың біреуі – Құдайберді. Құдайберді Шәкәрімнің жеті жасында қайтыс болады, содан Шәкәрім атасы Құнанбайдың бауырында өскен. Шәкәрім «Кешегі тірі жүрген екен қайда?!» деген, әкесінің өлімін мұңая есіне алатын өлеңін әжесіне оқып бергенде «бұдан былай өлең шығарма, ол ірі тұқымның айналысатын ісі

емес» деп, тыйым салыпты. Осы жерде Абай: «жастың талабын шектемендер», – деп Шәкәрімге ара түсіпті. «Осы қолдау менің ақын болуыма тікелей әсер етті» деп Шәкәрім ұдайы айтып жүреді екен. Құдайберді өлерде Абай оған: «Балаларыңды әке орнына бағу қарызым болар, жетімдік көрсетпеспін» деп, ант еткендей болған екен. Айтқанындай, Абай содан бері Құдайбердінің балаларын өзімен бір туысқан Оспаннан да, тіпті бауыр еті өз балаларынан да қатты еркелететіні Мұхтар Әуезовтің «Абай жолы» романында нақтылап айдан анық айтылған. Қаршадайынан-ақ ерекше зеректік танытқан Шәкәрімді Абай өз қамқорлығына алып, ақындық өнерге баулыды. Абайдың тұлғалық, ақындық үлгісі – Шәкәрімнің өмірлік шабыттандырушы бейнесі. Рухани жан дүниесі бай, дана тұлғаның тағлымды тәрбиесі ақынның даналыққа күштар, парасатты ой иесі, талантты ақын әрі қайталанбас тұлға ретінде қалыптасуына зор ықпал етті.

Абай – Шәкәрімнің өмірлік ұстазы, шабыттандырушысы және рухани жетекшісі. Абай жас ақынның әр өлеңін саралап, сынап, ақын болып жетілгенінше ұштап отырған. Бұл туралы, сол заманның куәгері, «Абай жолы» романының авторы, талантты жазушы Мұхтар Әуезов Ұлы Абайдың маңайына шоғырланған талантты жастар туралы айта келіп, былай деп жазады: «... Ондай ақын төртеу. Оның екеуі Ақылбай, Мағауия – Абайдың өз балалары, мұның екеуі де 1904 жылы Абай өлген жылы өлген. Қалған екеуі Көкбай, Шәкәрім. Осы төрт ақын Абайдың толық мағыналы шәкірттері» [1, 56]. Жазушының айтқан төрт ақынының ішіндегі ірісі Шәкәрім. Шындығында да Шәкәрім Абайдың ең талантты әрі ең мол мұра қалдырған таланты шәкірттерінің бірі. Бір әулеттен қос бірдей ұлы ақын, ақын ғана емес, философ, сазгер, қайраткер адамның шығуы бұл әулеттің тектілігінің, атаның бойындағы тазалықтың белгісі.

Тақырып, мазмұн, мағына жақтарынан карағанда ұстаз бен шәкірттің өлеңдері, қарасөздері ұштасып жатады. Ұстазының тәлімдік, тәлімгерлік таланты шәкіртінің сегіз қырлылығында өз көрінісін табады. Абай шығармасында кездесетін, өзіне дейін қазақ мәдениетінде ұшыраспайтын құбылыстарды дамыта білген. Қазақ халқының этногенезі туралы Абай екі ауыз сөз қалдырып, сол сөзінде этногенезді зерттеу бағдарын анықтаған. Ұстазының тапсырмасымен Шәкәрім 19 жасынан мәліметтерді жинақтап, мазмұн және форма жағынан ерекше «Түрік, қырғыз-қазақ хәм хандар шежіресін» құрастырған. Өзге дәстүрлі шежірелерден айырмашылығы – тек қана жүздер мен рулардың пайда болуы

туралы аңыздардың жазба түрдегі жинағы емес, бұл автордың қазақ елінің тарихи санасын, ұлттық сезімін жоғары көтеретін тәлімдік ойлар қорытындысы еді.

Абайдың «Қарасөздері» – қазақ философиясының негізгі ой толғанысы болса, Шәкәрімнің «Үш анығы» – қазақ философиясының шыңы іспетті. Форма жағынан қарастыратын болсақ Абай туындысы әдеби эссе, ал, Шәкәрімнің «Үш анығы» – трактат. Екі ойшылды да қызықтырған ортақ тақырып жан мәселесі.

«Өлсе өлер табиғат, адам өлмес,

Ол бірақ қайтып келіп, ойнап-күлмес.

«Мені» мен «менікінің» айрылғанын

«Өлді» – деп ат қойыпты өңкей білмес.» [2,89] – деген Абайдың пікірін Шәкәрім түрлендіреді. Оның тұжырымында дүниедегі барлық нәрсенің жаны бар, жан өлмейді, өзгереді, өзгерген сайын өседі, жоғарылайды: сезімді жан (инстинкт), аңғарлық жан (сана), ойлайтын жан (ой), ақылды жан (ақыл). Жан мәселесін қарастырғанда Шәкәрімнің буддизм қағидаларымен таныс болғаны шығармаларынан белгілі. Көктайдың айтуынша, өз кезеңінде Абай буддизм негіздерін зеттеп үлгермедім деп өкінген екен. Абай мен Шәкәрім екеуіне ортақ ой – негізгі діни қағидаларды жоғары рухани-құлықтық (моральдық) қағидалар ретінде түсіндірген.

Шәкәрім Абайды ұстаз ретінде өзі ғана меншіктемей, бар қазақ баласын Абайды тануға, Абайдан үйренуге, одан үлгі алуға шақырды. Ол туралы ақынның алғашқы өлеңдерінің бірі «Жастарға» өлеңінен байқауға болады:

«Кел жастар, біз бір түрлі жол табалық,

Өшпес өмір, таусылмас мал берерлік.

Бір білімді данышпан жан табалық,

Ал, енді олай болса, кімді алалық,

Қазақта қай жақсы бар көз саларлық?

Шын іздесек – табармыз шыны ғалым,

Жалыналық Абайға, жүр, баралық,

Білімді сол кісіден ізденелік!

«Әдейі іздеп біз келдік сізге» делік.

«Өмір зая болмастық өнер үйрет,

Ақылыңды аяма бізге» делік.

«Көп қуға көзіңізді сүзбе» делік!

«Ұқпас деп бізден үміт үзбе» делік!

«Залымдар заң үйретіп адастырды,

Бізді сал жөнделерлік ізге» делік!» [3,79] – деп жазады. Бұл кезде Шәкәрім 19 жаста болатын. Ақын өлеңін одан әрі жалғап былай дейді:

«Бұл Абай саудагер ғой ақыл сатқан,
 Әртүрлі асылы көп өтпей жатқан.
 Тегін білсең –аласың, бос береді,
 Тұстасынан ешкім жоқ мұны тапқан.
 Қой, жігіттер, күн болды ойланарлық,
 Білім, әдет, ақылды ойға аларлық.
 Надандықтан еліріп босқа жүрсек,
 Мына заман көрсетер бізге тарлық!
 Өзің біліп біреуге қылсаң жарлық,
 Асыл сол –ақыл, білім бойда барлық.
 Айла, өтірік, арысздық өнер емес,
 Мен де анаудай болсам деп таласарлық.
 Үлкендерде мінез жоқ танданарлық,
 Олардың қылған ісі – ұрлық-қарлық.
 Арам ойды ақыл деп ардан күсіп,
 Түбінде тартқызбай ма ол бір зарлық?
 Мынау Абай – бір ғалым жол шығарлық
 Замандасы болмады сөзді ұғарлық.
 Амалы жоқ, айналды енді бізге,
 Күн туды етегіне жабысарлық» [3,102].

Абай мен Шәкәрім философиясы қазақ философиясының қос биігі. Мәселен, қазақ дүниетанымында ақыл категориясына Шәкәрімдей ден қойып, тоқталып, оның табиғатын аша білген ақын жоқтың қасы. Осы бір үзіндінің өзінде «ақыл» сөзі бірнеше рет қайталанады. Оның шығармаларындағы «таза ақыл», «жанды ақыл», «азат ақыл», «анық ақыл», «саяз ақыл», «аз ақыл», «сау ақыл», «арлы ақыл», «мас ақыл», «шын ақыл», «еркін ақыл», «өз ақыл», «мол ақыл», «ақыл-айна», «ақыл-нұр», «жайлы ақыл», «толық ақыл», «терең ақыл» деген сияқты тіркестер Шәкәрім дүниетанымындағы ақыл категориясына терең бойлай білгендігінің көрінісі.

Шәкәрім Абай шәкірттерінің арасындағы басқасынан гөрі ғұмыры ұзақ болғаны ғана емес, артына ең мол мұра қалдыра білгені де. Оның поэзиясы, оның дүниетанымы турасында, Абайдың ақындық дәстүрінде туған. Құнарлы топырақтан нәр алған қуатты әрі бай поэзия. Ақынның дастандары мен лирикалық шығармаларында қараша халқының өткені мен бүгінгінің ізі сайрап жатыр. Алапат рухани күш-қуат, ширақ сезім, терең мұн, ауыр қайғы, жан рахаты

мен мөлдір сезім, ар мен ұят, адамдық пен адалдық – бәрі-бәрі Шәкәрім поэзиясының өне бойынан өз орнын тапқан. Бір сөзбен айтқанда оның шығармалары өз заманының бет-бейнесі, айнасы болды, бірақ ол кез келген құбылысты талғаусыз бейнелей берген жоқ. Оның шығармаларынан шынайы поэзияға, кемелденген кең құлашты талантқа тән айрықша белгі болып табылатын ой жүйесінің қарапайымдылығы мен ұғынықтылығы айқын аңғарылып тұрады. Шәкәрім шығармаларындағы шыншылдық – Абай мектебінен бастау алған тәлімнің нәтижесі, оның шығармаларындағы халықтық сипат, әлеуметтік астар, тақырып өзектілігі, арқалаған жүгінің ауырлығы, адам мен қоғам мәселелерін бірлестікте бейнелей алу шеберлігі, көркемдік және жаңашылдық ізденістер нәтижесі. Абай дүниеге әкелген көркемдік тәсілдің бек орнығуына, ұлттық әдебиетімізден ойып тұрып өз орнын табуына, құлаштап өркен жоюына Шәкәрім өзінің қоғам бейнесін бояусыз бейнелеген алып жырларымен өлшеусіз зор үлес қоса білді. Бұл да бір Шәкәрім шығармашылығының шығар биігін нұсқай алды.

Шәкәрімнің терең мағыналы шығармашыл мұрасының өн бойынан Абайдың реалистік сарыны, көркемдік, эстетикалық танымының әсері үнемі белгі беріп отыратыны да ұстазының шәкірт санасына сіңіре білген Ұлы Абай ақындық мектебінің жемісі.

Ойымды қорытындылай келе, тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйінін айтатын болсам, Абай Шәкәрім шығармашылығының бастауы, дүниетанымын қалыптастырушы, шабыттандырушы дара тұлға. Абай дүниетанымы, оның сөз саптауы өте күрделі терең мағынаға ие. Оны ә дегеннен түсіне салу оңай олжа болмақ емес. Оны түсінудің төте жолы Шәкәрімді оқу. Абай Шәкәрім дүниетанымы бір-бірімен үндескен, сабақтасқан, толықтырылған.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Абай жолы // Мұхтар Әуезов. —Алматы: «Фолиант», 2021. – 1874 б.
- 2 Қалың елім қазағым... // Абай Құнанбайұлы. – Алматы: «Атамұра», 2002. – 85 б.
- 3 Шәкәрім шығармалары // — Алматы: Жалын, 1988. — 580 б.

ПОСЛАНИЯ ПРЕЗИДЕНТА КАК СТРАТЕГИЯ РАЗВИТИЯ ГОСУДАРСТВА

КАРАГИЗОВА Г. Б.

к.и.н., Президентский центр Республики Казахстан, г. Астана

Ключевым политическим событием года любого государства является послание президента народу, которое определяет стратегические приоритеты развития страны. Послание справедливо воспринимается не только как важнейший документ, определяющий ключевые тренды политического сезона, но и модель развития государственности в сложный, переходный период развития страны. Например, многие послания президентов США стали дорожной картой развития Америки – «Новая свобода» В. Вильсона, «Новый курс» Ф. Д. Рузвельта, «Новые рубежи» Д. Кеннеди и т.д.

Традиция ежегодных посланий президента в Казахстане уходит своими корнями в 1996 год. За эти годы они стали своеобразным феноменом социальной инженерии высшего должностного лица и народа.

Послания Президента Казахстана К. Токаева заложили новые парадигмы государственного строительства в республике. Через все послания красной нитью проходят идеи формирования эффективного государства с сильным гражданским обществом, нового гуманитарного измерения государственной политики, безоговорочной ставки на человеческий капитал.

К. Токаев сформировал новую политическую традицию в стране – начинать первую сессию Парламента после летних каникул с Послания народу. Открывая новый политический сезон Президент не только определяет ключевые тренды предстоящего года, но и анализирует результаты уходящего. Таким образом, каждое из посланий становится своеобразной отправной точкой дальнейшей нормотворческой деятельности высшего представительного и законодательного органа, а также генеральной линией – для исполнительных органов власти.

В первом Послании «Конструктивный общественный диалог – основа стабильности и процветания Казахстана» (2 сентября 2019 г.) К. Токаев чётко обозначил главную цель политических преобразований. Основой стабильности, по мнению Президента, должна стать формула политической системы «Сильный Президент – влиятельный Парламент – подотчетное Правительство». Заявленная

им концепция «Слышащего государства», представляющая постоянный диалог власти и общества, нацелена на формирование гармоничного государства, «встроенного в контекст современной геополитики». В Послании Глава государства выделил пять основных блоков, таких как современное эффективное государство, обеспечение прав и безопасности граждан, развитая и инклюзивная экономика, новый этап социальной модернизации, сильные регионы – сильная страна.

В целях реализации ключевых положений Послания был принят комплекс НПА (Административный процедурно-процессуальный кодекс, Кодекс «О здоровье народа и системе здравоохранения», Закон «О статусе педагога», Закон «О мирных собраниях», поправки в Уголовный кодекс РК, Закон «О внесении изменений и дополнений по вопросам государственной службы и противодействию коррупции», Концепция развития гражданского общества до 2025 года и т.д.), а также разработаны сроком на 5 лет госпрограммы (индустриально-инновационного развития, «ДКБ-2025», «Денсаулык», развитие регионов и т.д.). На создание развитой социально-экономической инфраструктуры и проведение справедливой социальной политики были направлены ряд новаций: с 1 января 2020 года субъекты МСБ на 3 года освобождались от подоходного налога; введен мораторий на проверки субъектов МСБ сроком на 3 года; заработная плата повышена учителям – на 25%, работникам культуры – на 35-50%, работникам социальной сферы – на 30-60%; студентам высших учебных заведений повышена стипендия на 25% и т.д. [1].

Следующее Послание было представлено общественности в достаточно непростых условиях и требовало оперативных ответов на острые болезненные темы, а также отражало комплексный подход и видение на среднесрочную перспективу. Послание «Казахстан в новой реальности: время действий» (1 сентября 2020 г.) определило антикризисный курс и приоритеты социально-экономического развития страны. Структурно масштабный программный документ состоял из 11 частей, но наибольшее внимание уделено трем важнейшим направлениям – госуправление, экономика и социальная сфера.

Позитивный резонанс в обществе вызвало реформирование системы государственной службы и особенно квазигосударственного сектора, вопросы поддержки бизнеса, защиты прав предпринимателей. Постепенному переходу к

сервисной модели государства, формированию открытого и эффективного госаппарата способствовали ряд реформ: созданы Министерство по чрезвычайным ситуациям РК, Агентство по стратегическому планированию и реформам с прямым подчинением Президенту РК, Агентство по защите и развитию конкуренции с прямым подчинением Президенту РК, Комиссия по реформе правоохранительной и судебной системы при Администрации Президента РК и т.д.; упразднен институт ответственных секретарей и т.д. Правительством оперативно реализовано два пакета антикризисных мер (более 4,5 миллионов казахстанцев, временно потерявших доходы, получили социальную помощь) [2].

Очередное третье Послание Президента страны «Единство народа и системные реформы – прочная основа процветания страны» (1 сентября 2021 г.) озвучено в период нарастания региональной напряженности и продолжающегося в мире кризиса глобализации. В Послании прозвучали актуальные и своевременные инициативы, направленные на повышение уровня благосостояния общества. Представлены конкретные предложения и поручения Правительству, акимам и государственным органам на местах, начиная от регулирования цен на социально-значимые товары и продукты питания до создания в республике цифрового хаба, объединяющего самые современные цифровые технологии.

Реализация инициатив Президента страны стала реально ощутимой в обществе. Через «Отбасы банк» по программе «Нұрлы жер» выдано свыше 20 тысяч льготных займов на общую сумму около 230 млрд тенге. По программе «Бақытты отбасы» квартиры приобрели 4 216 семьи, по программе «Шаңырақ» – 11 087 семьи, по направлению «Строительство кредитного жилья» было выдано 4 987 займа. Свыше 1,7 млн граждан воспользовались своими пенсионными накоплениями для улучшения жилищных условий и решения социальных вопросов на сумму 3,1 трлн тенге. По итогам 2021 года 82 252 казахстанские семьи отметили новоселье [3].

Послание «Новый Казахстан: путь обновления и модернизации» (16.03.2022 г.) определило ключевые аспекты масштабной и всесторонней модернизации казахстанского общества. Инициативы Главы государства, отраженные в Послании, направлены не только на преодоление беспрецедентных вызовов, но и перезагрузку общественных ценностей, формирование нового качества нации, новой модели государственного устройства. К. Токаев отметил, что содержание и масштабы Послания выходят за рамки одного

года. Однако, в течение небольшого периода была осуществлена кардинальная трансформация общественно-политической и социально-экономической сфер общества. На финансирование актуальных инфраструктурных и социальных проблем жителей регионов направлено 4,6 трлн тенге. Инженерной инфраструктурой обеспечено более 55 тыс. земельных участков под ИЖС (при плане 47 тыс.), проложено более 1110 км инженерных сетей [4].

Январские события, ставшие беспрецедентным вызовом целостности страны, во-многом определили кардинальный характер преобразований в стране. Масштабная политическая модернизация, направленная на демополизацию политической власти, формирование эффективного государственного аппарата, обеспечение честной и свободной политической конкуренции, во-многом стала возможной благодаря инициированной Главой государства конституционной реформе. Конституция «Второй республики» стала адекватным ответом на внутривнутриполитические и внешнеполитические вызовы и свидетельствует о дальнейшем продвижении демократических реформ.

Конституционная реформа 2022 года продолжила курс на политическую модернизацию. Поправки в Конституцию республики, по словам Президента, были направлены на «укрепление системы сдержек и противовесов»; проголосовав за них, граждане скажут «решительное «нет» коррупции, nepoтизму, монополии в политике и экономике». Конституционная реформа предполагала внесение изменений в 33 статьи Конституции, 7 конституционных законов и более 15 законов, а также принятие более 20 законов, что демонстрирует масштабность политических нововведений [5]. Конституционная реформа стала своеобразной основой для нового общественного договора. В соответствии с поправками в Конституцию сокращаются полномочия Главы государства, значительно усиливается роль Парламента и местных представительных органов, системно укрепляется правозащитная сфера, воссоздается Конституционный суд, закрепляется окончательная отмена смертной казни и т.д. По данным Центральной комиссии референдума, 77,18 процента казахстанцев, проголосовавших на республиканском референдуме, поддержали предлагаемые поправки в Конституцию [6].

Конституционный референдум 5 июня 2022 г. был критически важен с точки зрения формирования политической культуры Нового Казахстана. Высокий уровень консенсуса общества в ходе

референдума продемонстрировал серьезные изменения жизненных установок, ценностей, ожиданий в обществе, формирование новой формации граждан. Приняты конституционные законы о Прокуратуре, об Уполномоченном по правам человека, Указ «О мерах по дебиюрократизации деятельности государственного аппарата», План антикризисных мер на 2022 г., План по обеспечению продовольственной безопасности на 2022-2024 гг. и т.д. Изменения в административно-территориальном устройстве страны были направлены на совершенствование региональной политики. Созданы 3 новые области – Улытауская, Абайская и Жетысуская.

В своем Послании «Справедливое государство. Единая нация. Благополучное общество» (1 сентября 2022 г.) Глава государства отметил, что конституционная реформа стала основополагающим шагом в созидании Нового Справедливого Казахстана. Логичным продолжением политической трансформации стало объявление Президентом в ходе Послания нового электорального цикла, который должен был начаться с выборов Президента осенью и продолжится выборами депутатов в Мажилис и маслихаты всех уровней весной 2023 года. Несомненно, это позволит к середине 2023 года осуществить перезагрузку и обновление всех политических институтов, что стратегически важно в свете задач по формированию прочного политического фундамента Справедливого Казахстана.

В результате внеочередных выборов Президента Казахстана, которые состоялись 20 ноября 2022 г., К. Токаев убедительно победил в первом туре с результатом 81,31 % при общей явке избирателей 69,44 % [7]. 14 января 2023 года в Казахстане состоялись выборы депутатов Сената Парламента Казахстана, в результате избраны 16 новых сенаторов, четверо переизбраны, т.е. верхняя палата обновилась на 80% [8].

Внеочередные выборы депутатов Мажилиса Парламента Казахстана, которые состоялись 19 марта 2023 года, открыли новую страницу в политической истории страны и стали важнейшим этапом комплексной перезагрузки ключевых государственных институтов. В соответствии с изменениями в Конституцию страны по итогам референдума 2022 года 70 % депутатов Мажилиса избирались по партийным спискам, а 30 % – по одномандатным округам.

По смешанной избирательной системе прошли и выборы в маслихаты областей и городов республиканского значения. В рамках политических реформ Президента в Законе «О выборах» была

снижена планка для прохождения партий в Мажилис с 7% до 5%. Эти инициативы стали важнейшим шагом на пути к политической инклюзии.

По мнению К. Токаева, проводимые реформы направлены на формирование сбалансированной системы властных институтов, расширение возможностей участия граждан в политическом процессе, повышение эффективности государственного управления. Несомненно, данные нововведения откроют новую страницу не только в истории формирования государственных институтов и политических партий в Казахстане, но и политической культуры общества. Все изменения в избирательной системе преследовали одну цель – построение справедливого Казахстана, устранение политического, социального и экономического неравенства в стране на системном уровне.

Выборы в Мажилис ознаменовали новый виток в политической истории нашей страны. Политические инициативы Президента нашли свое завершение в итогах выборов: 6 политических партий и 29 одномандатных депутатов представлены в Мажилисе Парламента РК. Такой многопартийный состав в предыдущий раз избирался 24 года назад, в 1999 году. Состоявшиеся выборы показали высокий уровень политической активности общества и формирование реально конкурентной политической среды. В конце февраля ЦИК зарегистрировал 14 207 человек, в т.ч. 892 кандидата в депутаты Мажилиса. Конкуренция составляла почти 20 человек на место [9]. За всю историю выборов в Парламент нашей страны это самый высокий уровень политического участия и конкурентности.

Выступая на первой сессии Парламента VIII созыва 29 марта т.г. Президент отметил: «Высокую активность продемонстрировали как избиратели, так и кандидаты. Серьезная конкуренция политических партий за голоса избирателей развернулась в каждом уголке страны» [10].

Таким образом, каждое из Посланий К. Токаева является важнейшим программным документом, направленным на формирование идейно-ценностной картины в общественном сознании и отражает новые принципы государственного строительства в республике. Особенностью всех посланий К. Токаева является их нацеленность на формирование инфраструктуры и институциональных основ, которые обеспечивают проведение планомерных реформ и учитывают особенности текущей ситуации. Во всех посланиях представлено комплексное видение ситуации, а

также оценки и предложения, адресованные конкретным целевым аудиториям.

Президент в своих Посланиях четко обозначил образ Нового Казахстана – это эффективное государство с сильным гражданским обществом, с культурой высокой политической ответственности, без которой невозможен устойчивый и всесторонний прогресс. В сфере экономики процессы демонополизации и структурной перестройки направлены на повышение её эффективности, основными показателями которой являются рост ВВП, создание качественных рабочих мест и увеличение реальных доходов населения. Ликвидация олигополии наравне с другими системными изменениями должны повысить доходность большинства граждан и покажут им путь из той «ловушки бедности», в которой они находятся. Глава государства практически в каждом Послании озвучивал злободневные вопросы, вскрывая «нарывы» казахстанского общества.

Инициативы Президента, отраженные в Посланиях, продолжают определять политическую повестку страны и создают импульс для дальнейших поэтапных и системных реформ, задают направление организационной, регуляторной и законотворческой деятельности госсектора, формируют основу деятельности правительства, министерств и местных исполнительных органов.

Главный результат инициатив, заложенных в посланиях Президента, в том, что сформирован новый политический дискурс, нацеленный на изменения политической культуры и социальной ответственности. Следует отметить, что Послания определили траекторию пяти пакетов реформ, которые успешно реализовываются. В качестве концептуальных изменений можно выделить следующее:

1 Политическое видение населения претерпело существенное изменение и ориентировано на принципиально новые ценностные установки, в основе которых построение справедливого и правового государства.

2 Формирование правовых основ новой политической системы, ориентированной на демократические институты и отрицание nepотизма.

3 Создание новой экономической модели, ориентированной на развитие малого и среднего бизнеса с ликвидацией олигополий

4 Построение социально-ориентированного государства, в котором социальные расходы рассматриваются в контексте инвестиций в развитие человека.

5 Развитие институциональных механизмов по повышению самоорганизации наших граждан, получивших воплощение через систему прямых выборов акимов сельских округов, развитие местного самоуправления, а также общественных советов.

6 Активное продвижение института политической конкуренции в партийной системе страны.

7 Фундаментальные изменения в отношении человека как ценностного явления, воплотившиеся в трансформации института омбудсмена, создании Конституционного суда и укреплении правовых механизмов его прав и свобод человека.

Это не полный перечень концептуальных изменений, обусловленных осуществленными Президентом К. Токаевым реформами. Появившийся общественный дискурс вокруг реформ Главы государства свидетельствует о высокой заинтересованности всех акторов. Реформы Президента направлены на создание общественно-политических и экономических институтов, способных вывести страну на новые векторы развития.

ЛИТЕРАТУРА

1 Первые итоги Послания Президента: рост доходов населения, развитие регионов и статус МСБ. / [Электронный ресурс] // Режим доступа: <https://strategy2050.kz/ru/news/pervye-itogi-poslaniya-prezidenta-rost-dokhodov-naseleniya-razvitiye-regionov-i-status-msb/>

2 Итоги послания Президента 2020: какие изменения произошли в политической системе Казахстана. // [Электронный ресурс] // Режим доступа: <https://www.nur.kz/nezavisimost/1929721-itogi-poslaniya-prezidenta-2020>

3 Государственная программа жилищно-коммунального развития «Нұрлы жер» на 2020-2025 гг. / [Электронный ресурс] // Режим доступа: <https://baiterek.gov.kz/ru/programs/>

4 Абаев С. Как исполнены четыре предыдущих послания Президента К. Токаева. / [Электронный ресурс] // Режим доступа: <https://inbusiness.kz/ru/news/kak-ispolneny-chetyre-predydushih-poslaniya-prezidenta-tokaeva>

5 Ерлан Карин назвал пять важных преобразований в жизни страны. / [Электронный ресурс] // Режим доступа: <https://www.>

zakon.kz/6387248-erlan-karin-nazval-pyat-vazhnykh-preobrazovaniy-v-zhizni-strany.html

6 За поправки в Конституцию проголосовали 77,18% казахстанцев — ЦКР. / [Электронный ресурс] // Режим доступа: <https://www.zakon.kz/6016324-tskr-za-popravki-v-konstitutsiiu-progolosovalo-7718-kazakhstanstsev.html>

7 ЦИК подвёл окончательные итоги выборов – Токаев набрал 81,31%. / [Электронный ресурс] // Режим доступа: <https://orda.kz/czik-podvyol-okonchatelnye-itogi-vyborov/>

8 16 новых депутатов: озвучены итоги выборов в Сенат. / [Электронный ресурс] // Режим доступа: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/16-novyih-deputatov

9 Выборы-2023 в Казахстане: сторпризы начались до старта гонки. / [Электронный ресурс] // Режим доступа: <https://ia-centr.ru/experts/vyacheslav-shchekunskikh/vybory-2023-v-kazakhstane-syurprizy-nachalis-do-starta-gonki/>

10 Глава государства Касым-Жомарт Токаев выступил на открытии первой сессии Парламента VIII созыва. / [Электронный ресурс] // Режим доступа: <https://www.akorda.kz/ru/glava-gosudarstva-kasym-zhomart-tokaev-vystupil-na-otkrytii-pervoy-sessii-parlamentaviii-sozyva-2921321>

ТАРИХ САБАҒЫНДА САТИРА ЖАНРЫН ДАМЫТУДЫҢ ЖОЛДАРЫ: ЖАНАТ ТҮРҒАНБЕКҰЛЫ ЖӘНЕ МОЛ МҰРАСЫ

КУЛЬМАГАНБЕТОВА Р. А

гуманитарлық ғылымдар магистрі, тарих пәнінің мұғалімі, Екібастұз қ.

Болашағын ойлайтын ел дананың ісін балаға үлгі ететіні ежелден белгілі қағида. Шүкір, ел болып ең дүрмектің ішіне енгелі саяси-экономикалық ахуалымызды көтеріп қана қоймай, мәдени-танымдық кеңістігіміздің көкжиегін кеңейтуге де баса назар аудардық. Ұлы даланың ұрпақ тәрбиесі баладан басталады. Мәдениет – ұлттың бет-бейнесі, рухани болмысы, жаны, ақыл-ойы, парасаты. Өркениетті ұлт, ең алдымен, тарихымен, мәдениетімен, ұлтын ұлықтаған ұлы тұлғаларымен, әлемдік мәдениеттің алтын қорына қосқан үлкенді-кішілі үлесімен мақтанады. Сөйтіп, тек өзінің ұлттық төл мәдениеті арқылы ғана басқаға танылады. Ел

дамуының жаңа дәуірінде «Біз қоғамдық және жеке құндылықтар жүйесін түбірімен жаңғырта білуіміз керек. Сонда ғана барлық салада түбегейлі өзгеріс жасай аламыз. Жаңа Қазақстанның ең басты байлығы – халық» - деді Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев.

Сатира арқылы сол халықтың болмыс-бітімін, тұрмыс-тіршілігін, қоғамдық жағдайын, тіпті қай дәуірде қандай дәрежеде жүріп жатқандығын білуге болады. Мектеп бағдарламасында поэма, проза, роман жанры дамыған. Сондай-ақ сатира жанрын тарих, өлкетану сабақтарында мектеп бағдарламасында дамыту мақсатында Павлодар облысының тумасы, жалынды журналист, қарымды қаламгер, сатирик Жанат Тұрғанбекұлының сатиралық әңгімелерімен ұштастыра зерттелген ғылыми мақалада «Туған өлкенің дара тұлғалары» үйірме сабағы кіріктірілген. Қоғамдағы үнемі ұшырасып отыратын көптеген келеңсіздіктерге тұсау салып, тосқауыл қояр сатира жанры - өмірдің өткір қаңжары ісбетті. Сатирадай өткір қаңжарды екінің бірі батылы жетіп ұстауға дәті бармағандықтан, оны ілуде біреуілер ғана ұстауға дәрмен танытады. Ондай адамдарды бүгінгі күн тұрғысынан сатириктер деп атаймыз. Қазақ баспасөзіндегі сатираның өрлеп, өркендегеніне біраз уақыттың жүзі болды [1].

Павлодар облысының «Қызыл ту» газетінде ұзақ жылдар еңбек еткен өңір тарихын зерделеуші Жанат Тұрғанбекұлының «Бір сомның әлегі» кітабының тұсау кесерінен бастап, мектебіміздің оқушылары жыл сайын атаулы байқауға белсене қатысуды. Алғашқы конкурста болған мектебіміздің оқушысы Тұрсын Ұлан Тұсаукесер жиында Жанат Тұрғанбекұлының көзін көріп, қызметтес болған ақын, Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері, халықаралық «Алаш» сыйлығының иегері Арман Қани, жазушы, журналист, Қазақстан Жазушылар Одағының мүшесі Ғалымбек Жұматов, Қазақстанның құрметті журналисі, «Қазақ тілі» қоғамының облыстық филиалының төрағасы Социал Әйтемов, Жанат Тұрғанбекұлының інісі Сағат Тұрғанбекұлы құрметті қонақ ретінде қатысып, өз естеліктерімен бөлісті. «Бір сомның әлегі» кітабы 4 бөлімнен тұрады. Бірінші бөлімі Жанат Тұрғанбекұлының әзіл-сықақ әңгімелерінен тұрса, екінші бөлімге өткір мақалалары топтастырылды. Үшінші бөлімде ел аузынан жинаған әңгімелері, төртінші бөлімде журналист туралы естеліктер берілген. Кітаптың жарыққа шығуына орай оқушылар арасында облыстық сатиралық әңгімелер мен эссе жазу байқауы ұйымдастырылды. Байқау облыстық мәдениет, тілдерді дамыту және архив ісі басқармасының және «Шанырақ» орталығының

колдауымен өтті. Байқаудың бірінші кезеңіне 30-дан астам оқушы қатысып, сатиралық әңгіме жазып сынға түсті. Екінші кезеңге үздік деп танылған 8 оқушы өтіп, эссе жазудан бақ сынап, Ұлан жүлдегер атанды [2].

Талантты журналистің өмірдегі інісі, өнердегі ізбасары елімізге белгілі айтыскер ақын Асығат Тұрғанбек ағасының қоғамдағы мәселені жеткізуде сатираны қолданған мықты қаламгер, табанасты өлең шығаратын ақындығы болғанын атап өтті.

Қазақ сахарасының біртуары

Сурет 1 – Жанат Тұрғанбекұлы (1949-1997 жж.)
Өңір тарихын зерделеуші тұлға, Қ.Р Журналистер одағының мүшесі

Жанат Тұрғанбекұлы Баянауыл ауданы, Жаңа тілек ауылында 1949 жылдың 17 тамызында дүнге келген. Әкесі Олжабекұлы Тұрғанбек – механизатор, еңбек озаты, алғашқы комбайнды тізгіндеген озық комбайнер болды. Қарымды қаламгер, тамаша журналист Жанат Тұрғанбекұлы ағаларымыздың арасында аман жүрсе, биыл жетпіс екі деген жастың жотасына жететін еді. Ол-Ертіс-Баян өңіріне ерте танылған қаламгер, өткір мәселелерді өжет көрген журналист. Өмірден де ерте озды. Кейінгі жылдары жергілікті басылым беттерінде Жанат жайлы сирек жазылып жүр. Елуге жетпей, екі кез жерге еніп кете барған жанның көп қаламдасы

секілді есімі жиі ескеріле бермейді. Осы олқылықтың орынын толтыру, аруақ алдындағы парызымыздың бір парасын ада қылу асыл мақсатымыз.

Жапан далада жалғыз жүйктеген жүйріктей өмірден ағындап өткен оның қалдырған жолы мен жалы - жазған шығармалары. Сондықтан, жиырма жылдық журналистік жолы сарғайған газет тігінділерінде ғана емес, сағынған дос-жаран, сыйлы әріптес аға-інілерінің жүрегінде сайрап жатыр. Сол жолға жақсылап үнілейікші.....

Өңір тарихын зерделеуші тұлға Жанат Тұрғанбекұлының шығармашылық мұралары – мектеп оқушыларының рухани-адамгершілік тәрбиесіндегі орны.

Жоғары кәсіби білім берудің қазіргі жаңа парадигмасы мектеп оқушыларына білімдік, рухани, зияткерлік, мәдени және әлеуметтік қажеттіліктерін қанағаттандыруға, жеке даралық қабілеттіліктерін қолдауға, тұлғаның өзін-өзі шынайы көрсете алуына мүмкіндік беретін оқыту мен тәрбиеге бағытталады. Жастар қоғамдық әлеуметтік өзгерістердің басты факторы, табысты, білімді ерекше әлеуметтік топ ретінде еліміздің өркендеуін қамтамасыз ететін күш болғандықтан бүгінгі таңда оқушыларға берілетін адамгершілік тәрбиені рухани жаңғырумен сәйкестендіру қажеттігі туындайды. Қазіргі жастар кәсіби терең білімді, бәсекеге қабілетті, кісілігі биік, цифрлық сауаттылықты еркін меңгерген, әлем тілдерін білуге құштар, ақылолы толысқан кемел тұлға болып қалыптасуы қажет [3].

Мектеп қабырғасындағы оқушылардың рухани-адамгершілік тәрбиесі «білім беру», «оқыту» және «тәрбиелеу» деп аталатын тұтас педагогикалық үдерісте үздіксіз жүріп жатады. Жыл бойында оқытылатын пәндердің білім Туған өлкенің дара тұлғалары өмір жолының оқушылардың рухани-адамгершілік тәрбиесіндегі орны мазмұнында, тәрбиелік іс-шараларда болашақ ұрпақтың рухани-адамгершілік тәрбиесін дамытудың ұтымды жолдары қарастырылады. Сондай арнайы курс, үйірмелер қатарында «Өлкетану» сабағы және «Жас талап» үйірмесін атап айтуға болады. Бұл ғылыми мақаланың арқауы болып отырған өңір тарихын зерделеушінің ғаламат туындылары оқушылардың өзін-өзі тәрбиелеуіне, өзін-өзі дамытуына, өзінің өмірлік жолын дұрыс түсінуіне ықпал ететіндей мақсатқа құрылады. Оқу пәндерінің мазмұнына және арнайы курс бағдарламасына сәйкес 5-7 сынып оқушылары тарих сабақтарында «Өлкетану» сабағын кіріктіріп оқиды. Пәннің мазмұнында рухани тұлғалардың тәрбиелік

мәні жоғары және адамның өзін-өзі тануына ықпал ететін шығармаларынан үзінділер алынады.

«Жанат Тұрғанбекұлына арнау»

Жұмажан Меруерт Нұрбақытқызы

Мектебіміздің түлегі №18 ЖОББМ-КММ-сі, Екібастұз қ,
 Бала ақын боп танылдың жастайыңнан,
 Жарық жұлдыз көрген ел маңдайыңнан.
 Қиялы жүйрік, ойы асқақ, талабы зор.
 Қанат қақтың Баянаула баурайынан.
 Әзіл-ысқақ, ұшқыр ой қаламалдың.
 Мұхамеджан, Қайыржан ағаларым,
 «Қызыл ту» газетінде жарық көрген
 Алғашқы өлеңді оқып бағаладың.
 «Бойында оянбаған таланты бар»,
 Жастарды қолдап әркез бағаладың.
 «Толғақты мәселені» дер кезінде,
 Еліңе жанашыр боп жаза алдың.
 Сағынған дос жаран бар, әріптесің,
 Сағынған елің барда, қадірлі ерсің.
 Сағыныш тек сарғайған газетте емес,
 Сағыныш ҚАЗАҚ деген жүректесің.
 Сол ұрпақтың атынан тілдесейін,
 Дара жолыңды оқып бір үндесейін.
 Қалдырған мұраңнан көп тәлім алып,
 Сіз салған жолмен жүріп күн кешейін.

Қарымды қаламгерім, ақтангерім,
 Жаксы іс көрсең дәйім жақтап едің.
 Жадымызда мәңгі өшпес із қалдырған,
 Қазағыма қашанда мақтаулы ерім.

Пәннің мақсаты – оқушылардың рухани адамгершілік тәрбиесін халқымыздың ғұлама, ақын, ойшылдарының еңбектерінде айтылған даналық ойлары негізінде дамыту. Зерттеудің материалдары мен әдістері. Мектеп оқушыларының тұлғалық дамуы ескеріліп, Ұлы дала ойшылдарының «Өзін-өзі тану» пәнінің білім мазмұнына енген оқу материалдары талданып, оларды оқытудың кейбір үлгілері көрсетілді. Әдебиетті шолу Адамзат баласының асыл армандарының бірі келешек өмірді жалғастыратын өнегелі ұрпақ тәрбиелеу болса, ол арман халқымыздың өрелі ойы, тағылымды тәлімі және терең

тарихындағы рухани құндылықтармен үндесіп жатады. Рухани-адамгершілік тәрбие жеке адамның жан-жақты дамып жетілуіне бағытталған, жағымды мінез-құлықтағы адами тәртіп пен дағдыны қалыптастыратын гуманистік негіздегі жалпы тәрбиенің құрамдас бөлігі. Қазақ халқының тұрмыс-тіршілігіндегі өнеге мен өсиетке негізделген накыл сөздер, тәрбиелік иірімдер ұлттық келбет пен ұлттық мінезден туындап отырған. Бұл дәстүр атабабаларымыздың сара жолы, болашақ ұрпағына қалдырып кеткен аманаты және ұлттық мұраты, адамгершілік тәрбиесінде халық тәжірибесінің, дала даналарының ой-пікірлерінің орны ерекше болуы да осыдан.

2-сурет – Өңір тарихын зерделеуші тұлға Жанат Тұрғанбекұлы жайлы естеліктер жазу барысындағы арнайы кездесу.

Ақын, Халықаралық «Алаш» әдеби сыйлығының иегері. Қ.Р еңбек сіңірген қайраткері Арман Қани және талантты журналистің өмірдегі інісі, өнердегі ізбасары, елімізге белгілі айтыскер ақын Асығат Тұрғанбекұлымен кездесу өтіп, сұхбат жүргізілді.

Өңір тарихын зерделеуші тұлға Жанат Тұрғанбекұлы жайлы құнды деректерді, көптеген естеліктерді марқұм Арман Қани ағамыздан алдық. Осындай кезекті кездесуде Жанат Тұрғанбекұлының қаламгер ретінде де, азамат ретінде де ерекше шындалған кезеңі - «Қызыл туда» жұмыс істеген жылдары деді. Ал, Қазақстанның құрметті журналисі С.Әйткенов аға былайша еске алады «Біздің бөлімде бұрын екеу едік. Енді Жанат келген соң үшеу болдық. Әбдеш Баймұрзин ағамызбен 7-8 жылдай жұп жазбай үйренісіп қалғанбыз. Төрт жыл ол кісі менің бастығым болса енді ол маған қарайды. Мені бөлім меңгерушілеріне ұсынған тағы өзі. Менің аға тілшілігімді Әбекең атқарады. Жанат қатардағы тілші. Біз осылай өнеркәсіп, құрылыс және транспорт(қазір көлік дейміз) саласы бойынша үш адам қол ұстаса еңбек еттік...»-деп жас

журналистің облыстық газеттегі алғашқы жұмыс күндерін есіне алады. [4].

Қорыта айтқанда, сатираның болашағы кімді болса да аландатады. Бүгінгі арзан әзілге бой ұрған жастарды сабырлы, астарлы, ойлы күлкіге тәрбиелеу үшін үлкен сатириктер қосынын дайындау қажет. Ал, ол үшін жас сатириктерді жетілдіретін арнайы жоба жасалу керек.

Зерттеу жұмысында сатира тарихы жанрының алғашқы қалыптасқан кезінен бастап, қазіргі салмағы мен алар орнын таразылап, келер болашағына ғылыми тұрғыдан тұжырым жасалды.

Сатира тарихының көркемдігі мен бейнелілігі, сатираның жанрлық – тақырыптық ерекшелігі, ондағы авторлық ұстаным мәселесі, объект-құбылыс зерттеуде жан-жақты кешенді түрде зерттелді. Сонымен қатар, сатираның сөз өнері ретіндегі өзіндік ерекшелігін қарастыру да, оның көркемдік қуатын ашуға тілдік, бейнелілік мәселесі арқылы келуі өз нәтижесін берді. Қазақ сатирасы ұлттық әдебиетімізде өзіндік орны бар көркем құбылыс ретінде әрбір заманның тынысына сәйкес өмір сүре бермек. [5].

Туған өлкенің дара тұлғаларының рухани-адамгершілік тереңдігі қазіргі замандағы мектеп табалдырығында білім алушы оқушылардың тәрбиесіне негіз болатын құндылықтар екендігі сөзсіз. Ұлы дала тұлғаларының шығармаларында айтылған кеменгерлік ой-пікірлердің өнегелік сипатының мағынасы тереңде. Қауырсын қаламын жанына серік етіп, халқына даналықтың сәулесін шашқан сатира жанашырларының данғайыр еңбегі ұрпақтан-ұрпаққа аманат болып бізге жетті. Біздің осындай тамаша тарихымыз өскелең ұрпақтың рухын оятып асқақ армандарға бастай береді. Туған жерге туынды тік! Отан отбасыдан басталады десек, ал - патриотизм туған үй мен туып-өскен өңірден басталады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Жанат Тұрғанбекұлы. Бір сомның әлегі – Павлодар, Қазақстан, 2019. Б. 152

2 Жанат Тұрғанбекұлы. Тарихи таным қызықтырады / Сарыарқа самалы, 1929-2009.Б. 90-91

3 Жанат Тұрғанбеков. 14 кітап / С.Торайғыров атындағы МУ-нің Е.Бекмаханов атындағы «Өлке мен этнографиясын зерттеу орталығы». – Павлодар: ЭКО, 2003. – 126 бет. [3]

4 Арман Қани. Жанат журналист (мақалалар, естеліктер, зерттеулер, поэмалар, арнау өлеңдер) – Павлодар: ЭКО, 2019. – 152 б.

5 Социал Әйтемов. Еңбеккер еді Жанатым. – Павлодар: ЭКО, 2019. – Б. 138

АҚАН ҚАСЫМОВТЫҢ ЕРЕН ЕҢБЕГІ: «САУСАҚ ҰШЫНДАҒЫ ӘЛЕМ»

МУКУШЕВА Қ. С.

PhD, қауымд. профессор (доцент), Торайғыров университеті, Павлодар қ.

КОЖАХАНОВА А. А.

магистрант, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

*Екі филантропқа Валентина Гаюи мен Луи
Брайльге адамзат қазіргі уақытта көзі көрмейтін
адамдардың іс-қимыл жасай және жұмыс істей
алатынына борышты*

К. К. Гром

XIX ғасырдың қоғам қайраткері

XXI ғасыр жаһандану заманы. Әлемжелінің әлеуетінің арқасында, БАҚ құдіретімен әп-сәтте әлемнің сан түкпірінен жаңалықтар жетіп жатады. Күн сайын кемісіміз толып жатыр ма, барымыз кетіп жатыр ма белгісіз, әйтеуір толассыз тіршілік қайнап жатыр. Ұмытылып жатқан, аяусыз жұтылып жатқан дүние көп.

Өркениетті елдердің бізге ғибрат боларлық бір қасиеті олардың ғалымдары мен танымал тұлғаларының тіршілігінде жасаған әрбір ісі, әр қадамы, әр сәті назардан тыс қалмай жұртшылыққа татымды дүние болып ұсынылып отырады. Олардың өмірбаянының өзі бір ғибрат, атқарған істері ерлікке пара пар, сол себепті тұтынған дүниесі доллармен бағаланып, қолы тиген қабырғасының өзі қасиетке ие боп шыға келеді, соның бәрін сипаттап жазып ғылыми айналымға түсіретін тиянақтылықтарына өз алдына бөлек әңгіме, тамсанасың.

Оған дәлел ретінде «Еңбекші зағип шеберханасы» деген атаумен алғаш зағип жандарға ашылған оқу орталығының ұйымдастырушысы әрі ұстазы француз **Валентин Гаюидің** өмірі (1745–1822). Оның жаңа іспен шұғылдануға, яғни зағиптарды қоғамның пайдалы мүшесіне айналдыруға, зағип жандарды

оқытумен айналысуына зағип пианист Мария Терезия фон Парадиспен кездесуі түрткі болған. Валентин Гаюи бірінші болып зағиптар туралы ойын былай білдіреді: - «Егер зағип адамды сауаттылыққа үйретсе, зағип адам жетістік пен нәтижеге ойлы еңбегімен жетеді...». 1787 жылы тәжірибе түрінде Франция королі XVI Людовикке өзінің, 24 шәкіртінің жетістіктерін көрсетіп, зағиптарды оқытудың қажеттігін жеткізеді. Ол осы ойын іске асыру үшін бүкіл өмірін арнайды, қайтыс болған соң зағип жандардың қолдауымен Парижде 1861 жылы ескерткіш орнатылады [1].

Әлемге аты мәлім **Луи Брайль (1809–1852) Парижде дүниеге келген.** Жастайынан көзі көрмесе де жоғары білімді математик, тігін және тоқу кәсібін жетік меңгерген шебер, әйгілі музыканттардың шығармашылығына деген ынтызарлығы зор болған. 1825 жылы Луи Брайль зағиптар үшін бірінші рет шығарған жазу жүйесін француз алфавитында бедерлі алты нүктелік негізінде ұсынады, оған арнайы аспап жасайды. Бұл аспапты кейін зағип пайдаланушылар жетілдіріп қолданған. 1837 жылы Парижде бедерлі-нүктелі қаріппен басылған «Қысқаша Франция тарихы» деген атпен кітап жарыққа шығады. 1870 жылы Халықаралық зағиптар конгресінде Брайль жүйесі бекітіліп, әлемдегі барлық елдердің зағип жандарын оқытуға және осы жүйені басып шығаруға негіз болады. Бүгінде бұл есім- әлемнің миллиондаған жанарынан айырылған жандардың жанына жақын тұтқан ардақты есімі. 1887 жылы өнертапқышқа туған жерінде ескерткіш орнатқанын тарихтан білеміз [1].

Морис де Ла Сизеран (1857–1924) Тоғыз жасынан зағип болған француз қайраткері. Зағип балаларға арналған Париж институтында білім алып, сонда музыка оқытушысы болған. Зағип өмірінде Морис Сизеран өзінің күш – жігерін әлеуметтік, кәсіби, ағартушылық сұрақтарды тұтастықта шешуге жұмсайды. Зағиптардың рухани және материалдық қажеттілігін қанағаттандыру үшін 1883 жылы Парижде екі айлық журнал шығара бастайды. Қайырымдылық қорын ашып, Парижде үш қабатты зағиптар үйін салғызады. Сондай-ақ бедерлі – нүктелі қаріпті кітап басып шығару үшін Морис Сизеран зағиптар үйінің жанынан баспахана ашады. Міне, осындай игі істерімен адамзат тарихынан, зағиптардың жүрегінен ойып орнын табады [1].

Қазақ тарихында да ел игілігіне қызмет еткен, қыруар іс атқарған қарапайым жандар көп. Елдің есінде қалуы үшін, дәріптелу үшін батыр болу, басқа болу шарт емес. «Жанында жүр жақсы адам» демекші, бәріне қоладан ескерткіш тұрғызбасақ та, қаламмен

қарымын қайтаруға болады, жұрт жадында жаңғыртуға атсалысуға болады. Бұны меңгеру керек, жеке жанр етіп жандандыру қажет. Осы ойларды жазуға түрткі болып отырған кейіпкер тіршілігінде жасын жігерінің арқасында қырық атанға жүк боларлық үлкен іс атқарса да тиісті бағасын ала алмай келеді, кеңінен насихатталмай келе жатыр. Бүгінгі толғам Ертіс Баян өңірінің тумасы **Ақан Қасымов** жайлы болмақ.

Биыл саналы ғұмырын айналасын бақытты ету жолына арнаған Ақан Қасымовтың туғанына 95 жыл. Бақытты да, бақытсыз ғұмыры 2001 жылы үзілді. Үзілді дегеніміз бекер болар, бірақ еңбегі еленбесе, аты аталмаса үзілгені емес пе?! Бақыт дегенді әркім әрқалай түсінеді, бақыт әркімге әртүрлі беріледі де.

Ақан Қасымов жеті жасында жанарынан айрылып, су қараңғы өмір кешкен, бірақ жарқын да жасын ғұмырымен әлі де нұр шашып тұр. Олай дейтініміз, өзі өмірден өтсе де атқарған ісі сан мыңдаған адамды бақытты қыла бермек. Зағип жандарға арналған нүктелік алфавиттің өнертапқышы Луи Брайльдің құрылғысына қазақ алфавитін енгізген қазақ [2]. Ол айналасындағы қараңғылықтағы адамдарға үміт нұрын берді. Осы уақытқа дейін бүкіл әлемдегі зағип жандар Брайль шрифтінің сәтті қолданса, қазақ тілді оқырман А.Қасымовтың арқасында қол жеткізіп отыр. А.Қасымовтың сәулелі ғұмырына жоғарыдағы шетелдік қайраткерлердің өмірі тікелей әсер еткені, өмір сүруге құштарлығын, қоғам алдындағы азаматтық борышын атқаруға жетелегені анық.

Қазағына өлшеусіз еңбек сіңірген қазақ Ақан Қасымов туралы не білесіз? А. Қасымов 1928 жылы жылы 23 наурызда Павлодар облысы, Ақсу ауданының Қ. Камзин ауылында дүниеге келген. 7 жасында шешек ауруының салдарынан жанарынан айрылады, баланың зеректігін, алғырлығын, пысықтығын ескерген ұстаздары 1938 жылы Алматыдағы арнайы мамандандырылған мектеп интернатына оқуға жібереді. Аталмыш мектеп қабырғасында оқып білім алған Ақан 1954 жылы С. М. Киров атындағы Қазақ мемлекеттік университетінің тарих факультетін үздік тамамдайды [3, 1–10 б.]

Көз жанарынан айырылса да қоғам өмірінен тысқары қалмайтын зағип жандардың жаратылысы бөлек. Тек түйсіктің сезімталдығы арқылы олар барлық іске икемділігін көрсете біледі. Міне дәл солай Ақан Қасымов 1954-1970 жылдары өзі оқыған мектеп қабырғасында ұстаздық қызметін аса зор абыроймен атқарады. Мектепте сабақ бере жүріп зағип балаларға білім алу, қатарға қосылып қоғамның

белді мүшесіне айналудың қиындығын тағы да басынан кешіреді. Жанарынан айрылған бейкүнә балалар, көкірек көзі сайрап тұрса да тағдыры алдында шарасыз жандарға, қоғам алдында қажеті шамалы жандарға қайтсем көмектесем деген ой күндіз түні маза бермейді. Сөйткен тынымсыз ізденістер жемісін беріп, 1961 жылы Қазақ ССР Министрлігінің кеңесінде Брайль нүктелі бедерлі шрифтілі алфавитке қазақ әріптері енгізуді ресми түрде бекітті. Авторлары А. Қ. Қасымов және С. Х. Өтегенов еді [3, 15-23 б.]

1961 жылдың 4 сәуірдегі № 206 Министрлік кеңесінің шешімінде «Разрешить президиуму Центрального правления казахского общества слепых (КОС) открыть в 1961 году типографию для издания учебников и другой печатной литературы для слепых по системе Брайля» [3, 10 б.].

Зағиптың күнін бір адамдай түсінетін Ақан Қасымов 1970 жылдан бастап Қазақ Соқырлар Қоғамының экономикалық, өндірістік дамуына белсене араласады. ҚСҚ Орталық Басқармасының баспаханасында басшылық қызмет атқарады. Осы баспахана қызметінде жүргенінде 1963 жылы зағип жандарға арналған нүктелі бедерлі шрифтімен қазақ тілді оқырмандарға арналған «Батырлар жыры» кітабы басылып шығады. Соңын ала Илияс Есенберлиннің «Көшпенділер» трилогиясы, Әбдіжәміл Нұрпейісовтің «Қан мен Тер» романы және тағы бір топ жазушыларының еңбектері басылып шыққан [4]. Зағип жандарға арналған кітап шығарумен айналысқан баспаханадан алғашқы төрт жылда 29 түрлі шығарма басылған екен. Кейіннен шыққан Мұқағали Мақатаевтың «Өмір Дастан» өлеңдер жинағы, Бердібек Соқпақпаевтың «Жекпе жегі», Марат Қабанбаевтың «Жиһанкез Тити», Асантемір Қаршығаұлы «Шідерлі шер» шығармаларын оқуға мүмкіндік бар. Егер шетелмен салыстырып айтсақ, теңізге тамған тамшыдай ғана, себебі АҚШ та жылына 200, ал Швецияда 400-500 кітап жарыққа шығады екен. Дәл қазіргі кезде қазақша кітаптардың басылуы, сатылуы тоқырап тұрған уақытта Брайль шрифтімен басылған кітаптар туралы сұраудың өзі артық. «Тіл жоғалса-ұлт жоғалады» дейміз, ендеше қазақ тілді кемтар жандар неге қоғамнан шеттетіліп отыр? Осы өзекті мәсеелемен айналысып отырған жан бар ма? 2021 жылғы 25 ақпанда Қасым-Жомарт Тоқаев Ұлттық Қоғамдық сенім кеңесінің V отырысында елімізде ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалар саны өсіп келе жатқанын, бірақ бұл ретте осындай мамандандырылған ұйымдардың жұмыс істеуі бойынша қолданыстағы нормалар ескіргенін атап өтті [5]. Осыған

байланысты Мемлекет басшысы өңірлердің ерекшеліктерін және қазіргі заманғы стандарттарды ескере отырып, осы саладағы нормативтерді жанартуды тапсырды. Алдағы уақыттан үміт көп. Ол үшін Ақан Қасымовтың есімін, ісін жаңғыртқан абзал, көтеріп отырған мәсеелеміздің өзектілігі де осында.

Ақан Қасымовтың қайраткерлік қыры да сөз қылуға тұрарлық. Өзі қызмет атқарған, басшылық жасаған жылдары көптеген зағип жандарға арнайы көп қабатты үйлердің салынуына атсалысқан, қарамағындағы жас мамандарды тәрбиелеп, білікті маман етуді назардан тыс қалдырмаған. Осы күні (ҚЗО) Қазақ зағиптар одағында Ақан Қасымовтың шәкірттерінің, көзін көрген, шарапатын көргендер, тәрбиесін алғандардың қатары сирей қойған жоқ. Асқан мақтаншпен, махаббатпен еске алады [6].

Ақан Қасымовтың көп қырының бірі, бірегейі – композиторлығы. Көкірегі ояу зағип жан жастайынан музыка өнеріне аса әуес болады, мүмкін көзбен көру мүмкіндігі болмағандықтан, естігенін зердесіне тоқуға құмарлығы басым болды ма екен, кім білсін. Ақан Қасымовты жалпақ жұртшылық композитор деп таниды, ол кісінің 50-ге тарта әні бар. Шығармашылығындағы эстрада симфониялық оркестрге арнап жазған шоқтығы биік туындысы «Ертіс толқыны» әні деп бағаланады. Павлодар облысының төл перзенті туған жеріне әнмен ескерткіш қойған екен.

Әнге деген құштарлығын туған жездесі Әбдіғазы Әлтаев ұштай түседі. Ол кісі 1931 жылы Алматыда халық таланттары конкурсында Манарбек Ержановтармен бірге ән шырқаған өнерпаз. Классикалық музыкаға құштарлығы Ақанды Шопен, Бетховен шығармашылығымен таныстырса, кейіннен институт қабырғасында атақты Әбілахат Еспаевпен танысады. Ол әнші әндері радио торабынан түспейтін кездер болатын. Осындай адамдармен достығы Ақан Қасымовты бейжай қалдырмаса керек. Жүрегінен толғап өзі де ән шығара бастайды, алғашқы әні ақын Нұтфолла Шакеновтің сөзіне жазылған «Табамын сені» әні дүниеге келеді. «Көңіл сарайым әнмен тербеліп шын бақытқа кенелген сәттерім еді» деп еске алады [3, 40 б.].

Қазақтың маңдайына біткен әнші Илия Жақанов мүмкіндігі шектеулі композитор Байболат Абайұлының шығармашылығы жайлы айтқанында Ақан Қасымовты да атап өтеді. «...әндерін тыңдағанда әр кез, әр қилы ойға батам да, бір сырлы дүниенің есігін ашқандай толғанысқа түсем. Адамға қандай ғана жүрек бітеді, тәңір-ау деп қайнап жатқан құштарлық сезім қуатына таң тамаша

болам. Өмірге деген ынтық көңіл, жарық дүние шуағын сезіну, оған іңкәрлігі, адамның бір-бірін жеңетін, бір-бірін сүйетін, бір-біріне рух беретін құдіреті, парасат лебі, сұлулықты асқақ романтикаға көтеруі, жастық дәурен қызығы, ел мен жер махаббаты, сондай-ақ, халықтың ерлік болмысы, өзі өскен ортаның жұпар лепті әуезімен жырлаған әндерінің сырт қарағандағы келбеті осылайша қызықтырады», - деп жақсы пікір білдіреді.

Алатақты Мұзафар Әлімбаев өзінің бір сұхбатында «Біреулердің есептеуінше, менің ән-өлеңдерімнің саны үш жүз елудей екен. Ұлы композитор, талайлы талант Ахмет Жұбановтан бастап, Латиф Хамиди, Нұрғиса Тілендиев, Бақытжан Байқадамов, Сыдық Мұхамеджанов, Әбілахат Еспаев, Әсет Бейсеуов, Шәмші Қалдаяқов, Ескендір Хасанғалиев, Садық Кәрімбаев, Құдыс Қожамьяров, Ибрагим Нүсіпбаев, Өмірбек Байділдаев, Ғалымжан Тамендаров, Дәнеш Рақышев, Мыңжасар Маңғытаев, Қапан Мусин, Борис Ерзакович, Ғазиза Жұбанова, Дүнгенбай Ботбаев, Илия Жақанов, Тілеубай Ыбыраев, Жоламан Тұрсынбаев, Мәкәлім Қойшыбаев, Ақан Қасымов, Кенжебек Күмісбеков, Ғарифолла Құрманғалиев, Рахпан Байқоңыровтардың әніне алуан тақырыпта ән-өлеңдер жазыпшын...» - деп еске алады [7].

Міне іскерлігі, азаматтығы бір төбе, өнерпаздығы бір төбе Ақан Қасымовтың өмірінің бір пара бөлігі осындай. Өзі өмірден кеткенмен, соқпақ емес сүрлеу жолы сайрап жатыр. Әсіресе бүгінгі мақаламызға өзек боп отырған зағип жандарға ұлт перзенті ретінде жасаған азаматтығы көпке үлгі.

Бүгінгі таңда Қазақстанда 86 мың зағип адам бар екен. Олардың арасында әлі оқи алмайтын балалар да бар. Брайль шрифті үйрену өте көп уақытты қажет етеді, балаларда ол бірнеше жылға созылуы мүмкін. Басында баланың саусақпен Брайль шрифті тануы өте қиын. Егер бала саусағымен бір әріптен адасып кетсе, тифлопедагог оны сол әріпке қайта апаруға мәжбүр болады. Бұл үдеріс бала әрбір әріпті танып, ажырата алғанынша жалғасады. Сондықтан, оқу үдерісінде тифлопедагог бір уақытта бірнеше баламен ғана айналыса алады. Қазір инновация заманы, бірақ зағип жанға не жасалуда? Кітапханалардың мүмкіндігі нешік? Инклюзивтілік пандус және түрлі белгілер қоюмен шектелмесе екен. Елордада тифлопедагог бар бір ғана мектеп бар, ол 15 баланы оқытады. Қалған жүздеген соқыр балалар әртүрлі себептерге байланысты мектепке бара алмайды. Әрине, кейбір балаларға тифлопедагог қажет.

XXI ғасырда, цифровизация заманында ерекше қажеттіліктері бар адамдар назардан тыс қалмаса екен, оған қызмет көрсетер кітапханалар жүйесі, кітапханашылар еңбегі еленіп, кәсіптік деңгейін көтеруге, білімін жетілдіруге мемлекет тарапынан көңіл бөлінсе деген тілек бар. IT мамандығына сұраныс туған заманда қазаққа Ақан жандылар керек-ақ. Зағип жандар өте дарынды, өте қагілез, өте терең білімді, ұстамды мінез, нағыз «ыстық қайрат, жылы жүрек, нұрлы ақыл» иелері екенін тарих дәлелдеп келеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Әлемге танымал зағип жандар. [Электрондық ресурс]. URL: <https://massaget.kz/>
- 2 <https://massaget.kz/layfstayl/madeniet>
- 3 Павлодар облыстық көзі көрмейтін және нашар көретін азаматтарға арналған арнайы кітапхананың жеке қоры.
- 4 Алғашқы қазақ тифлопедагогы – Ақан Қасымов [Электрондық ресурс]. URL: <https://ertistv.kz/>
- 5 akorda.kz
- 6 <https://pavspec.kz>
- 7 Саусақ ұшындағы жарық! // Егеменді Қазақстан. 23 қараша 2020 жылы.

МҰСТАФА ШОҚАЙДЫҢ ЭМИГРАЦИЯДАҒЫ АНТИКЕҢЕСТІК УКРАИН ҰЙЫМДАРЫМЕН ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТАРЫ

МҰҚАТАЙ Ө.

студент, Торайғыров университеті, Павлодар қ.
ЕЛЬМУРАТОВА Б. Ж.

қауымд. профессор, т.ғ.к., Торайғыров университеті, Павлодар қ.

Мұстафа Шоқай XX ғасырдың бірінші жартысындағы елімізді дүниежүзілік деңгейде көрсеткен қазақ зиялы қауымының сирек өкілдерінің бірі боп табылады. Мұстафа Шоқайдың қазақ зиялы қауымының басқа өкілдерінен көптеген айырмашылықтарының бірі тек қана ресейлік және түркі (қырғыз, башқұрт, татар, алтай және т.б.) жұрттарының саяси қайраткерлерімен шектелмейтін басқа жұрттардың саяси қайраткерлерімен тығыз қарым-қатынастары болып табылады. Мұстафа Шоқай ресей, түрік, өзбек, қырғыз, башқұрт, татар жұрттарының саяси қайраткерлерімен қоса украин,

поляк, гүржі, кавказ, үнді және т.б. қайраткерлерімен тығыз қарым-қатынаста болған қазақ саясаткерлерінің сирек өкілі.

Мұстафа Шоқайдың украиндық саяси қайраткерлерімен қарым-қатынастары Ресей Империясының территориясында жүргізілген азамат соғысы кезінде басталды. Бұл қарым-қатынастар Мұстафа Шоқайдың Колчактың тұтқынынан Кавказ тауларына қашып кеткеннен басталады. Сол кезде Тбилиси қаласында Солтүстік Кавказ бен Кубан қазақтарының ең белсенді өкілдері, Версаль Конференциясының жоғарғы комиссары мен петлюрашыл Украинаның (Украин Халық Республикасының) өкілі Иван Красковский орналасқандықтан Мұстафа Шоқайдың ресейлік империализмге қарсы жұмысы үшін бар жағдайлар болды. Бірақ осы жағдайларға қарамастан Антанта одағының ірі державаларының өкілдерінің барлығы Деникинді қолдаған еді. Бұның бәрі Солтүстік Кавказдың өз тәуелсіздігін жоғалуы мен ресей империализмінің тек қана нығаюына әкелетінін түсінген Мұстафа Шоқай ресей империализміне қарсы бар күштерді біріктіру бойынша өз жұмысын бастаған. Сол мақсатпен Мұстафа Шоқай украин қайраткері Иван Красковскиймен қарым-қатынасқа түскен. Онымен бір жоспар құрастырған. Сол жоспар бойынша бірігудің бастапқы істерінің бірі еуропалық және орыс тілінде шығатын басылымдар болды. «Телеграфтық агенттік» мен ақпараттық бюроны құру бойынша жоспарлар талқыланды. Жалпы қаржы сметасы ұйымдастырылды. Алғашқы шығындар түркістандықтар мен украиндардың иығына түсті. 2/3 бөлігін украиндар, ал 1/3 бөлігі түркістандықтар төлеген. Уақыт келе украин мен түркістан қайраткерлері басқа жұрттардың өкілдері олардың қызметіне қосылатынын күткен, бірақ көмек тек қана гүржілерден келген еді. Әзірбайжандықтар осыған ешқандай да өз жауабын берген жоқ, Солтүстік Кавказдың үкіметі сол кезде мүлде болмаған еді, ал армяндар осы бірігуден мүлде бас тартқан. Соның нәтижесінде украиндар мен түркістандықтар бұл істе жалғыз қалған. Антикенестік ұлттық күштерді біріктіретін Украин-Түркістандық «Вольный Союз» баспасының негізі қаланды. Орыс тіліндегі «Нарубеже» деген журнал шыға бастады. Осы журналдың тек қана алты нөмірі шықса да, мәскеу империализмімен күресетін антикенестік ұлттық күштердің бірігуінің негізі қаланды[1, 239-242 бб.].

Мұстафа Шоқайдың өзі көбінесе Украин Халық Республикасының өкілдерімен қарым-қатынаста болса да, ол Украин Державасының өкілдерімен (гетманшылдармен) де жақсы қарым-қатынастар да болған еді. Мысалы, 1937 жылдың наурыз

айында Мұстафа Шоқай Лондон қаласына Түркістан жеріндегі большевисттік диктатура мен Шығыс Түркістан мәселелерін қозғайтын іс-сапарымен барған кезде гетман Павло Скоропадскийдің өкілі Владимир Коростовецпен кездесіп, украиндық саяси қозғалыстар мен большевисттік диктатураға қалай бір майданмен қарсы тұруға болатынын талқылаған еді[2, 101-103 бб.].

Мұстафа Шоқайдың Түркістанның атынан Украина мен Кавказдың өкілдерімен КСРО-ның Ұлттар Лигасына кіруімен байланысты Ұлттар Лигасына 1934-1935 жж. жазған наразылықтары назарға лайықты боп табылады. 1934 жылы Мұстафа Шоқай түркістандықтар және украин мен кавказ секілді КСРО-мен каналған халықтардың атынан КСРО-ның Ұлттар Лигасына қабылдауы оның басты мақсаттарына қарама-қайшы келетінін хабарлайтын наразылық хатын жазады. Бұл хатқа Әзірбайжаннан Мир-Якуб Мехтиев, Солтүстік Кавказдан Ибрагим Чулик, Гүржістаннан Акакий Чхенкели, Украинадан Александр Шульгин, ал Түркістаннан Мұстафа Шоқай өз қолын қояды. Әрине, бұл наразы хат КСРО-ны Ұлттар Лигасынан шығармаса да, бірақ бұл наразылық хат Кеңес Одағының тоталитарлық жүйесімен каналған жұрттардың қарсыласу тарихында маңызды рөлге ие болды[3, 383-384 бб.].

Бұрынғы наразылық хаттағы бар қателіктерді есептегеннен кейін бір жылдан өткен соң Түркістан, Украина мен Кавказ өлкелерінің ұлттық орталықтары Ұлттар лигасына жаңа наразылық хатын жіберді. Ең алдымен 1934 жылы жазылған наразылық хаты қандай да бір болсын жағдайларсыз және Ұлттар Лигасына түсетін хаттарға міндетті рәсімдерсіз жіберілген еді. Бірақ келесі наразылық хаты осы қателіктерді ескере отырып ең алдымен ұлттық орталықтар Ұлттар Лигасындағы державалардың Кеңес Одағының Түркістан, Украина, Кавказ және тағы басқа орыс емес өлкелеріндегі жүргізіліп тұрған қанау саясатына назар аударуын тырысқан еді. Бірақ сол кезде Еуропа пен басқа елдердің назарын бұл мәселеге көп аударма алмаса да, Кеңес Одағына Ұлттар Лигасындағы Франция, Ұлыбритания мен АҚШ секілді державалардың статусына ие болуға жол берілмеді. Сондықтан да Түркістан, Украина мен Кавказдың эмиграциядағы ұлттық көсемдеріне бұл оқиғалар туған жерлерінде болып тұрған қанау саясаты бітетіне үміт берген еді[4, 245-248 бб.].

Украина-Түркістан-Кавказ халықтарының достық комитеті 1937 жылдың 8 мамыр күні Париж қаласындағы географиялық қоғамының салтанатты залында «Кеңес Одағындағы ұлттық мемлекет мәселесі» тақырыбында дәрісті оқу үшін атакты

тарихшы мен ұлт мәселесін жақсы зерттеген украин ұлтының өкілі Максим Славинскийді шақырады. Бұл достық комитетінің төрағасы Гүржістанның Париждегі елшісі Акакий Чхенкели, ал оның орынбасары Мұстафа Шоқай болған еді. Осы жиналыстың құрметті орындарында Мұстафа Шоқай мен Акакий Чхенкелимен бірге Украинаның сыртқы істерінің министрі Александр Шульгин де отырған. Эмиграциядағы ресейлік саяси қайраткерлерінің көбі Украина, Түркістан мен Гүржістанның осы бірлестігіне өз наразылығын білдірді. Бірақ осы дәрісті оқыған Максим Славинский Кеңес Одағындағы орыс және орыс емес өлкелердің қарым-қатынастары онсыз да жаман болып кетпес үшін ең дұрысы орыс және орыс емес ұлттар бір-бірінің қанын әрі қарай төкпеу үшін бір-бірінен ұры-керіссіз, бейбіт түрде айрылып кеткендері жөн болушы еді деген қорытындыға келді. Ал ресейлік саяси қайраткерлердің наразылығына Максим Славинский Кеңес Одағының Түркістан жеріндегі болып жатқан отарлық езгінің фактілерін келтірген еді[5, 113-116 бб.].

Мұстафа Шоқайдың эмиграциядағы украиндық саясаткерлерімен қарым-қатынастарын талдаған кезде оның Александр Шульгинмен достығына назар аудармау мүмкін емес. Александр Шульгин ең алдымен Украина Халық Республикасының сыртқы істер министрі болса, кейін эмиграцияда Украинаның қуғындағы үкіметінің басшысы болған еді. Эмиграцияда Мұстафа Шоқай мен Александр Шульгин әрбір апта сайын, ал кей кезде тіпті күн сайын 15 жыл бойы кездесіп тұрған. Осы 15 жыл бойы олар әдебиет пен саясат майданында жұмыс істеп, бір-бірлерінің елдерінің мүдделерін қорғауды көздеген еді. Мұстафа Шоқай Украинаны ұнатқан және украин мәселесіне терең түсінген адам болған еді. Ал 1933 жылы Түркістан, Украина мен Кавказ өлкелерінің тәуелсіздігін аңсаған «Кавказ, Түркістан және Украина халықтарының достық комитеті» ұйымының негізін салуында Мұстафа Шоқай үлкен рөл ойнаған тарихи тұлғалардың бірі болды[6, 291-309 бб.].

Қорыта келсек, Мұстафа Шоқай Еуразия төңірегіндегі Украина мәселесін терең түсінген және де соғыс аралық кезіндегі Кеңес Одағының орыс емес өлкелері өз егемендігін алу үшін бір-бірімен этникалық тегі мен дініне қарамастан бір-бірімен берік ынтымақтастықта болу керектігін жақсы түсінген антикеңестік эмиграциядағы аса көрнекті тарихи тұлғалардың бірі болған еді. Тек қана Мұстафа Шоқай және оның украиндық пен басқа жұрттардың

өкілдерінің ауыр жұмысының нәтижесінде ғана сол замандағы Батыстың ірі державалары Орта Азия мәселесіне назар аударған еді.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Шоқай М. Шығармаларының 12 томдық толық жинағы Т. 7. - 572 б. – Алматы. 2013
- 2 Шоқай М. Шығармаларының 12 томдық толық жинағы Т. 7. - 572 б. – Алматы. 2013
- 3 Шоқай М. Шығармаларының 12 томдық толық жинағы Т. 7. - 572 б. – Алматы. 2013
- 4 Шоқай М. Шығармаларының 12 томдық толық жинағы Т. 8. - 560 б. – Алматы. 2013
- 5 Шоқай М. Таңдамалы. – Алматы: Қайнар. – Т. 2. – 1999. – 520 бет.
- 6 Шоқай М. Шығармаларының 12 томдық толық жинағы Т. 11. - 544 б. – Алматы. 2014

МӘШҲҮР ЖҮСІП КӨПЕЕВ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫНЫҢ РУХАНИ АДАМГЕРШІЛІК ТӘРБИЕСІ

ОМАР Ә.

студент, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

ЕЛЬМУРАТОВА Б. Ж.

қауымд. профессор, т.ғ.к., Торайғыров университеті, Павлодар қ.

Адам тәрбиесіз өмір сүре алмайды. Адам өзінің кім екенін және жарық дүниеге не үшін өмір сүретінін тек тәрбие арқылы біле алады. Алдына қойған мақсатының айқын болуы, адамгершілігімен берік сеніммен туады. М. Ж. Көпейұлының шағармашылығы көп қырлы. Соған орай рухани адамгершілік тәрбиесі өте күрделі. Нақтылай айтқанда, Мәшһүр Жүсіп ұлттық идеяға құрылған таза ағартушылық бағыт ұстанды. Ұлттық сана-сезімді ояту негізіне құрылған төл туындыларында ол ар тазалығына, тәрбиелікке үндеді. Осыған орай, бүгінгі ұрпақтың рухани адамгершілік тәрбиесі дұрыс қалыптасуына да, Мәшһүр Жүсіп сияқты кемеңгердің шығармашылығы оң ықпалын тигізері сөзсіз.

Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы 1875 жылдан бастап біраз уақыт оқытушы болды. «Дала уалаяты» газетіне өлеңдері мен мақалаларын жіберіп тұрды. 1875 жылдан бастап ол оқытушы бола жүріп, шығармашылық жұмыспен айналысады. Мәшһүр Жүсіп 1875

жылдан бастап біраз уақыт ауылда бала оқытып, қаражат жинайды. Білімін толықтыру мақсатымен 1886 жылы Бұхараға келіп, діни жоғары оқу орнында оқиды. Сосын оқуын Ташкентте жалғастырады. Мәшһүр Жүсіп 1887-1890 жылдары бірнеше рет Орта Азияны аралап, Самарқанд, Ташкент, Түркістан, Бұхара қалаларында болады. Ол бір жыл Бұхарада тұрып оқып, білімін толықтырады. Араб, парсы, шағатай, түркі тілдерін үйренеді. Өзбек, тәжік, және т. б. тілдерді де біледі, әдет-ғұрпын түсінеді. Көптеген ғылыми кітаптарды оқып, танысады. Шығыстың классикалық әдебиетінен сусындаған ол осы жылдары Қазанға сапарға аттанып, түрколог ғалым В. Радловпен танысып, ауыз әдебиетінің үлгілерін жинаумен айналысты. Кейін уақыт өте келе ойшыл қазақ фольклорының ең жүйелі жинақтаушысы болды. Орта Азия қалаларына шеккен сапарының тағы бір құнды нәтижесі - сол өңірлердегі тарихи әңгіме, аңыз, шежіре сөздерінің жазылып алынуы. Мәшһүр Жүсіп Көпейұлының өзі дерек жинастыру қызметін ерте кезден бастаған [1, 17 б.].

Бір сөзбен түйіндей келе рухани адамгершілік тәрбие адам өмірінің ең маңызды тірегі. Жан жақты шығармашылығындағы басым бағдар ағартушылық екені белгілі.

М. Ж. КӨПЕЕВТІҢ ҒЫЛЫМ ЖОЛЫНДА БОЛҒАН ЖЕРЛЕРІ. БУХАРА КАЛАН МЕШІТІ.
МЕСТА, ГДЕ БЫВАЛ М.Ж. КОПЕЕВ. БУХАРА. МЕЧЕТЬ КАЛАН.

Сурет 1 – М. Ж. Көпеевтің ғылым жолында болған жерлері

Ташкенттегі Биғядр - биге медресесі.
Медресе Биғядр-биге в Ташкенте.

Сурет – 2, М. Ж. Көпеевтің Ташкенттегі Биғядр – Биге медресесінде болған жері

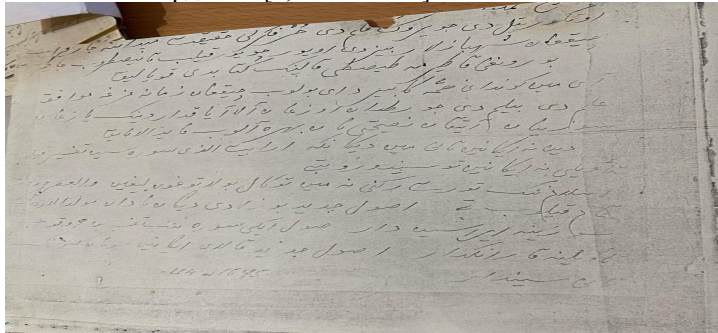

Ташкент. Шейхантаур мешіті 1912 жыл.
Ташкент. Мечеть Шейхантаур 1912 год.

Сурет 3 – Ташкент. Шейхантаур мешіті 1912 жыл

Мәшһүрдің өзі көзі тірісінде жер-жерді аралап, қазаққа аты шыққан адамдардың барлығымен дерлік кездескен: Саққұлақ би, Мұса Шорманұлы, Мейрам қажы Жанайдарұлы, Абай, Шөкәрім, Сұлтанмұрат, Майлықожа, Ақан сері, Мәди, Қажымұқан және т.б. Орта Азияның беделді қожа-молдаларымен қатар, орыстың В.В. Радлов тәрізді атақты ғалымдармен сұхбаттас болған. Орыстың Белослюдов деген бір оқымыстысы «XIX ғасырдың екінші жартысынан бастап, қазақ әдебиетінің жаңа кезеңі жазба

әдебиеті басталады. Жазба әдебиетінің негізін салушының есімі Мәшһүр деген атпен белгілі болған Жүсіп Көпеев», деп атап өткен. Осыған ұқсас пікірді Қазақ ССР тарихы оқулығынан да оқимыз: «...Қазақтың ауыз әдебиеті дәстүрлері мен өз заманындағы жазба әдебиетпен тығыз байланыста болды... Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы бүкіл дерлік қазақ даласын, Түркістан өлкесін аралап, көптеген ақындармен, суырып салма жыршылармен кездесті, олармен сөзбен айтысып та жүреді, өзінің белгілі адамдармен әңгімелерін, олардың маңызды нақылдарын, ұтымды өткір сөздерін өзінің дәптеріне,... жазып алып отырды...» [2, 581-582 б.].

Сурет 4 – Мәшһүр Жүсіп Көпейұлының жинаған ауыз әдебиеті

М. Көпеев, өзі айтқандай, он бес жастан кейінгі өмірінің бәрін дерлік өлеңмен сөйлеген. Ақын дүние танымын, адамдармен қарым-қатнасын, нені сүйіп, нені жек көретін, кімнен үйреніп, кімнен жиренетінін де өрнетеген. Біз оның туындыларнан эстетикалық ляззат алып қана қоймай, сол кездегі, адамдардың өмірге деген көзқарасын, психологиясын, тұрмысын жан-жақты танытқандай боламыз.

М. Көпеевтің өз шәкірттеріне берген аса маңызды тәрбиесі - ғылым жайында еді. Оқыған адамның көзінің алды жарық дүние де, қара танымаған кісіге бар нәрсе бұлдырап тұрады. Білімі таяз адам дірілдеп-қалтырап әркімге бір жалтақтағыш келеді. Білікті кісі құйған қорғасындай салмақты болады. Сондықтан терең де парасатты білім әрбір адамға ауадай қажет. Ғылым - пенденің ішін анау-мынау лас қылықтан тазартатын түңілік сияқты. Түңілік арқылы үйге күндіз Күннің, түнде Айдың сәулесі түсіп тұратын болса, сапалы білім де адам жанын баспалдақтай биіктете беретіні анық дегендерді айта келіп, ақын ғылым жөнінде ойын былайша қорытады: «Әркім өз жанын тірілтуді керек қылса, ғұмырын сарп

қылған пенденің жаны тіріліп сыйлы болады. Ғылым-білімге ғұмырын сарп қылмаған пенденің жаны өлік жан есепті. Өзі өліп жатқан өлікті кім керек қылады».

Мәшһүр Жүсіп балаларды оқыта жүріп, жазу-сызуын бір сөт тоқтатпайды. Күндіз сабақ беріп, қалжырап шаршағанына қарамай, түнде май шамның жарығымен өлең жазады екен. Кейбір түнде өзі сүйіп оқитын шығыс ақындары: Науаи, Фирдауси, Сағди, Хафиз шығармаларына сарыла үніліп, білімін үздіксіз көтеріп отырған. Адамға қазына дәулет жолдас болмайды, ғылым мәңгі өмірсерік. Өнерді үйрену үшін де алдымен білім керек. Білімсіз бірде-бір ісің ілгері баспайды. Ақын осылай толғамды ойларын ортаға сала отырып, өзі де көп оқыған, ізденген, өзгелерді осыған үндеген [1, 223 б.].

Ақынның түпкі арманы – халықты жаппай сауаттандыру еді. Алайда ол мұндай игілікті іс тек сөзбен ғана аспайтынын, ол үшін қолда билік болуымен қатар, мол қаражаттың қажет екендігін кейін сезінді.

Кезінде ақынның көкірегінен шыққан сөзді түсінетін, оған еміренетін жанның аз болғанына қыңжыласың. Әйтпесе ол «жауатұғын бұлтай» түнермес еді ғой. Ақын ойлары заңғар. Ол ауыл үйдің әңгімесін айтып отырған жоқ, адамға, қоғам өміріне қатысты мәселені толғайды. Көкірегі толған шуақты жұртшылыққа шашқысы келеді. Ол көпшіліктің берекесін алатын, жарастығын бұзатын озбырларға үнемі қарсы тұрып келіпті. Бұл турасында профессор Б.Кенжебаев: «Мәшһүр шығармаларының көпшілігінде заман жайын айтады, қазақтың жаман мінездерін, қазақ арасындағы феодализм қалдығын, би болыстарды, патша үкіметінің чиновниктерін сынайды», десе жіті байқап, дұрыс бағалаған деп білеміз. Мәшһүр Жүсіп Көпеевтің өмір сүрген тұсы – бір рудың малын екінші бір рудың елі барымталап, шетке шыққан жылқы – сиырын айдап алып, сініріп, кете беретін, әлсіздің күні қаран, күштердің сөзі жүріп тұрған феодалдық қоғамының нағыз қаны тамып тұрған кезі еді [3, 223 б.].

Құндылықтар алмаса бастаған аумалы- төкпелі, соқтықпалы-соқпақты сол заманның екі алыбы - Абай мен Мәшһүрдің бір-біріне берген бағалары ерекше ілтипатпен ерекшеленеді. Абай: «Шәкәрім мен Мәшһүр Жүсіп құрдас. Екеуі де - дін жолына берілген жандар. Мен де ақынмын, Мәшһүр де ақын. Дегенмен де, ол ақын болғанымен, құдайға жақын. Сондықтан да Мәшһүр адамзаттың әулиесі ғой», десе, ал Мәшһүр Жүсіп Абай туралы:

«Ананы да, мынаны да ақын дейсіндер. Мен білетін ақындардың әулиесі Құнанбайұлы Абай сияқты өлең шығарған ешқайсысы жоқ», деген екен [4, 8-9 б.].

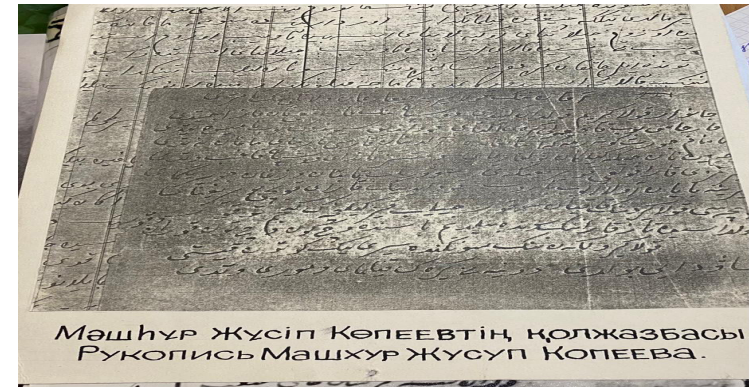
Сурет 5 – Абайдың әкесі Құнанбай қажы Мекеден әкелген қуран.

Мәшһүр Жүсіптің өмір сүрген тұсы-бір рудың малын екінші бір рудың елі барымталап, шетке шыққан жылқы-сиырын сіңіріп кете беретін, әлсіздің күні қараң, күштінің сөзі жүріп тұрған феодалдық қоғамның нағыз қаны тамып тұрған кезі еді. Қысы- жазы ауыл маңы айғай-шу, бос дүрмек. Сол заманда қазақ ішінде оқу іздеп, өнер қуып жүрген бір де бір жасты көре алмаған ақын халыққа қарап:

Қазағым, өнер ізден, ұрлық-зорлық,
Қыласың бір-біріңе неге озбырлық,
Болғаннан алты ауызды ынтымақсыз,
Басыңа келген жоқ па талай қорлық, – дейді [1, 60 б].

Ақынның бұлай айтуға тұрарлық айрықша бір ерекшелігі, өлеңдерін жазып кітап қылып баспадан шығарғандығы. Ол әрбір жырын қағаз бетіне түсіріп, рет-ретімен тәртіптеп, ықтияттап жинап отырған. Оның алғашқы өлеңдері «Дала уалаяты» газетінде 1889 жылдан бастап жарық көре бастады. Ақын 1889 және 1890 жылдар аралығында бірнеше мақаламен қоса, бес өлең жариялады. Олар мыналар: «Әңгіме», «Бәрі қысқа, еркін дүниеге келеді екен», «Кедейлікке үш қырсық оралады», «Күн шықпай ерте тұрып», «Білмейді ел өнерлісін аулақ болар». Бұл өлеңдердің бәрінің сарыны ортақ, ой арнасы біреу - ол жастарды еңбекке, өнер-білімге, егін салуға, сауда істеуге шақырады. Ал, ел ішінде бос тентіреп кәсіпсіз жүрген кейбір жастарды сынап мінейді:

Әр істі ойлау керек әуел бастан,
Не пайда өнер жоқ жігіт жастан [4, 50 б].

Сурет 6 – Мәшһүр Жүсіп Көпеевтің қолжазбасы

Қортындылай келе Мәшһүр Жүсіп шығармашылығында рухани адамгершілік тәрбие қасиеттерін сипаттайтын қолданыстарға бай. Ұлт бостандығын, ар-ождан бостандығын ел мен жер бостандығын жырлады. Ұлттық сана сезім ояту негізінде ар тазалығына, адамның рухани денесін қалыптастырды. Сонымен қатар Мәшһүр Жүсіп Көпеевтің 165 жылдық мерейтойы өтті. Біздің міндетіміз-кейінгі ұрпаққа Мәшһүр шығармаларын кеңінен насихаттау мұрасының түп қазығы ақыл иесі – түзу адамды қалыптастыру. Адам баласының өмір сүру жолында ізденіп, өзін-өзі жетілдіре білсе ғана тіршілікте үйлесімдік боларын шеберлікпен жеткізе біледі.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Мәшһүр Жүсіп Көпеев / Құрастырушылар: С.Е. Нұрмұратов, Б.М. Сатершинов, А.Д. Шағырбаев. – Алматы: ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты, 2013. – 359 б.
- 2 Қазақ ССР тарихы. – Алматы: Қазақ мемлекет баспасы, 1957. – 122 б
- 3 Орталық ғылыми кітапхана, 2008, - 308 б. [«Ұлы тұлғалар» атты ғылыми-гуманитарлық серия].
- 4 Топбаш Осман Нұри. Иманнан ихсанға тасаууф. – Ал-маты, 2009. – 441 б
- 5 Қосымшалар (суреттер) архив 2/2 Көпеев М.Ж. шкаф 5, полка 3

РОДСТВЕННЫЕ СВЯЗИ В КАЗАХСКО-ДЖУНГАРСКИХ ОТНОШЕНИЯХ XVII-XIX ВВ.

ПУСЫРХАНОВА Э. Р.
магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар
РАХИМОВ М. И.

PhD., асоц. профессор, Торайгыров университет, г. Павлодар

В памяти современного казахского общества Джунгарское ханство овеяно славой грозного врага, беспощадных варваров, отбивавших территорию, уничтожавших скот, аулы и всю мирную жизнь жителей Казахского ханства многие годы. Каждый современный казахстанский школьник знает об Орбулакском сражении, с которого началась казахско-джунгарская война, о годах бедствия «Ақтабан шұбырынды», о дате Анракайской битве, в которой погибла тысяча подростков, о прославленных батырах и мудрых ханах, которые, собрав курултай, сплотили казахские роды для отпора жестокого врага. Своеобразный стереотип сформировался вокруг Джунгарского государства благодаря узконаправленной информативности этой темы. В современной историографии много информации о войнах, столкновениях, конфликтах и очень мало информации о мирных контактах, родственных связях, торговле. Военные конфликты возникли на фоне спорных земельных вопросов: на северо-западе Джунгарии ойратские племена имели с середины XIV века самую протяженную границу с Казахским ханством, основанным в 1465 году в Чу-Илийском регионе ханами Кереем и Жанибеком [1, с. 109]

По мнению казахстанского историка Ерофеевой И.В. казахи и джунгары в прошлом никогда не были непримиримыми антагонистами, которые стремились к полному лишению движимого имущества, и тем более, к физическому уничтожению в завоевательных целях, а рассматривали друг друга, как более или менее равновесных соперников или конкурентов в борьбе за наиболее плодородные пастбищные угодья и узловые перекрестки транзитных караванных маршрутов.

Как естественным образом возникали конфликты, так и совершенно гармоничным образом должны были сложиться контакты между этими двумя похожими народами. У джунгаров и казахов был схожий кочевой образ жизни, похожесть хозяйственно-бытового уклада привела к торгово-обменным связям, оба народа нуждались в одинаковых бытовых товарах и продуктах, оба народа

осуществляли торговый обмен продуктами своих скотоводческих хозяйств, ремесленными изделиями и природными ресурсами. В истории казахо-джунгарских отношений даже есть время, когда джунгары вели торговлю с казахами на невыгодных для себя условиях, стараясь привлечь их на свою сторону во внешнеполитических вопросах.

По сведениям, доступным в наше время, исторических источников первое казахско-калмыцкое сражение произошло в 1609 году и до момента падения джунгарского ханства в 1757 году особенно острые военные столкновения в общей сложности длились около 35 лет, остальные 148 лет было время разной степени мирных, договорных соседских отношений [1. с.113], [2. с.64-84]. Два кочевых народа не только торговали друг с другом, но и заключали браки и заводили крепкие семьи.

О наличии множественных кровных родственных отношениях свидетельствуют эпосы, легенды и предания того времени. Например, в эпосе «Жаскилен» казахский богатырь Жаскилен влюбляется в Коныршу, дочь калмыцкого хана. В поэме рассказывается о тяжелых и мучительных днях их любви. В эпосе «Жетыген батыр» Ер Жетыген влюбился в красавицу дочь калмыцкого хана Шырын. В поэме Магжана Жумабаева «Батыр Баян» брат Батыра Баяна Ноян влюбляется в пленную калмыцкую девушку Куралай. В словах знаменитого Бухар-Жырау есть строки, посвященные калмыцкой женщине, пятой жене Абылай хана Топыш: «Қалмақтан алдың бір зайып, сүйегінді жоғалтпас. Абылайымсың алқатқан, отаның болсын жантақтан, қатының болсын қалмақтан, қосының болсын қазақтан».

Выражение «Қатын алсаң, қалмақтан ал» ходило и среди простого народа и прочно вошло в речь, став крылатым выражением. Ценность калмыцкой женщины в свое время была велика. В отличие от девушек других народов, калмычки так же как и казахские женщины умели вести кочевое хозяйство и были выносливы в военно-полевых степных условиях. Девушек угоняли в плен во время похода или сватали мирным путем для гарантии сохранности приграничных территорий и во избежание военных конфликтов. Придя в казахское общество из другой общественной среды, другой религии и несхожим языком, калмыцкие женщины успешно вливались в казахские семьи и воспитывали детей по всем нормам и обычаям, религии и языку казахского общества. Калмыцкие женщины растили батыров, биев, султанов и даже ханов Казахского ханства.

Так, например калмыкская девушка Дилхаш, дочь первого калмыцкого военачальника Хо-Урлика была женой Есим-хана и родила сына Касыма. Женитьба Есимхана на дочери Хо-Урлика показывает, что некоторые союзнические отношения с калмыками были уже в XVI в.

Автор «Жеті жарғы» Тауке-хан родился от брака казаха Салкама Жангир-хана и дочери начальника калмыцкого рода хошоут Кунделена. Другая калмыкская девушка. Абайхан-бегим - любимая жена Жадика-султана, сына Жанибек-хана родила Шығай-хана и Малик-султана.

Шокан Валиханов, составляя генеалогию своего прадеда Абылай-хана, писал, что у него из 12 жен 7 были калмычками. Пятую жену звали Топыш – дочь калмыцкого князя Хочу-Мергена, родственника Галдан-Церена. Топыш-ханум Абылай-хан получил в дар от джунгарского правителя, когда после двухлетнего плена был отпущен домой. Высокородная калмыцкая девушка была красивым жестом военной дипломатии и гарантией мира и политических договоренностей. У Топыш родились султаны Касым и Камбар, от Касыма продолжили род султаны Саржан и Кенесары. Шестая жена Абылай-хана Тохта-ханым - дочь калмыцкого нойона, Ореханым по прозвищу Сұлу, Тулак-ханым, Саин-Кобен, Чаган-ханым и Мунтум были военными добычами от калмыков [3, с.153].

Мать Кабанбай батыра тоже была калмыцкой девушкой. В Калмыкии был богатырь по имени Босмоин, убивший многих казахов. Босмоин был убит в бою казахским богатырем по имени Анар. Кунбике, средняя дочь того же Босмоина, была замужем за Кожугуль батыром. От Кожугуль и Кунбике и родился великий полководец Кабанбай батыр [4. с. 191].

У другого известного полководца Малайсары батыра мать Мөлдір была калмычкой, которую его отец Токтауыл батыр привез из военного похода. Малайсары и его сестра Гауһар, которая впоследствии вышла замуж за Кабанбай батыра, были воспитаны настоящими казахскими батырами и патриотами и оба воевали за независимость территорий Казахского ханства. Вероятно, знание языка народа своей матери помогло батыру стать не только хорошим воином и тактиком, но и искусным дипломатом. Известен случай, когда коммуникативные способности Малайсары батыра помогли выволить из плена султана Абылая, выторговать более удобные условия для отъезда. Например, такие как уменьшение числа заложников и выплачиваемой дани. Его смелая фраза:

«У нас и в Россию со всех родов аманатов не требуют, а ты де хочешь быть больше Великороссийского государства» заставила Галдан-Церена уважать батыра и пересмотреть свои требования, кроме того Малайсары батыру как и Абылаю тоже была подарена калмыкская девушка, которую он привез в подарок своему сыну. Самым значимым моментом в дипломатической работе Малайсары батыра необходимо отметить тот факт, что Галдан-Церен пожаловал ему титул тархана за его выдающиеся способности и стремление к миру с Джунгарским ханством, что было первым прецедентом в истории казахско-джунгарских отношений. В 1940-х годах батыр сыграл исключительную роль в заключении мирного договора между казахами и джунгарами, условия которого он старался выполнять и после смерти Галдан-Церена. По данным Шокана Уалиханова, Малайсары батыр возглавлял многочисленную «Патриотическую партию», целью которой было приостановление военных конфликтов и развитие торговых и политических связей с Джунгарией, в противовес менее многочисленной «Русской партии».

У известного Павлодарского краеведа Мубарака Жаманбалинова есть записанная красивая повесть-легенда о Тугел батыре и его калмыкской жене. Тугел батыр привез ее из похода и дал обещание, что в его семье ее не обидят. Девушка приняла ислам, получила казахское имя Қаракөз, в короткое время усвоила традиции и обычаи казахского народа и подарила батыру трех сыновей. По преданию, именно она, благодаря дару, полученным от своего калмыцкого дяди бахсы, предсказала будущее своих детей, которое впоследствии полностью свершилось. Об этом рассказали потомки батыра, которые и в настоящее время живут на территории Павлодарской области.

Как калмыцкие девушки попадали в казахские семьи, так и казахские девушки появлялись в калмыцких семьях. Это так же были военные трофеи, щедрые подарком или акты мести или социально-политических договоренностей.

Известна история одного из батыров Павлодарского Прииртышья. Кыпчакский батыр Лепес родился в ауле, расположенном на берегу озера Кызылкак. В одной из легенд говорится, что родная сестра Лепеса попадает в руки джунгар, которые увозят пленницу к себе на родину. Батыр один отправляется на поиски сестры и тоже оказывается в джунгарском плену. Год спустя батыру удастся выволить сестру из плена, но при условии

впредь не воевать с джунгарами. По возвращении в родные места Лепес батыр держит своё данное джунгарскому хану слово, но жестокость джунгар к мирному населению привела к тому, что батыр был вынужден выступить на защиту сородичей. В одном из сражений Лепес батыр гибнет на поле боя [5. с.99].

Дочь Абулхаир хана Намруна, тоже рожденная от калмычки, долгое время была предметом торга в дипломатических отношениях Младшего Жуза и Джунгарского ханства. В конце 1741 года Галдан-Церен направил в ставку Абулхаира посольство «с том, чтоб он, Абулхаир, отдал дочь свою в замужество за сына ево Галдан-Чирина». Вместе с требованием дочери хана джунгары выдвинули и другие условия, на которые не соглашался Абулхаир хан, и переговоры о замужестве Намруны длились до лета 1749 года. Ей сватали в мужа сына Галдан-Церена Цевана-Доржи, а позже Аджа-хана. Переговоры о свадьбе и сопутствующих условиях мира велись и после смерти Абулхаир хана его сыном Нуралы. Что говорит о казахской невесте как о большой ценности в политике того времени и о весомом аргументе в казахско-джунгарских отношениях [2. с.126].

Структура внешнеполитических связей государств сложна и многообразна, дипломатия которой состоит из таких составляющих как налаживание торговли, межэтнические браки, содержание аманатов, выплаты налогов, общие интересы в отношении какого-то конкретного третьего государства. В такой системе брачные договоренности являются очень важным инструментом выстраивания международных или даже приграничных соглашений, особенно если это браки между высшими слоями общества. Подобная практика, как известно, применялась во всем мире, например королеву Соединенного королевства Великобритании Викторию еще при жизни называли бабушкой Европы за устройство браков своих 9 детей с представителями разных королевских и знатных семейств Европы, а в Российской Империи была долгая практика брачных союзов с немецкими принцессами вплоть до окончания правления дома Романовых. Как можно заметить, в Казахском ханстве казахско-калмыцкие браки имели более широкий характер, участвовали все слои населения. В большинстве случаев это носила даже спонтанный и неконтролируемый характер, именно наличие немалого числа родственных связей, особенно у людей, стоявших во главе политики того времени, таких как полководцы Малайсары батыр, Кабанбай батыр и хан Аблай, меняло

стратегию в развитии казахско-джунгарских отношений и вело к прекращению острых военных конфликтов установлению мирных, взаимовыгодных договоренностей.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Битва у Серектас шайқасы (Ертістің Сарыарқа өңіріндегі қазақ-қалмақ саяси қатынастары. XVIII ғ.о.): ғылыми басылым. – Павлодар: «Toraighyrov University» баспасы, 2019. – 447 б.
- 2 Моисеев В. А. Джунгарское ханство и казахи (XVII-XVIII вв.). – Алма-Ата: Ғылым, 1991, - 238 с.
- 3 Ерофеева И.В. Родословные казахских ханов и кожа XVIII-XIX вв. (история, историография, источники). – Алматы: ТОО «Print-S», 2003, - 178 с. +вкл. 8 с.
- 4 Акылбаев М.И., Найманбаев Б.Р., Отеуов Н.Н. Казахские и ойратские (калмык, джунгар) родственные отношения // Социально-экономический и гуманитарный журнал. 2022. №2. С. 189–197. DOI: 10.36718/2500-1825-2022-2-189-197.
- 5 Инсебаев Т.А. Очерки истории Павлодарского Прииртышья: том 2 / гл. ред. А. Нухулы. – Павлодар: ПГПИ, 2017. – 228 с.
- 6 Мүбәрак Жаманбалинов, Айтжан Бәделханов. Түгел батыр жөне онын ұрпақтары. – Павлодар: «ЭКО» ГОФ, 2005. – 130 бет.
- 7 Темиргалиев Р., Эпоха последних батыров/Радик Темиргалиев – Алматы, 2009, - 290 с.
- 8 Валиханов Ч.Ч. Собрание сочинений: в 5 т. Алма-Ата: Главная редакция Казахской энциклопедии, 1984. Т. 1. С. 9–77.

ОТРАЖЕНИЕ ТРАДИЦИЙ ПОВСЕДНЕВНОСТИ И РЕМЕСЛА В КОНСКОЙ АМУНИЦИИ

САГИМБАЕВ С. К.

ведущий эксперт Службы учета и хранения музейных ценностей,
Библиотека Первого Президента Республики Казахстан, г. Астана

Человек и лошадь сосуществуют друг с другом вот уже на протяжении многих тысяч лет. За прошедшее время, после того как человек приручил лошадь, это благородное животное стало постоянным спутником и верным другом человека.

Большая часть Казахстана входит в степную зону Евразии. Природно-климатические и географические условия региона обусловили зарождение здесь кочевого скотоводства и

соответствующей ей культуры. Основным домашним скотом у кочевников-казахов были четыре вида животных: мелкий рогатый скот (овцы и козы), верблюды, лошади и крупный рогатый скот. К лошадям у людей сложилось особенно теплое отношение. «Арыстан аң патшасы, жылқы мал патшасы» - «Лев –царь зверей, конь – царь домашнего скота», «Ер қанаты - ат» - «Крылья батыра - конь» - так говорят народные поговорки. Казахи очень ценили и берегли коней, любовно называя их «есті жануар» - «мудрое животное», «тілсіз адам» - «безъязыкий человек».

Евразийская степь стала местом обитания лошади. Однако, ее происхождение связано с Северной Америкой. Дальним общим прародителем лошади ученые считают гиракотерия (зогиппуса) – зверька, размером с лисицу, жившего в эпоху эоцена (54-38 млн. лет назад) в лесах Северной Америки [1, 2, с. 10-11]. Этот зверек питался травой, ноги его были трехпалые. Ничто не напоминало в нем современную лошадь. Но с течением миллионов лет происходило его эволюционирование. Постепенно изменялся климат, на место лесов пришли прерии. Изменялись и прашуры лошади; вместо среднего пальца на ноге развилось крепкое копыто, зубы стали приспособленными к пережевыванию более жесткой степной травы. Животные становились крупнее и выше, ноги и шея удлинились. Там же, в Америке примерно миллион лет назад сформировался и настоящий *Equus* – прародитель современной лошади. В эпоху плейстоцена они по перешейкам между материками (на их месте сейчас Берингов и Гибралтарский проливы) пришли в Евразию и Африку.

Род лошади состоит из нескольких подродов: собственно лошадей – *Equus caballus* (домашняя лошадь, тарпан, лошадь Пржевальского), ослов – *Asinus*, полуослов (кулан и его подвиды – кианг с онагром) и полосатых зебр – *Hemionus Hippotigris* [3, с. 7]. Ранее было принято считать предком домашней лошади лошадь Пржевальского, а затем – тарпана [3, с. 13]. По последним данным, тарпан не был предком домашней лошади [4]. По данным палеогенетиков лошади Пржевальского являются одичавшими потомками прирученных в древности ботайских лошадей [5].

В этом месте возникает вопрос о времени и месте одомашнивания дикой лошади. Где и как происходил этот процесс? На данное время имеется точка зрения, что процесс появления домашней современной лошади происходил независимо друг от друга в течение двух периодов в двух разных местах. Наиболее ранний

период был в медном веке, это ботайская культура, существовавшая между 3700-3000 гг. до н.э. на территории Северного Казахстана [6]. Второй период одомашнивания лошади происходил в бронзовом веке, речь идет о втором диком предке современной лошади. Однако точное место одомашнивания пока установить не удалось [7].

На территории современного Казахстана сложилась уникальная местная степная лошадь – казахская лошадь. Формирование породы проходило на протяжении нескольких веков в условиях кочевого хозяйства. В породе имеется несколько типов, наиболее ценными из которых являются джабе (каз. - жабы') и адаевская [8, с. 261]. В советский период в Казахской ССР были выведены кустанайская, кушумская и мугуджарская породы [8, с. 260-261]. Казахские лошади используются под седлом, вьюком и в упряжи, а также для получения молока и мяса. Из молока кобыл изготавливается целебный кисло-молочный продукт – кумыс.

Казахские лошади неприхотливые и выносливые, исключительно приспособлены к суровым климатическим условиям степи. Они могут выдерживать холод до минус 45 градусов мороза. Круглый год лошади самостоятельно пасутся в степи табунами под присмотром табунщиков. Табун (каз. – табын) – способ хозяйствования, который сложился с древности, когда большое количество лошадей выпасается на естественных степных пастбищах в течение года. Фактически лошади живут вольной жизнью в природе как их дикие предки. Табун или кос (каз. – қос) состоит из нескольких косяков (каз. - үйір) по 9-30 голов в каждом, которые возглавляются жеребцами. В каждом косяке имеется несколько кобыл с жеребятками. В косяке пасутся стригунки, трехлетки и четырехлетки. Зимой животные добывают себе подножный корм путем «тебеневания», то есть копания, пинания (каз. – тебін, тебінді, тебіндеу – зимний выпас, зимнее пастбище). Лошади копытами раскапывают снег глубиной до 40 см и едят траву, оставшуюся под снегом. За зиму лошади в условиях сурового холода и скудной растительности заметно худеют, поэтому летом они усиленно питаются и нагуливают жир, чтобы успешно пережить следующую зиму. Иногда в экстремальные периоды (джут (бескормица) - гололед, неурожай, сильные снегопады, бураны) лошади первыми выпускались на пастбище, которые пробивали копытами снежный наст или корку льда. Следом за ними шли остальные домашние животные. Эта важная способность лошадей обеспечивала прокорм другим видам скота.

Скотоводческое хозяйство нуждалось в периодической смене пастбищных угодий и поиске подножного корма для скота, то есть кочевым состоянием хозяйства и кочевым образом жизни. Вследствие такого требования сложились определенные пути и маршруты движения, разных по направленности и протяженности. На территории современного Казахстана стали преобладающими меридиональный тип кочевания в равнинной части и вертикальный – в горной и предгорной зонах [9, с. 279]. На зимовку (каз. - қыстау) казахские общины со всем хозяйством и скотом двигались на юг, где в зимний период было относительно теплее, и зима была короче. На летовку (каз. - жайлау) возвращались на север. Лошади в составе больших табунов (косов) с осеннего периода отгонялись на дальние отгоны, то есть в зимний период, когда община находилась на юге, косы паслись на севере, где находились летние пастбища [9, с. 322]. К весне, когда кобылы должны были жеребиться, косы перегонялись к зимовкам.

Лошадь всегда занимала важное место в сознании казаха. В повседневной жизни, в тяготах походов возникала привязанность и любовь человека к этому благородному животному. Боевые кони и верные товарищи Кобыланды-батыра - Тайбурыл, Камбар-батыра - Тарлан, Алпамыса - Байшубар были воспеты в народных сказаниях. Знаменитого скакуна Кулагера Магжан Жумабаев называл «последним тулпаром казахской земли». Поэма Ильяса Джансугурова «Кулагер» - это гениальное и подлинно трагедийное произведение, повествующее о закате конно-кочевой цивилизации.

В космологическом сознании казахов к Полярной звезде, самой яркой в ночном небе (каз. - Темірказық (Железный кол), привязаны два крылатых коня Ақбозат и Көкбозат, к которым в протяжении ночи подкрадываются Жеті қарақшы (семь разбойников) - звезды созвездия Большой Медведицы.

У казахов-кочевников сложились различные конно-спортивные игры: скачки на различные дистанции (бәйге, аламан бәйге), борьба двух соперников верхом на коне (аударыспак), стрельба из лука на скаку (жамбы ату), игра по перетягиванию туши козла (көкпар тарту), игра «догони девушку» (қыз қуу), игра «подними монету» (тенге алу) и др. Эти игры, полные радости и веселья, проводились в теплое время года, часто приурочивались к свадьбам (той).

Умение управлять лошастью является целой наукой. Основным средством являются руки наездника. Важное значение имеет посадка, положение корпуса и ног. Управление лошастью осуществляется с

помощью уздечки. Уздечка – самое древнее средство управления лошастью. Древняя узда состояла из нескольких кожаных ремешков, соединенных с псалиями-удилами и поводом. Обязательными деталями узды были нащечные и поднагашный ремни, а также повод. Ремни между собой соединялись с помощью блях, колец и пряжек. Удила лежат на беззубой части нижней челюсти и давят на язык лошади.

Седло является основной частью конского снаряжения. Благодаря ему стало возможным подолгу находиться верхом. Древние народы вместо седла использовали подушку, которую привязывали на спину коня. Твердое седло, или каркасное, появилось в степных районах Евразии в V веке н.э. Седло создано как для удобства всадника, так и для удобства лошади. Оно не натирает спину коня, а благодаря лавкам, перераспределяет вес всадника равномерно на большую площадь спины лошади. Седло состоит из каркаса – ленчика, имеющего по бокам полки – лавки. Задняя сторона седла называется задней лукой, а передняя, у холки, - передней лукой. Ленчик обтягивается кожей. Под седлом подкладывается потник, защищающий седло от пота, а лошадь от трения седла. К седлу крепятся путлища со стремянами. Для удержания седла на месте применяются подпруги. Спереди седло удерживает нагрудник, а сзади - подхвостник (потфей).

Среди казахских седел, в зависимости от региона, исторически сложились несколько типов, различающихся по технике изготовления и внешнему виду [10, с. 175]. В зависимости от достатка заказчика изготавливались как богато украшенные, с применением серебра, золота, поделочных и полудрагоценных камней, так и обычные седла.

В музейном собрании Библиотеки Первого Президента Республики Казахстан на хранении находится ряд комплектов конского снаряжения и других принадлежностей (плетки и камчи). Все они были подарены Н.А. Назарбаеву в период его нахождения на высшем посту государства. Здесь представлены четыре комплекта. Три седельных комплекта являются казахскими. Четвертый комплект был подарен в 2004 году президентом Кыргызской Республики А.А. Акаевым.

Конское снаряжение. ТПМ 567/1-8. Материал: дерево, кожа, кость, металл белого цвета, бронза, поделочный камень - змеевик. Техника: вырубка, резьба, инкрустация, машинный шов, литье, ковка, штамповка. Размер: 33x42x29,5 см.

От жителей Мангистауской области. 2001 г. Современный казахский мастер. XXI в.

Конское снаряжение данного типа относится к западно-казахстанским, называемым «kozyқұйрық ер», из-за внешнего сходства передней луки с торчащим хвостиком ягненка. Ленчик обычно изготавливают из 6-7 деталей, из древесины липы или березы. Седла отличает легкость и компактность, что отчасти связано с отсутствием средней доски. Отверстие закрывается кожей или сырмятью. Другой особенностью западных седел является применение костяных накладок, окаймляющих луки и лавки.

Седло. ТПМ 579. Материал: дерево, кожа, металл. Техника: вырубка, склеивание, шитье, тиснение. Размер: 31x50x35 см; размер покрывки - 61x105 см.

Предмет поступил в музей в 2004 году. Неизвестный казахский мастер. 2-я пол. XX в.

Седло сложносоставное относится к южно-казахстанскому типу «құранды ер». Подобные седла изготавливаются из 18-20 деревянных деталей из тополя, джиды, тальника (ивы). Большое количество деталей позволяет собирать седла со своеобразной формой передней и задней луки. Особенностью данного седла является его кожаная покрывка с удлиненными полами. Казахский ученый-этнограф Х.А. Аргынбаев привел сведения, что такие седла встречались только у казахов, живших по берегам рек Тургая и Ирғиза [10, с.187-188].

Конское снаряжение. ТПМ 781/1-8. Материал: дерево, кожа, металл, латунь, мельхиор, кошма. Техника: вырубка, машинный шов, тиснение, ковка, выпилровка, оксидировка, скань. Размер: 35x55x41 см; длина потника - 73см; ширина потника - 94 см.

От экс-президента Кыргызстана А.Акаева. Октябрь 2004 г. Автор: предположительно, кыргызский мастер Ишенбек Чаланов.

Седло представляет собой прекрасный образец декоративно-прикладного искусства Кыргызстана. Является подарочным вариантом национального кыргызского конского снаряжения. Отличием данного седла является комбинированное соединение седла и потника в одну цельную конструкцию. Кожаные детали седла богато украшены тиснением в виде кыргызского национального узора, состоящего из роговидных мотивов. Центральная сворка нагрудника, соединяющая три ремня, представляет собой крупный латунный диск, с накладкой в виде пылающего солнца из мельхиора, в центре которого выпуклый шанырак – элемент государственного флага Кыргызской Республики.

Конское снаряжение. ТПМ 2304/1-9. Материал: дерево, кожа, металл белого цвета, бронза, поделочные камни, кошма. Техника: вырубка, резьба, инкрустация камнями, машинный шов, литье, ковка, штамповка, тиснение. Размеры: 32x54x35,5 см.

Комплект поступил в музей в 2007 году. Автор: предположительно, мастер Серик Кокенов. XXI в.

Седло представляет собой парадный образец казахского декоративно-прикладного искусства. Конское снаряжение изготовлено в традициях изготовления седел «құранды ер». Используются поделочные камни, серебряные бляшки. Поверхность украшена казахским орнаментом способом тиснения. Поделочные камни: майкаинская бирюза, малахит, хризопраз, крашенный агат, халцедон, яшма, жадеит. Нагрудник и потфей, в местах соединения ремней украшены большими круглыми сворками-бляхами с крупными вставками нефрита.

Таким образом, человек и лошадь уже много веков живут рядом друг с другом. Лошадь сыграла исключительную роль в жизни казахского народа в период ведения кочевого скотоводческого хозяйства. Сегодня прежнее значение лошади в качестве одной из важнейших экономических основ в жизни и быту общества заметно снизилось. Однако, лошадь продолжает помогать человеку в качестве упряжного и верхового животного. Большое развитие получил конный спорт. Главным же является то, что лошадь остается верным другом и надежным спутником человека.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Лошади / [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/wiki>
- 2 Дрэйпер Дж. Лошади и уход за ними. – Минск: «Белфаксиздатгрупп», 1997. – 256 с.
- 3 Ливанова Т.К. Лошади. - М.: ООО «Издательство АСТ»: ООО «Издательство Астрель», 2004. – 255 с.
- 4 Тарпан / [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/wiki/>.
- 5 Лошадь Пржевальского. / [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/wiki/>.
- 6 Ботайская культура / [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/wiki/>.
- 7 Одомашнивание лошади / [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/wiki/>.
- 8 Галиакберов Н. Справочник зоотехника. – Алма-Ата: Казсельхозгиз, 1963. – 616 с.
- 9 Масанов Н.Э. Кочевая цивилизация казахов: основы жизнедеятельности кочевничества. – Алматы: Print-S, 2011. – 740 с.
- 10 Арғынбаев Х. Қазақтың ер-тұрман жабдыктары. // Қазақстан XV-XVIII ғғ. – Алма-Ата: Наука, 1969. – 208 с.

ЯЗЫК КАЗАХСКОГО ОРНАМЕНТА

ШАЙМЕРДЕНОВА С. К.

эксперт Службы учета и хранения музейных ценностей,
Президентский центр Республики Казахстан, г. Астана

История казахского орнамента берет свое начало с древнейших времен. За тысячелетия до нашей эры население, проживающее на территории Казахстана, получило высокий уровень развития производительных сил, могло заниматься гончарным, ювелирным, ткацким и другими ремеслами. В те времена различные племена и народы освоили производство полиметалла и золота, научились обжигать гончарные изделия. Украшения изготавливались из меди, серебра и золота. Орнамент был неотъемлемым элементом всех изделий.

Казахские орнаменты – это в основном пиктограммы, которые имеют очень глубокий смысл, и каждая из этих пиктограмм

представляет религию и философию тенгрианства. Все они делаются не только для украшения, но и как талисманы. Некоторые символы означают богатство и процветание, другие – безопасную дорогу и надежный путь.

На сегодняшний день немало исследователей внесли свой вклад в изучение декоративно-орнаментального искусства. Многие учёные выдвигали научные аргументы о происхождении и развитии казахских орнаментов, раскрывая природу законов их построения, симметрии, основы и баланса узоров. Немецкий ученый Рихард Карутц, стал одним из первых авторов изучения казахского орнаментального искусства. Посетив Мангистау в начале XX века, им была создана работа, под названием «Среди киргизов и туркмен на Мангышлаке». Тем не менее исследования казахских национальных орнаментов продолжают и по сей день, и многие их элементы еще не до конца изучены и отражены. Термин «орнамент» означает «узор», основанный на ритмическом чередовании и организованном расположении элементов. Казахские орнаменты многочисленны и разнообразны. Они сохраняют черты каждой эпохи и стиля не только в форме, но и в технике исполнения. Основные узоры можно разделить на космогонические, зооморфные, геометрические, растительные и многие другие. Они легко сочетаются друг с другом и порою трудно выделить их по общепринятым признакам.

На сегодняшний день, в фондах Президентского центра Республики Казахстан хранится немало экспонатов, орнаментированных казахским национальным узором. Казахский орнамент был признан настолько выразительным, что ему отвели место на самом главном символе страны – Государственном флаге.

**Государственный флаг РК.
ТПМ 1986/1.**

Материал: крепдешин. Техника:
машинное шитье.

С автографом летчика-космонавта
Т. Мусабаева и штампами
Космической станции «Мир».

От летчика-космонавта Т.
Мусабаева.

12.11.1998 г.

Важным элементом флага является расположенная у его древка вертикальная полоса с национальным орнаментом. Этот узор считается зооморфным и называется «кошкар муйиз» – «бараний рог». Представляя собой элементы различных форм и линий, он гармонично смотрится на флаге и раскрывает внутренний мир казахов.

Следующими предметами являющимся отражением многовековой истории и самобытной культуры казахской нации является национальная одежда. Национальный костюм – гордость наших соотечественников и особый предмет интереса гостей Казахстана.

На протяжении сотен лет одной из главных особенностей национальной одежды казахов является непростой, своеобразный декор. Для украшения одежды использовались оригинальные вышивки, тесьма, кайма и другие элементы.

**Мужской национальный костюм.
ТПМ 1576/1-2.**

Материал: ткань, мех, природный камень, золотая нить.

Техника: вышивка. Дл – 132 см.

От участников III Всемирного Курултая казахов.

г. Астана. 29.09.2005 г.

В комплекте идет: чапан и калпак. Чапан голубого цвета, вышит золотистыми нитями, воротник и рукава оторочены мехом темно-серого цвета. На головной убор пришта вставка из природного камня коричневого цвета. Оба изделия оформлены машинной декоративной вышивкой в виде национального орнамента, который в большей степени выполнен в зооморфном стиле. В нем присутствуют изображения таких животных: архара, барса, крылатого коня с рогами горного козла и орла.

Женский камзол. ТПМ 733.

Материал: бархат, металл, нити.

Техника: золотое шитье. Дл – 100 см.

От ТОО «Ерке нур». 22.11.2001 г.

Камзол красного цвета, без рукавов и с открытым воротом. Спереди застегивается на металлической пряжке. Края бортов и подола обшиты ажурной вышивкой золотистыми нитями. Узоры расположены по всей длине с обеих сторон в плотном сплетении между собой. Орнамент растительный в виде лепестков, тюльпанов, колосьев, следом идут роговидные элементы, опять же относящиеся к зооморфному стилю.

Зооморфные узоры наиболее многочисленны в казахском орнаменте. Они отражают мир древней мифологии и первобытного искусства. Узоры в виде головы, рогов, копыт животных, крыльев и лапок птиц являются основными в казахском орнаменте. Из них составляются множество производных. Кроме того, на их основе

разработаны многочисленные кривые и волнистые линии, спирали и завитки. Например, узоры в виде рога и следов животных, имели ритуальное значение. По исследованиям ученых, «баран и козел в солярно-космической мифологии одинаково связаны с солнцем и по существу идентифицируются». В. И. Петри писал: «На изображении солнца вместо лучей нарисованы бараньи рога. Ясно видно, что это космический символ, образ солнца и вселенной». Этот узор характерен для орнамента казахов, киргизов, каракалпаков. У казахов существует несколько вариантов этого узора. Основной из них – пара рогов – кос муйиз производный торт муйиз – четыре рога. Другие основные варианты узора кошкар муйиз один рог – сынар муйиз и сломанный рог – сынык муйиз. К этой же группе узоров можно отнести узор сорок рогов – кырык муйиз. Из распространенных зооморфных узоров, наряду с кошкар муйиз, встречаются шея горного барана – кулжа мойын, олений рог – бугы муйиз, который используется в бордюре войлочных ковров [1, с. 84].

Сырмак. ТПМ 819.

Материал: войлок.

Техника: валяние войлока.

Размер: 350*170 см.

От жителей Казахстана.

Сырмак изготовлен из отдельных кусков войлока разных цветов. Основа из черного войлока, по всему полю орнамент «кос муйиз» из красного, зеленого войлока. По центру расположены несколько ромбических фигур, в которые вписан специальный узор «кос муйиз» в виде крестовины «парных рогов». Центральное поле обрамлено узорной рамкой в виде повторения по всей полосе бордюра зооморфного узора в форме роговидных завитков. Центральная композиция сырмака разделена на два поля, в одном центральный узор получился зеленым, а в другом красным. Получились две зеркально отраженные орнаментированные поверхности. По линиям куски разноцветного войлока соединены и пришиты между собой узкой красной тесьмой. По краю сырмак обшит узкой тесьмой красного цвета, этот процесс называется «жиктеу» – обшивание по краю.

Алаша. «Арабы килем». ТПМ 798.

Материал: цветные шерстяные нити.

Техника: машинное шитье.

Размер: 115*185 см.

От жителей Казахстана.

Ковер выполнен в характерной для арабы килем технике и утвердившейся геометрической орнаментальной композиции центрального поля – расположение полос разной ширины по вертикали. Имеется два ведущих мотива: «алабас» – пестрая вершина, «ормекши» – паук. В композиции этот узор используется в паре. Алабас – вертикальный стержень, основание и навершие которого зеркально отражает идентичный рисунок в виде многослойных ступенчатых треугольных фигур разных по цвету. Треугольная форма алабас символизирует защиту владельца от негативных сил [2].

По центру ковра и по сторонам основных мотивов алабас располагаются широкие полосы с изображением узора ормекши, по три элемента вертикально в ряд. Число три – это символ совершенства, отображающий концепцию единства духа, души и тела. Изделия с изображением ормекши не принято постигать на пол. Ромбовидная форма центральных розеток может обозначать землю, женщину-мать и плодоносное начало, в целом, является символом плодородия. Композиционные схемы арабы килем отражают характерную для данного вида ковров торжественность, строгость и парадный вид.

Как отметил Г. Н. Потанин: «Казахский орнамент проникает во все щели домашней обстановки; в юрте, благодаря трудолюбивой хозяйке, нет ни одного кусочка войлока, ни одного кусочка кожи, ни одного вершка деревянной поверхности, который бы не был покрыт орнаментом» [3, с. 103].

В современном мире мы все еще продолжаем лицезреть мотивы казахских орнаментов на коврах, одежде и других изделиях. К примеру: казахстанские дизайнеры, интерпретируя национальные мотивы на одежде, постепенно ее возрождают. Айя Бапани, Куралай Нуркадилова, Аида Кауменова и другие представляют коллекции современной национальной одежды. Сегодня национальный костюм стал частью праздничного гардероба: его элементы современники надевают на праздники Наурыз или айт, а чапаны

и расшитые камзолы преподносят в качестве подарка уважаемым гостям. Преимущественно на западе Казахстана традиция ношения национальных костюмов сохраняется по сей день [4].

Историей казахского орнамента можно гордиться. Ведь на протяжении многих веков у кочевников евразийской степи были богатые отношения с узором. Поэтому одной из главных задач нашего государства, по-прежнему, является возрождение, сохранение, изучение и пропаганда культурного наследия казахского народа.

ЛИТЕРАТУРА

1 Маргулан А.Х. Казахское народное прикладное искусство, Т. 1 – Алма-Ата: Онер, 1986. – 243 с.

2 Баженова Н.А. Казахское народное ткачество. / [Электронный ресурс] // Режим доступа: <https://roerich.kz/publication/kazahskoe-narodnoe-tkachestvo.htm/>.

3 Потанин Г.Н. На притоке реки Токрау // Труды по этнографии и фольклору. – Астана: Алтын кітап, 2007. – 85-108 с.

4 Как в степи по одежке встречали: история казахского национального костюма. / [Электронный ресурс] // Режим доступа: <https://the-steppe.com/razvitie/kak-v-stepi-po-odezhke-vstrechali-istoriya-kazahskogo-nacionalnogo-kostyuma/>.

Секция 8

Психология ғылымы дамуының өзекті мәселелері Актуальные проблемы развития психологической науки

КОМПЬЮТЕРНАЯ ЗАВИСИМОСТЬ – УГРОЗА ПСИХИЧЕСКОМУ ЗДОРОВЬЮ ПОДРОСТКА

АПЛАШОВА А. Ж.

к.п.с.н, профессор, Торайгыров университет, г. Павлодар

АБАКОВА С. Б.

магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар

Компьютерная игровая зависимость широко распространена во всем мире, в том числе и в Казахстане. В настоящее время компьютерные игры становятся доступными для людей разных демографических групп, охватывающих людей разного возраста

(от подростков до пожилых людей), уровня доходов, социальных кругов, этнического происхождения и т. д. Это явление можно объяснить огромным разнообразием типов и форм компьютерных игр, рассчитанных на различные слои населения с разным уровнем доходов и интересов. Какие же психологические факторы могут способствовать развитию компьютерной игровой зависимости в подростковом возрасте? Специфике взаимодействия детей и подростков с компьютером посвящены многочисленные научные исследования казахстанских ученых и ученых зарубежья. Однако, на наш взгляд, вопросу о психологических факторах формирования игровой компьютерной зависимости на разных этапах онтогенеза, особенно в подростковом возрасте, не уделяется достаточного внимания. Мы считаем, что актуальность исследования проблемы игровой компьютерной зависимости, особенно в подростковом возрасте, как начального этапа общего развития подростков, становится все более очевидной.

В настоящее время подросткам угрожают новые современные персональные компьютеры. Подростки посвящают почти все свое свободное время множеству различных компьютерных игр. Пятнадцать лет ведутся споры о том, существует ли тесная причинно-следственная связь между злодеяниями в фэнтези (игре) и реальной жизни. Однако в психологии мало изучено влияние склонности к компьютерным играм, агрессивности на формирование личности как черты личности.

Сегодня невозможно представить сферу образования без компьютера. Дети быстро и отлично осваивают эту сложную технику. В процессе овладения у школьников быстро развивается логическое мышление, они прекрасно планируют соответствующие услуги и гибко подходят к жизни.

Хотя занятия компьютером полезны для ребенка, длительное сидение перед экраном оказывает нагрузку на нервную систему, нарушается сон, возникают психические реакции.

Проанализировав современные подходы к исследованию психологических факторов, способствующих компьютерной зависимости, и учитывая психологические особенности подросткового возраста [1, 2, 3], мы выявили потенциальные психологические факторы, которые могут способствовать возникновению игровой компьютерной зависимости на этом этапе развития:

Индивидуально-личностные факторы:

– познавательные способности; самооценка;

- навыки коммуникации; склонность к риску;
- субъективность;
- уровень тревожности;
- сила воли;
- пол.

Факторы социальной среды: отношения между родителями и детьми; отношения со сверстниками (статус и положение внутри группы); круг общения вне школы.

Подростковый возраст, как широко известно, является одним из самых бурных этапов развития человека. Это связано с бурным развитием всех основных компонентов личности человека, сопровождающимся значительными физиологическими изменениями, связанными с половым созреванием. В этот период происходит перестройка прежних представлений подростка о мире и самом себе, развиваются процессы самосознания и самоопределения. В конечном итоге эти процессы приводят к той жизненной позиции, с которой студент начинает свою самостоятельную жизнь. В этот кризисный период подростки сталкиваются с многочисленными противоречиями и несоответствиями как внутри себя, так и во взаимодействии с обществом.

В подростковом возрасте, как подчеркивает Л.С. Выготский, существует период, характеризующийся разрушением и угасанием старых интересов, и созреванием новой биологической основы, на которой впоследствии развиваются новые интересы. Л.С. Выготский перечислил несколько основных групп наиболее ярких интересов подростков, которые он назвал доминантами. К ним относятся:

1 «Эгоцентрическая доминанта» (интерес подростка к собственной личности): на этом этапе подростки часто сосредотачиваются на самопознании и самоидентификации.

2 «Доминирование расстояния» (склонность подростка к обширным, крупномасштабным перспективам, которые субъективно более привлекательны, чем сиюминутные, текущие): подростки могут демонстрировать стремление к более широким горизонтам и долгосрочным целям, а не к немедленному удовлетворению.

3 «Доминирование усилий» (склонность подростка сопротивляться и преодолевать трудности, иногда проявляющаяся в упрямстве или непокорности): подростки часто демонстрируют стремление преодолевать препятствия и отстаивать свою независимость.

4 «Романтическая доминанта» (стремление подростка к неизведанному и приключениям): подростки могут искать азарта и рисковать в поисках новых впечатлений.

Эти доминанты подчеркивают развивающиеся интересы и мотивации подростков по мере того, как они преодолевают сложности этого этапа развития.

В любом обществе есть личности, которые предпочитают «убегать» от своих проблем, а компьютерные игры, особенно ролевые, служат средством того, что часто называют «зависимым эскапизмом», или способом ухода от реальности. Когда дети и подростки «погружаются» в виртуальный мир, а затем возвращаются в реальность, они часто испытывают дискомфорт, чувствуя себя маленькими, слабыми и уязвимыми в агрессивной среде реального мира. Они жаждут вернуться туда, где они побеждают, где их компьютерный персонаж и весь виртуальный мир позволяют им удовлетворять потребности, которые остаются неудовлетворенными в реальной жизни. Этому персонажу уважают, его мнение имеет значение, они как супергерои. Подростку очень приятно встать на место такого персонажа и почувствовать себя им. По мере того, как они продолжают играть, контраст между их «реальным я» и «виртуальным я» возрастает, затягивая их еще дальше в мир компьютерных игр и отдаляя от реальной жизни. Игра становится средством компенсации жизненных проблем.

Основной причиной развития компьютерной зависимости у детей и подростков можно назвать недостаток общения и взаимопонимания с родителями, сверстниками, значимыми в их жизни людьми. Первоначально компьютер компенсирует отсутствие социального взаимодействия, но со временем люди в их физическом окружении становятся менее важными.

Подростковый возраст – период формирования жизненных ценностей и расширения социальных контактов. Однако зависимый ребенок ограничивает свой круг общения, поглощаясь компьютером. Для многих детей компьютерные игры стали важнее учебы или времяпрепровождения с друзьями. Они привязывают подростков к несуществующим объектам, мешая им получать удовольствие от взаимодействия с окружающими людьми. В результате у некоторых подростков отсутствует жизненный опыт, проявляется незрелость в решении жизненных вопросов, возникают трудности в социальной адаптации. Стоит отметить, что эти дети зачастую обладают высоким интеллектуальным потенциалом.

По мнению Н.Ю. Максимова, предрасположенность к аддиктивному поведению в подростковом возрасте является формированием личности, определяющим готовность к употреблению психоактивных веществ. Предрасположенность личности к аддиктивному поведению включает в себя следующие элементы:

- Распространенность мотивации избегания.
- Неразвитые предсказательные функции.
- Низкий уровень самосознания и отсутствие рефлексивных навыков.
- Низкая самооценка, вплоть до отказа от собственного образа.
- Однако это может быть замаскировано защитным поведением, которое демонстрирует завышенную самооценку.

Самозащитные реакции на фрустрацию, вызванные недостатком уверенности в себе, проявляющиеся в склонности отказываться от деятельности при столкновении даже с незначительными трудностями.

Несоответствие между самооценкой и стремлениями, приводящее к нелогичным и непоследовательным действиям при попытках преодоления препятствий. Склонность к бегству от реальности в стрессовых ситуациях.

С. В. Фролова, Т. В. Сенина, Н. А. Сирота, В. М. Ялтонский отмечают, что сложные жизненные ситуации, с которыми сталкиваются подростки, могут способствовать развитию аддиктивного поведения, в данном случае компьютерной зависимости.

С. В. Фролова и Т. В. Сенина разделили неприятные (стрессовые) ситуации в подростковом возрасте на пять типов и связали их с различными сферами жизни:

- Семья («семейные конфликты»).
- Отношения со сверстниками («конфликт с другом»).
- Отношения со значимыми взрослыми («конфликт с учителем»).
- Академическая деятельность («неуспех на экзамене»).
- Здоровье («болезни, травмы»).

Таким образом, как указывает Т.М. Попова, перечисленные особенности личности и стрессовые ситуации в подростковом возрасте могут определять психологическую предрасположенность к развитию аддиктивного поведения.

На факторы, способствующие возникновению аддиктивного поведения, в том числе компьютерной, в подростковом возрасте влияют психологические особенности пубертатного периода. Такие ученые, как Л. С. Выготский, Я. И. Гилинский, Е. В. Змановская, И. С. Кон, Ц. П. Короленко, А. Е. Личко и другие выделили следующие аспекты:

- Физиологические изменения в организме, в том числе развитие первичных и вторичных половых признаков.
- Интенсивное развитие интеллекта, включающее в себя усиление мышления, воображения, стремление к творчеству, категоричность высказываний и суждений.
- Бурное развитие всех основных компонентов личности, приводящее к новому уровню самосознания, ощущению зрелости, независимости и самодостаточности.
- Эмоциональная нестабильность с перепадами настроения.

Стремление подростка к признанию и одобрению со стороны других, часто сочетающееся с демонстрацией притворной независимости и бравадой, вызовом авторитетным фигурам и обожествлением образцов для подражания.

Адаптация к социально принятым гендерным ролям и стратегиям поведения в обществе, со сверстниками и родителями. Это включает в себя принятие внешнего вида и манер как часть поведенческой идентификации со своим полом, имитацию отношений как часть сексуальной идентичности, участие в интеллектуальных занятиях взрослых (например, участие в таких областях, как наука, искусство или самообразование), а также помощь в повседневной жизни. домашние дела.

Сильная озабоченность своим внешним видом и желание быть принятым как «взрослый». Пониженная самооценка статистически связана с различными формами девиантного поведения среди подростков.

В большинстве исследований, факторы, которые способствуют развитию компьютерной зависимости у подростков, часто рассматриваются изолированно. Однако А.В. Гришина в своем исследовании представила более всестороннее понимание факторов, связанных с игровой компьютерной зависимостью в младшем подростковом возрасте.

Согласно ее анализу, следующие факторы могут способствовать развитию игровой компьютерной зависимости в данном возрасте:

- 1) Индивидуальный личностный фактор:

- Низкие умственные способности.
 - Завышенная самооценка.
 - Низкий уровень коммуникативных способностей.
 - Высокая склонность к риску.
 - Несбалансированное развитие параметров субъектности.
 - Высокий уровень тревожности.
 - Слабая волевая саморегуляция.
- 2) Социально-психологический фактор:
- Проблемы в системе детско-родительских отношений.
 - Проблемы в общении с одноклассниками, включая статус и место в группе.
 - Узкий круг общения с одноклассниками вне школы.

Таким образом, подростковый возраст характеризуется кризисным периодом, сопровождающимся пониженным самоуважением, потерей чувства безопасности и комфорта, дисбалансом внутреннего равновесия и увеличением тревожности в отношении общения с сверстниками и взрослыми. В таких условиях подростки могут прибегать к стратегиям аддиктивного поведения, включая компьютерные игры, в поиске средств для снятия напряжения, дискомфорта и стресса.

Компьютерная зависимость в подростковом возрасте может иметь серьезные негативные последствия, затрагивая когнитивную, эмоциональную, поведенческую и физиологическую сферы развития личности. Подростковый возраст сам по себе является фактором риска для развития компьютерной зависимости. Среди множества факторов, которые способствуют развитию компьютерной зависимости у подростков, можно выделить как индивидуально-личностные, так и социально-психологические. Однако проблема влияния совладающего поведения на развитие компьютерной зависимости в подростковом возрасте остается недостаточно изученной.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Аверин В. А. Психология детей и подростков. СПб.: Изд-во Михайлова В. А., 1998. 379 с.
- 2 Боброва В. Г. Общая характеристика развития личности подростка (из курса лекций по психологии). Ростов-на-Дону, 1966. 147 с.
- 3 Выготский Л. С. Педология подростка // Собр. соч.: В 6 т. М.: Педагогика, 1984. Т. 4. 432 с.

4 Ванюхина Н. В. Особенности психических состояний детей подросткового возраста: Дис. на соис. учен. степ. канд. псих. наук. Казань: Изд-во ин-та экономики теории и права, 2004. 146 с.

5 Иванов М. С. Психологические аспекты негативного влияния игровой компьютерной зависимости на личность человека // Психологический журнал. 1999. Т. 20. № 1. Ч. 94–102.

6 Стерледева Т. Д. Мир человека в виртуальной реальности. Пермь: Изд-во Пермского гос. ун-та, 2003. 147 с.

7 Титов В. Г. Игра в жизнь: размышления о виртуальной реальности. М.: Изд-во Моск. Подворья СвятоТроицкой Сергиевой лавры, 1998. 121 с.

8 Тихомиров О. К., Бабанин Л. Н. ЭВМ и новые проблемы психологии. М.: Изд-во МГУ, 1986. 203 с.

9 Фомичева Ю. В., Шмелев А. Г., Бурмистров И. В. Психологические корреляты увлеченности компьютерными играми // Вестник МГУ. Сер. 14 (Психология). 1991. № 3. С. 27–39.

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАНЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТІН ДАМУ ТУРАСЫНДАҒЫ ЖОЛДАРЫМЕН АЛҒЫШАРТТАРЫ

АПЛАШОВА А. Ж.

к.п.н., профессор, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

АМАНЖОЛ С. А.

студент, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

Мектеп жасына дейінгі бала психикасының қалыптасуы мен дамуы оның есейген шағымен салыстырғанда шапшаң жүреді. Балалық шақтың осы таңғажайып мүмкіншіліктері мидың, белгілі бір жүйке құрылымдарының толысып, пісіп-жетілуіне және олардың функционалдық қасиеттеріне байланысты. Бұдан шығатыны мектепке дейінгі кезеңдегі баланың жас ерекшеліктеріне байланысты қасиеттер оның шығармашылық қасиеті дамуының негізін қалайтын жағдайларды тудырады [1].

Балалардың шығармашылық қиялы мен қабілеттерін дамыту, олардың практикалық дағдыларды иемденуі сәбилік кезеңнен басталады. Баланың ақыл – ой ерекшеліктері жаратылыстан шығармашылық, ізденгіштік сипаттарға ие, алайда оны дұрыс бағытта дамыту, оның нақты дара ерекшеліктерін ескеріп тәрбиелеуге байланысты балалардың толыққанды ақыл-ой

тәрбиесін сенсорлық процесстерді қалыптастырудан бастау қажет. Балалардың шығармашылық қиялы мен қабілеттерін дамыту, олардың практикалық дағдыларды иемденуі сәбилік кезеңнен басталады. Тәрбиешінің бұл бағыттағы жұмысының ғылыми негізде құрылуының және талапты бірте-бірте, жүйелі күрделендіру, әртүрлі жастағы балалардың білімі мен іскерлігін саралап қарау принципін сақтап, өнердің әр түрінің қазіргі кездегі даму деңгейін ескеретін белгілі бір бағдарлама бойынша жүргізілуінің маңызы зор. Баланың ақыл-ой ерекшеліктері жаратылыстан шығармашылық, ізденгіштік сипаттарға ие, алайда оны дұрыс бағытта дамыту жағдайлары әртүрлі, сондықтан баланың ақыл –ой қабілетін дамыту, оның нақтыда дара ерекшеліктерін ескеріп, тәрбиелеуге байланысты балалардың толыққанды ақыл-ой тәрбиесін, сенсорлық процесстерді қалыптастырудан бастау қажет [1].

Мектеп жасына дейінгі баланың шығармашылық қабілетін үш кезеңге бөлуге болады.

Бірінші кезең-материалды тез қабылдап, жылдам меңгеретін бала.

Екінші кезең – арнаулы тапсырманы мұқият орындайтын бала.

Үшінші кезең – берілген көркемдік білімді баяу қабылдайтын бала.

Осы орайда баланың ынта-жігерін арттыру арқылы шығармашылық деңгейін дамытуға болады. Баланың қабілеттілігін дұрыс түсіну үшін баланың жас ерекшелігін баланың психологиясын білу және ескеру қажет. Шығармашылықты тежейтін бірнеше кедергі бар: біреулер «жасай алмаймын, қолымнан келмейді» деп өздерін үрейге, қорқынышқа билетсе, екінші бала өз жұмысына өзі қанағаттанбайды; ал үшінші біреу- жасқаншақтық немесе ұяндықтың кесірінен өз талантын танытуға енжар болады; төртіншісі- жалқаулыққа жеңдіреді. Психологиялық дайындық, яғни педагогтың психологиялық әсері шығармашылық кезеңде баланың шабытын оятып, құлшындырып еліктіріп отырады. Шығармашылық шеберлік үшін балаға педагогтың берер психологиялық әсері өте зор және әрқилы тіптен заман талабына сай креативті, жаңаша әдіс, технологияға негізделсе құба құп. Мсыалға қазіргі кезеңде ғаламтор мен әлеуметтік желілердің қоғамның әр саласында ойып тұрып орын алғаны және елеулі жағымды өзгерістерде әкеліп жатқаны жасырын емес. Бұл кез келген мектеп жасына дейінгі баланың балабақшадан бастап, қосымша уақытын арнайтын үйірмелер, шығармашылық ұйымдар мен спорт секцияларымен тығыз байланысты. Қарапайым

мысал ретінде балабақшадан кейін спорттық немесе эстрадалық би үйірмесіне баратын бес жасар қыз баланың сол күнгі би сабағындағы процесс барысынан үзінділерді әлеуметтік желілердегі «статустарға» немесе «актуалды сәттерге» жүктеліп онда олардың тамаша жетістігі туралы айтылғанын байқаған ата –анасы аталған бейнероликті балаға көрсетіп осы әрекеті үшін мақтан ететінін айтып көтермелесе бұл сөзсіз баланың ынта жігерін арттырып, шығармашылығын шындай түседі. Бұл жоғарыда айтылған «менің қолымнан келмейді» деген кедергімен күресудің тамаша жолы [2].

Осы сипаттағы мектепке дейінгі балалардың жеке шығармашылығын дамытудағы креативті технологиялар әлбетте жаңашылыққа және қоғамда орын алып жатқан технология жетістіктерімен тығыз байланысты болғаны жөн.

Шығармашылық шеберлік үшін балаға педагогтың берер психологиялық әсері мынадай болмақ деп түйіндеген болар едім:

– «Сенің қолыңнан бәрі келеді», «сен қабілеттісің» деген сөздермен баланың ерік жігерін билеп, сенім білдіру;

– Бүлдіршіндердің кішкентай жетістігі болсада, жоғары бағалып, мадақтап, көтермелеу;

– Шығармашылық сәтте балаға құптаушылық көзқарас білдіру, сезім күйін бақылау, қамқорлық таныту;

– Балалар үшін педагог өзін қарапайым жан есебінде таныта білу, оқиға, сюжет, образ жасауда оларға сенім білдіру;

– Баланың қойған сұрақтарына пейілмен дұрыс жауап беру, олардың еркіндігін қамтамасыз ету сияқты әрекеттерді педагог білуі тиіс [2].

Қазіргі таңда шығармашылық тапсырмалар мектепалды даярлық топтарында әр сабақта ұйымдастырылады. Ал қазір дәстүрлі оқу іс –әрекетінің айырмашылығын көрсете кетейін.

Мектеп жасына дейінгі өнімді шығармашылық қызметін ұйымдастыруда, бейнелеу өнерінің сабақтары барлық жас топтарында өткізіледі. Мектеп жасына дейінгі балалар бейнелеу өнерімен жалпы топтық оқу іс-әрекетінен тыста, ойынға бөлінген уақыт мезгіліндеде шұғылданады. Тәрбиеші бұл ынтаны, алынған бейнелеу дағдыларын қолдануға баланың шығармашылығын қолдап отырады. Іс әрекеттің түрлеріне үнілсек сурет салу, жапсыру, мүсіндеу, құрастыру – балалардың шығармашылық белсендігін көрсету үшін мүмкіндік беретін сабақтардың бірі. Мектеп жасына дейінгі балалар бейнелеу кезінде заттарды салыстыра алмауы мүмкін, дегенмен нәрсеге қарап сурет салуда дәл ұқсастықпен

бейнелеуге мүмкіндік бар. Сондықтан балабақша балаларына бейнелеу өнерінен білім беруде көрнекілік құралдары жүйелі пайдаланған жөн [3].

Сурет салуда балалардың екі типін кездестіруге болады: байқағыштар және арманшылдар. Байқағыштардың шығармашылығындағы бейнелер мен сюжеттер өмірден алынатын болса, ал арманшылдардың суреттерінде қиялдан алынған кейіпкерлер көбірек кездеседі. Бейнелеу өнерінде баланың шығармашылық қабілеті тек қана тәрбиешінің тікелей басшылығымен дами алады. Баланың жағымды эмоциялық жағдайды бейнелеу өнері оқу іс – әрекетінде міндетті түрде қажет. Баланың шығармашылық белсенділігін арттыруда ата – аналармен тәрбиешінің қолдау жағдайы дұрыс болуы қажет. Бейнеленген затпен қоршаған ортаға баланың қызығушылығының артуы шығармашылық қабілетін дамытуға септігін тигізеді. Бала өз жұмысын айналасындағыларға көрсетуге ұмтылады. Осыны тәрбиеші естен шығармай дұрыс бағалауы және дұрыс бағыттауы қажет. Баланың байқау қабілеті, шыдамдылығы басым болса, оның жұмысыда соншалықты қызықты болады. Бала сурет сала отырып заттар мен құбылыстарды жай ғана бейнелемейді, суретінде өз сезімдерін білдіреді [3].

Баланың тілін дамытуда оның шығармашылығы қалыптасқан белгілі тақырып бойынша әңгіме құрау, сурет бойынша әңгіме құрастыру әдістерімен қатар балалардың қиялы мен арманшылдығын дамытатын «Мен ұшқыш болсам», «Мен дәрігер болсам», « Мен әке болсам» сынды тақырыптарда әңгіме құрастыру тапсырмалары жиі қолданылса бала қоршаған ортада өз орнын таба білуді үйренеді. Баланың сөйлеуде тапқырлығы мен анық мәнерлеп сөйлеу қабілетін жетілдіруде жұмбақ, жаңылтпаш, мақал-мәтел, тақпақ айтуды басынан бастап аяғына дейін басқпаларға айтқызу ең кеңінен таралған әдістердің бірі. Балалардың әңгіме құрауда шығармашылығын дамыту бағытында қуыршақ театры, саусак және үстел үстіндегі театр құралдарының әсерін ерекше атап өту қажет.

«Мектепке дейінгі балалардың шығармашылық қабілетін дамыту» бағытында жүргізілген жұмыстар нәтижесінде:

Ойын – тапсырмаларын орындау барысында балалардың қиялдары дамып, шығармашылық қабілеттері белсенді түрде артады.

Шығармашылық тапсырмаларды орындау арқылы баланың өз мүмкіндіктері дамып жетіледі.

Оқу әрекетінде бала өз –өзін қалыптастыруға өз идеясын жүзеге асыруға бағытталған, жаңа әдіс- тәсілдерді іздеп, проблеманы өзінше жаңаша шешуге талпыныс жасайды.

Тілдік тапсырмаларды орындау барысында сөздерді өзгертуге, жаңа сөздер ойлап табуға, белсенді тәжірибелер жасайды, сөйлеу іс-әрекетіне шығармашылықпен кіріседі.

Бейнелеу іс-әрекетінде зат пен қоршаған ортаға баланың қызығушылығының артуы шығармашылық қиялының дамуына септігін тигізеді.

Музыкалық іс –әрекетте баланың жеке басын жан-жақты дамыту эстетикалық тәрбие, дене тәрбиелерімен өзара тығыз байланысы арқасында қамтамасыз етіледі.

Баланың бойында батылдық, еркіндік, ұшқырлық, сезімталдық сияқты қасиеттермен қатар ерекше ой қызметі, қайшылықтарды түсіну, заңдылықтарды анықтау, шығармашылыққа деген құштарлық дамиды [4].

Баланың осындай шығармашылығын ұйымдастыра отырып өмір сүруге қабілетті, өзіндік дамуға даяр, өзін таныта алатын және өзі үшінде, қоғам үшінде бар мүмкіндікті пайланатын шығармашы, күзиретті тұлғаны тәрбиелеуге жұмыс жасаудың пайдасы зор болмақ.

Қорыта айтқанда, ұзақ жылдар бойы шығармашылық барлық адамның қолынан келе бермейді деп қарастырылып келсе, қазіргі ғылым жетістіктері негізінде қабілеттің мұндай дәрежесіне белгілі бір шарттар орындалған жағдайда кез келген баланы шығармашылыққа бейімдеуге болатыны көп айтылуда. Адамның шығармашылыққа ынтасы оның өз даралығын, өз қабілеттерін іске асыруға жол ашады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Выготский Л.С. Игра и её роль в психическом развитии ребенка // Вопросы психологии. 1966, №6. С. 69-75.
2. Ю.Б. с ребенком. Как? – М.: АСТ: Астрель, 2011. – 304 с
3. Запорожец А.В. Игра и ребенка. и игры дошкольника. М., - 2006. - 190 с.
4. Леонтьев, А.А. Язык, речь, речевая деятельность [Текст] / А.А. Леонтьев. - - М.: Просвещение, 2005. - 214 с.

МЕКТЕПТЕРДЕ ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУДІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ – ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

АПЛАШОВА А. Ж.

п.ғ.к., профессор, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

БАГДАТОВА Т. Т.

магистрант, Торайғыров университет, Павлодар қ.

УТЕГЕНОВА М. С.

п.ғ.к. магистрі, оқытушы, Ә. Марғұлан атындағы

Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ.

Бүгінгі таңда инклюзивті білім беру мәселесі бүкіл әлемде өзекті болып отыр. Қазақстанда да бұл құбылыс назардан тыс қалған жоқ. Бұл проблема өзіне назар аударуды талап етеді, өйткені туа біткен және жүре пайда болған ақаулары бар балалар саны жыл сайын артып келеді.

Психологиялық зерттеулер көрсеткендей, дамуында және мінез-құлқында әртүрлі ауытқулары бар балалар биогендік, социогендік және психогендік сияқты көптеген факторлардың әсеріне көбірек бейім. Қазақтың дәстүрлі білім беру жүйесінде дамуында ауытқуы бар балалар арнайы (түзету) мектептерде, үйде немесе арнайы мектеп-интернаттарда оқиды.

Соңғы онжылдықтарда Қазақстанда мүгедектерге қоғамның көзқарасы және мүмкіндігі шектеулі балалар мен мүмкіндігі шектеулі балаларды бағалау айтарлықтай өзгерді. Баланың психофизикалық бұзылыстары оның адам табиғатын және әлеуметтік тәжірибені қабылдау қабілетін жоққа шығармайтыны барған сайын анық бола бастады. Осыған байланысты білім берудің тағы бір түрі – «инклюзивті» кең тараған. Инклюзивті білім беруді енгізу мүмкіндігі шектеулі балалар мен мүмкіндігі шектеулі балалардың жеке дамуына ғана емес, олардың қалыпты дамып келе жатқан құрдастарына да оң әсер етеді. «Ерекше» студенттерді қабылдау – толеранттылық, эмпатия, оларға көмектесуге ұмтылу позициясын қалыптастыру.

Осы және басқа сұрақтарды Мовкебаева З. А., Оралканова И. А., Дузелбаева А., В. И. Курбатов, И. Ю. Комаркова, К. Рейсвекван, А. А. Дмитриев, Н. М. Назарова, Г. Н. Пенин, А. А. Дергач және т.б. зерттеулерде көрініс тапты. Инклюзивті білім берудің негізгі проблемаларының бірі – мамандарды даярлаудың жеткіліксіздігі, атап айтқанда, практикалық психологтар мен мұғалімдердің жетіспеушілігі.

Олардың инклюзивті білім берудегі рөлі маңызды, өйткені олар білім беру кеңістігінің барлық қатысушыларын біріктіретін бірыңғай қолдау жүйесін қамтамасыз ету үшін олардың шектеулеріне емес, балалардың мүмкіндіктеріне назар аударуы керек.

Дегенмен, көптеген мектеп психологтары мүмкіндігі шектеулі балалармен, әсіресе балалармен жұмыс істеуге дайын емес. Сонымен қатар, ЖОО-да инклюзивті білім беру жүйесінде мүмкіндігі шектеулі балалармен, әсіресе балалармен жұмыс істеу үшін психолог мамандарын даярлау мәселесі жеткілікті деңгейде әзірленбеген.

Кез келген білім беру мекемесінің басты мақсаты – балаларды тәрбиелеу және әлеуметтендіру, сондай-ақ оларды оқу іс-әрекетіне немесе параллель оқытуға дайындау болып табылады.

Тәжірибе көрсеткендей, мүгедек бала қалыпты дамып келе жатқан балалар тобына неғұрлым ерте түссе, бала әлеуметтік мінез-құлық нормалары мен ережелерін, мінез-құлықтың сәйкес формаларын соғұрлым тез меңгереді.

Инклюзивті білім беруді дамыту мүмкіндігі шектеулі балаларға білім беру жүйесін жетілдірудің маңызды бағыты болып табылады.

Инклюзивті білім беру тәжірибесі білім беру процесінің басқа қатысушыларының өмір сүру сапасына нұқсан келтірмей «ерекше» баланың және оның отбасының өмір сүру сапасын жақсартуға бағытталған. Сондай-ақ, барлық балалардың жеке ерекшеліктеріне, оқу үлгеріміне, тіліне, мәдениетіне, ақыл-ой және дене қабілеттеріне қарамастан, олардың әлеуметтік бейімделуі және оқу үлгерімі үшін қажетті жағдайлар жасау жоспарлануда. Бірақ көбінесе бұл тәжірибе қиын.

Мүмкіндігі шектеулі балаларды жалпы білім беру жүйесіне кіріктіру мәселесі мамандардың, атап айтқанда, психологтардың жеткіліксіз дайындығымен байланысты.

Мемлекеттік білім беру стандарттары аясында инклюзивті білім беру жағдайында балаларға психологиялық-педагогикалық қолдау көрсетудің рөлі ең өзекті мәселе болып табылады.

Инклюзивті білім беру (французша Inclusion – соның ішінде латынша Include – қорытынды, қамтиды) – бұл барлық балалардың әртүрлі қажеттіліктеріне бейімделетіндей барлық білімге қол жеткізуді білдіретін жалпы білім беруді дамыту процесі. Ерекше қажеттіліктері бар балаларға білім берудің қолжетімділігі.

Инклюзивтіліктің табиғатын түсіну үшін ЮНЕСКО-ның «инклюзивті білім беру динамикалық процесс» деген мәлімдемесі

маңызды. Бұл факт оқиға емес, жауапкершіліктің көрсеткіші, инклюзивтілік қағидаттарына негізделген білім беру саясатын, мәдениеті мен тәжірибесін әзірлеу және өзгерту үдерісі.

Инклюзивті білім беру – жалпы білім беруді дамыту процесі, яғни білім әркімге қолжетімді. Барлық балалардың әртүрлі қажеттіліктеріне бейімделу, ерекше қажеттіліктері бар балалардың білім алуына қол жеткізу. Инклюзивті білім беру балаларға қатысты кемсітушіліктің барлық түрлерін жойатын, барлығына бірдей қарайтын, бірақ ерекше қажеттіліктері бар балаларға ерекше жағдай жасайтын идеологияға негізделген.

Инклюзивті білім берудің сегіз қағидасы бар:

- 1 Адамның құндылығы оның қабілетіне байланысты емес;
- 2 Әрбір адам сезіне алады және ойлай алады;
- 3 Әркімнің сөйлеуге және естуге құқығы бар;
- 4 Барлық адамдар бір-біріне мұқтаж;
- 5 Шынайы білім шынайы қарым-қатынаста ғана мүмкін

болады;

- 6 Әр адам айналасындағылардың көмегіне зәру;
- 7 Барлық студенттер үшін үлгерім олардан жоғары болуы мүмкін;

8 Әртүрлілік адам өмірінің барлық жақтарын жақсартады.

Инклюзивті білім беру белгілі бір білім түріне тең қолжетімділікті қамтамасыз етуге және барлық балалардың табысты білім алуы үшін қажетті жағдайлар жасауға бағытталған.

Инклюзивті білім берудің мақсаттары – барлық балаларды мектеп жүйесіне біріктіру және олардың теңдігін қамтамасыз ету, сондай-ақ олардың алдын алу немесе қалпына келтіру үшін қолайлы жағдайлар жасау. Мүгедектіктен туындайтын «екінші» кемістіктер осы балалардың жеке және интеллектуалдық қабілеттерін, эмоционалдық, коммуникативті, физикалық дамуын жүзеге асыруға бағытталған.

Мүмкіндігі шектеулі балалардың білім алу құқығы Қазақстан Республикасының «Бала құқықтары туралы», «Білім туралы», «Мүмкіндігі шектеулі балалардың әлеуметтік-медициналық-педагогикалық түзелуіне жәрдемдесу туралы» «Қазақстан Республикасының заңында» бекітілген. Қазақстан Республикасының заңнамасы». Арнайы туралы. өмір» және Қазақстан Республикасының Конституциясы. Инклюзивті білім беру бағдарламасы немесе «жалпыға міндетті білім» барлық балаларға мектепке дейінгі, бастауыш және мектеп өміріне белсенді қатысуға кепілдік береді.

Қазақстанда әлеуметтік-экономикалық жаңғыртудың соңғы онжылдығында ерекше балаларға арналған оң жаңалық байқалды. Бүгінгі таңда инклюзивті білім беру үдерісі кейбір мектептердің тәжірибесіне көбірек енуде. Соның бірегейі ҚР-да білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы: 2020 жылға қарай инклюзивті білім беруге жағдай жасайтын мектептердің үлесі жалпы мектептер санының 70 пайызын құрайтын болады, ал ең бастысы - Жалпы білім беретін мектептердің міндеті – инклюзивті білім беруді жетілдіру.

Инклюзивті мектептердегі білім беру мазмұнын үш түрлі бағдарлама бойынша реттеу маңызды. Атап айтқанда: жалпы білім беретін мектептердің үлгілік оқу жоспарлары; әртүрлі типтегі мүгедек балаларға арналған арнайы білім беру бағдарламалары; Мүмкіндігі шектеулі балалардың психикалық, физикалық ерекшеліктерін ескере отырып жасалған жеке білім беру бағдарламасы.

Отандық және шетелдік ғалымдардың зерттеу материалдарын қорытындылай келе, инклюзивті білім беру саласында жұмыс істеуге психологтарды дайындау мазмұнын жобалаудың бірнеше бағыттарын бөліп көрсетуге болады:

– жалпы инклюзивті білім беру, оның ішінде мүмкіндігі шектеулі балаларға арналған педагогтардың құндылықтарын қалыптастыратын білім берудің мотивациялық және құндылық компоненттерін анықтау;

– отандық және шетелдік теория мен тәжірибеде инклюзивті дамудың анықталған тенденциялары негізінде білім беру мазмұнын құру;

– мұғалімнің инклюзивті білім беру жағдайында жұмыс істеуге мотивациялық-құндылық, операциялық-тиімді және рефлексиялық-бағалаушы дайындығы туралы педагогикалық кәсіби міндеттердің мазмұнына енгізу;

– эксперименталды оқытуға және оқытушылар арасында операциялық және белсенділік дағдыларын қалыптастыруға мүмкіндік беретін кәсіптік қызмет түрлеріне (жалпы және арнайы) сәйкес мазмұнды құру;

– Мазмұнның модульдік құрылымы және ұйымдастырушылық құрамдас бөліктер, соның ішінде кәсіптік білім мазмұны.

Сонымен қорытындылай келе, авторлар инклюзивті тәжірибені жүзеге асыру жағдайында психологиялық-педагогикалық қолдау аспектілерін ұсынады. Психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу

функцияларын көрсеткен. Ерекше мүмкіндіктері бар балаларға көмек көрсету жүйесін дамытуда мемлекеттің маңызды рөлі айтылады.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Мовкебаева З. А., Дузелбаева А. Б.. Арнайы және инклюзивті білім берудегі этнопедагогикалық тұғырлар. - 2-е изд. - Алматы : ИП «Сагаутдинова», 2020. - 147 с.
- 2 Мовкебаева З. А., Оралканова И. А., Дузелбаева А. Б. Методические рекомендации по подготовке педагогов к внедрению инклюзивного образования. - 2-е изд. - Алматы, 2019. - 159 с.
- 3 Мамачук И.И. Дамуында ауытқуы бар балаларға психологиялық көмек. Петербург, 2012. - 220 б.
- 4 Шматко Н.Д. Мүмкіндігі шектеулі балалар мен қалыпты дамуы бар мектеп жасындағы балаларды бірлесіп оқыту және оқыту. // Мүмкіндігі шектеулі балаларды оқыту және оқыту. - 2015. - No 5. -12-19.
- 5 Яковлева И.М. Мүгедек балалармен жұмыс істеуге мұғалімнің кәсіби және тұлғалық дайындығы [Мәтін] // Вестник МГОПУ. «Педагогика» сериясы. - 2016. № 6. - Б.140-144.
- 6 Яковлева И.М. Олигофрениялық педагогтың кәсіби құзыреттілігін қалыптастыру: монография. - М.: Sputnik 2015. - 220 б.

БАЛАНЫҢ ЖЕКЕ ТҰЛҒАСЫНЫҢ ҚАЛЫПАТАСУЫНА ОТБАСЫ ТӘРБИЕСІНІҢ ӘСЕРІ

АПЛАШОВА А. Ж.

к.п.н., профессор, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

ЖАКАНОВА Г. А.

студент, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

Туғаннан бастап адам қоғамға енеді. Ол онда өседі, дамиды. Адамның дамуына биологиялық және әлеуметтік көптеген факторлар әсер етеді. Жеке тұлғаның қалыптасуына әсер ететін негізгі әлеуметтік фактор - отбасы. Отбасылар әр түрлі болады. Отбасының құрамына, отбасындағы қарым-қатынасына, отбасы мүшелеріне және жалпы айналасындағы адамдарға байланысты, адам әлемге оң немесе теріс көзқарастары, айналасындағы адамдармен деген қарым-қатынастары қалыптасады. Отбасындағы

қарым-қатынас адамның болашақта өз мансабын қалай құратынына, қандай жолмен жүретініне де әсер етеді. Отбасы адамға көп нәрсе береді, дегенмен ештеңе бермеуі де мүмкін. Өйткені, отбасы толық емес, ата-аналары бар немесе мүгедек балалары бар отбасылар болады. Әрине, бұл отбасылардағы қарым-қатынас пен тәрбие қарапайым толық отбасындағы тәрбиеден түбегейлі ерекшеленеді.

Сондай-ақ, көп балалы отбасыларда да, бала тәрбиелеу ерекшеленеді; ата-аналар арасындағы жанжал жиі кездесетін отбасы; әртүрлі стильде тәрбие беретін отбасы, яғни, қанша отбасы болса, сонша жеке тұлғаны тәрбиелеу түрі болады. Сонымен қатар, егер адамның өз пікірі, өз сенімі болмаса, ол қалағанының бәріне бағынса, адам жеке тұлға бола алмайды. Бұл жағдайда да көп нәрсе отбасына байланысты.

Отбасының ерекше тәрбиелік рөліне байланысты дамушы тұлғаның мінез-құлқына отбасының жағымды әсерін көбейту және жағымсыз әсерін барынша азайту үшін қалай әрекет ету керек деген сұрақ туындайды. Ол үшін тәрбиелік мәні бар отбасылық әлеуметтік-психологиялық факторларды нақты анықтау қажет.

Бұл отбасында жеке тұлға алғашқы өмірлік тәжірибені алады, алғашқы бақылаулар жасайды және әртүрлі жағдайларда өзін ұстауды үйренеді. Ата-ананың балаға үйрететін нәрсесі нақты мысалдармен қамтамасыз етілуі өте маңызды, сондықтан ол ересектерде теория практикадан алшақтамайтынын көреді; әйтпесе, ол ата-аналардың теріс қылықтарына еліктей бастайды.

Отбасы мектеп жасына дейінгі бала үшін - бұл жеке тұлғаны қалыптастыратын бірінші және ұзақ әсер ететін фактор, ал қалған тәрбие процестерінің балаға әсері тек отбасылық тәрбиені түзетеді.

Отбасы бала мен қоғам арасында көпір болып, оған әлеуметтік тәжірибені беруге қызмет етеді.

Әрине, тұлғаның дамуы мен қалыптасуына әсер ететін факторлар әлі де бар – бұл тіршілік ету ортасы, оқу ортасы және тіпті демалыс ортасы. Бірақ отбасы басым функцияны орындайды. «Адам барлық жағымды да, жағымсызда нәрселерді отбасынан алады!» – белгілі педагогикалық даналық.

Отбасы сенім, адамның қоғамдағы мінез-құлық ережелері, айналасындағы адамдарға құрмет және т. б. сияқты рухани құндылықтарды бойына сіңіреді.

Отбасында бала алғашқы өмірлік тәжірибені алады, алғашқы бақылаулар жасайды және әртүрлі жағдайларда өзін қалай ұстау керектігін үйренеді. Біз балаға үйрететін нәрсені нақты

мысалдармен нығайту өте маңызды, сондықтан ол ересектерде теория практикадан алшақтамайтынын көреді.

Ата-аналардың әрқайсысы балаларда өзінің жалғасын, белгілі бір көзқарастарды немесе идеалдарды жүзеге асыруды көреді.

Ата – аналар үшін бірінші міндет-ортақ шешім табу, бір-бірін сендіру.

Баланы тәрбиелеудің мақсаты мен мотиві — бұл баланың бақытты, толыққанды, шығармашылық, адамдарға пайдалы өмірі. Отбасылық тәрбие осындай өмірді құруға бағытталуы керек.

Екінші міндет-баланың ата-анасының ұстанымдарында қайшылықтарды елемей. Отбасындағы барлық өмір-бұл бала үшін білім беру процесі және ата-ана үшін педагогикалық процесс.

Бала дамуына көптеген факторлар әсер етеді. Себебі оның дамуы — күрделі процесс. Баланың дамуына табиғи және әлеуметтік орта ықпал жасайды. Отбасы — қоғамның маңызды бір бөлшегі. Тәжірибеге қарағанда, баланың психологиялық тұрғыдан қалыпты дамуы отбасында дұрыс қарым-қатынастың болуына, отбасы мүшелерінің бірін-бірі ұнатуына, құрметтеуіне, отбасында еңбектің дұрыс жолға қойылуына байланысты екенін көрсетеді. Мұндай ортада бала көңілді әрі қалыпты өсіп дамиды. Кейде толық отбасының өзі баланың дұрыс қалыптасуына негіз бола бермейді. Балалар бірдей биологиялық, психологиялық заңдылық бойынша дамиды. Демек, отбасы өсіп келе жатқан тұлғаны қалыптастырады немесе бұзады, оның мүшелерінің психикалық денсаулығының нығайып немесе нашарлауы отбасы қолында. Отбасы қауіпсіздік, бақыт, өзін қалыптастыруды құрылымдаушы. Идентификацияның шекарасын көрсетіп, тұлғада «Мен» бейнесінің қалыптасуына қамтамасыз етеді. Баланың отбасынан қашықтап, оның ықпалынан сырт қалуының психикасына әсерін Т.В. Лодкина, А.И. Захаров, В.С. Мухина, Е.О. Смирновалар атап көрсеткен [3]. А.Н. Леонтьев, С.А. Козлова, балаға отбасы жылулығының әсерін атап өткен. Жақын адамдардың әсерін баланың алдымен сезініп, түйсінуі және сөз түрінде бейнелеуінің маңызын А.В. Запорожец, А.Д. Кошелева және т.б. белгіленген [2]. Отбасы тәрбиесінің терең эмоциялы сипатын, қаны бір адамдар арасындағы сүйіспеншілік қарым-қатынасын ата-ана мен баланы жақындатуының маңызын Ю.П. Азарова, И.В. Гребенников, Т.А. Маркова, А.Г. Харчев т.б. белгіленген [1].

«Отбасы – бұл кішкентай топ ретінде ата-аналар мен балалар арасындағы өзара қарым-қатынастың нақты тарихи жүйесі, оның

мүшелері некелік немесе туыскандық қатынаспен, тұрмысының ортақтығымен және өзара моральдық жауапкершілікпен байланысқан және халықтың рухани туындыларымен қоғам сұранысына негізделген әлеуметтік қажеттілік». Қандай да болмасын жолдың алғашқы қадамынан басталатыны сияқты, адамның жеке тұлғасының қалыптасуы да отбасынан басталады. Отбасы — бұл адамға өмірлік құндылықтар жайында түсінік беретін алғашқы ұжым. Адам қандай дәрежеге жетеді, жалғыз тұлға бола ма немесе адамгершілік тұрғыдан кеміс болып қалыптасады ма, мұның бәрі көбіне ол адамның балалық шағында қаншалықты дұрыс ата-аналық тәрбие алғанымен байланысты. Қарым-қатынас — адамзат өмірінің аса маңызды және негізгі сферасы болып, соның нәтижесінде тұлғааралық байланыс орнығып, өзара мәміле қалыптасып дамиды. Қарым-қатынас дегеніміз өзара пікір алмасу, сезім әлемінде бірлесіп ләззат алу, қайғы, қуанышта ортақтас болу секілді кең ауқымды эмоция спектрлерін қамтиды. Отбасы - адамзат баласының түп қазығы, алтын ұясы. Бала тәрбиесінде отбасының алатын орны ерекше. Оны қоғамдық тәрбиенің қандай саласы болса да алмастыра алмайды. Отбасының негізгі қызметі баланы өмірге келтіру ғана емес, оның бойына көне заманнан келе жатқан ұлттық тәрбиенің тағылымдары мен аға ұрпақтың тәжірибесін сіңіру, қоғамға пайдалы жеке тұлға етіп тәрбиелеу болып табылады. Қарым-қатынас барысында екі не бірнеше психологиялық жүйе, екі не бірнеше рухани әлем және ой-пікір, сана-сезім, мінез-құлық, қылық-жорықтар арасында келісім, не өзара түсінік тұрғысында, не болмаса қақтығыс, талас-тартыс, қарама-қайшылық тұрғысындағы мәміле үрдісі іске асады. Отбасы қарама-қатынасында, олардың ішінен келісім, өзара түсіністік, бірінің екіншісіне бой сынуы, бірінің екіншісін құптауы секілді қарым-қатынасының қазіргі кездегі басты ерекшелігі – әр тұлғаның мейлі балалары, мейлі ересектері болсын, мағлұмат байлығы болып, өзара қарым-қатынас осы мағлұмат алмасу кезінде өте тығыз орнығуы ықтимал. Мектеп жасына дейінгі бала тәрбиесі – барлық тәрбиенің бастамасы. Біздер балаларды адам мәдениетінің әлеміне, күрделі және алуан түрлі қарым-қатынастардың әлеміне ертетін үлкендердің біріміз. Қазіргі кезде ата-ананың сұраныс деңгейі биік. Өскелең жас ұрпақтың бойына рухани-адамгершілік құндылықтарды тәрбиелеу мәселесі қазіргі заманымызда өзекті болып отыр. Балалардың білім беруде, адамгершіліктің ең құнды қасиеттерін бойына сіңіріп тәрбиелеуде, білім мекемелерінен, педагогтардан, ата-аналардан

шығармашылықты талап етеді.Отбасы - оқыту мен тәрбие жұмысындағы балабақшаның одақтасы.Бала тәрбиесінің отбасында, балабақшада нәтижелі болуы ынтымақтастыққа негізделеді. Отбасы тәрбиесі - бұл қоғамдық тәрбиенің бір бөлігі, мемлекет алдындағы ата-аналардың борышы.

Баланы жан-жақты, дені сау, үйлесімді болып өсуіне ата-анасы қаржысын аямай ден қояды. Кішкентай жастан музыка, би, шет тілдер, спорттық үйірмелерге қатыстырады. Оның барлығы, әрине заман талаптарына сай, бірақ ең бастысы рухани –өнегелі тәрбие – тәрбиенің бастамасы екендігін ешқашан ұмытпағанымыз дұрыс. Жазушы-педагог Ж. Аймауытов: «Баланы тәрбиелеу үшін әрбір тәрбиешінің өзі тәрбиелі болуы керек. Себебі, бала айтып ұқтырғаннан гөрі,көргеніне көп еліктегіш келеді. Солай болған соң балаға не жақсы мінез болсын, іспен көрсету керек», - дейді. Мектепке дейінгі жастағы баланың рухани-өнегелі дамуы мектеп алды даярлық тобы мен отбасы арасындағы қарым-қатынастың тығыздығы артқан сайын ойдағыдай жүзеге асады. Әрбір бала қандай да болмасын бір міндетті орындау үшін, өзіндік ерекше жағдайлар жасалады. Дұрыс тәрбие балаларда теріс тәжірибе көбеюіне жол бермейді, баланың адамгершілік сапасының қалыптасуына қолайсыз әсер ететін мінез-құлықтағы теріс дағдылар мен әдеттердің дамуына кедергі жасайды.Қай заманда болмасын адамзат алдында тұратын ұлы мұрат-міндеттерінің ең бастысы — өзінің ісін, өмірін жалғастыратын салауатты, саналы ұрпақ тәрбиелеу.Мысалы: Атақты педагог Сухомлинский; «Бала кезде үш жастан он екі жасқа дейінгі аралықта әр адам өзінің рухани дамуына қажетті нәрсенің бәрін де ертегіден алады. Тәрбиенің негізгі мақсаты-дені сау, ұлттық сана сезімі оянған, рухани ойлау дәрежесі биік, мәдениетті, парасатты, ар-ожданы мол, еңбекқор, іскер, бойында басқа да игі қасиеттер қалыптасқан ұрпақ тәрбиелеу. Руханилық жеке тұлғаның негізгі сапалық көрсеткіші. Руханилықтың негізінде адамның мінез-құлқы қалыптасады, ар-ұят, өзін-өзі бағалау және адамгершілік сапалары дамиды. Мұның өзі мейірімділікке, ізгілікке шақырады.Рухани- адамгершілік тәрбие – бұл дұрыс дағдылар мен өзін-өзі ұстау дағдыларының нормалары, ұйымдағы қарым-қатынас мәдениетінің тұрақтылығын қалыптастырады. Жеке адамның адамгершілік санасының дәрежесі оның мінез-құлқы мен іс әрекетін анықтайды.Сананың қалыптасуы – ол баланың мектепке бармастан бұрын, қоғам туралы алғашқы ұғымдарының қалыптасуына, жақын адамдардың өзара қатынасынан басталады.

Баланы жақсы адамгершілік қасиеттерге, мәдениетке тәрбиелеуде тәрбиелі адаммен жолдас болудың әсері күшті екенін халқымыз ежелден бағалай білген.Қазіргі кезде өсіп келе жатқан ұрпақты тәрбиелеуде қойылған мақсаттардың бірі қоғамға пайдалы, үлкенге құрмет көрсетіп, кішіге қамқор бола білетін, жан-жақты дамыған жеке тұлғаны қалыптастыру.Сондай – ақ оқу тәрбие жұмысын дұрыс жолға қоюда ата – аналармен жүргізілетін жұмыстың орны орасан.Елдің, халықтың болашағы бала тәрбиесін өте маңызды екенін түсіне отыра, балаға жан-жақты рухани жан-дүниесі таза болсын деп адамдыққа үйреткен. Жас бала жас шыбық секілді, қалай исең солай майысады, қалай айтсаң солай көнеді.Қай заманда болмасын адамзат алдында тұратын ұлы мұрат-міндеттерінің ең бастысы – өзінің ісін, өмірін жалғастыратын салауатты, саналы ұрпақ тәрбиелеу.Ұрпақ тәрбиесі – келешек қоғам тәрбиесі. Сол келешек қоғам иелерін жан-жақты жетілген, ақыл-парасаты мол, мәдени – ғылыми өрісі озық етіп тәрбиелеу – біздің де қоғам алдындағы борышымыз. Рухани – өнегелі бала ұқыпты, ұстамды, мейірімді, сыпайы,білімді, мәдениетті болуы керек.

Сонымен, отбасы белгілі дәстүрлердің, жағымды өнегелердің, мұралардың сақтаушысы. Онда бала алғаш рет өмір жолымен танысады, моральдық нормаларын игереді. Сондықтан отбасылық өмір - жеке адамның азамат болып өсуінің негізі. Отбасы ғасырлар бойы адам баласы тәрбиесінің құралы болып келеді. Сондықтан ол адам үшін ең жақын әлеуметтік орта. Әр бала-дара тұлға. Бала тәрбиесінде жаман қылықтар көрсетуден аулақ болып, балаға өнеге бола алсақ- жан-жақты дамыған, шығармашылық қызығуы бар ұрпақ тәрбиелей аламыз.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Лодкина Т.В. Социальная педагогика защита семьи и детства, М., 2009
- 2 Запарожец А.В. Психическое развитие ребенка, М., 1986
- 3 Азаров Ю.П. Семейная педагогика. П., 1993

БАСТАУЫШ МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ МУЗЫКАЛЫҚ ҚАБІЛЕТТЕРІН ДАМУТЫДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ-НЕГІЗДЕРІ

АПЛАШОВА А. Ж.
т.ғ.к., профессор, Торайғыров университеті, Павлодар қ.
КИСАТОВА Г. К.
магистрант, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

Қазіргі уақытта тәрбие мен білім беруді жалпы ізгілендіруге байланысты балалардың қабілеттерін дамыту мәселесі өзекті болып отыр, өйткені педагогтар мен психологтардың күш-жігері өз мүмкіндіктерін барынша іске асыратын үйлесімді дамыған тұлғаны қалыптастыруға бағытталған.

Бұл мәселені табысты шешу үшін балалардың музыкалық қабілеттерін, сонымен қатар белсенділігі мен дербестігін дамытудың маңызы зор. Бұл ретте музыкалық өнерге үлкен рөл беріледі. Бастауыш мектеп оқушыларын музыкамен таныстыру баланы қызықты, қуанышты тәжірибелер әлеміне енгізеді және оның жасына қолжетімді шеңберде өмірді эстетикалық тұрғыдан меңгеруге жол ашады.

Мектептегі музыкалық білім – баланың шығармашылық тұлғасын дамыту мақсатында музыкалық мәдениетті тәрбиелеуге, балалардың музыкалық қабілеттерін дамытуға бағытталған ұйымдастырылған педагогикалық процесс.

Музыкалық қабілеттер бір-бірінен тәуелсіз өмір сүрмейді. Барлық музыкалық қабілеттер баланың музыкалық әрекетінде пайда болады және дамиды. Әрбір музыкалық қабілет музыкалық әрекеттің белгілі бір жағымен байланысты және өздігінен өмір сүре алмайды. Б.М. Теплов үш негізгі қабілетті анықтайды: 1 – эмоционалдық тәжірибе ретінде модальды сезім, модальды функцияларды ажырату; 2 – әуеннің қозғалысын көрсететін есту бейнелерін ерікті түрде пайдалану; 3 – ырғақты сезім. Бұл музыканы белсенді түрде сезіну, оның ырғағының эмоционалды экспрессивтілігін сезіну қабілеті [1].

Бұл процестің жетістігі музыкалық әрекетте өзін көрсету мүмкіндігімен байланысты. Бұл тұрғыда ең қолайлысы – қарапайым және бастауыш мектеп жасындағы балалар үшін қолжетімді, арнайы дайындықты немесе ұзақ дайындықты қажет етпейтін, үйреншікті ойын формасына негізделген іс-әрекет түрлері.

Қабілет психологиялық-педагогикалық категория ретінде.

Музыкалық психологиялық зерттеулердің орталық мәселелерінің бірі музыкалық және музыкалық қабілет мәселесі болып табылады, оның шешімі музыкалық тәрбие мен білім беру тәжірибесіне әсер етуі мүмкін.

Олар адамның қабілеттері туралы айтқанда, оның белгілі бір әрекеттегі мүмкіндіктерін білдіреді. Бұл мүмкіндіктер іс-әрекеттерді меңгеруде айтарлықтай табысқа да, жоғары нәтижелік көрсеткіштерге де әкеледі. (Рубинштейн, Леонтьев, Выготский). Бұл мағынада Н.С. Лейтестің қабілеттерге берген анықтамасы индикатор болып табылады: «Қабілеттер - бұл адамның белгілі бір қызмет түрлеріндегі мүмкіндіктерін анықтайтын жеке психикалық қасиеттер». Барлық басқа нәрселер (дайындық деңгейі, дағдылар, білім, қабілеттер, жұмсалған уақыт, ақыл-ой және физикалық күш) тең болса, қабілетті адам қабілеті төмен адамдармен салыстырғанда максималды нәтиже алады. Қабілетті баланың жоғары жетістіктері оның жүйке-психикалық қасиеттері кешенінің іс-әрекет талаптарына сәйкестігінің нәтижесі болып табылады.

В.В. Богословский «Жалпы психология» оқулығында, басқа нәрселер тең болса, қабілетті адам қабілеті төмен адамдармен салыстырғанда максималды нәтиже алады деп айтады. Қабілетті адамның жоғары жетістіктері оның қызметінің талаптарына оның жүйке-психикалық қасиеттерінің сәйкес кешенінің нәтижесі болып табылады [2].

Адамның іс-әрекеті күрделі және көп қырлы. Ол адамның психикалық және физикалық күшіне әртүрлі талаптар қояды. Тұлға қасиеттерінің қалыптасқан жүйесі осы талаптарға сай болса, онда адам іс-әрекетті табысты және жоғары деңгейде жүзеге асыра алады. Егер мұндай сәйкестік болмаса, онда жеке тұлға бұл қызмет түріне қабілетсіз деп танылады. Сондықтан қабілетті бір қасиетке (жақсы түсті ажырату, пропорция сезімі, музыкаға құлақ, т.б.) азайтуға болмайды.

В. В. Богословский, қабілет – бұл іс-әрекет талаптарына жауап беретін және ондағы жоғары жетістіктерді қамтамасыз ететін адам тұлғасының қасиеттерінің синтезі. Сондай-ақ В.В. Богословский қабілеттердің түрлерін олардың шоғырлануына, немесе мамандануына қарай ажыратады. Осыған байланысты психология әдетте жалпы және арнайы қабілеттерді ажыратады [2].

Жалпы қабілеттер дегеніміз – білімді меңгеруде және әр түрлі іс-әрекет түрлерін жүзеге асыруда салыстырмалы жеңілдігі мен өнімділігін қамтамасыз ететін адамның жеке-ерікті қасиеттерінің

жүйесі. Жалпы қабілеттер табиғи бай дарындылықтың да, жеке тұлғаның жан-жақты дамуының да нәтижесі.

Арнайы қабілеттер деп кез келген арнайы қызмет саласында, мысалы, әдеби, бейнелеу, музыкалық, сахналық салаларда жоғары нәтижелерге қол жеткізуге көмектесетін тұлға қасиеттерінің жүйесі түсініледі. Арнайы қабілеттерге практикалық іс-әрекет қабілеттері, атап айтқанда: конструктивті-техникалық, ұйымдастырушылық, педагогикалық және басқа қабілеттер кіруі керек. Осылайша, әрбір әрекет жалпы және арнайы қабілеттерге де белгілі талаптар қояды. Қабілет мәселесін көптеген ғалымдар қарастырады. Оқулықта Е. И. Роговтың «Жалпы психология» бұл мәселе келесідей қарастырылады. Қабілет дегеніміз білім, білік, дағдыны белгілі бір меңгеру мүмкіндігі ғана және оның шындыққа айналуы әртүрлі жағдайларға байланысты. Мысалы, баланың көрсеткен математикалық қабілеттері оның ұлы математик болатынына ешбір жағдайда кепілдік бермейді.

Алайда білім, білік, дағды игерілгенге дейін ғана қабілеттерден тыс қалады. Іс-әрекетте ашылған тұлға оларды меңгерген сайын қабілеттер одан әрі дамып, әрекетте өзіндік құрылымы мен өзіндік ерекшелігін қалыптастырады.

Сонымен, қабілеттер білім мен дағдының өзінен емес, оларды меңгеру динамикасынан, адамның белгілі бір әрекетті қаншалықты тез және оңай меңгеруінен көрінеді деп айта аламыз. Іс-әрекеттің сапасы, оның жетістігі мен жетістік деңгейі, сондай-ақ бұл әрекеттің қалай жүзеге асуы қабілеттерге байланысты.

Б. М. Теплов «қабілет» ұғымының келесі үш негізгі белгісін анықтады [1].

«Біріншіден, қабілеттер деп бір адамды екіншісінен ерекшелейтін жеке психологиялық сипаттар түсініледі; Біз барлығына тең келетін қасиеттер туралы айтатын болсақ, ешкім қабілеттер туралы айтпайды.

Екіншіден, қабілеттерді барлық жеке қасиеттер деп атамайды, тек қана кез келген әрекетті орындаудың табыстылығына байланысты.

Үшіншіден, «қабілет» ұғымы белгілі бір адамда бұрыннан қалыптасқан біліммен, дағдылармен немесе дағдылармен шектелмейді.

Қабілет пен белсенділіктің арақатынасын қарастыра отырып, егер адам қандай да бір әрекеттің өзіне қоятын талаптарын көтере алмаса, онда бұл қабілеттердің толық жетіспеуін білдіретінін атап

өткен жөн. Бәлкім, бұл адамға білім, дағдылар мен дағдыларды меңгеру үшін көбірек уақыт қажет, ал оның мұғалімдері оны оқыту үшін әлдеқайда көп күш салуы керек.

«Психология» кітабының авторлары: И. Дубровина, Е. Е. Данилова, А. М. қабілеттердің дамуының екі деңгейі туралы приходшылар пікірлерін білдіреді. Олар репродуктивті және шығармашылық деңгейлерді ажыратады. Бірінші деңгейде тұрған адам, яғни. репродуктивті, іс-әрекетті жүргізу және оларды ұсынылған үлгі бойынша, ұсынылған идеяға сәйкес жүзеге асыру қабілетін меңгерудің жоғары қабілетін ашады. Бұл деңгейде іс-әрекетті меңгеру, білім, білік, дағдыны меңгеру орын алады. Қабілеттерді дамытудың екінші деңгейінде – шығармашылық, жинақталған білім, қабілет, дағды қорының негізінде бала тек ұсынылған үлгі бойынша іс-әрекетті жүзеге асырып қоймай, жаңа, өзіндік бір нәрсе жасайды.

Соған сәйкес оның қабілеттерінің құрылымы да өзгереді. Өздеріңіз білетіндей, өте дарынды адамдар да еліктеуден бастады, содан кейін тәжірибе жинақтаған кезде ғана олар шығармашылықты көрсетті.

Ғалымдар кез-келген әрекетті сәтті орындау мүмкіндігін тікелей анықтайтын жеке қабілеттер емес, олар берілген тұлғаны сипаттайтын осы қабілеттердің жиынтығының өзіндік ерекшелігіне ие болған кезде ғана анықтады.

Адам психикасының ең маңызды ерекшеліктерінің бірі - кейбір қасиеттерді басқалармен өте кең көлемде өтеу мүмкіндігі, нәтижесінде кез келген қабілеттің салыстырмалы әлсіздігі тіпті осындай кең әрекетті сәтті орындау мүмкіндігін мүлдем жоққа шығармайды. бұл осы қабілетпен ең тығыз байланысты. Жетіспейтін қабілет белгілі бір адамда жоғары дамыған басқалармен өте кең ауқымда өтелуі мүмкін. Б. М. Теплов бірқатар шетелдік психологтардың, ең алдымен, В. Штерннің қабілеттер мен қасиеттерді өтеу тұжырымдамасын алға жылжыту мен дамытудың маңыздылығын атап өтті.

Жеке қабілеттер бір-бірімен жай ғана қатар өмір сүрмейді. Әрбір қабілет басқа қабілеттердің болуы мен даму дәрежесіне қарай өзгеріп, сапалық жағынан әр түрлі сипат алады. Л.С.Выготский былай деп жазды: «Біздің әрбір «қабілеттеріміз» шын мәнінде соншалықты күрделі тұтастықта жұмыс істейді, ол өздігінен қабылданса, оның әрекетінің нақты мүмкіндіктері туралы тіпті шамамен түсінік бермейді. Есте сақтау қабілеті нашар адам, біз

оқшауланған түрде оқығанда, жақсы есте сақтау қабілеті бар адамға қарағанда жақсы есте түсіретін сияқты көрінуі мүмкін, бұл жай ғана есте сақтау қабілеті ешқашан өздігінен әрекет етпейтіндіктен, бірақ әрқашан зейінмен, жалпы көзқараспен тығыз байланыста болады. ойлау - және осы әртүрлі қабілеттердің бірлескен әсері терминдердің әрқайсысының абсолютті мәнінен толығымен тәуелсіз болуы мүмкін».

Адамға кез келген әрекетті сәтті орындауға мүмкіндік беретін қабілеттердің ерекше үйлесімі дарындылық деп аталады.

Қабілеттердің дамуының жоғары дәрежесін дарындылық деп атайды.

В. В. Богословскийдің пікірінше, дарындылық – қабілеттердің белгілі бір жиынтығы, олардың жиынтығы [2]. Жеке оқшауланған қабілетті, тіпті өте жоғары дамыған қабілетті дарындылық деп атауға болмайды.

Қабілеттердің дамуының ең жоғары деңгейі – данышпандық. Дегенмен, данышпанның жеке қасиеттерінің барлығы бірдей дәрежеде дамыған деп айтуға болмайды. Генийдің өзіндік «профиль» бар, кейбір жағы басым, кейбір қабілеттері оның жұмысында көрінеді.

Адамзат мәдениетінің өнімдерін игермей, мәдени мұраларда жазылып қалған көптеген ұрпақтардың қабілетін бойына сіңірмейінше адам қабілетінің қалыптасуы мен дамуы мүмкін емес. Қоғамдық дамудың жетістіктерін меңгеру, оларды «өзінің» қабілетіне «аудару» басқа адамдар арқылы жүзеге асады, т.б. қарым-қатынас процесінде, ол өз қызметі бойынша тәрбие процесі болып табылады.

Сонымен қатар, қоғамдық-тарихи тәжірибенің дамуында қалыптасқан адам қабілеттерін қамтитын объектілерді меңгеру үшін жеке тұлға оған қатысты белсенді және адекватты іс-әрекетті жүзеге асыруы керек. Дегенмен, жеке адам адамзат мәдениетінің барлық мазмұнын бойына сіңіреді деу қате болар еді. Елдің мәдени дамуының қол жеткізілген деңгейі қабілеттердің дамуына әсер еткенімен, оларды тікелей және тікелей анықтамайды. Оның үстіне қабілеттердің дамуы адам мәдениетінің өнімдерімен емес, оларды иеленудегі адамның әрекетімен анықталады. Адамның қабілеттері іс-әрекет арқылы дамиды.

Жоғарыда айтылғандардың барлығынан қорытынды жасауға болады: адам өміріндегі іс-әрекет түрлері неғұрлым көп болса, оның жеке қабілеттері соғұрлым дамиды.

Қабілеттер туралы айтатын болсақ, қабілеттердің дамуына «серпін» беретін нәрсені, олардың алғы шарты - бейімділіктерді елемеуге болмайды.

Қабілеттердің бейімділік түріндегі дамуының органикалық, тұқым қуалайтын бекітілген алғышарттары бар. Адамдар туғаннан бастап әртүрлі бейімділікке ие, бірақ бұл айырмашылықтар соншалықты үлкен емес. Айырмашылықтар жүйке-ми аппаратының туа біткен ерекшеліктерінде – оның анатомиялық, физиологиялық және функционалдық ерекшеліктерінде жатыр. Алғашқы табиғи айырмашылықтар дайын қабілеттерде емес, бейімділікте. Бейімделулер мен қабілеттер арасында үлкен қашықтық бар: тұлға дамуының бүкіл жолы. Біз С.А. Рубинштейннің айтуынша, бейімділік өте екіұшты, олар әртүрлі бағытта дами алады, бұл қабілеттерді дамытудың алғы шарттары ғана. Жеке тұлғаның дамуымен бейімділіктер түрленіп, өзгереді [3, 115 б.].

Адамдарда әр түрлі туа біткен бейімділік бар, бейімділік қабілеттердің бастапқы алғы шарттары болып табылады. Бұл қабілеттер әр адамда әртүрлі болуы керек дегенді білдіреді. Бұл туралы С.А.Рубинштейн былай деп жазды: «Адамдар тек туа біткен бейімділіктерімен ғана емес, сонымен қатар қабілеттерімен де - дәрежесі бойынша да, мінездері бойынша да айтарлықтай ерекшеленетіні сөзсіз. Қабілеттердегі бұл ерекшеліктер өз алдына туа біткен бейімділіктердің жемісі емес, туа біткен бейімділіктер бастапқы алғышарттар ретінде кіретін тұлға дамуының бүкіл барысының жемісі» [3, 114 б.]. Қабілеттердің дамуының бастапқы алғы шарттары бейімділік болғанымен, бейімділіктен қабілет өздігінен пайда бола алмайды. Бұл олардың әрекетте жүзеге асырылатын дамуын талап етеді (Б. М. Теплов, С. А. Рубинштейн, А. Н. Леонтьев).

Қабілеттерді дамыту кезінде қабілеттер мен дағдылар арасында тығыз байланыс пайда болады. С.А. Рубинштейн бұл байланыстың екі жақты сипатын атап көрсетті: бір жағынан дағды мен білімді меңгеру белгілі бір қабілеттердің болуын болжайды; екінші жағынан, белгілі бір әрекетті орындау қабілетінің қалыптасуының өзі соған байланысты дағдылар мен білімдердің дамуын болжайды [3, 115 б.].

Осылайша, қабілеттерді дамытудың маңызды шарттары бейімділік, сонымен қатар белгілі бір әрекеттердің дағдылары, білімдері мен әдістері болып табылады деп қорытынды жасауға болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Теплов Б.М. Психология: учебник для средней школы. – М., 1954. – 254 с.
- 2 Богословский В.В., Степанов А.А., Виноградов А.Д. Общая психология: Учѐб. пособие для студентов пед.институтов. – М., 1981. – 383 с
- 3 Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – П., 2002. – 720 с.
- 4 Ветлугина Н.А. Музыкальное развитие ребенка. – М., 1968. – 415 с.
- 5 Ветлугина Н.А. Музыкальное воспитание в детском саду. – М., 1981. – 240 с.
- 6 Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте: психологический очерк. – М., 1991. – 93 с.
- 7 Горшкова Е. В. О музыкально-двигательном творчестве в танце // Дошкольное воспитание. – № 12. – С. 47-55 с.
- 8 Леонтьев А.Н. Проблемы детской педагогической психологии // Советская педагогика. – М., 1948. – № 2. – С. 53-72.
- 9 Михайлова М. А. Развитие музыкальных способностей детей. Изд. Академия развития. – Я., 1997. – 240 с.
- 10 Петровский А.В. Общая психология: Учеб. для студентов пед. ин-тов. – М., 1976. – 479 с.

**МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ МУЗЫҚАЛЫҚ
ҚАБІЛЕТТЕРІН ДАМУҒА МӘСЕЛЕСІ БОЙЫНША
ПЕПЕДАГОГИҚАЛЫҚ ТӘЖІРИБЕНІ ТАЛДАУ**

АПЛАШОВА А. Ж.

т.ғ.к., профессор, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

КИСАТОВА Г. К.

магистрант, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

Әртүрлі елдердегі педагогикалық ойлар көптеген ондаған жылдар бойы балалар қабілетінің пайда болуы мен дамуының табиғаты мәселесін зерттеп келеді. Балалардың музыкалық әрекетінің аясы кең. Дегенмен, музыкалық іс-әрекеттің барлық түрлерінің қайсысы қабілеттердің дамуына көбірек ықпал етеді және балалардың қиялының табиғатына сәйкес келеді? Бұл

сұраққа жауап беру үшін музыкалық білім беру теоретиктері мен әдіскерлерінің зерттеулеріне жүгінейік.

Музыкалық білім беру саласындағы теоретик-әдіскер Н.А. Ветлугина музыкалық және ырғақты қозғалыстар балалардың музыкалық қабілеттерін қалыптастыру және дамыту үшін құнарлы жер екенін жазды. Ол ән болсын, би болсын, орындау әрқашан шығармалардағы музыкалық-поэтикалық мазмұнды білдіруі керек деді. Бірақ бұл мазмұнды жүзеге асыру жолдары әртүрлі. Ән айтқан кезде композитор жасаған интонациялар дәл қайталанатын. Музыкаға ауысқанда бұл басқаша. Енді әуенді немесе фортепианоның сүйемелдеуін дәл қайта шығарудың қажеті жоқ. Бұл әрекеттің синтетикалық жанры, бірақ бір мезгілде орындалғанда музыка мен қозғалыс арасында өте тығыз байланыс орнайды. Оларды бір поэтикалық мазмұн біріктіреді. Музыка және оның бейнелерінің дамуы шешуші рөл атқарады. Қозғалыс, сүйемелдеу музыкасы оның бейнелі мазмұнын дәл көрсетеді. Баланың өзі қозғалатын музыканы және оның мазмұнын білдіруге тырысатын қимылдарын қабылдауының бірлігі туралы маңызды сұрақ туындайды. «Бұл әрекетте қазірдің өзінде», – дейді Н.А. Ветлугина, - баланың шығармашылық реакциясын дамытуға мол мүмкіндіктер бар. Қозғалмайтын қозғалысты орындау жағдайында да музыкалық бейнелерді бейнелеуде баладан белгілі бір дербестік пен белсенділік талап етіледі» [2, 59 б.].

Баланың музыкалық қабілеттерін дамыту жүйесін әртүрлі тәсілдермен ұсынуға болады. Балаларға ойынды өз бетінше жоспарлауға, қимылдарды біріктіруге, өзгертуге және музыкалық ойын бейнесін дамытудың әртүрлі әдістерін қолдануға мүмкіндік беруге болады. Дегенмен, бұл бала ересектердің көмегінсіз қалған кездегі еркіндік емес, стихиялық шығармашылық емес. Көптеген шетелдік авторлар жазған сыртқы әсерлерден тәуелсіз. Ересек адам балалардың шығармашылық қабілетінің дамуына белсенді және мақсатты түрде әсер етеді [2, 150 б.].

Балалардың қабілеттерін дамыту жолдары әртүрлі. Әрбір нақты жағдайда оларды жағдайға және балаларға сәйкес келтіруге болады. Олар өздерінің табиғаты бойынша импровизациялық болуы мүмкін. Бірақ тіпті барлық сыртқы стихиялықпен, олардың көпшілігі балалардың шығармашылығын дамыту процесінде орынды және тиімді. Бұл жағдайда біз ең алдымен балалар белсенді қатысатын ойындар туралы айтып отырмыз. Сонымен бірге музыкалық шығарма – балалардың өз бетінше сахналайтын сценарий түрі.

Егер бұл жағдайда музыкалық шығармаларды іріктеу музыкалық-ойындық бейнелерді қиындату принципі бойынша жүргізілсе, тапсырмалар да күрделене түседі деп болжауға болады.

Баланың жеке басын дамытудың маңызды факторы - тіпті ең қарапайым көріністерде де балалардың музыкалық шығармашылығы (Е. Юдина). Бастапқыда ол музыкалық дыбыстарды, ән мен би-ойын импровизациясын біріктіруде және ерекше ырғақтарды табуда пайда болады. Балалардың музыкалық және шығармашылық өрнектерін қалай белсендіруге болады? Бұл сұрақтың жауабын көптеген педагогтар мен психологтар ұсынады – дидактикалық ойындар, музыкалық ойыншықтар, шығармашылық тапсырмалар. Тапсырманың бұл түрін орындау кезінде балалардағы шығармашылық көріністердің ерекшелігі ашылады.

Мектеп жасына дейінгі балалардың музыкалық қабілеттерін дамыту мәселесінің теориялық және әдістемелік аспектісін талдай келе, эксперименттік зерттеуімізді бастаған кезде мен педагогикалық тәжірибені жалпы білім беретін мектепте музыкалық қабілеттерді дамытудың мүмкін жолдары тұрғысынан зерттеуді қажет деп санадым. Осыған байланысты мен бірқатар бағдарламаларды баланың музыкамен қарым-қатынас құралы ретіндегі музыкалық қабілеттердің маңызын түсіну және оны дамыту құралы ретінде шығармашылық ойынды пайдалану тұрғысынан талдадым.

Ең алдымен, бағдарламалардың көпшілігі музыкалық мәдениеттің қалыптасуын оқу-тәрбиелік музыкалық-эстетикалық процестің мақсаты ретінде қоятынын атап өткен жөн.. Сонымен қатар, олардың көпшілігі осы музыкалық қабылдау процесінде үлкен маңызға ие.

Осыған байланысты «Музыканың көрнекі мүмкіндіктері», «Бейнелеу музыкасы», «Музыкалық портреттер», «Табиғат және музыка», «Жануарлар туралы музыка», «Музыкадағы ертегі» және т.б.; және негізгі дағдылар ретінде авторлар музыкалық шығармаларды мұқият тыңдай білу, олардың эмоционалды мазмұнына ену, эмоционалды-мазмұнға сәйкес шығармаларды талдау, музыкалық мәнерлілік құралдары, құрылымы, формалары, орындау құрамы және т.б.

Е.А. бағдарламалары сәл өзгеше тәсілмен ерекшеленеді. Королев және Г.С. Рига. Олардың бағдарламаларының басты мақсаты - оң мотивацияны, музыкалық өнерге деген қызығушылықты, онымен сөйлесу қажеттілігін қалыптастыру. « дбасты мақсатқа жету - қызығушылықты, сүйіспеншілікті, өнермен қарым-қатынас

қажеттілігін тәрбиелеу – балалар қажетті музыкалық қабілеттерді алған жағдайда ғана мүмкін болатынын түсіну », және, 6–7 жастарының ерекшеліктерін ескере отырып, бұл авторлар қиялды, қиялды дамытатын, айқын эмоциялар мен сезімдерді оятатын түсінікті, жарқын бейнелі материалмен қарым-қатынастың маңыздылығын атап көрсетеді және оны қабылдау процесімен байланыстырады, ең алдымен, музыкалық шығармалардың эмоционалды-сезімтал мазмұны. Сондықтан қарастыру үшін таңдалған тақырыптар балалық шақ әлемінің ерекше көңілділігімен және жақындығымен ерекшеленеді. Мысалы, « Музыкалық ертегілердің кейіпкерлерімен кездесулер», «Ертегі орманына музыкалық саяхат », « Жануарлардың музыкалық карнавалы», «Ертегілер, ертегілер, музыкадағы әзілдер ». Студенттерді одан әрі кәсіби музыкалық тәрбиеге дайындауға бағытталғандығына байланысты авторлар музыкалық әсерлердің жинақталуына, әртүрлі сипаттамалық интонациялармен байытуға, бірқатар теориялық ұғымдарды, мәнерлілік құралдарын (жанр, тембр, динамика, интонация, ритм, темп, регистрлер, форма және т.б.) авторлардың пікірінше, музыкалық құжатқа дейін, музыкалық шығарманың жалпы табиғатын түсінуге және музыкалық қызметтің әр түрлі формалары (би, вокал, ойын) арқылы музыкалық қабілеттерді дамытуға мүмкіндік береді.

Арнайы топ «өнер мәдениетін қалыптастыруға байланысты бағдарламалармен іс-шаралар мен өнердің интеграциясы арқылы » шындықты шығармашылық танудың әр түрлі түрлері аясында құрылады.

Бағдарламалардың бағытына қарамастан (Е.Р. Кабкова « Музыкалық даму », Л.Л. Куприянова, Л.В. Шамина «Музыкалық фольклор», Н.А. Терентьева, Р.Г. Шитикова «Музыка») авторлар музыкалық шеберлікті өздерінің шығармашылық қызметі арқылы студенттер әлемі туралы көркем білімді жүзеге асырудың алғышарты ретінде, шығармашылық жоспарды жүзеге асырудың қажетті алғышарттары ретінде түсінеді. Мәселен, мысалы, Е.П. «Өнердің тірі әлемі » Кабкова « Әлемнің әртүрлі формалары, түстері мен дыбыстары », « Фонетикалық, интонациялық, ырғақты дыбыс және кеңістіктегі қозғалыс», «Көркем шығармадағы және өз шығармашылығындағы экспрессивті интонациялар мен экспрессивті күйлердің әртүрлілігі » және т.б. « Мектеп оқушыларының музыкалық-қозғалмалы дамуы » бағдарламасында ол жылдың негізгі тақырыптары ретінде (Е.П. Кабкова) « Қуаныш

қозғалыста », « Мен сеземін, түсінемін, айтамын », « Ертегілер әлемі - мәңгілік қозғалыс, мәңгілік трансформация ».

Н.А. Терентьева өзінің « Музыка » бағдарламасында «Өнердің бастауларына», «Өнер құпияларды ашады», « Музыка ертегілері », « Балалық шақтың музыкалық әлемі », және «Қуаныш пен қайғы », « Орман музыкасы », «Радуганың жеті кереметі », «Сүйікті бейнелер мен батырлар», «Біздің айналамыздағы сұлулық», яғни, оны талқылау идеологиялық-мазмұндық деңгей туралы, сондай-ақ олардың музыкалық шығармада жүзеге асырылатын құралдары туралы хабардар болмайынша мүмкін емес. Алайда, бұл бағдарламалардың шығармашылық бағыты көркем, ойын және шығармашылық қызметтегі музыкалық қабілеттерді дамытуды көздейді..

Осы идеяны дамыта отырып, Т. В. Надолинская өзінің « Музыка » бағдарламасында үш маңызды тапсырманың ішінде музыкаға деген саналы қатынасты қалыптастыруды ерекше атап көрсетеді: « ... мектеп оқушысы үшін шығармаларды саналы қабылдау тәжірибесін жинақтау маңызды; музыкалық білімді қолдана білу; сезіну ғана емес, сонымен қатар музыкалық бейнелердің табиғатын, олардың даму логикасын түсіну ... ». Бұл тұжырымдамалық ереже музыкалық қабылдаудың дамуына ерекше назар аударуды болжайды, ол тыңдау сияқты музыкалық іс-әрекеттің осы түрінде қисынды түрде жүзеге асырылады. Мақсатты түрде қабылдау, Д.Б. Кабалевский, содан кейін Т.В. Надолинская, белгілі бір логиканы болжайды, формация процесін тұтастан дифференциалдануға, дифференциалдан тұтасқа дейін құруға болады, оны екінші тоқсан сияқты тақырыптармен айқын байқауға болады. Осы тұжырымдаманың мазмұнын ашу келесі сұрақтарды шешу арқылы жүзеге асырылады (сабақтардың тақырыптары): « Музыка қандай көңіл-күй сыйлайды? », « Музыка нені білдіреді? », « Музыка және қозғалыс », « Музыка және табиғат ». Немесе, мысалы, интонацияның негізгі тұжырымдамасын ашу «музыкалық және сөйлеу », қайғылы және қуанышты, табанды және шешімді, бейнелі және мәнерлі, байыпты және әзіл-оспақты интонациялардың салыстырмалы сипаттамалары арқылы жүреді.

Осылайша, барлық дерлік бағдарламаларда музыкалық қабілеттердің дамуы маңызды міндеттердің қатарына бөлінеді. Алайда, кейбір бағдарламаларда бұл басымдыққа ие, басқаларында ол басқа, нақты мақсаттар мен міндеттерге қол жеткізудің қажетті шарты ретінде түсініледі, сондықтан әр түрлі қызмет түрлерімен байланысты: орындау, ойын және шығармашылық қызмет.

Е. А. Королевтың және Г. С. Ригинаның бағдарламалары басқаша салынған. Ішінара мектеп жасына және ерекше оқу жағдайларына назар аударуға байланысты олардың музыкалық репертуарының негізі жарқын, көңіл көтеретін музыкалық және әдеби-поэтикалық фрагменттер болып табылады, бұл шығармаларға принципиалды назар аударады, оның мазмұны балалық шақ, ертегілер мен ойындар әлемімен байланысты. Мұндай тәсілдің өзіндік ерекшелігін жоққа шығармай, біз мұндай ұстаным (өнермен ойын-сауық және ойын-сауық процесіне деген құштарлық) музыка өнеріне байыпты, терең, сыйластық қатынасты қалыптастыра алмайды деп санаймыз. Бұл бағдарламаларда алғашқы кәсіби музыкалық білімге ықпал ететін музыканы зерттеуге бағытталған қызықты және бай дидактикалық ойын материалы бар екенін мойындау керек.

Д. Б. Кабалевскийдің, Ю. Б. Әлиевтің, Т. В. Надолинскийдің және басқа да авторлардың «Музыка» бағдарламалары ерекше топқа ие. Д. Б. Кабалевскийдің соңынан аталған бағдарламалардың авторлары балалар репертуарының шығармаларымен қатар «музыкалық мәдениеттің алтын қорынан» туындыларды пайдаланып, кіші мектеп жасынан бастап күрделі, салмақты, «ересек» музыкаға баулиды. Бұл бірнеше академиялық тәсіл жұмыстың түрлерін де қозғады, олардың ішінде негізгі болып музыкалық бейнеліліктің барлық жақтарын қозғайтын терең талдамалық қызметпен музыка тыңдау және вокалдык-хор орындаушылығы табылады. Авторлар қызметтің қалған түрлерін нақты жас ерекшеліктеріне (кіші оқушылар) немесе тақырыптық міндеттерге байланысты дүркін-дүркін пайдаланады.

Н. А. Терентьеваның, Р. Г. Шитикованың, Е. П. Кабкованың, Л. Л. Куприянованың, Л. В. Шаминаның бағдарламаларында тілдік емес, эмоциялық және мазмұндық компоненттерге көп көңіл бөлінеді, мұның өзі музыканы басым мақсат ретінде емес, саналы қабылдауды түсінумен түсіндіріледі оның оқу процесіндегі орны болып табылады. Аталған бағдарламаларда оқушылардың әлемін көркем тану, оның эстетикалық мәдениетін қалыптастыру өнердің көп өлшемді болуын тұтас қабылдауға, тұлғаның шығармашылық әлеуетін көрсетуге, бейнелі ойлауды қалыптастыруға қызмет ететіндіктен, барлық көркемдік білім, талдау қызметі, логикалық ойлау шындықты түсінудің өзіндік шығармашылық тәжірибесін іске асыру үшін алғышарт болып табылады

Бағдарламалардың технологиялық бөлігін қарастыра отырып, мен бастауыш мектеп жасында ойын әрекеттері мен ойын әдістерін қолдануға ерекше назар аудардым. Мен бағдарламалар тобын ерекше атап өткім келеді (Е. А. Королева «Музыка сабақтарын ойын-сауық ретінде құратын ертегілерде, өлеңдерде және суреттерде»), бұл музыкалық ойындарда да көрінетін көптеген әр түрлі ойын әрекеттері бар екенін анықтады, және музыкасыз ойындар. Бұл оқу процесінің музыкамен көңілді және ойын-сауық формасына айналуына әкелді, бұл өз кезегінде біз рухани әлемнің дамуына, мектеп оқушыларының ой-өрісін кеңейтуге алғышарттар болмаған кезде қолайсыз деп санаймыз.

Н. А. Терентьева, Р. Г. Шитикова балалардың барлық қабілеттерін дамытуда ойынның үлкен мүмкіндіктерін мойындайды және ойындардың екі түрін ұсынады: жеке тұлғаны қалыптастыру құралы ретінде шығармашылық сабақтарда өнер көрсететін сюжеттік-рөлдік және проблемалық-модельдеу. Ойындардың бірінші тобы эстетикалық нәтижеге «баланы шығарманың көркемдік әлеміне енгізу арқылы қол жеткізуімен сипатталады. Ойынның осы түрінің міндетті компоненттері - сюжет, рөл, ойдан шығарылған жағдай.

Проблемалық-модельдеу ойындарында шығармашылық белсенділік белгілі бір мәнерлік құралдарының рөлін анықтау және тәуелсіз шығармашылық шешімді қажет ететін стандартты емес жағдайды ұсыну мақсатында көркем шығарма құрылымының ойын деформациясымен ынталандырылады (мысалы, шеңбер бойымен ән жазу, әйгілі музыкалық ертегілерді ойнау, фантастикалық жобаларды қорғау және т.б.). Мұндай ойындар балалардың өз бетінше ойлау және әрекет ету қабілетін белсендіреді, олардың бағдарламаларында баланың рухани мәдениетін қалыптастыруды оңтайландырады. Кабкова музыканың эмоционалды мазмұнын, музыкалық бейнелерді бейнелеу-көркем, пластикалық, әдеби формада («Музыкалық награда», «Лес өсіп келеді», «Қуыршақ», «Estafet»). Алайда, сабақта дәстүрлі «тыңдаудың болмауы» біздің ойымызша, музыканы қабылдаудың жоғары, ақпараттандырылған деңгейіне шықпай, тек интуитивті түрде түсінуге әкелуі мүмкін.

Ю. Б. Алиевтің көптеген ойындары олардың сезімдерін қозғалтқышпен білдірумен, әуен, регистр, лада, жанр, пішін, метр, ырғақ, сөз тіркестерін анықтауға арналған жаттығу ойындарымен байланысты, яғни. музыкалық мәнерліліктің құралдары. Музыкалық

шығармалардың мінезін, көңіл-күйін ажыратуға арналған ойындар әлдеқайда аз.

Жалпы, авторлар оқу үдерісіндегі ойын қызметінің маңыздылығын түсінеді, бірақ олардың аз бөлігі музыкалық қабілеттерін жүйелі және мақсатты дамыту үшін осы жұмыс формасын пайдаланады. Негізінен ойын әдістері теориялық білімді игеру үшін, бірқатар орындаушылық қабілеттерді дамыту үшін, музыкалық бейне сезімдерін кез-келген басқа іс-шаралар арқылы беру үшін қолданылады (қозғалмалы, бейнелеу).

Осылайша, педагогикалық практика музыкалық қабілеттерді дамытуда белгілі бір тәжірибе жинақтады, бірақ сонымен бірге негізінен дәстүрлі формалар қолданылады, олар бірінші кезекте шығармаларды тыңдаумен және талдаумен, логикалық ойлауға сүйене отырып, осыған байланысты білім мен дағдылар. Бұл жас ерекшеліктерді, кіші мектеп оқушыларының ойын қызметіне деген ұмтылыстарын жете бағаламауды көрсетеді.

Екінші жағынан, музыкалық қабілеттерін дамытуға бағытталған бағдарламалар, бастауыш мектеп жасының ерекшеліктері - ойынға деген құштарлық - ойын белсенділігінің шамадан тыс көп болуынан зардап шегеді және олардың көпшілігі дидактикалық емес, ойын-сауық болып табылады, балалардың өз сезімдерін моторлы түрде білдіруге немесе қозғалыс арқылы әр түрлі музыкалық қабілеттерін дамытуға деген ұмтылыстарын жүзеге асыруға мүмкіндік беру.

Осылайша, қазіргі заманғы педагогика мен әдістеме әр түрлі іс-шараларда кіші мектеп оқушыларының музыкалық қабілеттерін дамытудың белгілі бір тәжірибесін жинақтады деген қорытынды жасауға болады, олардың арасында әсіресе тиімді болып саналады, бұл өз мәні бойынша шығармашылықтың көрінісі.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Богословский В.В., Степанов А.А., Виноградов А.Д. Общая психология: Учеб. пособие для студентов пед.институт. – М., 1981. – 383 с
- 2 Ветлугина Н.А. Музыкальное развитие ребенка. – М., 1968. – 415 с.
- 3 Ветлугина Н.А. Музыкальное воспитание в детском саду. – М., 1981. – 240 с.
- 4 Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте: психологический очерк. – М., 1991. – 93 с.

- 5 Горшкова Е. В. О музыкально-двигательном творчестве в танце // Дошкольное воспитание. – № 12. – С. 47-55 с.
- 6 Леонтьев А.Н. Проблемы детской педагогической психологии // Советская педагогика. – М., 1948. – № 2. – С. 53-72.
- 7 Михайлова М. А. Развитие музыкальных способностей детей. Изд. Академия развития. – Я., 1997. – 240 с.
- 8 Петровский А.В. Общая психология: Учеб. для студентов пед. ин-тов. – М., 1976. – 479 с.
- 9 Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – П., 2002. – 720 с.
- 10 Теплов Б.М. Психология: учебник для средней школы. – М., 1954. – 254 с.

ОЙЫН ІС-ӘРЕКЕТІНДЕ МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ КОММУНИКАТИВТІК ДАҒДЫЛАРЫН ДАМУ

АПЛАШОВА А. Ж.

к.п.н., профессор, Торайғыров университеті, Павлодар қ.
НУРАЛИНА А. С.

студент, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

Баланың мектепте жүйелі оқуға дайындығының негізгі компоненттерінің бірі-әлеуметтік-коммуникативті дайындық, коммуникативті дағдыларды игеру. Мектепке дейінгі жастағы коммуникативті сәттіліктің параметрлері ретінде эмоционалды жауаптылықты, эмпатия қабілетін, басқаның көзқарасына түсу қабілетін, оның мінез-құлқын, бірлескен іс-әрекетке қабілеттілігін, бастамашылығын, құрдастарымен және ересектермен қарым-қатынаста жеткіліктілігін бөліп көрсету әдеттегідей. Әр түрлі заманауи әдістерді қолдану мектеп жасына дейінгі балалардың қарым-қатынас дағдыларын дамытуға, адамгершілік нормалары мен қазіргі білім беру стандарттарын ескере отырып, олардың жеке қасиеттерін қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Байланыс-бұл белгілі бір ақпаратты әңгімелесуші оның мағынасын түсінетіндей етіп беру мақсатында қолданылады.

Байланыс (ағылш. communicate-есеп беру) ұсынады:

– адамзаттың әлеуметтік тарихи тәжірибесінің мазмұнын беруді жүзеге асыру;

– ішкі және қоршаған әлем туралы ойлармен, тәжірибелермен алмасу;

– әңгімелесушілерді нәтижеге жету үшін белгілі бір жолмен әрекет етуге шақыру және сендіру;

– әр түрлі қызмет түрлерінің тәжірибесін беру және оларды игеруді қамтамасыз ету.

Қарым-қатынасты әртүрлі коммуникация құралдарын пайдалана отырып, әртүрлі арналар арқылы тұлғааралық және бұқаралық коммуникация жағдайында ақпаратты беру мен қабылдаудың әлеуметтік анықталған үрдеcі ретінде түсіну керек.

Баланың мәдениетті және жалпы адамзаттық тәжірибені меңгеруі басқа адамдармен қарым-қатынасыты және қарым-қатынасысыз мүмкін емес. Нақ қарым-қатынас арқылы сана мен жоғары психикалық функциялардың дамуы жүзеге асады. Сонымен, қарым-қатынас дағдыларын дамыту қарым-қатынас пен қарым-қатынасты қамтиды.

Қарым-қатынас – бұл бірлескен іс-әрекеттің қажеттіліктерімен туындайтын және ақпарат алмасуды, біртұтас өзара әрекеттесу стратегиясын әзірлеуді, басқа адамды қабылдау мен түсінуді қамтитын адамдар арасындағы байланыстарды орнату мен дамытудың күрделі, көп қырлы үрде.

Қарым-қатынастың негізгі компоненттері:

– қарым-қатынастың коммуникативті жағы (адамдар арасындағы ақпарат алмасу);

– интерактивті жағы (жеке тұлғалар арасындағы өзара іс-қимылды ұйымдастыру);

– перцептивті жағы (қарым-қатынас серіктестерінің бір-бірін қабылдау процесі және өзара түсіністік орнату).

Қарым-қатынас процесінде, әдетте, сөйлеу және вербалды емес қарым-қатынас арқылы жүзеге асырылатын ауызша қарым-қатынас ерекшеленеді-бұл процесте қажетті дағдылар мен дағдылар алынады: байланыс орнатудың қарапайымдылығы, сөйлесуді қолдау, өз көзқарасын тындау және білдіру, өз ұстанымын дәлелдеу және қорғау, иссалы шешімге келу мүмкіндігі. Мектепке дейінгі жастағы балада қарым-қатынас дағдылары адамдар арасындағы қарым-қатынасты, қоғамдағы мінез-құлық ережелерін білдіретін сөздермен ұсынылған, оның бейнелі сөйлеуі қалыптасады. Сондай-ақ, тағы бір компонент-әлеуметтену туралы есте сақтау қажет. Өйткені, бұл баланың үйлесімді дамуының маңызды шарты.

Мектеп жасына дейінгі балалардың әлеуметтік-коммуникативті дамуы балалардың жетекші іс-әрекеті ретінде ойын арқылы жүреді. Жоғарыда айтылғандай, ойын мектеп жасына дейінгі баланың өмірінде ерекше орын алады. Теорияда ойын әртүрлі позициялардан қарастырылады. Философиялық көзқарас тұрғысынан баланың ойыны-бұл өзінің субъективтілігінің объективінен өтетін әлемді игерудің негізгі тәсілі. Ойнайтын адам-бұл өз әлемін құратын адам, яғни жаратушы адам. Психология тұрғысынан ойынның баланың жалпы психикалық дамуына әсері байқалады: оның қабылдауын, есте сақтауын, қиялын, ойлауын қалыптастыруға; оның еріктілігін қалыптастыруға. Әлеуметтік аспект ойын – бұл әлеуметтік тәжірибені игерудің бір түрі, оның дамуы айналасындағы ересек балалардың әсерінен болады.

Балалардың ойын әрекетінің негізгі құндылығы – бұл әлеуметтік тәжірибе жинақтау және балаларда коммуникативті дағдыларды дамыту үшін ең үлкен мүмкіндіктерге ие. Психологиялық-педагогикалық әдебиеттерді талдау коммуникативтік дағдылар – бұл іс жүзінде оның семантикалық негізін сақтай отырып, ақпараттық хабарламаларды сауатты қабылдау және беру қабілеті екенін көрсетті. Мектепке дейінгі жастағы коммуникативті сәттіліктің параметрлері ретінде эмоционалды жауаптылықты, эмпатия қабілетін, басқаның көзқарасына түсу қабілетін, оның мінез-құлқын, бірлескен іс-әрекетке қабілеттілігін, бастамашылығын, құрдастарымен және ересектермен қарым-қатынаста жеткіліктілігін бөліп көрсету әдеттегідей.

Мектепке дейінгі жастағы қарым-қатынас құрдастарына да, ересектерге де бағытталуы керек. Осы жасқа дейін бала тыңдау және есту қабілеті, ынтымақтастық, ақпаратты түсіну, өзі сөйлеу сияқты коммуникативті дағдыларды игеруі керек. Мектеп жасына дейінгі балалардың қарым-қатынас мәселесі бүгінгі күннің өзекті мәселелерінің бірі болып табылады, өйткені туылғаннан бастап адам эмоционалды байланысқа, содан кейін бірлескен іс-әрекетке және ынтымақтастыққа мұқтаж. Сондықтан қарым-қатынас қазіргі жағдайда өте маңызды және қажет. Тек қарым-қатынаста бала өзін және басқаларды түсінеді, әлемдегі орнын анықтайды, әлеуметтенеді және әлеуметтік маңызды тұлға бола алады.

Бұл мәселе қазіргі уақытта өте маңызды, өйткені дәл қазір балалардың коммуникативті дамуы үлкен алаңдаушылық тудырады. Балалар ересектермен ғана емес, құрдастарымен де аз сөйлесе бастады. Қазіргі бала үшін ең жақсы дос компьютер немесе телефон

болды. Бұл проблемаға адамдар арасында пайда болатын біздің өміріміздің технологияларының қарқынды дамуы ықпал етеді. Баланың қарым-қатынас тәжірибесінің болмауы жағымсыз мінез-құлққа, қажетсіз қақтығыстарға әкелуі мүмкін, бұл оның өзін-өзі бағалауына, оқшаулануына, мазасыздықтың қалыптасуына немесе керісінше шамадан тыс агрессивтілікке әсер етеді.

Жеке тұлғаны дамытудағы қарым-қатынастың рөлі, сондай-ақ мектеп жасына дейінгі балалардың құрдастарымен қарым-қатынас мәселесі бойынша зерттеулер мәселесімен біздің педагогтар мен психологтар айналысқан мысалы: А.А. Леонтьев, М.И. Лисина, А. Г. Арушанова, Л.С. Выготский, А.В. Запорожец, Т. А. Репина [1].

Ю. Б. Гиппенрейтер, Е. О. Смирнова, Л. Н. Галигузова қарым-қатынас формаларын, коммуникативті дағдыларды, қажеттіліктер мен әрекеттерді дамыту заңдылықтарын анықтады. Олар қарым-қатынас баланың жеке психологиялық сипаттамалары мен барлық психикалық процестерінің қалыптасуының негізгі шарттарының бірі екенін айтады [2].

Ойынның мәні мен пайдасы туралы мәселені көптеген зерттеушілер қарастырды мысалы П. Я. Гальперин, Д. Б. Эльконин, А. В. Запорожец, М. И. Лисина [3]. Балаларда коммуникативті дағдыларды қалыптастыру процесі көбінесе жұмыстың әртүрлі формаларын қолдана отырып, іс-әрекеттерді ұйымдастыруға байланысты. Үлкен мектеп жасына дейінгі баланың жетекші қызметі-ойын. Ойын барысында баланың мінез-құлқы, өзін-өзі жүзеге асыруы және әлеуметтенуі қалыптасады. Топтық ойында көшбасшылық қасиеттер, ұйымдастырушылық қабілеттер пайда болады және баланың танымдық саласы дамиды.

Қазіргі кезде педагогикалық практикаға сүйенетін қолданыстағы психологиялық-педагогикалық зерттеулер мектеп жасына дейінгі баланың дамуындағы коммуникативті дағдылар мен дағдылардың қалыптасуының мәні мен маңыздылығын түсіндіреді. А. В. Запорожецтің зерттеулерінде балалық шақтың мектепке дейінгі кезеңінде баланың жеке басының дамуы үшін қарым-қатынастың маңыздылығы атап өтілген [4].

Бұл жағдайда қарым-қатынастың өзін зерттеуші коммуникативті қызмет ретінде қарастырады. С. В. Никитина, Н. Г. Петровская, Л. В. Свирская балабақша түлегі игере алатын бес негізгі құзыреттілікті ажыратады. Оларға мыналар жатады: әлеуметтік, коммуникативтік, белсенділік, Денсаулық сақтау және ақпараттық құзыреттілік.

Коммуникативтік құзыреттілік-бұл күрделі коммуникативтік дағдылар мен дағдыларды меңгеру, жана әлеуметтік құрылымдарда барабар дағдыларды қалыптастыру, қарым-қатынастағы мәдени нормалар мен шектеулерді білу, қарым-қатынас саласындағы әдет-ғұрыптарды, дәстүрлерді, этикетті білу, әдептілікті сақтау, тәрбиелеу, коммуникативтік құралдарда бағдарлау.

Дәстүр бойынша коммуникативті құзыреттілік құрылымында үш компонент бөлінеді: мотивациялық-жеке, когнитивті және мінез-құлық.

Мотивациялық-тұлғалық компонент-бұл баланың қарым-қатынас қажеттілігі, оның барысында қарым-қатынастың мазмұнына, процесіне және мәніне тікелей әсер ететін оның жеке басының ерекшеліктері көрінеді.

Когнитивті компонент-бұл адамдар арасындағы қарым-қатынас саласындағы білім.

Мінез-құлық компоненті-бұл коммуникативті дағдылар, іс-әрекет тәсілдері және тәжірибе, бұл мінез-құлық пен іс-әрекет деңгейінде коммуникативті құзыреттіліктің барлық көріністерін біріктіретін білім .

Көбінесе коммуникативті құзыреттілік құрылымында тағы үш компонент бөлінеді: коммуникативті білім, коммуникативті дағдылар және коммуникативті қабілеттер.

Коммуникативные - это о речи как средстве коммуникации, о и формах общения.

Қарым - қатынас дағдылары-айналаңыздағы адамдардың сөйлеуін түсіну және олар үшін сөйлеуді түсінікті ету қабілеті; қарым-қатынастың вербалды және вербалды емес құралдарын қолдана отырып, өз сезімдерін, ойларын, жоспарларын, тілектерін, сұрақтар қою және т.б. білдіру қабілеті.

Қарым-қатынас қабілеттері-баланың басқа адамның күйлері мен сөздерін түсіну қабілеті; қарым-қатынастың вербалды және вербалды емес түрлерінде болып жатқан оқиғаларға деген көзқарасын білдіру.

Коммуникативтік құзыреттілікті дамыту қалыптасу процесімен бір мезгілде қарастыру маңызды әр түрлі балалар іс-әрекетінің балалары (ойын, еңбек, танымдық-зерттеу, өнімді, музыкалық-көркем, оқу). Сонымен, ойын, коммуникативті жағдай сияқты, балаларды байланысқа түсуге итермелейді, коммуникативті іс-әрекеттің мотиві болып табылады.

Әдеби дереккөздерді талдай отырып, зерттеушілер коммуникативті дағдыларды дамыту мәселесіне көп көңіл бөледі деп

айтуға болады. Қарым-қатынас дағдыларының деңгейін зерттеудің әртүрлі әдістері мен әдістері бар.

Қорытындылай келе, мектеп жасына дейінгі балалардың қарым-қатынас дағдыларының нәтижелері ересектердің кәсібилігі мен қалауына байланысты және мектеп бағдарламасын оңай игеруге мүмкіндік беретінін атап өтеміз.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Леонтьев, А.А. Язык, речь, речевая деятельность. Интернет-ресурс
- 2 Ю.Б. Как общаться с ребенком? – Астрель 2011.
- 3 Лисина М.И. Формирование личности ребенка в общении: мастера психологии. Питер 2009.
- 4 Запорожец А.В. Игра и ребенка. и игры дошкольника. Москва-2006.

ПРЕДМЕТНО-ИГРОВАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ, СПОСОБСТВУЮЩИЕ РАЗВИТИЮ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА РЕБЕНКА МЛАДШЕГО ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

БАЙМУРАТОВА А. К.
магистрант, Торайғыров университет, г. Павлодар

Дети младшего возраста обладают потенциалом для роста и развития потенциальных и продуктивных личностей, для этого необходимо оптимизировать их рост и развитие в период «золотого возраста». Период «золотого возраста», по мнению многих специалистов, является очень важным для человека, поскольку 50 % развития его мозга приходится на возраст 3-5 лет, это очень большой период возможностей для оптимизации развития ребенка с учетом большой доли детского развития [1]. Одним из важных аспектов, на который обращают внимание родители и педагоги для стимулирования детей в раннем детстве, является эмоциональный интеллект.

Эмоциональный интеллект - это способность управлять своими чувствами и выражать их через разумные действия, не причиняя вреда другим. Эмоциональный интеллект - это компонент, который влияет на академические способности, достижения и успехи

человека после его взросления. Существует множество способов, которые могут быть использованы родителями и педагогами для обеспечения правильной стимуляции развития эмоционального интеллекта у детей младшего возраста. Точность в выборе правильного метода или способа во многом определит результаты или развитие эмоционального интеллекта детей, и наоборот, выбор неправильного метода стимулирования также плохо скажется на эмоциональном развитии детей. А. Г. Долгих, Е. А. Чичина в своем исследовании утверждают, что правильно выбранная игра играет важную роль в развитии эмоционального интеллекта ребенка, поскольку игры считаются наиболее важным видом деятельности детей в течение длительного времени и признаются уникальным образовательным опытом [2]. Помимо того, что игры доставляют детям удовольствие, они также влияют на их:

- когнитивное;
- социальное;
- физическое;
- языковое развитие.

В процессе игры дети могут рассказывать о своих чувствах и мыслях, анализировать проблему, делать прогнозы и передавать информацию. По этой причине дети должны быть свободны на игровой площадке и решать все проблемы самостоятельно. Если проблема не решена, они просят помочь им своих друзей, а не кого-то со стороны. Такое поведение - это подготовка к решению трудностей, с которыми они могут столкнуться, когда вырастут. Если же поведение детей ограничивается и блокируется взрослыми, то у них формируется заблокированная, робкая и нерешительная личность (эмоционально незрелая).

Среди них можно выделить предоставление детям возможности играть и обращать внимание на окружающую их обстановку, так как интерактивность и видение окружающей обстановки оказывает хорошее влияние на детей, где они учатся понимать и распознавать окружающих их людей. Это очень хорошо, так как дети учатся анализировать и понимать ситуации, условия, тем самым принимая решения о том, как себя вести и как себя вести в соответствии с ситуацией и условиями. Учителя во время игровой деятельности должны обучать детей взаимодействию с друзьями, социализации и общению, и это очень эффективный шаг или способ стимулирования эмоционального интеллекта.

Создание игровых мероприятий, вовлекающих детей физически и умственно в деятельность, связанную с другими людьми, то есть предполагающих общение и социализацию с большим количеством людей при соблюдении правил здорового образа жизни. В играх дети познают многие чувства, такие как счастье, радость, боль, страх, тревога, обида, ненависть, любовь, зависимость, независимость и разлука [3]. В то же время дети отражают эти реакции в играх. Дети также учатся познавать себя и контролировать свои эмоции во время игр. Дети, которые легче выражают себя в играх, гораздо более свободны и креативны. Поэтому они являются неотъемлемой частью образовательной среды.

Следует отметить, что через этот процесс неструктурированной (свободной) игры дети развивают эмоциональный интеллект, необходимый для повышения академической успеваемости в будущем. Неструктурированная, свободная игра дает детям свободу исследовать, создавать и открывать новое, одновременно развивая социально-эмоциональные навыки. Вот несколько способов:

1. Творчество и воображение. Дети сами придумывают игры и руководства, что способствует развитию их воображения и познавательных способностей.

2. Способность решать проблемы. В процессе свободной игры дети совместно решают такие проблемы, как: кто будет первым, кто будет тем или иным персонажем, устанавливают правила игры. Детей поощряют к совместному решению возникающих конфликтов. Если дети испытывают трудности в разрешении таких ситуаций, воспитатель или родитель можете вмешаться, чтобы поддержать каждого ребенка и помочь ему с помощью вопросов, которые побудят его решить проблему.

3. Социальные навыки. Неструктурированная игра побуждает детей действовать по очереди, делиться, договариваться, слушать других, разрабатывать сценарии и совместно решать проблемы. Такой опыт под руководством ребенка позволяет ему учиться среди сверстников.

В дополнение к этим навыкам более высокого уровня различные формы неструктурированной игры могут вызывать различные аспекты обучения:

– активные игры, такие как прыжки с приемлемой высоты или вращение, помогают детям научиться принимать решения, соизмерять риски и управлять эмоциями.

– интерактивные игры помогают детям научиться сопереживать, отвечать взаимностью, делиться, оценивать ситуацию, сотрудничать, а также способствуют развитию чувства связи и принятия.

– творческие игры помогают детям осмыслить окружающий мир: они строят крепости, складывают блоки, рассказывают истории и притворяются другими персонажами.

Стоит отметить, что поскольку некоторые дети с различными потребностями могут испытывать трудности с различными аспектами игры, родителям может быть трудно найти способы взаимодействия с ними во время взаимных, символических или поочередных игр, поэтому важно, чтобы у родителей были инструменты для вовлечения детей в эти взаимодействия. Главное здесь – следовать примеру ребенка и выбирать занятия, соответствующие его зоне ближайшего развития. Это означает, что вместо того, чтобы соответствовать хронологическому порядку развития ребенка, следует ориентироваться на когнитивный, моторный и эмоциональный уровни ребенка и удовлетворять их в соответствии с ними. Так можно предложить несколько простых игр, которые помогут развить эмоциональный интеллект:

1. «Сломанный телефон» – учит контролировать импульсы, концентрировать внимание и внимательно слушать.

2. «Король говорит» – учит осознавать свое тело, развивать моторику, следовать и давать указания, устанавливать последовательность действий.

3. «Красный свет, зеленый свет» – учит контролировать импульсы, осознавать себя, управлять собой, концентрировать внимание

4. «Море волнуется раз» – учит координации, эмоциональной устойчивости, самоконтролю, социальным навыкам, решению проблем [4].

Кроме того, необходимо рассмотреть некоторые виды деятельности, направленные на развитие эмоционального интеллекта у детей дошкольного возраста:

– эмоциональные шарады: ребенок изображает различные эмоции, а члены семьи пытаются угадать изображаемую эмоцию.

– термометр чувств: необходимо создать таблицу с различными эмоциональными состояниями - от спокойного до переполненного. После поощрять ребенка ежедневно отмечать свои эмоции на графике, помогая ему распознавать и отслеживать свои чувства.

– рассказывание историй об эмоциях: воспитатель или родитель читает вместе истории и обсуждает эмоции персонажей, побуждая ребенка сопереживать и относиться к чувствам героев.

– ролевые игры: используйте куклы или фигурки для создания сценариев, побуждающих ребенка выражать эмоции и управлять ими в различных ситуациях.

– коллаж эмоций: необходимо предложить ребенку создать коллаж, используя изображения и слова, обозначающие различные эмоции. Это занятие помогает детям определить и понять различные эмоции, а также способствует развитию творческих способностей и самовыражения.

– колесо чувств: создать колесо с различными эмоциями, написанными или проиллюстрированными, а после попросить ребенка покрутить колесо и обсудить выбранную эмоцию, поделиться личным опытом, связанным с этой эмоцией. Это занятие способствует развитию эмоциональной осведомленности и открытому общению о чувствах.

Таким образом, изучение игровых программ, поддерживающих эмоциональный интеллект в раннем возрасте, поможет разработать для детей стратегии распознавания, понимания и управления своими эмоциями. Так, например, дошкольная программа «RULER» была разработана для развития эмоциональных навыков детей, регулирования социально-эмоционального климата в классе и обеспечения эффективного общения педагога с детьми [5]. В содержание программы включены задания, направленные на развитие у детей:

- навыков распознавания эмоций;
- понимания причин и последствий эмоций;
- обозначения эмоций правильными словами;
- выражения эмоций в различных ситуациях;
- эффективного регулирования эмоций.

Содержание программы включает задания, связанные с 30 различными эмоциями. В программе представлены различные истории, главным героем которых является молодая черепаха, ведущая себя агрессивно по отношению к окружающим. По сюжету у черепашки возникают проблемы, связанные с его поведением, и он может решить их, контролируя свои эмоции с помощью эмоциональных стратегий, которым его научила старая и мудрая черепаха. Кроме того, детям предлагается сделать «ящик эмоций», чтобы они могли распознавать свои эмоции и контролировать

этот процесс, так в ходе программы дети заполняют этот ящик в соответствии со своим настроением.

Кроме того, можно представить программу «Друзья», она предназначена для повышения эмоциональной компетентности детей 2-5 лет и приобретения ими навыков решения возникающих проблем. В рамках этой программы дети обучаются стратегиям преодоления эмоциональных проблем в раннем возрасте, чтобы предотвратить их возникновение в подростковом и взрослом возрасте. Содержание программы включает такие модули, как «распознавание эмоций», «общение», «установление и прекращение отношений», «решение проблем», «работа с изменениями и потерями», «использование стратегий для преодоления проблем».

Занятия в программе состоят из историй, в которых «Зиппи» переживает эмоциональные конфликты и проблемы дружбы, с которыми дети могут столкнуться на протяжении всей своей жизни. Дети размышляют над этими проблемами и выполняют ролевые игры, чтобы приобрести навыки совладания со своими эмоциями. Затем вводится конкретная тема, привлекая к ней внимание, и реализуется деятельность, подготовленная для действия и переживания этой проблемы. В конце все завершается беседой с детьми об эмоциях, возникающих во время применения и закрытия.

В заключении отметим, что развитие способностей эмоционального интеллекта через игровую деятельность способствует психологическому и физическому благополучию, социальным отношениям и академическим достижениям человека как в детстве, так и во взрослой жизни. Для укрепления эмоционального интеллекта детей преподаватели могут использовать методы и приемы, соответствующие особенностям развития детей. Конкретная, систематическая и постоянная поддержка эмоционального интеллекта на основе игровой деятельности обеспечивает эффективные результаты. Игры эмоционального интеллекта уменьшают поведенческие проблемы детей и делают обучение более приятным.

ЛИТЕРАТУРА

1 Куанбаев Б.А. Развитие эмоционального интеллекта у детей младшего дошкольного возраста через применение развивающих игр // Science and Education. - 2022. – 10(6).

2 Долгих А.Г., Чичинина Е.А. Влияние игр на эмоциональное развитие в дошкольном и младшем школьном возрасте: обзор

исследований // Вестник РУДН. Серия: психология и педагогика. - 2021. – 4(1).

3 Орынбеков Б.А. Игровые ситуации, способствующие развитию эмоционального интеллекта младшего дошкольного возраста // Коллекция гуманитарных исследований. - 2017. - 6(9).

4 Макаров А.В. Условия развития эмоционального интеллекта дошкольников // Science Time. - 2015. - 7(19).

5 Волошина Н.С. Развитие эмоционального интеллекта детей дошкольного возраста в совместной игровой деятельности с родителями // Педагогическое образование. - 2019. – 7(2).

ВЛИЯНИЯ ГИБКИХ НАВЫКОВ НА ДОСТИЖЕНИЯ В СПОРТЕ У УЧАЩИХСЯ МЛАДШИХ КЛАССОВ

ДЮСЕНОВ М. Т.

магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар

Современное общество ставит перед младшими школьниками и их родителями высокие ожидания в области спортивных достижений и развития личности. Спорт играет важную роль в физическом и психологическом развитии детей, способствуя формированию здорового образа жизни, дисциплины, и, что не менее важно, гибких навыков, которые могут оказать существенное влияние на их будущее.

Гибкие навыки, такие как умение решать проблемы, работать в команде, управлять эмоциями, адаптироваться к новым ситуациям и обучаться, представляют собой критически важные компетенции, необходимые для успешной адаптации и самореализации в современном мире. Исследования в области образования и психологии подчеркивают, что развитие гибких навыков начинается с раннего детства и может оказать существенное воздействие на личностное развитие и профессиональное будущее индивида.

Однако, несмотря на актуальность темы развития гибких навыков у младших школьников, остается важным вопросом, каким образом уровень развития этих навыков может влиять на спортивные достижения детей. Вы также можете развивать у учащихся начальной школы гибкие навыки, обучая их тому или иному виду спорта.

Существует недостаток систематических исследований, посвященных этой взаимосвязи, что оставляет пробел в нашем понимании механизмов влияния гибких навыков на спортивные успехи младших школьников.

На сегодняшний день имеются исследования работы по гибким навыкам. Исследованием проблем гибких навыков или soft-skills и навыков в разное время занимались такие исследователи, как Абашкина О.С., Баринаова О.В., Гайдученко Е., Давидова М.В., Жадько Н.В., Иванов Д., Канардов И., Ключковская И., Марушев А., Мирошниченко А.Н., Новиков А.М., Чуркина М.А., Чошанов М.А., Павлова Е., Портланд Ю., Сосницкая О., Татаурщикова Д., Шпилов В., Чуланова О.Л.

Казахстанские ученые Ж. И. Сардарова, З. У. Адильшинова, М. С. Жангозиева, А. Ж. Аплашова, А. А. Кудышева, Г. С. Аяпбергенова также провели исследования по этой теме. В работах данных ученых сделаны выводы об особенностях условий развития soft skills у старшеклассников [1].

Так что же такое гибкие навыки? Обзор теоретических работ:

1) Человеческие качества, без которых даже самый лучший профессионал не сможет добиться хорошего результата [2];

2) Гибкие навыки (Soft-skills) – это навыки, которые помогают быстро находить общий язык с окружающими, заводить и удерживать связи, успешно доносить свои идеи -быть хорошим коммуникатором и лидером. Понятие «soft-skills» связано с тем, каким образом люди взаимодействуют между собой, эти навыки в равной степени необходимы как для повседневной жизни, так и для работы [3, с. 224];

3) Ю. Портланд определяет «soft skills» как социальные навыки, дающие возможность устанавливать взаимодействие с разными возрастными категориями людей [4];

4) Креативность, ответственность, коммуникабельность и многие другие. Их называют «гибкими навыками» - soft skills. Именно они увеличивают перспективу успешного трудоустройства. Эти способности, связанные с личностными качествами, представляют собой множество межличностных способностей, которые помогут сегодняшним студентам трансформироваться в выдающиеся корпоративные ресурсы [5].

При определении понятия soft skills также стоит обратить внимание на ученого Искандера Милевского. Для описания мягких навыков он использует понятие эмоционального интеллекта,

которое определяется как «способность человека правильно читать ситуацию, улавливать, что нужно другим людям, знать их сильные и слабые стороны, не поддаваться негативу и быть привлекательным для других» [6].

Такие гибкие навыки можно развить, занимаясь спортом. А гибкие навыки, в свою очередь, развивают настойчивость, необходимую для достижения больших успехов в спорте.

В спорте поведение очевидно, его невозможно скрыть, оно проявляется в действиях отдельного человека, в поведении команды. Вот почему обязательный спорт для всех является важной частью образования любого учащегося.

Жизненные навыки исследуются, признаются, усваиваются и развиваются всеми обучающимися, занимающимися спортом, и всеми вовлеченными в это сотрудниками. Они представляют собой обучение на протяжении всей жизни и доступны для всех. Спорт вовлекает всех учащихся в процесс обучения выносить суждения, принимать решения, решать проблемы, планировать и делать это стратегически.

Спорт развивает настойчивость, любознательность, способность сосредотачиваться на задаче, анализировать и синтезировать данные, выдвигать гипотезы, развивать чувство кодирования и понимания логических схем, проявлять творческий подход, воображать, узнавать о пространстве и времени и общаться. Это способствует ощущению открытия и развитию профиля, а также предоставляет постоянные возможности для изучения и повышения устойчивости. Это, в частности, развивает навыки, связанные с сотрудничеством с другими людьми, с установлением цели и умением приспосабливаться и быть гибким при изменении условий. Она учит визуализации и моделям мышления, которые не являются жесткими и которые можно адаптировать к возможностям, представляемым при выполнении навыка в соревновании.

Спорт учит соревнованию и многим аспектам конкуренции внутри нас самих, с другими людьми, против других. Детям приходится узнавать о победах и поражениях. Они сталкиваются с успехом и неудачей. От них требуется подумать о том, как держать себя в руках и как распознавать моменты для действия и моменты для бездействия. Спорт постоянно бросает вызов эмоциям. Это важно для младших школьников, поскольку они растут, чтобы лучше понимать свои собственные эмоции и то, как распознавать и

регулировать эти эмоции по мере прохождения игры и сезона. Это важнейшее обучение на всю жизнь.

В любом виде спорта обратная связь дается мгновенно, практически ежесекундно. Добились ли вы того, что намеревались сделать? Каковы были последствия? Очень быстро можно увидеть, как человек дает немедленную обратную связь и как те, кто ее получает, справляются с ней. Как отдача, так и получение являются важным опытом обучения и должны быть предметом тщательного рассмотрения, чтобы гарантировать, что обратная связь дается и принимается с добротой, с состраданием. Человек сталкивается с тем, как он понимает свое отношение к тому, что произошло в данный спортивный момент. Как они справляются с этим восторгом? Как они справляются с разочарованием?

Удача – неотъемлемая часть спорта, как и в жизни. Удача, шанс, рок, предначертание, как бы вы это ни называли, постоянно выступают в качестве друга или врага в спорте, как и в жизни. Спорт учит всех ценить удачу во многих ее проявлениях и тому, как переживать «невезение» и справляться с ним. Чему спорт также учит вас, так это тому, что благодаря практике и усилиям по приобретению навыков, вдумчивому анализу, творческому мышлению и привычной практике мы все можем повысить наши шансы на то, что нам «повезет».

Спорт позволяет взглянуть на себя и на других сквозь призму того, как мы и другие люди справляемся с двойственными трудностями – «успехом и неудачей». Изучение этого с помощью спорта имеет фундаментальное значение для того, как мы решаем эти вопросы на протяжении всей нашей жизни.

Жизнестойкость необходима любому, кто занимается спортом. Жизнестойкость – это восстановление надежды в моменты, когда вызов или ошибка могут ошеломить. Спорт предоставляет постоянную возможность сформировать «устойчивый настрой», который позволяет человеку чувствовать больше надежды, а не безнадежность, когда дела идут наперекосяк или они пугают.

Развитие жизнестойкого мышления имеет решающее значение в жизни и незаменимо в критические моменты жизни. Надежда необходима для того, чтобы позитивно относиться к ошибкам, неудачам и переменам. Надежда позволяет всем двигаться дальше, находить путь вперед.

Есть необходимые качества для спортсмена: доверие, прощение, честность, надежда и сострадание (сопереживание), и

они всегда проявляются, когда мы общаемся с другими людьми. В индивидуальных видах спорта именно отношения, которые у нас сложились с самими собой, и сострадание к себе, которое мы проявляем по отношению к самим себе, определяют наши результаты. Это применимо и к командным ситуациям, поскольку то, как мы сами ведем себя по отношению к себе и к другим, повлияет на то, как другие реагируют и как ведут себя другие люди. Поведение заразительно, поэтому то, как мы ведем себя с другими, повлияет на них и повлияет на работу нас самих и других людей, на нашу команду или съемочную группу и т.д. Наше поведение также влияет на тех, с кем мы соревнуемся в спорте, и на то, как они реагируют.

Во всех аспектах жизни нас определяет то, как мы ведем себя в отношениях, и спорт действительно предоставляет важнейшие жизненные возможности для того, чтобы быть достойными и качественными личностями, поскольку спорт испытывает всех эмоционально от момента к моменту. Действия и поведение болельщиков также влияют на каждого из нас в наших действиях и выступлениях. Отдельный человек или команда и ее сторонники находятся в симбиотических отношениях, и каждый заимствует свое поведение и реакции друг у друга. В таких отношениях важно, чтобы человек отстаивал соответствующие действия и качества, чтобы быть лидером, а не стоять в стороне и принимать неприемлемое.

Честность – это стремление поступать правильно, и в спорте, как и в жизни, это становится очевидным для нас самих и других по тому, как мы себя ведем. Спорт здесь многому учит. Спорт учит нас честности; честной игре; действовать с изяществом и достоинством, когда все идет по-нашему; и действовать с достоинством, когда все идет не по-нашему. Все это – уроки спорта, которые можно применять в классе и во всех аспектах нашей жизни.

Спорт также демонстрирует влияние негатива. Негативные эмоции – это заразительная сила, которая распространяется, нарушая настрой и концентрацию внимания. Если в спортивной команде или на мероприятии есть человек с негативными эмоциями, это быстро передастся другим и приведет к нарушению качества выступления.

Слишком много положительных эмоций также может иметь негативные последствия и быть заразительным. Это может привести к чрезмерной уверенности в себе. Чрезмерная уверенность также уводит нас от качественной работы. Мы становимся

самодовольными и не обращаем внимания на выполнение основных задач/действий, необходимых для успеха.

Спорт предоставляет возможность всем научиться распознавать негатив и реагировать на нее, а также предотвращать неизбежные отношения к тревоге и/или чрезмерной самоуверенности, которые и то, и другое тормозят работоспособность. То, как мы ведем себя (как мы действуем) в эти моменты соревнования, определяет нас как личностей как на поле, так и за его пределами.

Хороший спортсмен указывает на человека, который: приложил честные усилия; обладает способностью справляться с неудачами и успехом; вынослив; заботится о себе и других; действует с достоинством на поле и за его пределами; и вносит свой вклад, не стремясь к вознаграждению за действие, задачу. Быть хорошим спортсменом подразумевает, что человек готов взять на себя ответственность и что он берет на себя обязательство перед самим собой и другими всегда демонстрировать чувство «честной игры».

Спорт развивает человека в целом. Физические, психологические и социологические аспекты спорта имеют большое значение. Каждый из них имеет решающее значение, поскольку каждый вносит свой вклад в общую результативность человека в спортивной среде. Эти три аспекта спорта (физический, психологический и социологический) также являются основой жизни в целом, и спорт позволяет всем участникам лучше понять каждый из них и ощутить, как каждый из них способствует результативности или ее отсутствию. Все эти аспекты являются составляющими того, кто мы есть.

Все школы и родители хотят, чтобы дети достигли такого уровня успеваемости, который позволит им вносить свой вклад и развивать соответствующие жизненные навыки, чтобы найти путь вперед, приносящий им чувство удовлетворения. Спорт, в этом отношении, является важнейшей частью общей школьной программы, и всем, кто в нем участвует, становится лучше от их участия.

Спорт, как и жизнь, связан с отношениями. Спорт позволяет людям изучать и применять элементы качественных взаимоотношений: доверие, прощение, честность, надежду и сострадание. Школьный спорт предоставляет человеку возможность получить важный опыт и знания для дальнейшего жизненного пути.

ЛИТЕРАТУРА:

- 1 Психолого-педагогические условия развития гибких навыков (soft skills) старшеклассников | ХАБАРШЫ «Психология» сериясы (kaznpu.kz)
- 2 Абашкина О. Soft skills: ключ к карьере. Режим доступа: <https://www.pro-personal.ru/article/7811-soft-skills-klyuch-k-karere>
- 3 Варфоломеев В.И., Воробьев С.Н. Принятие управленческих решений: Учеб. пособие для вузов. –М.: Кудиц-Образ, 2001. – 288 с.
- 4 Портланд Ю. Что такое soft skills и почему они так важны для карьеры? [Электрон. ресурс]. <https://dnevnyk-uspeha.com/rabotai-karera/chto-takoe>
- 5 Ивашкова А.А. К вопросу об изучении формирования Soft skills в зарубежных исследованиях // Вестник Нижневарттовского государственного университета. 2021. № 1(53). С. 13-17. <https://doi.org/10.36906/2311-4444/23-09-15>
- 6 Милевски И. Личностное развитие успешного человека. Принципы soft skills – гибких навыков человека. – Интернет-ресурс. Режим доступа: ecouniver.com

ЭМОЦИОНАЛЬНЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ И ЕГО ОСОБЕННОСТИ У СТУДЕНТОВ ВУЗА

ЖАРИКОВ Н. М.

магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар

ПОПАНДОПУЛО А. С.

постдокторант, PhD, Торайгыров университет, г. Павлодар

В настоящее время проблема изучения эмоционального интеллекта и особенности его становления у студентов вуза достаточно актуальная проблема, требующая исследовательского внимания. Студенческий возраст – это период, когда завершается формирование эмоциональной сферы под воздействием новых социальных условий, в которых проходит становление личности как будущих профессионалов. Задачи развития эмоционального интеллекта являются важным компонентом содержания высшего образования. Овладение им студентами вуза как средством успешного общественного взаимодействия и познания себя и других должно стать важнейшим достоянием системы высшего образования, что отличается особой сенситивностью к усвоению норм и правил общественной и социальной коммуникации. В этой

связи является важным изучение условия и факторов формирования эмоционального интеллекта студентов вуза.

Эмоциональный интеллект – понятие очень молодое для науки и малоисследованное, ученые еще в поиске его точного определения и более точного названия: затрудняются правомерности объединять в одном термине чувства и интеллект; о возможности отнесения к его компонентам других характеристик личности, кроме эмоциональных; не уверены в том, что это вообще интеллектуальная способность. Для примера приведем несколько определений эмоционального интеллекта, сделанных зарубежными исследователями:

– умение «интеллектуально» управлять своей эмоциональной жизнью (Х. Вайсбах и У. Дакс [1, с. 36]);

– эмоционально-интеллектуальная деятельность (А.А. Девятов [2, с. 39]);

– особая форма организации индивидуального эмоционального опыта в форме имеющихся эмоциональных структур, порождающих эмоциональное пространство отражения и строящиеся эмоциональные репрезентации в пределах этого пространства (М. Журавлева [3]);

– интегральное свойство личности, отражающее познавательную способность человека к пониманию эмоций и управлению ими путем когнитивной проработки эмоциональной информации и обеспечивающей психологическое благополучие личности и успешность социального взаимодействия (М. Шпак [4, с. 283]);

– интегративное личностное свойство, обусловленное динамическим единством аффекта и интеллекта через взаимодействие эмоциональных, когнитивных, конативных и мотивационных особенностей и направленное на понимание собственных эмоций и эмоциональных переживаний других, обеспечивающее управление эмоциональным состоянием и подчинение эмоций разуму социального опыта (В.В. Кирпичева [5, с. 54]);

– способности к пониманию своих и чужих эмоций и управлению ими (Д. Люсин [6, с. 91]);

– способность понимать отношение личности, представленные в эмоциях, и управлять эмоциональной сферой на основе интеллектуального анализа и синтеза (О.О. Ашихмина [7, с. 6]).

– способность правильно воспринимать, оценивать и выражать эмоции; способность порождать чувства, когда они способствуют мышлению; способность понимать эмоции и

знания, касающиеся эмоций, а также способность регулировать эмоции, чтобы способствовать собственному эмоциональному и интеллектуальному росту (Э.П. Ильин [8, с. 242]).

Многие ученые рассматривают эмоциональный интеллект как подструктуру социального (Э.П. Ильин [8] и др.). Однако есть и другие мнения, согласно которым эмоциональный интеллект считают понятием более широким, чем социальный интеллект.

И. Н. Данилевич пришла к выводу, что эмоциональный интеллект – это взаимосвязанная совокупность когнитивных, рефлексивных, поведенческих и коммуникативных способностей, которые обладают внутриличностной и межличностной направленностью и проявляются в позитивном настроении, эмпатийном отношении к людям, и эмоциональных состояний, выбор способа достижения цели взаимодействия с окружающими, использовании эмоциональной информации в процессе общения с ними [9, с. 12].

Сущность и функции эмоционального интеллекта исследовал А.А. Девятов, придя к выводу, что способности, с помощью которых чаще всего раскрывают сущность эмоционального интеллекта, не могут полностью его характеризовать, поскольку результатом сформированности эмоционального интеллекта является удовлетворение жизнью, ощущение субъективного благополучия и стабильность, то есть личность сознательно оценивает адекватность своего поведения относительно представления о том, насколько разумно ей нужно поступать, чтобы добиться гармонии с другими людьми [2, с. 39]. Поведение мотивируется не внешними обстоятельствами, а изнутри человека. Следовательно, А.А. Девятов предложил для раскрытия содержания феномена использовать термин «эмоциональная разумность», которому присущи стрессозащитная и адаптивная функции [2, с. 40].

По мнению М. Шпак, эмоциональный интеллект необходимо рассматривать в контексте категории «деятельность», поскольку он развивается и проявляется в деятельности: в процессе общения, взаимодействия с другими людьми [4, с. 285]. Следовательно, эмоциональный интеллект или EQ – это показатель способности к общению, умение осознавать собственные эмоции и понимать чувства других людей; это взаимодействие эмоциональных, когнитивных, поведенческих и мотивационных особенностей личности, направленных на понимание собственных эмоций и эмоциональных переживаний других людей, подчинение эмоций

разума, что способствует самопознанию и самореализации через обогащение эмоционального и социального опыта.

Эмоциональный интеллект позволяет быть разумным со своими чувствами.

Несмотря на разногласия в отдельных трактовках и подходах к определению их сущности, неоспоримым остается тот факт, что как эмоциональный, так и социальный интеллект является важным практическим достоянием человека с широким спектром его использования в различных сферах деятельности, поскольку оперирует социальной, практической, личностной и эмоциональной информацией.

Теоретические наработки по проблеме изучения эмоционального интеллекта были закреплены экспериментально. Исследование проходило на базе НАО «Торайгыров университета». Выборку составили 40 студентов 2-4 курсов вуза. Для изучения эмоционального интеллекта студентов была выбрана методика «Диагностика «эмоционального интеллекта» Н. Холла. Методика предложена для выявления способности понимать отношения личности, репрезентируемые в эмоциях и управлять эмоциональной сферой на основе принятия решений. Она состоит из 30 утверждений и содержит 5 шкал. Количественные результаты для общей выборке группы студентов представлены в Таблице 1.

Таблица 1 – Результаты по методике «Диагностика «эмоционального интеллекта» Н. Холл

Шкалы	Среднее значение	Количество человек	%
Самомотивация	5,6	7	17,5
Эмоциональная осведомленность	11,8	22	55,0
Управление своими эмоциями	6,1	8	20,0
Эмпатия	9,8	19	47,5
Негативизм	10,2	21	52,5

Согласно данным Таблицы 1, студентам вуза наиболее характерны такие проявления эмоционального интеллекта, как эмоциональная осведомленность (55,0 %), негативизм (52,5 %), эмпатия (47,5 %).

Эмоциональная осведомленность у студентов вуза (55,0 %) выражается в том, что данная группа испытуемых может разграничивать проявление разных эмоций, например: страх и ужас, радость и восторг, печаль и горе и т.д. В случаях, когда это необходимо, они правильно

реагируют, управляя своим эмоциональным состоянием. Они могут не просто определить, с какими эмоциональными проявлениями они столкнулись, но и быстро отреагировав, подбирают на уровне навыка в соответствии с ситуацией эмоциональный фон общения, тем самым достигают необходимого результата в процессе коммуникации.

52,5 % студентам вуза свойственно проявление негативизма, что также обусловлено условиями, в которых им приходится выбирать способ эмоционального поведения. Негативизм может выражаться в том, что на неадекватные эмоциональные проявления испытуемые студенты реагируют «остро», подчеркивая тем самым свое отношение к происходящему. Они не подстраиваются под ситуацию, стараясь снизить негативные реакции, если это касается их личности, выражают свои эмоции так, как чувствуют. В некоторых случаях негативизм может переходить в вербальную или косвенную агрессию. При этом студенты умеют управлять своими негативными проявлениями, контролируя ситуацию, не доводя процесс коммуникации до открытой агрессии.

47,5 % студентов вуза свойственно проявление эмпатии. Данная группа испытуемых может проявить сочувствие, оказать эмоциональную поддержку, если этого требует ситуация коммуникации, при этом это происходит искренне, так как для них это часть их эмоциональной сферы, в которой такие качества закреплены на уровне навыка.

Меньшему количеству студентов вуза характерно умение управления своими эмоциями (20,0 %). Данная группа студентов открыто не демонстрирует свое эмоциональное состояние, достаточно сдержано проявляя свои эмоции в любой, даже самой экстремальной обстановке. Нередко окружающим непонятно, что чувствует каждый из них в определенной ситуации, так как они ведут себя, как правильно, нейтрально, не показывая истинных своих чувств и своего отношения к происходящему. Управление эмоциями и эмоциональным состоянием достаточно редкое качество, которое позволяет человеку не поддаваться эмоциональному манипулированию со стороны окружающих, что достаточно часто происходит в реальной жизни.

Самомотивация как структурная составляющая эмоционального интеллекта свойственна только 17,5 % студентов вуза. Данное качество свидетельствует о том, что испытуемым не нужны какие-то внешние условия или факторы, которые будут оказывать на них влияние в качестве установки для деятельности. Они сами могут

выстроить план своих действий относительно конкретной проблемы и следовать данному плану для достижения поставленной цели.

Таким образом, как показывают результаты проведенного исследования, более всего характерно студентам вуза проявление эмоциональной осведомленности, негативизма, эмпатии, менее – управление своими эмоциями, самомотивация. Следовательно, необходимо на этапе обучения продумывать психологу трениговую работу для совершенствования у студентов эмоционального интеллекта как условия успешной будущей профессиональной деятельности и реализации личностных потребностей в социуме.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Вайсбах Х., Дакс У. Эмоциональный интеллект. Душа и тело. – М.: Лик пресс, 1998. – С. 34-144.
- 2 Девятков А. А. Особенности эмоционального интеллекта у студентов с различной степенью социальной активности // В сборнике: Сборник докладов XIV Межвузовской конференции молодых ученых по результатам исследований в области педагогики, психологии, социокультурной антропологии. Материалы конференции. Под общей редакцией Т. Н. Сахаровой. – Москва, 2019. – С. 38-40.
- 3 Журавлева М. О. Эмоциональный интеллект как проблема психологических исследований. – [Электронный ресурс]. – URL: https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2009/1_2_2009/14.pdf.pdf
- 4 Шпак М. Эмоциональный интеллект в контексте современных психологических исследований // Психология личности. – 2011. – № 1. – С. 282-288.
- 5 Кирпичева В. В. Эмоциональный интеллект: модели эмоционального интеллекта, эффективные способы развития эмоционального интеллекта // В сборнике: Психологические и педагогические основы интеллектуального развития. – Уфа, 2023. – С. 53-61.
- 6 Люсин Д. В. Организация знаний об эмоциях: внутренняя структура категории «эмоция» / под ред. Д.В. Ушакова. – М.: Институт психологии РАН, 1996. – С. 88-101.
- 7 Ашихмина О. О. Психологические аспекты эмоционального интеллекта личности // Психология человека и общества. – 2020. – № 8 (25). – С. 5-9.
- 8 Ильин Э. П. Эмоции и чувства. – СПб: Питер, 2017. – 764 с.

9 Данилевич И. Н. Значение эмоционального интеллекта для развития личности // Психология человека и общества. – 2022. – № 8 (49). – С. 12-17.

РАЗВИТИЕ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ В ОРГАНИЗАЦИЯХ ДОПОЛНИТЕЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

КАЖИКЕНОВА Г. М.

PhD, асоц. профессор, Торайгыров университет, г. Павлодар

БОРОЖЕЙКИНА В. В.

магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар

В наше время, когда информационные технологии и глобализация преобразуют образовательную среду, вопрос развития познавательной активности младших школьников становится особенно актуальным. Эта статья рассматривает важность организаций дополнительного образования в контексте стимулирования и развития познавательных способностей у детей начальной школы. В статье анализируются современные вызовы, которые ставят перед образовательными учреждениями задачу активизации интеллектуального потенциала детей, а также рассматривается роль дополнительных образовательных организаций в этом процессе. Особое внимание уделяется методам и практикам, используемым в этих организациях для стимулирования познавательной активности учащихся. Цель данной обзорной статьи в изучении развития познавательной активности младших школьников в организациях дополнительного образования. Таким образом, данная статья актуальна и важна для всех, кто интересуется развитием образования и интеллектуальной подготовкой младших школьников в современном мире.

Рассмотрев и проанализировав теоретические подходы и направления в изучении познавательной активности, можно сделать вывод, что данная проблема является актуальной на современном этапе и находит отражение в трудах казахстанских и зарубежных ученых. Так Т.В. Машарова охарактеризовала познавательную активность как качественный признак действий ребенка-школьника, свойство личности, состояние готовности к исследовательской деятельности [1]. В свою очередь, А.Ж. Смагулов утверждал, что познавательная активность характеризуется внутренней

мотивацией, особыми структурными компонентами (выделение проблемы, организация и анализ данных, проверка гипотез, формулирование выводов), неполной детерминированностью действий, высокой степенью самостоятельности ученика в осуществлении отдельных этапов или учебно-исследовательской деятельности в целом, получением объективно или субъективно нового результата, обогащающего систему знаний ученика [2]. Следует также подчеркнуть, что все аспекты современного концептуального анализа учения как специфической деятельности субъекта важны не только с точки зрения теоретического решения проблемы взаимосвязи обучения и развития, но и для практики обучения в организациях дополнительного образования.

Познавательная деятельность ребенка возможна только там, где созданы определенные условия для ее развития. Огромную роль в этом играет интеграция содержания, методов и различных форм обучения. Этот процесс в практике педагогов осуществляется на различных уровнях интеграции. Поскольку большинство изменений в педагогической деятельности лежит в русле технологий, новых методологий - считаем необходимым остановиться на анализе тенденций, наметившихся в последнее время в современной системе дополнительного образования. Ш.К. Кожахметов отмечает, что реализация задач по развитию познавательной активности происходит через учебные действия [3]. Учебные действия в организациях дополнительного образования предполагают принятие или самостоятельную постановку задачи, а также моделирование выделенного отношения в предметной, графической, знаковой форме и контроль за выполнением предыдущих действий. Так показателями развитости познавательной активности у младших школьниками являются:

- интерес;
- успеваемость по основным учебным дисциплинам;
- качество знаний;
- скорость выполнения различных по характеру заданий;
- выбор оптимального решения выполняемых заданий;
- активность на занятиях.

Однако развитие познавательной активности младших школьников сопряжено с рядом проблем. Во-первых, быстро меняющийся информационный ландшафт требует адаптации содержания и методик обучения. Традиционные образовательные системы должны быть пересмотрены, чтобы оставаться актуальными

в цифровую эпоху, когда доступ к информации беспрецедентен. Во-вторых, когнитивное развитие младших школьников переплетается с их социально-эмоциональным развитием, что требует целостного подхода к образованию. Кроме того, диверсификация потребностей и способностей учащихся обуславливает необходимость индивидуального подхода к когнитивному развитию. Поэтому стоит отметить педагогические задачи познавательного развития младших школьников в организациях дополнительного образования:

1. Критическое мышление и решение проблем. Организации дополнительного образования должны уделять особое внимание развитию навыков критического мышления. Такие виды деятельности, как дебаты, разбор конкретных ситуаций, решение головоломок, стимулируют познавательную активность учащихся, побуждая их к анализу, оценке и синтезу информации.

2. Творчество и инновации. Поощрение творческих способностей является важнейшим условием когнитивного развития. Художественное творчество, «мозговые штурмы» и открытые проекты способствуют развитию дивергентного мышления и творческого подхода к решению проблем.

3. Междисциплинарное обучение. Для решения многогранных задач современности организациям следует поощрять междисциплинарное обучение. Интеграция предметов и поощрение младших школьников к установлению связей между ними повышает когнитивную гибкость.

4. Совместное обучение. Содействие совместному обучению помогает ученикам развивать такие когнитивные навыки, как общение, ведение познавательного обсуждения.

Одним из новых направлений методического обновления занятий в учреждениях дополнительного образования является построение интегрированных уроков, объединенных вокруг одной темы. Такая междисциплинарная форма учебного процесса опирается главным образом на теорию познания и понимание того, что поиск знаний - лучший путь к междисциплинарному исследованию. Целью таких занятий, построенных на интеграции содержания, должно стать всестороннее изучение конкретного объекта, явления, осмысленное восприятие окружающего мира, приведение знаний в определенную систему, стимулирование воображения и интереса учащихся, развитие положительно-эмоционального настроения, целостное развитие познавательной активности. Привлечение интересного материала дает большие

возможности для изучения того или иного явления, понятия с разных сторон, для достижения целостности знаний, так как младший школьник воспринимает окружающий мир целостно. При подготовке и проведении таких занятий для более эффективного развития познавательной активности необходимо соблюдать следующие требования к их планированию и организации.

– во-первых, необходимо ознакомиться с психологическими и дидактическими основами курса интеграционных процессов в содержании дополнительного образования;

– во-вторых, выделить сходные или имеющие общие аспекты темы в рамках развития познавательной активности;

– в-третьих, определить взаимосвязь между элементами входных знаний в этих темах.

Структура таких занятий требует особой четкости и гармоничности, продуманности и логической последовательности, взаимосвязи изучаемого материала в различных темах на всех этапах развивающей деятельности. Также в ходе таких занятий преподаватель / воспитатель должен повысить познавательный интерес младших школьников, также должен активизировать умственную деятельность учащихся, и, наконец, дети должны проявить творческие способности и интеллект.

В процессе организации интегрированного обучения младших школьников можно показать мир во всем его многообразии с привлечением различных знаний: литературы, музыки, живописи. Это способствует эмоциональному развитию личности ребенка и формированию его творческого мышления. Метод интегрированного занятия обеспечивает деятельность преподавателя и ученика на уровне субъектных отношений, в результате чего появляются возможности для совместного творчества и саморазвития участников. Так одним из наиболее эффективных видов деятельности, используемых в структуре обучения дополнительного образования и способных проявить потребность ученика в общении, познании, является учебно-исследовательская деятельность в природе.

Результатом учебно-исследовательской деятельности младших школьников является интеллектуальный продукт, связанный с установлением истины в результате познавательного процесса. Учебно-исследовательская деятельность характеризуется творческой направленностью содержания умственных операций, которые наиболее успешны по мере того, как младшие школьники учатся прогнозировать результат, формулировать цели и гипотезы,

искать самостоятельные пути решения задач и обосновывать правильность принятого решения. Так Т.И. Киселева отмечает, что в ходе экспериментов с объектами природы происходит влияние на формирование личностных черт юного исследователя [4]. Появляется инициатива в выдвижении предложений, самостоятельность в определении последовательности выполнения заданий, сотрудничество с другими учениками и взрослыми, использование вспомогательных источников, распределение времени. Школьники учатся работать в команде, проявлять собственные организаторские способности, испытывать чувство долга и ответственности, помогать другим, считаться с их мнением, уважать их как личность. Это способствует не только социальному комфорту, но в то же время в процессе учебно-исследовательской деятельности в природе происходит нравственное воспитание.

Рассматривая познавательную деятельность детей в природе, следует обратить внимание на ее структуру, которая включает этапы экспериментирования, деятельность педагогов и детей на каждом этапе и ожидаемые результаты. Первый этап исследовательской деятельности - подготовка к познавательной деятельности в природе. Он должен быть направлен на выявление уровня знаний младших школьников об изучаемых объектах и природных явлениях, а также на создание атмосферы заинтересованности. Этому способствуют соответствующие вопросы и интересная история. Деятельность педагога на этом этапе заключается в актуализации проблемной ситуации, создании необходимых условий для проведения эксперимента (подготовка необходимого оборудования, создание карты-схемы и т.д.), формировании у младших школьников мотивации к исследовательской деятельности, инструктаже по технике безопасности при осуществлении данного вида деятельности [5]. Ожидаемый результат - возникновение у младших школьников интереса, познавательной активности и желания участвовать в эксперименте.

Следующий, второй этап - начало эксперимента. Он начинается с того, что ученики высказывают предположения, правильность или ложность которых будет подтверждена в ходе эксперимента. Затем следует обсуждение эксперимента. Третий этап - непосредственный ход эксперимента и последующий обмен мнениями. На этом этапе преподаватель, воспитатель оказывает ученикам помощь в организации практической деятельности, вместе с школьниками выполняет практические действия по мере необходимости, следит

за соблюдением правил безопасности при проведении эксперимента. Четвертый этап является заключительным. Результаты эксперимента обсуждаются, делаются определенные выводы. Подтверждаются или опровергаются предположения, высказанные учениками.

Таким образом, учебно-исследовательская деятельность в организациях дополнительного образования является основой эмпирических знаний об окружающем мире, источником познания, развития познавательных интересов и может продолжаться всю жизнь. Ведь стремление ребенка к изучению окружающего мира, поиску новой информации и впечатлений биологически обусловлено. Необходимо отметить, что младшие школьники, легко вступают в контакт со взрослыми и сверстниками, им интересно участвовать в играх, исследовательской деятельности, они способны проявлять чуткость, искать и принимать помощь от взрослого или другого ученика. Также школьники могут активно взаимодействовать с членами группы, решать общие проблемы, способны спокойно отстаивать свою точку зрения, проявляя при этом уважение к другим, к их интересам.

В заключении отметим, что несмотря на обсуждение проблемы формирования познавательной активности младших школьников в педагогической теории и практике, указанная проблема применительно к условиям организаций дополнительного образования остается весьма актуальной и малоработанной. Так для успешного развития познавательной активности младших школьников, обучающихся в организациях дополнительного образования, большое значение имеет организация интегрированного учебного материала, которая может быть реализована в нескольких направлениях. Прежде всего, через полное или частичное объединение учебного материала различных предметов. Вторым направлением такой интеграции можно назвать организацию комплексной внеучебной работы. Третье направление этой работы может быть реализовано с использованием в учебном процессе интегрирующих учебных программ и полным построением всего образовательного процесса на идеях и принципах интеграции.

ЛИТЕРАТУРА

1 Машарова Т.В. Интеграция дополнительного образования как средства развития познавательной активности младшего школьника // Вестник государственного университета. Серия: Педагогика. Психология. Социокинетика. - 2019. – 3(2).

2 Смагулов А.Ж. Формирование познавательной активности у младших школьников в условиях внеурочной деятельности // Наука и школа. - 2019. - 4.

3 Кожаметов Ш.К. Формирование познавательной активности младшего школьника // Вестник ЕНУ. - 2017. - 3.

4 Киселева Т.И. Организация мероприятий, направленных на развитие познавательных интересов младших школьников // Управление образованием: теория и практика. - 2021. - 1(41).

5 Щеглова М.В. Основные этапы формирования познавательной активности младших школьников в системе дополнительного образования // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – 2016. – 9–2(63).

РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ЭЙДЖИЗМА НА ПРИМЕРЕ ОРГАНИЗАЦИЙ ПАВЛОДАРСКОЙ ОБЛАСТИ

МУСАЛДАЕВ Ж. М.

магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар

ПОПАНДОПУЛО А. С.

постдокторант, PhD, Торайгыров университет, г. Павлодар

Эйджизм определяется как нетерпимость и дискриминация людей, принадлежащих к определенной возрастной группе, со стороны людей разного возраста и проявляется в стереотипах мышления и дискриминационном поведении по отношению к данной когорте людей. По характеру возникновения эйджизм может быть **институциональным, межличностным и самонаправленным**. С возрастом у человека перестают существовать предрассудки и стереотипы, направленные на молодежь. Напротив, геронтологический эйджизм усиливается с возрастом и оказывает существенное негативное влияние на показатели физического и психического здоровья, функционального статуса и благополучия пожилых людей. Геронтофобия считается одной из причин увеличения проявлений и распространенности геронтологического эйджизма, который выражается в чувстве страха старости и смерти [1].

Законодательные документы в Казахстане не содержат каких-либо ограничений норм возрастной дискриминации и направлены на всестороннюю поддержку участия пожилых граждан в общественной жизни. Между тем опубликованные данные свидетельствуют о том, что в период пандемии COVID-19 усугубился дальнейший рост

распространенности негативного отношения к пожилым людям как глобальной проблемы [2]. В условиях стареющего общества изучение масштабов и особенностей этой проблемы в различных сферах жизни имеет большое значение для разработки профилактических мер и повышения эффективности оказания первичной медицинской помощи пожилым людям.

Целью работы было оценить распространенность стереотипов в отношении пожилого возраста среди студентов старших курсов университета, взрослых и самих пожилых людей.

Эйджизм может пустить корни в раннем возрасте. Даже будучи детьми, мы начинаем усваивать идею о том, что старение – это неудовлетворительный процесс, а пожилые люди не способны позаботиться о себе. Эти сообщения могут появляться в средствах массовой информации, которые мы потребляем. Просто представьте рекламные ролики, которые обещают изменить «неприглядные» возрастные границы, или телевизионные шоу, в которых пожилые люди изображаются невежественными и хрупкими. Эйджистские сообщения также могут передаваться через шутку и случайные комментарии от членов семьи и друзей.

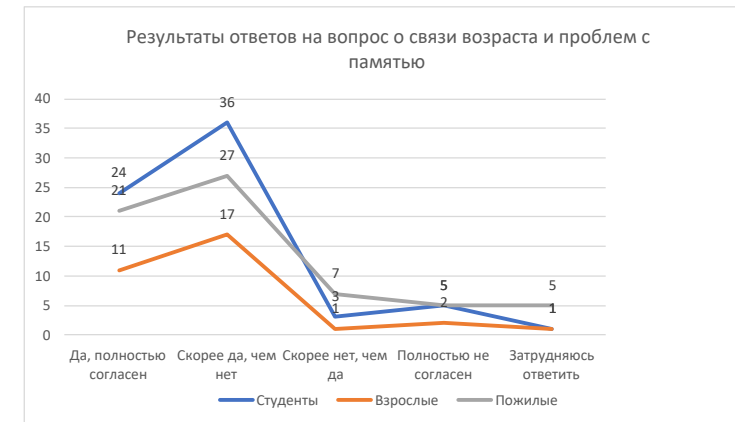
Данное исследование проводилось на базе НАО «Торайгыров Университет» и дома отдыха «Черноярская жемчужина». Всего было опрошено 166 участников в возрасте 20–75 лет, которые были разделены на три подгруппы: студенты старших курсов, взрослые и пожилые люди (таблица 1).

Личные интервью пожилых людей (старше 60 лет) проводились с использованием авторской анкеты, включающей 10 вопросов, направленных на выявление отношения респондентов к тем или иным представлениям о жизни на уровне пожилой возраст. Респонденты оценивали эти простые утверждения исходя из своего восприятия. Ответы оценивались в пять баллов. В пункте 11, помимо ответов на высказывания, респонденты могут свободно высказывать мнение о других проблемах, с которыми сталкиваются пожилые люди [3].

Таблица 1 – Структура распределения опрошенных лиц

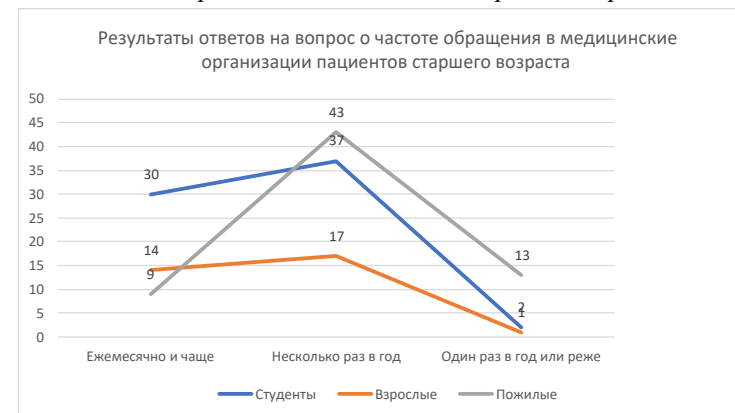
Критерии	Респонденты		
	Студенты	Взрослые	Пожилые
Общее количество респондентов (%)	69 (41.57 %)	32 (19.28 %)	65 (39.15 %)
Возраст, лет	20-24	27-44	60-75
Мужчины (%)	20 (28.99 %)	11 (34.38 %)	10 (15.38 %)
Женщины (%)	49 (71.01%)	21 (65.62%)	55 (84.62%)

Диаграмма 1 – Результаты ответов на вопрос о связи возраста и проблем с памятью

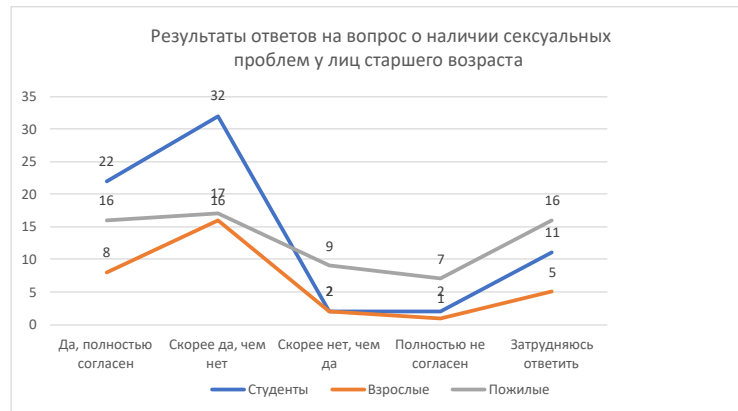
При оценке отношения участников к утверждению «Значительные проблемы с памятью возникают в старшем возрасте» результаты показали, что с этим тезисом согласилось большинство респондентов во всех подгруппах (87 % студентов, 87,5 % взрослых и 78,5 % пожилых людей).

Диаграмма 2 – Результаты ответов на вопрос о частоте обращения в медицинские организации пациентов старшего возраста

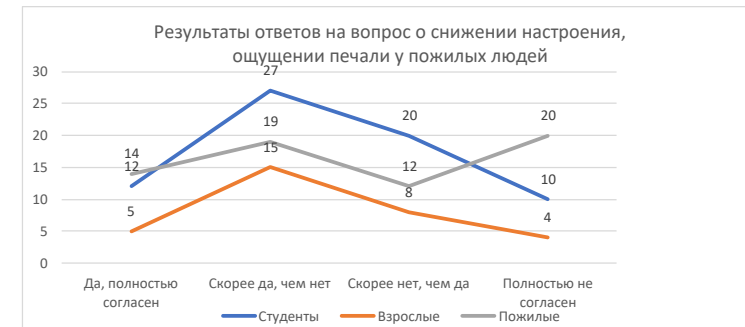
Относительно частоты посещения пожилыми людьми медицинских организаций отмечено совпадение мнений участников опроса – 97,1% студентов и 96,9% взрослых сходились, в том, что пожилые люди достаточно часто посещают медицинские учреждения. В то же время среди респондентов, согласившихся с утверждением о том, что кратность обращений в медицинские организации в старшем возрасте может быть один раз в год и реже, преобладала доля лиц пожилого возраста (20% против 2,9% и 3,1% у студентов и взрослых соответственно).

Диаграмма 3 – Результаты ответов на вопрос о наличии сексуальных проблем у лиц старшего возраста

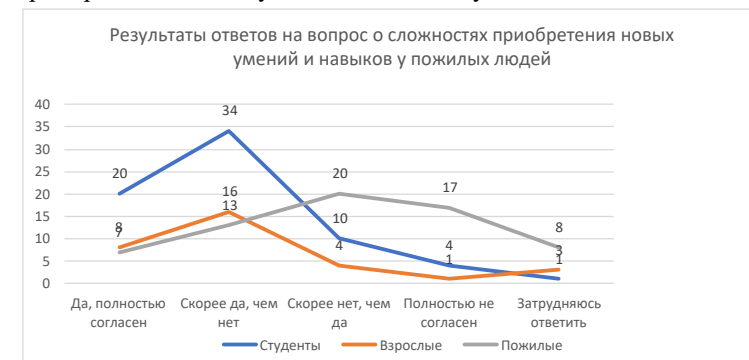
С мнением о наличии у пожилых людей значительных сексуальных проблем согласились большинство студентов и врачей (78,3 % и 78,1 % соответственно) и только половина респондентов старшего возраста. Респонденты старшего возраста чаще соглашались с данным тезисом.

Диаграмма 4 – Результаты ответов на вопрос о снижении настроения, ощущении печали у пожилых людей

При анализе ответов взрослые и студенты (56,5% и 62,5% соответственно) были убеждены в наличии пониженного настроения, чувства грусти и депрессии у пожилых людей чаще, чем сами пожилые люди (47,8%). С этими утверждениями уверенно не согласился каждый третий респондент старшего возраста и меньшая часть (12,5% взрослых и 14,5% студентов) (ответы «Нет, не согласен»).

Диаграмма 5 – Результаты ответов на вопрос о сложностях приобретения новых умений и навыков у пожилых людей

Ответ на вопрос о том, что у пожилых людей возникают проблемы с приобретением новых навыков, продемонстрировал преобладание мнения студентов и взрослых о низкой обучаемости пожилых людей (78,3 % и 75 % соответственно). Однако

большинство респондентов старшего возраста (56,9%) не согласились с этим утверждением.

На дополнительный открытый вопрос о наличии других проблем у старшего поколения пожелавшие ответить респонденты из подгруппы пожилых людей указали на «недостаток общения, развлечений, занятий», а также «плохое отношение молодых врачей к людям старшего возраста». Респонденты-врачи отметили наличие трудностей в передвижении, когнитивные дисфункции и отсутствие досуга и кружков по интересам. Студенты-медики указали на проблемы низкой мобильности, снижение слуха и зрения, сложности при использовании интернета, наличие суицидальных мыслей.

Данное исследование по вопросу о распространенности стереотипных суждений о периоде жизни в старшем возрасте выявило, что мнения пожилых людей нередко не совпадают с убеждениями взрослых и студентов. Отношение к исследуемому периоду жизни в группе лиц старше 60 лет достоверно лучше, чем у студентов и людей молодого и среднего возрастов. Последнее может быть обусловлено концентрацией их внимания на различных проблемах указанной категории лиц из-за сравнительно редких контактов с людьми пожилого возраста, не испытывающими таковых проблем. В связи с этим при межличностном общении необходимо формирование правильного отношения к старшему возрасту и навыков коммуникативной компетентности с разными возрастными контингентами людей.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Городова, Т.В., Колпина, Л.В. Геронтологический эйджизм: причины возникновения и проблемы преодоления / Т.В. Городова, Л.В. Колпина // Фундаментальные исследования. – 2015. – №2-17. – с. 3871-3874
- 2 Всемирная Организация Здравоохранения. Глобальный доклад о проблеме эйджизма. – 2021. – 173 с.
- 3 Толстова Ю.Н. Измерение в социологии: учебное пособие / Ю.Н. Толстова. – М.: КДУ, 2007. – 288 с.

ОҚУ-ТӘРБИЕ ҮРДІСІНДЕ ОҚУШЫНЫ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ- ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТҮРҒЫДАН ҚОЛДАУ ЖӘНЕ ЖЕТЕЛЕУ

НУРИДЕНОВА З. А.

магистрант, Торайғыров университеті, бастауыш сынып мұғалімі,
«№2 Ертiс ЖОББМ» КММ, Екiбастұз қ.

КОШЕРБАЕВА М. С.

магистрант, Торайғыров университеті, казак тілі мен әдебиеті пәні мұғалімі,
«№2 Ертiс ЖОББМ» КММ, Екiбастұз қ.

Қазіргі қоғам талаптарының өзгеруіне байланысты, еліміздің көркейіп-өрендеуіне, ел талап-тілектерінің бетбұрыстарына байланысты жаңа ұрпақтың психологиясы да айтарлықтай өзгерістерге ұшырап, оны неғұрлым өмір талабына қарай өзгерту міндеттері қойылды. Еліміздің егемендігі мен тіліміздің тәуелсіздігі де өскелең ұрпаққа жаңа талаптар қояды. Бала психологиясын жан-жақты зерттеп, оны терең білу, оның даралық ерекшеліктерімен үнемі санасып отыру мектеп пен мұғалімдерге жауапты да құрметті міндеттер жүктейді.

Қазақстан Республикасының Білім туралы Заңының басты міндеті жеке тұлғаны қалыптастыру және дамыту болып табылады. Іргелі мемлекет болашағы мен өркениет өзегі бастау-бұлағын мектептен, мектептің жүрегі – мұғалімнен алатындығы даусыз [1, 25 б.].

Сондықтан да өресі биік шәкірт тәрбиелеу – мұғалім үшін өте маңызды да абыройлы міндет. Қазіргі балалар психологиясының негізгі мәселелерінің бірі – оқушылардың психикасын дамыту болып табылады. Бала психикасының дамуын зерттеудің міндеттері төмендегідей болып келеді:

Проблемалы жағдайларды шешуді талап ететін тапсырмаларды жасау.

Оқытуға дейінгі сақталу принципінiң деңгейiн анықтау.

Көрнекті көрiнiстiң алдында заттарды бағалау мен сөздік ой-пікірлердің байланысын зерттеу.

Әл-Фараби өз еңбектерінде осы пікірді былай деп қолдайды. «Қандайда бір ғылым болмасын көңілге дербес ерекше мәндерді ұғыну арқылы ұялайды. Бізге осы ерекше мәндердің кейбіреулерін ғана жеткілікті, ал қалған көпшілігін сезінудің өзі тиімді». Осы жағдайда біздің сезіміміз қабылдап, ұғынуымыз жинақталғаннан кейін ғана барып, біздің санамыз өзіне тән рольді атқара бастайды. Мектепте оқыту баланың жан-жақты оқуын қамтамасыз етеді

және ол бала дамуының негізі болып табылады. Сондықтан оқыту мен дамудың арасында тығыз байланыс болады. Бұл ретте көрнекті психолог Л. С. Выготский дамуды өзекті және іргелі деп екіге бөлді. Өзекті дамуда – оқушы мұғалімнің түсіндіргенін ары қарай өзі жалғастырып меңгерсе, іргелі дамуда – оқушы өз бетімен білімді меңгере алмайды. Психологтардың, педагогтардың (Н. Лейтес, А. Люблинская, Я. Пономарев, Ж. Пиаже, А. Зак т.б.) зерттеулерінше оқушының мектептегі кезеңдерінің ішінде, әсіресе, бастауыш сынып кезеңінде оқушылардың танымдық әрекеттерінің психологиялық негізі және елестету, армандау, шығармашылық ойлау және ойлау операциялары: талдау, жинақтау, жалпылау, салыстыру және т.б. қалыптасады. Сонымен қатар әрекетті бағалау, қорытынды шығару және өз пікірін айту сияқты керекті негізгі қабілеттер де көріне бастайды.

Ш. А. Амонашвили мен педагог Ю. К. Бабанский былай дейді, педагогика бағаны оқушының білім көлемі мен тәртібіне қойылатын тұрақты өлшем деп түсінеді. Баға туралы психологиядағы мынандай жағдайларды анықтайды:

біріншіден, психикалық дамуды басқару механизмі және адамның өзін-өзі басқарумен бірге бейнелеудің түрлері мен әдістері теориялық тұрғыдан нендей екендігі анықталады; екіншіден, баға шәкірттердің арнаулы пәндерді меңгеру дәрежесіне сәйкес қойылады; үшіншіден, бағалау техникасын оқып-үйрену кезінде тәжірибелік міндеттерді қалай алу мәселесі іздестіріліп, оның мән-жайы анықталады; төртіншіден, психология ғылымының өзіндік әдістемелік сұрақтарына жауап беруде айтарлықтай кедергілерге ұшырайды [2, 868-871 б.].

Бүгінгі таңда әр оқушының адами қасиеттерін қалыптастырып, дамытуда, жан-жақты дамыған тұлға тәрбиелеуде түрлі педагогикалық технологиялар пайдаланылатынын білеміз. «Оқыту технологиясы» – бір жағынан әдістер мен тәсілдердің жиынтығы, бір жағынан оқу-тәрбие үрдісін жүзеге асыру барысында мұғалімнің оқушыға ықпал жасауы туралы ғылым. Мұғалімнің шеберлігі бағдарлама мен мемлекеттік стандарттарда анықталған мақсаттар мен міндеттерге сәйкес қажетті мазмұнды, тиімді әдістер мен тәсілдерді таңдауымен тығыз байланысты. Оқыту технологиясы – жүйелі категория болып табылады және оның құрамдас бөліктері төмендегідей: оқыту мақсаттары, оқыту мазмұны, педагогикалық өзара іс-қимылдың құралдары, оқу үрдісін ұйымдастыру, оқушы-мұғалім, қызмет нәтижесі. «Педагогикалық технология»

ұғымы үш аспектіге негізделеді: ғылыми; процессуалды-суреттемелі; процессуалды-қызметтік. Оқушының тұлға ретінде өзіне тән қабілеттерін дамытуға бағытталған тәрбие жүйесінің маңызды бөлігі мұғалімнің балаға психологиялық-педагогикалық қолдау жасап, баланың маңызды проблемаларын шешуде көмек көрсетуі болып табылады. Педагогикалық-психологиялық қолдау технологиясының негізгі мақсаты балаларға жеке проблемаларын шешуде, психологиялық денсаулығын сақтауда, табысты әлеуметтендіруде, тұлғааралық қарым-қатынаста жедел, тиімді көмек көрсетуге негізделген. Баланы білу – оның жан дүниесін тану. Баланы, оның жан дүниесін тану-тәрбиені жүйелі жүргізу болып табылады. Педагогикалық-психологиялық қолдау технологиясы біріншіден, баланың жеке қабілеттерін дамыту, себебі күннен-күнге алға қарыштап дамыған заман өзіне лайықты тұлға талап етеді. Екіншіден, өзіне-өзі сенімді, өзін-өзі бағалай алатын, тұрақты көзқарасы бар тұлға қалыптастыру – кез келген мұғалімнің маңызды проблемасы. Үшіншіден, алдымызға келген бала қабілеттерін дер кезінде бағамдап, көмек көрсете білуімізден жеке тұлғаның дамуына бағытталған педагогикалық әсердің табыстылығы анықталады. Педагогикалық-психологиялық қолдау технологиясының жүзеге асырылуына келетін болсақ, ол негізінен, оқушы мен мұғалімнің арасындағы өзара әрекетінің кезеңдері арқылы анықталады: диагностикалық кезең- баланың қызығушылығын, мінез-құлқын, жекебасында болатын проблемаларын зерделеу кезеңі; зерттеу кезеңі – оқушымен бірлесе отырып, анықталған проблеманы шешу жолдары қарастырылып, түрлі әдіс-тәсілдермен зерттеледі; келісім кезеңінде кез келген формада бала мен мұғалім арасында келісушілік, ортақ пікір, келісім жобасы жасалады; қызмет кезеңі – оқушы мен мұғалімнің өзара әрекетінің негізінде анықталған проблемаларды шешу, түзету, белсенді көмек көрсету, қолдау, яғни нағыз нәтижеге бағытталған жұмыс осы қызмет кезеңінде жүргізіледі; қорытынды кезеңде – баламен бірге қол жеткен табыстар мен сәтсіздіктер сараланады, өмірлік тәжірибеге қорытынды жасалады.

Педагогикалық-психологиялық қолдау технологиясы бойынша қызмет ұйымдастырудың өзіндік әдістері мен ерекше тәсілдері бар. Олар: анықталған проблема бойынша жұпта немесе шағын топта әңгімелесу, ойтолғау; «Сенің ойың» – әр оқушының проблеманы өз көзқарасы, түсінігі бойынша талқылауы; «Менің ойым» – көзқарастың, түсініктің әралуандылығы, бұл жерде проблема

бойынша мұғалімнің көзқарасының да маңызы өте зор; «Белсенді тыңдау» әдісі: анықталған проблема бойынша тиімді жұмысқа қатысу, мұғалімнің ақыл, түзетулерін тыңдау Әрине, тәсілдер мен әдістер қолдану, жеке, бетпе-бет әңгімелесу негізінде балалар өз ойларын ашық айта алады, өмірге деген сенімділігі артады. Оқушылардың белсенді іскерлігін қолдау, осындай әдістер мен тәсілдерді үнемі, әрі тиімді пайдалану негізінде педагогикалық-психологиялық қолдау технологиясының нәтижесі көрінеді: оқушыда өзін-өзі дамытуға деген қажеттілік пайда болады; өзін-өзі дамытуда бала қоршаған ортаның ерекшеліктеріне икемделеді; оқушы жеке шығармашылық қызметке қатысады; атқарылған жұмыс нәтижесінде тұлға өзін-өзі дамытады және жетілдіреді [3, 48-49 б.].

Оқыту мен дамытудың арасында өте үлкен байланыс бар. Осыған байланысты психолог Л. С. Выготский «Жақсы оқыту деп ол – баланың дамуынан ілгері жүретін, оны жетекке алатын оқытуды айтады. Баланың кешегі күнгі дамуына емес, ертеңгі күнгі дамуына қарау керек деп ескертеді, баланың дамуының «екі зонасы» болатынын айтады. «Бірінші зона» - баланың дамуының қазіргі қол жеткен сатысы, осыған қанағаттанып қоймай, мұғалім оқушылардың болашақтағы дамуының ең жақын сатысына (екінші зонаға) жеткізуге міндетті, – дейді. Ол үшін ұстаз баланың ой-өрісінің дамуына ерекше қабілетін ескере отырып, дербестігін, жеке дара ойлауын бақылып, зерттеп, соған сай жұмыстар ұсына алуы керек. Оқушылардың дербестік қасиетін мейілінше арттыру; Оқушылардың алған білімдерінің берктігін қамтамасыз ету; Оқушылардың оқуға қажетті біліктермен дағдыларды қалыптастыру; Оқушылардың таным, ақыл-ой қабілеттерін дамыту. Оқыту – таным процесі өзіне тән ерекшелігі бар, күрделі психикалық процесс. Оқушының нәтижелі оқуына әсер ететін сыртқы және ішкі күштер немесе себептер болады. Оқушы білуге алғашқы қадам жасағанда, түрлі қиындықтар мен кедергілерге жолығады, оны шешу оқу мақсаттары мен міндеттері арқылы жүзеге асады. Оқыту процесіндегі негізгі қайшылық, ол – педагогикалық міндетті – талаптар мен оқушының мүмкіндіктерінің (білімі мен дағдысының және дамуының қазіргі деңгейі) арасындағы қайшылық. Осыған баланың теориялық ойлауы білімі мен тәжірибелік икемділігі, шығармашылық ойының жүйріктігі мен репродуктивтік ойлау арасындағы ерекшеліктер жатады. Оқушының санасына ықпалы ететін, ол – мотивтер, қызығушылығын арттыру. Мотивтер деп – белгілі әрекеттерге бағыттайтын іс-әрекетті айтады. Барлық жандай оқушының қажеттілігі мен қызығушылығына байланысты болады [4, 12-26 б.].

Ж. Аймауытов: «Баланы бір нәрсеге үйрету үшін, иә пайдалы дағдыны қондыру үшін балалық шақ екені өзінен өзі көрініп тұр. Олай болса, баланың бір іске құлшынысын деп шағы қалай білінді, солай дене күшін машықтандыратын істерді көбірек беріңдер. Мейлі шапшаң есептеу, санау болсын, қысқасы, мейлі өлең жаттау, мейлі сурет салу, мейлі өсімдік жинау болсын, қысқасы неге талпынса, соны істеу керек. Ондай шабыт бар кезде өзге жұмысты қоя тұрғаны жарайды. Сонда сіз, уақытты ұтасыз, баланың қабілетін де бекітесіз», - дейді. Оқыту процесі екі жақты. Оқыту процесі бала мен ұстаз арасында бірлесіп жасайтын күрделі әрекет. Ұстаз – білім берудегі бағыттаушы, оқу – оқушының өзінің танымдық әрекеті. Үздік оқитын оқушы мен үлгерімі төмен оқушының арасында үлкен айырмашылық, жұмыс істеу барысында қиындықтар бар. Үздік оқитын оқушы қалайда мақсатқа жетудің тиімді жолдарын қарастырады. Оқу үлгерімі төмен оқушы бұндай жағдайда мақсатқа жетуге күш жұмсамай енжерлық танытып, ойын тиянақтай алмайды, қалайда құтылып кетуге тырысады. Оқу үлгерімі төмен оқушылар өздігінен оқу әрекетін ұйымдастыра алмайды, зейінін шоғырландырып, өзін басқара алмайды. Білімді толық игеру үшін оқушылардың ойлау қабілетін дамыту, еркін сөйлеуіне, өз ойын ашық және толық айтуға үйрету, ой-өрісін кеңейту – оқытудың ең басты мақсаты. Әрбір оқушыны өз мүмкіндігіне қарай білім, дағды алатындай етіп оқытуымыз дұрыс. Жас өркеннің жақсы азамат, білікті тұлға ретінде қалыптасуы мұғалімдердің білімі мен кәсіби шеберлігіне, мемлекет пен халық алдындағы азаматтық парызына деген жауапкершілігіне тікелей қатысты.

Қорыта келгенде, «Мектептің жүрегі – жақсы мұғалім» деп ұлы даланың дана педагогы Ыбырай Алтынсарин айтқандай, бүкіл мемлекеттің, тұтас ұлттың болашағы – ұстаздардың қолында. Жеке тұлғаның танымдық үрдістерін дамытуда, сондай-ақ, білім, білік, дағдыны, жалпы дүниетанымын қалыптастыруда оқыту әдістерін, жаңа оқыту технологияларын оқыту үрдісінде тиімді пайдалана білу мұғалім шеберлігіне байланысты. Үрдіс соңында жан-жақты дамыған, дені сау, шығармашыл, бәсекеге қабілетті, құзыретті, өзін бағалай алатын, дұрыс шешім қабылдай алатын, өзіне-өзі сенімді жеке тұлға қалыптасады деп сенеміз [5].

ӘДЕБИЕТТЕР

1 ҚР «Білім туралы» Заңы. – Астана, 2007. – 25б.

2 Алтенова Г. С., Тодышева Т. Ю. Оқушылардың өзін-өзі анықтауын психологиялық-педагогикалық қолдау // Жас ғалым. – 2018. – № 23. – 868-871 б.

3 Сухомлинский В. А. Оптимизация учебного процесса. 48-49 б.

4 Сухомлинский В.А. «Балаға жүрек жылуы» Алматы – 1976ж, 12-26 б.

5 Қазақстан Республикасының 2020-2025 ж.ж дейінгі «Білім беруді дамыту бағдарламасы» -[Электрондық ресурс]. – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1900000988>

ВОЗДЕЙСТВИЕ УРОВНЯ САМООЦЕНКИ НА РАЗВИТИЕ ГИБКИХ НАВЫКОВ У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

НУРПЕИСОВА С. Т.

магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар

Самооценка у младших школьников является одним из факторов, нарушения которого приводят к негативным последствиям. Уровень самооценки может влиять на повседневные функции школьников, такие как учебный процесс, повседневная деятельность и социальная жизнь. Согласно исследованиям Л.Л. Михайлова младшие школьники с низким уровнем самооценки демонстрируют малую успеваемость, плохие социальные связи [1]. Тут низкая самооценка связана с тревогой и соматическими симптомами, в то время как высокая самооценка является фактором снижения тревожности и развитости навыков. Ученики в образовательной среде могут испытывать различные проблемы при отсутствии жизненных навыков и самооценки, поскольку самооценка как необходимый элемент психологической структуры играет несколько ролей в социально-образовательном функционировании личности. Именно поэтому государства в своих программах должны уделять наибольшее внимание психологическому статусу учащихся. Общества, обладающие хорошо подготовленными человеческими ресурсами, могут побеждать в соревнованиях и выживать в меняющейся ситуации в мире. В связи с этим потенциалом образовательная политика должна принимать активные меры по развитию самооценки через обучение мягким навыкам.

Как правило, обучение гибким навыкам направлено на приобретение учащимися способности эффективно жить в

обществе. В связи с этим школы и консультанты играют важную роль в формировании навыков, которые помогают учащимся жить. Гибкие навыки - это, по сути, те способности, которые способствуют психическому благополучию и компетентности молодых людей, когда они сталкиваются с реалиями жизни. По определению, в основе обучения гибким навыкам лежит обучение жизненным навыкам. ЮНИСЕФ и ВОЗ согласны с тем, что гибкие навыки обычно применяются в различных сферах жизни. Например, в контексте здоровья и социальных событий, таких как человеческие взаимоотношения, самоорганизация, инициатива, а также обучение в контексте проблем.

В свою очередь, поскольку здоровая самооценка оказывает позитивное влияние на развитие гибких навыков, специалисты (педагоги, психологи, консультанты) должны стремиться делать фундаментальные курсы для его проработки. Для этого специалисты могут повышать самооценку различными способами, в том числе обучая навыкам, которые необходимы для преодоления жизненных ситуаций. Результаты исследования Н.А. Турдалиева показывают, что на самооценку младшего школьника влияет несколько факторов:

- уровень образования родителей влияет на самооценку ребенка, чем выше уровень образования родителей, тем выше самооценка ребенка;

- уровень суждения и поддержки, чем выше уровень поддержки и позитивной оценки, тем выше самооценка ребенка [2].

С точки зрения Е.Н. Харченко, самооценка включает в себя несколько составляющих (самооценка, семейная, социальная и академическая). Первая составляющая - это убеждения и установки, которые формируются у ученика в отношении уверенности в себе, самовосприятия, индивидуальной мотивации, желаний и решений. Социальная самооценка - это взгляды и установки личности на предпочтения, интересы, обязанности и самоутверждение в обществе. Семейная самооценка - это суждения о своих эмоциях, отношениях и ожиданиях по отношению к семье. Академическая самооценка связана с суждениями и отношением, которые формируются у школьника к учебным делам, сверстникам, учителю и школе [3]. Так нарушения в обучении приводят не только к низкой самооценке ребенка, но и к тому, что низкая самооценка оказывает негативное влияние на развитие навыков. Н.Н. Лицегевич провел исследование по изучению влияния тренинга гибких навыков на социальную согласованность и академическую успеваемость

школьников [4]. Результаты показали, что тренинг гибких навыков оказывает значительное влияние на улучшение самооценки и социальной согласованности.

Воздействие уровня самооценки на развитие гибких навыков у младших школьников играет важную роль в их психологическом и образовательном развитии. Самооценка - это то, как ребенок оценивает самого себя, свои способности, достижения и статус в обществе. Эта внутренняя установка может оказать значительное воздействие на способность младших школьников развивать гибкие навыки. Ниже представлены несколько факторов, как самооценка может влиять на развитие этих навыков:

– мотивация. Для развития гибких навыков необходима мотивация к учебе и росту. Младшие школьники с высокой самооценкой часто более мотивированы учиться и ставить перед собой новые задачи, так как они верят в свои способности. С другой стороны, дети с низкой самооценкой могут испытывать страх неуспеха и, следовательно, быть менее мотивированными к попыткам развивать новые навыки.

– саморегуляция. Гибкие навыки включают в себя способность контролировать свои эмоции и поведение в различных ситуациях. Дети с высокой самооценкой могут лучше справляться с эмоциональными вызовами, так как они верят в собственную способность решать проблемы и адаптироваться к переменам. Наоборот, дети с низкой самооценкой могут испытывать большие трудности в контроле своих эмоций, что может мешать развитию гибких навыков.

– сотрудничество. Развитие навыков сотрудничества и коммуникации важно для успеха в учебе и в жизни в целом. Дети с высокой самооценкой могут быть более открытыми к сотрудничеству, так как они чувствуют себя уверенно и способными вносить вклад в групповую деятельность. С другой стороны, дети с низкой самооценкой могут чувствовать себя неуверенно в группе и избегать сотрудничества.

– адаптация и решение проблем. Гибкие навыки также включают в себя способность адаптироваться к новым ситуациям и находить решения для возникающих проблем. Дети с высокой самооценкой могут быть более склонны к экспериментам и исследованию новых способов решения задач, так как они верят в свои способности. В то время как дети с низкой самооценкой могут быть более склонны к избеганию новых ситуаций из-за страха неуспеха.

Для помощи младшим школьникам в развитии гибких навыков важно поддерживать их положительную самооценку. Это можно сделать, предоставляя им поддержку, поощрение и возможность для самостоятельных достижений. Кроме того, важно обучать детей стратегиям саморегуляции, адаптации и сотрудничества, чтобы они могли успешно развивать гибкие навыки в различных ситуациях. Также для повышения самооценки младших школьников необходимо проводить групповую терапию и тренинги по развитию гибких навыков. Тренинг эффективно помогает ученикам улучшить свои коммуникативные, когнитивные навыки и повысить учебную эффективность. Тренинг гибких навыков оказывает положительное влияние на решение проблем, эффективную коммуникацию и приспособление к стрессу.

Интересно, что в исследованиях М. Н. Андреева было высказано предположение о двунаправленном эффекте во взаимосвязи между академической компетентностью, гибкими навыками и самооценкой, что говорит о том, что общая самооценка как влияет, так и испытывает влияние воспринимаемой успеваемости [5]. Обнаруженная в данном исследовании связь между гибкими навыками и самооценкой может быть интерпретирована несколькими способами. Во-первых, дети с развитой самооценкой обычно имеют более позитивный опыт школьной деятельности и поэтому могут иметь больше возможностей для формирования чувства уверенности. Во-вторых, позитивное восприятие школьной компетентности может позволить ребенку предпочесть решение сложных когнитивных задач, что, в свою очередь, может повысить его общую самооценку. Соответственно, учащиеся могут развить свои гибкие навыки. Кроме того, М. Н. Андреева в своих исследованиях об влиянии самоидентификации и самооценки на развитие гибких навыков делает следующий ряд рекомендаций:

– во-первых, необходимо уделять внимание развитию самооценки и академической самоэффективности младших школьников. Родители и учителя должны поощрять учеников к позитивной самооценке, помогать им в постановке разумных целей обучения и саморазвития;

– во-вторых, родители и преподаватели должны создавать позитивную и благоприятную учебную среду, в которой учащиеся чувствуют себя адекватно, получают поддержку и признание. Необходимо создавать группы взаимопомощи, использующие

поощрение со стороны сверстников для того, чтобы учащиеся чувствовали себя частью сообщества доверия и поддержки.

– в-третьих, родители и преподаватели должны обращать внимание на состояние учебной активности и направлять младших школьников, у которых она низкая или проявляется в виде усталости и прогулов. Дизайн преподавания должен быть новым и интересным, а метод обучения - соответствовать потребностям учащихся. Для полного вовлечения школьников и развития гибких навыков в учебный материал можно использовать дискуссии и дебаты.

Так укрепление самооценки учеников и стимулирование развития гибких навыков требует применения специфических методов и стратегий в образовательном процессе. Представим ниже научно обоснованные методы и стратегии, которые педагоги могут использовать для достижения этих целей:

1. Поддержка и утешение:

– позитивное обратное сообщение: педагоги должны активно признавать усилия и достижения учеников, даже если они небольшие. Это помогает формировать у учеников позитивное восприятие собственных способностей.

– объяснение неудач: важно учить учеников видеть неудачи как возможности для роста, а не как поражения. Объяснение того, что из неудач можно извлечь уроки и продолжать двигаться вперед, способствует укреплению самооценки.

2. Установление целей и самомотивация:

– целеполагание: помочь ученикам ставить перед собой конкретные, измеримые и достижимые цели. Это помогает им четко видеть, что они могут достичь.

– самомониторинг: учить учеников следить за своими успехами и неудачами, а также анализировать свой прогресс к достижению целей. Это способствует развитию саморегуляции.

3. Создание поддерживающей среды:

– поддержка от окружающих: важно, чтобы ученики чувствовали поддержку от педагогов, родителей и сверстников. Поддерживающая обстановка способствует формированию положительной самооценки.

– создание безопасного пространства: педагоги должны создавать среду, в которой ученики могут экспериментировать, допускать ошибки и учиться на них, не боясь критики.

4. Развитие гибких навыков:

– практика решения проблем: поощрять учеников решать разнообразные задачи и проблемы, стимулируя их креативное мышление и адаптивность.

– саморегуляция: обучать учеников стратегиям саморегуляции, таким как контроль над эмоциями и планирование времени.

5. Поддержка коммуникации и сотрудничества:

– групповые проекты: организация совместных проектов и групповых задач позволяет ученикам развивать коммуникативные навыки, учитывать мнение других и находить решения в коллективе.

– позитивные взаимодействия: поощрять учеников поддерживать друг друга, делиться знаниями и навыками, что способствует созданию положительных взаимоотношений и развитию социальных навыков.

Использование этих методов и стратегий помогает педагогам не только укреплять самооценку учеников, но и стимулировать развитие гибких навыков, которые играют важную роль в успешной адаптации и обучении.

В заключении отметим, что проблема самооценки и самоуважения относится к категории фундаментальных факторов развития личности, особенно развития детей и подростков. Сильная воля и уверенность в себе, принятие решений, инициативность, творчество и психическое здоровье имеют прямую зависимость от уровня самооценки. Поэтому необходимо постараться установить связь между тренингами по формированию здоровой самооценки и повседневными занятиями по развитию мягких навыков, а учителям, консультантам и родителям получить необходимую подготовку в этой области и передать знания ученикам.

ЛИТЕРАТУРА

1. Михайлова Л.Л. (2016) Психологические основы самооценки младших школьников // Известия государственного университета. Серия: психология, 4(6), 56-65.

2. Турдалиев Н.А. (2021) Регулирование и развитие самооценки учеников // Вестник университета Туран, 5(2), 21-27.

3. Харченко Е.Н. (2020) Самооценка учеников и методы их развития // Журнал прикладной психологии развития, 44, 63-71.

4. Лицегевич Н.Н. (2018) Формирование гибких навыков через тренинги // Вестник науки и творчества, 12(36), 27-39.

5. Андреева М.Н. (2007) Организационно-педагогические задачи формирования самооценки младших школьников // Вестник ТГУ, 12-1.

ИНТЕРНЕТ ПРОСТРАНСТВО КАК МЕХАНИЗМ ВЛИЯНИЯ НА САМООЦЕНКУ СОВРЕМЕННЫХ СТУДЕНТОВ

ПОПАНДОПУЛО А. С.

постдокторант, PhD, Торайгыров университет, г. Павлодар

МИШЕЛЕВА С. С.

студент, Торайгыров университет, г. Павлодар

Самооценка влияет на все жизненные составляющие личности. Для раскрытия полного потенциала в учебной, социальной и творческой деятельности современным студентам нужна адекватная и устойчивая самооценка. Но также существуют факторы, которые имеют прямое препятствующее, или наоборот способствующие влияние на наличие данной самооценки. Особенности уровней самооценки во многом зависят от механизмов, которые имеют непосредственное воздействие на подвижность данной структуры.

Самооценка является актуальной и интересующей многих исследователей структурой личности человека, так как ее неустойчивая и динамичная форма может быть подвержена как подкреплению извне, так и внутренним процессам. Появление новых способов взаимодействия между людьми, формирует так называемое цифровое поколение, которое использует интернет пространство как способ межличностной коммуникации и самопрезентации. Таким образом, как индивид влияет на интернет пространство, так и интернет пространство может воздействовать на индивида, а именно на его самовосприятие, и степень данного влияния станет перспективой дальнейшего исследования. Расширение и глобализация интернет пространства требует найти факторы, регулирующие влияние данной структуры на самооценку студентов как активных пользователей, так как на данный момент данная тема не до конца освещена. Самооценка влияет на все жизненные составляющие личности, для раскрытия полного потенциала в учебной, социальной и творческой деятельности студентам нужна адекватная и устойчивая самооценка. Но также существуют факторы, которые имеют прямое препятствующее, или наоборот способствующие влияние на наличие данной самооценки,

в данной работе одним из таких детерминантов представлено интернет пространство в виде социального фактора.

По мере роста популярности интернет пространства и социальных сетей в частности, становятся все более очевидными последствия их интенсивного использования. Несмотря на то, что социальные сети могут иметь множество положительных эффектов, психологи и социологи отмечают, что их потенциальное негативное воздействие может оказывать долгосрочное влияние на психическое здоровье и общее самочувствие современных студентов высших учебных заведений, и особенно на их самооценку.

Студенческий период в уровневой современной подготовке выпадает на период 18–25 лет, а также совпадает с началом периода ранней зрелости и с кризисом, который он несет. Самая главная особенность юношеского возраста (включая и позднюю юность) состоит в осознании человеком своей индивидуальности, неповторимости, в становлении самосознания и формирования «Образ Я». «Образ Я», по Игорю Семеновичу Кону, это социальная установка, отношение личности к себе, включающая три взаимосвязанных компонента: познавательный, эмоциональный, и поведенческий. Как правило, именно в студенческом возрасте максимального развития достигают не только физические, но и психологические свойства и высшие психологические функции: восприятие, внимание, память, мышление, речь, эмоции и чувства. Таким образом, оценка себя начинает активно трансформироваться под влиянием эмоциональной устойчивости студентов.

По данным 2014 года, 86 % студентов от 18 до 24 лет, 80 % людей от 25 до 30 лет и 67 % – в возрасте от 31 до 40 лет являлись активными пользователями СС (по данным агентства PRT). На февраль 2019 года максимальный уровень вовлеченности в СС наблюдается в возрастной группе 18–24 лет – почти каждый день СС пользуется 91 % респондентов. В категории 25–34 лет – 69 % [1]. Исходя из данной статистики, число пользователей Интернета имеет тенденцию к быстрому росту, особенно среди студентов вузов, которые проводят в Интернете относительно большое количество времени, особенно большое влияние на это оказала эпидемиологическая ситуация в мире в период и после COVID-19, когда студентам ВУЗов пришлось перейти на онлайн-обучение. В связи с этим возникает вопрос прямого влияния Интернет пространства на самооценки современных студентов.

Студенческая жизнь богата и разнообразна, и как положительные, так и отрицательные аспекты этого богатства влияют на формирующуюся самооценку студентов. Если оценка себя и своих достижений основывается исключительно на академических успехах, такая однополярная самооценка может привести к социальной изоляции. Успех, формирующий самооценку студента, многогранен, вызывает желание повторять успех снова и снова и обеспечивать положительный эмоциональный подъем личности. Самооценка не только регулирует наше поведение, но и влияет на уровень притязаний. Так мы можем заметить, что в случаях успеха уровень притязаний повышается, в то время как в случае неудачи – снижается. Так как же Интернет пространство успешно влияет на самооценку и уровень притязания?

Интернет предоставляет студентам легкий доступ к огромному количеству информации и ресурсов. Это может способствовать повышению самооценки, так как студенты чувствуют в себе силы учиться и приобретать знания самостоятельно, также стоит отметить тот факт, что развитие онлайн курсов и образовательных платформ может также положительно сказаться на самооценке, поскольку они предлагают гибкие варианты обучения и подкрепления знаний. Студенты, преуспевающие в таких условиях, могут испытывать повышенную уверенность в своих силах. Интернет также может способствовать созданию онлайн комьюнити и сообществ поддержки в рамках одного университета. Такие сообщества могут оказывать эмоциональную поддержку, что положительно сказывается на самооценке, особенно для студентов, сталкивающихся с уникальными проблемами.

Но чаще всего мы встречаемся с тем, что студенты ассоциируют их нахождение в Интернет пространстве с онлайн валидацией. Обмен информацией и самопрезентация через сообщения и фотографии – два основных вида деятельности в социальных сетях. Пользователи СС могут размещать информацию о себе с помощью фотографий и обновлений статуса, а также создавать собственные профили, в которых указывается личная информация, например, место учебы и работы, а также любимые книги, фильмы и цитаты. Более того, исследования показывают, что люди склонны к самораскрытию на Интернет-сайтах в гораздо большей степени, чем в реальном, физическом мире. Раскрытие такой информации, по-видимому, прогнозируется потребностью человека в эмоциональном подкреплении и одобрении извне и уровнем его

самооценки - адекватной (normal) или неадекватной (abnormal). Люди с неадекватной самооценкой используют раскрытие информации как инструмент для получения признания, в то время как люди с адекватной самооценкой заботятся только о своей популярности среди избранного круга друзей [2]. Некоторые ранние исследования показали, что более частое знакомство с позитивными самопрезентациями других пользователей в Facebook вызывает чувство неадекватности и депривации. Люди склонны считать, что у других жизнь лучше, чем у них самих [3]. Многие пользователи таких сайтов как Twitter, Instagram и Facebook используют сайт в качестве инструмента наблюдения, чтобы видеть, чем занимаются старые знакомые и друзья, как они выглядят и как себя ведут. В исследовании, проведенном Чоу и Эджем, было обнаружено, что чем дольше люди пользуются Twitter, Instagram и Facebook, тем больше они верят в то, что другие живут более счастливой жизнью, чем они сами. Глядя на счастливые фотографии других пользователей, люди склонны формулировать мнение о том, что другие люди всегда счастливы и живут хорошей жизнью, в отличие от них самих [4]. Таким образом, частое использование СС может коррелироваться с большим психологическим дистрессом, поскольку коммуникативная перегрузка постоянно возрастает и, в свою очередь, снижает уровень самооценки до неадекватного уровня. В долгосрочной перспективе это так же может быть фактором снижения личной продуктивности, академических и профессиональных результатов, источником негативных переживаний, к прокрастинации, основанных на мысли «я все равно не смогу сделать то, что делают они».

Исследование Чена и Ли показывает, что коммуникационная перегрузка связывает взаимодействие с СС и снижением самооценки. Однако так же эти данные позволяют предположить, что уровень самооценки связан с социальным поведением человека в сети. Было обнаружено, что люди с низким уровнем самооценки получают больше выгод и обладают большим социальным влиянием в той или иной СС чем те, у кого уровень самооценки выше [5]. Люди с неадекватной самооценкой могут пытаться компенсировать ее активностью в Интернет пространстве, например, проводят больше времени в СС, увеличивая количество и качество постов в СС и имея большое количество подписчиков и фолловеров. Однако это может пойти студентам на пользу, поскольку помогает им наращивать социальные взаимодействия, так как СС снижает барьеры и позволяет пользователям, которые поначалу могут

стесняться инициировать общение, отвечать другим и устанавливать связи с людьми в сети.

В рамках данной темы мы не можем однозначно смотреть на столь широкую и объемную структуру как Интернет пространство, необходимо сформировать у студентов четкое разграничение их интернет персоны от реальной личности и реализовывать работу над устойчивой адекватной самооценкой без влияния онлайн подкрепления. Уровень влияния подкрепления так что можно отнести к сугубо субъективным конструктам, так как его воздействие может варьироваться в зависимости от индивидуума.

Влияние социальных сетей на самооценку представляет собой сложное взаимодействие положительных и отрицательных факторов. Несмотря на то, что социальные сети могут способствовать установлению социальных связей, подтверждению и самовыражению личности, они также способны привести к социальному сравнению, кибербуллингу и зависимости, что может негативно сказаться на самооценке и психике человека в общем и целом.

Крайне важно, чтобы люди использовали социальные сети осознанно и критически, понимая, что то, что представлено в сети, часто не отражает всей реальности жизни людей. Повышение уровня цифровой грамотности и устойчивости перед лицом проблем, возникающих в Интернете, может помочь людям смягчить негативное влияние социальных сетей на самооценку. Кроме того, поддержание баланса между жизнью в сети и вне ее, а также обращение за поддержкой в случае необходимости могут способствовать устойчивости самооценки в цифровую эпоху.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Агадуллина Е.Р. Пользователи социальных сетей: современные исследования. Современная зарубежная психология. 2015; 4(3): 36–46
- 2 Anderson, B., Fagan, P., Woodnutt, T., & Chamorro-Premuzic, T. (2012). Facebook psychology: popular questions answered by research. *Psychology of Popular Media Culture*, 1(1), 23-37
- 3 Chen, W. & Lee, K. (2013). Sharing, liking, commenting, and distressed? The pathway between Facebook interaction and psychological distress. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 16(10), 728-734.
- 4 Chou, H.T. & Edge, N. (2012). «They are happier and having better lives than I am»: the impact of using Facebook on perceptions

of others' lives. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 15(2), 117-121

5 Tazghini, S. & Siedlecki, K. (2013). A mixed approach to examining Facebook use and its relationship to self-esteem. *Computers in Human Behavior*, 29, 827-832.

МАМАННЫҢ ЖЕКЕ БАСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДА УНИВЕРСИТЕТТІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТІНІҢ РӨЛІ

САТИЕВА Ш. С.

психол.ғ.к., профессор, Шәкәрім атындағы университеті, Семей қ.

УМИРБЕКҚЫЗЫ Ұ.

студент, Шәкәрім атындағы университеті, Семей қ.

ЖОО-да психологиялық қызметті құру қажеттілігі бір жағынан оқу-тәрбие процесін ізгілендіруге және оқытудың еуропалық стандарттарына көшуге, екінші жағынан қазіргі студент жастардың өмірлік және психологиялық проблемаларының едәуір мөлшеріне байланысты.

Қазақстан Республикасының Заңында да жастардың бейімделу ерекшеліктеріне баса назар аударылған [1].

«Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті» КеАҚ Психологиялық қызмет орталығы Қазақстан Республикасының Конституциясын, университет жарғысын, Қазақстан Республикасының Президенті мен Үкіметінің актілерін, ішкі құжаттарды, Қазақстан Республикасының өзге де заңнамалық және нормативтік құқықтық актілерін, ректордың бұйрықтары мен өкімдерін басшылыққа алады [2].

Студенттер дамуының әлеуметтік жағдайы біріншіден жас адамның мәртебесін өзгерту арқылы бұрылумен сипатталады. Студенттер дамуының әлеуметтік жағдайын, жас ерекшеліктерін талдау қарым-қатынастың бірқатар ерекшеліктерін бөліп көрсетуге болады. Жаңа өмір жағдайларына бейімделу, менгеру мәселелері жаңа әлеуметтік мәртебе. Бұл санаттағы мәселелер мыналарды қамтуы керек: университетте оқуға бейімделудің психологиялық және әлеуметтік мәселелері. Мұнда басқа қалаға көшу, өз өмірінді ұйымдастыру қажеттілігі, жаңа ұжымға, ережелерге бейімделу қажеттілігі ішкі тәртіп ережелері, жаңа оқытушылар мен өкімшілік (декан, әдіскерлер), оқу мен демалысқа қойылатын жаңа талаптар т.с.с мәселелер анықталады. Болашақта - білім беру ұйымындағы

мәртебенің өзгеруі, - жоғары курс студентінің лауазымы, студент көшбасшысы және т.б. Және, сайып келгенде, бейімделу мәселелері оқуды аяқтағаннан кейін тәуелсіз кәсіби және әлеуметтік өмірдегі өзгерістердің бәрі де жастарға әсерін тигізеді.

Кәсіби қалыптасу мәселелері де жастарды айналып өтпейді. Бұл проблемалар шеңбері оқу процесінде мамандық алуға байланысты болады. Оқыту, кәсіби қалыптасу процесі біртіндеп жүрмейтіні белгілі, онда дағдарыстар, әртүрлі және елеулі өзгерістер байқалады. Біздің зерттеулерімізге сәйкес, шамамен 3-4 курс студенттері өздерінің және болашақ мамандықтарының көзқарасын айтарлықтай қайта бағалайды. Көбісі мамандықты түбегейлі өзгертуге тырысады, көбісі басқа салада жұмыс істейді. Осылайша, болашақ мамандыққа прагматикалық деген көзқарас арта түседі.

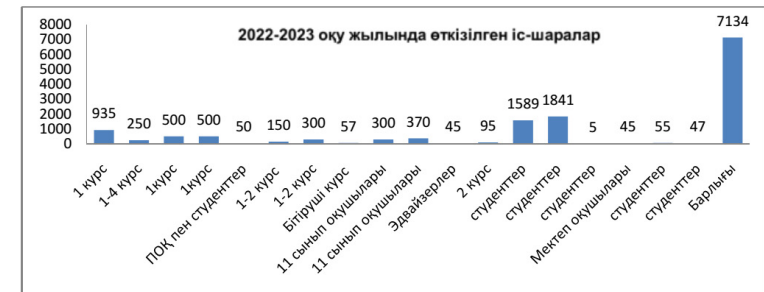
«Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті» КеАҚ Психологиялық қызмет жұмысы психологының қызметі бекітілген жылдық жоспарға және жалпы университет жоспарында айқындалған міндеттерді ескере отырып өткізілді.

Психологиялық білім беру-білім алушылар мен білім беру мекемелерінің басшыларының психологиялық құзыреттілігін, сондай-ақ психологиялық білімге деген қажеттіліктерін, оларды кәсіби міндеттерді тиімді шешу және өз дамуын дамыту мүдделерінде пайдалануға деген ұмтылысын қалыптастыруға бағытталған қызмет.

Психологиялық қызмет көрсету орталығы туралы ережеге сәйкес барлық ақпарат белгіленген тәртіппен университеттің есепке алу журналдарында және мамандардың жеке журналдарында тіркеледі.

ЖОО-дағы психологиялық қызметтің қызметі оқу-тәрбие процесі және сонымен бірге студенттердің, оқытушылардың, ата-аналардың психикалық денсаулығын қорғау қажеттілігі арқылы тиімділікті психологиялық қамтамасыз ету негізінде атқарылуы тиіс. Жоғары мектепте психологиялық қызметті ұйымдастыру жастарға әлеуметтік психологиялық қызмет көрсетудің сабақтастығы мен үздіксіздігін қамтамасыз ету арқылы жүзеге асырылады. Осындай жұмыстар нәтижесі факультеттер мен кафедра сұранысы бойынша профессор-оқытушылар құрамының эмоционалды тоқырау ерекшеліктеріне байланысты психологиялық тренинг, шеберлік сыныптар, кенес т.б. жұмыстар арқылы жүргізілді.

2022-2023 оқу жылында психологиялық қызмет келесі іс-шараларды өткізді:

Сурет 1 – Іс-шаралар нәтижесі

Оған 7134 адам қатысты. Оның ішінде: 6024 студент, 95 оқытушы және 1015 мектеп оқушылары болды.

Студенттермен: «Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті» КеАҚ -та 1 курс білім алушыларының психологиялық денсаулық жағдайын мониторингілеу және бейімделу ерекшеліктерін анықтау үшін 2022 жылдың 21 қыркүйек пен 3 қараша аралығында Психологиялық қызмет көрсету орталығының жетекшілігімен бірінші курс студентінің бейімделу деңгейіне арналған экспресс-диагностика жүргізді. Университет бойынша жалпы сауалнамаға 17-19 жастағы 935 студент қатысты. Жалпы университет студенттерінің сауалнамаға қатысуы 77,6 % құрады.

Осылайша, университеттің психологиялық қызмет көрсету орталығы жұмыс жоспарына сәйкес орыс және мемлекеттік тілде оқытатын барлық мамандықтардың бірінші курс студенттерінің әлеуметтік-психологиялық бейімделу ерекшеліктеріне психологиялық диагностика жүргізіледі. Диагностикалық жұмыстың нәтижелері Ғылыми кеңесте қаралып, деканаттарға және топ кураторларына ұсынылады.

Университеттің бірінші курс студенттері арасындағы бейімделу деңгейінің нәтижелері пайызбен: Студенттердің 0,9% - студенттер бейімделу деңгейі төмен. Студенттердің 93,1% - у бейімделудің орташа деңгейі. Студенттердің 6% - бейімделудің жоғары деңгейін көрсетті.

1-курс студенттері оқу іс-әрекетін ұйымдастыруда көп жағдайда айналасындағы адамдармен байланыс орнатуда, іскерлік қасиеттердің дамуын түсінуде қиындықтарға тап болады. Болашақта

оқытудың сәттілігі студенттің кәсіби қызметіне байланысты сұрақтардың пайда болуына әкелуі мүмкін. Бұл мәселелерді талапкер университетке түскен сәттен бастап бірден шешу қажет. Оларды шешудің сәттілігі барлық оқытушылар құрамының іс-әрекеттерінің үйлесімділігіне байланысты болады.

Осындай іс-шаралар мотивтерінің ішінде онтогенетикалық тұрғыдан бұрынғы сыртқы әлеуметтік мотивтер ерекшеленеді (мысалы, көтермелеу мен эмоционалды әл-ауқат, жоғары өзін-өзі бағалау және жоғары әлеуметтік мәртебе көзі ретінде қарастырылатын жоғары белгілерді алу). Міндет сезімімен, жауапкершілікпен, белгілі бір кәсіби салада білім алу қажеттілігін түсінумен байланысты басқа мотивтер қалыптасады.

Өзін-өзі жетілдіру және өзін-өзі дамыту мотивтерін жаңартуда, бұл жаңа білім алудың ләззатымен байланысты жас және жеке айырмашылықтар осы зерттеу нәтижелері арқылы анықталды. Жоғары оқу орындарында оқу кезінде студенттердің мотивациялық саласының құрылымындағы жасқа байланысты өзгерістер кәсіби маңызды, танымдық мотивтердің үлесінің өсу бағытында жүретіндігін де атап өту керек [3].

Болашақты студенттер белгілі, тұрақты, жақсы және қызықты деп сипаттады. Өмірлік мақсаттар - бұл жеке маңыздылық, тану, адамдарға пайдалы болу және материалдық әл-ауқат арқылы жүзеге асады [4].

Осылайша, оқу орындарын оқу-әдістемелік, ғылыми-ізденіс пен зерттеу жұмыстарын қамтамасыз етуді ұйымдастыру, психолог қызметкерлердің кәсіби біліктілігін жетілдіру университеттің психологиялық қызмет көрсету орталығы жұмысын жетілдіруге әсерін тигізеді деп ойлаймыз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне мұқабалық бар адамдардың өмір сүру сапасын жақсарту мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2022 жылғы 27 маусымдағы № 129 VII ҚРЗ.

2 Шәкәрім университетінің нормативтік-құқықтық құжаттарының жинағы. – 2023. – 7–9 бб.

3 Бернс Р. В. Развитие Я-концепции и воспитание. – М.: Прогресс, 2002. – 66 б.

4 Роджерс К. Клиентоцентрированная терапия - М.: Рефлбук, К.: Ваклер, 1997. – 320 б.

ВЫЯВЛЕНИЕ СОЦИАЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ, НАПРАВЛЕННЫХ НА СОЗДАНИЕ СОЦИАЛЬНОГО БЛАГОПОЛУЧИЯ СОТРУДНИКОВ УНИВЕРСИТЕТА

СУЛЕЙМЕНОВА Л. С.

магистрант, Торайғыров университет, г. Павлодар

В современной системе высшего образования происходят значительные изменения, как в структуре их, так и в содержании деятельности. Работа в высших учебных заведениях не простая, порой требующая длительного нахождения на рабочем месте, даже в период отпусков сотрудники университета не могут полностью погрузиться в атмосферу отдыха, так как есть студенты с их бесконечными вопросами и проблемами. Иногда совместные исследования требуют круглогодичного участия в проектах на различных экспериментальных площадках. В этой связи очень важно какова же атмосфера для трудовой деятельности, можно ли сказать что обстановка для работы социально благополучна. Именно с этих позиций мы решили рассмотреть социальное благополучие в стенах высшего учебного заведения. При этом, изучив ряд научных исследований, мы не встретили работы, предметом изучения которых стало бы социальное благополучие в университете. Хотя, мы все понимаем, что работа в профессиональных учебных заведениях разных уровней, которые направлены на подготовку кадров для всех сфер жизни в обществе, выпускники которых будут руководить страной, экономикой, строить всю нашу жизнь - очень сложная и ответственная. От социального здоровья, общественных ценностей, жизненной позиции педагогов высшей школы, их способности взаимодействовать друг с другом зависит будущее страны.

Социальное благополучие сотрудников университета – это очень актуальная проблема каждого высшего учебного заведения. С точки зрения социальной работы как науки, социальное благополучие является одним из важнейших факторов, характеризующих успешность той или иной организации. Целью нашей статьи является выявить социальные технологии, направленные на создание социального благополучия сотрудников университета.

Для реализации поставленной цели мы изучили специальную литературу. В научной литературе по социальной работе очень много исследований, касающихся использования технологий в работе. Так, Павленок П.Д. изучая различные социальные

процессы, рассматривает их как синоним понятий «изменение», «переход объектов из одного состояния в другое» [1]. Само понятие «технологизация» предполагает рассмотрение процесса поэтапно, разделение процесса на определенные процессы, которые выполняются последовательно и повторяются. При этом, по мнению ученых важно то, что в социальном процессе очень важно положительное изменение состояния самого процесса, то в технологизации на первом месте – воздействие.

Приступая к характеристике социальных технологий хочется отметить, что выделяют программы, которые содержат различные способы и средства деятельности, а также выделяют саму деятельность. Социальных технологий очень много, их подразделяют по уровням, видам, по способу применения. Отдельно стоит выделить инновационные социальные технологии, которые направлены на современные проблемы, например, переучивание, доучивание людей, которые по определенным жизненным ситуациям остались безработными, а значит не имеют средства для проживания. Есть технологии, направленные на обучение новых компетенций, необходимых людям, оказавшимся в сложных жизненных ситуациях. Среди авторов, изучавших социальные технологии можно назвать работы Е.И. Холостовой, Демидовой Т.Е. и других [2,3]. В работах данных авторов, и других ученых можно встретить различные классификации социальных технологий, их интерпретации и способы применения в различных сферах общественной жизни. Среди казахстанских ученых можно назвать труды Абдрашевой Б.Ж, Антикеевой С.К. и других ученых, рассматривавших использование социальных технологий в учебном процессе и общественной жизни [4,5]. Особенно хочется отметить работу Абдрашевой Б.Ж. «Әлеуметтік жұмыс негіздері» где автор дает основы социальной работы в Казахстане, предлагает теоретические основы социальной работы как науки [4]. А также представлены различные социальные технологии, используемые активно в сфере социальной защиты населения. Обоснования для использования социальных технологий, работу с различными слоями населения представлены именно в этой работе.

Для того чтобы рассмотреть социальное благополучие с теоретической точки зрения мы решили, что в контексте темы нашей статьи и в контексте нашей магистерской диссертации для нас особый интерес представляют административно-управленческие технологии, так как они имеют прямое назначение - прямого

воздействия на управляемый объект, в нашем случае на социальное благополучие сотрудников университета. Также считаем, что в нашем случае необходимо рассмотреть и психологические технологии, так как они помогут нам рассмотреть способы влияния на межличностные отношения в коллективе.

Для социального работника знать социальные технологии, уметь их применять в практической деятельности, это важнейший этап в профессиональной деятельности, которое способствует успеху в работе.

В нашем исследовании для выяснения степени удовлетворенности профессорско-преподавательского состава деятельностью в Торайгыров университете было проведено анкетирование. Объектом нашего исследования стали сотрудники университета, как отдельные личности, так и весь коллектив учебного заведения. Для нашего исследования важно выявить психологический микроклимат в нашем университете. Всего в опросе приняло участие 499 человек, из числа профессорско-преподавательского состава. Первый вопрос звучал так: 1. Вам нравится работать на вашей кафедре/факультете? Из общего количества опрошенных 91% ответили, что их все устраивает, 6,9% ответили, что не задумывались по этому поводу и оставшиеся 2,1% профессорско-преподавательского состава ответили, что есть моменты, которые их не устраивают. На вопрос: Какая атмосфера обычно преобладает на вашей кафедре/факультете? Мы дали возможность выбора респондентами одного из ответов: на приведенной ниже шкале цифра 1 соответствует нездоровой, нетоварищеской атмосфере, а 10, наоборот, атмосфера взаимопомощи, взаимного уважения и т. п. По 10-балльной системе оцените Вашу кафедру/факультет. Таким образом, ответы на данный вопрос поступили в следующем виде:

- От 1 до 6 – 4,17 %;
- 7 баллов – 19,25 %
- 8 баллов – 18,38 %
- 9 баллов – 23,02 %
- 10 баллов – 35,18 %

Как видим, среди профессорско-преподавательского состава есть люди, которые считают, что атмосфера на кафедре нездоровая, это 4,17%, или 21 человек из общего количества респондентов. На наш взгляд, это уже говорит о том, что необходимо вести работу, для того, чтобы повышать социальное благополучие сотрудников университета. Положительным является тот факт, что большая часть

респондентов оценивают микроклимат своего основного места работы положительным.

Для того, чтобы выяснить, что именно стало причиной неудовлетворенности членов коллектива, мы предложили им следующий вопрос: «Охарактеризуйте атмосферу, присущую вашей кафедре/факультету». Данный вопрос, по нашему мнению, должен дать ответ на вопросы, возникшие в во втором вопросе. Мы предложили респондентам пять вариантов ответов, в результате получили следующие ответы: отметили, что дружеская атмосфера - 42,71% человек, атмосферу взаимного уважения – 49,4%, показали, что на кафедре деловая атмосфера – 22,09%, при этом отметили, что на кафедре каждый сам за себя – 11,7%, и последний ответ : нездоровая, нетоварищеская атмосфера – нет ни одного ответа 0%. Как видим, ответы респондентов неоднородные, наблюдаются факты необходимости использования социальных технологий для создания социального благополучия в трудовых коллективах университета.

Мы приходим к выводу, что в стенах университета необходимы следующие социальные технологии: диагностическая, психокоррекционная, социально-правовая, учебно-воспитательная. Проведенный среди профессорско-преподавательского состава опрос позволил нам провести именно такой вывод. Диагностические технологии социальной работы позволят выявить основные проблемы, которые есть в трудовых коллективах кафедр, психокоррекционные технологии помогут наладить внутриколлективный микроклимат, социально-правовые технологии будут содействовать решению ситуаций, связанных с правовыми вопросами участников коллектива. Учебно-воспитательные технологии помогут молодым преподавателям войти гармонично в слаженный коллектив кафедры, помогут сгладить некоторые конфликты, появившиеся именно на этом уровне.

Таким образом, мы достигли цели своей статьи, и выявили те социальные технологии, которые направлены на создание социального благополучия сотрудников университета.

ЛИТЕРАТУРА

1 Основы социальной работы: Учебник / Под ред. П.Д. Павленка. – М.: ИНФРА-М, 2001. – С. 115.

2 Демидова Т.Е. Современные модели социальной работы. М.: «Экон-Информ», 2007. – 224с.

3 Социальная работа: теория и практика: Учеб. пособие / Отв. ред. проф. Е.И. Холостова, проф. А.С. Сорвина. – М.: ИНФРА-М, 2002. – С. 320-323.

4 Абдрашева Б.Ж. Әеуметтік жұмыс негіздері: оқу құралы / Абдрашева Б.Ж. – Қарағанды: «Арқо» ЖШС, 2015. – 224 с.

5 Антикеева С.К. Теоретическая модель формирования компетенций социальных работников через курсы повышения квалификации // Вестник Торайгыров университета. – 2020. – №3. – С.109-121

СОЦИАЛЬНАЯ ИЗОЛЯЦИЯ И ОДИНОЧЕСТВО В ПОЖИЛОМ ВОЗРАСТЕ

ТУЛЕКОВА Г. М.

доктор PhD, ассоц. профессор, Торайгыров университет, г. Павлодар

КАЛЕНДЕРОВА Р. Г.

магистрант, 2 курс, специальность «Социальная работа»,
Торайгыров университет, г. Павлодар

Пожилым возраст – это период жизни, который сопровождается множеством изменений и вызовов. Проблемы могут появиться на физическом, психологическом и социальном уровнях. В такой момент ему просто необходимы помощь и поддержка, чтобы выжить [1]. Социальная изоляция и одиночество являются наиболее актуальными и серьезными проблемами, с которыми приходится бороться пожилым людям.

Социальная изоляция – социальное явление, при котором происходит отторжение индивида или социальной группы от других индивидов или социальных групп в результате прекращения или резкого сокращения социальных контактов и взаимоотношений [2]. А одиночеством является внутреннее состояние души, вызванное отсутствием требуемого общения, нарушение психофизического равновесия, приводящее к нарушению нормального жизненного уклада [1].

Эти два явления часто взаимосвязаны и могут иметь серьезные последствия для эмоционального, психического, а в последствии и для физического здоровья пожилых людей. В данной статье мы рассмотрим причины, последствия и возможные способы решения проблемы социальной изоляции и одиночества у пожилых людей.

Причины социальной изоляции и одиночества

Существует множество факторов, которые могут способствовать социальной изоляции и одиночеству среди пожилых людей:

– Потеря близких людей: В наше время все больше пожилых людей остаются в одиночестве по разным обстоятельствам, лишаясь семьи и близких. Эта ситуация создает для них трудности в адаптации к новым условиям жизни, поскольку утрата такой важной социальной опоры может сильно повлиять на их благополучие.

– Заболевания и снижение интеллектуальной и физической активности: Физические заболевания и ограничения могут затруднить или даже невозможным сделать посещение общественных мест и участие в активностях, что может привести к изоляции [1].

– Экономические ограничения: Ограниченные финансовые ресурсы могут ограничивать доступ к социальным мероприятиям и услугам, что также может увеличить уровень изоляции.

– Смена места жительства: Многие пожилые люди переезжают в дома престарелых или живут далеко от своих близких, что может снизить уровень социальной активности.

– Страх перед новыми знакомствами: Некоторые пожилые люди испытывают страх перед новыми социальными контактами или считают, что им трудно находить общий язык с молодыми поколениями.

Последствия социальной изоляции и одиночества

Социальная изоляция и одиночество могут иметь серьезные последствия для пожилых людей:

Во-первых, это сопровождается психологическими проблемами: психологические проблемы являются наиболее острыми в жизни одинокого пожилого человека. Одиночество может привести к депрессии, тревожности и ухудшению психического здоровья. Пожилые люди, страдающие от одиночества, могут чувствовать себя бесполезными и неважными. Также уменьшение энергии и жизненной активности, которые могут послужить основой для различных заболеваний, можно объяснить психологическим фактором: негативной оценкой будущего, ощущением отсутствия перспектив, а также затруднениями в адаптации к новым социальным и психологическим условиям жизни.

Во-вторых, ухудшение физического состояния: хронические заболевания ограничивают способности к самообслуживанию и адаптации к изменяющимся обстоятельствам. В процессе естественного старения человека возникает ряд хронических

заболеваний, что приводит к увеличению числа лиц, требующих постоянного медицинского наблюдения. Исследования показывают, что социальная изоляция связана с увеличенным риском развития различных физических заболеваний, включая сердечно-сосудистые заболевания, диабет и даже деменцию.

В-третьих, ухудшение качества жизни: социальная изоляция может уменьшить уровень удовлетворенности жизнью и радости от существования. Проведение досуга – еще одна важная проблема пенсионеров [1].

Решения проблемы социальной изоляции и одиночества

Существует несколько способов смягчения проблемы социальной изоляции и одиночества у пожилых людей:

Прежде всего, самым важным способом является поддержка семьи и друзей: Регулярное общение с близкими родственниками и друзьями может значительно снизить уровень изоляции. Это может включать в себя регулярные звонки, посещения и участие в семейных мероприятиях. Кроме того, пожилые, находясь в семье, стараются оказать посильную помощь своим родственникам (готовят завтрак, покупают продукты, моют посуду и т.д.), что позволяет им чувствовать себя нужными и полезными, а так же сохранить физическую активность [1].

Для пожилых людей очень важно принимать участие в развлекательных программах и оставаться активными: Множество сообществ и организаций предлагают разнообразные активности для пожилых людей, такие как групповые занятия, хобби-клубы и волонтерская работа. Ведь в пожилом возрасте творчество становится особенно значимым. Увлечение творчеством положительно воздействует на психическое и физическое состояние здоровья человека в возрасте. Не раз замечалось, что люди, которые профессионально занимаются искусством, при достижении преклонного возраста остаются молодыми душой, сохраняют ясность ума, высокую работоспособность, независимость суждений. К тому же, в процессе творческой деятельности, человек будет иметь возможность знакомиться с новыми людьми, их опытом в искусстве, тем самым поддерживая социальную активность в обществе [3].

Использование технологий не будет лишним в работе с одинокими престарелыми людьми: интернет и средства связи могут позволить пожилым людям оставаться на связи с миром. Обучение пользованию интернетом и социальными сетями может помочь им поддерживать связь со своими родственниками, а также находить

новых друзей в сфере своих увлечений и участвовать в онлайн-сообществах.

Некоторым может понадобиться поддержка со стороны профессионалов: Обслуживание одиноких пожилых граждан в рамках социально-медицинской сферы включает в себя разнообразные социальные услуги, которые оказываются на дому или в специализированных государственных и районных учреждениях. [1]. Психологи и работники социальных служб могут помочь пожилым людям справиться с одиночеством и изоляцией, предоставляя психологическую поддержку и рекомендации.

Социальная изоляция и одиночество в пожилом возрасте – серьезная проблема, которая требует внимания со стороны общества, семьи и здравоохранительных организаций. Поддержка и забота о пожилых людях могут значительно улучшить их качество жизни и способствовать сохранению физического и психического здоровья, а также позволит сделать их старость более активной, здоровой и счастливой. Берегите себя и своих близких!

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Технологии социальной работы с различными группами населения, учебное пособие – М.: ИНФРА-М, 2010
- 2 Новейший социологический словарь. – М.: Социология, 2010
- 3 Платонова Н.М., Платонов М.Ю. Инновации в социальной работе – М.: Издательский центр «Академия», 2012

КОМПЛЕКСНОЕ РАЗВИТИЕ ПОЗНАВАТЕЛЬНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ ОБУЧАЮЩИХСЯ В УСЛОВИЯХ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ

ТУЛЕКОВА Г. М.

доктор PhD, асоц. профессор, Торайгыров университет, г. Павлодар
УМИЕВА Н. С.

магистрант, 2 курс, специальность «Педагогика и психология»,
Торайгыров университет, г. Павлодар

Раскрытие интеллектуальных и профессиональных способностей детей, в первую очередь, зависит от создаваемой педагогами языковой среды. Пока среди педагогов нет единства в понимании определяющей роли рефлексивных механизмов в раскрытии познавательного, интеллектуального

и профессионального потенциала ребёнка. Вместе с тем, с методологической позиции, именно рефлексия является своеобразным триггером, запускающим процесс осознанной социализации ребёнка, самообразования, самораскрытия его духовного, интеллектуального и профессионального потенциала.

Известно, что 80–85 % поступающей информации воспринимается органами зрения человека. Мозг выполняет несколько функций. Но главная функция состоит в умозрении, т.е. в понимании сущности, знания, заложенного в информации. К примеру, человек может наблюдать радугу, но не понимать, не знать её природы. Только умозрительно он может познать сущность, т.е. некий закон, схему происхождения этого необычного явления. Таким образом, знание – это продукт собственного мышления человека, извлекаемый из информации.

Ведущим российским методологом, доктором психологических наук Анисимовым О.С. создан умозрительный язык схематических изображений (ЯСИ), значительно облегчающий и ускоряющий познавательные процессы (рисунок 1).

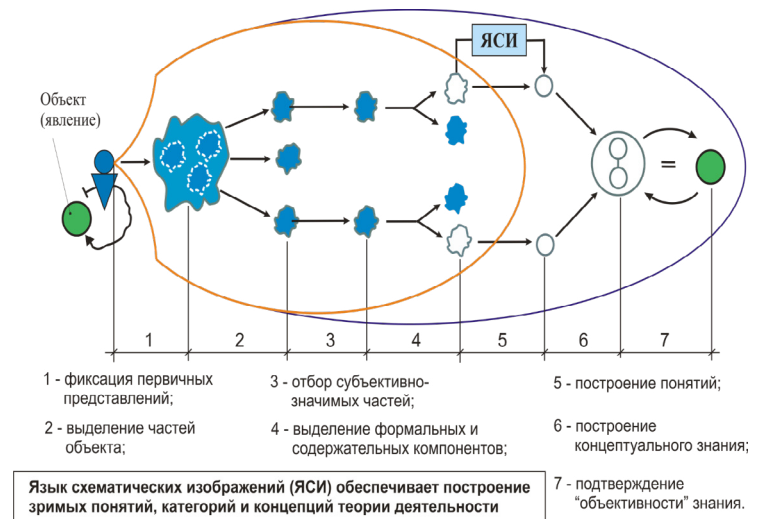

Рисунок 1 – Алгоритм построения знания

В настоящее время казахстанскими методологами с использованием ЯСИ создаётся зримая общепрофессиональная парадигма мышления и деятельности [1]. Познавательные и

творческие способности основаны на ассоциативном, генеративном мышлении. Их раскрытию и реализации способствуют изобретательство, музыка, живопись, поэзия, театр, цирк и прочие виды искусства. Рефлексивные способности конкретизируются способностями к самонаблюдению, самоанализу, самокритике, самоопределению, самоорганизации, самообразованию, самонормированию, самоконтролю, самооценке, самокоррекции, самоуправлению, самоизменению, самосовершенствованию, саморазвитию и т.п. Согласовательные способности уточняются способностями к эмпатии, общению, организованной коммуникации, игромоделированию, философскому, логическому, методологическому мышлению, схематизации, оформлению и согласованию точек зрения [2]. Визуализация понятий и категорий соответствует принципу «знаешь - покажи». С другой стороны, дети могут затрудняться в выполнении каких-либо умственных действий, артикуляции и донесении своих мыслей, и прочее. Но эти недостатки нейтрализуются при освоении ими зримых понятий и категорий теории деятельности. Это способствует ускоренному пониманию и освоению ими функционального мира деятельности, выбору профессии. В качестве примера приведена единица реализационной деятельности с обозначением на ней профессии (рисунок 2).

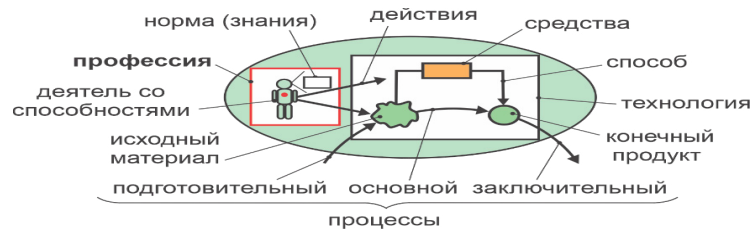

Рисунок 2 – Единица реализационной деятельности

Акт включает субъекта, имеющего норму и способности к её реализации, исходный материал и средства преобразования материала в промежуточный, а затем в конечный продукт. Зная технологию, цикл подготовительных, основных и заключительных функций, деятель совершает действия по преобразованию исходного материала в конечный продукт с помощью определённых орудий труда [3].

Освоение методистами и педагогами ЯСИ и зримой парадигмы общепрофессионального мышления и деятельности, позволит

значительно повысить эффективность работы в развитии познавательных способностей обучающихся.

ЛИТЕРАТУРА

1. Методология на рубеже веков (к 50-летию ММК). Анисимов О. С. – М.: Вестник АСМБ, 2004. – 762 с.
2. Методы и модели выращивания инновационных способностей учащихся: учебно-методическое пособие/ В.И. Цой, Б.Д. Каирбекова – Павлодар: Инновационный Евразийский университет, 2021 – 191 с.
3. Методологические ориентиры выращивания интеллектуальных способностей детей в дошкольном образовании/ Свидетельство № 6648 от 26.11.2019 г. Цой В.И., Каирбекова Б.Д., Зонова Б.С., Оспанова А.М.

Секция 9

Қазақ тіл білімі мен әдебиеттанудың өзекті мәселелері Актуальные проблемы казахского языкознания и литературоведения

ҚАЗАҚ ТІЛ БІЛІМІ МЕН ӘДЕБИЕТТАНУ ҒЫЛЫМЫНЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

АЛЬЖАНОВА С. Е., КАЛАШЕВА А. К.
мұғалімдер, №6 мектеп-лицей, Екібастұз қ.

Басқа да қоғамдық ғылымдар сияқты қазақ әдебиеттануының тарихы да жеке ғылым саласы ретінде қалыптасу проблемалары аспектісінде зерттеуді және дамудың әртүрлі кезеңдеріндегі артықшылықтар мен кемшіліктерді бағалауды қажет етеді. Осы орайда біз білетіндей, ғылымның ешқайсысы дамымайды. Осы орайда ұлттық әдебиеттану ғылымының негізгі кезеңдерін зерттеп, яғни қалыптасу, даму бастауларын зерттеп, шығармашылық-әдістемелік мәселелерін ғылыми тұрғыдан қарастыру қажет. Ұлттық әдебиеттану ғылымы белгілі бір білімнің жиынтығы, әдеби өзгерістерді түсіну құралы ретінде өзіндік терминдерімен, теориясымен, әдістемелерімен бірден пайда бола қоймағандықтан.

Қоғамдық сананың оянуына, алғашқы ғылыми-теориялық ой-пікірлердің пайда болуына, көркем әдебиет туралы түсініктердің қалыптасуына, әдеби мұралардың жинақталуына, толық

калыптасуына байланысты қазақ әдебиеттануының даму жолдарын бірнеше негізгі кезеңдер бойынша зерттеу. әдіснамалық көзқарастың практикалық және теориялық мәні бар. Бұл ойды алғаш айтқан ғалым Е.Ысмайылов: «Қазақ әдебиеттануының тарихымен таныссаңыз, оның екі негізгі кезеңнен өткенін байқайсыз. Біріншісі – оқыту, идеялық шығармашылық ұстанымдарды меңгеру. Ол революцияның басынан соғысқа дейінгі кезеңді қамтиды. Екіншісі – соғыстан кейінгі кезең, яғни қалыптасу және даму кезеңі» [1, б. 35]. Ол қазақ әдебиеттану ғылымының тарихын екі негізгі кезеңге бөліп, оның пайда болуына алғашында заман талабы – оқу орындарында қазақ тілі мен әдебиетін оқыту ықпал еткенін, осыған байланысты алғашқы оқулықтар мен хрестоматиялардың пайда болғанын айтады. Профессор Т.Кәкішев қазақ әдебиеттану ғылымы мен әдебиеттану ғылымының пайда болу, қалыптасу кезеңдеріне бөлгенде бір-бірімен сабақтасып, дамып, бірін-бірі толықтырып тұратынын ескеріп, қазақ әдебиеттануын үш үлкен кезеңге бөліп қарастырады. «Қазақ әдебиетінің сыны мен ғылымының тарихында біз үш кезеңді анық байқаймыз. Бірінші кезең – қазақ әдебиеті сынының пайда болу кезеңі. Оның пайда болу процесі Қазан төңкерісіне дейін созылады. Қазақ әдебиеті жанр ретінде және әдебиеттану ғылымының пайда болуы. Бұл процесс 1917-1937 жылдарды қамтиды. Үшінші кезең – қазақ әдебиеті сынының даму және әдебиеттану ғылымының қалыптасу кезеңі (1938-1985)» [2, б. 3].

Сын тарихындағы осы үш кезең қазақ әдебиеттану ғылымының пайда болып, қалыптасуына тікелей байланысты. Әдеби сын әуел баста әдебиет тарихы мен әдеби-теориялық мәселелер туралы өз пікірін білдіретіндіктен. Мұны орыс әдебиеттану ғылымының қалыптасуын зерттеуші ғалымның мына бір сөзі дәлелдейді. П.А.Николева: «Әдебиет туралы білімге жүйелі тарихи шолу әрекеті бастапқыда сын негізінде жүзеге асырылды» [3, б. 7].

Ғалымдар Е.Ысмайылов пен Т.Кәкішев қазақ әдебиеттану ғылымы Қазан төңкерісінен бастау алады деп бекер айтпайды. Оның басты себебі, әдебиет тарихы мен қазақ фольклорын зерттеуге арналған негізгі еңбектер оқулықтарда, алғашқы монографиялық зерттеулерде, 20-30 жылдардағы ғылыми мақалаларда көрініс тапты. Белгілі болғандай, әдебиеттану ғылымының пайда болуы үшін ең алдымен әдеби-теориялық, ғылыми-зерттеу және сыни-эстетикалық көзқарастар мен ой-пікірлерді қалыптастыру қажет. Бұл белгілі бір уақытты қажет ететін ұзақ, күрделі процесс. Өйткені шығарма немесе шығармашылық туралы сыни көзқарасты білдіретін

алғашқы ойлар мен түсініктемелер әдебиеттің өнердің бір түрі екенін дәлелдейтін пікірлер мен ғылыми терминдерге айналды. Әдеби-теориялық, ғылыми-зерттеу және сыни-эстетикалық көзқарастар мен ғылыми терминдердің қалыптасуында ғылыми мұраларды жинақтау, оларды басып шығару және дамыту басым рөл атқарады. Сондықтан әр халықтың әдебиеттану ғылымының пайда болуы мен қалыптасуы туралы сөз қозғағанда, әдеби-теориялық және ғылыми зерттеулердің көзқарастары алғаш қашан айтылған, олардың жүйеленуі, әдебиеттану ғылымының бастауы деген мәселелерге жауап іздеген жөн. ғылыми терминдердің қалыптасуы, бұл процесс қоғамдық санаға қалай әсер етті, олардың әлеуметтік алғышарттары қандай болды [4, б.].

Осы тұрғыдан қарастыра отырып, қазақ әдебиеттану ғылымының тарихын кезеңге бөлу туралы ғалымдардың жоғарыда айтылған пікірлеріне қажетті нақтылаулар жасау қажет. Біздіңше, ұлттық әдебиеттану ғылымын былайша жүйелеу дұрысырақ. Бірінші кезең – қазақ әдебиеті ғылымының тарихи алғашқы бастаулары, яғни ғылымның тарихқа дейінгі кезеңі. Ол ежелгі әдебиетті қамтиды және ХХ ғасырдың басымен аяқталады. Екінші кезең – қазақ әдебиеттану ғылымының пайда болуы. Ол 1900 жылы басталып, 1940 жылы аяқталады. Үшінші кезең – қалыптасу кезеңі [5, б.].

Академик А.С.Бушминнің «Әдебиет теориясы мен әдебиеттану ғылымының әдіснамасын теориялық әдебиеттанудың бір-бірімен тығыз байланысты, бір-біріне терең тәуелді екі тарауы мен екі аспектісі ретінде қарастыру керек» деген пікірін негізге алсақ, онда мынаны байқаған болар едік. теориялық еңбектерде әдебиеттану ғылымының пайда болуы мен дамуы туралы ғылыми көзқарастар айтылады. Оған дәлел Қ.Жұмалиев, З.Ахметов, З.Қабдолов, М.Базарбаев, Р.Нұрғалиевтердің ұлттық сөз өнерін ғылыми тұрғыдан қарастыру арқылы 20-30 жылдардағы теорияны толықтырған монографиялық еңбектері. [6,б].

Қазақ әдебиеттануының тарихын зерттеу үшін басқа қоғамдық ғылымдарды зерттеуде қолданылатын әдіснамалық бағыттар қолданылады. Олардың зерттеу объектілері әртүрлі болғанымен, бір қоғамның белгілі бір кезеңдерін ғылыми тұрғыдан қарастырудың әдістері мен жолдары сәйкес келуі мүмкін. Сонымен қатар, ресейліктердің соңғы әрекеттерін де ескеру қажет әдебиеттанушылар әдебиет тарихына қатысты маркстік-лениндік теорияларды жаңаша қайта қарау.

Қазақ әдебиеттану ғылымының қалыптасуын зерттегенде басқа да ғалымдар Р. Бердібаев, Ә. Нарымбетов, М. Мырзахметов, Д. Ысқақұлы, М. Сыздықовтардың әдебиет тарихынан маңызды деректер беретін еңбектерін және, негізінде белгілі бір проблемаларды бағалауды қайта қарау.

Қазақ әдебиеттану ғылымын зерттеушілердің міндеті – ұлттық ғылыми зерттеу ойының алғашқы оянуын, одан әрі жетілуін зерттей отырып, қазақ әдебиетінің пайда болуы мен қалыптасу кезеңдерін айқындау, әйтпесе қазақ әдебиетінің тарихи жолын зерделеу қажет. ғылым және бүгінгі күн тұрғысынан баға беру. Сонымен қатар, тәуелсіздік алуына байланысты ұлттық әдебиеттану ғылымының тарихын қайта қарау қажет. Ол үшін мынадай негізгі өзекті мәселелерді зерттеу қажет: ұлттық сыни-эстетикалық, әдеби-теориялық, әдеби-тарихи ойдың бастауларын анықтау; әдеби мұраны игеру үдерісіндегі алғашқы талпыныстарды нақтылау; әлемдік әдебиеттану ғылымының әдіснамалық бағыттары мен теорияларының дамуы мен пайдаланылуын қарастыру; әдеби мұраны зерттеу мысалында қазақ ауыз әдебиетінің қалыптасуын көрсету; әдебиеттің ғылыми тарихын жасаудағы ізденістерге талдау жасау және кезеңдерге бөлу; негізгі ұлттық танымдық сипаттарды әдебиет теориясы бағытында айқындау; ұлттық ғылыми зерттеу ой-пікірінде орныққан дұрыс емес теориялар мен көзқарастарды ашу; қазақ әдебиеттану ғылымының шығуы мен дамуы туралы маркстік-лениндік әдіснамалардың артықшылығы мен кемшілігін жаңаша бағалау; ұлттық әдеби сынды қорғауға бағытталғандықтан ғылыми айналымнан алынып тасталған шығармалардың мәнін ашу.

Бұл мәселелер ғылыми тұрғыдан әлі толық қарастырылмаған. Сол себепті де қазақ әдебиеттануының тарихы әр кезеңге бөлініп, белгілі бір кезеңдерге тән белгілер бір жүйеде қарастырылмаған. Ұлттық ғылыми-зерттеу ой-пікірлерінің пайда болу ерекшеліктерін ескере отырып, ұлттық әдебиеттану ғылымының пайда болуы мен қалыптасуын мейлінше дұрыс, дәлелді кезеңге бөлуді ұсыну қажет; қазақ әдебиеттану ғылымының бастауларын жүйелеу; 19 ғасырдағы қазақ ағартушылардың көне ескерткіштердің әдеби мұрасын игеруге талпыныстарын талдау. Бұл келешекте жан-жақты зерттеуді қажет ететін қазақ әдебиеттану ғылымының өзекті мәселелерінің бірі.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Әдеби мұра және оның зерттелуі. – Алматы: Ғылым, 1961 ж.

2 Кәкішев Т. Қазақ әдебиеті сынының тарихы. – А.: Санат, 1994 ж.

3 Орыс әдебиеті ғылымының пайда болуы. – М.: Наука, 1975 ж.

4 Курилов А.С. Орыс әдебиеттануының ғылым ретінде қалыптасуы. Реферат doc.phil.

Ғылым. – М.: 1982 ж.

5 Орыс әдебиеттануындағы академиялық мектептер. – М.: Наука, 1975 ж.

6 Байтұрсынов Ә.Әдебиет теориясы. – Ташкент: 1926 ж.; Жұмалиев Қ.Әдебиет теориясы. – Алматы, 1938 ж.; Ысмайылов Е.Әдебиет теориясының мәселелері. – Алматы, 1940 ж.

ТІЛДІК ПӘНДЕРДІ ОҚЫТУДАҒЫ ОЛҚЫЛЫҚТАР МЕН ОЛАРДЫ ШЕШУ ЖОЛДАРЫ

ЖУМАБАЕВА А. С., КАБДРАКИШЕВА А. С., ГАББАСОВА Д. К.
қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімдері, Павлодар қаласы
Аманжол Шамкенов атындағы лицей- мектебі, Павлодар қ.

«Қазақстан бүкіл әлемде халқы үш тілді қолданатын жоғары білімді ел ретінде қабылдануы тиіс: қазақ тілі - мемлекеттік тіл, орыс тілі- ұлтаралық қарым-қатынас тілі және ағылшын тілі-жаһандық саясатқа табысты ықпалдасу тілі»

Н. Назарбаев

«Тіл – халықтың тарихы, шежіресі, халықтың күллі өмірінің жаңғырығы мен ізі, сол тілді жасаушы халықтың арманы мен үміті, қайғысы мен қуанышы, күллі рухани өмірінің үні естіліп тұрады. Тіл- адамдардың қарым- қатынасының аса маңызды құралы. Тіл-адам баласы қоғамының өмір сүруінің және дамуының қажетті шарты. Ол әрбір адамға ана сүтімен бірге еніп, қалыптасады», - деп К.Аханов айтқандай, тіл – біздің өміріміз бен қоғамымыздың ажырамас бөлігі. Қазіргі уақытта тіл мәселесіне көп мән беріліп келеді. Әсіресе, үш тұғырлы тіл мәселесі өзекті. Президент Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев «Үш тұғырлы тіл» туралы идеяны алғаш рет 2006 жылдың қазанында өткен Қазақстан халқы Ассамблеясының XII құрылтайында жария етіп, 2007 жылғы жолдауында «Тілдердің үштұғырлылығы» атты мәдени жобаны кезең- кезеңмен іске асыруды ұсынған. Бұл жоба бойынша Қазақстан халқы үш тілде сөйлейтін

жоғары білімді ел ретінде бүкіл әлемге танылуы тиіс. Бұлар: қазақ тілі – мемлекеттік тіл, орыс тілі – ұлтаралық қатынас тілі және ағылшын тілі – жаһандық экономикаға ойдағыдай кіру тілі [1].

Сол себептен, ел азаматтары 2025 жылға дейін үш тұғырлы яғни, білім арқылы интеграциялану үшін ағылшын тілін де меңгере білу қажеттігі айтылған болатын. Қазіргі таңда халықаралық қатынастарға ерекше мән берілуіне байланысты қоғамның тарапынан шет тілін ерте жастан оқытуға деген қызығушылық артты.

Әлемдік талаптарға сай мобильді, жаңаны қабылдауға бейім, креативті, сыни ойлай алатын, поликоммуникативті, кәсіби құзыретті жеке тұлғаны қалыптастыру мәселесі қаратырылған. Ендеше қазақ, орыс, ағылшын тілдерін педагогикалық жоғары оқу орындарда болашақ мектепке дейінгі ұйым педагогтерінің бәсекеге қабілеттілігін дамытуды үштілділік жағдайында арттыру өзекті мәселе болып табылады.

Осыған орай, бірқатар мәселелер де туындап жатады. Соның бірі ауылдан келген жастар және басқа мемлекеттен келген оралман студенттерді тілді меңгеру қиын топтарға жатқызуға болады. Студенттерге және тілді меңгермеген оқытушыларға университет тарапынан тілді білу үшін қосымша, тегін курстар ашылса, нұр үстіне нұр болар еді. Айта кететін жайт, шығармашылық, немесе рефераттық жұмыстарды орындауда ғаламтор жүйесінде қазақ тіліндегі ақпараттың аздығы және мәліметтердің нақтылығының төмендігі, ауыл балаларына, әсіресе көршілес шет елден келген отандас студенттерімізге өз қиыншылықтарын туғызуда. Ал, тек пәннің мазмұны бойынша ғылыми ақпаратты толық игергенде ғана студент өзіндік жұмысының тапсырмаларын орындауда едәуір тиімді құралдарды таңдап алуға, оларды бірізділікпен құруға мүмкіндік алады.

Мұндай олқылықтарға тап болмас үшін үштілді мегерту жұмысын түбегейлі мектептен бастау керек [2].

Көптілді білім беруді дамыта отырып, біз оны барлық балалардың үш тілді білуін ғана емес, ең алдымен үш мәдени кодтың дүниетанымын біріктіруді мақсат етуіміз керек.

Қандай мектепте және қай тілде оқитынына қарамастан, елдің барлық жас азаматтарын біріктіретін нәрсе жасау керек. Басқаша айтқанда, көптілді білім беруді дамытуда біз үш мақсатқа жетуге ұмтылуымыз керек: тілдерді білу, дүниетанымды интеграциялау, елдің лайықты азаматтарын тәрбиелеу.

Бұл мақсаттарды жүзеге асырумеханизімін көздеуге болады:

1. Білім беру мектептерінде Қазақстан тарихы мемлекеттік тілде оқыту.

Барлық балалар мектепке түскен сәттен бастап қазақ тілін үйренетіндіктен,

5-сыныпқа дейін олар қазақ тілінде оқып, жаза алады. Тіпті орыс мектептерінде оқитын балалар да Қазақстан тарихы бойынша материалдарды түсіне алады. Ең бастысы, мәтін қарапайым және өте қызықты. Біздің балаларға арналған көптеген оқулықтарымыздың мәселесі-оларды ғалымдар жазады, балалар жазушылары жазғаны дұрыс болар деген ой бар. Яғни, ғалымдар негізді дайындап, оны тиісті дағдылары мен таланты бар адамдар балалардың санасына бейімдеуі керек. Оқулықты қарапайым, балалар тілінде жазудан басқа, орыс тіліндегі мәтінді анықтау қажет. Басқаша айтқанда, әр беттің бір жартысында қазақ мәтіні, ал оның астында бірдей орыс мәтіні болады. Егер оқулықтар беттер саны бойынша тым көлемді болса, оларды екі бөлікке шығаруға болады. Әр бетте қазақ және орыс тілдерінде бірдей екі мәтінді орналастыру да кадрлар мәселесін шешуге көмектеседі. Себебі, орыс тілді тарих мұғалімдері осындай оқулықтардың арқасында балалармен бірге қазақ тілін біртіндеп үйрене алады. Балалар емтихандар мен ҰБТ-ны қазақ тілінде тапсыратындықтан, олар екі тілде оқуға мәжбүр болады. Осылайша, Қазақстан тарихын алты жыл бойы (5-тен 11-сыныпқа дейін) қазақ тілінде оқи отырып, барлық балалар мектеп соңында оны ең аз қажетті деңгейде меңгеретін болады. Содан кейін жоғары оқу орындары мен колледждерде олар Қазақстан тарихын сол форматта зерделеуді жалғастырады және нәтижесінде қазақ тілінде мемлекеттік емтихан тапсырады [3].

Қазір барлық мектептерде қазақ әдебиеті қазақ тілінде оқытылады. Бірақ орыс мектептеріне арналған осы пән бойынша оқулық болса, онда жетпіске пайыз оның бейнелі әдеби тілде жазылған өлеңдерден тұратынын көруге болады. Балалар оны түсінеді ме? Мұндай оқулықтар балаларды қазақ тілін үйренуге және түсінуге қарама-қайшылығын көрсетеді. Нәтижесінде балалар мемлекеттік тілде жетілмей, керісінше қазақ әдебиеті мен мәдениетіне деген танымдық қабілеттерін жоғалтып алады. Менің ойымша, орыс мектептеріндегі қазақ әдебиетін, мысалы, ақындар поэзиясының сұлулығын және Абай қара сөздерінің даналығын бағалай алуы үшін орыс тілінде оқыту қажет.

Тілдің қолданылу аясын кеңейту үшін ресми лексикада көптеген синонимдер мен бейнелі сөздерді қолдануды азайту қажет. Белсенді қолданылатын лексика жиынтығын анықтап, оны Қазақстан тарихы бойынша оқулықтарға жазу қажет. Кем дегенде алты жыл бойы сол сөздер жиынтығын зерттей отырып, елдегі барлық балалар бірдей сөздік қорына ие болады. Бұл, менің ойымша, олардың дүниетанымын біріктіруге мүмкіндік беретін біріктіруші бастама болады. Себебі, олардың бәрі бір-бірін түсінеді [3].

Сонымен қатар, оқушылардың оқуы үшін міндетті Қазақстан тарихы бойынша ақпарат көлемін оңтайландыру қажет. «Тарихты тарих үшін» қағидасынан алшақтау керек. Себебі, тарихты оқыту-бұл ең алдымен мемлекет идеологиясының көрінісі. Бұл пәнді білім беру мақсатында пайдалану қажет. Мұнда «құзыреттілік» тәсілін қолдануға болады деп айтар едім [4].

Басқаша айтқанда, алдымен балаларымыздың бойынан патриотизм, адалдық, еңбекқорлық, этносаралық қарым-қатынас мәдениетін, мейірімділік және т. б. қасиеттерін дамыту. Тарихи бейнелерді жастардың мінез-құлқының үлгісі немесе керісінше анти-қаһарман болу үшін сипаттау керек. Басқаша айтқанда, балаларды қай жылы болған оқиғаны жағтауға мәжбүрлемей керек, бірақ, мысалы, Абылай ханның қандай қасиеттерге байланысты ұлы адам болғанын зерттеу керек.

Менің ойымша, барлық балалардың бір оқиғаны үйренуі өте маңызды. Оқу материалы әр түрлі болмауы керек. Тіпті қазақ мектептерінде Қазақстан тарихын орыс мектептерінің балалары сияқты оқулықтар бойынша оқып-үйрену туралы сұрақ қоюға болады. Бұл жағдайда қазақ мектептерінің оқушылары тарихпен қатар орыс тілін де үйренетін болады. Сонымен қатар, бұл барлық жастар үшін күшті біріктіруші фактор болады.

Алайда, ықтимал қарсылықтарды болжай отырып, мен қазақ мектептері үшін тағы бір нұсқаны ұсынамын [5].

2. Қазақ мектептерінде орыс тілінде дүниежүзілік тарихты оқыту.

Қазір қазақ мектептерінің түлектері, әсіресе ауылдық жерлерден орыс тілін білмейді. Біз олардың еңбек нарығындағы бәсекеге қабілеттілігін төмендетеміз, оларды орыс сөздерімен еркін жұмыс істеу мүмкіндігінен айырамыз. Сондықтан қазақ мектептерінде дүниежүзілік тарихты орыс тілінде оқытуды сол қағида бойынша енгізу қажет. Бұл пән 6-сыныптан басталады. Бір бетте қазақ және орыс тілдерінде екі мәтінді орналастыру оларға

орыс тілін білу деңгейін едәуір арттыруға мүмкіндік береді. Бұл да тарих болғандықтан, сөздік қорының қажетті минимумы орыс мектептерінде оқитын балалармен бірдей болады. Себебі, Қазақстан тарихы да, дүниежүзілік тарих та бірдей ұғымдармен жұмыс істейді. Сонымен қатар, екі пән бойынша оқулықтардың мәтіндерінде заманауи сөздер болуы керек және бүгінгі тенденциялармен байланысты болуы керек [5].

3. Барлық мектептерде информатиканы ағылшын тілінде оқыту.

Ағылшын тілінде білім беруді дамыту үшін қазақ және орыс сыныптарында информатиканы ағылшын тілінде оқытуды енгізуге болады. Бұл қисынды болады, себебі информатика терминдерінің жартысынан көбі ағылшын сөздері. Сонымен қатар, мұндағы қағида бірдей болуы керек: беттің жартысы ағылшын тілінде, жартысы қазақ немесе орыс тілдерінде бірдей аудармасы бар (мектепке байланысты). Нәтижесінде барлық балалар ағылшын сөздерінің бірдей қорына ие болады. Информатика мұғалімдері осындай оқулықтардың арқасында балалармен бірге ағылшын тілін үйренеді.

Осылайша, осы тетікті іске асыру барлық үш мақсатқа қол жеткізуге мүмкіндік береді: тілдерді білу, дүниетанымды интеграциялау, елдің лайықты азаматтарын тәрбиелеу.

Егер осы процесс бастау алса, өскелен ұрпақ үш тілді жетік білетін болады.

Латын әліпбиін сөзге тиек етсек, жаңа әліпби бекітілген кезде, балаларды біртіндеп сол қағида бойынша жаңа жазуға үйретуге болады, яғни бір бетте кириллица мен латын әліпбиінде бірдей қазақ мәтіндерін беруге болады. Бұл жағдайда балалар біртіндеп кириллицада да, латын тілінде де еркін оқып, жазуды үйренеді [3].

Үш тілді оқыту-жастардың білім кеңістігінде самғауына жол ашатын, әлемдік білім құпияларына үніліп, өз қабілетін көрсетуге жағдай жасайтын бүгінгі күнгі басты қажеттілік деп санаймын. Кейбір мамандардың айтуынша ақпараттық техниканың дамыған заманында тілді үйрену қиындық тудырмайды, қайта көп тіл білу арқылы көптеген қайнарларға кезігіміз. Белгілі тілші-ғалым Б.Хасанұлының: «...Қазақ баласы әуелі отбасында қазақы рухпен тыныстап, ана тілінің нәрлі уызына қанып, ұлттық рухани тәрбиенің қайнар бұлағынан сусындап өсуі керек. Алғашқы тәрбиені ана тілінде қабылдап, қазақы қасиетпен жетілген бала кейін қандай ортада жүріп, қанша тіл үйренсе де, өз тілін ұмытпайтын, ұлттық қасиетінен көз жазып адасып қалмайтын болады... Яғни, тірек мықты. Тілі ана тілде сайрап тұрғандықтан, ешкім оған балта

да шаба алмаған» деген пікір айтылған. Жаһандану жағдайында ағылшын тілін еркін меңгеру инновациялық технологияларды игеруге, ғылыми идеяларды және білім бағдарламаларын жүзеге асыруға мүмкіндік береді. «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» тұғырнамасында таяудағы он жылда біздің өмір салтымыз, адами қатынас тәсілдері, барлығы түбегейлі өзгеруі мүмкін екендігін әрі қазақстандықтардың әрдайым осы түбірлі өзгерістерге дайын болу қажеттілігі ескеріледі. Бұл – баршамыздың әрқашан жаңа жүйелер мен өзгерістерге, жаңаруға дайын болуымызды есімізге салады. Осыдан келе жаһандық әлемге еркін кіруіміз үшін осындай аталмыш ауқымды мәселелерге немқұрайлы қарамау қажеттілігі туындайды [4].

Сөз соңында, қанша тілді меңгерсең де, қанша әлемдік мәдениеттің биік өнертабысына қол жеткізсең де, өзіңнің ұлттық кодыңды сақтап, ұлтымыздың мәңгілік байлығы – туған тұғырлы тіліміз бен халықтық құндылықтарымызды ешқашан ұмытпауымыз керектігі әрбіріміздің жадымызда жүруіміз тиіс [1].

Қорыта келе, үштілділік – заман талабы, себебі еліміз үшін жаһанданудан тысқары қалтарыста, дамыған мемлекеттердің көлеңкесінде қалып қоймау шарт. Қолданыста жүрген қазақ және орыс тілдерінен өзге ағылшын тілі де білім беру жүйесіне кірістірілуі тиіс, себебі көптеген маңызды ғылыми жобалар мен мақалалар, әлемге аты әйгілі ғалымдар өз еңбектерін түпнұсқада ағылшын тілінде жазады. Елімізде 135-тен астам ұлт өкілдері тұратындықтан, орыс тілі ұлтаралық қатынас тілі ретінде меңгерілуі қажет. Сонымен қатар, қазақ тілі өз ана тіліміз және мемлекеттік тіл болғандықтан өз дәрежесіне сәйкес білім беру жүйесінде орын табуы қажет. Осылай ғана еліміз өркендеп, көркейіп, бәсекеге қабілетті елдердің санатына кіре алады [1].

Қазақ тілі – мемлекеттік тіл.

Орыс тілі - ұлтаралық қарым - қатынас тілі.

Ағылшын тілі – жаһандық экономикаға ойдағыдай кірігу тілі.

Мемлекеттік тілді – дамытамыз.

Орыс тілін – қолдаймыз.

Ағылшын тілін – үйренеміз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Қазақстан Республикасында тілдерді қолдану мен дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. Қазақстан Республикасы Президентінің 2011 жылғы 29 маусымдағы

№110 Жарлығының негізінде. – Электрондық ресурс: <https://primeminister.kz/kz/2020-2025-zhyldarga-arnalghan-memlekettik-bagdarlamasy-9111857>

2 Қазақ тілді емес мектептерде тілдерді дамыта оқыту әдістері /Әдістемелік құрал. – Астана, 2017. – 85 б. – Электрондық ресурс: <https://tilqazyna.kz/adisteme>

3 Аренова Т.В. Тілдерді оқытудағы жаңа бағыт. – Қазақ тілі: әдістеме. №1, 2008

4 Электрондық ресурс: penni-ou-edistemelik-kesheni

5 Мейрманқұлов А. Қазақ тілін оқыту әдістемесі. – Алматы: Фолиант, 2010

ART OF THE NATIONAL IDEA IN SULTANMAHMUT'S WORK

ZEINULINA A. F.

Candidate of philological sciences, professor, Toraighyrov University, Pavlodar

TASHEKOVA A. T.

Master of Education, senior teacher, Toraighyrov University, Pavlodar

At the turn of the 11th and 20th centuries, there are several unique personalities who brought fresh ideas to the world of literature. They are distinguished by the thematic significance, artistic solutions, and genre features of their works. The movement of poets-writers with an optimistic attitude, who have lifted the spirit of the Kazakh people, will be started by figures such as Sultanmahmut Toraighyrov, Magzhan Zhumabaev, Sabit Donentaev, Saken Seifullin, Beimbet Mailin, Ilyas Zhansugyrov.

The period of Sultanmahmut's life was the beginning of the 20th century - the period of the greatest upheaval on the Russian soil, the struggle for freedom. Three identical revolutions superimposed on each other destroyed the royalist power. The weakening of colonial oppression hastened the awakening of nations. The political situation caused the awakening of national consciousness, the three revolutions mentioned below, in Russia in 1905-1907 and the anti-tsarist movements in the Kazakh steppes in 1916, the February Revolution of 17th.

Sultanmahmut Toraighyrov made a significant contribution to Kazakh poetry, his poems are now a precious treasure of Kazakh literature and have become the blessing of several generations. Sultanmahmut Toraighyrov's work is filled with lofty dreams of a free society. His forward-looking literary legacy has the human value of educating the growing generation in patriotism and love for the Motherland.

In the new period of the poet's work, which began in 1912, he turned to the enlightenment founded by Abay and Ybrai, and encouraged young people to study. «He is born like the moon and decides to take the sun», he is motivated to overcome life and strives to search tirelessly to find the truth.

After the first campaign poems, the poet expands the field of lyrics and strives to describe the secret of the soul and actions of the lyrical hero. From his poems, one can see a strong character that does not give in to fate, strives forward, and resists pain. Since then, criticism of the old has risen in the poet's works.

He fights against bad habits and bad customs that are common among Kazakhs. In his poems written on the theme of nature and love, the poet looks at human feelings in connection with the social outlook and social life. The attitude against the old brings him into conflict with injustice in society.

He expanded the content of Kazakh poetry by artfully portraying the reality of life, created lyrical poems full of secrets. He wrote many stories, essays, literary-critical articles, published two novels («Kamar sulu», «Kim slyanyty?»), four poems («Introduction»), «Lost Life», «Kedey», «Aytis».

Sultanmahmut Toraigyrov raised the issue of women's inequality in «Kamar Sulu» and analyzed the reality of the era from a social point of view. In his novel, he comprehensively describes the reality of rural life, criticizes the lack of economic development of the Kazakh people, their lack of demand and indifference to farming, laziness, and disunity.

Sultanmahmut Toraigyrov developed the poem genre in a new channel. In his non-plot poems, he covered a wide range of life issues and tried to propagate his ambitious ideas in a sharp and open way. His first poem «Introduction» aimed to introduce the representatives of the Alashorda movement to the country. Introducing A. Bokeikhanov, A. Baitursynov, and M. Dulatov, he writes that «one is the sun, one is the sholpan, one is the moon», and he distinguishes the work of the Alash people for the independence of the Kazakh people. In addition to the representatives of Alash, prominent Kazakh personalities Abay and Shakerim are highlighted.

The main purpose of the poems «Lost Life» and «The Poor» is to reveal the causes of injustice in society, to search for equality. The poet touches on these issues beyond the framework of the Kazakh village and as problems specific to the capitalist society.

«Lost Life» - Sultanmahmut Toraigyrov's work was a great success. Here, the poet, in his short life, sings bitterly and eloquently about the life transitions that he has seen with his eyes, which he has gathered in his mind, and which he has learned through his knowledge. Although the lyrical hero of the poem is engaged in various professions, he does not find satisfaction and equality in any of them, and longs for a just society. The work creates an image of the future new society in the poet's understanding. The main idea of the work leads to the optimistic conclusion that a person can control life according to his wishes and should strive for it. The poem is dominated by complex philosophical thoughts.

The main character of the poem «Poor» also does not find justice in his environment, he turns the conflict between society and man into an irreconcilable struggle. The poem «Aytys» is incomplete, in which Toraigyrov compares the poet of the city and the poet of the countryside, and describes the conflicting aspects of both environments and the beneficial aspects of the people.

«If Kazakhs need to progress, they should not be left in a small position, but should be added to the list of mature people known to everyone; together with them, we need to find a way for human beings to live easily and be happy, we need to search and fight... We need to quickly learn their knowledge when we need it, and when we need it, we need to take care to quickly join the ranks» - as Zyr Sultan Sultanmahmut himself said, his creative world He paid special attention to the high spiritual culture of the Kazakh nation, and worked tirelessly on that path even though his life was short.

The fate of each poet is formed in different circumstances. There are poets whose seeds fall into the soil and yield easily, and poets who search tirelessly and find the path of truth through difficulty. Along the way, they create their own destiny. Sultanmahmut is a poet following this last path. He created his own life with his own poetry. If you follow the creative path of the poet and follow the writing of his poems, you will be able to see this. The pain of life experienced by Sultanmahmut, the poverty, the traces of the young talent's search for success - everything is reflected in his works. From this point of view, it can be said that he is a poet whose life and fate are woven into his poems.

On the way to search for the truth, the owner of talent begins to get acquainted with socio-political and philosophical literature, in order to find his place in the general struggle, he needs to solve the complex problems of the time. Toraigyrov wrote works full of optimism and faith

in the future of the Motherland in the last years of his life, when he was suffering from a serious epidemic. «Even if you devote your life to a dream...» Toraighyrov 's lyrics are diverse in terms of subject: there are civil and philosophical poems, there are many poems about love and nature. However, as mentioned at the beginning, Sultanmahmut was a civilian poet [2, p. 389].

According to the opinion of the poet «Lost Life», there is nothing in the light world created without a reason, nothing that exists out of nothing. How many souls are there in a lie? Are you a human or a monkey? Or do you mean cattle? Whether you start a conversation about a tree or grass and ask a question. There is no doubt that everything is the result of a certain cause. Among so many souls, a person has a different place. The secrets of nature, which his brain power is not enough, are decreasing year by year. Man has the power to manipulate everything in the world by putting it in different colors.

The poem consists of five chapters: «I am a child», «I am a boy», «I am stopped», «I am an old man», «I am a dead man». According to the poet, a person is endowed with moral purity and pure thoughts from birth. In this case, everyone is equal: rich and poor, Christian and Muslim. Man is kind and gracious by nature, he has many wonderful qualities, but this will continue until he falls under the rule of «tradition, god, king and gold» [1, p. 24].

Who can say for nothing that this was the dream of not only the Kazakh poet Sultanmahmut, but also the great humanists of mankind? The history of human society, countries and peoples is not just a series of big and small events that have happened to them, but the history of the struggle between justice and tyranny, honesty and dishonesty. Forward-thinking, well-intentioned people longed for the society described by Sultanmahmut above. He encouraged his contemporaries to create such a society. It is known that this road was not a smooth road, and those who took it faced many obstacles and went astray.

«...In Europe there were the world's greatest artistic geniuses - Shakespeare, Cervantes, Schillers, but... in none of them do we see this ability, and we see it only in Pushkin. It's not responsiveness alone that matters, but rather the amazing completeness of transformation. This ability, of course, I could not help but note in my assessment of Pushkin, precisely as the most characteristic feature of his genius, which belongs to him alone among all the world's artists, which is what distinguishes him from them all. [6, p. 44].

This ability is an entirely Russian, national ability, and Pushkin only shares it with all our people, and, as the most perfect artist, he is also the most perfect exponent of this ability, at least in his activity, in the activity of an artis.

There is a distinct political dimension to this analysis. A people capable of understanding the soul of other peoples is the natural leader of the world political system. The glorification of the worldwide responsiveness of Pushkin's genius turns out to be a barely disguised legitimation of the political claims of the Russian Empire. Dostoevsky had no doubt that the purpose of the Russian person is pan-European and worldwide. And to become a real Russian, completely Russian, perhaps, means only - to become the brother of all people, all people.

Such a period is usually concentrated in the work of one poet, whom the nation subsequently recognizes as its national poet and sees in him the beginning of all beginnings. In Russia, such a figure was Pushkin, who combined in himself the titanic features of the figures of the Renaissance, the rationalism of the Enlightenment, the sublimity of Romanticism, the skepticism of Critical Realism, in France - Hugo, in India - Tagore, in Germany - Goethe, in Japan - Bass, in England - Byron, in Turkmenistan - Magtymguly, in Hungary - Petofi, in Ukraine - Shevchenko. All of them are marginal (that is, encyclopedically educated, who have synthesized in their work the achievements of at least two cultures) individuals who have absorbed into themselves and into their work all the best that was in previous cultural eras, literary movements, and styles. That is why they are difficult to define within the framework of any one era or direction. They are usually called romantics, but very often they do not fit into the programmatic framework of romanticism as a movement.

The social structure that once seemed correct to many people, its laws were discredited because they could not meet the demands of the time, and were replaced by another social structure and other laws. Scholars, politicians, and public figures, who weighed their time tirelessly, proposed new ideas. Their thoughts rule the minds of millions, and everyone's own thoughts and opinions have become a material force.

A comparative analysis of 184 Canadian and American popular and highly cultural remakes indicates the inadequacy of the traditional understanding of national literary differences as a reflection of unique national characters. An alternative understanding of national literature is presented that takes into account differences in the contexts of production and literary use of different types of literature.

The author argues that popular culture novels in Canada and the United States are not much different precisely because they are created using similar mass market strategies and are read by similar audiences. On the other hand, my data on cross-national differences in the timing and content of canonical literature suggest that poems and novels have highly symbolic value associated with the development of the nation-state and are shaped by elite interests in constructing national identity. [7, p. 17].

Mass unrest and uprisings of the people threw out some of the rulers and installed others in their place. It's a wonder, as Sultanmahmut said, «I didn't open my eyes to delusions this day.» Human society has experienced as many delusions as it has searched for.

Sultanmahmut's poetry is a school of poetic skill, patriotism, and citizenship. There is no doubt that all our true poets are followers of classics with a thousand images. Although the second edition is rare and rare, its promotion is insignificant, and its research is extremely small, the people's passion for Sultanmahmut's heritage is always high!

Denis Diderot said, «The only person who contributes to the happiness of the people is a happy person.» So, how happy Sultanmahmut was during his life, who spent all his life, strength, mind, intellect, all the flame of his talent until his last breath was extinguished, to contribute to the happiness of the people, even today, his shining noble poetry is happy with all its nature. . A poet's poetry is a very viable poetry.

We can see that Sultanmahmut touched on such big and important issues as the independence of our sovereign country, language equality, native industry, and national defense even then - in 1919, and he sang brilliantly. At the age of twenty-seven, the poet fell ill and was caught by fate! «I didn't stay for at least two years, I'm leaving without being able to reveal everything inside,» he said, regretting that he couldn't finish «Aytys».

«Aytis» S. The study of Toraighyrov 's creative heritage from a literary point of view began in the 30s of the 20th century. The authors of the first articles about Sultanmahmut were I. Zhansugirov, S. Mukanov, S. Seifullin, A. Adalis, I. Maslova, K. Daukenov, S. Aitmukanov and others. was.

After the death of S. Toraighyrov, in Soviet times, it was published in the books «Lost Life» published by the well-known poet Berniyaz Kuleev in Kazan in 1922, and «The complete collection of works of Sultanmahmut Toraighyrov « published in Kyzylorda in 1933.

In 1933, the poet's collection was prepared for publication by Zhusipbek Aimauytov. «After the death of Sultanmahmut (in 1920), it

should be emphasized that the work of Zh. Aimaurov, who collected and typed his works for ten years, prepared them for publication and wrote his life history, is special. If not for Yusupbek, the complete collection of Toraighyrov would not have been published, and we would not have known his complete life story,» says Kayim Mukhamedkhanov.

In the new period of the poet's work, which began in 1912, he turned to the enlightenment founded by Abay and Ybrai, and encouraged young people to study. «He is born like the moon and decides to take the sun», he is motivated to overcome life and strives to search tirelessly to find the truth. After the first campaign poems, the poet expands the field of lyrics and strives to describe the secret of the soul and actions of the lyrical hero. From his poems, one can see a strong character that does not give in to fate, strives forward, and resists pain. Since then, criticism of the old has risen in the poet's works. He fights against bad habits and bad customs that are common among Kazakhs. In his poems written on the theme of nature and love, the poet looks at human feelings in connection with the social outlook and social life. The attitude against the old brings him into conflict with injustice in society.

During the years of his work in the magazine «Aykap» (1913-1914), Toraighyrov , in addition to poems and short stories, wrote a number of critical articles (the most important of which are: «About Kazakh poetry collections», «Songs and their performers», «System of teaching Kazakhs»), in which the need to improve the education system is written.

The works of Sultanmahmut Toraighyrov are a great milestone that shows the reality of the Kazakh society at the beginning of the 20th century and the development of innovative thinking in it. His researches are connected with the «search for the village of truth», his realism is based on the truth, expressed without slurs, true images of social life, and his tendency is critical. In the poem «Thought of a Disciple»:

Dark Kazakh blue,
I will climb out and be the sun.
Revenge of the darkness
Who am I without the sun?

It is clear that no one has any doubt that the poet who sang, in fact, today remains one of the brightest days in the Kazakh sky.

Sultanmahmut was a classical poet who was able to show the spirit of his time as widely as possible. Honorary representative of Kazakh classical poetry. We bow to the name of the great poet. We are proud to have such a wise poet.

Sultanmahmut Toraihyrov made it his life's dream that the Kazakh people would become a happy and cultured country. That's why he set himself an ambitious goal: «Who will I be if there is no sun in the blue of darkness?» The dream of the famous son of the people has now come true. The Kazakh people were a cultured and free country.

Sultanmahmut left a great literary legacy. This is the legacy of the poet left to our people. We should be able to appreciate that heritage and get its golden nourishment. The legacy of the poet, whose works are deeply embedded in the spiritual life of the people, is dear and beloved to every student. This is the biggest award given to Sultan Mahmut. Only great literary giants can have such love.

REFERENCES

- 1 S. Toraygyrov. Collection of works in two volumes, volume 1. - Almaty: «Science», 1993.
- 2 Kenzhebaev B. «Literature at the beginning of the 20th century Almaty: «Knowledge».
- 3 Espenbetov A. «Shakarim and Sultanmahmut» Almaty: «Silk Road», 2002.
- 4 E. Otebaev. Sultanmahmut Toraygyrov. //Saryarka breeze. 1990.
- 5 Лихачев Д. С. Поэтика древнерусской литературы. – М.: 1979. – С. 80-81.
- 6 Вознесенский Ф.. Аксиома самоиска. Песня акына. – М.: СП «ИКПА», 1990.-с.43.
- 7 Sarah M. Corse, Nations and Novels: Cultural Politics and Literary Use, Social Forces, Volume 73, Issue 4, June 1995, Pages 1279–1308, <https://doi.org/10.1093/sf/73.4.1279>

СҰЛТАНМАХМҰТ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫНДАҒЫ ДІН МӘСЕЛЕСІ

КОКБАС Ж.

филология магистрі, М. Қозыбаев атындағы СҚУ, Петропавл қ.
ЖАЙИМБАЕВА А. А.
студент, 4 курс, М. Қозыбаев атындағы СҚУ, Петропавл қ.

Қараңғы қазақ көгіне, өрмелеп шығып күн болған Сұлтанмахмұт Торайғыровтың дүниеге келгеніне биыл 130 жыл толады. Қазынаға толы қоймасын қазағына қалдырып кете барған қайран ұлдың рухына тағы бір рет тағзым ете отырып, оның аққан жұлдыздай

ерлікке толы өмірі иісі алаш азаматына ғибрат. Алла маңдайына жазған аз күндік несібесін өз туған халқына арнап, тарихына тың тараулар қосуға талпынған жанның еңбегі елеулі. Қатал тағдыр тауқыметіне төтеп беріп, сондағысы 26 жыл өмір сүрсе де, қазақ халқының тарихи санасын қалыптастыруда рухани кеңістікті құрайтын қыруар еңбек атқарған жан – Сұлтанмахмұт Торайғыровтың ғылыми мұрасы жоғары бағаға ие.

Аумалы-төкпелі заманда өмір сүрген Сұлтанмахмұттың замандасы, алаштын арысы Жүсіпбек Аймауытов «Сұлтанмахмұт Торайғыров» атты ғылыми-зерттеу мақаласында: «Қақсоқпен, ойынмен әуесі жоқ, мең-зең монтайған момақан Махмұт туған шешісінің мекіренген мейірімін көре алмады. Сұлтанмахмұт алты жасар, інісі Бәшен бес жасар кезінде әкесінен оқып, «еже» таниды. Содан кейін әкесі кейде өз үйінде жеке молда ұстап, кейде ел арасындағы молдаларға беріп, балаларын оқудан үзбейді. Он екі-он үш жасқа келгенде Махмұт Мұқан молдада оқиды. Мұқан молда араб, парсы, икейлерін қазақшаға айналдырып, өлең қылатын, біреуді мақтап, біреуді жамандап өлең шығаратын «арқасы» бар адам болды. Молдасына еліктеп, он үш жасар Махмұт та сықақ өлең жаза бастайды. Содан кейін Махмұт Баян қаласында медресе ашып, бала жинап жататын Әбдірахман молдадан (ел «күйеу Мағзұм» деп атайтын) оқиды. Махмұт молданың өз үйінде тұрды. Сабақтан босағанда, Мағзұм Махмұтқа шай қайнаттырып, отын жарғызып, су әкелгізіп, малын күттіріп, малай қылып алады. Сол кезде-ақ Махмұт қожа-молдалардың өтірік «әулие» болып, ел сауғанын жақтырмай, сөгіп өлең жазады, ол өлеңдерін молда көріп қойып, ұрысады, жек көре бастайды» [1] – деп жазады. XIX-XX ғасыр кезінде қазақ халқының білім алуы екі түрлі бағытта болғаны барлығымызға аян. Қалың қазақтың көптеген балалары ежелгі дәстүрлі білім арқылы, яғни ауыл молдаларынан тәлім алып, хат тануды жалғастырып алғаш сауаттарын ашуы, білім алуы бәрімізге белгілі. Бірақ білім беретін молдалардан басқа, дүмше молдалар да сол кезде көбейіп кетті. Қазақ әдебиетін қалыптастырушы тұлғалардың бірі Жүсіпбек Аймауытовтың естелік еңбегінен аңғарғанымыздай, Махмұттың өзіне Мұқан секілді білімді молда мен елдің айтуы бойынша күйеу Мағзұм секілді өз пайдасы үшін жолында ештеңені аямайтын молдалар да сабақ берді. «Құлақпен естіген тынық, көзбен көрген анық» дегендей, өзі өмір сүрген заманының ашық көрінісін Сұлтанмахмұт «Жан қайда әділетті іздейтұғын» атты өлеңі арқылы бейнелеп берді. Мәселен, мына үзіндіге назар салыңыз:

*Бұл күнде молда атаулы сорға болар,
Кедей, момын түсетін тор да болар.
Нашар болсаң шығармай жсаназаңды,
Малың болса, бүркіттей қолда болар.
Айнуды, азғындықты молда бастар,
Сөзі оңды, ісі жауыз, арам настар.
Басқаға «тәлен ет» деп бұйырғанын,
Өз басы өмірінде қылмай тастар.
Молданы ол секілді көрді көзім,
Бұзатын өзі айтқан бата сөзін.
Басқаға шаригатты суша ағызып,
Өзі оны істемейтін соқыр сезім [2, 11 б.].*

Сонымен қатар, бұдан басқа молдалардың дінді пайдаланып, кара істерін жасырып жүргендігі жайында Махмұттың өзі талай өлеңдер жазды. Соның ішінде «Дін» атты өлеңіндегі мына бір үзіндіге тоқталсақ:

*Бұл – молданың өтірігіне сену деген,
Жетегіне соқырдың еру деген.
Алдамшының алдаған сөзіне еріп,*

Қолда барын сытырып беру деген [3, 38 б.]. Бұл үзіндіден молданың айтқан өтірігіне сену және соның жетегіне еру – соқырдың күнін кешумен бірдей екендігін аңғарамыз. Яғни, сол заманда үстем тап өкілдері мен байлардың балалары мешіт-медреселерде, училищелерде оқыса, ал ақы көрсе, жолдан тайған өтірікші молдалар қарапайым қара халықты алдап, арбап өз пайдаларына жаратты.

Бұдан басқа Сұлтанмахмұттың «Мағынасыз мешіт» атты өлеңіндегі:

*Жұрт отыр жуан созған дауысты аңдып,
Бір сөзді де ұға алмай текке қаңғып.
Қарға ма қарқылдаған, яки бұлбұл,
Біле алмай мен отырдым бұған таң ғып.
Айттым деп ол ойлайды құдай сөзін,
Айтты ма, алдады ма жұрттың көзін,
Түсіндірмей, сырнайша құр әндет деп,*

Құдай қашан сайлапты оның өзін? [2, 94 б.] – деген жолдардан ақынның мешітке жиналған жұрттың ислам дінінің қағидаларын саналы түсінбей, мазмұнына, маңызына бойлай алмай, оқып отырған аяттарының мән-мағынасына жете үңілмей құр сарнайтындықтарына қынжылғанын көреміз. Бұдан басқа, «Дозак»,

«Жұмақ», «Намаз» атты өлеңдерінде де Құран Кәрімді шала біле тұра, соны басқаға үйретуге тырысқан сауатсыздарды, өзін өтірік дін жолындамын дейтіндерді қатты сынады. Ақынның дінді дұрыс ұстамаған жандарды сынауы – оның атеист болуға ұмтылғанынан емес, оның қара қазақтың көзін арбаған сауатсыздықтан, үлкен катеден құтқаруға ұмтылғаны деп түсінеміз. Жолбарыстай Сұлтанмахмұтқа XX ғасырдың 50-60 жылдары «атеист» деген өтірік жала жабылуы және сол жалаға сеніп келе жатқан талай адамның іс-әрекеті жаныңды жегідей жеп, намысыңды таптағаны сонша ұяттан кірер тесік таппайсын.

Медресе тәртібін көріп, жүйелі білім алған жазушы Сұлтанмахметтің жүрегін бұлардан басқа тағы бір нәрсе қинайды. Ол – Харитонов деген орыстың қасиетті Құран Кәрімді бұзылған, қате түрінде бастырғаны. Бұл туралы публицист ақын 1914 жылы «Айқап» журналында жарық көрген «Құран бұзған» атты мақаласында: «Қазан шаһарында көп жылдан бері матбуға ұстап, мұсылманша кітап, Құран бастыру ісін дүрілдетіп, мұсылмандардан мақтау алып тұрған Харитонов деген орыстың 1913 жылғы бастырған Құрандары бұзылып шыққан. Бұзғанда да біртүрлі «басын қол, қолын аяқ, мұрнын көз қылып, сындырып, киратып» дегендей, емін-еркін адам аярлық дәрежеде бұзған. Бұзылған Құрандарда «дұрыстығын қарадым» деп қойылған бір хазіреттің қолы бар. Хазірет өнінде қарады ма, түсінде қарады ма, жоқ хазіретке сырттан жапқан жала ма, ол арасы анық емес».[4] – деп дабыл қағады. Ары қарай жалғастырсақ: «...бұзық Құраны бар күрделі кітапханалар һәм басқа бірлі-жарым алғандар да Харитоновтың өзіне қайтарып жатыр. Бұл қайтарып жатқан – ноғайлар. Біздің қазақтан Құранның бұзықтығын білді, иә қайтарды деген әлі біреуді естігенім жоқ. Біздің қазаққа тек сызуы бар текшелеген қағаз болса, Құран бола кеткені ме, әлде таралмады ма? Таралса да, тазасын айырушы жоқ па деп ойлаймын».[4] – деп халықтың Қасиетті Құранға үстіртін қарап, маңызын түсінбегендерді сынап, діни сауаттың дұрыс болмағанына, діннің қате тарағанына өз ренішін білдірген. Сұлтанмахмұт діннің жолын жете білген, Құранды ұққан терең білімді тұлға десек асыра сілтеп айтпағанымыз болар...

Елім, жерім деп жүрегі соққан Сұлтанмахмұт халық ішінде болып жатқан әлеуметтік тұрақсыздықтарды, бытыранқылық пен алдап-арбауды көріп, сол қиыншылықтармен арпалысып, шындық іздеген алты алаштың жолбарысы болған. Бала кезінен басына тағдырдың дайындаған талай қиындықтарын, тауқыметін

көрсө де, жас баланың жүрегіндегі білім мен ғылымға деген ессіз құмары алға жетелеп, өз тағдырын өз қолына алуы, адалдық пен білім жолындағы түйген ойларын, ел мұңын ерте түсініп жырлаған талай еңбектерінен көре аламыз. Яғни, тағдыры мен өмір жолы еңбектерінде өрілген азамат екенін байқаймыз. Жоғарыда айтып өткендей, Сұлтанмахмұт алғашқы сауатын әкесі ашып, ары қарай білімін молдалардан алады. XIX ғасырда молдалардан білім алып, дін жолын жалғастырып, «қари» атану барлық жас жігіттердің арманы болған. Бұл туралы Ұлы Абайдың мұраларын насихаттаған Жүсіпбек Аймауытов жоғарыдағы мақаласында: «Қандай бейнет шексе де, жолында қандай бөгет тұрса да, беттеген мақсатына жетпей тынбайтын Махмұтта мінез бар. Махмұт тақуа болады. Тұла бойы тұнған тұмар, мойнында – тәспі, дұғалақ, аузында – зікір, күн шықпай оқығаны – намаз, заулатқаны – «жасын», ол дәретсіз жер баспайды; «қари болам» деп Құранның он үш парасына дейін жаттап алады, сырлас жолдастарына: «күллі денем зікір айтқандай болады» деп жүреді», [1] – деген сөздерден жас жігіт Сұлтанмахмұттың да «қари» болу арманы болғанын аңғарамыз. Бұл арманы орындалмаса да, болашақта тақуа болды, аузынан және шығармаларынан дінді ысырып тастамады, елі үшін ерең еңбек етті. Махмұт ақын ислам дінінің шарттарын жоғары деңгейде білгені, сонымен қатар ислам дінін, «Құдайды» өзінің еңбектерінде көптеген қырынан өрнектеуге тырысқаны анық. Ақынның «Айтыс» (Қала ақыны мен дала ақынының айтысқаны) дастанында қазақ халқының діні туралы:

*Ислам деп қазағымның айтсам дінін,
Дос тұрсын, дұшпан таппас оның мінін.
Негізі ақылменен сонша үйлесер,
Мін іздеп қозғай алмас ешкім тілін.
Мақсаты: адам ұлын бақты қылмақ,
Дінімнің байқасаңыз ішкі сырын:
Бұйырған пенделерге әділ бол деп,
Әділдік бақыт үшін жалғыз жол деп;
Қажы менен жұманы парыз қылған,
Жиылып бір ынтымақ қылған оң деп.
Зекет бер, нашарларға көзің сал деп,
Ғылымды қайдан болса сонан ал деп.
Ешкімге өзің тиме, біреу тисе,*

Өзіңді қорғау үшін қарсы бар деп, [2, 186 б.] – деп жазған.

Үзіндіден қазақ ұлтының ислам дінін ұстанатындығын, діннің мінсіз екендігін аңғаруға болады. Ислам діні – орасан зор өркениеттің көзі,

жақсылыққа шақыру, жамандықтан безу, ынтымақтықта, бірлікте тұру сияқты адамгершілік құндылықтарды насихаттау – діннің айнасы. Дастан үзіндісінде дін мінсіз, діннің қағидаларын ұстаған адамның басына бақ қонады, Алланың алдындағы пенделер өз парыздарын орындап, өзгеге жамандық ойламай, жетімді жылатпай, аманатқа қиянат жасамай әділ жолда жүріп, үлкеннің батасын, ата-ананың разылығын, жарлыға жәрдем, зекет беріп, ғылым іздеп адалдық жолына түскен үлгілі тұлғаның бейнесін анық түрде көрсетеді.

Жоқшылықпен, ауруымен арпалысқан азғандай қайталанбас ғұмырында артына тозбайтын, өзектілігін жоғалтпайтын мұра қалдырды. Махмұттың қаламынан әртүрлі жанрдағы талай туындылар жарық көрді, тек қана өлеңмен шектеліп қана қалмады. Ол жұлдыздай жарқ еткен аз ғұмырында ақын да, жазушы да, публицист те, педагог-зерттеуші де болды. Еңбектерінен байқалатыны Сұлтанмахмұт Торайғыров әрқашан бірінші орынға адалдықты, әділеттілікті, адамдықты қойып, халықты сол жақсылықтарға үндейді, меңзеген затын тура айтады. Өздеріңіз білетіндей, бұндай қасиеттер тек Алланы ақылмен таныған адамдарға тән. Қалың бұқара Махмұттың шығармаларын жақсы көріп, мұқият оқығандығы осы себептерге байланысты шығар. Ақынның «Өмірімнің уәдесі» атты өлеңіндегі:

*Оллаһи! Аит етемін алла атымен,
Орыс тілін білемін һәм хатымен,
История, география пәнді білмей,*

Оллаһи, тірі болып жүрмесін мен, [3, 100 б.] – деген үзіндісіне мән берсек, уәдесін Құдай атымен бастайды. Жаратушы ие адам баласын көркем бейнеде жаратты, осындай жаратылыс иесі дұрыс жолмен жүріп, Жаратушысына құлшылық етуі парыз екендігі баршамызға белгілі. Бірақ тек құлшылық ету жеткіліксіз, адам баласы Құдайдың бұйырған жақсы амалдарын орындап, көркем мінездерін серік етуі тиіс. Міне, адам бойынан табылу керек жақсы қасиеттің бірі – уәдеге берік болу. Құран Кәрімде, «Исра» сүресі, 34-аятта: «Сертті орындандар. Сөз жок, уәде сұралады», – делінеді. Сұлтанмахмұт бабамыз өзіне берген уәдесін екі еселеп бұлжытпай орындады деп айтқанымыз қате болмас. Бұның себебі, ақын ешбір кедергіге мойын ұсынбай, кеудесін түсірмей алған ілім-білімімен елмен бөлісіп, «толған айдай балқып туып» халқына қызмет етуі, «қараңғы қазақ көгіне өрмелеп шығып күн болу» деген тың мақсаттары орындалды.

Тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйініне келетін болсақ, жан-жақты білім мен таланттың иесі Сұлтанмахмұттың шығармашылығында «дін» мен «Құдай» мәселесі ауқымды орын алады. Аузынан да, шығармашылығынан да адалдық, адамдық жолын тастамаған ақын жарқ етіп зулап өткен аз ғана ғұмырында көп еңбек етіп, артына шығармашылық шабытқа толы қазына тастап, қазақтан шыққан белгілі публицистердің, жазушы, ақындардың алдыңғы қатарында болып заманының өзекті мәселелерін ашық көтерген тұлға. Қазақ әдебиетінің қасиетті төрінен жазушы және ақын ретінде өзіне лайықты орынды алады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Аймауытов Ж. Сұлтанмахмұт Торайғырұлы / Аңыз адам. – 2013, №6

2 Торайғыров С. Сарыарқаның жаңбыры: Өлеңдер мен дастандар / Құрастырған Е.Дүйсенбайұлы. – Алматы: Раритет, 2007. – 208 бет.

3 Торайғыров С. Екі томдық шығармалар жинағы: 1 том. – Алматы: Ғылым, 1993. – 278 бет.

Торайғыров С. Құран бұзған / Айқап – 1913. №21.

XX ҒАСЫРДАҒЫ ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІНДЕГІ ӘЙЕЛДЕР БЕЙНЕСІ

КОКБАС Ж.

филология магистрі, М. Қозыбаев атындағы СҚУ, Петропавл қ.
МАМАТКУЛОВА П. Н.
студент, 4 курс, М. Қозыбаев атындағы СҚУ, Петропавл қ.

Қазақ әдебиеті әлемге көптеген әйел образдарын берді - шыншыл, жанды және әрқашан көп қырлы. Бір ғана «Абай жолында» Мұхтар Әуезов ең әдемі әйел бейнелерінің тұтас бір галереясы ұсынады, оның сүйкімділігіне бой алдырмау мүмкін емес - Абайдың анасы Ұлжан, әжесі Зере, алғашқы махаббат Тоғжан, Әйгерім және Салтанат. Бұл жөнінде Әуезхан Қодар былай дейді:

«Қазақ әйелімаңызды шешімдерді қабылдауға атсалысып, көлеңкеде шеберлік танытқан. Қазақ әйелі қарапайым тоярлықтай өлтірген ежелгі гректер сияқты ұлттар арасында дауласпаған сұлу Елена туралы. Оның сүйкімділігіне тарихшылар қатты күмән келтіреді».

Иә, өркениет қашанда маманданған. Оның ішінде көшпелілер өркениеті. Қазақ әйелдері бала туып, өсіріп қана қойған жоқ. Өнермен де айналысқан. «Шашқа арналған, алтын-күміс табақтардан жасалған белдіктер, кимешек пен камзолдар - біздің сұлу да дана әйелдеріміздің алақан жылуын сақтап қалды емес пе? Өнерге бейжай қарамайтын адам ерте ме, кеш пе, іштей еркін болады».

С. Торайғыров әдебиетке бет бұрған жылдары қазақ көркем әдебиеті қалыптасу кезеңінде еді. 20 ғасырдың басында ғана мерзімдік басылымдардың дамуымен қазақ халқының экономикасы, мәдениеті, этнографиясы туралы мақалалар, очерктер, әңгімелер, фельетондар, хат хабарлар, мақалалар пайда болды. Кейбір жазушылар проза үлкенірек көркем шығармалар жасайды, оларды (кейде жеткілікті сабепсіз) роман деп атайды. Бұл ретте қазақ әйелінің эмансипация мәселесіне ерекше көңіл бөлінеді.

Торайғыров «Айқап» журналының редакциясымен бірлесе отырып, оның беттерінде сан алуан материалдарды: жер-жерден хаттар, қазақ әдебиеті туралы теориялық мақалалар, көркем очерктер мен ауыл өмірінен күнделікті очерктерді жариялайды.

1913 жылғы «Мен қалайша ақыл-ойымды жоғалтып алдым» очеркінде жазушы өзі куә болған қатыгез әділетсіздік оқиғасы туралы ашуланып, жас жесір әйелді әкесінің інісі саңырау-мылқауға күштеп күйеуге бергені туралы ашуланып жазады. Ол басқа да бірқатар мақалаларында, жазбаларында және хат-хабарларында қазақ балаларын оқытудың қажеттілігі туралы «Қазақтар арасында оқу-ағарту ісін таратудың жолдары қандай?», кітаптар шығару туралы «Қазақ тіліндегі поэзия кітаптары туралы».

Әсіресе, С. Торайғыровтың «Социализм» мақаласын ерекше атап өтуге болады. Өкінішке орай, оның негізгі бөлігі сақталмаған. Бізге жеткен бірінші бөлімінде ол тәлім-тәрбиелік идеяларды дамытады, қазақтар әлемдік мәдениеттің жетістіктерімен тез танысып, адамзат дамуының көп ғасырлық тәжірибесінен сабақ алады деген үмітін білдіреді. Адам баласының ауыр күн көрістен құтылып бақытты болуына себеп болады-ау деген нұсқаларын келтірген. Сол кездегі қазақ халқының көрген күнінің қиындығы мен ауыртпашылығын көрсетеді: неше миллион жас жігіттер мүшелерінен айрылып кем болуына, неше миллион адам кеуделерінің тау-тау болып үйіліп, қара құспен қасқырға жем болуына, көрі ата-ана баласынан айрылып, жәрдемсіз жас келіншек, жас балалар панасынан айрылып көз жастарының сел болуына:

Неше қыршын жастардың,
 Кеудесінен оқ өтіп,
 Ауыздарынан қан кетіп,
 Ішіне тартылып көздері,
 Ыңырану болып сөздері,
 Шытынап көкшіл көздері,
 Елестеп көзіне арманы,
 Жетем деп ойға алғаны,
 Елдегі қатын-баланың,
 Әке-шеше, ағаның,
 Көрмей жылап қалғаны.[1, 1 б.]

Жазушының тынымсыз көркемдік ізденістерінің нәтижесі – өзі роман деп атаған «Қамар-сұлу» сияқты елеулі шығармасы. Бұл оның прозадағы ірі көркем шығарманы жасауға алғашқы талпынысы болды. Лирик С.Торайғыров өз талантының табиғаты бойынша кейіпкерлерге мінездеме бергенде сюжеттік дамудың ең өткір, шиеленіскен тұстарында поэтикалық формаға ауысады. Бұл орайда ол дастан дәстүріне сүйенеді – өлеңдегі және прозадағы шығыс романына тұрарлық бейнені сипаттайды:

Жіңішке сымға тартқан өні қандай.
 Балауыз балбыраған тәні қандай.
 Ақыл, ой, мінез, көрік түгел келіп,
 Толықсып толып тұрған сәні қандай.
 Еріткен іші-бауырынды көзі қандай,
 Бал тамған майда бұлбұл сөзі қандай.
 Жүп-жұмсақ, бып-биязы ішке кіріп,
 Жайтандап жан күйдірген көзі қандай!
 Күлгенде көзінді алып кірсіз тісі,
 Қайнамас оны көріп кімнің іші?
 Алмас қылыш жүзіндей аударылған,
 Сүйгізіп көлеңкесі әрбір ісі [2, 7 б.].

Жас батыр қыздың әкесі Омар үлкен құрметке бөленген байсалды кісі. Балаларының тәрбиесімен айналысады. Қамар исламды сауатты, ал үлкен ағасы Хасен қалада, орыс гимназиясында оқиды. Қамардың жақын туыстары – Қожа Қалтан мен Би Оспан да ауылдағы беделді адамдар. Оның жасырын және ашық жанкүйерлері оған деген сүйіспеншіліктерін ашық айтуға батылы бармайды, олар оның тікелей мінезінен және қорқынышты туыстарының қаһарынан корқады.

Қамардың сүйіспеншілігіне бір ғана шабандоз Ахмет лайық. Ол өзінің қатарластарынан қай жағынан да асып түседі: «Ахмет өзінің ақылдылығы мен еңбекқорлығымен қатар барыстай батыр, сұңқардай сымбатты, атақты ақындай дарынды болды. Үлкен жиындарда, той-думандарда, айтыстарда және жай ғана әзіл-қалжың әңгімелерде шешендігі мен тапқырлығы жағынан онымен ешкім теңесе алмас еді...».

Бірақ Ахмет кедей, бұл жағдай батырлардың бақытқа жету жолындағы алынбайтын кедергіге айналады. Романның негізгі тартысы осылай басталады. Ахмет көп ойланып, ақыры Қамарға махаббатын мойындауды ұйғарады. Ол оған өлеңмен хат жазады, ал олардың арасында жанды хат басталады. Есті Қамар байғұс Ахметтің оның құнын өтей алмайтынын түсінеді.

Ахметтің жауап хаты басқалардың қолына түсіп, көп ұзамай Ахметтің Қамармен байланысы туралы лас өсек ауылға тарайды. Содан кейін Қамардың басына жаңа бақытсыздық түседі. Ол Нұрым деген бай қартқа күштеп күйеуге шығады. Содан кейін кейіпкердің жан дүниесінде наразылық туады. Ол озбырлыққа, зорлық-зомбылыққа, адамдық ар-намысты қорлауға шыдамайды. Ескі әдет-ғұрыптарға қарсы тұрып, ашулы монологтарда бұйрықтардың адамгершілікке жатпайтынын және оны бақытсыздық пен өлімге ұшырататын адамдардың моральдық мәні жоқтығын айыптайды.

Расында да, басына түскен сынаққа төтеп бере алмаған Қамар жазылмас дертке шалдығып, дүниеден өтеді. Оның өліміне есеңгіреп, кек алуға шөлдеген Ахмет Нұрымға пышақ алып жүгіреді де өледі. Бұл романның соңы қайғылы аяқталады.

Сонымен, «Қамар сұлуда» қазақ қоғамының өміріндегі ең өзекті мәселелердің бірі – әйелдердің әлсіз ұстанымы өте өткір қойылған. Романның лирикалық табиғаты, ондағы прозалық және поэтикалық сөздің үйлесуі жазушыға кейіпкердің эмоционалды драмасын терең ашуға, оның қиын, азапты басынан кешкен барлық ауырлығы мен қарқындылығын көрсетуге мүмкіндік берді.

С. Торайғыров феодалдық-патриархалық қоғамның адамгершілікке жат тәртіптерін, қатыгез әдет-ғұрыптары мен моральдарын зор күшпен әшкерелейді. Болыс басшысы Нұрым, Би Оспан, Қожа Қалтан – бәрі романда жауыздық пен зұлым күштің бейнесі, намыс пен ар-ождансыз адамдар ретінде көрінеді. Жазушы Қамарға қарсы тұруға батылы бармаған ауылдың өзге тұрғындарын да, қызын қорғамаған әкесі туралы да айыптайды.

Үлкен жанашырлықпен ол әрқашан дәйекті болмаса да, бақытты болу құқығын қорғайтын басты кейіпкерлердің бейнесін салады.

С. Торайғыров өзінің жаңашыл еңбегімен қазақ әдебиетіндегі негізгі проза жанрларының одан әрі дамуына жол ашты. Өзінің демократиялық, негізгі ұмтылысы реалистік С. Торайғыров шығармашылығының тұтастай ағанда сөзсіз прогрессивті маңызы болды. Оның заман шындығын, кедей еңбекшілердің ауыр халін шынайы бейнелеуі, халыққа жаулық танытқан дінбасылар мен феодалдарды аяусыз әшкерелеу, туған халқының ағарту жолындағы тынымсыз күресі – оның шығармашылығының түйіні еді.

Жазушының шығармашылық жолы оңай да, төте де болған жоқ. С.Торайғыров қазақ даласында болып жатқан орасан зор әлеуметтік өзгерістердің мәнін бірден түсіне алмады. Дегенмен, оның халқына деген тынымсыз жалынды махаббаты жазушының идеялық күйзелістен шығуына көмектесті.

Сұлтан Махмұт Торайғыров ұлттық әдебиетке қосқан үлесі өте зор. Ол қазақ лирикасын ойлармен қанықтырып, оның экспрессивтік мүмкіндіктерін кеңейте отырып, жаңа, жоғары деңгейге көтере білді. Оның «Адасқан өмір» және «Кедей» поэмалары қазақ поэзиясының танылған жауһарлары. Ақырында, оның «Қамар ару» атты жаңашыл шығармасы қазақ әдебиеті үшін жаңа сала – үлкен прозалық форманың батыл ізденісі болды.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 С.Торайғыров «Социализм» мақаласы. <https://bilim-all.kz/article/9126-Sotsializm>
- 2 С.Торайғыров (2012ж) Қамар сұлу, Олжас кітапханасы, Баспа үйі, 7бет
- 3 Дореволюционная казахская литература. /Под ред. И.Т. Дюсенбаева;
- 4 Ин-т литературы и искусства им. М. О. Ауэзова.- Алма-Ата: Наука, 1979.- 236с. - 260с.

ОРЫС ТІЛДІ МЕКТЕПТЕРДЕ ҚАЗАҚ ТІЛІ ПӘНІН ОҚЫТУДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ СӨЙЛЕУ ТЕХНИКАСЫН ДАМУ

ҚУАНДЫҚ Н. М., ЖАКУПОВА С. Қ.

қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімдері, №6 лицей-мектебі, Екібастұз к.

Қазіргі таңда орыс тілді мектептерде қазақ тілі пәнін оқытудың өзектілігі арта түсуде. Себебі қазақ тілін білу, өмірде қолдану – болашақтағы табысты өмірдің кілті. Орыс тілді мектептердегі қазақ тілінің оқытылуымен қатар бірнеше мәселеге тап боламыз – оқу бағдарламалары, оқулықтар, сөздіктер. Көбінесе оқыту күрделі грамматикалық материалды меңгеруге негізделген. Мектепте оқушы өз ана тілінің грамматика негіздерін меңгеруде қиналады, ал қазақ тілі сабағында қазақ тілінің күрделі ережелерін жаттау талап етіледі. Сондықтан білім алушылардың сөйлеу дағдыларын білмеуі, өмірлік жағдайларда қазақ тілін қолданбауынан мәселелер туындап отыр. Осыған орай мектептегі қазақ тіліне қойылатын талаптарға мектеп оқушыларының ауызша және жазбаша сөйлеу мәдениетіне, түрлі сөйлеу жағдаяттарында тілді қолдану ережелері мен әдіс-тәсілдеріне байланысты тек лингвистикалық ғана емес, сөйлеу техникасын дамыту жатады [1].

Қазақ тілін оқыту коррекциялық-практикалық бағытта жүреді және ол оқытылатын пәннің мазмұны мен құрылымымен анықталады. Бағдарламаның коррекциялық бағыты ең алдымен оқушының сөйлеуін дамытуда көрінеді, өйткені қазақ тілі сабағының негізгі мақсаты оқушылардың танымдық процестерін түзету және мектептен шыққаннан кейін бейімделуін жеңілдету үшін сөйлеуді қарым-қатынас құралы ретінде қалыптастыру болып табылады.

Қазақ тілі сабағында сөздік қорының жұтандығы, грамматикалық негіздерді дұрыс қолданбау байқалады. Бағдарлама барлық кезеңдерінде оқушылардың іс-әрекеттің барлық түрлеріндегі кемшіліктерін ескере отырып, дайындық кезеңіне ерекше мән береді. Бұл кезеңде өтілген материалдағы кемшіліктерді түзету және жаңа материалдарды игеруге дайындық жұмыстары жүргізіледі. Қазақ және орыс тілдерінің фонетикалық жүйелерін салыстырсаңыз, қазақ тілінде орыс тілінде жоқ дыбыстардың бар екенін аңғару қиын емес. Сондай-ақ бұл тілдерде акустикалық-артикуляциялық көрсеткіштері бойынша ішінара сәйкес келетін және графикалық бейнеленуі жағынан толығымен сәйкес келетін дыбыстар бар [2].

Орыс тілді білім алушылардың деңгейлеріне тоқталар болсам:

1-деңгей - әңгімелесу және күнделікті сөйлеу, достармен, отбасымен, жұмыстағы әріптестермен және көршілермен қарым-қатынас жасау кезінде коммуникативті дағдыларды дамыту. Бұл материалды меңгеру үшін 300–500 сөзден тұратын лексикалық көлемді меңгеру жеткілікті, артық емес.

2-деңгей – әңгімелесу және кәсіби сөйлеу. Күнделікті сөйлеуді меңгерген адам өзінің кәсіби құзыреті шегінде жаңа лексикаға көшеді. Көптеген мамандықтар кәсіби 50-100 сөзді қажет етеді. Екінші деңгейді сәтті өткеннен кейін қазақ тілінің білім алушысы минимум 400–500 сөзбен жұмыс істей алады.

3-деңгей – әңгімелесу және іскерлік сөйлеу, анағұрлым жоғары деңгей. Бұл оқу кезеңінің құзыретіне келесі тәртіптегі құжаттаманы дайындау кіреді: бұйрықтар, жұмыс уақыты бойынша нұсқаулықтар, әртүрлі үлгідегі шарттар. Дегенмен, бұл жағдайда оқытуға сараланған көзқарас қажет.

4-деңгей – әңгімелесу және көркем сөйлеу, қазақ тілін меңгерудің ең қиын деңгейі. Егер қазақ тілін оқитындардың жалпы санының 3–5 пайызы төртінші деңгейді меңгерсе, бұл өте жоғары көрсеткіш болмақ. Бұл деңгей қазақ тілінде оқу үшін қажет, мысалы, «Абай жолы» романын немесе «Егемен Қазақстан» газетін.

Орыс тілді мектептерде қазақ тілін оқытудың бейімделген грамматикасы сәтті қолданылуда. Бүгінгі таңда оқу үрдісінің даму қарқыны көп жағдайда қолданылатын инновациялық технологияларға ғана емес, сонымен қатар оқу-тәрбие жұмысын сауатты ұйымдастыруға, оқытудың тиімді білікті әдістеріне және оқуға қолайлы жағдай жасауға байланысты [3].

Педагогикалық шығармашылық, шеберлік бекерден-бекер пайда болмайды – бұл үлкен еңбек, тәжірибе жинақтау. Тіл мұғалімі кез келген тілдің өзіндік тілдік құрылымы мен жүйесі, өзіндік рефлексия образы болатынын есте сақтауы керек. Тілді оқыту да, үйрену де көп қырлы жұмыс, тіл мұғалімдері үшін ізденіс пен инновацияның кең ауқымы бар. Сөйлеу техникасын дамыту – жалпы білім беретін мектептегі қазақ тілі мен әдебиеті сабақтарының басты міндеті, сондықтан бұл бағытта тұрақты және жүйелі жұмыс қажет. Өздеріңіз білетіндей, сөйлеу әрекетінің түрлері ауызша және жазбаша сөйлеу болып табылады. Сөйлеу – адамның ең күрделі іс-әрекеті, ол бақылау, ойлау, қиялдау, сондай-ақ тыңдау және есту қабілетін қамтитын шығармашылық әрекет. Ең алдымен, балаларды ауызша ойлауға, сөйлеу шығармашылығына, сонымен қатар басқа адамдардың сөзін қабылдауға үйрету керек [4].

Қазақ тілін оқытқанда оқушылардың сөйлеу тілін дамыту бірінші орында. Сөйлеу әрекетінің төрт түрін дамыту арқылы балалар ересек өмірге бейімделуге көмектесетін коммуникативті дағдыларды дамытады. Сабақта тыңдалым, айтылым, оқылым және жазылым кезеңдерінде әртүрлі оқыту стратегияларын қолдануға болады.

Тіл мұғалімдерінің күнделікті міндеті – қазақ тілі мен әдебиетіне деген қызығушылық пен сүйіспеншілікті ояту. Белсенді, шығармашылықпен оқыту дегеніміз – оқушылардың санасы мен сезіміне әсер ететін көрнекі құралдар мен ойын-сауық элементтерін сабақта пайдалану.

Қазақ тілі мен әдебиеті сабақтарына оқушылардың оқуға, талқылауға, өз бетінше оқуына арналған әдеби шығарма мәтінімен жұмыс жүргізіледі. Қазақ тілі мен әдебиеті сабақтарында басты назар мәтінге аударылуы керек. Сабақ оқушының рухани дамуына ықпал ететін, оқушының рухани дамуына сәйкес келетін, оқушының жас ерекшеліктеріне сәйкес келетін, сонымен бірге интеллектуалдық және эмоционалдық жаңа нәрсені қамтитын, орфографиялық мазмұны бай, қызықты мәтінге негізделген болуы тиіс.

Қазақ тілі сабағында оқушылардың сөйлеуін дамыту сөйлеу әрекетінің барлық түрлерін (сөйлеу, тыңдау, оқу, жазу) жетілдіруді көздейді.

Сөйлеу әрекетін дамыту жұмыстары мәнерлеп оқу дағдыларын қалыптастыруды қамтиды. Мәнерлеп оқу сабақтары алдында және оқушылардың сөйлеуді есту қабілетін дамыту жұмыстарымен бірге жүреді. Әрбір мәтіннің біркелкі және түсініксіз оқылмауын қамтамасыз ету өте маңызды.

Мен де өз жұмысымда ойын технологияларын, оқушыға бағытталған және саралап оқытуды қолданамын. Менің жұмысыма келесі жұмыс түрлері кіреді:

1. Көрнекілікпен жұмыс. Әдетте, визуалды қолдау ретінде суреттер мен фотосуреттер пайдаланылады. Сонымен қатар презентацияның көмегімен оқуға түсінікті, жеңіл мәліметтер пайдаланамын. Көрнекі тірекпен жұмыс түрлері: а) ауызша диалог; б) ауызша әңгіме; в) жазбаша әңгіме.

2. Тілдік ойындар:

- «Сөзді орнына қой»
- «Мәтінді жинақта»
- «Әңгімені басынан жалғастыр...»
- «Үшінші артықты тап»
- «ұқсас сөздермен алмастыр» және т.б

«Шылау әдісі» - жаңылтпаштарды және жұмбақтарды қолдану[5].

Көрнекі дәлелдермен жұмыс – Мәтінді фотосуреттермен сәйкестендіру.

3. Сонымен қатар шығармашылық тапсырмалар ұйымдастырамын. Мысалы, үйде әр түрлі тақырыпқа байланысты сурет салып, мектепте салған суретін жан-жақты қазақ тілінде қорғап шығу. Ережелерді есте сақтау мақсатында тірек-сызба түрінде дайындауды тапсырамын. Нәтижесінде дайындап келген ережеге негізделген тірек-сызбаны тақтада түсіндіріп береді. Бұл оқушының есте сақтау және сөйлеу техникасын одан әрі жетілдіре түседі.

Жұмыс түрі – топтық, жұптық, жеке. Оқушылардың қазақ тілі мен әдебиеті сабақтарында кездесетін жаңа сөздер қазақ тілі сабағында жаттығуларға енгізілгенде ғана оқушылардың белсенді сөздік қорына берік орын алады.

Қазақ тілінде ауызекі сөйлеуді өте төмен деңгейде меңгерген оқушылардың тіл үйренуге деген ынтасын арттыру үшін жұмыстың әртүрлі формалары мен әдістерін қолдану қажет:

1. Оқытудың бастапқы және ортаңғы кезеңінде ойындар мен жағдаяттық әңгімелерді қолданыңыз. Сабақтағы рөлдік ойынның түрлері әртүрлі: бастауыш мектепте бұл ертегі мазмұны бар сюжетті рөлдік ойын, орта және жоғары мектеп жасындағылар үшін шығармашылық мазмұндағы сюжетті рөлдік ойындар.

2. Қазақ тіліндегі фильмдерді көру, кейін қайталап әңгімелеу, талқылау.

3. Өлеңдерді жатқа мәнерлеп оқу.

4. Суретшілер, мүсіншілер, композиторлар шығармашылығымен таныстыру, т.б.

Сөйлеу техникасын дамытуда ойын технологиясының маңызы зор екенін ұмытпаған жөн:

1) Сюжетті ойындардың алдында «заттық» ойындар ойналады. Білім алушы бъектілермен сөйлеуі-ойын әрекеттерінің негізін құрайды, ойын-коммуникацияға көшу үшін жағдай жасайды, онда оқушылар белгілі бір рөлдерді алады.

2) Оқушының бір нәрсені сипаттау, түсініктеме беру, түсіндіру, айту, көрсету немесе істеу қажеттілігімен бетпе-бет келетін рөлдік ойындар қарым-қатынастың тиімділігіне ықпал етеді.

Оқушылардың жан-жақты өмірлік жағдаяттарда қазақ тілінде қарым-қатынас жасау қабілетін қамтамасыз ету, олардың жақсы сөйлеу дағдыларын қалыптастыру жұмыстары қазақ тілі теориясын

оқытумен ажырамас байланыста жүргізілуі керек. Қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің оқу бағдарламасында айқын көрсетілген бұл талап жүйелілік пен сабақтастық қағидаларын сақтауға негізделген[6].

Қорыта келе, оқушылардың сөйлеуі олардың ой-өрісін дамытып, білімдерін кеңейтумен бірлікте дамиды. Сондықтан да қазақ тілін жаңартылған мазмұнды пайдалана отырып, ойдағыдай оқытудың қажетті шарты – оқуды оқушылардың өмір тәжірибесімен, тікелей айналасынан көргендерімен, үлкендердің әңгімесінен немесе теледидардан естігендерімен, кітаптан алған білімдерімен байланыстыру. Оқушыларға әртүрлі дереккөздерден алынған нақты білімдерді пайдалануға ынталандыратын тапсырмаларды ұсынған жөн деп ойлаймын. Осындай сабақтардың арқасында оқушыда негізгі нәрсені бөліп көрсету қабілеті қалыптасады; мәтінді түсіндіруге үйренеді; ақпараттың мазмұнына рефлексия жасайды; сабақта тәрбие жұмысын ұйымдастыруды үйренеді; өзінің және сыныптастарының іс-әрекетін бағалайды; оқулықпен және қосымша әдебиеттермен жұмыс істеуді үйренеді; ұсынылған ақпаратқа шығармашылық көзқарасын қалыптастырады;

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Интерференция в русской речи казахов. Алма-Ата: Наука, 1988. 128 с.

2 Функционалдық сауаттылық: төменгі сынып оқушыларының тыңдалым және айтылым дағдыларын дамыту = Функциональная грамотность: развитие навыков слушания и говорения у младших школьников. Л.В.Журва,Н.В.Котова, А.Д.Мусина.- Астана: ДББҰ «Назарбаев Зияткерлік мектептері» Педагогикалық шеберлік орталығы,2017.84б.

3 Көпжасарова Т.М.,Утешова К.Г. Мәтінмен жұмыстың тиімді тәсілдері: әдістемелік нұсқаулық. –Астана: «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ Педагогикалық шеберлік орталығы, 2016.-60б.

4 Басова Е. А. Формирование у подростков функциональной грамотности в сфере коммуникации. Санкт-Петербург, 2012г.

5 Оқу-әдістемелік құрал:Тілдік төрт дағды бойынша белсенді оқыту тапсырмалары. ISBN978-601-7239-83-1.

Секция 10

Павлодар Ертіс өңірінің мәдени және рухани құндылықтары
Культурные и духовные ценности
Павлодарского Прииртышья

**МУЗЕЙ ЖАСТАРДЫ МӘДЕНИ ЖӘНЕ РУХАНИ
ҚҰНДЫЛЫҚТАРҒА БАҒЫТТАУ ҚҰРАЛЫ РЕТİNДЕ**

АУБАКИРОВА С. С.

Торайғыров университеті, Павлодар қ.

ТУРЛЫБЕКОВА М. Т.

магистрант, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

Мәдениет – тарихи дамудың заңдылығы. Ол ұрпақтардың динамикалық және кейінгі ауысуында жүзеге асырылады. Әр ұрпақтың өзіндік ерекше құндылықтары мен рухани аспектісі, өмірлік тәжірибесі және дәуір оқиғаларына қатынасы бар. Ол дамудың жеткілікті деңгейін игереді және осы негізде алға жылжуға ықпал ететін өзгерістердің бастамашысы болады. Ұрпақтардың өзара іс-қимылының осы екі жағы — мәдени мұраны дамыту және жаңашылдық-мәдениеттің тарихи дамуының негізін құрайды. Мәдениет адамның бірлігін айқындайтын жалпыға міндетті заң болып табылады. Ұрпақтардың мәдениет тарихындағы рөлі мәселелері өз еңбектерін көптеген зерттеушілерге арнады. Шетелдік әлеуметтану мен мәдениеттануда мәдени құндылық проблемаларын С. Айзенштадт, К. Дэвис, М. Вебер, М. Мид, К. Маннгейм, К. Кенистон, Х. Ортега-и-Гассет, А. Тойнби, Л. Фойер, З. Фрейд, Ч. Рейч, Т. Роззак және т. б. қарастырды.

Музей – тарихи-ғылыми ескерткіштерді, өнер туындыларын, мәдени құндылықтарды, мұраларды сақтап, жинақтап, насихаттап ғылыми-танымдық қызмет атқаратын мекеме болып табылады. Музей заттық және рухани құндылықтарды танытуда, ғылыми тұрғыда зерттеп, оның нәтижелерін насихаттауда, осы негізде тәлім-тәрбие беруде маңызды рөл атқарады. Музей ғылымның, білімнің, мәдениеттің қалыптасуына ықпал ететін ғылыми мекеме ретінде өскелең ұрпақтың тәрбиесіне, тарихи сананың қалыптасуына ықпал етеді. Музей алғашында бағалы бұйымдар мен заттар, мәдени жәдігерлерді сақтайтын қазыналық қор ретінде қалыптасты. Музейдің қалыптасуы сана-сезімді оятуға, мәдени-саяси идеяларды (ой-сезімді) насихаттауға көмектесті.

Музей негізгі бағыты тұрғысынан бірнеше топтарға бөлінеді: тарихи музейлер, көркемөнер музейлері, жаратылыстану музейі, техникалық музейлер, кешенді музейлер, мемориалдық музейлер. Музей ісінің негізгі бағыттары – мұражайлық жәдігерлерді жинау, сақтау, қорларды жүйелеу, қайта қалпына келтіру [1, 218 б.].

Мәдени құндылықтар – шығармашылық қызметті іске асыру аясында адам жасаған және эстетика, ғылым, тарих аясында белгілі бір өсер ететін көркем және мүліктік құндылығы бар материалдық және рухани мәдениет туындыларының жиынтығы. Мәдени құндылық термині қоғамның мәдени жетістіктерінің жиынтығы, қоғам үшін маңызы бар және әлеуметтік жадыда сақталатын мәдени және тарихи тәжірибе деп түсініледі. Мәдени құндылық – бұл уақыт пен кеңістіктен тыс өз өзектілігін сақтайтын құндылықтардың тұрақты жиынтығы. Мәдени мұра ұрпақтан-ұрпаққа, дәуірден дәуірге өтеді. Алдыңғы ұрпақтар жасаған материалдық және рухани құндылықтар мәдени-тарихи жадыны сақтау үшін ғана емес, сонымен бірге елдің мәдени және табиғи гендік қорын сақтау үшін де маңызды.

Ғылыми зерттеу жұмысында бірнеше әдістер жиынтығы қолданылды, олар: функционалдық әдіс, бақылау, талдау әдістері қолданылды.

Бүгінгі таңда музей «адамзаттың материалдық және рухани құндылықтарын жинайтын, сақтайтын, зерттейтін және ашатын, ағарту мен білім беру, мәдени және адамгершілік-эстетикалық тәрбие, ұтымды демалыс және адамдарды мәдениет пен әлеуметтік-мәдени шығармашылық әлеміне тарту функцияларын жүзеге асыратын әлеуметтік-мәдени институт» [2, 137 б.]. Павлодар қаласының музейлері өзінің ғылыми-зерттеу және мәдени-ағарту қызметімен өңір мен республиканың мәдени мұрасын сақтауға, дамытуға ықпал етеді.

Әлемдік мәдениетте адамзат жинақтаған және қасиетті түрде сақтаған құндылықтарға жүгіну жеке адамды мәдени-тарихи кеңістікке қосуды көздейді, бұл олардың өзін мәдениеттің субъектісі ретінде тануына негіз жасайды. Бұл жерде жеке адамды қоғам, өркениет шекарасынан мәдениет әлеміне апаратын мұражай ерекше рөл атқарады. Қазіргі уақытта біздің қоғам Қазақстанның болашағы мен жаңа ұрпақтың тағдыры ұлттық мәдениеттің бай мұрасын сақтап, көбейте алатынымызға үлкен дәрежеде байланысты екенін анық түсіне бастады. Сондықтан бүгінгі таңда қоғам мен білім беру

мекемелері музейге - мәдениеттің ең тірі мәнін өткеннен бүгінге өзара ауысуда бейнелейтін адам данышпанының қоймасына жүгінеді.

Павлодар қаласының бай тарихи-мәдени әлеуеті бар. Қаланың тарихи-мәдени мұрасы сәулет және мүсін ескерткіштерінде, «Қаз қонақ» палеонтологиялық табиғи ескерткішінде және Г. Н. Потанин атындағы тарихи-өлкетану музейінде, т.б. музейлерінде жатыр.

Музей - мәдени-тарихи құндылықтарды қалыптастыратын мекемелердің ішіндегі ең маңыздысы, оның үлкен білім беру және тәрбиелік әлеуеті бар болып табылады. «Музей - қоғамды дамыту үшін қызмет ететін, көпшілікке ашық болатын тұрақты орны бар мекеме. Музейлер экспонаттарды сақтайды, зерттейді, адамды оқыту, рухани және материалдық қанықтыру мақсатында көрмелер мен экскурсиялар өткізеді», - деп Халықаралық музейлер Кеңесінің жарғысынан айқындалады

Тәрбие жұмысының жүйесіндегі музейдің міндеті - жеке тұлғаны қалыптастыруда белсенді болу. Музей жастар мен ересектерді біріктіріп, білім беру және тәрбие процесіне жаңа қасиеттер береді. Музей өткенге деген құрмет сезімін қалыптастырады және бұл құрмет отбасылық мұралардан, шағын отбасылық коллекциялардан басталады.

Қазіргі даму кезеңіндегі музей мекемесі жұмысының барлық түрлерінің айрықша ерекшелігі - музей бүгінде 19 ғасырдағыдай жай ғылыми мекеме немесе ғылыми-ағарту мекемесі емес. Бүгінгі таңда музей өз функцияларын мәдениеттің көбеюіне және әртүрлі мәдени қауымдастықтардың өзара әрекеттесуіне ықпал ететін әлеуметтік-мәдени байланыстың белгілі бір механизмі ретінде жүзеге асырады. Кашарская Н. И. «Экскурсиялық жұмыс» оқу құралында музей мекемесінің ерекшелігі әр түрлі жастағы және әлеуметтік топтармен жұмыс істеуге ғана емес, сонымен қатар білім алу процесі адамның тарихтың нақты куәгерлерімен, отандық сирек кездесулермен танысуынан туындаған сенсорлық қабылдау мен эмоционалды тәжірибелермен ынталандырылған кезде аудиторияға әсер етудің әртүрлі тәсілдеріне ие деп жазады [3, 56 б.].

Музейдің білім беру функциясы қоғамның құндылық пен ақпараттық әлеуетке деген жоғары сұранысын растай отырып, ерекше маңыздылық пен құндылыққа, жаңа динамикаға ие болады. Экскурсия музейлердің білім беру және тәрбие қызметінің негізгі түрлерінің бірі болып табылады. Бұл музей экспонаттарына енгізілген ақпаратты игеруге қолайлы жағдай жасайды [4, 98 б.].

Павлодар облыстық тарихи-өлкетану музейі «Қазақстанды зерттеу қоғамының» облыстық бөлімшесі негізінде 1942 жылы құрылған. 1959 жылы оған саяхатшы, Орта Азияны зерттеуші Г. Н. Потанин аты берілді. Музей қоры музей қызметінің ғылыми көрсеткіші және ерекше мақтанышы болып табылады. Музей қорының топтамасы жылдан жылға көбейіп, олардың ғылыми өңдеуі жетілдіруде.

Музей жинақтарының негізін археологиялық, палеонтологиялық, этнографиялық, нумизматикалық, фотосуреттік, құжаттық, жаратылыстану-ғылыми, өндірістік, қару-жарақтар топтамалары құрайды. Дәрістік және экскурсиялық жұмысымен қатар музей республикалық музейлер қорларынан, өз қорынан көрмелер ұйымдастырады. Ғылыми-практикалық конференциялар, халықаралық және аймақтық семинарлар, жыл сайын, өлкетану сабақтары, дәріс-концерттер, шығармашылық кештер ұйымдастырылады. Облыстық тарихи-өлкетану музейі Павлодар Ертіс өңірін зерттеу бойынша археологиялық және этнографиялық экспедициялар жүргізеді.

Музей қызметкерлері қаланың тарихы, колөнер, халық шығармашылығы бойынша тақырыптық экскурсиялар мен дәрістер ұйымдастырады. Музейде қор заттарын да, қордан тыс заттарды да құрайтын шағын ауысымдық көрмелер бар. Экскурсиялар дәстүрлі жұмыс формаларында әдеттегідей монологқа емес, диалогқа негізделген, нәтижесінде жастар пассивті тыңдаушыларға емес, белсенді қатысушыларға айналады. Жыл сайын өтетін «Музейдегі түн» іс-шарасына жас студенттер экскурсияларды ұйымдастыруға және тарихи тұлғалар мен экспонаттардың рөлін орындауға белсенді қатысады. Сонымен бірге облыстың тарихи тұлғаларын танымал ету аясында жастар мен оқушыларға музейлік сабақтар, танымдық сағаттар, тарихи кеш секілді іс-шаралар ұйымдастырылуда.

Музей қоғамның мүшелеріне, жастарға тәрбие беретін ғылыми, мәдени және рухани мекеме болғандықтан, бүгінгі тәуелсіз еліміздің жас ұрпақтарының ұлттық сана сезімінің қалыптасуына, оларды отаншылдық рухта тәрбиелеу үшін ғылыми негізде атқаратын қызметтері зор. Музейдің негізгі жұмысы тарихи-мәдени ескерткіштерді, тарихи оқиғаларды насихаттау, жас ұрпақты адамгершілік пен патриоттық рухта тәрбиелеу. Музейлер өздерінің біріншіліктерімен мәдениеттің ерекше өрісін құрайды, онда рухани құндылықтарды құрудың негізі болып адам іс-әрекетінің заттық нәтижелерімен табиғат объектілері қызмет атқарады. Адамзат

баласының қазіргі таңдағы тарихи қызығушылығы артқан жағдайда музей үлесіне үлкен міндет жүктеліп отыр.

Музейдің тәрбиелік қызметі – студенттердің мәдени және тарихи мұраға құндылық қатынасын қалыптастыру үшін ортасын жасайды. Музей – жастарды тарихи шындыққа бағдарлайтын құбылыс. Музей өзінің ерекше мүмкіндіктеріне байланысты оған өткен тарих білімін бере алады, оны құндылық қатынастар жүйесіне айналдырады. Музейдің білім беру мекемесінен айырмашылығы, ерекше, эстетикалық маңызды, ақпараттық-қаныққан пәндік-кеңістіктік ортада жүреді, онда бала өзінің өткенге қатыстылығын сезінеді. [5, 178 б.]

Қазіргі уақытта музей рухани өмірдің тұрақты факторына, тарихи-мәдени мұраны іріктеу, атрибуциялау, сақтау және көрсету орталығына, тарихи сана мен адамгершілік - эстетикалық мәдениетті қалыптастыру институтына айналды. Қазіргі музей мәдениеттің пайда болу, қалыптасу және даму тарихын зерттеуде, ретроспективті ақпаратты таратуда, білім беру қызметінің мазмұны мен формаларын байытуда ерекше орын алды. Көптеген адамдар үшін бұл еркін, рухани бай ойын-сауықтың ажырамас элементі, өткен және қазіргі сирек кездесулермен байланыс құралы.

Қорытындылай келе, музей қоғам арасында тарихи-мәдени, рухани тұрғыда ажырамас бөлігін алады. Музей тек келушілерге өлке тарихы жайында ақпарат беріп қана қоймай, ағартушылық функциясын да атқаруда. Өскелең жастарға өлке тарихын таныстырумен қатар, ажырамас үлес қосқан ұлы тұлғалардың мұраларын насихаттау аясында көптеген іс-шаралар ұйымдастыруда. Жастардың білімін, ой-өрісін кеңейту мақсатында білім беру мекемелерімен, мектептер, университеттер, колледждермен әріптесуде. Осылайша, музей бүгінде білім берудің маңызды құралдарының бірі ретінде қарастырылады, қосымша білім беру және жастарды мәдени және рухани құндылықтарға бағыттау функцияларын орындайды.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Қазақ мәдениеті. Энциклопедиялық анықтамалық / Бас сарапшы Әшірбек Сығай. – Алматы: Аруна Ltd, 2005. – 656 б.

2 Нагорский Н.В. Музей в духовной жизни общества. – СПб., 2004.

3 Коссова И. М. Культурно-образовательная деятельность музеев. Сборник трудов творческой лаборатории «Музейная педагогика» Кафедры музейного дела. – М., 1997. 119 б.

4 Столяров Б. А. Музейная педагогика. История, теория, практика. – М., 2004. С.211

5 Гнедовский М. Б. Музей и образование: Материалы для обсуждения. – М.: Наука, 1990. – 261 с.

КУЛЬТУРНО-ИСТОРИЧЕСКИЕ ПАМЯТНИКИ И ТУРИСТИЧЕСКИЕ МАРШРУТЫ КАК ИНСТРУМЕНТЫ НАЦИОНАЛЬНОГО БРЕНДА

АУБАКИРОВА С. С.

PhD, асоц. профессор (доцент), Торайгыров университет, г. Павлодар
ЩЕГЛОВА А. Н.

магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар

Продвижение туризма и культурного развития в Республике Казахстан является одним из основных стратегических направлений государственной политики. Для достижения этой цели ключевым инструментом является создание и продвижение национального бренда, основанного на богатом культурном наследии, исторических достопримечательностях, природных красотах, традициях и обычаях страны.

Актуальность этой статьи проявляется не только в контексте растущей мировой индустрии туризма, но и в стремлении Республики Казахстан акцентировать внимание на своем уникальном культурном и историческом наследии для продвижения национального бренда. В современных условиях, когда конкуренция на туристическом рынке становится все более ожесточенной, изучение и использование культурно-исторических памятников и туристических маршрутов как инструментов брендинга становятся критически важными для страны.

В ходе многих исследований выделяется несколько подходов, которые позволяют анализировать процесс формирования имиджа страны. Среди них, наиболее привлекательным представляется брендинговый подход, который переносит понятие «бренда» с товаров и услуг на социокультурный уровень, а само понимание «имиджа государства» сливается с представлением о «бренде государства». Таким образом, бренд страны становится ее главным

активом, который, в соответствии с С. Анхольтом, представляет собой стратегический подход к развитию национального преимущества и определению курса страны на будущее. [1, с.57]

Национальный бренд может быть создан на основе разных идей, таких как талантливый народ, культурное наследие, уникальные достопримечательности, производимый товар, и многое другое. Вне зависимости от того, какая идея будет выбрана, следует помнить о том, что важно целенаправленно и систематически продвигать ее в мировое сообщество. Даже небольшое отклонение от общей концепции бренда может повредить образу страны, поэтому аналитическая работа перед трансляцией бренда является критически важной.

Всеобщее восприятие национального бренда, согласно теории С. Анхольта, определяется шестью факторами: туристической привлекательностью, человеческим капиталом, качеством экспортируемых товаров, справедливостью правительства, культурной и спортивной привлекательностью, инвестиционной привлекательностью и привлекательностью самой страны для проживания. Эти факторы объединены в Шестиугольник Национальных брендов, который помогает понять, какие области влияют на формирование национального бренда и процесс его создания [2, с. 213].

Основной составляющей национального бренда является уникальная идентичность страны, которая включает в себя разнообразные визуальные и вербальные характеристики, по которым можно опознать данную страну. К таким характеристикам относятся название страны, национальные символы, географическое положение и многие другие. Кроме того, национальная идентичность включает в себя ресурсы страны, включая экономические, природные, демографические, культурные и исторические факторы, а также информационную среду и другие аспекты.

Культурный потенциал нации играет важную роль в формировании имиджа страны. В данном контексте, богатое культурное наследие казахов могут сделать Казахстан привлекательной страной для мирового сообщества. Использование культуры как инструмента для продвижения бренда страны может помочь создать позитивное восприятие страны на мировой арене. [3]

Современное видение развития туризма, ориентированного на создание незабываемых впечатлений, и усиливающаяся конкуренция на глобальном рынке туризма, подталкивают к пересмотру и

усилению использования культурного наследия в качестве ключевого элемента брендинга для привлечения туристов. Культурное наследие представляет собой богатое наследие материальной и духовной культуры, которое включает в себя антропологические, археологические, исторические, этнографические, эстетические, научные и художественные ценности.

Присутствие объектов культурного наследия, которые внесены в Список ЮНЕСКО, при условии эффективного управления, создают предпосылки для превращения местности в узнаваемый бренд на национальном и международном уровнях. Это способствует повышению статуса местности, обеспечивает привлечение инвестиций и увеличение потока туристов, которые путешествуют с целью культурного просвещения.

Основой для развития культурно-исторического туризма служит историко-культурный потенциал страны. Этот вид туризма может развиваться в любой местности, но для его массового расцвета необходима концентрация объектов культурного наследия, таких как археологические памятники, архитектурные достопримечательности, музеи, города, сельские поселения, объекты этнографии и многое другое.

Культурно-исторические памятники – это отдельные постройки, здания и сооружения, мемориальные дома, кварталы, некрополи, мавзолеи и отдельные захоронения, произведения монументального искусства, каменные изваяния, наскальные изображения, памятники археологии. Многие из этого списка включено в Государственный список памятников истории и культуры Казахстана и являются потенциальными объектами реставрации, представляющие историческую, научную, архитектурную, художественную и мемориальную ценность и имеют особое значение для истории и культуры нашей страны. Среди таких памятников можно выделить следующие: Спортивный комплекс «Медеу», Вознесенский собор, Городище Сайрам (Исфиджаб), Мазар Козы Корпеш и Баян сулу, Петроглифы археологического ландшафта Тамгалы, Мавзолей Айша-биби, Мавзолей Бабаджи хатун, и многие другие. В общей сложности количество таких культурно-исторических памятников, включенных в Государственный список, насчитывается около 250 видов, которые разбросаны в разных уголках страны [4].

Культурно-исторические памятники представляют собой духовное обогащение через путешествия и экскурсии, которые

позволяют погрузиться в богатство культуры и истории в их первозданной форме.

Туристические маршруты также являются эффективными инструментами в формировании и укреплении национального бренда. За последние десятилетия множество стран по всему миру признали значимость туризма для своей экономики и культурного развития, и начали активно разрабатывать и продвигать туристические маршруты как средство позиционирования своего национального бренда.

Исследования показывают, что туристические маршруты способствуют привлечению внимания и созданию репутации национального бренда за счет предоставления уникальных туристических опытов. Через продуманный маршрут, посетители могут открыть неповторимую природу, культурное наследие, местную кухню и другие изюминки страны. Это не только вызывает интерес туристов, но и помогает создать ассоциации с определенной страной и ее ценностями [5].

Туристические маршруты – это места, которые посещают туристы, как правило, из-за присущей ему природной или культурной ценности, исторического значения, красоты природы или сооружений, предлагающее досуг и развлечения. Места природной красоты, такие как пляжи, национальные парки, горы, пустыни и леса, являются примерами традиционных туристических достопримечательностей, которые люди могут посетить. Они являются ключевыми элементами туристической инфраструктуры и играют важную роль в привлечении посетителей на определенную территорию. Так в Казахстане притягивает путешественников панорамный Заилийский Алатау, заснеженная гора Белуха, поющий бархан и замки Чарынского каньона, легенды озера Шайтанколь (Чёртово озеро), Каинды, Алаколь. Так же исторический заповедник «Азрет-Султан», природный парк Катон-Карагай, и конечно Бурбай, Баянаул и тд. И это только малая часть туристических мест, которые являются центрами притяжения туристов в нашу страну, не считая местных жителей.

В мире есть много удачно использованных культурно-исторических памятников и туристических маршрутов, которые узнаваемые во всем мире. Например: Гробница Тутанхамона (Египет), Мачу-Пикчу (Перу), Акрополь (Греция), Колизей (Италия), Гринвич и Королевская обсерватория (Великобритания), Великая Китайская стена (Китай), Маршрут «Чистый путь» (Камчатка,

Россия), Паленке (Мексика), Камбоджийские храмы (Камбоджа), Петра (Иордания) и многое другое. [6]

Это всего лишь небольшая часть культурно-исторических памятников и туристических маршрутов, которые являются узнаваемыми символами, а значит в некой степени брендами определенной страны, и каждый из них имеет свою уникальную историю и культурное значение, привлекая тысячи туристов каждый год.

Таким образом, культурно-исторические памятники и туристические маршруты играют важную роль в продвижении стран, следующими способами:

1. Привлечение туристов: эти памятники и маршруты являются ключевыми привлекательными факторами для туристов. Они привлекают людей со всего мира, которые приезжают, чтобы увидеть и исследовать богатое культурное и историческое наследие. Это способствует развитию туристической индустрии страны.

2. Повышение международного признания: известные культурные и исторические памятники становятся символами страны и узнаваемыми брендами. Они привлекают внимание мировых СМИ, путешественников и исследователей, что способствует улучшению образа страны на мировой арене.

3. Экономическая выгода: туристическая индустрия, связанная с культурно-историческими памятниками и маршрутами, создает рабочие места и приносит доход как местным предпринимателям, так и государству.

4. Поддержание и сохранение культурного наследия: заинтересованные стороны, включая правительства и местные сообщества, обязаны заботиться о сохранении и охране культурных и исторических памятников.

5. Укрепление национального единства и идентичности: культурно-исторические памятники и туристические маршруты часто играют важную роль в формировании и поддержании национальной идентичности и единства. Они помогают людям лучше понимать свою историю и культуру, что способствует укреплению общества.

Все эти факторы содействуют укреплению местного и мирового статуса страны, привлекая внимание и интерес к ее культурному богатству и истории.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Анхольт С. Создание бренда страны. // Бренд-менеджмент. - №1. – 2007. – С. 57-64.
- 2 Anholt S. Branding Places and Nations. / Clifton, R., Simmons, J. & Ahmad S. (eds), Brands and Branding, Princeton, NJ: Bloomberg Press, London, 213-226
- 3 Жакенова К. А. Роль культуры в формировании странового бренда Казахстан [Электронный ресурс] – URL: <https://articlekz.com/article/13805>
- 4 Электронный..ресурс.. https://ru.wikipedia.org/wiki/Памятники_истории_и_культуры_Казахстана_республиканского_значения
- 5 Электронный ресурс https://en.wikipedia.org/wiki/Tourist_attraction
- 6 Электронный..ресурс.. https://ru.wikipedia.org/wiki/Всемирный_совет_по_туризму_и_путешествиям

ОБРАЗ ЖЕНЩИНЫ В ФОЛЬКЛОРЕ МУСУЛЬМАНСКИХ НАРОДОВ

ВАЛИЕВА М. А.
преподаватель-ассистент
АБИЛОВ Ш. К.
профессор, кафедра «Исполнительское искусство»,
Торайгыров университет, г. Павлодар

В объект гендерных исследований фольклора включены народные сказки как отражение бытности народа. В энциклопедии по литературе дано следующее определение сказки: «Сказка – одна из самых древних и распространенных форм устного народного творчества, отражающая воззрения, черты национального характера, старинный быт того или иного народа». Другими словами, сказка как один из видов народного творчества вполне может быть индикатором положения женщин того или иного народа, в нашем случае – мусульманского, в конкретный исторический период. Для исследования выбраны абазинские, узбекские и башкирские сказки. Если руководствоваться существующим стереотипом (незначительности женщины в жизни мусульманского общества), то их главным действующим лицом должен быть мужчина. В большинстве абазинских и башкирских сказках, женщина

не обладает высоким статусом, в узбекских же – наблюдается противоположная картина [1, с. 34].

Ислам самая молодая религия, которая уже в первый век своего существования, в ходе военной экспансии арабов распространилась на огромной территории от Ганга на востоке до южных границ Галлии на западе, в результате чего образовалось мусульманское государство – Халифат. Таким образом, в результате насильственного насаждения религии народам, проживающим на этих территориях, произошло ее наслоение на старые языческие либо иные верования, т.е. принятие мусульманства у различных народов протекало по-разному. Литература, с позиций социологического метода изучения понимается как одна из форм общественного сознания, акцент делается на связи литературы с социальными явлениями определенных эпох, а литература рассматривается как выражение материальной культуры народа. Так, у общностей, основным видом работы которых является выращивание сельскохозяйственных культур, женщины обладают более высоким статусом (т.к. именно они задействованы в этом виде работы), нежели у занимающихся животноводством. Таким образом можно прийти к заключению, что гендерные отношения в немалой степени обусловлены трудовыми отношениями и что, возможно, и стало причиной разной репрезентации женщин в сказках у разных народов. Абазинцы – один из древнейших народов Кавказа, узбеки – более молодая народность в основном проживают в средней части Азии. Численность башкиров – около 2,5 млн., и преимущественно занимались разведением скота, что получило свое отражение и в народном творчестве; а основным видом деятельности узбеков являлось выращивание сельскохозяйственных культур и их переработка. Кроме того, социально-экономическое положение абазинцев, башкир и узбеков неравноценно. [1, с. 46].

Абазинцы – малочисленная народность с низким уровнем социального и экономического развития, где отсутствует политическая организация общества и преобладает натуральное хозяйство, к тому же одним из средств к существованию являются набеги и ограбления соседних аулов. Башкиры, хоть и представлены в большем количестве, но также представляют собой разрозненную и отсталую народность. В противоположность им, узбеки проживают в государстве, с развитыми для того времени торговыми отношениями. Все герои сказок абазинцев – выходцы из аулов и, в основном, социально обездоленные, подобное мы встречаем и в

башкирских сказках, а узбекский герой, в большинстве случаев, – житель большого города и представитель богатого сословия. В узбекских сказках превалирует любовная тематика, в абазинских – акцент делается на борьбу против социальной несправедливости. По каким же аспектам отличается представление женщины в народных сказках? Во первых, - это степень участия в действии и статусная роль. Почти во всех сказках узбекская женщина – это равноправный участник, и в качестве яркого примера можно привести сказку о девушке по имени Карасоч – пери, приемной дочери шаха. Девушка здесь необычайно красива, умна и образована. Чтобы подчеркнуть ее необычайные умственные способности, говорится, что отец, правитель страны, по государственным делам сначала советовался с ней, а потом – с подчиненными. Подобных сказок о женщине у абазин и башкир не найдено. Единственное, что можно противопоставить, это сказки о трудолюбивых, разумных женах, но их достоинства могут проявляться лишь на бытовом уровне: на женщинах держится домашнее хозяйство, но властные отношения складываются все равно в пользу мужчины. Во вторых, отношение к женщине. Сюжеты некоторых сказок почти одинаковые, но и здесь представление и отношение к женщине разное. Например, сопоставим абазинскую сказку под названием «Златоволосая и Среброволосый» и узбекскую сказку – «Блестящая глиняная чашка». Их сюжеты одинаковые: о том, как у жены царя (хана) рождаются дети, мальчик и девочка, и как завистницы старшие жены крадут их и подкидывают ей вместо них щенят, муж гневается на жену, думая, что она родила не детей, и приказывает, в первом случае, зашить ее в шкуру быка и отнести вместе с щенятами на развилку семи дорог, а во втором случае – отвезти свою жену и щенят в степь и зарыть ее по пояс в яму. В конце правда торжествует, муж узнает об обмане и хочет вернуть жену, и именно здесь отношение к женщине в абазинской сказке сильно отличается от узбекской. В первой муж просто посылает людей за женой, и ее привозят, а во второй этому моменту уделено много внимания: показывается гнев жены, и кроме того, она соглашается вернуться лишь ради детей и еще требует от мужа, чтобы он оказал ей разные почести при ее возвращении. Тут видно, что к узбекской женщине не только проявляется уважение, но и она сама требует к себе уважительного отношения, почитания [1, с. 59].

Любовная тема в сказках узбекского народа более интересная, эти сказки развиты по сюжету, в то время как у абазинцев они почти

не представлены. Вероятно, это также обусловлено различием социального и экономического положения того и другого народа. Кроме того, в абазинской сказке очень часто любовь возникает между бедным юношей и девушкой из богатой семьи, т.е. здесь налицо возврат к основной проблеме – социального неравенства. В узбекской же сказке чаще всего юноша видит девушку во сне и затем отправляется на ее поиски. Например, сказка о юноше Камбарджане и о девушке Озирджан. Они проходят многочисленные испытания в течении 14 лет, прежде чем воссоединят свои сердца. В башкирских – внимание обращено на те трудности и препятствия, которые необходимо преодолеть герою – юноше, а не на взаимоотношения между мужчиной и женщиной. В четвертых, коммуникация. В большей степени, в абазинских и в несколько меньшей, в башкирских сказках почти отсутствует общение женщины с мужчинами. Женщина здесь говорит очень мало. В абазинских – оно происходит в основном в форме приказов, например, собрать на стол, если приехал гость, принести что-то и т.д. В башкирских сказках женщина говорит, но мало. В узбекских же, как уже упоминалось, - женщина является полноценным героем, она может не только свободно разговаривать но и выражать свои эмоции и чувства. Возможно, в первом случае это обусловлено особенностями повествования сказок абазин, для которых нехарактерно развернутое изложение, или обычаем кавказских народов, согласно которому девушки или женщины не должны были вмешиваться в разговор старших мужчин, садиться в их присутствии и есть за одним столом с ними. Подобный обычай не отражен в узбекских и башкирских сказках. У первых женщины и девушки и разговаривают и садятся за стол вместе с мужчинами. Итак, приведенное исследование показывает, что гипотеза о влиянии мусульманской религии на представление женщины в сказках абазинского, башкирского и узбекского народов не подтвердилась [2, с. 80].

В мифологии народов средней Азии понятие «культ момо» означает «дух покровительницы женщины» во всех ее начинаниях, трудовой деятельности, при рождении детей, их воспитании. В трудные минуты женщины молятся, прося у момо помощи и поддержки.

У узбекского народа до сих пор сохранились религиозно-молитвенные ритуалы и церемонии, которые воплощают в себе веру в культ момо, в ветер «Чой момо», молодых и новорожденных «Анбар она». Среди населения обычно слово «момо» применяется

к пожилым женщинам с большим жизненным опытом и несет в себе веру человека в духов. Народ всегда верил в добрый дух и восхвалял его, так как в этом образе заложено покровительство усопших женщин-духов.

Людей занимающихся шаманством, традиционно стали называть именами духов «лашкар», т.е. армия, войска. Как известно, алтайские турки в Сибири проявляют свое отношение в момо через тряпичную куклу. Идентична этому церемония у узбеков – «суст хотин», проводимая во время засухи группой женщин, молящих у бога Тиштрия в виде куклы дать воду [2, с. 86].

У кыргызов в образе момо выступает Умай эна. Слово «умай» означает «добрый дух», который считается покровительницей детей и матерей.

У узбеков и таджиков эти взгляды ассоциируются с эпическими персонажами Бибимуш и Бибисешанба. В период шаманства женщины защищали племя от напастей, но с установлением патриархата стало проявляться негативное отношение в покровительницам момо. Покровительные силы перешли к отцу или мужчинам.

Таким образом, подытоживая, можно утверждать, что в фольклоре мусульманских народов понятие «культ момо» символизировало дух женщин, предков, добрых и злых, в целом объяснялось дуалистическим отношением народа [3, с. 38].

Исследование фольклорной картины мусульманских народов позволило получить культурно и социально значимую информацию о женских качествах, атрибутах и нормах поведения. Коллективное сознание, особенно при переходе от одного исторического периода к другому не всегда проявляет готовность рассматривать женщину вне рамок стереотипного о ней представления. В процессе анализа установлена высокая степень андроцентризма фольклорных текстов, подтверждающая доминантную позицию мужчины в конструировании фольклора мусульманского народа.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Турсинов Е.. «Об истоках тюркского фольклора» - А.:Гылыми, 2002 г.- с.34-77;
- 2 Амребаева А.М. «Казахско-русские взаимовлияния в русском фольклоре Восточного Казахстана» – А: Вестник, 2002г. с. 80-86;
- 3 Асемкулов Т. «Единая тюркская мифологическая система», А: Гылыми, 2004 г. с.38.

ҚАЗАҚТЫҢ ҰЛТТЫҚ АСПАБЫ – ДОМБЫРА

УЗКАНОВА А. С.

домбыра пәнінің оқытушысы, «Музыкалық колледж-дарынды балаларға арналған музыкалық мектеп-интернат кеншени» ММ

Қазақ халқында музыкалық аспаптар жетерлік. Алайда олардың ішінде қара домбыраның қоғамда алатын орны ерекше. «Домбыра» деген сөз Көне Шумер тілінен аударғанда «кішкене садақ» деген мағынаны білдіреді. Аталмыш музыкалық аспап шертпелі аспаптар қатарына енеді.

Домбыра – халқымыздың сонау ғасырлардан бері тарихын, мәдениетін сақтап келе жатқан танымал аспаптардың бірі. Алайда атауы бір болғанмен әр аймақта домбыра әртүрлі жасалады. Мәселен, Батыс өңірлерінде шанағы жұмыр, мойны ұзын және 12, 14 пернелі болса, басқа өңірлерде көлемі шағын, 7,9 пернелі болады.

Жалпы, аспап әртүрлі ағаштардан жасалады. Ол 9, 11, 14, 24 пернеден тұрады. Домбыраның үні қоңыр және құлаққа жағымды. Ұлттық аспаптың орындалуына байланысты екі қағысқа бөлінеді. Мысалға, «төкпе» Батыс аумақтарда, ал «шертпе» өзге аймақтарда тараған. Оны әнді сүйемелеуге, күй орындауға және түрлі классикалық шығармаларды орындауға қолданады. Сондай-ақ, бүгінде жастар ұлттық аспапты попури орындағанда да пайдаланады.

Ұлттық аспаптың тарихы өте тереңде жатыр. Кейбір мәліметтерге сенсек, осыдан шамамен 2,5 мың жыл бұрын Алматы облысының Жамбыл ауданы маңында домбыраның суреті қашалған тас табылған. Сондай-ақ, домбыра туралы көптеген аңыздардан оқуға болады.

Домбыра кәсіби кезбе әншілердің серігі болған. Біржан-Сал, Ақан-сері, Мұхит, Жамбыл мен Әміренің бейнелері осы домбыраның сүйемелеуімен байланысты.

Қазіргі қазақ домбырасының прототипі 4000 жыл бұрын болған деген дәлелдер бар, бұл туралы археологтардың 1989 жылы Алматы облысының тауларындағы «Майтөбе» үстіртіндегі жартастағы суреттерде көрініс тапқан. Суреттерде қолдарында домбыраға ұқсас аспаппен билеп жүрген төрт адам бейнеленген.

Ал көне Хорезмнің қазба жұмыстары кезінде күйдірілген саздан істелген шекті аспаптарда ойнап тұрған музыканттардың мүсіншілері табылған. Ғалымдар Хорезмдік екі ішекті аспаптары қазақ домбырасына ұқсастығын анықтаған.

Түрі жағынан домбыра ұқсас аспаптар сақ, ғұн және басқа да тайпалардың ескерткіштерінде кездеседі.

Марко Поло өз еңбегінде бұл аспап көшпелі – түркі жауынгерлерінде болған, ол кезде оларды ежелгі Русьте татарлар деп атаған. Олар шайқас алдында осы аспапта ойнаған[1].

Домбыра туралы аңызда былай деп айтылады. Ерте заманда Алтайда екі алып ағайындылар өмір сүрген. Кіші інісінде домбыра болған, ол домбыра тартқанды жақсы көрген. Домбыраны тартқан кезде барлығын ұмытып кететін. Ал ағасы болса ызақор, атаққұмар болған. Бір күні ол атын шығару үшін суық, ағынды өзеннің үстінен өтетін көпір тұрғызбақ болады. Ол тастарды жинап көпір тұрғыза бастайды. Ал інісі болса домбыра тарта береді. Осылайша күндер өте береді. Інісі ағасына көмек көрсетуге асықпайды. Ағасы ашуланып, домбыраны тартып алып, жартасқа соғады. Керемет аспап сынып қалады, бірақ жартаста оның ізі қалып қояды.

Бірнеше жыл өтіп кетеді. Адамдар осы таңбаны тауып алып сол бойынша домбыра жасай бастайды. Осылайша домбыраның әуені қайта шыға бастады.

Домбыраның қазіргі түрі туралы аңызда, бұрын домбыраның бес шегі болатын және оның ортасындағы ойығы болмаған. Осындай аспап айналаға танымал Кежендік деген жігітке болған. Ол бір күні ханның қызына ғашық болады. Хан жігітке өз киіз үйіне шақырып алып, қызына деген махаббатын дәлелдеуді ұсынады. Жігіт ұзақ уақыт бойы домбырада ойнайды. Ол хан туралы өлең де орындап береді. Оның сарандығы мен азкөздігі туралы. Хан ашуланып оның домбырасының ортасына ыстық қорғасын құюға бұйрық береді. Сол кезде домбыраның ортасында ойық пайда болып, екі ішек қалған екен.

Халық арасында домбыраның пайда болуы туралы аңыздар жетерлік. Мәселен, ерте заманда бір ханның қызы жігітке ғашық болып, оларда жақын арада сәбилері дүниеге келетін болған. Тоғыз айдан кейін оларда егіз ұл және қыз дүниеге келеді.

Қызды аңдып жүрген мыстан балаларды ұрлап әкетіп, биік бәйтеректің бұтағына іліп қояды. Баланың бетін батысқа, ал қызды шығысқа қаратады. Сәбилер қайтыс болады. ал алып бәйтерек болса олардың көз жасынан қурап қалады.

Көп ұзамай олардың өлімі туралы хан қызына да хабар жетеді. Хан қызы ағашты іздеп көп жүреді. Әбден шаршаған соң қурап қалған ағаштың астына демалуға кідіреді. Кенеттен оған әуен

естіледі. Хан қызының жүрегі қатты соғып, бұл оның сәбилерінің үні екенін түсінеді. Шаршағанына қарамастан ол бәйтерекке көтеріледі.

Ағаштың төменгі жағынан төбесіне дейін жапырағы жоқ, жалаңаш ағаш екен, ал оның бұтақтарында сәбилердің сүйектері тартылып тұрған екен. Желдің самалымен олар екі ішек секілді қозғалып, әуезді дыбыстар шығарып тұрады екен. Анасы бәйтеректің басында ұзақ уақыт бойы отырады. Кеткісі келмейді. Өйткені, бұл шығып тұрған әуезді дыбыстар оның балаларын тірілткендей болды. Ханның қызы бұл оның балаларынан қалған деп, осы ағаштан музыкалық аспап жасайды. Шығысқа қаратылған ішегі батысқа қаратылған ішекке қарағанда қаттырақ тартылған екен.

Байғұс ана: «Жіңішке шығып тұрған төменгі ішек менің қызым Зарлық, ал жоғарғы әлсіз тартылған ішек – ұлым Мұңлық болсын» - деп шешеді. Ол домбырада ойнай бастайды, оның саусақтарының астынан әдемі, мұңлы күй шығады. Кең байтақ елсіз мекенде өсіп тұрған бәйтерек ерте заманнан киелі ағаш болып саналады[2].

Бәйтеректің киелі қасиеті, оның тамырлары жерге терең бойлай кетеді, ал діңгегі жер бетінде тұрады, ал басы болса самал желмен есіп аспанға жетіп тұрады. Әуен – тазалықтың символы, ал бәйтерек үш әлемнің: аспан, жер және жер астының бірлігінің символы.

Домбыраның басы бұл – Аспан, мойыны, бұл Бәйтерек, ал шанағы – Жер.

Домбыра көптеген ғасырлар бойы өзінің негізгі құрылысы мен түрін жоғалтпаған. Шеберлер домбыраның дыбыстық мүмкіндіктерін, әуездігін кеңейтуге тырысуда. Домбыра құрылысы бірнеше бөліктен тұрады: басы, құлақтары, пернелер, мойын, шанақ, бетқақпақ, ілгек және ішектер. Сондай-ақ, оның көптеген қосымша бөлшектері бар. (тиек, кемер ағаш, тұжым ағаш, бастырма, ойық, қалқа, түйме, өрнек, желкелік). Домбыра тиегі үш түрлі болады (шайтан тиек, негізгі тиек, табалдырық тиек) [3].

Домбыра туралы еліміздің ғалымдарынан бөлек, халықаралық дәрежедегі шетелдік ғалымдар да пікірлерін білдірген. Мәселен, тарихшы Александр Алекгоров: Қолдан істелген екі ішекті домбырадан мұндай нәзік, мұндай әсем дыбыстар шығады дегенге мен еш уақытта сенбеген болар едім! Егер де мына қарапайым жанына тиетін әнді өз құлағыммен естімеген болсам, мен оның ызындаған жаратылыс үнімен ұласатын күшіне де сенбес едім! - дейді [4].

Бүгінде домбыраның қадірі еш төмендемеген жоқ. Керісінше, республика көлемінен әлемдік деңгейге жетті. Осыдан 5 жыл бұрын Үкімет қаулысымен әр шілде айының алғашқы жексенбісі Ұлттық домбыра күні болып белгіленді. Осы уақыт аралығында республика көлемінде түрлі іс-шаралар ұйымдастырылды. Білім ордаларында оқушылардың және студенттердің қатысуымен әр жыл сайын «Домбыра парти» шарасы өткізіледі. Бұл ұлттық аспаптың құдыреті шексіз екендігін жеткізеді.

Осындай қасиетті де, құдіретті де музыкалық аспаптарымыз бар да қазақ халқының мәдениеті еш жойылмасы анық.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Сахарбаева К.С. Домбыра үйрету әдістері. Алматы «ИЗДАТМАРКЕТ» 2006 ж.
- 2 Жұбанов А. Ғасырлар пернесі «Алма-Ата, Жазушы» 1975 ж.
- 3 Нұрымбетова Ж.И. Ақжайық өңірінің мәдениет Орал, 2007 ж.
- 4 Рысбеков Т.З. Бірімжанов Б.Қ. Құрманалин С.Б. Жақсығалиев Ж.Ж. БҚО-ның тарихы. Орал. 2001 ж.

Секция 11

Қазіргі білім беру процесі Современный образовательный процесс

МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАРМЕН МҰҒАЛІМ- ЛОГОПЕДТІҢ ЖҰМЫСЫНДА КОММУНИКАТИВТІК- АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ

АЗАТХАН Т.

тәрбиеші, Павлодар облысының білім беру басқармасы, Екібастұз қаласы
білім беру бөлімінің «№13 арнайы бала бақшасы» КМҚК

СУЛЕЙМЕНОВА А. С.

тәрбиеші, Павлодар облысының білім беру басқармасы, Екібастұз қаласы
білім беру бөлімінің «№13 арнайы бала бақшасы» КМҚК

КЕНЖЕГУЛОВА Р. С.

тәрбиеші, Павлодар облысының білім беру басқармасы, Екібастұз қаласы
білім беру бөлімінің «№13 арнайы бала бақшасы» КМҚК

Қазіргі уақытта Қазақстанда жаңа білім беру жүйесінде қалыптастыру жұмыстары жүргізілуде. Бұл үрдіс педагогикалық теория мен оқу-тәрбие үрдісінің практикалық тәжірибесінде,

қазіргі заманғы технологиялық мүмкіндіктерге сай болуы тиіс және оқытудың ақпараттық қоғамда үйлесімді түрде енуіне ықпал ететін оқыту технологиялары мазмұнында елеулі өзгерістермен қатар жүреді. Компьютерлік технологиялар біртұтас оқу үрдісінің ажырамас бөлігі болуға шақырылады, ол оның тиімділігін едәуір арттырады.

Жалпы тіл кемістігі бар балаларды оқытуда компьютерлік оқыту құралдарын пайдаланудың негізгі артықшылықтарының бірі - берілген оқу материалдарының алуан түрлі мүмкіндіктерінің бірі болып табылады.

Түзету жұмыстарында түрлі дәстүрлі емес әдістер мен әдістерді қолдануы балалардың шаршауын болдырмайды, әр түрлі тілдік патологиялары бар балалардың танымдық белсенділігін қолдайды және тұтастай алғанда логопедиялық жұмыстарында тиімділігін арттырады.

Бүгінгі күні компьютерлік технологияны енгізу білім беру үрдісінде (процесінде) жаңа қадам болып табылады.

Мұғалім-логопедтің жұмысына ақпараттық технологияларды енгізудің нақты бағыты – Power Point бағдарламасының көмегімен дербес әзірленген мультимедиялық презентациялар, интерактивті жаттығулар мен ойындар болып табылады.

Дамудың мақсаты - АКТ құралдарымен түзету процесін оңтайландыру, нәтижесінде балалардың толыққанды сөйлеу белсенділігін қалыптастыру және дамыту.

Жалпы сөйлеу тілі дамымаған балаларының логопедиялық топқа тіркелгендерінің ішінде сөйлеу жүйесіндегі барлық компоненттердің бұзылуы байқалады: дыбыс шығару, сөздерді толтыру, фонематикалық есту қабілетінің дамымауы, сөйлеудің грамматикалық құрылымы мен сөздік қорын қалыптастыруы. Дыбыс айту жағдайына сәйкес, балаларда 12-тен астам бұзылған дыбыстар байқалады (дыбыстың болмауы, бұрмалану және ауыстыру).

Сөйлеу кемшіліктері бар балаларда невропсихикалық саланы дамытуда әртүрлі ауытқулар байқалады. Балалардың жағымсыз көріністері, эмоционалды-еріктілік бұзылулары нақтыланады. Жиі көңіл бөлулері, мақсатты қабылдауды, сондай-ақ жалпы жұмыс қабілеттілігінің төмендеуі байқалады.

Презентацияларды қолдануы, компьютерлік ойындарды мектеп жасына дейінгі балалармен бірлесіп жұмыс жасаулары түзету-тәрбие процесінің тиімділігін арттыруға ықпал етеді. Балаларда тез арада бұзылған артикуляциялық дағдылары қалыптасады,

дыбыстарды сөйлеуге қою түзету жұмыстарының жүргізу уақыты қысқартылады, дыбысты шығаруға өзін-өзі бақылауды дамытады, сөздік қорын белсендіреді, сөйлеудің грамматикалық құрылымы мен психикалық үдерістері жетілдіреді [1].

Компьютерлік құралдар сабаққа көрнекілік әрекетті әсер етуіне, мотивациялық қызметті арттыруға, логопед пен балалардың арасында тығыз қарым-қатынас жасауға көмектеседі. Мультимедиялық презентацияларды, ойындарды қолдануында, мұғалім-логопедке ақпараттық сыйымдылық, компактность, қол жетімділік, көрнекілік, эмоционалды тартымдылық, ұтқырлық, көпфункционалдылық сияқты артықшылықтарды белгілеуге болады. Экрандағы суреттердің дәйекті көрінісі арқасында балаларға жаттығуларды мұқият және толығымен орындауға мүмкіндік бар. Анимацияны және тосынсыяларды пайдалану түзету процесін қызықты әрі әсерлі етеді. Балалар тек логопедпен ғана емес, сондай-ақ компьютерден дыбыс дизайнымен бірге сурет-жүлде түрінде де мақұлдайды. Power Point бағдарламасында әзірленген презентациялар, ойындар, интерактивті жаттығулар көмегімен дәстүрлі құралдардың үйлесімі балалардың сабаққа деген ынтасын айтарлықтай арттыруға және, осылайша, сөйлеу бұзылуларын жеңу уақытын едәуір қысқартуға мүмкіндік береді.

Санитарлық-гигиеналық нормалар монитордың алдында балалармен өткізілетін уақытты қатаң реттегендіктен, компьютерлік технологияларды бөлшекті түрде пайдалануға ұсынылады: жаңа лексикалық тақырыппен танысу кезінде видео-презентацияларды көрсету, жеке жұмыстарында есту қабілеттерін дамытуға және дем алу жаттығуларын қалыптастыруға ойындар қосу.

Жалпы тіл кемістігі және ФФТК бар балаларға жеке топпен және логопедиялық жеке жұмыстарында дайындық кезінде MS Power Point презентациялық бағдарламаны қолдануға өте тиімді.

Дыбысты айтуды машықтандыру – ол қойылған дыбысты буындарға, сөздерге, сөйлемдерге және байланыстырып сөйлеуге біртіндеп енгізу [2].

Нейрофизиология тұрғысынан бұл процесс шартты – рефлекторлық сөйлеу-қозғалу байланыстарын бекітеді, ішкі тежелу үрдісін белсенді қолдану және бір неше қайталауды, дұрыс және дұрыс емес артикуляциялық қалыпты ажыратуды талап етеді.

Көптеген сөйлеу ауытқулары бар балаларға жиі кездесетін мәселе (ЖТК, ФФК, ФФТК) - берілген дыбыстарды автоматтизациялау мен дифференциациялаудың ұзақ кезеңі болып табылады.

В. В. Коноваленко осы проблеманың бірнеше себептерін ажыратады:

- артикуляциялық моторикасының жеткіліксіз дамуы;
- фонемалық қабылдаудың дамымауы
- сөйлеудің лексико-грамматикалық жүйесін дамытудағы бұзушылық;

- Дыбысты айту бұзушылығы, сөздің дыбыс-буындық құрылымы

- нейрпсихикалық саладағы ауытқулар;
- танымдық белсенділіктің төмендеуі;
- балалардың мінез-құлқындағы ауытқулар;

Сабақта презентацияларды қолдануы балаларға дыбыстарды автоматтизациялау кезінде жақсы нәтижелерге қол жеткізуге мүмкіндік береді. Анимация кейбір эпизодтарды ойнап беруге мүмкіндік береді. Әсем слайдтарға орналастыратын фотосуреттер, сызбалар, суреттер, әріптер тамаша көрініс болып табылады.

Презентацияны пайдалануы мотивацияны жоғарлатады, лексикалық материалды дамыту кезінде ықтимал вербализм және формализм секілді кемшіліктерді азайтады, әсіресе балалардың жеке тәжірибесі шектеулі болған жағдайда. Дыбыстық сигналдар барлық балалардың назарын аударады және дыбыспен жұмыс жасағанда жақсы нәтижелер береді. Әрбір слайдта дұрыс артикуляцияның сызбалық бейнесі орналастырылуы мүмкін.

Презентация баланың сөйлеу тілін түзету жұмысында функционалды құрал болып табылады. Презентацияда дыбыстарды айтуды машықтандыру, сөздікті байыту, түрлі грамматикалық құрылымдарды қалыптастыру, көру зейінін дамыту, логикалық ойлау мәселелері шешіледі.

Бағдарламаны құрудағы негізгі қағидалар: сөйлеу тілінің бұзылысын түзетудегі жүйелілік;

- интербелсенділік; полисенсорлық әсер ету, ақпаратты тыңдау арқылы қабылдау, көру бақылауына сүйенеді, бұзылмаған анализаторларды әске қосып, белсендендіреді; оқытудың ойын түрін қолдану.

Логопедиялық сабақта қолданылатын оқыту және дамыту бағдарламаларына қойылатын талаптар:

- Бағдарлама құрастырғанда баланың жас ерекшелігін ескеру керек;

- Бағдарлама көрнекі, дыбысты болу керек;

- Экраннан көрсетілетін суреттер ұсақ, түсініксіз болмау керек;

- Бағдарлама баланың оқытылатын тілінде болу керек;
- Тапсырмалар қызықты, балаға түсінікті болуы тиіс;
- Ойынның ұзақтығы 3-5 минуттан аспау керек;
- Бала клавиатурамен жұмыс істей білу керек;
- Бағдарлама балаларды дамытып, оларға білім беріп, ойын түрінде дағдыларға үйрету керек;
- Компьютер ойындарын кезекпен ауысып отыру.

Компьютер ойындары мен жаттығулары арқылы балалардың артикуляциялық моторикасы дамиды, дыбыстардың айтылуы сөздерде, сөйлемдерде бекітіледі, сөздігі толықтырылады, жалпылауыш сөздерді қолдануға үйренеді, сөздің грамматикалық құрылымы жетіледі, логопедиялық сабақтарға қатысу ниеті туындайды. Құрдастары мен ересек адамдармен қарым-қатынасқа жақсы енуге қажетті, балалардың тілдік әрекетін меңгеру мерзімі қысқарады. Жаңа технологиялар түзету жұмысын балаларға қызықты болып, педагогтардың жұмысын жеңілдетеді. Ойланып істелген, жоспарланған, жүйелі түрде өткізілетін жұмыс балалардың тіл кемістіктерін жоюға ықпалын тигізеді.

Логопедиялық сабақтакомпьютер арқылы қолданылатын тапсырмалар түрі:

1. Синтаксис деңгейіндегі жұмыс.

Негізгі мақсаты: сөйлемді дұрыс құрып айту.

Тапсырмалар түрлері : сұлба арқылы сөйлемдегі сөздің санын анықтау, сөйлемдегі сөздің орнын анықтау, сөйлемдегі қателеді табу, берілген сөздерден сөйлем құрап айту, екі сөйлемнен бір сөйлем құрап айту, толық сөйлем құрап айту, сөйлемдердегі сөздің санын анықтау, сұраулы, лепті, жай сөйлем құрап айту [3].

2. Лексикалық деңгейдегі жұмыс.

Негізгі мақсаты: сөздікті дамыту, тілдің лексикалық-грамматикалық құрылымын дамыту.

Тапсырмалар түрі: зат есіммен сын есім сөздерін үйлестіру, зат есіммен етістіктерді үйлестіру, зат есімнің көпше түрі, қарама-қарсы мағыналы сөздер.

3. Дыбысты анық айту деңгейдегі жұмыс.

Негізгі мақсаты: фонематикалық естуді дамыту.

Тапсырма түрлері: қай дыбыс жоғалғанын табу, қате айтылған дыбыстарды табу, дыбысты сөзде, сөйлемде анық айту, берілген сөзде неше дыбыс бар.

Сонымен, түзету жұмысында қолданылатын компьютерлік бағдарламалар балалардың даму ерекшелігін ескере отырып

құрастырылады, сонымен қатар дамуының ауытқуын алдын алатын замануи әдістерге сүйенеді. Түрлі компьютерлік технологияларды қолдану түзету-оқыту үрдісінің нәтижесін жоғарлатуға ықпалын тигізеді. Сондықтан да, балаларды оқытуда жаңа құралдар мен әдістерді, тәсілдерді өңдеу жұмысы арнайы педагогиканы дамытудың көкей кесті мәселесі болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Комарова Т.С., Комарова И.И., Туликов А.В. Информационно-коммуникационные технологии в дошкольном образовании. – М.: МОЗАИКА-СИНТЕЗ, 2011.
2. Лизунова Л.Р. Компьютерная технология коррекции общего недоразвития речи у детей старшего дошкольного возраста. - Пермь, 2007.
3. Никитина М. Ребенок за компьютером.- М., Эксмо, 2006.

МЕКТЕП ЖАСЫНДАҒЫ БАЛАЛАРДАҒЫ ЭМОЦИОНАЛДЫ ИНТЕЛЛЕКТТІҢ ДАМУЫ: ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕ

АУБАКИРОВА Р. Ж.

п.ғ.к., профессор, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

АСЫЛХАНОВА Н. Ж.

МПП-22н тоб. магистранті, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

Цифрлық технологияларды қолдану білім беру жүйесінде көбірек таралуда. Олар балалар мен жастардың назарын белгілі бір тапсырмаға немесе іс-әрекетке аударудың пайдалы құралдары болып табылады. Мультимедиялық бағдарламалар көптеген жылдар бойы оқу, емле немесе санау дағдыларын дамыту құралы ретінде және есте сақтау және зейін сияқты нақты когнитивті процестерді жақсарту үшін қолданылып келеді [1, 283 р.]. Еуропада да, Қазақстанда да оқытудағы жаңа технологиялардың тиімділігін көрсететін көптеген эмпирикалық зерттеулер жүргізілді [2, 32 р.].

Білім беру ұйымдары оқытудың әлеуметтік-эмоционалды аспектілерінде жаңа технологияларды қолдана бастайды. Қазіргі уақытта мультимедиялық бағдарламалар мен мобильді қосымшалар балалар мен жастардың жеке дамуына ықпал ете отырып, білім беру процесінің пайдалы әсер ету коэффициентін арттыра алады деп саналады, өйткені олар өз қарқынымен және ритағымен өздігінен білім алуға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, қашықтықтан оқыту білім беруді қала маңындағы және ауылдық жерлерде тұратын барлық адамдарға қол жетімді етеді.

Эмоционалды интеллектті дамытуға бағытталған ойындардың, қолданбалардың және басқа технологиялардың саны күн сайын дерлік артып келеді, бірақ балалардың әлеуметтік және эмоционалды денсаулығын жақсартудағы тиімділігін көрсететін жарияланған эмпирикалық зерттеулерді табу қиын.

Осы саладағы көптеген зерттеулер оқушылардың эмоционалды интеллектісі мен оқу процесінің күшті байланысы туралы айтады. Әлеуметтік және эмоционалды оқыту бағдарламаларын жүзеге асыратын мектептер оқу үлгерімінің артуы, оқытушылар мен оқушылар арасындағы қарым-қатынастың жақсаруы және есірткіні қолдану, агрессивтілік және қатыгездік сияқты проблемалық мінез-құлықтың төмендеуі туралы хабарлайды [3, 187 б.]. Дәл осы себепті эмоционалды интеллектті дамыту бағдарламасын білім беру процесіне қосуды қамтамасыз еткен жөн.

Автор итальяндық ғалымдар жүргізген екі зерттеуді қарастыра отырып, эмоционалды интеллект деңгейін және мектептегі үлгерімді арттыру үшін осы бағдарламаны қолданудың тиімділігін талдады [4, 49 р.]. 2018 жылы Палермо университетінің итальяндық ғалымдар тобы «Эмоционалды интеллектті дамыту» мультимедиялық бағдарламасының [5, 283 б.] балалардың эмоционалды интеллектінің кейбір компоненттерінің қалыптасуы мен дамуына әсерін талдауға бағытталған екі зерттеу жүргізді. Зерттеу аясында оқу бағдарламасына 8 жастан 12 жасқа дейінгі оқушылар қатысты.

Қазіргі уақытта эмоционалды интеллект адамның эмоцияларды тану, басқа адамдардың ниеттерін, мотивациялары мен тілектерін түсіну қабілеті, сонымен қатар практикалық мәселелерді шешу үшін өзінің және басқа адамдардың эмоцияларын басқару қабілеті ретінде қарастырылады. Эмоционалды интеллекттің жоғары деңгейі басқаларды жақсы түсінуге және қоғамда жайлы сезінуге көмектеседі. Табысты адамдар эмоционалды байланыстарға негізделген басқалармен тиімді қарым-қатынас жасауға және эмоцияларын тиімді басқаруға қабілетті. Сіздің эмоционалды күйіңізге ие болу эмоцияларды, сыртқы жағдайларды және қарым-қатынастарды шебер басқаруды қамтиды.

Дж. Майер мен П. Саловей эмоционалды интеллекттің төрт компонентін ажыратады:

- эмоцияларды қабылдау қабілеті;
- ойлауды ынталандыру үшін эмоцияларды пайдалану мүмкіндігі;
- эмоцияларды түсіну;
- жеке және тұлғааралық салалардағы эмоцияларды басқару [6, 31 р.].

«Эмоционалды интеллектті дамыту» мультимедиялық бағдарламасы осы көрсеткіштерді жақсартуға бағытталған. Эмоционалды интеллекттің дамуы екі бөлімнен тұрады: «бағалау» және «оқыту». «Бағалау» бөлімінде зерттелушілерге олардың жауаптарының дұрыстығы туралы ақпарат берілмейді. Соңында балалар тек жалпы кері байланыс алады және «оқыту» бөлімін қолдана отырып, сабақтың практикалық бөлігіне шақырылады.

Бұл бөлім эмоционалды интеллекттің төрт компонентін дамытуға көмектеседі. Балалар мектепте белгілі бір нәтижелерге қол жеткізу үшін эмоцияларды қолдануды үйренеді. Эмоциялар мен сезімдер арасындағы байланыс туралы ойлау белгілі бір оқиғалардан кейін адамның эмоционалды күйінің қалай өзгеретінін, әртүрлі

негізгі эмоциялардың күрделі эмоционалды күйлерді қалыптастыру үшін қалай біріктірілетінін түсінуге көмектеседі. Мультимедиялық кейіпкерлер бүкіл оқу процесінде балалармен бірге жүреді.

Оларды нақты өмірлік жағдайларда қолдана отырып, әлеуметтік-эмоционалды дағдылар мектептегі әлеуметтік және эмоционалды оқытудың негізін құрайды. Ол үшін оқу бағдарламаларының жиынтығы және оқытудың дәйектілігі мен үздіксіздігін сақтау үшін қолда бар ресурстар қажет; бір реттік бағдарламалар немесе қысқа мерзімді білім беру жобалары оқушылардың әлеуметтік мінез-құлқы мен эмоционалдық жағдайына ұзақ мерзімді әсер етуі екіталай [7, 51 б.].

Екі зерттеуде де бірінші қадам негізгі тестілеу болды, оның нәтижелері бойынша балалар эксперименттік және бақылау топтарына бөлінді, онда өздігінен білім алу тікелей жүргізілді. Ол аяқталғаннан кейін олар қайта тестілеуден өтті. Тестілеуде бағаланды:

- эмоционалды қабылдау дағдысы (балаларға белгілі бір пейзаждар мен музыкалық тректер қандай эмоцияларды (қуаныш, қорқыныш, қайғы, танданыс, жиіркеніш, ашу) білдіретінін көрсету керек);

- стресстік және эмоционалды қиын жағдайлармен күресу үшін эмоцияларды пайдалану мүмкіндігі;

- белгілі бір жағдайлардан кейін эмоционалды күйлердің өзгеруін түсіну қабілеті;

- эмоцияларды басқара білу.

Бірінші зерттеуге 44 бала қатысты; сабақтың ұзақтығы аптасына бір рет 20-30 минутты құрады.

Оқушылар алты адамнан тұратын топтарда оқыды, экспериментатор балаларға компьютерде проблемалар туындаған кезде ғана көмек көрсетті. Негізгі және қайта тестілеу арасындағы уақыт аралығы шамамен 3 айды құрады.

Нәтижелер бақылау және эксперименттік топтар арасында ешқандай айырмашылық жоқ екенін көрсетті.

Қайта тестілеу кезінде барлық балалар эмоционалды интеллекттің төрт компонентінің үшеуінде өз көрсеткіштерін жақсартты, атап айтқанда: эмоцияларды қабылдау, эмоцияларды түсіну және эмоцияларды басқару. Эксперименттік топта эмоцияны қабылдауды бақылау жақсарды. Бақылау тобы эмоцияларды пайдалану дағдыларын жақсартты, ал эксперименттік топтың осы компонент бойынша ұпайлары біршама төмендеді.

Алынған нәтижелерді талдау осы қосымшаның көмегімен оқыту қарастырылған эмоционалды интеллект айнымалыларының ешқайсысына әсер етпейтінін көрсетті. Зерттеуге қатысушылар эмоцияларды қабылдау көрсеткіштерін жақсартты, бұл Онтогенетикалық перспективада Дж. Майер мен П. Саловей эмоционалды интеллект қабілетінің төменгі деңгейі болып саналады. Олар эмоционалды құзыреттіліктің жоғары деңгейіне ауысқан жоқ.

Логикалық тестте алынған ұпайлар (негізгі тестілеуде) осы зерттеуге қатысқан көптеген студенттердің лексикасы шектеулі екенін көрсетеді, бұл ұсынылған тапсырмалардың мәтінін түсінуді қиындатады. Оқыту экспериментаторлармен шектеулі өзара әрекеттесумен жеке жүргізілді. Осы аспектілердің барлығы оқытудың күтілетін әсерінің төмендеуіне ықпал етті және екінші зерттеуді жүргізу кезінде ескерілді.

Екінші зерттеуді жүргізу кезінде итальяндық мектептің 86 оқушысы (50 қыз және 36 ұл) жасына және жынысына қарай топтарға бөлінді. Балалар негізгі тестте алынған ұпайлар негізінде эксперименттік және бақылау топтарына орналастырылды. Уақыт шектеулеріне және компьютерлер санына байланысты эксперименттік топқа тек 16 бала қосылды. Сабақтар саны артып, аптасына екі болды, оқу ұзақтығы 3 айға дейін өсті. Сабақ 20-30 минутқа созылды, балалар екі адамнан тұратын топтарда оқыды. Бірінші зерттеуден айырмашылығы, экспериментатор бағдарламаны пайдалану кезінде оқушыны сүйемелдеуде белсенді рөл атқарды, балалар онымен эмоцияларын талқылай алды.

Бірінші зерттеудегідей, қайта тестілеу кезеңінде эксперименттік және бақылау топтарындағы барлық балалар қайтадан сұхбат алды. Екінші зерттеу негізгі және қайта тестілеу арасындағы кезеңді өзгертті; ол шамамен 4 айды құрады.

Екінші зерттеудің нәтижелері екі топта да ауызша қабілеттер өте төмен болғанын және зерттеудің соңғы кезеңінде эмоционалды интеллект айнымалылары (қабылдау, пайдалану, түсіну және басқару) жақсарғанын көрсетеді, эксперименттік топта бақылау тобына қарағанда маңызды.

Алынған деректерді талдау көрсеткендей, технология оларды дұрыс қолданған кезде эмоционалды интеллекттің дамуына ықпал ете алады. Зерттеу деректері «эмоционалды интеллектті дамыту» мультимедиялық бағдарламасы эмоционалды интеллекттің кейбір компоненттерін жақсартуға ықпал ететіндігін көрсетті, алайда

болашақта мұндай бағдарламалық жасақтаманы қолданудың оңтайлы әдісін анықтау үшін оны жетілдіру қажет. Топтардағы балалардың жас және гендерлік бөлінуіне, комикстер мен мультимедиялық өнімдерді көбірек қолдануға назар аудару керек.

Эмоционалды оқыту кезінде балалардың эмоцияларын ересектермен және құрдастарымен бөлісуі қажет. Бағдарламамен өзара әрекеттесу жеткіліксіз. Мультимедиялық бағдарламаны педагогикалық қолдаумен бірге қолдану оқу нәтижелерін барынша арттыра алады.

Осы бағдарлама арқылы оқытудың тиімділігін аралас тәсіл арқылы арттыруға болады: балалар бағдарламаны тек тестілеу кезеңінде өз бетінше пайдаланады. Оқу кезеңінде ол балалар тобына немесе бүкіл сыныпқа бейне проектормен немесе интерактивті тақтамен бірге беріледі. Балалардың назарын дыбыстар, музыка және суреттер аударады, оқушылар эмоцияларды ашық талқылап, эмоционалды мәселелерді шеше алады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Antonella D'Amico The Use of Technology in the promotion of Children's Emotional Intelligence // The Multimedia Program «Developing Emotional Intelligence». Special Issue. – 2018. - Vol. 10. - № 1. - P. 277-290.

2 D'Amico A., De Caro T. Sviluppare l'Intelligenza emotiva. Test e training per percepire, usare, comprendere e gestire le emozioni. - Erickson, Trento, 2018 – 186 p.

3 Машкина О.С., Волкодав Т.В. Развитие социальных и эмоциональных компетенций и психологического благополучия у школьников // Лучшая научная статья: сборник статей победителей VI Международного научно-практического конкурса, 25 февраля 2017, г. Пенза. - С. 186-189 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://naukaip.ru/wpcontent/uploads/2017/03/%D0%9C%D0%9A-36-%D0%A1%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA-%D0%BF%D0%BE%D0%B1%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D1%82%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%B9.compressed.pdf>

4 D'Amico A., Guastella D. Robotics Construction Kits: From «Objects to Think with» to «Objects to Think and to Emote with» // FUTURE INTERNET. - 2018. - № 10. - С. 46-67.

5 Guarnera, M., D'Amico A. Training of Attention in Children With Low Arithmetical Achievement // Europe's Journal of Psychology. - 2018. - №10 (2). - P. 282-304.

6 Mayer J.D., Salovey P, Sluyter D. What is emotional intelligence? Emotional development and emotional intelligence: Implications for educators // Basic Books. — 2017. — № 1. — P. 51-53.

7 Волкодав Т.В. Формирование эмоционального интеллекта будущих педагогов-психологов // Историческая и социально-образовательная мысль. - 2016. - №5/3. - С. 51-53.

МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ЖӘНЕ БАСТАУЫШ БІЛІМ БЕРУДІҢ САБАҚТАСТЫҒЫ НӘТИЖЕСІНДЕ БАЛАНЫ МЕКТЕПКЕ ДАЙЫНДАУ

АУБАКИРОВА Р. Ж.

п.ғ.к., профессор, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

БЕКНИЯЗОВА К. Е.

магистрант, МПиП-22н тобы, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

Мақалада егде жастағы мектеп жасына дейінгі балалардың мектепке дайындық деңгейін зерттеу нәтижелері талданады. Мектепке дейінгі және бастауыш білім беру сабақтастығы арқылы баланы мектепке дайындаудың ерекшеліктері ашылды.

Мектеп жасына дейінгі баланың жеке басының интегративті қасиеттері бастауыш сынып оқушысының әмбебап оқу әрекеттерін қалыптастыруға негіз болып табылады [1, 26 б.]. Осылайша, мектепке дейінгі білім беру кезеңінде мектеп жасына дейінгі баланың интегративті қасиеттерін дамыту мектепке дейінгі балалық шақтан әртүрлі бастапқы мүмкіндіктері бар балалардың бастауыш мектебіне біртіндеп көшуді қамтамасыз етеді, бұл екі жас сабақтастығының негізгі мақсатын жүзеге асыруға мүмкіндік береді:

- баланың мектепте оқуға қолайлы бейімделуін қамтамасыз ету;
- оның жаңа әлеуметтік рөлдерін және жаңа жетекші қызметін дамыту.

Балаларды мектепке дайындау-баланың өмірінің барлық салаларын қамтитын кешенді, көп қырлы міндет.

Бала мектепке тек физиологиялық және әлеуметтік тұрғыдан ғана емес, сонымен бірге психикалық және эмоционалды-ерікті дамудың белгілі бір деңгейіне жетуі керек.

Дәстүрлі түрде мектептегі жетілудің үш аспектісі ерекшеленеді: интеллектуалды, эмоционалды және әлеуметтік [2, 39 б.].

Тәжірибе көрсеткендей, мектепке дайындықтың қажетті деңгейін қалыптастыру және объективті бағалау, мұғалімдер

мен ата-аналардың белсенді қатысуынсыз мотивациялық және интеллектуалдық дайындық мүмкін емес, бұл үшін оларға мектеп жасына дейінгі балалардың ерекшеліктері, мектепке дайындықты қалыптастыру тәсілдері және мектептің басында мүмкін болатын қиындықтар туралы белгілі бір білім қажет [3, 15 б.].

Зерттеудің мақсаты-мектепке дейінгі және бастауыш білім беру жұмысындағы сабақтастықтың баланы мектепке дайындау процесіне әсерін теориялық тұрғыдан негіздеу және эксперименталды түрде дәлелдеу.

Зерттеуге ересек мектеп жасына дейінгі 30 бала (6-7 жас) - эксперименттік топтың 15 баласы, бақылау тобының 15 баласы қатысты.

Баланың мектепте оқуға интеллектуалды дайындығын зерттеу үшін келесі психодиагностикалық әдістер қолданылды:

- «Сандық эквивалентті немесе өзара-бірмәнді сәйкестікті құру» әдістемесі (ж. Пиаже, А. Шеминьск), оның мақсаты өзара-бірмәнді сәйкестікті орнатудың және дискретті жиынды сақтаудың логикалық әрекеттерінің қалыптасуын анықтау болып табылады;

- «Сөйлемдегі сөздердің санын анықтауға арналған сынақ» әдістемесі (С. Н. Карпова), оның мақсаты баланың пәндік және сөйлеу шындығын ажырата білу қабілетін анықтау болып табылады;

- «Кодтау» әдісі (А.ю. Панасюк нұсқасындағы Векслер тестінің 11 субтесті), оның мақсаты баланың таңбаларды қолдана отырып кодтау қабілетін анықтау болып табылады.

Баланың мектепте оқуға интеллектуалды дайындығының маңызды көрсеткіштері оның танымдық саласының даму сипаттамалары болып табылады:

- сараланған қабылдау;
- аналитикалық ойлау (құбылыстар арасындағы негізгі белгілер мен байланыстарды түсіну қабілеті, үлгіні көбейту қабілеті);
- шындыққа ұтымды көзқарас (қиялдың рөлін әлсірету);
- логикалық есте сақтау;
- білімге қызығушылық, оларды қосымша күш салу арқылы алу процесі;
- сөйлеу тілін есту арқылы меңгеру және рәміздерді түсіну және қолдану қабілеті;
- қолдың нәзік қимылдары мен қол-көз координациясын дамыту.

Белгіленген кезеңде егде жастағы мектеп жасына дейінгі балалардың зерттеу нәтижелерін талдау балалардың осы санатында

интеллектуалды дайындықтың келесі параметрлері жеткіліксіз қалыптасқанын анықтауға мүмкіндік берді:

- бір-біріне сәйкестікті орнату және дискретті жиынды сақтау кезінде логикалық әрекет ету қабілеті;

- баланың пәндік және сөйлеу шындығын ажырата білу қабілеті;

- баланың таңбаларды қолдана отырып кодтау қабілеті.

Осылайша, эксперименттік топ балаларының мектепте оқуға дайындық деңгейі жеткіліксіз деп бағаланады.

Ересек мектеп жасына дейінгі балалардың мектепте оқуға дайындық деңгейін арттыру үшін зерттеудің қалыптастырушы кезеңінде автор балалармен, мұғалімдермен және ата-аналармен жұмысты қамтитын мектепке дейінгі және бастауыш білім берудің сабақтастығын ұйымдастыру бойынша жұмыс жоспарын жасады.

Балалармен, мұғалімдермен және ата-аналармен бірқатар іс-шаралар өткізілгеннен кейін автор сол үлкен мектеп жасына дейінгі балалармен қайта зерттеу жүргізді.

Жоғарыда аталған барлық әмбебап дағдылар бойынша зерттеу нәтижелерін салыстыру келесі тұжырымдар жасауға мүмкіндік берді:

- қалыптастырушы әсерді жүргізгенге дейін ең аз қалыптасқан әмбебап оқу іс-әрекеттері кодтау/алмастыру (белгілер мен белгілерді нақты объектілер мен заттардың шартты орынбасарлары ретінде пайдалану)болды;

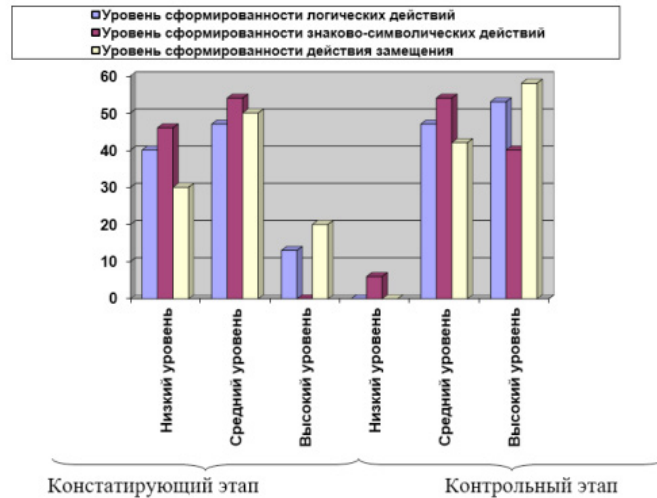
- екінші орында ақпаратты декодтау / оқу;

- мәселелерді шешу үшін объектілердің кеңістіктік орналасуын немесе объектілер немесе олардың бөліктері арасындағы қатынастарды көрсететін көрнекі модельдерді (схемалар, сызбалар, жоспарлар) қолдана білу ең дамыған болды.

Қалыптастырушы әсер жүргізгеннен кейін, баланы мектепке дайындау мақсатында мектепке дейінгі және бастауыш білім берудің сабақтастығын ұйымдастыру жөніндегі жұмыс жоспарын қолданғаннан кейін баланың дамуында оң динамика байқалады (1-сурет).

Бірінші сынып оқушыларына қойылатын талаптарды талдау авторға баланы мектепке дайындау мақсатында мектепке дейінгі және бастауыш білім берудің сабақтастығын ұйымдастыру жөніндегі жұмыс жоспарын қолданғаннан кейін балалардың иеленуі тиіс және табысты дамитын оқу әмбебап іс-әрекеттерін бөліп көрсетуге мүмкіндік берді:

- тапсырма мәтінін алдын-ала талдау;
- мәтінді нақты немесе графикалық құралдармен жүзеге асырылуы мүмкін символдық-символдық тілге аудару;
- модель құру;
- модельмен жұмыс;
- модельде алынған нәтижелердің шындықпен байланысы (мәтіндермен).

Сурет 1 – Қалыптастырушы әсер етуді жүргізгенге дейін және одан кейін эксперименттік топтағы балаларда оқу әмбебап әрекеттерінің қалыптасу деңгейлері

Осылайша, бақылау тобындағы балалардың дайындық деңгейі жоғары деп бағаланады және тек мектепке дейінгі білім беру сатысына қойылатын талаптарға сәйкес келеді.

Бұл балалардың танымдық белсенділігі тәуелсіз іздеу қызметі, көрнекі материалдың жарықтығы мен қол жетімділігі арқылы сақталатындығына байланысты.

Егер мектепке дейінгі және бастауыш білім берудің сабақтастығын ұйымдастыру жөніндегі жұмыс жоспарын қолдану кезінде баланы мектепке тиімді дайындауға қол жеткізуге болады

балаларды мектепке сәтті дайындаудың негізгі талабы болып табылатын әмбебап оқу іс-әрекеттерін сәтті игеруді қамтамасыз ете отырып, балалардың практикалық іс-әрекеттеріне сүйену.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Антропова М.В., Кольцова М.М. Морфофизиологические критерии «школьной зрелости» // Вестник образования. – 2015. – № 9. – С. 26–29.

2 Глазычев О.В. Критерии готовности детей к школе. – М.: Смена, 2019. – 79 с.

3 Дошицина З.В. Оценка степени готовности детей к обучению в школе в условиях разноуровневой дифференциации. – М.: Новосибирск, 2021. – 168 с.

ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙДА ЖАЛПЫ БІЛІМ БЕРЕТІН МЕКЕМЕЛЕРДІҢ ОҚУШЫЛАРЫН КӘСІБИ БАҒДАРЛАУ ТҰЖЫРЫМДАМАСЫ

АУБАКИРОВА Р. Ж.

п.ғ.к., профессор, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

КАЙДАУЛОВА Д. Қ.

магистрант, МПН-22н тобы, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

Өмірде өз орнын табуға байланысты бүгінгі шындық әр жас жігіттен дұрыс мамандық таңдауды талап етеді. Бұл кездейсоқ емес, өйткені ғылыми-техникалық прогресс пен әлеуметтік-экономикалық даму мамандарға қойылатын талаптарды үнемі арттырып отырады. Осыған байланысты әр түрлі мамандықтардың мамандарын даярлауды жақсарту және олардың біліктілігін арттыру мәселесі үлкен маңызға ие. Бұл мәселені шешуде қазіргі заманғы талаптарға сәйкес кәсіби бағдарлауды дамыту маңызды рөл атқарады.

Оқушылардың кәсіби бағдарлау теориясының негізгі компоненттерін қарастырыңыз: фактілер, заңдылықтар, принциптер.

Кәсіби бағдар-бұл өскелең ұрпақтың кәсіби қалыптасуына қоғамның қамқорлығы, оның қажеттіліктерін, мүдделерін, бейімділігі мен қабілеттерін, табиғи таланттарын қолдау және дамыту түрінде көрінетін жалпыадамзаттық мәдениеттің құрамдас бөліктерінің бірінің жалпыланған тұжырымдамасы. Ол жастардың әрқайсысына кәсіби өзін-өзі анықтауға көмектесуге арналған. Өз кезегінде, кәсіби өзін – өзі анықтау-бұл еңбек нарығында жас жігіттің болашақ кәсібін саналы және тәуелсіз таңдауының нәтижесі.

Осы мақсатта іске асыру үшін жеке адамның да, қоғамның да қажеттіліктерін қанағаттандыратын шаралардың тұтас жүйесі ұсынылады.

Алдымен Э. Р. Саруханов пен С. И. Сотникова бөлген жалпы білім беретін мекемелердің оқушыларына кәсіптік бағдар беруді ұйымдастыру принциптерін қарастырайық [1, 38 б.].

Жалпы педагогикалық принциптер:

– кәсіптік бағдар берудегі диалектикалық байланыс пен өзара тәуелділік қағидаты олардың бірлігінде оқыту, тәрбиелеу және дамыту жалпы міндеттердің бірі – оқушылардың кәсіби өзін-өзі анықтауына ықпал етуі керек деген тұжырымға келеді;

– кәсіптік бағдарлауды жаңа қоғамды салудың өмірімен, еңбегімен, практикасымен байланыстыру қағидаты адамға өзінің болашақ кәсібін тәжірибемен органикалық бірлікте таңдауда, білікті кадрлардағы меншіктің әртүрлі нысандарындағы шаруашылықтың қажеттіліктерінде, сұраныс пен ұсыныстар мен еңбек нарығындағы бәсекеге қабілеттілікте көмек көрсетуді көздейді;

– кәсіптік бағдарлауда оқыту мен тәрбиелеуге политехнизм мен технологиялық көзқарас қағидаты оқушылардың қазіргі заманғы өндірістің жалпы ғылыми қағидаттарын меңгеруімен және еңбек құралдарымен жұмыс істеудің практикалық дағдыларын игерумен, қазіргі заманғы өндіріс техникасы мен технологиясында бағдарлау қабілеттерін қалыптастырумен өзара байланыста кәсіптік бағдарлауды жүзеге асыру қажеттілігін қамтиды;

– кәсіптік бағдар берудегі қолжетімділік пен саналылық оқушыларды оқытудың әртүрлі кезеңдерінде кәсіптер әлемімен, кәсіптердің адамға қойылатын психологиялық талаптарымен, кәсіпті игеру жолдарымен терең саналы түрде таныстыруды; кәсіптік мансап перспективасымен, еңбекке ақы төлеумен танысуды көздейді;

– спираль тәрізді тәсіл негізінде кәсіптік бағдарлаудағы жүйелілік пен сабақтастық міндетті сабақтастық және бұл жұмысты жылдан жылға кеңейту шартымен бастауыш мектеп жасынан бастап оқу жылдары бойынша кәсіптік бағдарлау жұмысын жүзеге асыру қажеттілігін қамтиды;

– кәсіптік бағдарлаудағы жас ерекшеліктерін есепке алу оқушының кәсіби өзін-өзі анықтауын оның жасына сәйкес біртіндеп жүзеге асыруға мүмкіндік береді;

– мектептің, мектептен тыс мекемелердің, отбасының, кәсіптік оқу орындарының, жұмыс берушілер мен жұртшылықтың Оқушылардың кәсіптік бағдар берудегі өзара байланысы жастарға

мамандық таңдауда көмек көрсету жөніндегі жұмыста тығыз байланысты көздейді;

– кәсіптік бағдарлауды жүзеге асырудың көп қырлылығы (кешенділігі) қағидаты жас адамды өз кәсібін таңдауға жан-жақты дайындауға мүмкіндік беретін педагогикалық, психологиялық, әлеуметтік-экономикалық, психофизиологиялық, Медициналық және құқықтық бағыттарда осы жұмысты ұйымдастыруды қамтиды.

Сонымен қатар, кәсіптік бағдарлаудың нақты принциптері бар-еңбек нарығы жағдайында кадр саясатына сәйкес тұлғаның даму перспективасы мен болжамын есепке алу принципі. Бұл қағиданы шешу жастардың бейімділігі мен қабілеттерін анықтауды және дамытуды қамтамасыз ететін психологиялық және педагогикалық ғылымның басқа әдістерін қоса отырып, жастарды кәсіби бағдарлаудың ұзақ мерзімді әдістері мен нысандарын (бойлық, ұзартылған) пайдалана отырып негізделуге тиіс екенін атап өтеміз.

Сонымен қатар, меншіктің әртүрлі нысандарында елдің кадрлық саясатын көрсететін аймақтық және салалық экономикалық және әлеуметтік болжаудың перспективалық жоспарларын ескеру қажет:

– Оқушылардың жеке қажеттіліктерін, қызығушылықтарын, бейімділігі мен қабілеттерін, жалпы өңірдің және елдің білікті кадрларға қажеттілігін есепке алу қағидаты. Ол екі жақты міндет – жеке және қоғамдық мүдделерді есепке алуды білдіреді.

– Кәсіптік бағдарлаудағы белсенді-белсенді бағытталу қағидаты. Бұл қағида, бір жағынан, оқушыларға кәсіби білім беруді, оларды кәсіптік бағдар беру мақсатында зерделеуді және олар үшін кәсіби кеңес беруді ұйымдастыруды көздейді. Екінші жағынан, ол жеке тұлғаның рухани және физикалық мүмкіндіктерін кәсіптік бағдарлау саласына белсенді қосуды (кәсіптер әлемімен танысу, белгілі бір кәсіп бойынша «күштерді сынау»), мамандық таңдаудың жеке және әлеуметтік маңызды мотивтерін тәрбиелеу, жеке тұлғаның Шығармашылық белсенді қасиеттерін, оның құндылық бағдарларын және т.б.) міндет етеді.

– Әлеуметтік-кәсіптік өзін-өзі анықтаудың еркіндігі мен дербестігі қағидаты оқушылардың қажеттіліктерін, мүдделерін, бейімділігі мен қабілеттерін алдын ала анықтағаннан кейін мектептің, мектептен тыс мекемелердің, отбасының, кәсіптік оқу орындарының, жұмыс берушілер мен жұртшылықтың бірлескен күш-жігерімен олардың біреуін немесе екіншісін тиісті мамандыққа ұсыну керек. Сонымен қатар, таңдаудың түпкілікті құқығы оқушылардың интроспекциясы негізінде қалады.

– Таңдалған мамандық бойынша жұмыста оқушылардың кәсіби өзін-өзі анықтауын жүзеге асыру кезінде денсаулық сақтауды болжау принципі.

– Білім беру органдарының, аумақтық кәсіптік бағдарлау және халықты жұмыспен қамту орталықтарының өзара байланысы мен бірлескен қызметін үйлестіру қағидаты.

Кәсіптік бағдар беруде аталған қағидаттарды сақтау, олардың өзара байланысы оқушылардың өз кәсібін дұрыс және уақтылы таңдауына ықпал етеді. Мұндай таңдау адамдардың өз мүмкіндіктеріне сәйкес жұмыс істеуге табиғи дайындығы нәтижесінде туындайтын еңбек қанағаттануының қажетті табиғи алғышарты болып табылады, бірақ ол үшін жастардың еңбекқорлығын тәрбиелеу қажет [2, 49 б.].

Кәсіпті дұрыс таңдау бірқатар өндірістік нәтижелерді қамтамасыз етеді: кәсіпті тез игеру, Еңбек өнімділігі мен сапасының өсуі, кәсіби жетілдіруді ынталандыру, еңбек тәртібін нығайту және т.б. дұрыс таңдалмаса, адамның қабілеті кем дегенде ішінара іске асырылмай қалады, бұл жұмысқа қанағаттанбауға және әртүрлі шығындарға әкеледі – кәсіпті игеру қиындықтары, кәсіби жетілдіруден бас тарту, жұмыс орнын ауыстыру және басқа мамандықты іздеу, кәсіптік аурулардың өсуі, өндірістік жарақаттар және т.б. [3, 5 б.].

Кәсіптік бағдарлау диагностикалық және тәрбиелік аспектілерде көрінетін оны шешудің екі жақты сипатына ие. Біріншісінің нәтижесінде адамның жеке қасиеттеріне диагноз қойылады, ал екіншісі белгілі бір кәсіпті таңдауға байланысты адамның жетіспейтін қасиеттерін қалыптастырудың өтемдік бағытын алады.

Мектептегі кәсіптік бағдар беру практикасында, оқушылардың кәсіби өзін-өзі анықтауында жұмыстың әр түрлі формалары ұсынылды. Бұл: кәсіптік бағдар беру сабағы немесе оның үзінділері, мектеп факультативінің сабағы, үйірме (пәндік, қызығушылықтары бойынша және т.б.), сынып сағаты, кәсіптік бағдар беру кездесуі, кәсіптік бағдар беру экскурсиясы, кәсіптерді қорғау кеші, еңбек көпсайысы бойынша жарыстар мен конкурстар, «Жаңа әлеуметтік-экономикалық жағдайдағы кәсіптер», «Менің кәсібім – мақтанышым» дәрістері болуы мүмкін менікі, кәсіптік бағдар беру апталары, айлықтар, «Мамандық бойынша үздік», «Мамандықтарды кім көбірек біледі» конкурстары, кәсіби сынамалар жүргізу, рөлдік ойындар және т.б. [4, 90 б.].

Кәсіптік бағдар беру мақсатында оқушылардың еңбек бірлестіктері, кәсіптік бағдар беру өлкетану, КВН, телебағдарламалар,

шеф жұмысы, сыныптан тыс және мектептен тыс жұмыстардың басқа да түрлері табысты пайдаланылуы мүмкін.

Осылайша, кәсіптік бағдар беру жұмысының нысандарын үш түрге бөлуге болады: оқу процесінде жүзеге асырылатын Нысандар; сыныптан тыс жұмыста кәсіптік бағдар беру нысандары және мектептен тыс жұмыста жүзеге асырылатын кәсіптік бағдар беру нысандары.

Осы принциптерді, аспектілерді, әдістерді және кәсіптік бағдарлау формаларын қолдана отырып, студенттерде белгілі бір кәсіби ниеттер қалыптасуы керек.

Кәсіби ниеттерді қалыптастыру - бұл күрделі процесс, өйткені үнемі қайшылықтар туындайды. Көбінесе, алғашқы ниеттермен қатар, бастапқы ниеттермен сәйкес келмейтін жаңалары пайда болады. Кәсіби ниеттердің бұл үйлесімі студенттерге бірінші ниет орындалмаған жағдайда екіншісін жүзеге асыруға дайын болуға көмектеседі.

Кәсіби бағдарлаудың психологиялық-педагогикалық ерекшеліктерін анықтай отырып, негізгі элементтер адамның мүдделерін, қажеттіліктері мен мотивтерін зерттеу, екпіндерді анықтау болып табылатындығын атап өткен жөн. Ол үшін қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін әлеуметтік-психологиялық жағдайлар жасау қажет:

– сіздің танымдық іс-әрекетіңіздің әлсіз жақтарын білуге және олардың даму жолдары туралы түсінік беруге мүмкіндік;

– түлекке өзін қоғамның тәуелсіз мүшесі ретінде тануға, ондағы өз орны мен маңыздылығын түсінуге көмектесу.

Мұндай жағдайлар жеткілікті ұзақ, мақсатты топтық немесе жеке жұмыс арқылы жасалуы мүмкін, бұл жеке тұлғаның кәсіпті таңдауда дұрыс бағдарлануы үшін қажетті сипаттамалық қасиеттерін анықтауды және дамытуды қамтиды, атап айтқанда:

– өзін-өзі тану деңгейі, яғни жеке тұлғаның өзін-өзі жетілдіруі;

– «адам-адам» мамандығының өкілдері болуға ниетті оқушылардың әлеуметтік себептерін анықтау (Е.А. Климов бойынша).

– өзін-өзі таныстыру, арнайы қабілеттердің психодиагностикасы, ұйымдастырушылық қабілеттер, бейімділік, оқушының белгілі бір әрекеттерге, ойларға, тәжірибелерге дайындығы;

– мамандық таңдауда саналы түрде дәлелдеу мақсатында оқушының сыртқы әлемнен алған ақпаратына реакциясын дамыту;

– толықтығына, айқындығына, іске асырылуына, моральдық негізділігіне және еңбек әлемі туралы дұрыс түсінігіне баса назар аудару.

Осылайша, кәсіби бағдар «адам – әлем» өзара әрекеттесуінің түйінді мәселесі ретінде әрекет етеді. Осы өзара әрекеттесудің әртүрлі деңгейлерінде кәсіби өзін-өзі анықтау әлемде өз орнын табуға, адамзаттың негізгі жалпыадамзаттық құндылықтары мен проблемаларына қатысты, қоғамдағы орнын анықтауда, әлеуметтік мәртебесін функционалды-рөлдік түсіндіруде көрінеді.

Қазіргі заманғы кәсіптік бағдарлауда білім беру және кәсіптік бағдарлау технологиялары кеңінен қолданылады. Кәсіптік бағдар беру технологиялары – бұл белгілі бір идеяға негізделген және мақсаттар – мазмұн-әдістердің ұйымдастырылуы мен өзара байланысының белгілі бір принциптеріне сәйкес құрылған мұғалімнің, психологтың, әлеуметтанушының және оқушылардың кәсіптік бағдар беру процесінде қызмет ету жүйесі. Мектептердің, ЖОО-лардың және басқа да білім беру жүйелерінің жұмыс тәжірибесінде кәсіптік бағдарлау технологияларының әртүрлі түрлері пайдаланылады [5, 24 б.]:

1. Ойын технологиясы. Олар белгілі бір сюжетті (ойын, іскерлік қарым-қатынас, іскерлік жағдайларды шешу және т.б.) жүзеге асыру арқылы мұғалім мен оқушылардың өзара әрекеттесуінің ойын түрі. Бұл жағдайда тапсырмалар ойын мазмұнына енгізілген. Кәсіптік бағдар беру процесінде ойын-сауық, іскерлік, рөлдік, компьютерлік ойындар қолданылады.

2. Компьютерлік технологиялар. Олар «психолог-компьютер-оқушы» жүйесі аясында әртүрлі типтегі оқыту және диагностикалық бағдарламалардың (ақпараттық, тренингтік, психодиагностикалық, дамытушылық және т.б.) көмегімен жүзеге асырылады.

3. Диалогтық технологиялар. Коммуникативті ортаны құрумен, оқушылар мен мұғалімдердің өзара әрекеттесу кеңістігін кеңейтумен байланысты. Негізгі міндет-сөйлеу әрекетін дамыту (кластерлердің бір түрі).

4. Оқыту технологиялары. Бұл кәсіптік бағдарлау іс-әрекеттерінің белгілі бір алгоритмдерін пысықтау жөніндегі қызмет жүйесі және кәсіптік бағдарлау барысында типтік есептерді шешу тәсілдері (тесттер, сауалнамалар, практикалық жаттығулар).

Әдетте, кәсіптік бағдар беру технологиялары профессиографияны құруға көмектеседі. Қазіргі психологиялық сөздікте профессиография зерттелумен байланысты технологиялық процестер ретінде

түсіндіріледі – мамандық субъектінің жеке тұлғалық қасиеттеріне, оның психопотенциалдарына, психо қабілеттеріне, психофизикалық мүмкіндіктеріне қойылатын талаптарды түсіндіру.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Саруханов Э.Р., Сотникова С.И. Проблемы управления профессиональной ориентацией молодежи на профессии высшей квалификации. – Л., 1991. – 164 с.

2 Разумова М.В. Профорентация в России: становление, проблемы, перспективы // Профессиональное образование и общество. – 2014. – № 3 (11). – С. 49-57.

3 Балакина А.П. Профорентация в системе управления развитием человеческих ресурсов // Экономика и управление. – 2011. – № 12. – С. 3-6.

4 Жаворонкова О.Р., Буренина Н.Б. Профорентация как инструмент сохранения баланса между рынками труда и образовательных услуг // Ученые записки Крымского инженерно-педагогического университета. - 2021. - № 2. - С. 89-94.

5 Спирина Н.А., Маковкина С.А. Геймификация как инструмент профорентации школьников // Alma Mater (Вестник высшей школы). - 2020. - № 12. - С. 22-27.

ЖАСӨСПІРІМ ЖАСТАҒЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ЖЕКЕ БАСЫНЫҢ ДЕНСАУЛЫҒЫНА БАҒДАРЛАНҒАН БАҒЫТЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

АУБАКИРОВА Р. Ж.

п.ғ.к., профессор, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

РСПАЕВ И. Е.

магистрант, МШП-22н тобы, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

Денсаулық білім беру мекемесінің оқу-тәрбие процесінде бағдарланған тәсіл оқушылардың шығармашылық белсенділігін ынталандыруды, салауатты өмір салты туралы білімге қызығушылықты арттыруды, оқытудың практикалық бағытын күшейтуді, әртүрлі пәндер бойынша білім мен дағдыларды біріктіруді қамтиды. Осыған байланысты денсаулық мәдениетін тәрбиелеу үшін, сондай-ақ жеке тұлғаның бағдарланған денсаулығын қалыптастыру үшін оқу пәндерінің мазмұнына денсаулық туралы білімді енгізу мүмкін екенін көреміз. Біздің ойымызша, адамның

денсаулығына бағытталған бағытты қалыптастыруға бағытталған негізгі мектеп пәндері биология, өмір қауіпсіздігі негіздері, дене шынықтыру болып табылады. Сонымен, «биология» оқу пәнін оқып-үйрену кезінде денсаулық туралы ақпаратты адам ағзалары жүйелерінің, олардың құрылымдарының жұмыс істеуі туралы оның денесін нығайтатын немесе бұзатын әсер етуші факторларға байланысты егжей-тегжейлі талдау түрінде ұсынуға болады деп санаймыз. Салауатты өмір салты идеясын осы оқу пәнінің мазмұнында жалпы гигиеналық ережелер мен профилактикалық жаттығулар түрінде көрсетуге болады [1, 35 б.].

«Тіршілік қауіпсіздігі негіздерін» зерделеу кезінде біз оқушылардың денсаулығын сақтау мәселелерін олардың өмірі, өмірі, бос уақыты, тіркемелері арқылы жариялауға болады деп санаймыз. Салауатты өмір салтының құрамдас бөліктерін зерделеу кезінде жеке көзқарасты қарастыруда, жасөспірім жастағы оқушылардың өз қауіпсіздігі мәселелеріне саналы көзқарасын қалыптастыруда ерекше назар аудару маңызды деп санаймыз.

Денсаулық дене шынықтыруды оқытудағы бағдарланған тәсіл өз денесін бақылау, қозғалыс жаттығуларының көмегімен резервтік мүмкіндіктерді дамыту, алғашқы медициналық көмек көрсету әдістерін пысықтау қабілетін дамытуға ықпал етеді. Сонымен қатар, біз сабақтың басында және соңында денсаулық және оның компоненттері туралы білімнің теориялық презентациясына айтарлықтай уақыт бөлуді маңызды деп санаймыз [2, 107 б.].

Біздің ойымызша, физикалық жаттығулар ғана емес, сонымен қатар теория денсаулыққа бағытталған тұлғаны қалыптастыруға мүмкіндік береді. Оқу-тәрбие процесінде Денсаулық, оны үнемдеу және көбейту туралы білімді әртүрлі сабақтарда қолдану керек деп санаймыз. Ең алдымен, дене шынықтыру, тіршілік қауіпсіздігі негіздері, биология сияқты пәндер бойынша сабақтарда. Қазақ тілі, орыс тілі, әдебиет, математика, тарих, информатика және т.б. сияқты пәндерге де үлкен рөл беріледі. Мысалы, қазақ және орыс тілдері сабақтарында мұғалімдердің денсаулық мәселесін қозғайтын түрлі диктанттарды келесі тақырыптар бойынша өткізуі мүмкін: «тұмаудың алдын алу», «суық тию», «денсаулық және салауатты өмір салты» және т.б., сондай-ақ оқушылармен жұмыста салауатты өмір салты идеясын білдіретін мәтіндерді қолдану [3, 189 б.].

Қол жеткізу мақсатында денсаулық сақтау математика сабақтарында валеологиялық идеяларды қамтитын және алып жүретін оқу материалын (мысалы, есептер мәтіндерін) пайдалануға

болады деп санаймыз [4, 12 б.]. Басқаша айтқанда, біз белгілі денсаулық деректерімен, денсаулықтың қалыпты көрсеткіштері туралы мәліметтермен, медициналық құрылғылар туралы ақпаратпен, дұрыс тамақтану туралы, белгілі бір өнімдегі қажетті мультивитаминдердің сапалық және сандық құрамы туралы, ұтымды күн тәртібі туралы және т.б. Бұл жағдайда оқушылар негізгі математикалық материалдан басқа денсаулық пен салауатты өмір салты туралы білімдерін бекітеді деп ойлаймыз.

Денсаулық Тарих сабақтарында бағдарланған компонент еліміздің рухани-адамгершілік және мәдени-тарихи дәстүрлері туралы ақпаратты енгізу арқылы жасөспірімдердің дені сау тұлғасын тәрбиелеуді білдіреді. Біз тарих сабақтарының тақырыптарына гигиена мәселелерін, мысалы, ежелгі әлем елдерінің тарихын, ортағасырлық қоғамды, орыс халқының мәдениеті мен өмірін зерттеу кезінде енгізуге болатындығын көреміз. Сонымен қатар, тарих бөлімдеріне рационалды тамақтану мәселелерін (мысалы, Рим империясы кезеңінде), медицинаны дамыту, эпидемияның алдын алу мәселелерін («адамзаттың жаһандық мәселелері», «Орта ғасырлардағы Батыс Еуропа мәдениеті» және т.б. сияқты тақырыптарды зерттеу аясында) қосуға болады.

Денсаулық тарихты оқытудағы бағдарланған тәсіл, біздің ойымызша, алкогольге, темекіге, темекі шегуге, нашақорлыққа (мысалы, «Ұлы географиялық ашылулар», «XIX ғасырдың ортасында Қытайдағы апиын соғыстары» сияқты тақырыптарды зерттеу кезінде), жеке тұлғаның сау және үйлесімді дамуы туралы сұрақтарды қосуды қамтиды (келесі тақырыптар аясында: «Еуропадағы Абсолютизм: денсаулық сәні», «XIX ғасырдағы ғылым мен мәдениет: адамдағы биологиялық және әлеуметтік қатынастар»). Тарих сабақтарын өткізу шеңберінде оқушыларды денсаулық пен салауатты өмір салтына бағдарлау процесінде мұғалімдердің салауатты өмір салтын ұстану мен сақтаудың мысалдарын көрсететін көрнекті саяхатшыларға, тарихи тұлғаларға, жазушыларға, ғалымдарға үндеуі арқылы дені сау адамның идеалын құру маңызды деп санаймыз. Ұлы адамдардың өмір жолын зерттеу кезінде оқушылар салауатты өмір салты принциптерін сақтау жеке тұлғаның шығармашылық әлеуетін іске асырудың таптырмас шарты, сондай-ақ өмірлік энергияның маңызды көзі болып табылатынын түсінеді [5, 134 б.].

Информатика сабақтарын өткізудегі денсаулыққа бағытталған маңызды компонент - бұл салауатты өмір салты мәдениеті туралы

сұрақтарды оқу материалына енгізу, оқушылардың денсаулығын сақтауға байланысты пайдалы және маңызды ақпаратты әр тақырыпқа қосу [6, 79 б.].

Материалдың маңыздылығы оқу сабағына компьютерлік техниканы қолдану бойынша гигиеналық талаптарды енгізген кезде күшейеді, олардың бұзылуы оқушылардың психофизикалық шамадан тыс жұмыс істеуіне әкеледі, сонымен қатар көру қабілетінің нашарлауына әкеледі [7, 216 б.]. Информатика сабағында стерео суреттерді, презентациялық материалды қолдану көздің бұлшық еттерін жеңілдетуге ықпал етеді және хромотерапия элементтерін (түспен емдеу), дұрыс қалыпқа арналған жаттығуларды, көзге, қолға немесе мойынға және бүкіл денеге арналған динамикалық үзілістерді қосу өнімділікті арттыруға, көңіл-күйді жақсартуға және бас ауруын жеңілдетуге оң әсер етеді деп есептейік.

Пән мұғалімдерінің белгілі бір оқу пәні бойынша сабақтарды жоспарлау кезінде денсаулыққа бағытталған ақпаратты пайдалануы маңызды деп санаймыз. Біз мұғалімдердің кабинеттегі гигиеналық жағдайларды сақтауын (желдету), әр үш-бес минут сайын оқу іс-әрекетінің түрлерін өзгертуді, оқушылардың дұрыс қалыптарын бақылауды, оқу процесіне ойындар мен дене шынықтыру минуттарының элементтерін енгізуді ұсынуға болатынын көреміз.

Оқу пәндерін интеграциялау арқылы салауатты өмір салтын қалыптастыру бойынша білімді ұйымдастыру және оқу процесіне енгізу, біздің ойымызша, әртүрлі міндеттерді шешудің алғышарты болып табылады [8, 5 б.]. Бұл, ең алдымен, адамның ең маңызды құндылықтарының бірі ретінде өз денсаулығына дұрыс көзқарасты дамыту; бұл алған дағдылар мен дағдыларды дамыту денсаулық сақтау және нығайту денсаулығы; бұл гигиеналық дағдылар мен дағдыларды пысықтау және бекіту; бұл оқушыларды ұтымды физиологиялық белсенділікпен таныстыру және олардың денсаулықты бұзатын мінез-құлыққа қарсы тұру және қарсы тұру дағдыларын тәрбиелеу.

Осылайша, өз денсаулығына жауапкершілікпен қарау дағдылары мен дағдыларын дамыту, нәтижесінде оқушының бағдарланған жеке басының денсаулығын қалыптастыру мақсатында әртүрлі оқу пәндерінің мазмұнын әзірлеу кезінде бағдарланған тәсілдің денсаулығын ескеру қажет.

Сонымен қатар, бағдарланған тұлғаның денсаулығын қалыптастыру кезінде оқытудың негізгі белсенді әдістерінің бірі тренингке бағытталған әдіс болып табылатынын атап өтеміз.

Бірлескен танымдық іс-әрекет, тренингке қатысу процесінде жаңа ақпаратты игеру, ізгі ниет пен өзара қолдау атмосферасын ескере отырып, жаңа білімдермен, идеялармен жылдам алмасу жүреді, әр оқушының жеке үлесін қосуға мүмкіндігі бар. Мұның бәрі жаңа білім алуға мүмкіндік беріп қана қоймай, коммуникативті дағдылардың дамуына ықпал етеді: басқалардың пікірлерін тыңдау, әртүрлі көзқарастарды бағалау, талқылау.

Сонымен қатар, оқытудың оқу формасының тәрбиелік функциясы эмоционалды байланыстарды орнатуға ықпал етеді, оқушылардың жүйке жүктемесін жеңілдетеді, командада жұмыс істеуге үйретеді, қауіпсіздік пен өзара түсіністік сезімдерінің пайда болуына ықпал етеді.

Біздің ойымызша, оқушының бағдарланған жеке басының денсаулығын қалыптастырудың маңызды психологиялық-педагогикалық компоненті-денсаулықты сақтау және нығайту туралы білімді игеруге және салауатты мінез-құлық стилін қалыптастыруға бағытталған физиологиялық көрсеткіштерді жетілдіруге бағытталған психологиялық-педагогикалық әрекеттерді дайындау және жүзеге асыру арқылы оқушыларды денсаулықты сақтау процесіне тарту. Осыған байланысты «менің денсаулығым - ұлт денсаулығым» тренингінің жобасы әзірленіп, іске асырылды.

«Менің денсаулығым – ұлт денсаулығым» авторлық тренингін жеке тұлғаның бағдарланған денсаулығын қалыптастырудың ең тиімді әдістерінің бірі деп санаймыз, өйткені жоба денсаулық құндылығын дамытуға, жылжымалы және ұлттық ойындарды пайдалану кезеңінде қозғалыс дағдыларын алуға, коммуникативтік дағдыларды дамытуға, ішкі әлемді үйлестіруге, релаксацияға және жаңа қуатты өмірлік әлеуеттерді құруға бағытталған. салдары, психоэмоционалды денсаулықты нығайту. Тренингте Денсаулық, гигиена, психоактивті заттардың алдын алу, қозғалыс белсенділігі, салауатты өмір салты сияқты негізгі ұғымдар қозғалады және ашылады, сондай-ақ әртүрлі этномәдениеттер өкілдерінде салауатты өмір салтын ұстану мысалдары қарастырылады.

Аталған тренинг бағдарламасы Павлодар қаласы мектептерінің жоғары сыныптарында бейімделді. 60 минуттан тұратын 20 сабақты қамтиды. Тренингті іске асыру кезінде оны өткізудің барлық қағидаттары мен ережелері сақталды: тренингке қатысушылардың нақты тобы анықталды, жайлы кеңістіктік жағдайлар жасалды, топтық жұмыс ережелері сақталды, ізгі ниет, бостандық, қарым-қатынас еркіндігі атмосферасы сақталды, ұйымдастырушылық

сөттер сақталды. Өткізілген тренингтің тиімділігі алынған деректерді сандық талдау (математикалық-статистикалық әдістер) және тренингтік сабақтарға қатысудың пайдалылығы туралы оқушылардың пікірлерін сапалы талдау нәтижелерімен расталды.

Тренингтік бағдарламаны құру кезінде оның негізіне оқушылардың алған білімдерін дұрыс қабылдауы мен сыни бағалауына ықпал ететін ақпараттық-ағартушылық сипаттағы эвристикалық әңгімелесу әдісі енгізілді. Эвристикалық әңгіме студенттердің берік және терең білім алуына ықпал етті, заңдылықтар мен қатынастарды анықтауға түрткі болды, біз қолданған материалдың мәнін игеруді қамтамасыз етті. Эвристикалық әңгімелер келесі тақырыптар бойынша жүргізілді: «гигиена дегеніміз не (сіздің сұлулығыңызға күтім жасау туралы сұрақтарға 9 жауап)»; «темекіні тастауға арналған кеңестер»; «Денсаулық және оның компоненттері туралы»; «жыныстық дамудың негізгі кезеңдері»; «адамдар неге іше бастайды?»; «Темекі шегуге тәуелділіктің шынайы себептері»; «адамдар қалай нашакор болады?»; «Әр түрлі халықтардың алкогольді тұтынуға қатынасы»; «ұлттық қасиет ретінде маскүнемдік туралы мифтер». Эвристикалық әңгімеден басқа, сабақ бағдарламасында арт-терапия әдістері қолданылды. Тренинг сабақтары аясында оқушылар бояулармен, қарындаштармен, «нашакордың портреті», «өмір ағашы» маркерлерімен сурет салып, «Сұлулық стандартын» жасады. Арт-терапия өз тұлғасында жана ресурстар мен мүмкіндіктерді ашуға, өзіне деген сенімділікті қалыптастыруға, ішкі әлемді үйлестіруге, өзін-өзі бағалауды арттыруға, жеке тұлғаны дамытуға, эмоциялар мен сезімдерді түсіну мен терең пысықтауға, шығармашылық ойлауды дамытуға, жағымсыз және мазасыз эмоциялардың қолайлы түрінде шығуға, коммуникативтік дағдыларды дамытуға, стереотиптер мен кедергілерді жоюға ықпал етті. Кооперативті оқытудың топтық әдісі студенттерге қарым-қатынас және ынтымақтастық дағдыларын игеруге мүмкіндік берді.

Жаттықтырушы оқушыларды шағын топтарға бөліп, тапсырма алғаннан кейін оқушылар қысқа уақыт ішінде нақты тапсырмаларды орындап, қалғандарына өз тобының жұмыс нәтижелерін ұсынды. Тренингтік сессиялар аясында кооперативті оқытудың топтық әдісінің келесі әдістері қолданылды: «қажеттіліктерді қанағаттандырудың салауатты тәсілдері», «темекі шегудің салдары, себептері, баламалары», «салауатты өмір салтының 10 өсиеті», «алкогольдің денсаулыққа әсері және туындайтын құқықтық және

әлеуметтік мәселелер», «алкоголь туралы мифтерді жоққа шығару», «сайлау алдындағы сөйлеу». Миға шабуыл техникасы бүгінгі таңда шығармашылықты ынталандырудың ең танымал әдістерінің бірі болып табылады. Бұл әдіс студенттерге барлық қатысушылардың пікірлерін еркін білдіру арқылы күрделі мәселелерді шешуге, сондай-ақ қазіргі жағдайдың бірнеше шешімін табуға мүмкіндік берді. Оқушылар белсенді талқылап, ұжымдық түрде келесі сұрақтарға үздік шешімдер қабылдады: «дені сау және дені сау – белгілер, айырмашылықтар?», «Психоактивті заттар дегеніміз не?», «Гигиена дегеніміз не, ол нені зерттейді?», «Алкоголь дегеніміз не?», «Біздің тілектеріміз?». Әр сабақтың соңында оқушылар рефлексия жасады, алған білімдерін түсіндірді, фактілерді анықтады, себептерін талдады, іс-әрекеттерді жоспарлады.

Осылайша, мектеп пәндерінің мазмұнына салауатты өмір салты құндылықтарын енгізу салауатты тұлғаның дамуына, оның бағдарланған көзқарастарының денсаулығына, бағдарланған дүниетанымның денсаулығына, салауатты өмір салтын өзін-өзі ұйымдастыру қабілетіне және тұтастай алғанда адамның бағдарланған бағытының денсаулығына ықпал етеді.

Денсаулық, салауатты өмір салты туралы білімнің жиынтығы пәнаралық сипатқа ие, осыған байланысты оқушының бағдарланған жеке басының денсаулығын қалыптастыру мәселесі өзекті болып отыр. Білім беру процесінде пәнаралық байланыстарды қолдану арқылы әр түрлі мектеп пәндерінен алған білімдерін, дағдылары мен дағдыларын қолдана отырып, оқушыларды денсаулықты сақтауға, өз денсаулығына жауапкершілікпен қарауға үйрету.

Оқу орны жағдайында тұлғаның бағдарланған бағытының денсаулығын қалыптастыруда оқу-тәрбие процесі маңызды рөл атқарады. Салауатты өмір салты құндылықтарын мектеп пәндерінің мазмұнына енгізу мақсатында денсаулыққа бағдарланған тәсіл бағдарланған көзқарастардың денсаулығын, бағдарланған дүниетанымның денсаулығын, салауатты өмір салтын өзін-өзі ұйымдастыру қабілетін және тұтастай алғанда оқушы тұлғасының бағдарланған бағытының денсаулығын дамытуға ықпал етеді.

Денсаулық туралы білімді оқу-тәрбие процесіне енгізу, оның жинақтары пәнаралық сипатқа ие, ал пәнаралық байланыстар мектеп пәндері мен оқу-тәрбие процесінің интеграциясының негізінде жатыр, бұл өз кезегінде денсаулықты қалыптастырады. тұлғаның бағдарланған бағыты. Жеке тұлғаның бағдарланған денсаулығын қалыптастыру жоспарындағы Интеграция мектеп

пәндерін денсаулық және салауатты өмір салтының құндылықтары туралы ақпаратпен мазмұнды толтыруды білдіреді.

Тренингке бағытталған әдіс оқытудың негізгі белсенді әдістерінің бірі болып табылады, Денсаулық сақтау іс-әрекетінің мағыналы орындалуына ықпал етеді және оқу-тәрбие іс-әрекеті жағдайында оқушының жеке басының бағдарланған денсаулығын қалыптастырудың тиімді құралы болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Соломин В.П., Варшамов Ю.Л. Валеология: Учебное пособие. - СПб.: Образование, 2015. – 205 с.
2. Васильева О.С., Филатов Ф.Р. Психология здоровья. Феномен здоровья в культуре, психологической науке и обыденном сознании. - М.: Мини Тайп, 2015. - 480 с.
- 3 Горбатова Е.А. Теория и практика психологического тренинга. – СПб., 2018. – 378 с.
- 4 Грецов А.Г. Тренинг общения для подростков. – СПб.: Питер, 2016. – 160 с.
- 5 Доноева, Ю.В. Активизирующая роль тренинговых занятий в развитии здоровьеориентированной направленности личности // Историческая и социально-образовательная мысль. – 2014. - № 2(24). - С. 134–136.
- 6 Крысько В.Г. Психология и педагогика: учебник для бакалавров. - М.: Издательство Юрайт, 2016. — 471 с.
- 7 Райс Ф., Долджин К. Психология подросткового и юношеского возраста.- Питер, 2013. – 1270 с.
- 8 Рахматов А.А. Научные основы здорового образа жизни // Образование и воспитание. - 2016. - №2. - С. 5-7.

THE FORMATION OF INCLUSIVE COMPETENCY OF EDUCATORS WITHIN THE FRAMEWORK OF EDUCATIONAL INSTITUTIONS

AUBAKIROVA A. S.

Geography teacher, Secondary school № 4, Aksu
Master's student, Toraigyrov University, Pavlodar

TULEKOVA G. M.

PhD, Associate Professor, Department of Personal Development and Education

The modern education system is undergoing significant changes in the light of modernization. These transformations orient specialists to work with children with special educational needs in different directions.

One of the important issues of the development of children with disabilities is education. This is not only an opportunity to get a document and a profession. This is a solution to the problem of socialization of children with special needs. For this purpose, inclusive education is being developed in Kazakhstan.

Inclusive education – (fr. «inklusif» – «inclusive») – co-education of ordinary children and children with disabilities. That is, inclusive education presupposes equal rights and opportunities to meet all the needs and needs of children in education, regardless of their state of health.

Features of inclusive education, its implementation in the Republic of Kazakhstan According to the Constitution of the Republic of Kazakhstan (Article 30), all citizens of the country have the right to free secondary education in state institutions, as well as in higher education on a competitive basis. But until recently, children with disabilities could not study in ordinary educational institutions. They were sent to home-based education or to specialized centers, which did not provide the necessary level of socialization, adaptation of children in society. Inclusive education is based on the following principles: Every child is special. All children are equal in their rights, in friendship, in education, in the right to attend clubs, concerts and other things, as well as prospects for further social development. Every child develops at his own pace, this does not make him better or worse. Relationships between children are built on kindness, responsiveness, empathy. The interaction of children expands their worldview and develops academic intelligence. How is inclusive education implemented in Kazakhstan? Inclusion should reach the position of the norm, become a humanistic position of society. This issue has been resolved legally. President of the Republic of Kazakhstan Kassym-Jomart Tokayev signed the Law «On

Amendments and Additions to Some Legislative Acts of the Republic of Kazakhstan on inclusive education» on June 26, 2021. The State undertakes to create conditions for children with special educational needs to receive education within the educational system, taking into account their individual development characteristics (article 8, paragraph 1-1). Special educational programs are being developed for children with disabilities. Organizations of preschool and secondary school education by law must accept all children who live in the territory of their service, including children with special educational needs (article 26, paragraph 2). In order for inclusive education to become the norm, it is necessary to solve such problems: the unavailability of teachers, psychological and professional, to work with such children; the complexity of for parents of other students to accept the fact of teaching special children together with their children; unpreparedness of the material and technical base of kindergartens, schools and other educational institutions; fears of parents of disabled children due to possible psychological discomfort, social ostracism (bullying, ridicule) that their children will experience. In Kazakhstan, the geography of training of speech pathologists has been expanded. Now they are trained in 17 universities of the country. Teachers are being retrained in this direction. All these steps are designed to develop inclusive education so that the majority of special children in the future do not feel like outcasts, but full-fledged and full-fledged participants in society. Prospects of inclusive education in Kazakhstan and world experience Inclusive education is a request of modern life and an international standard. There are more than 160 thousand children with disabilities in Kazakhstan who need inclusive education, the position of a teacher-assistant — tutor has been introduced in Kazakh schools. Prospects for the development of inclusive education in Kazakhstan: Pxhere According to the State Program for the Development of Education and Science of the Republic of Kazakhstan for 2020–2025, by 2025 100 % of schools, kindergartens and 70 % of colleges and universities should create conditions for inclusive education. Inclusive education is a revolution in the consciousness of modern man and the choice of open democratic states. Inclusive education is a global movement supported by UN conventions. The term «inclusion» and the principles of inclusive education were introduced into international use in 1994 at the World Conference on the Education of Persons with Special Needs in Salamanca (Spain). In the same year, Kazakhstan joined the international program «Education for All». In the UK, disabled children received the right to study in ordinary schools back in 1976. Only those with severe forms

of disorders study in special training centers. For the development of inclusive education in England: the state allocates funds, trains specialists; from an early age to high school, a special child is accompanied by psychologists and teachers, they form the necessary skills and abilities, advise parents; develop special training programs; in addition to the teacher, the child has an assistant who helps him master the educational material, solves psychological and social issues. These measures allow children with disabilities to feel like full-fledged members of society, develop and become useful to others. The development of inclusive education is the development of education not only for children with disabilities, but also the entire educational system. It gives everyone the opportunity to study on equal rights and in equal conditions. [4, p.5]

Inclusive education, according to Yu.A. Gerasimenko, is the recognition of the value of different categories of children (with special educational needs, different ethnic groups, belonging to a particular social group), their characteristics and learning abilities. It is important to note that the education system adapts to the child, and not the child to the system. In connection with the reform of the education system, it is necessary to solve the issues of quality education and social interaction of children, taking into account their individual characteristics; take into account the uniqueness of each child when developing an individual development plan and implementing an educational program. One of the priority components of work in this direction is the issue of human resources development. [1, p.2]

Thus, there were contradictions:

- between the need to restructure teachers to a new inclusive education system and the unwillingness of teaching staff to implement inclusive practices.
- between the objective need for the formation of inclusive competence of educators and the insufficient theoretical and technological development of this problem in the scientific literature.

The purpose of the study: to theoretically substantiate, develop and test a program for the formation of inclusive competence of teachers of a preschool educational organization.

The object of the study: inclusive competence of teachers in the conditions of a general education institution.

Subject of research: formation of inclusive competence of teachers in the conditions of a general education institution.

Hypothesis: the process of formation of inclusive competence of a teacher will be successful provided:

- development and implementation of a special program for educators based on a competency-based approach;
- the content and implementation of the program will be aimed at developing and gaining new professional experience in inclusive education;
- the implementation of the program will be aimed at the development of professional competence of teachers, ensuring the development of motivational, cognitive and reflexive components of teachers' readiness to work in conditions of inclusion;
- the implementation of the program will be continuous, taking into account the development trends in foreign and domestic practice
- formation of a unified team of specialists of an educational organization working in the conditions of implementation of inclusion.

Research objectives:

To analyze the psychological and pedagogical literature on the problem of the formation of inclusive competence of teachers of educational institutions.

To identify methodological techniques for the formation of inclusive competence of teachers of educational institutions

At the empirical level, to identify and evaluate the competence of teachers in the implementation of inclusive practice

Develop, test and determine the effectiveness of a special program for the formation of inclusive competence of teachers of educational institutions.

The practical significance of the study: lies in the fact that the developed program for the formation of inclusive competence of teachers of general education institutions can be used in the practical activities of teachers of an educational organization, will be useful to specialists, managers working in the field of education, as it increases professional and psychological readiness in the implementation of inclusive practice.

The competence approach currently acts as an actual direction in line with the complex culturological approach, it determines the guidelines, contents and methods of education. Consistent and complete implementation of the competence approach is one of the ways to implement the cultural concept, since it incorporates all its main components, provides for readiness for activity, active participation in various spheres of life, lays the foundation for life success and self-realization.

The competence approach in education is considered by most researchers (I. A. Zimnaya, A.V. Khutorskoy, B. I. Hasan, G. K. Selevko, D. Raven, etc.) as a comprehensive orientation of education to achieve an integrated result in education: a society of value orientations, a sufficiently high level of knowledge, skills, awareness,

experience, developed abilities, readiness for life and activity in various fields. This approach is an alternative to the one-sided subject orientation of education. The competence-based approach expresses the best traditions of world and domestic education, serves as a way of implementing personality-oriented, activity-oriented, cultural approaches, but at the same time it is more universal, mobile and at the same time concrete and practical. However, its practical implementation involves overcoming many difficulties and requires a thorough restructuring of the educational process. Therefore, the position of supporters of the «evolutionary scenario», the gradual integration of the competence approach into the existing education system is more attractive (L. N. Bogolyubov, A.V. Khutorskoy, etc.). [5, p.3] Inclusive competence of teachers refers to the level of Special professional competencies. This is an integrative personal education, which determines the ability of teachers to carry out professional functions in the process of inclusive education, taking into account the different educational needs of students and ensuring the inclusion of a child with disabilities in the environment of an educational organization and creating conditions for his development and self-development. The structure of inclusive competence of a teacher includes key content (motivational, cognitive, reflexive) and key operational competencies, which are considered as components of inclusive competence of a teacher. The training of competent personnel for inclusive education is one of the conditions for the implementation of inclusion itself. At the moment, the solution of this issue is the least secured both organizationally and methodically. Already at the first stages of the introduction of inclusion, teachers had a fear of the unknown, professional Uncertainty, unwillingness to change, Psychological unwillingness to work with «special children». To assess the quality of the inclusive process in the education system, it is necessary to develop a set of programs for monitoring indicators of the dynamics of the assessment of the development of the inclusion process, one of such indicators is the teacher's readiness for professional activity within the framework of inclusion. The readiness of teachers to work in inclusive education is considered through 2 main indicators: professional readiness and psychological readiness [2, p.5].

Structure of professional readiness:

- information readiness;
- knowledge of pedagogical technologies;
- knowledge of the basics of psychology and correctional pedagogy;
- knowledge of the individual differences of children;

- willingness of teachers to model the lesson and use variability in the learning process;
- knowledge of the individual characteristics of children with various developmental disabilities;
- readiness for professional interaction and learning. The structure of psychological readiness:
- emotional acceptance of children with various types of disorders in development (acceptance—rejection);
- willingness to include children with various types of disorders in activities in the classroom (inclusion— isolation);
- satisfaction with their own pedagogical activities [3, p.12].

The organization of inclusive practice is a creative process. In the inclusive approach implies the need to change the educational situation, create new forms and ways of organizing the educational process, taking into account the individual differences of children. Therefore, a teacher should have a special set of professional competencies that will allow him to implement an inclusive practice. But none of the listed methods will be effective if the teacher himself does not realize the need to improve his own professional competence. To do this, it is necessary to create those conditions in which the teacher independently realizes the need to improve the level of their own professional qualities.

REFERENCES

- 1 Organization of inclusive education for children with disabilities. Educational publication / Ed. Alyokhina S. V. Kutepova E.N. – Moscow City Psychological Pedagogical University, Moscow 2013.
- 2 Alyokhina S.V., Alekseeva M.N., Agafona E.L. Readiness of teachers as the main factor of success of the inclusive process in education // Psychological science and education No. 1: Inclusive approach and family support in modern education. M., 2011.
- 3 Organization of inclusive education for children with disabilities. Educational publication / Ed. Alyokhina S. V. Kutepova E.N. – Moscow City Psychological Pedagogical University, Moscow 2013.
- 4 Khafizullina I.N. On the issue of inclusive competence of a teacher of a secondary school / I.N. Khafizullina // Collection of materials of the II interregional seminar «State social policy for the protection of childhood: theory and practice». – Astrakhan, 2007. (324 p. – pp. 58-67. (0,5 p.l.).
- 5 Yarskaya-Smirnova E. R., Loshakova I. I. Inclusive Education of children with disabilities // Sociological research. – 2003. – №5.

ДАМУЫНДА ПСИХИКАЛЫҚ КЕШЕУІЛДЕУІ БАР БАЛАЛАРДЫҢ СӨЙЛЕУ ТІЛІН ЕРТЕГІ ТЕРАПИЯСЫ АРҚЫЛЫ ДАМУЫ

БАЙБОЛАТ Д. Б.

мұғалім-дефектолог, Павлодар облысының білім беру басқармасы,
Екібастұз қаласы білім беру бөлімінің «№13 арнайы бала бақшасы» ҚМҚК
РАУШАНБЕКОВА С. М.

тәрбиеші, Павлодар облысының білім беру басқармасы,
Екібастұз қаласы білім беру бөлімінің «№13 арнайы бала бақшасы» ҚМҚК
АЛЫБАЕВА Г. М.

тәрбиеші, Павлодар облысының білім беру басқармасы,
Екібастұз қаласы білім беру бөлімінің «№13 арнайы бала бақшасы» ҚМҚК

«Бала тәрбиесі – бұл ата-аналардың ерекше азаматтық борышы» деп тұңғыш елбасымыз Н.Ә. Назарбаев айтқандай бала тәрбиесі қашанда маңызды міндеттердің бірі болып табылады. Қоғамдағы материалдық қажеттіліктерге байланысты ата-аналар балаларына қарауға мұршалары жоқ. Балаларға рухани құндылықтарды беруге уақыт аздығынан тек материалдық құндықтармен ғана қамтамасыз етіп отыр. Қазіргі таңда бұрынғыдай ертегі оқып беретін әжелеріміз барма? Сол ертегіні құштарлықпен, қызығушылықпен, шыдамдылықпен тыңдайтын бала аз. Қазіргі кезде балаларға отырып ертегі тыңдағаннан гөрі ғаламторға кіріп мультфильм көрген анағұрлым ыңғайлы. Бірақ бұл ғаламтордың және мультфильмдердің бала психологиясына қаншалықты әсер етіп жатқанын уайымдап жатқан ата-ана барма? Бүгін де еуропалық балалар дәрігерлері ертегі терапияның бала денсаулығына тигізер орасан пайдасы туралы сөз қозғап жүр. Батыс пен Еуропа психологтары ертегі терапиясы арқылы баланың санасын өздігінен кері нәрселерге қарсы тұрарлық күш беру шарт деген тәсілді ұсынады. Ертегі баланың эмоционалдық аясына әсер етеді, бұл одан әрі вербалды реакция мен бағалауға итермелейді. Мұның бәрі ертегінің көмегімен мүмкін, себебі бұл ертегілерде өзге әдебиеттерге қарағанда өте жағымды немесе жағымсыз кейіпкерлер бар, сондықтан баланың өз іс-әрекеттерін бағалауы және кейіпкерлердің нақты өмірдегі мінез-құлқының үлгісін жасауға қиындықтар туғызбайды. Ертегі терапиясының ерекшелігі оқушылардың тұлға ретінде өсуі үшін сауатты және жүйелі сөйлеп үйренудің үйлесімділігі мен келісушілігіне алып келеді. Себебі, ертегілердің мазмұнында халықтың тұрмыс тіршілігі салт-дәстүрі, әдеп-ғұрпы, бүкіл болмысы, адамдардың өзара қарым-қатынасы,

мінез-құлқы бейнеленген. Ұрпақ тәрбиесінде ең тиімді тәрбие құралы ретінде ертегілер тілі жеңіл, түсінуі оңай болғандықтан, ертегілердің балаларға отан сүйгіштік, еңбексүйгіштік, тәрбиелер беруде ғана емес, олардың тілін дамытуда да атқаратын қызметінің маңызы өте зор [1].

Ертегі – халық даналығының қайнар көзі. Ол мейірімділікке, батылдыққа, адалдыққа үйретеді. Зұлымдық пен әділетсіздікті айыптай отырып, ертегі балада ренжіген қаһармандарға деген жанашырлықты тудырады және сол арқылы азаматтықты қалыптастыруға ықпал етеді.

Мектеп жасына дейінгі әрбір баланың даралығын ашу үшін ертегі терапиясын қолдана отырып, оның креативті ойлауын дамытудың маңызы зор. Атақты педагог Сухомлинский: «Бала кезде 3 жастан он екі жасқа дейінгі аралықта әр адам өзінің рухани дамуына қасиетті нәрсенің бәрінде ертегіден алады» - деген.

Беделді ертегі терапевттердің бірі Т.Д. Зинкевич Евстигнеева ертегі терапиясын рухани білім беретін, әлеуметтік тұрғыдан адамды жүзеге асыратын және адамның рухани табиғатын дамытатын, тәрбие жүйесі ретіндегі тәсілдер жиынтығы деп анықтама берген.

Т. Д. Зинкевич-Евстигнеева ертегі терапиясын төмендегідей түсіндіреді:

- емдеу (психотерапиялық болып табылатын баланың ішкі білімін ашу);
- мағына іздеу үдерісі (әлем туралы білімнің мағынасын ашу);
- шынайы өмірдегі және ертегідегі оқиғалар мен тәртіптердің арасындағы байланыстың білімі;
- мәселелік оқиғаларды объективтілеу;
- баланы тәрбиелеу және оған білім беру.

Ертегі терапияның бір ұтымдылығы – бала тілімен жеткізілуінде, баланың ой ауқымына тән оқиғалар дәрежесінде ситуация құруында. Бала ертегі тыңдау арқылы өзін-өзі емдеп, түрлі шығармашылық қабілетінің ашылуына мүмкіндік алады. Барлық ертегілерде басты кейіпкердің еркін өмірге қол жеткізуі, Отанының тәуелсіз дамуы басты мұрат ретінде бағаланса, ертегі арқылы балақайлар өздік кеңістік пен еркіндік ұғымын түйсінеді. Ертегі терапиясының жетекші идеялары болып:

- өміріндегі мүмкіндіктері мен өмірінің құндылығын, өзіндік потенциалдарын сезіну;
- оқиға мен амалдардың себеп-салдарын түсіну;

- қоршаған ортаны түйсінудің әртүрлі стильдерін танып-білу;
- қоршаған ортамен өзара жасанды әрекет ету;
- үндестік пен күшті сезіну

Ертегі терапиясымен әсер ету ертегінің бес түрінің көмегімен жүзеге асады:

Әрбір жағдайда, әрбір кеңес беру кезіне сәйкес келетін ертегілер таңдалып алынады немесе арнайы құрастырылады. Бұл ертегі терапевтерінің оқыту тақырыбы болады. Әртүрлі образдағы ертегілер балаға әртүрде ұсынылады: ертегіні талдау, ертегіні айтып беру, шығарма, қуыршақ дайындау, драматизация, сурет салу, ойындар, медитация және т.б.

Ертегі терапиясы арқылы балаға мынадай қасиеттерді сіңіруге болады:

- Баланың шығармашылығы дамиды; ойлау қабілеті дамиды; баланың бойында тапқырлық дамиды; өз ойын жеткізе білу; рөлге ене білу; сөйлеу мәдениеті және т.б. қасиеттері дамиды [2].

Қазіргі таңдағы көптеген зерттеулердің нәтижелеріне сүйенер болсақ, ертегі терапиясы емдік мақсаттағы терапия екенін түсіндіріп, дәлелдеп отыр. Оларға қысқаша тоқталып кетер болсақ:

- Әлеуметтік ортада туындап отыратын көңіл-күйдің агрессивті сезімдерден босансу. Сурет салу, живопись, түрлі-түсті краскармен глинаны пайдалана отырып мүсіндер жасау – адам бойындағы психикалық қысымдардан босануына пайдасын тигізетін ең бір зиянсыз әдіс.

– Психотерапияны жүргізудің вербальды түріне қарағанда, көптеген бейнелердің көмегімен ішкі уайымдаулар мен санасыз түрде кикілжіңге түсу себептерін сыртқа шығару оңайырақ болады. Яғни, терапияның тиімді әрі пайдалы жақтары осыдан байқалады. Сонымен қатар терапия барысын алға, жағымды жағынан ілгерілеуін тездетеді.

– Терапия жүргізу процесінде диагностикалық жұмыстармен интерпретация жасаудың негізгі мүмкіндіктерін нақты беріп отырады. Баланың жасап шығарған шығармашылық туындыларының шындықтағы бар нәрсе екенін ол өзі жоққа шығара алмайды. Баланың шығармашылық жұмысының стилі мен мазмұны ол жөнінде психологке көптеген ақпарат беріп отырады. Сонымен қатар туындының авторы педагогқа бірге интерпретация жасауда көптеген өзіндік үлесін қосады.

- Көптеген арыла алмай жүрген ойлар мен қиын ауыр сезімдермен жұмыс жүргізуге болады. Кейбір уақыттарда

үдемелі сезімдер мен қандай да бір наным-сенімдердің себептерін анықтаудың, оны түсіндіре алудың бірден-бір жолы – осы вербальды емес әдіс арқылы қарым-қатынас жасау болып табылады.

– Терапиялық өзара қарым-қатынасты нығайтуға көмегін тигізеді. Топ мүшелерінің шығармашылық жұмыстарындағы кейбір элементтерінің ұқсас келуі өзара жағымды сезімдер мен бір-біріне деген эмпатияның қалыптасуын тездетеді.

– Іштей өзін-өзі реттей алушылық пен өзін-өзі бақылай алу сезімінің пайда болуына әсерін тигізеді.

– Өз сезімдеріне зейін қоя отырып, көңіл бөлуін дамытады және нығайтады. Балалар ертегіге ене отырып, нақты жағдайда шығармашылық конструктивті өзгерістің жаңа мүмкіндіктерін ашады және өзіне күш жинап, өздеріне жаңа ресурс аша отырып, өз өміріндегі оқиғаларға ауысады, басқаша ойлай бастайды, басқа қырынан қарай бастайды және оның конструктивті әлеуметтік моделіне кіріседі.

Ертегі терапиясының когнитивті және шығармашылық аспектілері ерекше маңызды. Ертегіге талдау жасау (когнитивті талдау) рухани құндылықтарға жанасуды, күнделікті жағдайларға қатысты көзқарасты өзгертеді немесе едәуір байытады. Қиялдың шығармашылық энергиясын – шығарма, сурет салу, қуыршақтар дайындау, ертегіні драматизациялау (шығармашылық аспектілер) арқылы шығаруға мүмкіндік береді. Ертегімен жұмыс жасау барысында мынадай әдістерді қолданған жөн:

- Ертегіні талдау. Мақсаты – әрбір оқиғаны, әрбір кейіпкерді, әрбір бейнеленген сюжетті түсіне отырып шыққан қорытындыны ұғыну. Баладан көбінесе өз ойын сұрап отырған жөн.

– Ертегіні әңгімелеу. Бұл әдіс баланың елестете алу қабілетін, қиялын дамытады. Балаға бұл ертегіні қатысқан немесе қатыспаған кейіпкердің атынан баяндап беруді ұсынуға болады.

– Ертегіні қайта жазу немесе толықтыру. Ертегінің мазмұны немесе оқиғаның шиеленісуі, аяқталуы ұнамаған кезде қолданылатын әдіс. Ертегіні қайта жазып немесе кейіпкерлерін өзгертіп бала өзінің бойындағы өзгерістерді көрсетіп, шешімін таппай жүрген жағдайларды шешіп, өз ішіндегі толғаныстардан босай алады.

– Қуыршақтар арқылы ертегіні сахналау. Бұл баланың қимыл-қозғалыстарын неғұрлым шынайы етіп, қуыршақтың мінез – құлқын да шынайы сомдай алуына көмектеседі. Қуыршақтармен жұмыс жасау арқылы бала өз бойындағы өзгерістер мен эмоцияларды жағдайларға байланысты көзрсете алмайтын жақтарын көрсетуге мүмкіндік алады.

– Ертегіні құрастыру. Кез – келген қиял – ғажайып ертегілерде мазмұнның даму заңдылықтары бар. Басты кейіпкер бір отбасында дүниеге келіп, қиындықтарға тап болып, ол кедергілерді жеңеді және үйіне оралады. Сонымен, ертегі барысында кейіпкердің өмірі ғана сипатталмай, жеке тұлғаның қалыптасу кезеңі айтылады [3].

Ертегі терапиясы – бұл білім беру және ертегі арқылы емдеу. Ертегі балаларды уайымдауға, қуануға, жанашырлыққа, қайғыға үйретіп қана қоймайды, сонымен қатар оларды ауызша байланысқа шақырады. Бұл балаға түзету әсерінің ең тиімді тәсілі, онда оқыту принципі айқын көрінеді: ойнау кезінде оқыту. Нәтижесінде сөздік қоры, сөйлеудің грамматикалық құрылымы, дыбыстық айтылуы, келісілген сөйлеу дағдылары, сөйлеудің әуезділігі мен интонациялық жағы, темпі, сөйлеу мәнерлілігі белсендіріліп, жақсарады. Ертегі терапиясы – бұл ертегі оқиғалары мен өмірдегі мінез-құлық арасындағы байланысты қалыптастыру процесі. Бұл шындыққа ертегі мағыналарын беру процесі.

Мектеп жасына дейінгі балаларға арналған ертегі терапиясының бағдарламасы келесі міндеттерді шешуді мақсат етеді:

Өзіңіздің ертегілеріңізді құрастыра отырып, қайталау, үшінші тұлғалардың әңгімелері, бөлісу және шеңберде әңгімелеу арқылы сөйлеуді дамыту.

Баланың шығармашылық қабілеттерін ашу, олардың дамуына көмектесу.

Агрессия мен мазасыздық деңгейін төмендету.

Қарым-қатынас дағдыларын дамыту.

Қорқыныш пен қиындықты жеңуге үйрету.

Эмоцияны сауатты түрде білдіру қабілетін дамыту [4].

Қазіргі уақытта, мектепкі дейінгі кезеңнен бастап баланың дарындылығын дамыту және әлеуметтік ортада жағымды қарым-қатынас орната білуі өзекті мәселе болып отыр. Осы мақсатта, яғни мектепке дейінгі балалардың жан-жақты дамып, жеке тұлға болып тәрбиеленуіне, тілдік қабілетін жетілдіре отырып, өзара қарым-қатынасын дамытуда театрландырылған ойындардың маңызы ерекше зор. Ал, театрландырылған ойындарды балалар қызықтап ойнайды.

Театрландырылған ойындар балалардың ой-өрісін кеңейтеді, балаларды әңгімеге араласуға, спектакль туралы ата-аналарына, жолдастарына әңгімелеп беруге итермелейді. Бұның бәрі сөйлеу қабілетінің дамуына, диалог түрінде сөйлеуге өзі алған әсерін монолог түрінде сөйлеп жеткізуге септігін тигізеді. Театрландырылған ойын кез келген өмірлік мән жайда өз құрбыластарымен және үлкендермен

қарым-қатынас жасай білуге, кез-келген жұмысқа шығармашылық қабілетпен қарауға, эстетикалық сезіммен ойнау арқылы мінез құлқын дамыту. Дене қозғалысының нақтылығымен еркіндігін дамытуда, өзінің денесінің сыртқы қоршаған ортамен байланысқан қарым-қатынасын сезінуге балаларды эстетикалық, психологиялық қабілетін дамытады. Сөз мәдениеті және техникасы. Ойындар мен жаттығулар сөйлеу логикасы мен дикциясын дұрыс артикуляциясын меңгере білуге, сөйлеу құрылымын еркін айтуға, тыныс алуын дамытуға бағытталған. Бұл бөлімге сөздермен айтылатын ойындар кіргізілген. Бейнелеу арқылы сөйлетуін дамыту, шығармашылық фантазиясын дамыту, шағын әңгіме және ертегі құрастыра білуге үйретеді.

Саусақ театрында – саусақтардың көмегімен қандайда болмасын ертегіні немесе өлең-тақпақ шумағын саханалау болып табылады. Саусақ театры арқылы баланың сөйлеуге деген талпынысы, қабілеті дамып, ынтасы артады және шығармашылық әрекетіне жол ашылады. Саусақ ойынын ойнай отырып, балалар қоршаған ортадағы заттар мен құбылыстарды, жан-жануарларды, құстарды және ағаштарды бейнелей алады. Саусақтарының қозғалыс қимылына қарап, бала қуанады шаттанады, сөз айтуға тырысады және өлеңде үйренген сөз шумақтарын қайталап айта отырып, есінде сақтайтын болады. Сонымен қатар балалар екі қолын қимылдата отырып, оң, сол, жоғары, төмен т.б. түсініктерді бағдарлай алуда үйренеді.

Фланелеграф театры – суреттер мен кейіпкерлер экранда көрсетіледі. Оларды фланельдер ұстап тұрады.

Трафарет театры. Трафарет театры арқылы сөз құрамының байлығын, диалог, монологты дамытуға болады. Балалар дайын трафареттердің көмегімен болашақ кейіпкерлердің суреттерін жасайды. Оларды түрлі-түсті бояулармен бояйды, дайын бейнелерді қайшымен қияды. Бұл жерде балалардың шығармашылық ойлау қабілеттері дамиды. Ұжымдасып жұмыс істеу үрдісінде әрбір бала өзіне берілген бейненің түр-тұлғасын, қимыл-қозғалысын өзгерте алады. Үстел үстіндегі қозғалмалы ойындарды ұйымдастырылған оқу іс-әрекеттінен кейін ойнатуға болады. Онда балалардың өздерінің шығармашылықтары арттады. Театрландырылған ойынды басқару негізіне әдеби шығармашылық мәтінмен жұмыс істеу жатады. Мәтінді оқығанда әдеби тілмен анық, мәнерлеп оқу керек. Балаларға арналған көркем шығарманы оқыту неғұрлым дұрыс ұйымдастырылса, мектеп жасына дейінге балалардан эстетикалық талғамын дамыту соғұрлым табысты болады. Тәрбиеші, дайындық

топтарының балалары сәбилерге кішігірім спектакелдер көрсетеді, бұған әр түрлі театр түрлері қолданылады: бәрімізге таныс картиналар театры (фланелограф), саусақ театры. Сәбилердің ынталарын, әр түрлі түстерді ажырата алуына көмектеседі [5].

Сәбилер тобындағы балалар ертегінің мәтінін өздері қайталамау үшін, олар берілген іс-әрекетті орындайды. Мәтінді тәрбиеші 2-3 рет оқу қажет. Рөлмен ойнау балалардың елестету белсенділігін арттырады, өз бетімен шығармашылық ойынға дайындалуға көмектеседі. Театрландырылған ойынға қызығушылықтарын қалыптастыруға қуыршақ театрының қойылымын көру көмектеседі. Күнделікті ойнайтын ойындарды кенейтіп, драматизация ойынның әр түрлігін меңгеру арқылы, балаларды қатыстыра отырып ойын тапсырмаларын біртіндеп қиындата түсу керек. Адамдар, жануарлар және құстардың әрекеттерін ойын арқылы келтіру. Адамның негізгі эмоциясы (күн көрінді – балалар қуанады, күледі, алақандарын соғады, орындарында секіреді), кезекпен тартымды рөлдер ойнау. Ортаңғы топтағы балалар «өз үшін» ойынан бала біртіндеп көрермендер үшін жасалған қойылымға ауысады. Бұл жастағы балалардың театрландырылған ойынға қызығушылықтары тереңдей түседі. Ортаңғы мен ересектер тобының балалары саханалық өнерді үйреніп, сезіне бастағанда олардың тілі, ойлау түйсігі, өнерге құштарлығы арттады. Қандайда да саханалық қойылымның алдында балалармен бірнеше кіріспе жұмыс жүргізіледі:

1. Тәрбиешілер балаларға ертегі, әңгімелер оқып, не әңгімелеген кезде ертегідегі кейіпкерлердің мінез-құлқына, дауысының ырғағына, қимылдарына назар аударылады.

2. Әр кейіпкердің киіміне көңіл бөлінеді. Қуыршақ театрында қуыршақтардың киімі өзгертіліп отырады.

3. Сұрақ – жауап арқылы кейіпкердің қимылын, іс-әрекетін байқап, бағалап отыру.

4. Қимыл мен сөз арасындағы байланысын қадағалау үшін, талмай жаттығулар жасау керек. «Бала ойынының қарапайымдылығы – алдамшы құбылыс бұны бәрі біледі, бірақ оны бәрі түсіне бермейді» - деп, П. Ф Каптерев айтқандай, ойын бала дамуының негізгі құралы ғана емес, сондай-ақ, өзін-өзі тәрбиелеп, әлеуметтендіруіне мүмкіндік жасайтын, отбасынан кейінгі, әлеуметтік ортаны қалыптастыратын негізгі іс-әрекет.

Сондықтан, мектепке дейінгі кезеңде балалардың ойындағыларын және шығармашылығын дамыту үшін, театрланған балалардың ойын бала өмірі үшін алатын орны ерекше.

Қорыта айтатын болсақ, ертегілер – мектеп жасына дейінгі балалардың ақыл-ойын, адамгершілік қасиеттерін, сана-сезімін қалыптастырушы құрал болып табылады. К.Д. Ушинскийдің сөзімен айтқанда, ертегі баланы халық қазынасына ендіреді, халық рухымен араластырады. Ауыз әдебиетінің қай үлгісін алсақ та, онда болашақ ұрпақ үшін үлкен тәрбиелік мәні бар рухани қазына жатыр. Сондықтан да біз сол бай мұраны пайдалана отырып, мектеп жасына дейінгі балалардың бойына әдемілік пен әсемдік қасиеттерін дарыта білуіміз қажет. Мейірім мен махаббатты, сұлулық пен әсемдікті адам бойына ұялататын осы ертегілер екенін ешқашан естен шығармауымыз керек.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Короткова Л. Д. Сказкотерапия в школе. Методические рекомендации. – М. : ЦГЛ, 2006.
- 2 Зинкевич-Евстигнеева Т. Д., Грабенко Т. М. Практикум по креативной терапии. – СПб, 1998.
- 3 Төлеген А. Ертегі терапиясы // Қазақстан мектебі. – № 8. – 2012.
- 4 Борякова Н. Ю., Соболева А. В., Ткачёва В. В. Практикум по коррекционно-развивающим занятиям. – М., 1994.
- 5 Филичева Т. Б., Туманова Т. В. Дети с общим недоразвитием речи. Воспитание и обучение. – М., 1990.

TEACHING ENGLISH AS A FOREIGN LANGUAGE WITH THE DEVELOPMENT OF SOFT SKILLS

BAKHI A. K.

student, Pavlodar Pedagogical University named after A. Margulan, Pavlodar
OSPANOVA ZH. Z.

Master of Philology, Pavlodar Pedagogical University
named after A. Margulan, Pavlodar

The evolving landscape of education places a premium on fostering skills such as communication, critical thinking, adaptability, and collaboration, all of which are intricately linked to language competency. Through a comprehensive examination of the literature and practical applications, this research highlights the symbiotic relationship between soft skills and English language acquisition.

In the 21 century, when you apply to university or work-being an individual with good soft skills is crucial. Even in some companies, soft skills are more important than hard skills. A vast difference between demand 10 years ago and today is that we noticed. Then humorous companies were sure that hard skills are mattered so much. The principle changed rapidly, and nowadays, it is a lot more efficient than ten years ago [1].

The tendency around soft skills modified many courses related to soft skills. For instance, «How to be a perfect leader» or «A way to develop a leader of the team». What is the actual reason that society needs them? Human beings, when we start work in a team or in a community, we need those kinds of skills. Efficient work by employes always influences the work of cooperation or company. In addition, a place where peaceful and respectful relationships are more. Some essential skills are: leadership and problem-solving, or active listening [2].

What is the definition of «soft skills»? Particular definition of the phrase «Soft skills» gives the book «The Human Resources Glossary», and analyzing the exact the definition in your hand:

«Interpersonal skills such as speaking, listening, interviewing, counseling, negotiating, and conflict resolution.» [3, p.627].

But why do we need to choose soft skills instead of hard skills? However, choosing between soft and hard skills relies on a person's path or career, a field. We don't have a strict rule that one of skills should be prioritized. However, there are a few reasons why soft skills should be dominant: enhanced communication, leadership, adaptability to rapidly changing world and last but not least personal development.

Soft skills play a significant role in shaping an individual's personality. Every educator's aspiration is that graduates, especially those from higher education institutions, not only excel in their chosen field but also develop into well-rounded individuals. However, this aspect is reflected in soft skills rather than hard skills.

In recent decades, there has been a notable shift in the perception of soft skills in many societies. In the past, the emphasis was primarily on mastering hard skills, while soft skills were seen as a desirable but secondary quality. This perspective has now been reversed. As mentioned earlier, strong communication skills can sometimes compensate for a lack of hard skills. Nowadays, people who are outgoing, skilled in self-presentation, and adept at socializing are often considered more favorable than those who lack these qualities. The traditional image of a highly skilled

technician, an expert in their field but introverted and not very talkative, is no longer as valued as it once was.

This transformation in priorities is not necessarily a positive development, and it raises the question of whether soft skills are now being given too.

Soft skills and English as foreign languages

The implementation of English classes involves the participation of some abilities. A teacher may also play a significant part in providing students with life-improving experiences. The government's obligation to provide not only a solid educational foundation but also soft skills. Some article shows, or surveys even statistics show that soft skills are required more than hard or technical skills. As there is a focus on developing skills relevant to the twenty-first century among students, English language instructors are faced with the task of discovering exercises that can enhance English language competence while encouraging advanced thinking in the language being learned [4].

Educators can play a crucial role in nurturing the cultivation of essential soft skills that will prove invaluable in the future of their students.

1. Debate Club activities can help develop critical thinking and communication skills. Teachers organize debates on relevant or thought-provoking topics, assign teams of students to argue for or against a particular proposition.

2. Role-playing scenarios has an ability to improve empathy, communication or problem solving skills. Activities consist of various role-playing scenarios that mimic real-life situations. Students assume different roles and practice appropriate language and reactions. For example, role-play scenarios could include customer service interactions, job interviews, or doctor-patient consultations. Afterward, students can reflect on their experiences and discuss what they learned.

3. Group Project Collaboration activities promote teamwork, time management and leadership skills. For instance, teachers assigned group projects related to a specific topic or lesson. Students must work together to research, plan, and present their findings. Each group member can take on a different role, such as leader, researcher, or presenter. Encourage periodic check-ins to discuss progress and resolve any challenges.

4. Public Speaking Practice develops confidence, articulation, and presentation skills. Assigned topics or themes for short speeches or presentations. Students prepare and deliver these presentations to the class. Encourage the use of visual aids, clear organization, and effective delivery techniques. Offer constructive feedback to help students refine

their public speaking abilities. For instance, TED Talk Style presentations or News Reporter.

5. Escape Room Games activities. Students should try escape room games with friends or colleagues, which require teamwork and problem-solving skills to solve puzzles and escape within a time limit.

6. Art and English activities can improve creativity or innovation. The mix of art and learning is truly something special. For instance, painting with words activity where you can describe a painting or artwork without revealing it, and have participants paint what they imagine based on your description. Compare the actual artwork with their interpretations.

7. Case analysis and discussions activities. Examine real or hypothetical situations in which students could solve problems, make decisions, and engage in discussions while discussing these scenarios in English.

The integration of soft skills development into the teaching of English as a foreign language represents a transformative approach to education in the twenty-first century. This research has elucidated the profound impact of soft skills on the holistic development of learners, emphasizing their importance not only in language proficiency but also in shaping well-rounded individuals ready to thrive in the complexities of our interconnected world.[5]

Through a comprehensive exploration of the literature and practical applications, it is evident that soft skills such as communication, critical thinking, adaptability, and teamwork are inextricably linked to language acquisition. They are not mere supplements but integral components that enhance language learning experiences, enabling students to navigate real-life situations with confidence and competence [6].

Furthermore, this research underscores the pivotal role of educators in fostering the growth of soft skills within the English language classroom. By adopting innovative pedagogical approaches, providing opportunities for experiential learning, and creating supportive learning environments, teachers can empower their students to become effective communicators, critical thinkers, and adaptable problem solvers.

As the global landscape continues to evolve, the demand for individuals equipped with both language proficiency and soft skills remains paramount. Graduates who possess these attributes are better prepared to excel academically, succeed professionally, and contribute meaningfully to their communities and societies.

In essence, the development of soft skills in tandem with English language instruction represents a holistic educational paradigm that not

only equips learners with the tools for effective communication but also empowers them to become active, empathetic, and engaged global citizens. It is a paradigm that bridges the gap between language education and personal growth, laying the foundation for a brighter, more interconnected future.

REFERENCES

1. Yeshengazina S. Teaching English for special purposes in Kazakhstan: content or skills //Asia Pacific Institute of Advanced Research (APIAR). – 2018. – С. 8-18.
2. Amantay Z. A., Ermakov D. S. Socio-pedagogical Features of the Formation of Soft Skills in the Republic of Kazakhstan //1st International Conference on Education: Current Issues and Digital Technologies (ICECIDT 2021). – Atlantis Press, 2021. – С. 17-22
3. Tracey, William R. The human resources glossary: the complete desk reference for HR executives, managers and practitioners-3rd edition-2004, 824 p. [на англ.яз].
4. Schulz B. The importance of soft skills: Education beyond academic knowledge.-2008
5. Kostikova I. et al. Soft skills development with university students at English lessons //Revista Romaneasca pentru Educatie Multidimensionala. – 2021. – Т. 13. – №. 1. – С. 398-416.

ФУНКЦИОНАЛДЫҚ САУАТТЫЛЫҚТЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ НЕГІЗГІ БАҒЫТТАРЫНЫҢ БІРІ – СЫНИ ОЙЛАУ

БЕГИМЖАНОВА И. М.
магистрант, Торайғыров университеті, Павлодар қ.
НУРГАЛИЕВА М. Е.

PhD, қауымд. профессор, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

Қазіргі таңда білім беру жүйесі күн сайын қарқынды дамып, ұлттың, жеке тұлғаның, әлеуеттің дамуына батыл қадам жасап келеді. Оқушыларды жеке тұлға ретінде қалыптастыру, оның рухани әлемін байыту, сабаққа ынта жігерін арттыру, жеке дарындылығын дамыту – бүгінгі заманның талабы.

Функционалдық сауаттылық – қазіргі қоғамда табысты бейімделудің маңызды дағдысы. Сыни тұрғыдан ойлау, өз кезегінде, функционалдық сауаттылықтың негізгі аспектілерінің бірі болып табылады. Бұл ақпаратты талдауға және бағалауға, оның сенімділігі мен әртүрлі жағдайларда қолданылуын анықтауға мүмкіндік береді.

Осы мақаланың мақсаты – сыни ойлаудың білім алушылардың функционалдық сауаттылығын дамытуға әсерін қарастыру.

Функционалдық сауаттылық сауаттылықты оқыту процесінің маңызды кезеңі болып табылады. Сауаттылықтың базалық деңгейінен жедел сауаттылыққа ауысу ретінде анықтауға болатын функционалдық сауаттылық жеке, әлеуметтік-мәдени немесе экономикалық салаларда алған білімдері мен дағдыларын пайдалану болып табылады. Функционалдық сауаттылық ұғымының мәнін ашу үшін контент-талдау әдісін қолдандық (1-кесте).

Кесте 1 – «Функционалдық сауаттылық» ұғымына контент-талдау

№	Мазмұны	Автор немесе дерек көзі
1	функционалдық сауаттылық – бұл адамдарға қалыпты деңгейде өмір сүруге мүмкіндік беретін сауаттылық дағдысы	Gorman, M. [1, 11 б.]
2	функционалдық сауаттылық – бұл адамдарға өздерінің азаматтық ұстанымдары мен әлеуметтік-мәдени рөлдерін дамытуға көмектесетін сауаттылықтың жоғары деңгейі	Güneş, F. [2, 3 б.]

3	Функционалдық сауаттылық – бұл жеке тұлғаның да, қоғамның да дамуына жол ашатын және адамға өзінің білімі мен тәжірибесін күнделікті өмірдің әр кезеңіне тиімді және функционалды түрде жеткізуге мүмкіндік беретін көп өлшемді тұжырымдама	Özenç, E. G. [3, 8 б.]
4	Функционалды сауаттылардың ең маңызды сипаттамалары – олардың оқу, жазу, есептеу және проблемаларды шешу дағдыларын тиімді пайдалану қабілеті	Jenning, Z. [4, 18 б.]
5	Функционалдық сауаттылық (лат. - бағыт) - адамның өзіне жүктелген немесе өзіне ерікті түрде алынған функцияларды орындауға дайындық дәрежесі.	Білім алушылардың функционалдық сауаттылығын қалыптастыру бойынша оқу тапсырмаларының жинағы [5, 4 б.]

Функционалдық сауаттылықты қалыптастыру – жалпы білім берудің негізгі міндеттерінің бірі, серпінді, шығармашыл, жауапкершілікті және бәсекеге қабілетті тұлғаны қалыптастырудың шарты. Функционалдық сауаттылықты қалыптастырудың негізгі бағыттары: математикалық сауаттылық, оқу сауаттылығы, жаратылыстану сауаттылығы, қаржылық сауаттылық, жаһандық құзыреттер, сыни ойлау [6, 12 б.].

Сыни ойлау – функционалдық сауаттылықтың құрамдас бөлігі, ол адамның өз қиялын идеяларды дамыту және жетілдіру, жаңа білімді қалыптастыру, бұрын кездеспеген мәселелерді шешу үшін пайдалана алуы деп түсініледі.

Сыни ойлау төрт негізгі қасиетпен сипатталады:

- жылдамдық (белгілі бір уақыт аралығында идеялардың максималды санын білдіру мүмкіндігі),
- икемділік (әр түрлі ойды жеткізе білу);
- түпнұсқалық (жаңа стандартты емес идеяларды тудыру мүмкіндігі),
- дәлдік (толықтық, өз ойын жетілдіру немесе толықтыру мүмкіндігі) [7, 97 б.].

Сыни ойлау қабілетіне ішкі факторлар (тұлғалық) да әсер етеді – пәнді білу, білуге құштарлық, өзіне деген сенімділік, мақсатқа жетуге бағдарлану, нәтиже, тапсырманың мотивациялық күші және сыртқы жағдайлар (ситуациялық) – шектеулі уақыт, стресс жағдайы, мазасыздықтың жоғарылауы, шешімді тез табуға ұмтылу, тым күшті немесе тым әлсіз мотивация, өзіне деген сенімсіздік, қорқыныш.

Функционалдық сауаттылық концепциясына негізделген ең танымал халықаралық бағалау зерттеулерінің бірі халықаралық

студенттерді бағалау бағдарламасы (PISA). PISA зерттеулері бойынша көш басында тұрған елдердің (Австралия, Финляндия, Жапония, Жаңа Зеландия, Италия, Оңтүстік Корея және т.б) нәтижесі көрсеткендей, оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамытуға мынадай фактор әсер етеді:

- а) білім беру мазмұны (ұлтық стандарттар, оқу бағдарламалары);
- ә) оқыту нысандары мен әдістері;
- б) білім алушылардың оқудағы жетістіктерін диагностикалау мен бағалау жүйесі;
- в) мектептен тыс, қосымша білім беру бағдарламалары;
- г) мектепті басқару моделі;
- ғ) барлық мүдделі тараптармен әріптестікке негізделген достық қалыптағы білім беру ортасының болуы;
- д) ата-аналардың балаларды оқыту мен тәрбиелеу процесіндегі белсенді рөлі.

Функционалдық сауаттылыққа бейімделу, оның қалыптаса бастауы бастауыш мектептен бастау алады. Мектеп оқушыларының функционалдық сауаттылығы дегеніміз – оқушының пәнді терең түсіну қабілетін дамыту, алған білімін сыныптан тыс жерде, кез келген жағдайда тиімді пайдалана білуін қамтамасыз ету. Егер осы аталған шарттар бастауыш сыныпта орындалғанда оқушының функционалдық сауаттылығы қалыптасады. Оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамытуда оқу бағдарламасындағы әрбір пәннің рөлі зор. Қазірде олар оқитын пән оқулықтарының мазмұны көбіне алғашқы сауаттылықтан басталып, әрмен қарай дамып, жүйелене түседі. Ол үшін функционалдық сауаттылыққа жататын білімдер мен біліктердің, әсіресе, жиі қолданылатын іс-әрекет түрлерінің өзара тәуелділігін, бірімен бірінің үндестігін оқулықтардағы мазмұнының мәтінімен байланыстыру қажет. Сонымен қоса білім беру деңгейлеріндегі оқушының функционалдық сауаттылығын қалыптастыру бойынша біртұтас әдістемелік жүйенің жасалуын талап етеді. Ол білім берудің мақсатынан бастап оқытудың түпкі нәтижесі не дейінгі аралықтағы компоненттердің бірлігі арқылы жүзеге асуы тиіс. Сондықтан мақсатқа қол жеткізудің басты құралы саналатын білім мазмұнын білім беру деңгейлерінде оқушының функционалдық сауаттылығына негіз деп құру тиімді болмақ.

«Функционалды сауаттылық» оқушының мектептегі алған орта білімінің күнделікті өмірінде және болашақтағы көп қырлы қызметінде кездесетін тұрмыстық қоғамдық, әлеуметтік экономикалық проблемаларды шешуде табысты қолдана алуын

камтамасыз етеді. Функционалдық сауаттылық оқушылардың танымдық қабілеттерінің деңгейін және оқушылардың өнімді жұмысының көрсеткішін білім деңгейі ретінде қарастырады. Бұл деңгей өмірдің әртүрлі саласындағы тапсырмаларды шешуде мектептік білім мазмұнының қолданбалық сипатына және оқушылардың игерген біліміне негізделеді. Функционалды сауатты болу үшін оқу және жазу, жаратылыстану ғылымдарындағы, математикалық, компьютерлік отбасылық өмір, денсаулық және тағы басқа сауаттылықтар қалыптастыру қажет, соның негізінде өмірлік дағдылар қалыптасады.

Сыни ойлау қабілетінің білім мен тәжірибеге негізделуі, мақсатты қалыптастырудың субъектісі болуы да маңызды [8, 282 б.]. Сыни ойлауды дамытуға қолайлы көптеген әдістер бар. Бастауыш мектеп оқушыларына келетін болсақ, оқу әрекетінің тамаша түрі ойын болып табылады. Ол бір уақытта баланы процеске ынталандыруға және оған пайдалы дағдыларды үйретуге мүмкіндік береді.

Сыни ойлаудың білім алушылардың функционалдық сауаттылығын дамытуға әсерін зерттеу үшін эксперименттік зерттеу жүргізілді. Зерттеуге жалпы білім беретін мектептің 8-9 сынып білім алушалары қатысты.

Қатысушыларға мәтіндерді талдау, мәселелерді шешу, дәлелдер мен айғақтарды бағалау сияқты сыни ойлауды дамытуға арналған тапсырмалар ұсынылды. Сонымен қатар, қатысушыларға функционалдық сауаттылықты дамыту бойынша қажетті ақпаратты талап ету, әртүрлі тақырыптарға мәтіндер құрастыру, ақпараттың сенімділігі мен қолданылуын бағалау бойынша тапсырмалар ұсынылды.

Эксперимент 10 апта бойы жүргізілді. Алғашқы 5 апта ішінде қатысушылар сыни ойлауды дамытуға арналған тапсырмаларды, ал келесі 5 апта ішінде функционалдық сауаттылықты дамытуға арналған тапсырмаларды орындады. Сонымен қатар, эксперимент басталғанға дейін және аяқталғаннан кейін қатысушыларға сыни ойлау мен функционалдық сауаттылық деңгейін бағалауға арналған тесттер өткізілді.

Нәтижелерді талдау сыни ойлауды дамыту тапсырмаларын орындаған қатысушылар функционалдық сауаттылықты дамыту тапсырмаларын орындағандармен салыстырғанда сыни ойлау деңгейінің айтарлықтай өскенін көрсетті. Сонымен қатар, сыни ойлауды дамытуға арналған тапсырмаларды орындаған

қатысушылар функционалдық сауаттылықты дамытуға арналған тапсырмаларды орындағандармен салыстырғанда функционалдық сауаттылық деңгейінің айтарлықтай өскенін көрсетті.

Зерттеу нәтижелеріне сүйене отырып, сыни тұрғыдан ойлау мектеп білім алушыларының функционалдық сауаттылығын дамытудың маңызды факторы болып табылады деген қорытынды жасауға болады. Нәтижелер сыни ойлауды дамыту тапсырмаларын орындаған қатысушылар функционалдық сауаттылықты дамыту тапсырмаларын орындағандармен салыстырғанда сыни ойлау мен функционалдық сауаттылықтың жоғары деңгейін көрсеткенін көрсетеді.

Бұл нәтижелер функционалдық сауаттылықты оқытудың тиімді әдістерін, соның ішінде сыни тұрғыдан ойлау жаттығуларын жасау үшін пайдаланылуы мүмкін. Мектеп бағдарламасында сыни ойлауды дамыту мектеп білім алушыларына ақпаратпен тиімдірек қарымқатынас жасауға, неғұрлым негізделген шешімдер қабылдауға және оқуда және кәсіби өмірде табысқа жетуге көмектеседі.

Сыни ойлауды дамыту бастауыш мектептің бір пәнінде ғана жүзеге аспайды, құрастырылған тапсырмалар әр түрлі пәндер сабақтарында мектепте оқытылатын құбылыстар мен заңдылықтар арасында логикалық байланыс орнату қабілетін дамытады [9, 66 б.]. Мысалы: сабақтарда оқушыларды сабақтың тақырыптарына байланысты топтарға бөліп, ойындар арқылы топтарының аттарын тапқызып, оқушыларды қызықтыру үшін ұлттық ойындарды, ребустар, сөзжұмбақтарды пайдалану. Оқушылардың шығармашылығын дамыту мақсатында сурет бойынша әңгіме құрастыру, тақырып бойынша өлеңдер, «Сөз ойла, көп ойла», «Өлең шығарайық», «Бес жолды өлең» құрастыру жұмыстарын жүргізу. Оқушылардың ізденушілік жұмыстарын дамыту мақсатында «Аквариумдағы алтын балық», «балық сүйегі» әдістерін қолдану.

Әр оқушы дерлік барлығын біліп, ата-анасының, ұстаздарының көңілінен шығу үшін, демек, басқа адамдарға пайдалы болу үшін оқиды. Танымдық белсенділікті белсендіру, оқушының ынтасын арттыру, әр түрлі дағдыларды меңгеру, шығармашылық қабілеттерді көрсетуге және даралығын ашуға мүмкіндік беретін қиындықтарды жеңу, өзін-өзі бағалауды арттыру, әдеттен тыс тәсілдерді қолдануды үйрену мүмкіндігі, қорқынышты жеңуді үйрену, сәтсіздік, жетістікке жету, қазіргі әлемде сұранысқа ие болу – бұл кіші жастағы оқушылардың шығармашылық деңгейінің дамуының нәтижесі. Сонымен функционалдық сауаттылық –

адамның сыртқы ортамен қарым- қатынасқа түсе алу қабілеті және сол ортаға барынша тез бейімделе алуы мен қарым-қатынас жасай алу деңгейінің көрсеткіші. Олай болса, функционалдық сауаттылық тұлғаның белгілі бір мәдени ортада өмір сүруі үшін қажетті деп саналатын және оның әлеуметтік қарым-қатынас жасауын қамтамасыз ететін білім, білік, дағдылардың жиынтығынан құралады. Ал осы функционалдық сауаттылықты қалыптастырудың негізгі бағыттарының бірі – сыни ойлау. Сыни ойлау – бұл кез келген алгоритмдерді немесе жалпы ойды айналып өтіп шешім қабылдау қабілеті. Міне, осылайша, болашақта еліміздің әлеуметтік-экономикалық дамуының стратегиялық міндеттерін шешуге ықпал ететін тағдырлы жаңалықтар ашылатын болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Gorman, M. (2003). *Enduring library: Technology, tradition, and the quest for balance*. American Library Association, Chicago, IL. ary Association, Chicago, IL.
- 2 Güneş, F. (1994). *Okuryazarlık kavramı ve düzeyleri [The concept and levels of literacy]*. Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences, 27(2), 499-507.
- 3 Özenç, E. G. (2012). *İlköğretim beşinci sınıf öğrencilerinin işlevsel okuryazarlık düzeyleriyle akademik başarıları arasındaki ilişki [The relationship between fifth grade primary students' functional literacy levels and academic achievements]* (Unpublished doctoral thesis). Marmara University, İstanbul.
- 4 Jenning, Z. (2000). *Functional literacy of young Guyanese adults*. *International Review of Education*, 46(1/2), 93-116.
- 5 Білім алушылардың функционалдық сауаттылығын қалыптастыру бойынша оқу тапсырмаларының жинағы. Нұр-сұлтан: БІ. Алтынсарин атындағы ұлттық білім академиясы. Алтынсарин, 2022. – 240 б.
- 6 Выготский Л.С. Балалық шақтағы қиял мен шығармашылық. – Санкт-Петербург: СОЮЗ, 1997. – 96 б.
- 7 Богоявленская Д.Б., Сусоколова И.А. Шығармашылық психологиясының шетелдік зерттеулері: Гильфордтан кейінгі кезең (1 бөлім) Психологиялық ғылым және білім, 2007. №3. – 97-107 б.
- 8 Авдеенко Н.А., Денищева Л.О., Краснянская К.А. және т.б. Шығармашылық әркімге: ХХІ ғасыр дағдыларын дамытуды орыс мектептерінің тәжірибесіне енгізу // Білім беру мәселелері, 2018. № 4. – 282-304 б.

9 Оқушылардың функционалдық сауаттылығын қалыптастыру (бастауыш сыныптар). Әдістемелік құрал. – Астана: БІ.Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2013. – 66 б.

ПАТРИОТТЫҚ ТӘРБИЕ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МӘСЕЛЕ

БЕИСОВА А. Е.

Ж. Аймауытов атындағы этнопедагогика және инновациялық технологияларды оқыту ғылыми-практикалық орталығы,
Торайғыров университеті, Павлодар қ.
ИСЕНОВА Б. К.
Торайғыров университеті, Павлодар қ.

Жаңа адамды тәрбиелеу – оны жаңа заман үшін үнемі белсенділік өрісінен көріне білуге бағыттау, халқының болашағын қамтамасыз ету, ақыл-парасатын өзінше дамыта алуға бағдарлау – жалпы әлемдік күрделі міндеттердің бірі. Біздің әлеуметтік қоғамымыз жететіндей нақты, жүзеге асатын жаңа заман, бұқара халықтың шығармашылығымен жасалады. Осындай жасампаз жұмыстың барысында жаңа адам, жер жүзіндегі әділетті қоғамның сәулетшісі, жасаушысы қалыптасады.

Жаңа қоғамның дамуындағы ең маңызды нәтиже – оның барысында қалыптасқан жаңа адам. Яки, бостандықты жеңіп алып, оны деген бір ауыр күрестерде қорғай білген, өзінің күш-қуатын аямай, барлық қиындықтарға төтеп беріп, болашақты құра білген, барлық сын-сынақтардан өтіп, өзі адам танымастай болып жаңарған. Өзінің бұрынғы қасиеттеріне саяси мұраттылықты қосып, өмір сүрудің тәжірибелерінен қуат алып, өзінің жеке басының мәдениетін, білімін іс-әрекетте кәдеге жарататын мәреде көріне алатын адам. Бұл – адам, болашақтың нағыз патриоты болумен бірге, ізбасар интернационалист болған және болады да.

Өткенге көз жүгіртсек, мұндай адамды бұрынғы партия тәрбиелеуге мақсат қойған. Коммунистік партия революциялық-қайта құру қызметін маркстік-лениндік идеяға негіздеп, саяси сана-сезімнің ең үлгілі өмір тәжірибелерін тірек етіп, қалыптасуына тәрбиеледі. Коммунистік құрылысты құру үшін өздерінің революция кезіндегі ерлік істерін үлгі тұтуға патриоттық қуат арқылы жол ашып, коммунистік мораль көзқарасын әр адамға заң ретінде міндеттеді.

Бүгінгі таңда бұл құндылықтар өз мәнін жойды. Себебі ұлттық патриотизм ескерусіз қалған еді.

Патриоттық тәрбиенің детермендігін нығайтудың бірқатар себептерін атап өтуге болады, ең алдымен, оның маңызын тереңдету және Отанды жаңа жағдайларға байланысты қорғауды алға дамыту міндеттерін күрделілендіру көзделеді. Патриоттық тәрбиенің теориялық сипаттамасын ғалымдар өмірдегі қажеттілік тұрғысынан қарау және әр адамның маңызды өмір сүруі үшін патриотизмге қызығушылық құлқын ояту мақсатында саралайды. Қай халықтың болмасын мемлекет тарапынан ғалымдардың назарын патриоттық тәрбиені зерттеуде ең ұтымды, тиімді жолдарын таба білуге бағыттап және саяси жұмыстың өмір тіршілігінің тынысынан алшақ кетпей, сапалы жүргізілуімен жалпы тәрбие ісіндегі құрама әдіс-амалдардың әдіснамалық соның ішінде, патриоттық тәрбиенің өз мәнінде жүзеге асуын қадағалап отыру бағдарланады.

Патриоттық тәрбиенің негізгі мақсаты – жеке тұлғаның, әлеуметтік топтың патриоттық іс-әрекетті саналы түрде меңгеріп алуға талпынысын айқындайтын саяси-моральдық, кәсіптік, психологиялық, дене шынықтыру сапаны қалыптастыру.

Патриоттық іс-әрекеттер - деп біздер, әлеуметтік-ұнасымдық сарыны мен елінің озықтық салт-дәстүрлерінің тарихи заңдылықтарын қорғауға бағытталған жеке тұлғаның және әлеуметтік топтың кез-келген әрекеттерін түсінеміз. Отанның озықтық, жалпы адам баласының ілгерішіл критерийіне жеке тұлғаның, әлеуметтік топ әрекетінің тарихи нысаналарға, қоғамның ілгерілеуіне, өзінің өмір сүріп отырған ортасына, дәуірінің ұстанған бағдарына сәйкестілігі жатады. Патриоттық әрекет сонда ғана сыртқа нышан беру деңгейінде қалып қоймай, патриоттық сананың «өлшемi», «межесi» және тәрбиелеуші факторы болып қабылданады.

Ал патриоттық сана-сезім болса, ол – Отан құндылығы көрінісінің нәтижесі, өткендегі өмір сүрген ата-баба санасының қажеттілігі мен ұмтылысынан, құлшынысынан туған озықтық салт-дәстүрлерді адамдардың санасындағы қажеттілігі мен қызығушылығы арқылы қабылдау. Патриоттық сананың өзіндік құрылымы рухани біліктіліктің интеграциясынан тұрады, ол «жазықтық кесіндісін», қоғамдық сананың барлық түрлерінің диалектикалық өрісін танытады, бұларға Отанның ілгерішіл-қорғанысы, ілгерішіл-қайта құру белгілері жатады.

Патриоттық тәрбие барысында саяси сенімділік, Отанға сүйіспеншілік, тәуелсіз өмір сүріп жатқан елдерге ынтымақтастық, жалпыхалықтық намыскерлік, ел тағдырының болашағы үшін жауапкершілік, экономикалық даму қарқынын тездетуге үлес қосуға ниеттестік, ғылыми, саяси-моральдық және туған жерін қорғау мақсатындағы әскери әзірлік, Отанын саяси, идеологиялық қауіптерден сақтауға бағыттылық, арам ниеттегі ішкі және сыртқы жауларға төзбеушілік тәрізді мінез-құлық қалыптасады, дамиды. Сонда даму өрісінің басты тірегі - патриоттық тәрбие дей отырып, дамудың өзі патриотизмсіз жүзеге аспайтынын мойындаған жөн.

Еңбекшілердің патриоттық тәрбиесінің экономикалық негізін құдіретті өндірістік күштер, өндірістік қатынастардың дамуы және тәрбие жұмысының материалды-техникалық базасы құрайды. Тәрбиенің әлеуметтік-саяси негізі - қоғамдық, мемлекеттік құрылыс, әлеуметтік - саяси және идеологиялық қоғамның, армия мен халықтың бірлігі, мемлекет ішіндегі әртүрлі партиялардың бір-бірімен үйлесімділігі, тәуелсіз мемлекеттер арасындағы өзара түсінушілігі, жеке халықтардың халықтық педагогика принципіндегі патриотизмі мен халықаралық интернационализмі. Патриоттық тәрбиенің идеялық-теориялық, әдіснамалық негізіне барлық тәрбие жұмысы жатады.

Патриоттық тәрбие педагогика, психология, әскери ілімдердің негізгі жағдайларына сүйеніп, тұлғалық болмысты дамытудың озық пішінін анықтауға жол ашады. Мұнымен бірге, аталған қасиеттерді тандаудың тиімді принциптері мен қажетті әдістері және жұмыстың түрлерін сұрыптауға мүмкіндік береді. Патриоттық тәрбие тарихи ғылымдарды, әсіресе, Қазақстан Республикасының және Ұлы Отан соғысының тарихын, туысқан елдер халықтарының және олардың қорғаныс күштерінің жауынгерлік, революциялық, еңбек дәстүрлерін меңгеру арқылы жүзеге асады. Мәселен, академик М. Қозыбай тегінің қазақ жерінде ХҮІ ғасырдың аяғынан 1916 жылға дейін 300-ге жуық ұлт-азаттық көтерілістердің өрбігені жөніндегі деректері оқулықтарға енгізілуі қажет. Сонда ғана халқымыздың зар заманы, «Ақтабан шұбырынды», Жоңғар шапқыншылықтары, Ресей патшалығының отарлау саясаты жасөспірімдерге белгілі болып, болашақтағы ел амандығын, қауіпсіздігін, тәуелсіздігін тұрақтандыру, нығайту сияқты патриоттық әрекеттер дамытылмақ. Мұнымен бірге, өткендегі халқымыздың еңбек, революция, ерлік дәстүрлерін, бұрынғы Қарулы Күштердің алатын орнын, салмағын

жасөспірімдерге отбасы, мектеп, қоғамдық орталар арқылы саналарына жеткізуді қамтамасыз ету көзделеді.

Патриоттық сананың қалыптасу процесінің мазмұнын адамдар санасындағы Отан құндылығының көрінісі анықтайды.

Патриоттық тәрбие Отан құндылығын танудың тікелей және жанама түріндегі көрінісінен басталады. Жүргізілген тәрбие жұмысының барысында біздің қол жеткен сүбелі табыстарымыз бен көрсеткіштеріміздің тереңдігін ашудың маңызы зор. Әсіресе, ол адамның мәртебелі өмір сүруін, бұл саланы жүзеге асырудағы мемлекетіміздің ілгерішіл саясатын, Қорғаныс Күштерінің функциясын, теориялық насихат бағдарын, ұстанған мұраттылығын, Отанды қорғаудың жолдарын, сыртқы, ішкі жаудың қастандық әрекеттерінің алдын алуын қамтамасыз етеді.

Патриоттық тәрбиенің барлық жүйесі жоғарыда аталған білімдерді өмірде қолданғанда ғана салтанатты, дамыған ел адамдарын қалыптастыра алады. Мұнымен бірге, патриоттық тәрбие парасаттылық пен терең ойлылыққа негізделеді. Халық даналығы бұған былай деп баға берген:

Бас-басыңа би болсаң,
Мана тауға сыймассың.
Бір данаға жол берсең,
Жанған отқа күймессің.

Байқасақ, көзсіз ерлікке ұрынбас үшін, патриоттық тәрбиенің дұрыс болуы үшін алдымен адамның іс-әрекетін барлық сәттерде ақыл-парасаты билеуі керек. Патриотизмге анықтаманы Б. Момышұлы тілімен айтсақ, былай болып келеді: «Патриотизм Отанға деген сүйіспеншілік, жеке адамның амансаулығы қоғамдық-мемлекеттік қауіпсіздікке тікелей байланыстылығын сезіну, өзінің мемлекетке тәуелді екенінді, мемлекетті нығайту дегеніміз жеке адамды күшейту екенін мойындау, қысқасын айтқанда, патриотизм дегеніміз мемлекет деген ұғымды, оны жеке адаммен барлық жағынан өткенімен, бүгінгі күнімен және болашағымен қарым-қатынасын біріктіреді.

Отанға деген сүйіспеншілік қана соғыс кезіндегі өлімді моральдық тұрғыдан ақтап, соғыс ісінің адамгершілік негізі бола алады...».

Патриоттық сана-сезімді қалыптастыруда сондай-ақ, кіші және үлкен орталардың ролі ерекше. Үлкен ортаға жататындар: өндіріс тәсілі, өндірістік қатынас, өндіргіш күш, қоғамдық сана, қоғамдық-саяси мекемелер, жеке топтардың өмірге ынғайы, Отан үшін еңбек,

жалпы бұқаралық информациялық мекемелер, әдебиет, өнер, мәдениет. Кіші ортаға жататындар: қарым-қатынас жасайтын ұжым, отбасы, әр түрлі мақсаттағы топтар. Кіші орта патриоттық тәрбиенің өткендегі Отанының құндылығын меңгеруге бағдар жасауы керек. Мұнымен бірге Елін қорғаудың озық идеялары мен қорғанудың даму өрісін меңгеріп, өзіне тән жүйені Отанының берер бағасымен салыстыруы қажет. Сонда ғана патриоттық тәрбие өзінше дами алады. Ол өздігінен күрделі мақсаттарға жетуге, бірауыздылық пен тұтастыққа өзін-өзі басқаруға, белсенділікке, даму жүйесіне, тәрбиенің құрама амал-тәсілдерінің мазмұнын игеруге бағдар жасамақ. Тәрбиенің құрама әдіс-тәсілдерінің патриоттық тәрбие мазмұнын айқындауға етер ықпалы мол.

Патриоттық іс-әрекет, тәрбиеленушінің білімі мен бағалауын түпкілікті жеке басының сеніміне айналдырудан, патриоттық тәртіпті қалыптастырудан, мемлекеттің әскери күшін дамытуға әзірліктен, Қарулы Күштер қатарында қызмет етуден, қолына қару алып, өз Отанын жаудан қорғаудан, жаңа бетбұрыстарға ықыластықтан туады.

Патриоттық тәрбие жүйесінің ерекшелігі патриоттық сана мен барлық тәрбие жүйелерін анықтауда болып келеді.

Патриоттық тәрбиедегі патриоттық сананың мықты бір ерекшелігі саяси-идеясыз, адамгершіліксіз, құқысыз, эстетикалық, еңбек т.б. тәрбиенің құрама әдіс-амалдарынсыз және олардан тыс өмір сүре алмайтындығында. Әсіресе, белгілі әлеуметтік – саяси бағыттылық өз Отанын қорғау ісін дамытуға, ішкі әзірлікті және қабілетті қалыптастыруға ықпал етеді.

Сөйтіп, патриоттық тәрбие барлық тәрбие бағыттарында жүзеге асады. Патриоттық тәрбиенің, сананың нәтижесі Отан басына қиын іс түскен сәттерде нышан береді. Отанның қорғанысы мен нығаюы үшін ізгі еңбектерге, озықтық салт-дәстүрлерге әрекеттендіріп, осының салдарынан тәрбиелеуші факторға айналады.

Патриоттық тәрбиенің жүйесі басқа да факторлар мен тығыз байланыста қамтылады: біріншіден, нысананың тұтастығы, жеке тұлғаның тәрбиесі; екіншіден, қоғамдық тіршілік көздерінің бір-бірімен байланысы, отбасының, мектептің, жоғары оқу орындарының, еңбектегі, армиядағы ұжымдардың патриоттық тәрбиеге бағыттылығы мен қатысы; үшіншіден, негізгі принциптердің бірлігі және тәрбиенің жалпы заңдылықтары; төртіншіден, патриоттық тәрбиенің жалпы тәрбие жүйесімен қабысуы, жеке тұлғалардың жан-жақты қалыптасуы.

Патриоттық тәрбие процесінің өзі біршама өз бетінше барлық күрделі белгілері бар қоғамдық-саяси әрекеттің жүйесіне ие болады.

Біріншіден, оның элементтер арасындағы өзара байланыстылығының белгілі құрылымы болады. Патриоттық тәрбиенің жүйесі кез-келген әлеуметтік жүйелердің жалпы элементтерінің 4 негізгі тобын құрайды. Бұған жататындар: а) заттық элементтер (материалдық құндылық, бұларды дамыту және қорғау керек. Әскери-патриоттық тәрбиенің материалдық құралы); ө) іс жүргізу элементі (жеке тұлғалардың, топтардың, партиялардың әрекеттері, оның түрлері мен әдістері); б) Отанның рухани, әлеуметтік құндылығы, патриоттық идея, мақсат, міндет, заңдар, патриоттық тәрбиенің принциптері; в) адамшылық элемент (кұлық, тәрбие жүйесіндегі ұстанған нысана). Бұл элементтердің болуы мен өзара байланысы патриоттық тәрбие жүйесі құрылымының беріктігі мен оның біршама өз бетінше дамуын оның құрамдас бөлігінің өзара әрекет тәсілі ретінде айқындап, элементтер тұтастығы мен жаңа жүйенің сапалылығы ретінде анықтайды.

Екіншіден, патриоттық тәрбие жүйесіне әр адамның өзіндік белсенділігі тән. Бұл атқарар қызметіне байланысты нышандар сыртқа өз көрінісін береді. Осыған байланысты жоғарыда келтірілген ұсақ элементтер мен жүйелер барлық жүйелердің өзгеруіне ықпал етеді. Элементтер мен жүйелер іс-әрекетте үйлестіру мен қатаң бағынуды жүзеге асырады.

Үшіншіден, патриоттық тәрбие объекті мен субъектіні өздігінен басқару жүйесіне негізделеді. Басқару механизмді белгілі құрал мен әдіс-амалдармен ықпал етеді. Аталған жүйенің өзі саналы басқаруға бағынуы жөн. Бұл стихиялы әрекеттен сақтандырып, тұтастықпен жүйелердің ұтымды дамуына мүмкіндік береді. Сол себепті басқару іс-әрекетінде отырғандардың білімді, рухани байлығы даму өрісіне негізделген адамдар болуы көзделеді.

Төртіншіден, патриоттық тәрбие кеңістік пен уақытта даму өрісіне бағытталады. Даму өткенді қорытуға, бүгінгінің негізіне, болашақтың болжамына сүйенеді.

Бесіншіден, патриоттық тәрбие жеке дара өмір сүре алмайды, табиғи және әлеуметтік жүйелердің басқа жүйелерімен байланысы негізінде болып келеді.

Патриоттық тәрбиенің мазмұны іс-тәжірибеде принциптермен байланысты жүзеге асырылады. Бүгінгі таңда педагогикалық еңбектерде бірқатар принциптер бар. Оларды былай жүйелеуге болады:

– Жалпыға бірдей принциптер. Бұл патриоттық тәрбие жұмысының теориялық, тәжірибелік әрекеттеріне ең қажеттісі болып табылады (жан-жақты және тарихи принципі т.б.).

– Тәрбие процесіне жалпы принциптің атқарар орны ерекше (мақсаттылық; еңбекте тәрбиелеу; ұжымға тәрбиелеу; жеке және әртүрлі қатынас жасау; ізгілікті істерге сүйену принциптері т.б.).

Ерекше принциптер. Олар тек қана патриоттық тәрбие процесінде қолданылады (патриоттық және адамгершілік тәрбиелердің сәйкестілігі; эмоцияға әсер ету; тәрбиелеушінің жеке бас үлгісі принциптері т.б.).

Әлбетте, тәрбиенің жалпыға бірдей және жалпы принциптері патриоттық тәрбие әрекетін жүзеге асыруда басшылыққа алынады. Дей тұрғанмен, солармен қатар қолданылатын патриоттық тәрбиенің тікелей талдауынан туындайтын және осы процесінің өзіндік ерекшелігіне себепші болатын да принциптер жоқ емес.

Біздің пікірімізше, құрама амал-тәсіл, патриоттық тәрбиені ұйымдастыру мен жүргізудің жоғары деңгейі болып табылады. Және бұл сапа принциптер жүйесінің ары қарай дамуын қажет етеді.

Патриоттық тәрбиені жүзеге асыруда тиімді тәрбиенің ықпалы оның қиындық деңгейінің шама-шарқына тәуелді болып келуіне байланысты екенін естен бір сәт шығармаған дұрыс.

Бұл аталған принциптерді біздер де толығымен қоштаймыз. Сонымен бірге бүгінгі заман өзгерістеріне байланысты қойылып отырған талаптарға қатысты олардың қатарына халықтық принципті жеке дара саралап енгізуді жөн көрдік.

Халықтық тәрбиенің алға дамуы оның өткендегі ұлттық санасымен тығыз байланысты. Мұнымен бірге, бүгінгісі және болашағы. Бұл сана халықтың рухани, әлеуметтік-тұрмыстық қажеттілігі мен тарихтағы табиғи даму деңгейіне бағынады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Жұматаева Е. Қазақстан майдангер жазушыларының шығармалары арқылы оқушыларға патриоттық тәрбие беру: оқу құралы / Е. Жұматаева – Алматы: Эверо, 2016. – 224 б.

2 Момышұлы Б. Шығармалар 1,2 том. – А., «Жазушы» баспасы, 1968.

3 Момышұлы Б. Ел басына күн туса. – А., «Қазақстан» баспасы, 1970. – 318 б.

4 Момышұлы Б. Үшқан ұя. Шығармалар. – А., «Жазушы» баспасы, 1975. – 384 б.

5 Жұматаева Е. Қазақстан майдангер жазушыларының шығармалары арқылы оқушыларға патриоттық тәрбие беру. – Павлодар «ЭКО», 2018. –219 б.

ДИАЛОГОВОЕ ОБУЧЕНИЕ –ТЕХНОЛОГИЯ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ ЛИЧНОСТИ

ЕКИДИНА Ю. С.

магистрант, Торайғыров университет, г. Павлодар

УШАКОВА Н. М.

к.п.н., профессор, Торайғыров университет, г. Павлодар

Обучение разговорной речи считается самым сложным из четырех языковых навыков. Технология диалогового обучения может улучшить успеваемость и заинтересованность учащихся, а также раскрытию их творческих способностей. Целью исследования является изучение техники диалогового обучения с целью улучшения успеваемости владения английским языком. Данные были собраны из теста разговорной речи, анкеты, и они были проанализированы количественно, включая описательную статистику. В исследовании используется качественный описательный метод. Методы сбора данных включают наблюдение, интервью.

Ключевые слова: обсуждение, дискуссия, успеваемость, разговорные навыки, творческий диалог.

В эпоху общества учителя должны уметь управлять процессом обучения, который может адаптироваться к концепции общества, ориентированного на человека и основанного на технологиях [1, с.20]. Это часть продолжения эры индустрии, которая подчеркивает гуманизм в решении социальных проблем, в том числе в сфере образования, путем интеграции виртуальных и реальных аспектов, все из которых направлены на процессы обучения, ориентированные на учащихся. Различные методы и модели обучения могут сделать процесс ориентированным на учащихся, включая использование творческого диалога в обучении. Обучение, ориентированное на учащихся, позволяет проводить интерактивные мероприятия между отдельными лицами для удовлетворения потребностей в обучении различной сложности, способствуя независимому и продуктивному обучению путем решения сложных и открытых проблем, которые достоверно согласуются с практикой, культурой и процессами получения знаний [2, с.15].

Различные исследования подчеркивают важность использования творческого диалога или дискуссий в качестве педагогических инструментов в обучении. Результаты исследований показывают, что эффективные интерактивные дискуссии зависят от процесса обучения, который вовлекает студентов в критическое мышление и углубленное изучение [3, с. 845]. Это, несомненно, требует роли преподавателя в планировании, внедрении и оценке обучения посредством интерактивных дискуссий, которые могут привести учащихся к достижению оптимальных результатов обучения. Общественное восприятие требует от учителей прилагать усилия, чтобы максимально разнообразить учебный процесс содержанием общественнознания, чтобы учащиеся не чувствовали скуки, а скорее проявляли энтузиазм и были вовлечены во взаимодействие друг с другом, что позволяет им накапливать свои знания в процессе обучения, в котором они участвуют. Результаты исследования проведенного Топпинг К.Д. объясняют, что диалогическое обучение расширяет участие учащихся в творческих дискуссиях в классе, способствуя улучшению мышления, когнитивных способностей и социально-эмоциональных аспектов обучения [4, с.70]. Аналогично интерактивные дискуссии в сочетании с конкретными примерами могут повысить успеваемость учащихся класса. Исследование Л. М. Дьюи и Н. Л. Римпиати, проведенное с детьми раннего возраста, показывает, что обсуждение в малых группах может улучшить навыки критического мышления [5].

Результаты этих исследований демонстрируют преимущества использования творческих дискуссий в обучении. Однако успех процесса обучения зависит не только от модели или метода преподавания, но и от вовлеченных в него субъектов, а именно от самих преподавателей и учащихся. При рассмотрении роли преподавателя профессиональная компетентность в управлении обучением имеет решающее значение для достижения оптимальных результатов обучения. Проведение исследования необходимо с целью описания способности учителей развивать творческий диалог при преподавании, уделяя особое внимание их планированию и внедрению в учебный процесс, а также факторам, влияющим на их способности. Это исследование важно для расширения возможностей учителей в создании активного, творческого, эффективного и приятного обучения.

Результаты исследования показывают, что способность развивать творческий диалог в процессе преподавания включает

в себя три этапа: планирование урока, внедрение и управление процессом обучения, а также оценку усвоения. Эти результаты исследования подтверждают точку зрения Кином А., которая утверждает, что тремя основными функциями учителей являются планирование, реализация и оценка обучения [6, с.72]. Этап планирования начинается с создания плана урока или разработки учебных мероприятий, основанных на характеристиках учащихся и особенностях методов интерактивного диалога. Разрабатывая учебный процесс, изложенный в плане урока, учителя выделяют достаточно времени, подготавливают учебные ресурсы и мультимедийные средства, а также инструменты оценки. Подготовка учебных ресурсов и средств информации должна осуществляться преподавателями и постоянно обновляться с учетом быстрого развития науки, техники и информационных технологий [7, с. 13]. Однако подготовка, осуществляемая учителями к использованию учебных ресурсов, ограничивается материалами учебников, в то время как для творческого диалога требуются более подробные и современные материалы. Это указывает на ограничения учителей в подготовке учебных ресурсов и средств информации, используемых в творческом диалоге, как показано в исследовании [8], в котором говорится, что наличие полных учебных материалов поддерживает роль учителей, но их отсутствие становится фактором, препятствующим преподаванию.

Кроме того, исследование выявило способность учителей осуществлять творческий диалог в процессе преподавания. В начале урока учитель представляет проблему, взятую из газетной статьи, относящейся к материалу урока. Учащиеся вырезают газетную статью и используют ее в качестве группового задания. Затем вместе с учителем коллективно выбирают, какую тему обсудить в первую очередь. Как только тема выбрана, она становится предметом обсуждения. В этом мероприятии раскрывается суть обучения творческому диалогу.

В процессе выбора тем для диалога создается демократическая атмосфера. Во время обсуждения роль учителя меняется, иногда он выступает в качестве фасилитатора, а иногда - в качестве мотиватора [8]. Учитель может выступать в роли отражающей стены, позволяя учащимся самостоятельно искать решения проблем. Однако, если дискуссия становится жаркой и каждая группа отстаивает свое собственное мнение, учитель выступает в качестве посредника. Когда дискуссии не хватает энергии, учитель пытается

стимулировать мышление учащихся, чтобы оно не застаивалось. Чтобы найти наилучшее решение проблемы, учитель направляет и исследует причины и доводы учащихся, чтобы прийти к решению, приемлемому для всех сторон. Иногда принимается мнение первой группы, иногда второй, а иногда консенсус достигается среди всех учащихся в классе путем обобщения различных мнений. На этом мероприятии эффективно функционирует творческий диалог. Учитель может контролировать атмосферу обучения, побуждая группы к активному участию.

При оценке способности учителя проводить занятия в классе основное внимание уделяется его способности применять методы опроса во время учебной деятельности. Учитель следует процедуре задавания вопросов во время творческой дискуссии, учитывая направление и распределение вопросов, время, предоставляемое обучающимся для ответа на вопросы, и учитель также обращает внимание на ответы, данные на вопросы. Препятствовать творческому развитию учащихся в процессе обучения, основанного на творческом диалоге могут нехватка способности создавать демократичную атмосферу, способности эффективно завершать диалог, необходимо стимулировать и направлять учащихся во время дискуссии. Поддержание непрерывности учебного процесса требует мастерства преподавателя. Полагаясь исключительно на авторитет статуса преподавателя, можно нарушить ход учебного процесса. На факторы, нарушающие непрерывность процесса обучения, влияют характеристики и поведение учащихся, которые не оказывают поддержки, такие как отсутствие мотивации к обучению и домашняя обстановка или стиль воспитания, в котором дисциплина учащихся не ставится во главу угла [9, с.296]. Если учителю не хватает навыков управления этими факторами, процесс диалога может быть прерван, что препятствует постижению сути и характеристик творческого обучения, основанного на диалоге.

Усилия, предпринимаемые учителями для активизации обучения посредством творческого диалога как предмета обучения, включают: 1) понимание характеристик и происхождения учащихся, как в социальном, так и в культурном плане, чтобы адаптировать процесс обучения к их потребностям; 2) развитие способности вовлекать застенчивых учащихся и эффективно управлять классом, преодолевая колебания учащихся во время творческих дискуссий и направляя их в соответствии с их способностями, создавая таким образом дифференцированные концепции обучения как

проявление самостоятельного обучения; 3) назначение учащимся дополнительных заданий, таких как чтение дома, создание вырезок из новостей, и поощрять библиотечные исследования, чтобы свести к минимуму недостаток информации, которую можно использовать в качестве знаний во время творческих дискуссий; 4) постоянное самосовершенствование и развитие навыков посредством самостоятельного профессионального развития, такого как чтение статей на веб-сайтах для учителей или других платформах, чтобы расширить знания и навыки в соответствии с требованиями и обязанностями профессионального учителя; 5) разработка учебных мероприятий, результатом которых являются активные, эффективные планы уроков с использованием различных источников и средств обучения; 6) овладение методами управления классом для обеспечения того, чтобы все учащиеся с энтузиазмом участвовали в обучении посредством творческого диалога; 7) понимание применения оценки в обучении, основанном на творческом диалоге, подготовка инструментов оценки и проведение оценок с использованием как тестов, так и нетестовых методов; 8) предоставление вознаграждений и признания в процессе обучения посредством творческого диалога как средства усиления мотивации, интереса и энтузиазма учащихся, в то же время позволяя студентам понять свои успехи и неудачи. Эти результаты подтверждают точку зрения Кусумавати Н. и Марути Е.С., которые утверждают, что учителя должны выполнять свои роли мотиваторов, фасилитаторов процесса обучения, организаторов классных комнат, разработчиков учебных материалов, оценщиков процессов и результатов обучения и наблюдателей за деятельностью учащихся [10].

Процесс осуществления творческого диалога не может быть достигнут мгновенно в классе, а требует постепенного процесса. Создание идеальных условий требует создания механизмов обучения как для учителей, так и для учащихся, чему должны способствовать образовательные учреждения. Поэтому важно наладить сотрудничество между школой, учащимися и учителями в создании процесса для реализации творческого диалога в преподавании.

Академические факторы являются основными факторами, влияющими на способность учителей осуществлять творческое обучение, основанное на диалоге. Они считаются элементарными факторами, поскольку академические факторы непосредственно влияют на процесс обучения. Если знания и навыки учителей будут

недостаточными, качество обучения, основанного на творческом диалоге, снизится. Основываясь на наблюдениях, очевидно, что когда учителя обладают хорошими навыками и опираются на положительные характеристики и поведение учащихся, творческое обучение, основанное на диалоге, может быть эффективным даже при ограниченных возможностях.

Вывод. Результаты исследования показывают, что на способность учителей развивать творческое обучение на основе диалога влияют несколько факторов, включая как академические, так и неакадемические факторы. Академические факторы включают в себя уровень образования, знания и навыки преподавателей. Еще одним академическим фактором является знакомство преподавателей с особенностями и поведением учащихся. Неакадемические факторы включают культурные ценности, такие как убеждение в том, что учителя являются центральной фигурой в обучении, а также модели окружающей среды и семейное воспитание, которые формируют пассивное поведение учащихся. Когда навыки учителей и поведенческие характеристики учащихся в процессе обучения являются благоприятными, использование простых средств может привести к достижению творческого диалогового обучения.

ЛИТЕРАТУРА

1 Гунаван И.Г. Повышение качества компетентности учителей начальных классов в условиях эры общества // Материалы Национального семинара Iahn-TP / Индонезия, 2020. С. 15-30.

2 Лэнд С.М., Ханнафин М.Дж., Оливер К. Среда обучения, ориентированная на учащихся: основы, допущения и модель // Теоретические основы обучающихся сред. Ратледж, 2012. С. 3-25.

3 Франция А. Учителя используют диалог для поддержки изучения естественных наук. Исследования в области научного образования, 2021.С. 845-859.

4 Топпинг К.Д., Трики С. /Роль диалога в философии для детей // Международный журнал образовательных исследований – № 63, 2014. С. 69-78.

5 Дьюи, Л.М., Римпиати, Н. Л. Эффективность использования интерактивных обучающих видеоматериалов с возможностью обсуждения в небольших группах для улучшения навыков критического мышления в раннем детстве // Журнал образования Университета Дхьяна Пура. Япония, 2015.

6 Кром А. Роль учителей и учащихся в процессе обучения, основанном на мультикультурном подходе // Журнал «Аль-Мурабби» – № 3, 2017. С. 69-80.

7 Вианто. Разработка учебных материалов по введению в предпринимательское право с использованием подхода совместного творческого диалога // Интеграл – №32, 2021. С.1-16.

8 Napitupulu Y.M., Napitu U., & Sipayung R.W. Peranan Guru Dalam Pembelajaran Tematik Integratif Dalam Meningkatkan Pemahaman Dan Hasil Belajar Peserta Didik Kelas Tinggi SD Negeri Pematang Panei Kabupaten Simalungun Tahun Pelajaran // Journal on Education – №5, 2022-2023. [electronic resource]. – URL: <http://jonedu.org/index.php/joe>

9 Фредагсвик М.С. Задача поддержки креативности в проекте по решению проблем в науке: Исследование практики общения учителей со студентами // Исследования в области науки и технологического образования – №41, 2023. С.289-305.

10 Kusumawati N., & Maruti E. S. Strategi belajar mengajar di sekolah dasar // Cv.Media Grafika, 2019.

ҒАЛАМТОР МЕН ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІЛЕР АРҚЫЛЫ ҚАЗАҚ ТІЛІНІҢ ҚОЛДАНУ АЯСЫН КЕҢЕЙТУ

ЖОЛДАСБЕКОВА А. А.
студент, Торайғыров университеті, Павлодар қ.
ҚАЙДАР М. М.
студент, Торайғыров университеті, Павлодар қ.
МАНЯПОВА Т. К.
«Үштұғырлы тіл» кафедрасының профессоры,
Торайғыров университеті, Павлодар қ.

Ата заң бойынша Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік тіл – қазақ тілі. Оны білу – әр қазақстандықтың парызы болып табылады.

Ахмет Байтұрсынұлы «Орысша оқушылар», «Қазақша оқу жайынан» атты мақалаларында қазақ тілінде оқудың мәселелерін көтерген. Бұл нақты бір оқу бағдарламасының болмауы, онда қазақ тілінде жазылып жатқан оқулықтарының бекітілмеуі, қазақ оқушылары үшін стипендия мен оқуға қаржының жетіспеуі туралы сөз қозғаған [1, 599 б.].

Қазіргі уақытта қазақ тілінің қолдану аясын кеңейту мәселесі өзекті болып тұр.

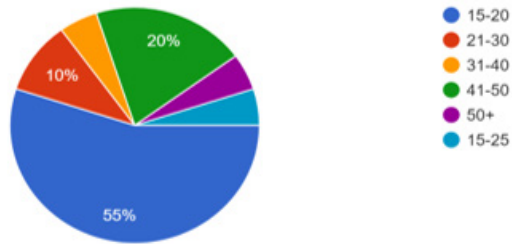
Жаһандану заманында тілдерді үйрену жеңіл және қызықты іске айналды. Кез келген адам қазақ тілін үйрену үшін тегін ақпаратты іздегенде пайдалы кеңестер, бағдарламалар (Soyle, Слова бегом, Aity, Audio Kitap, Qonzhyq App) және сайттар («Қазақский язык. Просто о сложном», Resmihat, Sali KZ, Sozdik, Казтест) тізімін таба алады. Бұл әр адамға жеке бағдарлама арқылы тілді тез үйреніп, айтылым, жазылым, оқылым, тыңдалым дағдыларын дамытуда көмектеседі [2].

Қазақ тілін үйренуде ережелерді жаттаумен қатар, бар білімді іс жүзінде қолдану маңызды. Бұл мақсатта жастардың үлесі зор. Инстаграм мен телеграмда қазақ тілін үйреніп, қызықты ақпаратты біліп, өзекті мәселелерді талқылауға арналған «Qazaqgrammar», «Kazakbubble», «Калькасыз қазақ тілі» секілді парақшалар бар [3]. «Kazakbubble» парақшасында соңғы жазбасы «Барби» секілді әлемге танымал фильмдердің мемлекеттік тілде ресми аудармасы мен кинотеатрларда көрсетілу үшін нақты қадамдар ұсынылды. Мысалға, «Аватар: Су жолы» атты қазақ тіліне аударылған фильмді табысты әрі сәтті болды.

Сонымен қатар қазіргі заманда кең тараған қызығушылықтар – аниме (жапон анимациясы) мен манга (жапон сурет әңгімелері) да қазақ тілінде сөйлеуден ұялмай, ана тілінде шетелдік өнер туындыларымен танысуда маңызды рөл атқарады. Мысалы, анимені қазақ тіліне аударып, қымбат құрылғыларсыз сапалы дыбыстау жасап, «Doramine voice» елге танылды. Бұл ұйымның «Наруто» анимесінің үзіндісінің қазақша дыбысталуынан басталады. Әлеуметтік желілер қолданушылары сол бейнені бір түнде 30 мың рет қарап шығып, қазақ тілінде дыбыстаманың қажет болатынын көрсетті. «Doramine voice» жапон анимациясымен бірге фильмдер мен ойындарды қазақ тіліне аударып, дыбыстайды. Ұйым мүшелері қазіргі уақытта әйгілі «GTA» (Grand Theft Auto) ойынын аударып жатыр [4]. Осыған қоса қазақ тілін дамытуды насихаттайтын белсенді топтар тіл білімінің заңдылықтарын әлеуметтік желілерде түсіндіріп, түрлі компаниялардан мемлекеттік тілдегі ақпараттарды сұратып, контентті шығаруға шақырып жатыр. ««Qazaqsha jaz» – әлеуметтік желілерде және жалпы ғаламторда қазақ тілінің өкілдігін арттыруды көздейтін онлайн қозғалыс. Біздің ұстанымдарымыз – сыпайылық пен мәдениеттілік, яғни әлеуметтік желі этикет талабына сай жұмыс істейміз», – деп түсіндіреді Әлия Сари, «Qazaqsha jaz» әкімшісі [5].

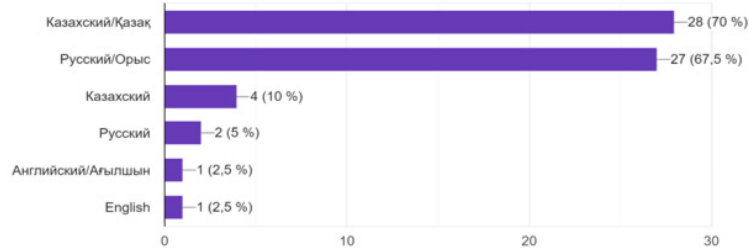
Қазақ тілінің сұранысын анықтау үшін анонимді сауалнама өткізілді. Сол сауалнамаға 40 адам қатысты, оның 60%-ы жастар.

Диаграмма 1 – Сіздің жасыңыз

Ең алдымен қатысушылардың күнделікті өмірде қай тілді қолданатыны анықталды. Жауаптары бойынша: 80% күнделікті өмірде қазақ тілін қолданатынын, ал 72% орыс тілінде сөйлейтіні анықталды.

Диаграмма 2 – Сіз күнделікті өмірде қай тілді жиі қолданасыз?

Алайда келесі сұрақ қорытындысы бойынша сауалнама қатысушыларының 90%-ы әлеуметтік желіде өзге тілді қолданады. Осының себептері келесі сұрақ арқылы анықталды.

Кесте 1 – Әлеуметтік желіде сіз қай тілді қолданасыз?

Какой язык Вы используете в социальных сетях? (можно указать несколько ответов)/ Әлеуметтік желіде сіз қай тілді қолданасыз?(бірнеше жауап таңдауға болады)	Жауап саны	Пайызбен
Казахский/Қазақ	22	55%
Русский/Орыс	36	90%
Английский/Ағылшын	11	27,5%

Нәтиже бойынша 50% басқалармен араласу үшін, ал 27,5% контент жасау мен көру үшін, ал 22,5% өзге тілді үйрену үшін қолданатыны анықталды.

Кесте 2 – Не себептен сіз әлеуметтік желіде басқа тілді қолданасыз?

Почему Вы используете другой язык в социальных сетях? Например, если в повседневной жизни Вы говорите на казахском языке, а в социальных сетях пишете на русском языке. / Не себептен сіз әлеуметтік желіде басқа тілді қолданасыз? Мысалы, егер күнделікті өмірде қазақша сөйлесеніз, ал желіде орыс тілінде жазасыз.	Жауап саны	Пайызбен
смотрю и/или веду иностранный контент/шетелдік контент жасаймен және/немесе көремін	11	27,5%
для изучения языка/тіл үйрену үшін	9	22,5%
не использую/қолданбаймын	4	10%
для общения с друзьями/коллегами/родственниками// достарыммен/әріптестерімен/туыстарыммен тілдесу үшін	20	50%
Другие ответы/басқа жауаптар	4	10%

Ана тіліндегі контенттер сұранысын анықтау үшін сауалнамада қазақ тіліндегі фильмдерді қаншалықты жиі көретінін сұрадық.

Кесте 3 – Сіз қазақ тілінде фильмдер қарайсыз ба?

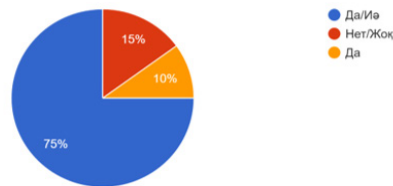
Смотрите ли Вы фильмы на казахском языке?/ Сіз қазақ тілінде фильмдер қарайсыз ба?	Жауап саны	Пайыз
Всегда/Әрқашан	7	17,5%
Часто/Жиі	17	42,5%
Редко/Сирек	13	32,5%
Никогда/Ешқашан	3	7,5%

Қатысқандардың 17,5% әрқашанда, 42,5% жиі, 32,5% сирек, ал тек 7,5% ешқанда да көрмейтіндігін көрсетті.

Сауалнама нәтижесі қазақ тіліндегі туындыларына сұраныстың жоғарғы деңгейінің және адамдардың оған деген қызығушылығының барын көрсетті.

Әлеуметтік желілердің қазақ тілін үйренудің маңызын анықтау үшін келесі сұрақ қойылды.

Диаграмма 3 – Сіз әлеуметтік желілер қазақ тілін үйренуге көмектеседі деп санайсыз ба?

Алғашқы сұрақ нәтижесі жағымды болды. Қатысушылардың 85% әлеуметтік желілер қазақ тілін үйренуге көмектеседі деп санайды. Сондықтан олар қазақ тілін үйрену үшін қандай дереккөздерді қолданатынын анықтадық.

50% сауалнамаға қатысқан респонденттердің қазақ тілін инстаграм әлеуметтік желісі арқылы үйренетінін көрсетті.

Кесте 4 – Қазақ тілін оқу үшін қандай әдебиет көздерін және/немесе интернет-контентті пайдаланасыз?

Какие источники литературы и/или интернет контента Вы используете для изучения казахского языка?/Қазақ тілін оқу үшін қандай әдебиет көздерін және/немесе интернет-контентті пайдаланасыз?	жауап саны	Пайызбен
учебники/оқулықтар	17	42,5 %
словари/сөздіктер	10	25 %
художественная литература/көркем әдебиет	17	42,5 %
детские книги/балаларға арналған кітаптар	1	2,5 %
инстаграм (например/мысалы: qazaqgrammar, kazakbubble)	20	50 %
телеграм (например/мысалы: калькасыз қазақ тіл)	10	25 %
ютуб	12	30 %
Другие ответы/басқа жауаптар	6	15%

Мысал ретінде берілген ұсыныстардан, сауалнамаға қатысқандардың 62,5% сөйлеу клубтарын ашуды, 52,5% тегін сабақтар қосуды, 45% сайыстар өткізуді, 35% бар курстарды жарнамалауды, ал тек 5% ,барлық медианы бірден қазақ тілге аударуды ұсынды.

Кесте 5 – Қазақ тілін үйрену үшін не ұсынар едіңіз?

Что бы Вы посоветовали для изучения казахского языка? /Қазақ тілін үйрену үшін не ұсынар едіңіз?	Жауап саны	Пайызбен
Добавить бесплатные занятия/тегін сабақтарды қосу,	21	52,5%
Перевести все медиа на казахский язык/барлық медианы қазақ тіліне аударуға,	2	5%
Открывать разговорные клубы(коворкинги)/сөйлеу клубтарын (коворкингтерді) ашу	25	62,5%
Рекламировать имеющиеся курсы/қазіргі бар курстарды жарнамалау	14	35%
Устраивать конкурсы на знание казахского языка/қазақ тілін білуге арналған сайыстарды ұйымдастыру	18	45%
Другие ответы/басқа жауаптар	5	12,5%

Осыған қоса олар өздерінің ойларын жазды. Солар ішінде қазіргі «Ninety One» атты танымал музыкалық тобын қолдау, қазақ тіліндегі сериал мен фильмдерді көрсетуді әдетке айналдыру керектігін, қазақ тілінде контентті көбейтуді атап өтті.

Қорытынды: қазақстандықтардың көбі мемлекеттік тілді жиі қолданбайды және кей адамдар мифтерге сеніп, жалған ақпараттарды таратады. Бұл мәселені шешуде ғаламтор мен әлеуметтік желілер маңызды рөл атқарады. Түрлі сайттар мен парақшаларға сабақтарды, ережелерді және қызықты ақпараттарды жүктеу пайдаланушыға тиімді болады. Сонымен қатар қазақ тілінде сөйлеу, жазу трендке айналуы қазақ тілінің ахуалына жағымды әсер етеді. Бұл үшін мемлекет қолдауымен және жастардың бастауларымен қазақ тілінде фильмдер, сериалдар түсіріледі, шетелдік фильмдер, ойындар қазақ тіліне аударылады және мемлекеттік тілде қызмет көрсететін компаниялар саны артады. «Ninety One» секілді заманауи музыкалық топтар өнер адамдары арқасында әлем қазақ тіліне назар аударады, оны үйрене бастайды. Ал осы үрдісті жылдамдату үшін халықтың қолдауы мен сұраныстың артуы қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Байтұрсынұлы А. «Қазақ тіл білімінің мәселелері», 2013, 599-606 б.
- 2 Как выучить казахский язык самостоятельно: советы для начинающих [Электрондық ресурc] - <https://www.nur.kz/family/self-realization/1587152-kazahskij-azyk-kak-vyucit-v-domasnih-usloviah/>
- 3 [Электрондық ресурc] - <https://rus.azattyq.org/a/kazakhstan-creative-youth-develop-kazakh-language/31493888.html>
- 4 [Электрондық ресурc] - <https://vlast.kz/obsshestvo/49399-to-cto-net-horosego-kontenta-na-kazahskom-azyke-eto-uze-mif.html>
- 5 Казахский в массы: как молодые энтузиасты из «Dopamine Voice» озвучивают аниме [Электрондық ресурc] - <https://the-steppe.com/lyudi/kazahskiy-v-massy-kak-molodye-entuziasty-iz-dopamine-voice-ozvuchivayut-anime>

**ЗИЯТЫ БҰЗЫЛҒАН БАЛАЛАРДЫҢ СӨЙЛЕУІН
ДАМУЫ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ ДЕНСАУЛЫҚ САҚТАУ
ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫН ҚОЛДАНАТЫН
ТЕАТРЛЫҚ ІС-ШАРАЛАР**

ЖУНУСОВА И. С.
мұғалім-логопед, №13 «Алтынай» арнайы бала бақшасы»
СЫБАНҚҰЛ А. Қ.
мұғалім-дефектолог, №13 «Алтынай» арнайы бала бақшасы»
ҚАРИМОВА А. Ш.
тәрбиеші, №13 «Алтынай» арнайы бала бақшасы»

Сөйлеуді қалпына келтіру мұғалімнің негізгі міндеттерінің бірі болып табылады. Өйткені сөйлеу адамның қоршаған ортамен байланысын қалыптастырудың негізгі құралы болып табылады. Бұл мәселемен жұмыс істегенде ұстанатын бірқатар қағидалар бар. Біріншіден, сөйлеудің полисенсорлық әсері сөйлеу функцияларының прогрессивті қалыптасуына ықпал етеді. Мұны зерттелетін объектілерді көрнекі түрде күшейту арқылы қамтамасыз етуге болады. (объектілерді бейнелеу арқылы да, жазбаша сөздерді қолдану арқылы да). Екіншіден, дауысыңызды басқару мүмкіндігі әрқашан кері байланысты қажет етеді. Оны биокері байланыстың арнайы құралдарымен қамтамасыз етуге болады. ол да дыбыс тербелістерін тактильді тербелістерге айналдырады және ассоциативті-рефлекторлық байланыс құру үшін тікелей дауыс сымдарына әсер етеді [1, 28 б.].

«Мүмкіндігі шектеулі балалардың денсаулығы – түзету-тәрбие процесін ұйымдастырудың шарттары» жүйесінде себеп-салдарлық байланыстың болуы ерекше өзекті болып табылады. Бұл, ең алдымен, ақыл-ой кемістігі бар балалардың психофизикалық дамуының спецификалық ерекшеліктері (психикалық процестердің дамуының артта қалуы, эмоционалдық және жеке сферадағы бұзылулар) денсаулықты сақтайтын технологияларды қолдануды талап ететіндігіне байланысты, яғни, баланың оқуы мен дамуының барлық кезеңдерінде оның денсаулығын сақтауға бағытталған білім беру ортасының барлық факторларының өзара байланысы мен өзара әрекетін қамтитын шаралар жүйесі [2, 10 б.]

Адамның сөйлеуі – айналадағы шындықты танудың ерекше процесі, санамызды қалыптастыру құралдарының бірі. Сөйлеу - бұл мидың әртүрлі бөліктері мен орталық жүйке жүйесі бар барлық анализаторлардың бірлескен жұмыс жүйесін біріктіретін күрделі нейродинамикалық функция. Бұл жүйенің бір буынының бұзылуы әртүрлі тұрақты сөйлеу ақауларына әкеледі. Баланы дұрыс, анық сөйлеуге тәрбиелеу жалпы білім беру мен тәрбие жүйесіндегі маңызды міндеттердің бірі болып табылады. Соңғы жылдары сөйлеу тілі бұзылған балалар санының артуы байқалады. Барлық жаңалыққа сезімталдықтың нашарлығы, зейіннің тұрақсыздығы, эмоционалдық-еріктік сфераның бұзылуы, танымдық белсенділіктің жеткіліксіздігі, бір нәрсені мақсатты түрде меңгеру мен есте сақтаудағы қиындықтар сөйлеу тілі бұзылған балалардың оқуына кедергі келтіретін негізгі кемшіліктер болып табылады. Диалогтік сөйлеу вербалды қарым-қатынастың негізгі түрі ретінде әрекет етеді, оның тереңдігінде үйлесімді сөйлеу. Диалог арқылы балалар өзін-өзі ұйымдастыруға, өзін-өзі бақылауға үйренеді. Жұмыстың негізгі мақсаты – балалардың сөйлеу тілінің бұзылуын түзетуге жағдай жасау және олардың сөйлеу кемістіктерін жою мотивациясын дамыту. Түзету жұмысының мақсаты – балаларды анық, сауатты, мәнерлі сөйлеуге үйрету.

Театрлық іс-шаралар -қызықты ойынмен ауыстыру арқылы балаларға көмектесудің тамаша тәсілі. Бұл балаларға қуаныш сыйлайтын, қиял мен қиялды дамытатын, балаларға арналған жарқын, түрлі-түсті және қолжетімді өнер түрі. Рөлді ойнау кезінде бала өз құрдастарының назарында болады. Ол үзілмейді, өзін-өзі белсендіруге мүмкіндік береді. Бұл оның өзіне деген сенімділігін арттырады және өзін-өзі бағалауды арттырады. Театр қызметінің кез келген түрі келесі мәселелерді шешуге көмектеседі:

- сөйлеуді, зейінді, есте сақтауды дамытуды ынталандыру;
- қозғалыстарды үйлестіруді жақсарту;
- дыбыстық сөйлеу мәдениетін дамыту;
- қиялды ойлауды дамыту;
- етістік сөздерді дамыту;
- синоним сөздер мен антоним сөздермен сөздік қорын байыту;
- байланыстырып сөйлеуін дамыту.

Міндеттері:

- Тетр іс-әрекетіне қызығушылықтарын тұрақты дамыту
- Балалардың сөздік қорын байытып, белсендіру.
- Диалогтік және монологтық сөйлеуді қалыптастыру
- Кейіпкерлермен ойнаудағы тәуелсіздік пен белсенділіктің

көрінісін насихаттау.

- Театрлық ойындарға деген оң көзқарасты тәрбиелеу

Бұл мәселелерді шешудің бір құралы ретінде денсаулық сақтау технологиялары болып табылады, онсыз қазіргі балабақшаның педагогикалық процесін елестету мүмкін емес. Бұл мәселені шешу, ең алдымен балалармен үнемі бірге болатын тәрбиешілерге жүктеледі. «Денсаулық сақтау технологиялары» - бұл балалардың дене және психикалық, әлеуметтік денсаулығының деңгейін арттыру, сауықтыру, профилактикалық іс-шаралар жүйесін жүргізу және енгізу болып табылады. Денсаулық сақтау технологиясы – бала мен мұғалімнің, бала мен ата-ананың, бала мен дәрігердің өзара әрекеттесу процесінде жүзеге асырылатын тәрбиелік, сауықтыру, түзету және алдын алу шараларының біртұтас жүйесі. Денсаулықты сақтайтын білім беру технологияларының мақсаты – мектеп жасына дейінгі баланың денсаулығын сақтау мүмкіндігін беру, оның бойында салауатты өмір салтын ұстануға қажетті білім мен біліктілік, дағдыларды қалыптастыру арқылы алған білімдерін күнделікті өмірде пайдалана білуге үйретеді.

Денсаулықты сақтайтын педагогикалық технологиялар әр түрлі іс-әрекет түрлерінде қолданылады және келесідей ұсынылады:

- денсаулықты сақтау және нығайту технологиялары;
- салауатты өмір салтына үйрету технологиялары;
- түзету технологиялары.

Оқыту технологиясының ең маңызды сипаттамасы оның қайталануы. Кез келген білім беру технологиясы денсаулықты сақтауға ықпал ету керек! Театрландырылған ойын балалық шақ әлемінің есігін ашып, әр баланың ішкі жан дүниесінің кілтін табуға көмектеседі. Ойын – мектеп жасына дейінгі балаларды тәрбиелеудің

ең маңызды құралы. Ойын әрекеттері еркін әрі ұйымдастырылмаған жағдайда болады. Әрбір ойын түрі, баланың дені сау адам болып, дені сау тұлға болып қалыптасуына ықпал етеді. Әлеуметтік жағдайда баланың қалыпты дамуы үшін ойындарды дұрыс тандай отырып жоспарлауға және жасауға болады. Жұмыстың нәтижесінде балалардың ойнағанды жақсы көретіндігі, құрдастарымен және ересектермен оңай қарым-қатынасқа түсетінін көруге болады. Топтағы кішігірім ортада балалар өздігінен ойынды ұйымдастыра алады, рөлдік сюжеттік ойындарда бала өз шығармашылығын көрсете отырып, ойындағы серіктесіне ойын ережелерін сақтай отырып әрекет ете алады. Себебі балаларды бір-бірімен ойын ғана байланыстыра алады. Әр бала балабақшада ойында өз рөлін ойнауға тырсатын болады. Балаңызды ойнауға, рөлді қабылдауға және рөлге сәйкес әрекет етуге үйрететін театр. Театрдың арқасында бала қоршаған дүниені ақыл-ойымен, жүрегімен танып, жақсылық пен жамандыққа өзіндік көзқарасын білдіреді. Мектепке дейінгі білім беру ұйымдарында балалардың психологиялық денсаулығын қалыптастырудың бір жолы – театрландырылған ойындарды пайдалана отырып, сөйлеу тілін дамыту және денсаулық сақтау технологияларын қолдану. Театрлық ойын баланың сөйлеу тілін дамытуға үлкен әсер етеді. Сөздік қорын молайту және артикуляциялық аппаратты жетілдіру арқылы белсенді сөйлеуді ынталандырады. Бала өз ана тілінің байлығын, оның сөздік құралдарын меңгереді. Кейіпкерлердің мінез-құлқы мен іс-әрекетіне сәйкес келетін экспрессивтік құралдар мен интонацияларды қолдана отырып, әркім өзін түсінетіндей анық сөйлеуге тырысады. Кейіпкерлердің сөздері мен өз сөздерінің мәнерлілігімен жұмыс істеу барысында баланың сөздік қоры белсендіріледі, сөйлеудің дыбыстық мәдениеті мен оның интонациялық құрылымы жетілдіріледі, диалогтік сөйлеу және оның грамматикалық құрылымы жетілдіріледі. Мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеу әрекетін белсендіруде театрландырылған ойындар үлкен рөл атқарады. Неліктен театрландырылған ойындар? Театрлық ойындар балаларға сөздік қорын дамытуда ең тиімді әдістерінің бірі болып табылады. Мектепке дейінгі білім беру мекемесінің оқу-тәрбие процесінде театрлық іс-әрекеттер балаларды қызықтырады, баланың жеке басын қамтиды және психикалық процестердің даму ерекшеліктеріне сәйкес келеді, баланың денсаулығын сақтайтын мінез-құлқын қалыптастыруда театрландырудың формаларын, әдістері мен тәсілдерін пайдалануға мүмкіндік беретін кең даму

әлеуетіне ие. Театр іс-әрекеті дамыта оқыту принциптеріне негізделеді, оның әдістері мен ұйымдастырылуы баланың даму заңдылықтарына негізделеді. Театрлық ойын – адамға тән дербес қызмет түрі [3, 21-28 б.]

Біздің балабақшада пәндік дамытушылық орта құрылған. Ата-аналар көмекке келеді. Олар театрлық құралдарды ықыласпен тігіп, тоқып, желімдеді. Барлығының қолынан шыққан театрландырылған орта балалардың көңілінен шықты. Сондай-ақ балабақшада көлеңкелі театр мен мультфильмдер студиясы жұмыс істейді. Топта театрландырылған ортаны ұйымдастыру баланың позициясына жақындауға мүмкіндік берді және балалардың барлық жағдайда толық дамуы үшін жайлылық жасады. Балалармен жұмыс жасауда мынадай құралдарды қолданамын: тақпақтар, ертегілер, шағын сюжеттер сахналау, қуыршақтармен, ойыншықтармен ойнау, рөлдік ойын. Балалар материалды жақсырақ және эмоционалды түрде меңгереді, егер ол туралы мұғалім емес, ертегі кейіпкері (ақжелкен, дымбілмес және т.) айтса. Олар ертегілердің басты кейіпкерлеріне кез келген қиын жағдайдан шығудың жолын табуға көмектесуге қуанады. Ертегі кейіпкерлерінің әртүрлі жағдайларда өмір сүріп, бастан кешіргенін көріп, бала қарым-қатынаста жаңа формалар мен стильдер меңгереді, кейіпкерлердің мәселелерді шешу жолдарын көреді және оларды күнделікті өмірге, шындыққа ауыстырады. Денсаулықты сақтайтын технологиялар мен театр іс-әрекетінің өзара байланысы балалардың тек көркемдік қабілеттерін дамытуға ғана емес, белгілі өмірлік жағдайда мінез-құлық туралы білімдерін бекітуге, салауатты өмір салтын ұстану әдетін қалыптастыруға ықпал етеді [3, 8-9 б.]

Біз өз жұмысымызда әртүрлі тыныс алу жаттығуларын, мимиканы дамытуға, артикуляцияны дамытуға және тілге арналған гимнастикаға арналған жаттығуларды қолданамыз. Біз театрландырылған ойындарды, рөлдік ертегілерді, музыкалық-ритмикалық кимылдарды кеңінен қолданамын. Балаларды жаңа нәрселерге қызықтыру үшін мен өз жұмысымызда ақпараттық-коммуникациялық технологияларды (мультимедиа) пайдаланамын. Балалар кіші топ кезінде театр іс-әрекетіне қызыға бастады. Топта бірінші болып сайқымазақ пайда болды, ол кейінірек балалардың досы болды. Сайқымазақпен ойнау барысында балалар онымен бірге әртүрлі көріністерді сахналап, ойын ойнау дағдыларын дамытады [4, 12-13 б.]

Театрлық ойындарды қазыргі уақытқа дейін пайдаланып келеміз. Сонымен қатар, театр іс-әрекеті балалардың мимика, ым-ишара, интонация арқылы адамның эмоцияларын тану арқылы, әртүрлі жағдайларда әрекет ету және көмек көрсету қабілетін дамытудың маңызды құралы болып табылады. Театр балалардың бойында өмірге әдемілік пен жақсылық әкелуге деген құштарлықты қалыптастырады. Театр баланың жан-жақты дамуына көмектеседі!

Жұмыста денсаулықты сақтайтын педагогикалық технологияларды қолдану оқу-тәрбие процесінің тиімділігін арттырады, мұғалімдер мен ата-аналарда оқушылардың денсаулығын сақтауға және нығайтуға бағытталған құндылық бағдарларын, ал балада – салауатты өмір салтына күшті мотивацияны қалыптастырады [3, 21-28 бб.].

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Маханева М.Д. Дені сау баланы тәрбиелеу // Мектепке дейінгі балалар мекемелерінің практикалық қызметкерлеріне арналған нұсқаулық. – 1999. – Б. 28

2 Пензулаева Л.И. Мектеп жасына дейінгі балаларға арналған сауықтыру гимнастикасы (3-7 жас). – АРКТИ, 1999. – Б. 10

3 Ахутина Т. В. Денсаулықты сақтайтын оқыту технологиялары: жеке бағдарланған тәсіл. – Денсаулық Мектебі, 2000. – Т.7. – №2. – Б. 8-9, 21-28

4 ЕВДАКИМОВА Е. С. Мектепке дейінгі білім беру мекемесінде Денсаулық сақтау технологиясы ретінде жобалау. – Т.7. – №2. – Б. 12-13

5 Рунова М. А. Балабақшадағы баланың қозғалыс белсенділігі. – Мозаика-Синтез, 2004. – Б. 28-29

6 Каралашвили Е. А. 3-7 жастағы балаларға арналған дене шынықтыру минуты/ динамикалық жаттығулар. – 2002. – Б. 15-18

РЕСПУБЛИКАНСКАЯ ОЛИМПИАДА ПО БИОЛОГИИ В КАЗАХСТАНЕ. ЭТАПЫ И ПОДГОТОВКА

ЗАВАЛИШИНА А. И.

докторант, Павлодарский государственный педагогический университет
имени А. Маргулана, г. Павлодар

ХАМЗИНА Ш. Ш.

к.п.н., профессор, Павлодарский государственный педагогический
университет имени А. Маргулана, г. Павлодар

ЖУМАБЕКОВА Б. К.

д.б.н., профессор, Павлодарский государственный педагогический
университет имени А. Маргулана, г. Павлодар

Одной из самых престижных олимпиад по биологии, доступной одаренным учащимся школ во всем мире, является Международная биологическая Олимпиада (International Biology Olympiad, IBO). По состоянию на 2022 год на IBO участвуют 78 государств, каждое из которых ежегодно отправляет на IBO команду, состоящую из 4 человек. Как правило, команда формируется на основе результатов национальных соревнований по биологии, участие в которых доступно для всех учащихся государственных школ. Национальные соревнования обычно состоят из трех-четырех последовательных этапов, которые становятся все более сложными [1].

Все участники IBO оцениваются на их индивидуальном зачёте. Их оценки базируются на результатах теоретического и практического испытаний в нескольких основных разделах биологии: клеточная биология, молекулярная биология, анатомия и физиология растений, анатомия и физиология животных и человека, этология, генетика и эволюция, экология, биосистематика. Целью IBO является не только теоретических знаний и практических навыков участников в области биологии, но и обмен идеями и знаниями, развитие интереса к карьере ученого-биолога и продвижение, возможность сравнения особенностей образования и программ обучения в разных странах и т.д. [2, с. 20]. Другими словами, победители и призеры IBO в будущем могут стать потенциально ценными научными кадрами.

Согласно отчетам о прошедших олимпиадах, казахстанские школьники участвуют на IBO начиная с 1994 года [3]. В соответствии с критериями отбора претендентов, на участие в учебно-тренировочных сборах (УТС) для участия в международных олимпиадах, состав УТС по предмету «Биология» формируется на основе результатов заключительного этапа Республиканской олимпиады. По этим результатам отбираются 12 лучших

участников олимпиады, которых отправляют на УТС. В ходе УТС на ежедневной основе проводятся экзамены, которые по сложности заданий схожи с уровнем IBO. Затем на основе результатов этих экзаменов составляется рейтинг, первые 4 позиции которого будут участниками IBO текущего года[4].

Другими словами, единственным способом стать участником IBO для школьника в Казахстане является завоевание лидирующих мест на Республиканской олимпиаде и последующих УТС, поэтому стоит поподробнее рассмотреть сущность Республиканской олимпиады в Казахстане.

Республиканская олимпиада школьников является одной из эффективных форм выявления и развития одаренных детей республики, повышения интереса учащихся к научным знаниям. Республиканские олимпиады проводятся ежегодно республиканским научно-практическим центром «Дарын» Министерства образования и науки Республики Казахстан. Целями и задачами Олимпиады являются:

- развитие творческих способностей;
 - углубление теоретических знаний и практических умений;
 - содействие самореализации личности;
 - создание условий для выявления одаренных детей;
 - отбор и подготовка обучающихся к участию в международных олимпиадах;
 - повышение престижа образования в Республике Казахстан.
- Олимпиада проводится на протяжении учебного года в четыре этапа соответствующими органами управления образования по каждому общеобразовательному предмету среди учащихся 9-11 классов:
- первый (школьный) этап проводится не позднее 30 ноября текущего учебного года в организациях среднего образования по заданиям, подготовленным органами управления образования района (города);
 - второй (районный/городской) этап проводится органами управления образования района (города) на районном или городском уровне;
 - третий (областной) этап проводится управлениями образования областей, городов Астана, Алматы и Шымкент, республиканскими организациями образования, Автономной организацией образования «Назарбаев Интеллектуальные школы» и Некоммерческим акционерным обществом «Республиканская физико-математическая школа»;

– четвертый (республиканский) этап проводится с разделением предметов естественно-математического и общественно-гуманитарного направлений в разных регионах республики [5].

Согласно методическим рекомендациям от РНПЦ «Дарын», теоретический тур любого этапа Республиканской олимпиады по биологии обычно включает тестовые задания или задания на нахождение верных/неверных утверждений. Задания составляются специалистами в области биологии (преподаватели биологии вузов или призеры республиканских и международных олимпиад прошлых лет). Прежде чем приступить к составлению заданий, будет лучше, если авторы изучат задания теоретического тура предыдущих олимпиад разного уровня (районные, областные, республиканские и международные), которые регулярно публикуются в сборниках «Дарын». В комплект вопросов могут включены как относительно легкие и доступные для большинства, так в обязательном порядке сложные, нестандартные задания, требующие не только хороших знаний, но способности самостоятельно анализировать, делать выводы и заключения.

Практический тур любого этапа Республиканской олимпиады по биологии включает задания различного типа. Задания можно представить на построение, заполнение оформленных таблиц, графиков, диаграмм, рисунков, описывающих определенные биологические проблемы и/или объекты, вычислительные задачи, сопоставление, определение верных/неверных суждений и т.д. Также задачи могут включать элементы статистической обработки данных (арифметического среднего, процентов, среднего квадратичного отклонения, стандартной ошибки, t-теста и χ^2 теста) [6, с. 87].

Методики для подготовки ко всем четырем этапам Республиканской олимпиады по биологии на настоящий момент времени не являются четко оформленными, поэтому успехи в Республиканской олимпиаде у разных школ отличаются друг от друга в зависимости от качества подготовки к олимпиадам.

Республиканским научно-практическим центром «Дарын» для более совершенного подведения итогов республиканской олимпиады школьников по общеобразовательным предметам 2022-2023 учебного года был выведен рейтинг 100 лучших олимпийских школ страны. За право стать лучшей олимпийской школой боролись 314 школ республики. По итогам олимпиады первое место завоевали 4 школы, 9 школ разделили второе место, 14 школ удостоились третьего места. Рейтинг выводился по формуле, где золотая медаль оценивается в 3 балла, серебряная – 2 балла и бронзовая – 1 балл.

По результатам Республиканской олимпиады 2023 года лучшей школой была признана Республиканская физико-математическая школа города Алматы, вслед за ней на 14 позициях находятся 10 лицеев «Білім-Инновация» (БИЛ), школа-лицей №8 города Павлодар, 2 «Назарбаев Интеллектуальные школы» (НИШ) и школа-лицей NURORDA [7]. Из этого можно сделать вывод, что в данных школах, в частности, в БИЛ и НИШ, существуют проверенные временем системы подготовки олимпиадников, лишённые недостатков подготовки к олимпиадам, наблюдаемым в других школах, таких как недостаток академических часов, недостаточный уровень знаний учителей и т.д.

Конечно, такая элитарность школ для одаренных детей не должна удивлять, ведь они имеют лучших учителей и лучшее материальное обеспечение. Однако, из-за такого неравенства в уровне подготовки к олимпиадам между школами очень легко пропустить одаренных детей с высоким потенциалом, которые по тем или иным причинам (например, финансовым) не смогли попасть в подобные школы. В общеобразовательных школах у детей есть неплохие возможности для изучения зоологии, анатомии, ботаники и экологии, но подготовка к решению задач по генетике или биохимии, как правило, очень слабая, ибо большинство учителей по биологии в средних общеобразовательных школах никогда не сталкивались с подобными задачами.

В школах же на подобие НИШ или БИЛ подготовкой учащихся к олимпиадам занимаются, как правило, бывшие участники олимпиад или люди, которые очень хорошо знакомы с процессом подготовки к олимпиадам; знающие наиболее оптимальные методы подготовки, список литературы, способы решения олимпиадных задач и т.д.

В последнее время возможностей для подготовки к олимпиадам, на первый взгляд, стало гораздо больше, чем раньше. Региональные и областные центры «Дарын», а также частные организации вроде «Edlight Academy» на постоянной основе проводят учебно-тренировочные сборы, онлайн-марафоны и т.д., участие в которых доступно всем желающим [8].

Для того, чтобы сгладить данное неравенство и дать шанс ученикам из обычных школ попасть в сборную Казахстана, необходимо создать унифицированную и общедоступную систему по подготовке олимпиадников, которая делала бы уклон, в частности, на изучение генетики, молекулярной биологии и биохимии, потому

что именно эти разделы биологии наиболее слабо изучаются в обычных школах. Это позволило бы ученикам разобраться в сложных для них темах, что повысило бы их уверенность в себе и усилило бы интерес к дальнейшему изучению биологии.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 What we do <https://www.ibo-info.org/en/about/what-we-do.html>
- 2 Morélis, H., Oliver, M. & Massop, B. (2014). 25 years of IBO. A memory book on the occasion of celebrating 25 years of the International Biology Olympiad. Ministry of Education and Culture, Republic of Indonesia & Dutch National Institute for Curriculum Development.
- 3 Past IBOs <https://web.archive.org/web/20170705054816/http://www.ibo-info.org/ibo-results-and-awards>
- 4 Учебно-тренировочные сборы и международные олимпиады <https://daryn.kz/uchebno-trenirovochnye-sbory/>
- 5 Республиканские олимпиады и конкурсы для школьников https://egov.kz/cms/ru/articles/2Fpublic_olimp
- 6 Методические рекомендации по организации и проведению I-IV этапов республиканской олимпиады по общеобразовательным предметам естественно-математического направления. – Нурсултан: «Дарын», 2021 г. – 150 с.
- 7 https://t.me/daryn_centre
- 8 <https://edlight.kz/about/>

ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ТВОРЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ НА УРОКАХ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТРУДА

ИВАНЕНКО Л. В.

учитель художественного труда, Средняя школа №14, г. Павлодар

БАЙЦЫМ Е. А.

учитель художественного труда, Средняя школа №14, г. Павлодар

Современные дети не могут жить по правилам взрослой жизни, им так не интересно. Дети и взрослые разные, как гусеницы и бабочки. Со временем одно станет другим - гусеница превратится в бабочку – но пока это разные существа.

Мнение, что дети – маленькие взрослые, привело к тому, что мы их стали обучать и развивать по взрослой методике. От простого к сложному, от части к целому, это обучение стало давать сбои. Всё

дело в том, что в основе специфически детского сознания лежит образ, цельный и разный по сложности.

Творить, фантазировать, моделировать и играть - вот их основные увлечения, способы обучения. Ребёнок устроен так, что всё познаёт в игре, через создание второй реальности (словесной фантазии, рисунка, скульптуры). Он постоянно изобретает, фантазирует, сочиняет. Каждый ребёнок - это отдельный мир, со своими правилами, со своими законами. Помочь детям в обретении самих себя в мире и мира в себе - это основная задача взрослых. Особая ответственность ложится на плечи педагогов [1].

Но как тяжело осознавать, что мы, взрослые, можем всё это загубить в несколько приёмов, в несколько слов.

Не поверить ребёнку в его фантазию, сказать, что это ложь, этим можно навсегда отбить охоту к фантазированию. Часто родители не замечают успехов своих детей. Родители не способные сами к воображению, не могут оценить это в ребёнке, им трудно поддержать интерес у своих детей. Пытливость детского ума, их непосредственность – важно просто на раннем этапе не заглушить, а ещё лучше принять и проявить к этому родительский интерес [2].

В практике работы из года в год, наблюдаем такую ситуацию. Дети первого класса на уроке творчества при выполнении творческой композиции не могут ничего придумать, сидят перед чистым альбомным листом и бездействуют. Предпринятая попытка выяснить, в чём дело показала, что дети просто боятся выполнять работу.

Почему дети боятся рисовать, в чем причина боязни творчества у детей?

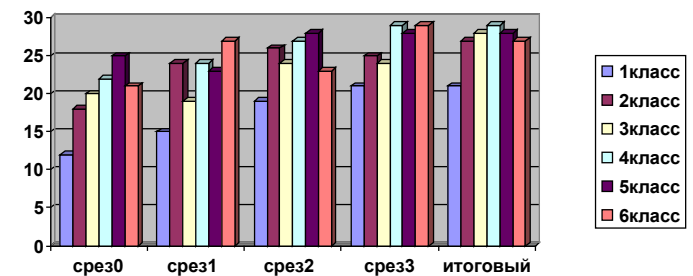

Рисунок 1 – Результаты контрольных срезов на выявление творческой композиции по детским рисункам

По результатам срезов (рисунок 1) можно увидеть, что у детей возникают трудности в придумывании и воображении. Боязнь творчества присутствует у большинства школьников. Особенно это заметно по учащимся первых классов, на начало учёбы только 12 % учащихся не боятся фантазировать, к концу учебного года эта цифра возрастает до 21 %, это только пятая часть учеников, все остальные действуют по шаблону в творчестве, им требуется образец для подражания.

Анализ рисунков первых классов показал, оказалось боязнь творчества встречается чаще у детей посещавших определённый детский сад. Другие дети в творчестве оказались свободны. У группы детей посещавших этот детский сад на протяжении первого полугодия учёбы в школе присутствуют стабильные шаблоны творчества. Современные методики в обучении изобразительной грамоте исправить это не могут. Изучая психологию творчества, стало понятно, что более раннее обучение даёт крепкую основу воображению и творчеству в целом.

В других классах положение лучше, но говорить о свободном творчестве нельзя, дети работают по стереотипу, заложенному ещё в дошколе и детском саду. Для таких детей наиболее плодотворными являются темы на изображение с натуры.

Следующим шагом, который следовало сделать, это посмотреть методику художественной деятельности в дошкольных учреждениях и выполнить анализ рисунков детей детского сада.

Выяснилось, что в данном детском саду творческую деятельность ведут не специалисты. Многие воспитатели, ведущие часы творчества в дошкольных учреждениях, едва сами умеют рисовать на уровне учеников начальной школы. Как детям при виде творчества своих воспитателей принять мир прекрасного по-другому.

Не раз говорилось о методике работы с шаблонами и по трафарету. Дети понимают, если воспитатель показывает, что нужно делать так и другого способа быть не может. Как тут говорить о собственном видении, об образах, о восприятии мира и о творчестве.

Ребёнок понимает, если он выполнит, как показал учитель или воспитатель, его похвалят, если он попытается сделать по-своему, его могут порицать. Для воспитателя, не умеющего фантазировать намного проще давать и оценивать работы с единым верным результатом.

Вот почему придя в школу, мы встречаем у детей боязнь творчества.

Известно, что в начальном звене у учителя нет ставки, и она дополняется теми предметами, которые он может преподавать, при этом не учитывается, что получают от этого дети.

Художественный труд – урок, требующий большой подготовки. Это почти всегда урок - эксперимент, урок раскрытия фантазии и творчества. Здесь нельзя забывать про настрой на работу, композиционную культуру, мастерство исполнения и неповторимость детской фантазии.

Художественный труд для не специалиста урок второго плана. Зачем придумывать себе трудности, проще дать тему, дети нарисуют, выполняют работу по образцу, как представил им педагог.

Выполнить анализ рисунков для такого учителя - проблема, рисунки оцениваются в основном субъективно.

Дети как пластилин могут менять свою форму мысли, творчество раскрывается при создании благоприятных условий. Самое главное в этой ситуации вовремя и в нужном объёме помочь ребёнку и очень важно, что бы помощь была квалифицированной.

Одаренного ребёнка часто сравнивают с губкой впитывающего самую разнообразную информацию и ощущения. Важно что бы материал был правильно дозирован, подобран с учётом возрастных особенностей восприятия, интересен. Для быстрой адаптации у детей помогут использование коллективных работ и применение игровых ситуаций на уроках.

Скованность, боязнь индивидуального творчества, пройдут, если дать работу в паре, в группе. Боязнь личной ответственности у детей проходит, так как она делится на всех членов творческой группы.

Смена групп и ситуаций позволяет пройти этап закомплексованности быстрее и безболезненно для детей. Игра - вид деятельности переходящий из детского сада, незаменима для раскрытия творчества. Уже в середине первого года обучения, при умелом руководстве педагога ученики творят и создают шедевры детского творчества. Идеи ребёнка бесценны, их нельзя заменить идеями взрослого человека. Выставки и конкурсы дают возможность показать свое творчество[3].

Случается, что работы победителей городских выставок детского творчества выглядят, как творчество их учителей. Очень трудно объяснить детям, почему они не могут нарисовать также как

«победители». Педагоги знают - это практика многих, школьной администрации нужны грамоты, призовые места, это порочная практика современной системы рейтингов.

На выставках детского творчества специалист сразу видит, где придумано и выполнено ребёнком и где было вмешательство взрослого в произведение детей. Такие работы очень трудно оценивать, и здесь возникает необходимость в знании психологии и методики изобразительного искусства.

Дети через выставки детского творчества начинают сравнивать, анализировать свои работы с работами других детей. Это даёт толчок к дальнейшему пути совершенствования своего творчества. Выставки и конкурсы не обязательно должны быть городского масштаба. Школьные выставки и конкурсы результативны, доступны, их можно чаще проводить. И самое главное детям очень нравится то, что его работу отбирают на выставку, и её увидят другие ученики, учителя и родители.

Дети среднего звена очень способные, их фантазия богаче, имеется жизненный опыт, мастерство. Педагогу важно преподать тему в интересном ракурсе, чтоб ребёнок смог в работе раскрыть своё Я, своё представление, показать возможности художественных материалов.

Чтоб работа у ученика получилась замечательной и оригинальной учителю нужно подбодрить похвалить ученика указать недочёты и обязательно достоинства его работы. Чаще замечаем недостатки других, чем отмечаем их достоинства.

От доброжелательного отношения между учителем и учеником зависит результат их совместной деятельности. Учителя часто недооценивают поощрения и похвалу как метод обучения и воспитания. Нет людей бесталанных - есть те, кто не сумел проявить природный талант. Помочь ребёнку обнаружить свои способности - задача учителей и родителей.

В системе школьного воспитания не достаточно доброты и любви. Дети нынешнего поколения вообще испытывают дефицит внимания и добра. В школе столько «нельзя», агрессии. Учителя разучились говорить доброжелательно спокойно. На перемене всегда заметно как дети относятся к учителю, таково и отношение к учебному предмету, учитель только проводник к знаниям.

Уроки культурологического направления позволяют детям раскрепоститься, снимают напряжение. Дети должны получить

наслаждение от встречи с прекрасным, они обязательно поделятся об этом дома.

Художественный труд завершает курс обучения в 9 классе, дети уже научились самостоятельно творить, овладели мастерством изображения. В данном случае педагогу нужно не упустить и поддержать одарённых детей. Это могут быть студийные занятия или посещение специализированных школ.

В процессе работы найден путь, который способен этот период уменьшить до минимума. Для этого достаточно таких подростков в работе объединить с теми, кто занимается дополнительно. Приобщить к общей совместной работе, это стенгазеты, поздравления, проекты. В совместной работе боязнь творчества проходит быстрее. Помощь ровесника лучше, эффективнее, чем педагога.

Классные руководители и учителя предметники делают совсем наоборот, они провоцируют отказ от творчества у талантливых учеников, детям испытывают отвращение из-за перегрузки не творческими заданиями. Педагогам удобно, когда работу выполняют быстро, красиво. Что делать детям, если у них нет выбора, желания, возможности по времени, выполнять не квалифицированную работу, где нельзя раскрыть свою фантазию, стиль, технику и др. Учителю следует быть тактичным и внимательным, чтобы выявить интересы и привязанности ребенка, который на собственном опыте уяснил, что слыть умным и талантливым не всегда выгодно.

Большинство недоработок в работе учителей из-за незнания детской психологии. Пройдя в институте курс педагогики и психологии, многие к этому больше не возвращаются. Педагогам необходимо на курсах ИПК ПК кроме специальности читать курс возрастной педагогики и психологии, применительно к отдельным предметам и методике предмета с точки зрения детской активности.

ЛИТЕРАТУРА

1 Абрамова М.А. Беседы и дидактические игры. М.: Владос. 2003.-128с.

2 Иваненко Л.В. Проблемы формирования творческого мышления на уроках ИЗО//Материалы международной научной конференции «VIII Сатпаевские чтения»/ ПГУ им. С.Торайгырова. – Павлодар,2008-Т.16.-С.400-405

3 Ячменева В.В. Занятия и игровые упражнения по художественному творчеству. М.: Владос. 2003.-188с.

ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА У ДЕТЕЙ СТАРШЕГО ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

КАЗАНЦЕВА А. И.

магистр педагогики и психологии,

Высший колледж им. М. Каныянова, г. Павлодар

ЦЮПКО В. В.

студент, Высший колледж им. М. Каныянова, г. Павлодар

Актуальность выбранной темы определена тем, что в последние несколько лет повышенный интерес и активность сподвигли развитие эмоционального интеллекта в дошкольном возрасте, потому что именно в этот период идет интенсивное эмоциональное становление детей. Это определено ускорением темпов жизни, что требует от человека большей адаптации к социуму. Область изучения эмоционального интеллекта является сравнительно молодой. Животрепещущей проблемой на данный момент является развитие эмоционального интеллекта детей старшего дошкольного возраста.

Возраст 5–6 лет – именно в этот период происходит становление всех процессов в организме ребенка. В данном возрасте ребенок осознает, что ему нравится, а что нет. Происходит формирование самооценки. Именно поэтому главной задачей гармоничного развития детей старшего дошкольного возраста является должный уровень развития его эмоциональной сферы. Ребенок начинает частично контролировать проявление эмоций. Эмоции имеют первостепенное значение, для воспитания личности дошкольника лежит эмоциональный интеллект: контроль эмоций, понимание, способность сотрудничать с другими людьми. Воспитание чувств у ребенка способствует формированию гармонично развитой личности. Современное поколение детей более неблагополучно эмоционально, чем прошлое поколение. Эмоции в большей степени определяют эффективность обучения.

Многие теоретики лидерства считают, что уровень эмоционального интеллекта определяют успешность или неуспешность в дальнейшей жизни. П.Сэловой и Дж. Мэйер наделили эмоциональный интеллект способностью отслеживать собственные и чужие чувства и эмоции. Л. И.Божевич в качестве главного условия развития эмоционального интеллекта в детском возрасте предлагает «усовершенствование процесса организации

восприятия и оценки детьми окружающей действительности». Для этого, по ее мнению, необходимо «решать такие взаимосвязанные задачи, как формирование способности различать базовые эмоции (радость, гнев, печаль, страдание и т.д.) и эмоциональные состояния по их внешнему проявлению (через мимику, жесты, позу), управлять эмоциями и чувствами.

Позднее Д. Гоулман предложил свое понимание эмоционального интеллекта утверждает, что наши эмоции играют в достижении успеха в семье и на работе гораздо большую роль, чем принято считать. Доказано, что эмоциональный интеллект имеет свойство изменчивости соответственно, большая часть исследований была посвящена изучению факторов, определяющих положительные и отрицательные тенденции изменений. Таким образом, развитие эмоционального интеллекта у детей дошкольного возраста является важным при организации и реализации учебно-воспитательного процесса.

Основные понятия:

Эмоциональный интеллект - особый комплекс индивидуальных характеристик личности и межличностных процессов, обеспечивающие межличностную комплементарность.[1]

Старший дошкольный возраста - период от 5 до 6 лет, в этот период начинают формироваться такие элементы учебной деятельности как умение действовать по образцу, ориентироваться на правило и способ действия [2].

Эмоциональная сфера старшего дошкольника – регулятор отношений человека ко внешнему миру [3].

К ключевым проблемам нашего исследования можно отнести следующие положения:

1. Неэффективные методы обучения: некоторые методы обучения и воспитания могут быть неэффективными или неприемлемыми для некоторых детей.

2. Отсутствие поддержки со стороны родителей: родители могут не понимать важности развития эмоционального интеллекта ребенка и не поддерживать ребенка, в развитии эмоционального интеллекта.

3. Недостаточно оборудованные дошкольные учреждения, отсутствие необходимого оборудования, не соответствие предметно-пространственной развивающей среды.

4. Некомпетентность педагога.

На данный момент все чаще можно столкнуться с такой проблемой, что дети старшего дошкольного возраста могут не

проявлять эмоции совсем или наоборот проявлять чрезмерно свои эмоции. Это может неблагоприятно отражаться на психике ребенка, а также из-за этого могут возникать конфликты между детьми.

Проблема условий развития эмоционального интеллекта в дошкольном возрасте изучена такими исследователями как Ю.Б. Гиппенрейтер, О.А.Путилова, Л.М.Новикова, В.Рыжов и др. У ребенка в этом возрасте хорошо развито и сформировано восприятие и поэтому дети проявляют устойчивый интерес к тому, какие эмоции выражает взрослый и он может подобно «губке» впитывать то, что демонстрирует педагог. Очень важно педагогу контролировать свои эмоции во избежания недопонимания.

Также немаловажным аспектом является то, чтобы педагог объяснил, что каждый человек имеет эмоции, которые проявляет и не всегда они могут быть положительными продемонстрировав весь спектр эмоций ребенку. Перед формированием эмоционального интеллекта нужно развить в ребенке такие личностные свойства как эмоциональная устойчивость, положительное отношение к себе, внутренний контроль эмоций, а также эмпатию. Самый главный аспект - нужно делать это постепенно чтобы у дошкольника сформировалось представление об эмоциях и эмоциональных состояниях.

Для решения представленных проблем необходимо приложить усилия к повышению квалификации педагогов, а также нужно уделить внимание выбору эффективных методов обучения и повышению квалификации педагога в вопросе развития эмоционального интеллекта дошкольника.

Лучше всего развивать эмоциональный интеллект дошкольника по средствам игровой деятельности, это могут быть такие игры как: сюжетно-ролевые, подвижные, режиссёрские. Стоит применить театрализованную деятельность. Где ребенок сможет себя проявить и открыто демонстрировать свои эмоции, сможет проявить свое воображение, будут задействованы все психические процессы.

Сюжетно-ролевая игра – вид игровой деятельности, направленный на воссоздание и усвоение общественного опыта, фиксированного в социально закрепленных способах осуществления предметных действий, ведущая деятельность дошкольного возраста [4].

Подвижная игра- неизменное средство пополнения ребенком знаний и представлений об окружающем мире, развития мышления, смекалки, ловкости, морально-волевых качеств [5].

Режиссерская игра-особый вид индивидуальной игры, который строится ребенком в двух планах: за себя как режиссера и за игрушку, наделенной определенной ролью. Ребенок придумывает сюжет, который разыгрывает с помощью кукол и других предметов, действуя и говоря за них [3].

Театрализованная деятельность - разновидность игровой деятельности, которая используется для раскрытия творческого потенциала детей с помощью приемов драматизации [5].

Примеры игр: сюжетно-ролевая игра «день рождения». Задачи: образовательные: развивающие: развивать мышление, воображение. Развивать в детях самостоятельность в выборе сюжета. Воспитательная: воспитывать вежливое отношение друг к другу. Предварительная работа: чтение художественной литературы на тему: «день рождения». К.И. Чуковский «Муха-Цокотуха». Оборудование и материалы: форма для действующих лиц, муляжи продуктов питания, салфетки, скатерти, столы, стулья, посуда, поднос, меню, билеты, атрибуты для праздника, ширма, торт. Организовать детей, каждому дать роль и проследить весь их спектр эмоций.

Примеры игр: подвижная игра «Тишина». Задачи: учить управлять своими эмоциями. По сигналу ведущего дети бегать и прыгать по комнате, веселиться играет музыка после того, как музыка прекращается. Ребята садятся на пол и прислушиваются к тишине. Затем можно обсудить с детьми, что они услышали. В данной игре дети смогут продемонстрировать весь спектр положительных эмоций.

Примеры игр: режиссерская игра «Веселая лошадка». Задачи: Ребенок берет стул и представляет его лошадкой. Применяет в игре личный опыт какие-либо, знания о лошадях развивает воображение, эмоциональный подъем. Получить удовольствие от самостоятельной игры.

Пример театрализованной игры. Задачи: развитие эмоциональной восприимчивости, распознавание эмоциональных состояний. Детям показывают картинки с изображением различных эмоциональных состояний, а детям в свою очередь предлагается повторить эти эмоции. А затем объяснить, почему дети в таком настроении? Что могло произойти? Каждому ребенку предлагается выбрать картинку и разыграть ее.

Также стоит отметить, что есть и негативное воздействие, которое может быть оказано на формирование эмоционального интеллекта дошкольника: к снижению эмоционального интеллекта

может привести отсутствие достаточного количества времени для взаимодействия родителей со своими детьми, что приводит к тому, что большинство детей начинают пользоваться электронными устройствами такими как: мобильные телефоны, ноутбуки, планшеты и т.д.

Играя в компьютерные игры у ребенка, страдают психические процессы, психика становится более возбудимой, тем самым давая ребенку демонстрировать свои отрицательные эмоции.

Еще одна из причин снижения эмоционального интеллекта – переизбыток информации. Игры перегружают мозг детей и мешает развиваться им в эмоциональной сфере.

Малейшее проявление стресса может стать причиной различных эмоциональных проблем и привести к снижению уровня внимания и концентрации, а также затруднениям в обучении.

Следует внимание уделить сохранению баланса между умственной и эмоциональной стимуляцией.

Именно от успехов в воспитании зависит то, в какой мере дети станут ответственными, терпеливыми и внимательными членами общества. Необходимо помочь детям стать более эмоционально развитыми, адаптировать их к жизни в современном мире, и значительно снизить уровень эмоциональных проблем, с которыми они столкнутся в будущем.

Различные социальные факторы влияют развитие эмоционального интеллекта такие как стиль воспитания, стереотипы поведения и т.д.

Исходя из всего вышперечисленного, можно прийти к выводу, что преимущественно игровая деятельность занимает главенствующие позиции в формировании эмоционального интеллекта дошкольника, а также в полноценном становлении и развитии.

Развивать эмоциональный интеллект необходимо, и желательно это начинать с момента поступления ребенка в дошкольное образовательное учреждение, чтобы в дальнейшем ребенок мог с легкостью распознавать как свои собственные эмоции, так и эмоции другого ребенка.

Если создать благоприятный эмоциональный микроклимат, ребенок непременно построит позитивный образ самого себя. Таким образом, при наличии разных точек зрения на возможности формирования и развития эмоционального интеллекта в современной

науке, представляется целесообразным развивать эмоциональный интеллект с дошкольного возраста.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Головнева И.В. Психология: Словарь/под ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского, -М.: Политиздат, 1999. – 494 с.
- 2 Энциклопедический словарь по психологии и педагогике. Составлен по различным изданиям 2012 г.
- 3 Энциклопедический словарь по психологии и педагогике. Составлен по различным изданиям 2012 г.
- 4 Педагогический словарь: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений/ [В.И. Загвязинский, А.Ф. Захарова, Т.А. Строкова и др.]; под ред. В.И. Загвязинского, А.Ф. Закировой. – М.: Издательский центр «Академия», 2008. – 98с.
- 5 Глоссарий «Игровая деятельность дошкольника».

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ИНТЕНСИФИКАЦИИ ПРОЦЕССА ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ

КАИРДЕНОВА А. А.

магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар

Научно-технический прогресс в XX веке привел к взрыву росту объема знаний. Появились новые области знаний и новые сферы образования. Активное внедрение информационных технологий в сферу образования породило проблему интенсификации учебного процесса. Причиной этого стал растущий объем информации и необходимость ее обработки в ограниченное время. Важное место в образовании занимают иностранные языки. Перед учителями стоит непростая задача научить детей всех школьных возрастов успешно изучать иностранный язык в ограниченные сроки, что требует более тщательного изучения проблемы интенсификации процесса обучения иностранным языкам в условиях школы.

Понятие интенсификации учебного процесса обсуждается в методике с 1960-х годов в связи с разработкой интенсивных методов обучения для овладения иностранными языками как средством общения. Расширение возможностей направлено на совершенствование обучения иностранным языкам. Оно определяется как процесс, то есть отбор и организация учебного

материала, разработка эффективных методов, приемов и способов овладения, развитие коммуникативной компетенции, активизация личностных резервов и межличностных отношений [1].

Основными характеристиками современного общества являются динамичность, знания и мультикультурализм. В связи с этим специалистам в любой области недостаточно обладать узконаправленными знаниями. Современный специалист должен обладать следующими характеристиками: быть высокоподвижным и способным к постоянному профессиональному и личностному развитию. Обладать способностью к поиску, восприятию и анализу больших объемов информации из различных областей знаний. А также большим объемом информации из различных областей знаний. Уметь принимать решения. Эти элементы, несомненно, влияют на развитие будущих специалистов и нуждаются в пересмотре. Организационная стратегия учебного процесса нуждается в пересмотре. Их необходимо усилить.

Интенсивное обучение возникло как необходимость ускорить процесс изучения иностранного языка и получить результат в короткие сроки, и впервые идею интенсивного обучения представил Г.К. Лозанов, продемонстрировав в 1959 г. в ЮНЕСКО эффективность суперпамяти. Его ученики Л.Ш. Гегечкори, Г.А. Китайгородская, М.А. Майорова, В.В. Петрусинский, И.Е. Шварц, И.Ю. Шехтер и другие развили и реализовали его идеи [2].

Интенсификация обучения возможна при необходимости ускорения педагогических процессов и достижения результатов обучения в более короткие сроки и повышения качества обучения в пределах отведенного учебного времени, причем и то, и другое должно осуществляться одновременно. Анализ методик интенсивного обучения Г.К. Лозанова выявили увеличение количества часов, использование большого количества лексических единиц, коммуникативную направленность, использование речевых режимов с готовыми речевыми образцами, игровую направленность, воспроизведение речевых ситуаций, коммуникативные игры с ролевыми действиями, опору на пассивные и разговорные грамматики. Таким образом, существует необходимость разработки педагогических условий совершенствования процесса обучения иностранным языкам в средней школе на основе приемов и перспектив Г.К. Лозанова; перспективных методов развивающего обучения и различных инновационных технологий, адаптированных у Г.К. Лозанова.

По мнению Ю. К. Бабанского, интенсификация определяется как «повышение производительности труда учителя и ученика в каждую единицу времени». Ю.К. Бабанский считает, что проблему интенсификации обучения необходимо рассматривать с позиций оптимизации расхода времени и сил как обучающихся, так и педагога. Главное значение имеет баланс расхода психологических ресурсов всех задействованных в учебном процессе [3].

К числу важнейших принципов интенсивного обучения относятся принципы коллективного взаимодействия, личностно-ориентированного общения, ролевой организации учебного процесса, концентрации в организации учебного материала, многофункциональности упражнений, принципы мотивации, осознанности, программирования деятельности, оценки овладения деятельностью, познавательной самостоятельности и эффективности. Современные интерактивные технологии обучения способствуют реализации этих принципов, обеспечивая взаимосвязь между учебным материалом и учебной деятельностью, повышая мотивацию, эффективность и самостоятельность школьников.

По мнению А.Н. Щукина, основной целью усиления процесса обучения иностранному языку является повышение качества этого процесса на основе непрерывного усвоения большого объема иноязычного материала. При этом процесс обучения должен быть организован таким образом, чтобы цели обучения достигались с наименьшими затратами времени [4].

Развитие методики преподавания иностранного языка можно определить следующим образом

- а) во-первых, методически рациональная организация занятий;
- б) во-вторых, мотивированная коммуникативная деятельность учащихся, необходимая эмоциональная атмосфера;
- в) в-третьих, сочетание методически целесообразных средств, учитывающих личностные особенности учащихся, вид деятельности, характер материала и степень его усвоения, органично включенных в учебный процесс, где они оказывают наибольшее влияние по сравнению с нетехническими средствами
- г) в-четвертых, включение в практику преподавания интенсивных педагогических технологий позволяет не только активизировать, но и индивидуализировать процесс обучения.

Совершенствование процесса обучения иностранному языку достигается также за счет самостоятельной учебной работы школьников, которая четко организована, индивидуально

ориентирована и систематически управляется. Как видно из анализа педагогической литературы и результатов практики преподавания иностранных языков, эффективность самостоятельного обучения зависит не только от формирования положительного и ответственного отношения к самостоятельному обучению, но и от личностных потребностей в достижении самостоятельности. Эти потребности формируются путем подбора интересных и лично значимых заданий. Также большое значение имеет профессиональная направленность предлагаемых школьникам заданий, так как она направлена на формирование и развитие умений, необходимых для решения будущих практических задач при использовании иностранного языка; по высоким результатам обучения можно достичь, если у школьников будет развиваться постоянный познавательный интерес к предмету и процессу обучения в целом. Исследователи также утверждают, что для повышения эффективности этого процесса важно развитие умения планировать и управлять самостоятельной работой, анализировать ошибки и находить пути их исправления. Такая работа способствует развитию у школьников навыков самоорганизации и рефлексии и позволяет учителям усилить процесс обучения иностранному языку. Также реализации концепции активизации процесса обучения иностранному языку способствует использование специальных ролевых игр, которые позволяют школьникам проявить себя на занятиях в личностно-творческом плане. Благодаря ролевым ситуациям, часто моделируемым учителем, учащиеся могут усвоить большой объем лексического и грамматического материала, не испытывая при этом психологического напряжения в процессе обучения [5].

Под интенсификацией учебной деятельности понимается целенаправленная деятельность учителей, направленная на разработку и использование форм, содержания, методов и средств обучения, способствующих повышению интереса, самостоятельности и творческой активности обучающихся в усвоении знаний, формировании умений и навыков и их практическом применении.

Важность проблемы интенсификации обучения иностранным языкам обусловлена рядом противоречий:

– постоянно растущий объем информации и недостаточная готовность школьников к ее усвоению;

– желание школьников изучать иностранный язык и недостаточная подготовка школьных учителей к удовлетворению этой реальной потребности;

– личные потребности в иностранных языках и недостаточные возможности их удовлетворения.

Интерактивное обучение основано на взаимодействии обучающихся, в том числе и учителей. Под технологиями обучения понимаются формы, методы, приемы и средства обучения, которые отбираются и применяются учителями на основе их научно-педагогического опыта в процессе изучения той или иной дисциплины. Таким образом, интенсификация обучения иностранным языкам - это совокупность форм, методов и средств, обеспечивающих формирование коммуникативной компетенции на иностранном языке в процессе продуктивной совместной деятельности учащихся и учителей.

По сравнению с традиционными формами обучения интерактивное обучение изменяет взаимодействие учителя и учащихся, которое характеризуется высокой степенью взаимной ориентации деятельности учащихся, конструктивным сотрудничеством учителя и учащихся в совместной деятельности, максимальной поддержкой учителя учащимся в решении учебных задач на вспомогательные действия и последовательным повышением их собственной активности и самообучения, возникновением установок учащимися и самообучением учащихся.

В рамках обучения иностранным языкам в школах широко практикуется интерактивное и практическое обучение:

1) Двухперсональные, трехперсональные и групповые дискуссии. Цель - способствовать развитию критического мышления, коммуникативных навыков, сотрудничества, межличностного общения, понимания, удержания и усвоения языкового материала, нахождения истины в процессе анализа и обсуждения нового материала;

2) Дискуссия. Целенаправленное групповое обсуждение выбранных тем. При этом они свободно делятся своими личными мнениями, суждениями и идеями по изучаемой теме;

3) Использование творческих заданий. Это составляет основу всех интерактивных методов и мотивирует учащихся;

4) Организация деловых игр, направленных на приобретение навыков и компетенций делового общения на иностранном языке в процессе имитации и моделирования учебной деятельности,

направленной на решение профессиональных задач, что способствует не только формированию когнитивной компетенции, но и профессиональной мотивации, интереса и профессионального общения, но и способствует формированию компетенций [6].

Опираясь на теоретические положения активизации обучения, можно создать такие педагогические условия на уроках иностранного языка в средней школе и тем самым сформировать у детей языковую компетенцию за короткий период обучения. Это позволяет разработать структуру учебного процесса, направленную на активизацию обучения иностранному языку в соответствии с новыми целями обучения иностранным языкам. Целью обучения иностранному языку в средней школе считается приобретение навыков свободного общения, свободной речи на изучаемом языке и развитие коммуникативной компетенции на родном и изучаемом языках.

Использование ряда интерактивных методов создает условия для развития коммуникативных умений школьников на иностранном языке в различных видах речевой деятельности, что приводит к взаимопониманию, взаимодействию и совместному решению общих проблем:

1) Метод мозгового штурма (брейнсторминг, brainstorming) – эффективный способ генерации идей для решения проблем на основе стимулирования творческой активности, при котором участники свободно обмениваются возникшими идеями таким образом, что чужие идеи могут быть улучшены.

2) Метод решения проблем направлен не на то, чтобы передать учащимся готовые знания, заставить их запомнить и воспроизвести, а на то, чтобы в ходе активной познавательной деятельности, направленной на приобретение навыков, они могли самостоятельно приобретать знания и решать проблемные речевые ситуации, постоянно возникающие в учебных целях и обусловленные личностными и профессиональными качествами;

3) метод проектов - это творческий и исследовательский метод, достигающий своих целей через детальную разработку проблемы. Результатом этого метода должны стать реальные конкретные практические результаты, оформленные в письменной или устной форме (в виде плакатов, альбомов, презентаций, выступлений, видеофильмов, страниц на сайте (в случае телекоммуникационных проектов) и т.д.).

4) Метод case study (case problem, case evaluation, case illustration, case exercise) позволяет учащимся анализировать информацию, выявлять ключевые проблемы, выбирать и оценивать альтернативные решения, находить оптимальный вариант и разрабатывать программу действий;

5) Метод кейсов - это разновидность кейс-метода, сочетающая в себе различные методы обучения (например, самостоятельная работа с научной литературой, мозговой штурм, метод проектов) и формы обучения (например, практические занятия, рабочие или ролевые игры). Предварительно изучив материал (кейсы), учащиеся осуществляют коллективный поиск новых идей и принимают решение об оптимальном способе, механизме или технике их реализации. Использование «кейсов» формирует не только полученные знания, но и навыки профессиональной деятельности, а также качества, важные для будущего специалиста [7].

С изменением педагогических условий интенсификации обучения иностранному языку в средней школе меняются и ожидания от учителей. Учителям необходимо не только изучать новое содержание курса, осваивать новые формы, методы и средства обучения, но и применять на практике общепедагогические и методические принципы.

Особая роль в активизации учебной деятельности учащихся принадлежит формированию рационального познавательного поведения, обеспечивающего усвоение учебного материала, преодоление границ усвоенных знаний, исключающего перегрузку в использовании потенциала логического мышления и памяти и способствующего возникновению твердой уверенности в усвоении учебного материала. Изучение иностранного языка в школе вносит существенный вклад в общее развитие учащихся, что, в свою очередь, способствует развитию их эмоциональной, творческой, социальной, когнитивной и языковой компетенций.

ЛИТЕРАТУРА

1 Юдинцева М. С. Приемы интенсификации занятий по РКИ в условиях современного учебного процесса // Актуальные вопросы современной педагогики: материалы VIII Междунар. науч. конф. (г. Самара, март 2016 г.). – Самара: ООО «Издательство АСГАРД», 2016. – С. 300-303.

2 Лозанов Г.К. Суггестопедия при обучении иностранным языкам

- 3 // Методы интенсивного обучения иностранным языкам. – Вып. 1. – М., 1973. – С. 9-17.
- 4 Бабанский Ю.К. Интенсификация процесса обучения / Ю. К. Бабанский. - Москва : Знание, 1987. - 78,[2] с. : ил.; 16 см. - (Новое в жизни, науке, технике. Педагогика и психология; N 6/1987).
- 5 Щукин А. Н. Методы и технологии обучения иностранным языкам/ Щукин А. Н. М. : Издательство ИКАР, 2017. – 240 с.
- 6 Старченко Д. В. Интенсивные методы обучения иностранным языкам // Труды БГТУ, №5. 2011. – С. 175-177.
- 7 Одинцов А.И. Проблема интенсификации процесса обучения в современной педагогической науке // Молодой ученый. 2015. №3. С. 829-831.
- 8 Чудина Л.В. Интенсификация обучения иностранному языку с помощью языковых игр // Концепт. 2017. Т. 5. С. 146-149.

АҒЫЛШЫН ТІЛІ САБАҒЫНДА АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ

КАППАЕВА Б. А., ЖУМАНОВА Н. К.
ағылшын тілі мұғалімдері, Әлихан Бөкейхан атындағы лицей-мектебі,
Павлодар қ.

Қоғамның бүгінгі басты бағыттарының бірі – білім беру үрдісін ақпараттандыру. Білім беру үрдісін ақпараттандыру – қоғамды ақпараттандырудың негізгі шарты. Себебі, жаңа ақпараттандырылған қоғам жағдайында өмір сүріп жұмыс жасай алатын болашақ ұрпақтың даярлығы іске асатыны анық. Сондай-ақ білім беру саласындағы өзекті мәселе – білім мазмұнына жаңалық енгізудің тиімді әрі жаңа әдістерін іздестіру болып табылады.

Ағылшын тілін жаңаша оқыту соңғы жылдары жоғары қарқынмен өсіп келеді. Мұғалімдердің сабақты жоспарлаудағы жауапкершілігі оқушылардың ағылшын тілінде нәтижелі тілдік қарым-қатынас жасауына мүмкіншіліктер туғызып отыр. Олар аз уақытта жаңа технология арқылы үлкен жетістіктерге жете алады. Оқудың дәстүрлі үрдісіне инновациялық технологияны ендіру, ұстаздарға дәстүрлі формаларды және әдістерді жетілдіруге мүмкіндік береді, сонымен қатар жаңаларды да, атап айтқанда: тренингтер, дөңгелек үстелдер, пресс-конференциялар және т.б [1, 60б].

Білім беру үрдісін ақпараттандыруда төмендегідей әдістемелік, педагогикалық міндеттерді шешуге болады:

– білім беруде көлемді ақпаратқа қол жеткізе алу; білім алуға мотивацияның жоғарылауы; өз бетінше жұмыс істеу; өзін-өзі бақылау және т. б.;

– жеке тұлғаны жетілдіру (тұлғаның ой-өрісі, эстетикалық тәрбие, зерттеу жұмысымен шұғылдану іскерлігін дамыту, ақпараттық мәдениетін қалыптастыру, т. б.);

– әлеуметтік тапсырысты жүзеге асыру (компьютерлік біліктілікті қалыптастыру, белгілі бір мамандыққа бейімдеу, т. б.);

– оқу-тәрбие жұмысын жетілдіру (білім берудің сапасы мен тиімділігін арттыру, танымдық әрекеттің мотивін қамтамасыз ету, пәнаралық байланыстарды тереңдету және т. б.

Қазіргі ақпараттану кезінде оқытуды ақпараттық-коммуникативтік қамтамасыз етудің орны маңызды. Сондықтан ағылшын сабақтарында осы технология негіздерін қолдану – заман талабы. Оның мүмкіндіктері: Google meet, Сфера платформасында сабақтың әдістемелік құрылымын сақтай отырып, флипчарттар дайындау, оқушылардың ғаламторға еркін кіріп, ақпаратпен қамтылу мүмкіндігі, сабақтың аудио және видео технологиясымен жабдықталуы оқушылардың сабаққа қызығушылығы артып, креативтік іс-әрекетпен айналысуға мүмкіндік алады.

Қазіргі заман талабына сай адамдардың мәлімет алмасуына, қарым-қатынасына ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың кеңінен қолданысқа еніп, жылдам дамып келе жатқан кезеңінде ақпараттық қоғамды қалыптастыру қажетті шартқа айналып отыр. Ақпараттық қоғамның негізгі талабы – білім алушыларға ақпараттық білім негіздерін беру, логикалық ойлаудағы құрылымдық қарым қабілеттерін жетілдіру.

Ақпараттық технологияны пайдалану дағдыларын қалыптастыру және оқушы әлеуметінің ақпараттық сауатты болып өсуі мен ақпараттық қоғамға бейімдеу. Ақпараттық технология – қазіргі компьютерлік техника негізінде ақпаратты жинау, сақтау, өңдеу және тасымалдау істерін қамтамасыз ететін математикалық және кибернетикалық тәсілдер мен қазіргі техникалық құралдар жиыны. Ақпараттық технологияны қолдану арқылы оқыту: жаңа ақпараттық технологияны қолдану арқылы білімнің сапасын көтеруді көздейді.

Қазіргі ақпараттық коммуникациялық технологияларды пайдалану негізінде жаңа педагогикалық әдістерді қалыптастыруға

бағытталған білім беру жүйесін ақпараттандыруды зерттеу істері оқулықтар шығарумен қатарласа немесе оның алдында атқарылуы керек. Заман талабына сай күнделікті сабаққа видео, аудио қондырғылары мен теледидарды, компьютерді қолдану өз нәтижелерін беріп отыр.

Бұл қондырғылар оқушылардың қызығушылығын арттырып қана қоймай, түсінбей қалған жердерін қайталап көруге, тыңдауға және алған мағлұматты нақтылауға мүмкіндік беретіні анық. Студенттердің өздері де алынған ақпаратты көшіріп алып (флэшкаға, поштаға), онымен өз ыңғайына қарай жұмыс жасай алады. Бұл жұмыстардың тиімділігі: қашықтан білім алу мүмкіндігінің туындауы; қажетті ақпаратты жедел түрде алу мүмкіндігі; экономикалық тиімділігімен (бару, келу, тұрмыс тауқыметі сияқты тағы да басқа материалдық шығынды қажет етпеу) білім сапасына әсері мол.

АКТ-ның көмегімен сабақты қалай өткізуге және не істеуге болады деген сұраққа, өз іс тәжірибемнен мынадай бағыттарды ұсынар едім:

- иллюстративті көрнекіліктер мен плакаттар дайындау;
- ақпараттық видеороликтерді құру және көрсету;
- сабақты бекіту, білімді тексеру және түсіндіру;
- рефераттар, баяндамалар дайындау және презентациялар құру;
- кез келген сабақтың түрін және семинар, ғылыми конференциялар өткізу;
- сабаққа дайындалуға қажетті ақпараттарды интернет беттерінен іздеу;
- қашықтықтан оқыту жүйесін пайдалану.

Электрондық оқулықтарды күнделікті сабақтарда жиі қолданғанның тиімділігі зор. Электронды оқулықтан оқушы мәліметтерді жеңіл және тез табады, әр тақырыпқа байланысты суреттер, мәтіндер, өлеңдер компьютерлік анимация элементерін пайдаланып, сөздік қорларын дамытуға жаттығулар орындайды. Ал мұндағы мұғалім қызметі оқушыға тек бағыт көрсету, оқушы белсенділігі артып, қызығушылығын асыру [2, 26].

Қазіргі таңда мен өз сабағымда электронды оқулықтарды пайдаланамын. Мәселен, өзімнің «Refresh your English» атты әдістемелік құралымды қолданамын. Онда лексикалық тақырыптармен бірге жаттығулар берілген. Бұл оқушы білімін бақылауда және оқушының өз бетінше ізденісін туғызуда көмегі

мол. Ұсынылған оқулықтағы жаттығу жұмыстарын оқушылар өзбетінше немесе мұғалімнің басшылығымен орындай алады. Сонымен қатар қашықтықтан оқу кезінде немесе сабақта қосымша материал ретінде пайдаланып, білімдерін толықтыра алады.

Сабақты интернет желісіне қосылған компьютер арқылы басқару – ағылшынша сөйлеуге үйренудің тиімділігін арттырып, оқушылардың ойлау қызметін белсендіреді. Тіл үйрену қабілеті төмен оқушылардың өзі де компьютерден берілген тапсырмалар арқылы сөйлеуге, ойын жеткізуге тырысады. Ағылшын тілін үйретуде интернеттің мүмкіндігіне тоқтайтын болсақ, сөйлеу әрекетінің төрт түрінде (оқылым, айтылым, тыңдалым, жазылым) де пайдалануға болатыны белгілі. Бір сөзбен айтқанда, ақпараттық технология - оқу орындарында білім жетілдіруші құрал. Мысалы: бастауыш топтарда - интернеттен алынған суреттерді иллюстративті материал ретінде пайдаланып, әр түрлі жаттығулар құрастыру арқылы оқушылардың сөйлеу дағдысын қалыптастыруға, шағын ертегілер мен әңгімелерді тыңдату және оқыту арқылы тіл дамытуға, сонымен қатар материалды таңдау мүмкіндігін оқушылардың өзіне беруге болады [3, 200 б].

Мұғалімдердің тәжірибесі көрсетіп отырғандай, дәстүрлі емес сабақтарды ұйымдастыру оқушылардың сабаққа деген ынтасын арттырады. Бүгінгі күнде мұғалімдер оқушылардың жемісті және тиімді іс-әрекетін ұйымдастыру үшін белсенді түрде дәстүрлі емес сабақтарды пайдалануда. Дәстүрлі емес сабақ түрлеріне видеосабақтар, интернет сабақ, спектакль-сабақ, саяхат-сабақ және т. б. айтуға болады.

Жаңа АКТ-ны сабақта пайдаланудың тиімділігі оқушының еркін ойлауына мүмкіндік беріп, ақыл-ойын дамытады, шығармашылық белсендігін арттырады, ұжымдық іс-әрекетке тәрбиелейді, тіл байлығын жетілдіреді, жан-жақты ізденушілігін арттырады.

Бейнесабақтарды қолдану мен презентацияларды демонстрациялау оқу құралы ретінде қиялды, абстрактілі ойлауды, оқытылатын оқу материалына және пәнге қызығушылықты арттырады. Презентациялар бір жағынан оқушыларға жаңа материалды (иллюстрация, фотосуреттер, бейнелік, дидактикалық материалдар, т.б) көрнекті түрде көрсету құралы болса, екіншіден, мұғалімдерге осы материалдарды және оны қолдану арқылы сабақты меңгерту процесін біршама жеңілдетеді. Өйткені оқушылардың ақпаратты теледидар, компьютер және т. б. техникалық құралдардың көмегімен жақсы қабылдайтынын мәлім [4].

АКТ сабақты жаңаша ұйымдастырудың мүмкіндігі. Ақпараттық технологияның көмегімен жүргізілетін сабақтарда - оқушы өзін белсенді және еркін, мұғаліммен тең дәрежеде ұстай алады. Ағылшын тілі сабағында ақпараттық технологияны енгізу арқылы сабақтың белсенділігін арттыруға, дамыта оқыту идеясын жүзеге асыруға, сабақты шапшаң жүргізуге, оқушының өздік жұмысының көлемін көбейтуге болады [5, 30-336]. АКТ оқушыларды басқа әлемге, ақпараттар әлеміне, тарту арқылы сол әлемді өз көзімен көруге, көргенін сыныптастарына жеткізу барысында тіл дамыту мүмкіндігіне ие болатынын көрсеткен [6]. Өз практикасындағы Видео-сабақтар оқу құралы ретінде қиялды, абстрактілі ойлауды, оқытылатын оқу материалына және пәнге қызығушылықты арттырады.

Қорыта айтқанда, инновациялық технологияларды сабақта қолдану – бұл оның нәтижелігіне қолайлы жағдайды жасаудың бірден-бір жолы, ал ол өз кезегінде бірлесе жұмыс жасауға, адами қарым-қатынасқа түсуіне себепкер болады [7,13-146]. Оқытуға жаңашыл көзқарасты қолдану, тәжірибеге бағытталған оқытудың үлкен жетістігі болып табылады, сондай-ақ оның сапасы алынған білімнің нақты жағдайда мақсатқа жетумен қатар өмірдің сапасын көтеруде үлкен сұранысты қанағаттандыруды қамтамасыз етеді [8, 48 б].

Ағылшын тілінің қажеттігі – бұл әлемдік бағыт, қажеттілік. Оқушылардың шығармашылығын, ізденушілігін дамытып, әрқайсысына жеке тұлға ретінде қарап, олардың өздеріне деген сенімін, білімге деген ынтасын арттыруға мүмкіндік туып отыр. Қазіргі талап деңгейінде инновациялық технологияларды тиімді пайдалансақ, ағылшын тілі сабақтарында үлкен жетістіктерге жетуге болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Г. Исаева, Шет тілі сабағында инновациялық технологияларды қолданудың кейбір ерекшеліктері. «Жаңа тұрпатты мұғалім дайындаудың өзекті мәселелері» атты республикалық ғылыми конференцияның материалдары. Мектептегі шет тілі, 2011ж. №3 60б.

2 Ғалымжанова М. Ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалану арқылы білім беру деңгейін көтеру // Информатика негіздері. – 2006. – № 3. – 2 б.

3 1. Оразбаева Ф. Тілдік қатынас: теориясы және әдістемесі. – Алматы: РБК, 2000. – 200 б.

4 Қазақстан Республикасы Білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. ҚР Президентінің 2010 жылғы 7 желтоқсандағы №1118 Жарлығы. – Астана, 2010.

5 К.Бұзаубақова. «Қазақстан мектебі» журналы № 4, 2009. 30-33б.

6 Ш.Таубаева. Исследовательская культура учителя: от теории к практике. Монография. Алматы. Ғылым, 2001.

7 А.Турабаева. «Мектеп мұғалімдерінің инновациялық біліктіліктерін жетілдіру» диссертация рефераты. Қызылорда, 2013. 13-14 б.

8 Андерсон Л. О модульном обучении// Профессионал Казахстана, 2004, № 6, с.48

МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ МЕКЕМЕЛЕРДЕ ОТБАСЫМЕН ЖҰМЫС ЖҮРГІЗУДЕ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ

КОШУМБЕКОВА А. А.

мұғалім-дефектолог, Павлодар облысының білім беру басқармасы, Екібастұз қаласы білім беру бөлімінің «№13 арнайы бала бақшасы» КМҚК

АЙТИМОВА Ж. Қ.

мұғалім-дефектолог, Павлодар облысының білім беру басқармасы, Екібастұз қаласы білім беру бөлімінің «№13 арнайы бала бақшасы» КМҚК

Жылдар бойы біздің елімізде тәрбиені отбасылық түрінен қоғамдық түріне айналдыру саясаты жүзеге асырылды. Осыған байланысты мектептер мен балабақшаларда отбасы тәрбиесіне үстіртін қарау қалыптасты. Педагогтар да, ата-аналар да бала тұлғасының қалыптасуында негізгі рөлді білім беру мекемесі атқаратынына сенімді болды. Осындай пікірді ұстанған педагогтар өз міндеттерін ата-аналарға ақыл үйрету, жөн сілтеу, олардың іс-әрекеттерін бақылау, балаларын тәрбиелеудегі қателіктері мен кемшіліктерін көрсетуде деп есептеді. Сондықтан да педагогтың ата-аналармен жұмысының негізгі формасы – педагог міндетті түрде диалог ретінде, әдетте балаға баға беріп (көбінесе, баланың жағымсыз мінез-құлқы, кемшіліктерін көрсету) өткізетін ата-аналар жиналыстары болды. Ал ата-ананың отбасындағы тәрбиелік тәжірибесі мүлдем еленбеді.

Шын мәнінде, педагогтардың ата-аналармен тығыз қарым-қатынас орнатуының қажеттілігі – олардың балабақшаға қандай да бір көмек көрсетуінде емес, отбасымен бірігіп баланың жеке тұлғасын дамытуда.

Бірегей тәрбиелік ортаны құру әр баланың мүмкіншіліктерін ашу үшін қажет. Сондықтан, педагог пен ата-аналардың өзара байланыстары тең құқылы – бірі-біріне жөн көрсетпейтін, бірін-бірі бақыламайтын болуы қажет. Ата-аналар балалармен қандай да бір іс-шараларды өткізу барысында ассистент, көмекші, сарапшы, кеңесші, ұйымдастырушы рөлін атқара алады [1].

Ата-аналар мен педагогтардың бірігіп атқарған жұмысынан педагогикалық үдеріске қатысушылардың барлығы да ұтымды жағдайда болады: ата-аналар балалардың өміріне белсенді қатысып, араларында түсінушілік орнатылады; педагогтар ата-аналармен өзара байланыста болып, баланы жан-жақты таниды, осының нәтижесінде тәрбие беру және оқытудың тиімді құралдарын қолдануға мүмкіндік туындайды. Бастысы – балалар бірегей тәрбиелік ортада болса өздерін жайлы, сенімді, батыл сезеді, олардың үлкендермен, құрдастарымен келіспеушілік жағдайлары азаяды. Отбасы балабақшамен бірге барлық оқу-тәрбиелік үдерістің табысты болуын анықтайтын тәрбие беру ортасы факторларының маңызды кешенін құрады. Ата-аналармен жүргізілетін жұмыс түрлері әрдайым өзгеріп тұрады. Хабарландыру, баяндамаларға басты көңіл аударылған жұмыстың дәстүрлі түрлерінің тиімділігі аздығы және кері байланыстың жеткіліксіз болуына байланысты маңыздылығын жоғалтты. Ата-аналарды өз балаларын үйрету, дамыту және тану үдерістеріне тартуға мүмкіндік беретін ата-аналармен жұмыс жасау жаңа, белсенді түрлері кеңінен қолданылуда.

Ата-аналармен белсенді жұмыстың негізі қатысушылары өз тұжырымдарын талдап, дәлелдейтін, қарсыластармен пікірталасқа түсетін белсенді талқылау болып табылады, яғни ақылдылар мен таланттылар жарысқа түседі. Психология ғылымы әр ұжым өзінің әр түрлі қайталанбас ерекшеліктерімен және жасырын мүмкіндікке ие деп санайды [2].

Мектепке дейінгі мекеменің тәрбиелік және білім беру функцияларының күшеюі, сонымен қатар, қоғам өмірінде болып жатқан өзгерістер балабақша мен отбасы, педагогтар мен ата-аналардың өзара әрекеттесуінің түрлері мен тәсілдерін жаңғыртуды талап етеді.

Әдетте, ата-аналар жиналысы вербальді түрде өтеді, яғни біреуі сөйлейді де, басқалары тыңдайды. Әдістердің диапазонын кеңейту инновациялық технологияларды қолдануға мүмкіндік береді.

Инновациялық технологияларды қолдану психологиялық-педагогикалық міндеттерді шешуге мүмкіндік береді. Алдымен, осы әдістер ата-аналарды белсенділік көрсетуге тартады. Әдетті жағдайда тәрбиешілердің «өз пікіріңізді білдіріңіз» деген өтініші жауапсыз қалатын. Тәрбиеші басты рөлде болғандықтан, ата-аналардың көбі дәстүрлі ата-аналар жиналысында өздерін көрсете білмейді. Ал жаңа әдістер арқылы ата-аналар жай ғана тыңдаушы емес, белсенді қатысушыға айналады. Инновациялық әдістер ата-аналар жиналыстарының дәстүрлі стереотиптерін жояды: қазіргі таңда жиналыс тек бағаларды хабарлап, «топ мұқтаждықтарына» қажетті қаржыны жинайтын орын ғана емес, арнайы мақсаты және мазмұны бар орта болып табылады. Оларды қолдану ата-аналарға психолог, педагог және басқа да мамандармен өзара әрекет жасауға көмектеседі. Өзгеше, тосын іс-шараларды ұйымдастырушы маман сый-құрмет пен ықыласқа ие болады. Инновациялық әдістер болжамдық функцияны да атқарады, олар арқылы ата-аналардың үміттері, көзқарастары, қорқыныш-үрейлері айқындалады, дегенмен де, ата-аналарға олардың болжамдық бағыты айқын болмағандықтан, олардан әлеуметтік қажетті факторына қатты әсер етпейтін ақпарат алуға болады. Инновациялық әдістерді қолдану педагогтардың ата-аналарға деген ықпалын едәуір арттырады.

Жұмыстың ең белсенді түрі – ата-аналар енжарлық білдірмей, әңгімеге белсенді қатысатын ата-аналар жиналысы.

Ата-аналар жиналысында әртүрлі жаңа әдістерді қолдануға болады, мысалы, мини-топтардағы жұмыс, дискуссиялар, іскерлік, рөлдік, имитациялық ойындар. Ата-аналар жиналысында белсенді әдістерді қолдану нәтижелі болуы үшін келесі жағдайларды ескеру қажет:

Қатысушылардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету. Психолог, педагог ата-аналардың пікірлері мен мақсаттарының дұрыстығын немесе дұрыс еместігін бағалай алмайды. Ата-аналар кері байланыс жасаса, «Сіздің айтқаныңыз біз үшін өте маңызды» деп оны бағалай білу қажет. Кейбір ата-аналар ойындар мен дискуссияларға қатысқанда ынғайсыздануы мүмкін. Психолог (педагог) оған назар аудармай, ата-аналардың пікірлеріне қызығушылық тудырып, оларды қолдап, қатысқандары үшін ризашылық білдірсе болады.

Ата-аналарды қызықтыру. Ата-аналарға интербелсенді әдістер өмірдегі қандай да бір жағдайларды түсінуге, бастан өткізуге себеп болатындары, алған білімдерін қолдануда көмек болатынын түсіндіру қажет.

3. Ортаны ұйымдастыру. Топтарда, басқа бөлмелерде де үстелдерді орын-орнына қоюды міндетті түрде мұқият ойластыру қажет.

4. Ата-аналарға алдын ала ескерту Әр түрлі әдіс арқылы жиналыста өзара әрекеттің жаңа түрлері қолданылатыны туралы хабар беруге болады (мысалы, жазбаша шақыру хаттарын даярлап, балалардан беріп жіберу).

Мектепке дейінгі мекемелерге презентация жасау. Презентацияның мақсаты ата-аналарды мектепке дейінгі мекемемен, оның жарғысы, даму бағдарламасы және педагогтар ұжымымен таныстыру; әр бала тұлғасын дамыту бойынша іс-әрекеттердің барлық түрін көрсету. Жұмыстың осындай түрі нәтижесінде ата-аналар мамандар (логопед, психолог, невропатолог, жүзу нұсқаушысы, дефектолог) көрсететін балалармен жұмыстың мазмұны туралы пайдалы мағлұмат алады.

МДМ-дегі ата-аналарға арналған балалардың қатысуымен өткізілетін ашық сабақтар. Ашық сабақтың мақсаты- ата-аналарды мектепке дейінгі мекемеде сабақ өткізудің құрылымы мен ерекшеліктерімен таныстыру. Педагог сабақ өткізу барысында оған ата-аналармен әңгімелесу элементтерін енгізуге болады.

Ата-аналардың қатысуымен өткізілетін педагогикалық кеңес. Кеңестердің мақсаты- ата-аналарды жеке қажетсінулерін ескеру негізінде отбасында балаларды тәрбиелеудегі проблемаларды белсенді түсінуге тарту. Педагогикалық кеңес барысында ата-аналармен сауалнама, сұхбат өткізіп, педагогикалық жағдайларды қарастыруға болады.

Ата-аналармен педагогикалық сұхбат өткізу. Бұл педагогтың отбасымен қарым-қатынасты құрудың ең тиімді формасы. Сұхбат өткізу барысында қолайлы жағдай тауып, бейтарап сұрақтарды қойып, сонан соң басты тақырыптарға көшу қажет.

Ата-аналармен «дөңгелек үстел» өткізу. Мақсаты: дәстүрлі емес жағдайда мамандардың қатысуымен (міндетті түрде) ата-аналармен тәрбиелеудің өзекті мәселелерін талқылау. «Дөңгелек үстел» отырысына жазбаша немесе ауызша түрде мамандармен қандай да бір тақырыптың талқылануына қатысуға ниет білдірген ата-аналар шақырылады.

Ата-аналармен конференция өткізу. Қызықты формадағы конференцияда педагог, кәсіби мамандар және ата-аналар өмірде болатын жағдайларды көрініс арқылы бейнелейді. Бұл ата-аналарға балаларды тәрбиелеу саласында кәсіптік білім тәжірибесін жинауға, сонымен қатар олардың педагог пен мамандармен сенімді қарым-қатынаста болуға мүмкіндік береді.

Көрнекі насихат. Мектепке дейінгі мекемелер жұмысында көрнекі насихаттың әртүрлі құралдарын қолдану қажет. Осындай құралдардың бірі – ата-аналарды, оларға белгілі: топ тәрбиешісінің іс-әрекетін, құрдастар, ересектер мен балалар арасындағы қарым-қатынасты, мектепке дейінгілердің ойындарын, сабақтарын, баласының тәртібін бақылау; балабақшаның күнделікті жағдайымен таныстыру сияқты педагогикалық міндеттерді қоя отырып, балабақша өміріне тарту.

Ата-аналардың балалардың балабақшадағы өмірімен көрнекі танысуы ашық есік күндерін ұйымдастыру арқылы да жүзеге асырылады. Оларды жылына 3-4 рет белгіленген күндері өткізу қажет. Ата-аналардың мектепке дейінгі мекемеге келіп тұруы мақсатымен кезекшілік күндерін де құрастыруға болады. Кезекші ата-аналар балалардың балабақшадан тыс экскурсиясы мен серуендеріне, бос уақыт және ойын-сауықтарды өткізуге қатысады. Апта, ай, жыл бойындағы кезекшілік күндерінің саны балабақшаның басшылығы мен ата-аналар комитетінің шешімі бойынша, сонымен қатар ата-аналардың мүмкіншіліктеріне қарай құрастырылады. Кезекшілік барысында ата-аналар педагогикалық үдеріске қатыспауы тиіс. Өз ой-ескертпелерін тәрбиешіге, меңгерушіге айтып, кейіннен арнайы дәптерге жазуына болады. Көрнекі педагогикалық насихаттың дәстүрлі құралы – әртүрлі стендтар.

Ата-аналар мен педагогтардың конференциясы. Конференция – балалардың жетістіктерін талқылауға және ата-аналарға өз идеялары мен проблемаларымен бөлісуге мүмкіндік беруге арналған формалды жиналыс. Конференцияларды жекелеп оқыту бағдарламаларын бірігіп жоспарлау үшін қолдануға болады.

Уақыттың жетіспеушілігі немесе сабақ кестесінің күрделілігіне байланысты сізде ата-аналармен кездесуге мүмкіндік болмаса, жазбаша қатынастың кейбір түрлерін қолдануыңызға болады.

Кітапшалар. Кітапшалардан ата-аналар балабақша туралы толық мәлімет алады. Кітапшалар балабақшаның тұжырымдамасын сипаттап, ол туралы жалпы ақпарат береді.

Оқулықтар. Оқулықтарда балабақша туралы толық ақпарат бар. Отбасы оқулықтарды жыл бойы пайдалана алады.

Бюллетень.Бюллетенді отбасыларын ерекше іс-шаралар, бағдарламалардағы өзгерістер және т.б. туралы мәліметпен қамтамасыз ету үшін айына бір немесе екі рет басып шығаруға болады.

Формалды емес хаттар.Тәрбиешілер отбасына баланың жаңа жетістіктері немесе жаңадан меңгерген машықтары туралы хабарлау мақсатында, көрсеткен көмектері үшін алғыс айту үшін балалар арқылы үйлеріне қысқа хат беріп жіберулеріне болады. Хат ішінде баланың сөзі, оның қызықты қылықтары және т.б. туралы айтылуы мүмкін. Отбасыларына да балабақшаға ризашылық білдіретін немесе өтініші бар хаттарды жіберулеріне болады.

Жеке блокноттар.Блокноттар үйде және балабақшада болған жайттармен бөлісу үшін отбасы мен балабақша арасында күнделікті қолданыстағы құрал. Отбасылары тәрбиешілерді отбасындағы ерекше оқиғалар: туған күн, жаңа жұмыс орны, қонақтар, жол жүру туралы хабардар етеді.

Ұсыныстарға арналған жәшік. Ата-аналар өз идеялары мен ұсыныстарын жазған хаттарды салуға арналған қорап. Бұл ата-аналарға тәрбиешілер тобымен өз ойларымен бөлісуге мүмкіндік береді.

Ата-аналарға бағытталған жұмысты қалай дамыту мүмкін?

Ата-аналар арасындағы ынтымақтастық.Бұл тәжірибелі ата-аналардың жас ата-аналарға көмек көрсетуі. Топтық іс-әрекетіне өзара қатынасқа немесе қолдау көрсетуге арналған жиналыстарды жатқызуға болады.

Ата-аналарға арналған ақпарат және оларды үйрету.Балабақша ата-аналарға баланы дамыту туралы қажетті тақырып бойынша мәлімет береді.

Коммуникативтік ресурстарды пайдалану.Ата-аналардың отбасының жұмыспен қамту, денсаулық, тұрғын үй, балалардың күтімі, білім алу және басқа да қажеттіліктері жөнінде байланысуы.

Әдебиетпен алмасу.Балабақша ата-аналар пайдалана алатын қызықты кітаптар, мақалалар, буклеттер, видео-аудиокассетталар кітапханасын құра алады [3].

Отбасында балаларды тәрбиелеуде қолайлы жағдайларды жасау үшін ата-аналар алдымен арнайы психологиялық-педагогикалық білімнің толық көлемін, педагогикалық іс-әрекеттердің практикалық дағды-машықтары мен іскерлігін меңгеруі қажет.

Ата-аналармен жұмыс атқарудағы жіктелген әдіс-тәсілдерді жүзеге асыру үшін отбасы құрылымы, әлеуметтік жағдай, отбасылық

қарым-қатынастың салты сияқты жалпы педагогикалық және ерекше жағдайларды сақтау қажет.

Ықпал етудің қолданбалы әртүрлі формалары сенімділікке негізделуі керек. Өзара әрекеттесуді ұйымдастыру тәрбиеші мен ата-аналардың ынтымақтаста болуының педагогикасына, тәрбиешілердің, насихаттың заманауи талаптарын ескере отырып, ата-аналармен жұмысы бойынша педагогикалық кәсіптік деңгейін арттыруына бағытталады.

Ата-аналармен, олардың әлеуметтік жағдайын, әлеуметтік мәртебесін, отбасы санаттарын, қоғамдағы әлеуметтік ахуалдарын есепке алып, жұмыс атқару формаларын жетілдіру қажет. Бұл жерде басты рөлді, алған білімін пайдалана отырып, педагог атқарады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Мұқанов М.М. Жас және педагогикалық психология. – Алматы, 1982. – 23 б.

2 Тұрғынтаева Ү. Халық даналығы – адамгершілік тәрбие құралы. Отбасы және балабақша. – 2001. – 48 б.

3 Баймұқанова М.Т. Отбасы мен әлеуметтік педагогикалық жұмыс. – Астана, 2005. – 34б.

ПРОБЛЕМЫ И СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ИСТОРИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ШКОЛЕ

КУЗЬМИНА Е. П.

учитель -исследователь, учитель истории и права , СОШ № 8, г. Ақсу

На современном этапе развития общества большое внимание уделяется изменениям в системе школьного образования.

Так как современное общество перешло к рыночной экономике, а это требует не только специализации от человека, но и иметь универсальные знания во многих смежных отраслях. В этой связи, одним из ведущих механизмов улучшения школьного образования может быть интеграция, выраженная как в проведении бинарных уроков, так и в объединении определенных тем или разделов общих и курсов истории с точки зрения их синхронизации, а также в создании чрезмерной темы образовательных стандартов и учебных программ в гуманитарных науках

В реалиях времени мы видим, что, гуманитарные предметы тесно соприкасаются с информационным пространством и массовой

культурой. Дети читают книги, смотрят фильмы, играют в игры, общаются друг с другом и родителями, находят информацию в социальных сетях. Так или иначе, информация в гуманитарной сфере доступна. Школа уже не обладает монополией на знания по истории, формирование предпочтений по литературе, а в лобовом столкновении с массовой культурой институт школы вполне может проиграть.

Поэтому реформы в образовании — это не дань времени, а необходимость.

Что касается нашей системы образования, можно указать три направления, которые определяют вектор реформирования школьного образования.

Первое—это переход на практико-ориентированный подход. Сейчас, помимо высших учебных заведений, подготовку кадров осуществляют и сами технологические корпорации. Их опыт может привлечь больше людей, чем классические университеты, в силу своей обширной точечной базы знаний. Поэтому необходим переход на практико-ориентированную подготовку с использованием уже полученных наработок крупных компаний.

Второе—доступность образования. В мире доступ к вузам имеют не более 350-400 млн людей из 8 млрд населения. Это и стало причиной, почему технологические гиганты включились в гонку за возвращение талантливых специалистов. Ранее из-за ограниченности доступа к образованию корпорации недобирали специалистов и упускали из виду способных, но не имеющих возможности обучаться учеников.

И третье—рынок труда слишком стремительно меняется. И эти изменения происходят настолько быстро и фундаментально, что классическая образовательная система не успевает адаптироваться к новым реалиям.

Развитие технологий и сокращение жизненного цикла профессий привели к устареванию классической модели образования: от школы до университета. Если около 10-20 лет назад, получив профессию, можно было планировать свою карьеру и быть уверенным, что в ближайшие годы в ней ничего не изменится, то сегодня такая ситуация практически невозможна. Уходят в прошлое не только целые специальности, структура самих профессий меняется с большой скоростью. Именно поэтому сегодня необходимо приобретать знания разного направления.

Переход от технократической к гуманистической парадигме, несомненно, стал характерной чертой современной системы образования. Однако при построении содержания и форм учебной деятельности учащихся, следует иметь в виду, что гуманизм в его классическом, антропоцентрическом понимании ограничен [1]. В условиях растущего экологического кризиса задачи, связанные с выживанием человека, выдвигаются на первый план, которые требуют, чтобы индивидуум осознавал себя как часть общества, природы и нести ответственность за их сохранение и развитие. Поэтому в процессе реализации идей гуманизма в исследовании необходимо сформировать среди учеников понимание того, что человек не является центром вселенной, а является частицей общества, природой космоса.

Сегодня меняется состав учеников, студентов с качественно иным жизненным опытом, чем другие десять лет назад, ориентированными на другие, прежде всего - внеучебные источники информации, которые, как правило, не учитываются учителями в процесс преподавания истории.

Образование является одной из основных ценностей, с помощью которой осуществляется формирование интеллекта работника и обеспечение его трудоустройства в условиях цифровой трансформации [2].

Реформа цифровизации образования заключается в оснащении образовательных учреждений качественным программным обеспечением, например, информационными системами, позволяющими получать доступ к образовательным ресурсам, результатам современных научных исследований и разработок, электронным научным библиотекам на различных языках мира [2].

Таким образом, школьная реформа также меняет подход к изучению истории, от линейного принципа последовательного изучения школьных курсов истории (Древний мир, средние века, новое и новейшее время) к концентрическому (изучение истории в каждом центре более углубленно, чем прежде) [1].

В поиске цели и смысла изучения истории возникает диалог между учителем и учеником, за которым невозможно сделать историческое образование областью самореализации личности. И, конечно же, цели школьного образования должны сначала найти смысл для самого учителя.

Современный учитель истории хочет, чтобы его уроки были интересными и полезными, увлекали детей, и он не должен

ограничивать свое образование получением диплома в вузе, техникуме или колледже. Ему нужно постоянно совершенствовать свое педагогическое мастерство, знакомиться с новыми способами подачи материала, инновационными образовательными технологиями. А лучший способ освежить знания о традиционных методиках преподавания истории и познакомиться с нестандартными подходами к обучению детей своему предмету – это курсы повышения квалификации и участие в разных конференциях и семинарах.

Чтобы заинтересовать учеников предметом и сделать занятия более разноплановыми и динамичными, я в своей работе использую нетрадиционные педагогические методики, например:

- Читаем исторические тексты по ролям. Такой подход позволяет вовлечь детей в активное изучение источника, заинтересовать их содержанием документа. Ролевое чтение воспринимается учениками как игра, создает в классе неформальную атмосферу. Благодаря этому в учебный процесс включаются даже дети, которые не склонны к активным выступлениям на уроках. Метод лучше всего подходит для актуализации знаний. Но чтобы он был эффективным, необходимо правильно выбрать текст для чтения – это должен быть источник с внутренней драматургией.

- Расшифровываем письменные источники личного происхождения. Для этого подходят тексты и документы, связанные между собой, например, записные книжки, дневники, письма (переписка), тетради с рецептами. Дети могут находить такие документы сами: в своих семьях, у знакомых, в школьном музее или библиотеке. Расшифровка таких источников зачастую превращается в интересный исторический проект. Например, можно создать архив с фронтовыми письмами односельчан или составить кулинарную книгу семейных рецептов.

- Прошу детей иллюстрировать исторические события, документы. Это могут быть и рисунки, и коллажи, и презентации, и видеоролики с картинками и фотографиями, найденными в интернете – пусть дети проявляют фантазию, развивают свои творческие и технические навыки. Можно вместе с учениками снять анимационный фильм (мультфильм) – для этого сегодня достаточно использовать обычный смартфон и бесплатное приложение (например, Вива видео). Таким способом можно оживить любой исторический документ от фрагмента летописи до личной переписки прабабушек или архив с семейными фотографиями, снять мультфильм по историческому произведению.

- Делаем линию времени. У школьников только формируется абстрактное мышление. Поэтому им будет гораздо проще запоминать даты и ориентироваться во временных отрезках, если само понятие времени будет визуализировано. Создаем линию времени, например, из малярного скотча или цветной бумаги, либо просто рисуем ее на доске мелом. Наношу на линию разные события из темы, которую проходим, помогаю детям соотносить их между собой.

- Разрабатываем аудиогиды. Еще одним творческим продуктом, который можно создать вместе с учениками, является аудиогид. Это может быть виртуальная экскурсия по историческим достопримечательностям вашего города или по определенной эпохе. Для создания аудиогuida можно использовать бесплатные программы и приложения. Они позволяют не только разрабатывать виртуальные экскурсии, но и публиковать их в интернете. Дети отнесутся к проекту особенно серьезно и ответственно, если будут знать, что результаты их труда будут полезны людям из разных городов и стран мира.

Таким образом, современные инновации в экономике, изменения на рынке труда обуславливают необходимость владения навыками, которые могут позволить учащимся анализировать и оценивать ситуацию, идеи, информацию для решения задач, творчески использовать имеющиеся знания и опыт для получения новых знаний, идей, информации. Актуальными становятся такие личностные качества, как инициативность, любознательность, готовность к изменениям, коммуникабельность. Можно отметить, что обновление содержания среднего образования по предметам «Всемирная история» и «История Казахстана» позволит внести существенный вклад в воспитание учащегося как субъекта и своего учения, и межличностного общения. Учебная программа направлена на реализацию принципа единства воспитания и обучения, основанного на взаимосвязи и взаимообусловленности ценностей образования и результатов «на выходе» из школы с системой целей обучения предметов.

ЛИТЕРАТУРА

1 Государственная программа развития образования в Республике Казахстан на 2005-2010 годы. - Астана, 2004. - 39 с.

2 Национальный доклад о состоянии и развитии образования в Республике Казахстан. Краткая версия. - Алматы, 2008. - 170 с.

ИЗУЧЕНИЕ ПОЗНАВАТЕЛЬНОГО ИНТЕРЕСА У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ В УСЛОВИЯХ ЛИЧНОСТНО-ОРИЕНТИРОВАННОГО ОБУЧЕНИЯ

КУСАИНОВА М. Ж.

магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар

САРСЕМБАЕВА Э. Ю.

доктор философии PhD, ассоц. профессор, Торайгыров университет,
г. Павлодар

Одной из ведущих тенденций развития мирового образовательного процесса является его гуманизация, которая предусматривает создание условий для разностороннего развития природных сил и способностей младших школьников, учет их интересов, возможностей и индивидуальных особенностей.

Эта мысль получила свое развитие во многих работах ученых, где сформулирована одна из основных задач системы образования: «... развитие творческих, духовных и физических возможностей личности, формирование прочных основ ее нравственности и здорового образа жизни, обогащение ее интеллекта путем создания условий для развития индивидуальности»

Основным путем ее решения является реализация личностно-ориентированного обучения, основной функцией которого выступает организация единого пространства познания и индивидуального развития. Личностно-ориентированное образование заключается в признании основной его ценностью становление личности как индивидуальности в ее самобытности, уникальности и неповторимости, в предоставлении каждому обучающемуся права собственного пути развития на основе его личностных особенностей, жизненных ценностей и устремлений [1].

В настоящее время продолжает, выстраивается концепция личностно-ориентированного обучения, которая опирается на фундаментальные исследования В.В. Краевского о природе педагогического знания; В.С. Ильина, И.Я. Лернера, М.Н. Скаткина о целостности образовательного процесса; П.В. Бочкиной, Т.И. Мальковской, А.П. Тряпициной о личностно развивающих функциях обучения; В.Н. Загвязинского, И.А. Колесниковой, В.А. Сластенина о специфической природе педагогической деятельности. В последнее время проблема личностно-ориентированного образования исследовалась в работах Е.В. Бондаревской, С.В. Кульневича, В.В. Серикова, И.О. Якиманской, М.Е. Кузнецовым и др.

Главный ориентир личностно-ориентированного обучения – это конкурентоспособная личность [2, 3, 4].

Конкурентоспособная личность – это сосредоточение жизненных навыков, позволяющих быть готовым к динамично меняющемуся настоящему и неопределенному будущему. Другим словами, сегодня молодые казахстанцы должны обладать такими компетенциями, которые не только помогут им достойно жить в глобальном мире, но активно влиять на существующую действительность, изменяя её к лучшему. Сейчас в современном обществе используют так же понятие диджитализации.

Под диджитализацией образования понимают перевод учебного процесса преимущественно в цифровой формат и трансформация методов и форм обучения в цифровые образовательные технологии. Среди ученых так же существует мнение о том, что бесконтрольное восприятие цифровой информации ведет к тому, что познавательные интересы у детей ослабевают, восприятие становится неглубоким

Поэтому казахстанскому обществу нужны люди не запрограммированные, а умеющие импровизировать. Именно поэтому миссия начального образования – гуманная миссия. Для того чтобы раскрыть гуманную миссию образования, необходимо обратиться к идеям личностно-ориентированному обучению (ЛОО). В связи с этим, рассмотрим личностно - ориентированный подход при обучении и воспитании как основную идею гуманистической педагогики, реализация которой способствует становлению и развитию такой личности, которую мы видим в перспективе обучения.

Личностно-ориентированный подход – это методологическая ориентация в педагогической деятельности, позволяющая посредством опоры на систему взаимосвязанных понятий, идей и способов действий обеспечивать и поддерживать процессы самопознания и самореализации личности ребенка, развитие его неповторимой индивидуальности [2].

Казахстанская психолого-педагогическая наука, начиная с основоположников нашей науки – Ы. Алтынсарина, М. Жумабаева, Ж.Аймаутова, С. Кожаметова Т. Тажибаева, Р. Лемберг и др. -так же уделяли также уделяли огромное внимание учету индивидуальных способностей учащегося. Жусупбек Аймаутов писал: «Человек – существо такого высокого порядка, которому надо предоставить момента своего появления на свет, к определенному ремеслу. То есть каждый проявляет наклонности талант, цель к чему-то определенному: один – к наукам, другой – к тачанью

сапог, третий – к власти, кто – к скотоводству, кто – к ремеслу, кто – к перу, кто – к врачеванию, кто – торговле, кто – к ораторству, кто – к разбору тяжб... Если каждый по мере своих способностей отыщет свое место и будет трудиться именно там, тогда он не только обществу, но и прежде всего себе принесет немалую выгоду. Человек, который нашел себя, и трудится с большой отдачей, и живет в достатке». и волю, и выбор. Он призван к творчеству с момента появления к определенному ремеслу [4].

В настоящее время выстраивается концепция личностно-ориентированного образования, которая опирается на фундаментальные исследования В.В. Краевского о природе педагогического знания; В.С. Ильина, И.Я. Лернера, М.Н. Скаткина о целостности образовательного процесса; П.В. Бочкиной, Т.И. Мальковской, А.П. Тряпициной о личностно-развивающих функциях обучения; В.Н. Загвязинского, И.А. Колесниковой, В.А. Сластенина о специфической природе педагогической деятельности. В последнее время проблема личностно-ориентированного образования исследовалась в работах Е.В. Бондаревской, С.В. Кульневича, В.В. Серикова, И.О. Якиманской, М.Е. Кузнецовым по педагогическим основам личностно-ориентированного образовательного процесса в школе.

Данная технология стоит на одном из первых мест по значимости и связанными с нею ожиданиями по повышению качества образования. Исследования в области технологии личностно-ориентированного обучения проводили такие ученые как: Г.Г. Кравцова, Т.А. Матис, Ю.А. Полуянова, В.В. Рубцова, Г.А. Цукерман, И.С. Якиманская, П.Я. Гальперина, В.В. Давыдова, Д.Б. Эльконина, Л.В. Занкова, Н.И. Алексеев, В.И. Андреев, Е.В. Бондаревская, Л.Г. Вяткин, И.С. Кон, С.Л. Рубинштейн, В.В. Сериков и др. Но в их работах гуманистические идеи не были систематизированы в рамках личностно-ориентированного подхода, не показана их связь с основными положениями современной теории личностно-ориентированного образования.

Многие исследователи Г.Г. Кравцова, Т.А. Матис, Ю.А. Полуянова, В.В. Рубцова, Г.А. Цукерман, И.С. Якиманская, П.Я. Гальперина, В.В. Давыдова, Д.Б. Эльконина, Л.В. Занкова, Н.И. Алексеев, В.И. Андреев, Е.В. Бондаревская, Л.Г. Вяткин, И.С. Кон, С.Л. Рубинштейн, В.В. Сериков и др. подчеркивают необходимость индивидуального подхода к обучению детей, значение единой образовательной стратегии начальной школы

как основного условия успешной работы с детьми. Тем не менее, пока еще нет обобщающих научно-педагогических работ, целостно раскрывающих процесс использования технологии личностно-ориентированного обучения. Социальная значимость развития учащихся и анализ состояния научной разработанности этого процесса обусловили выбор проблемы данного исследования, которая заключается в определении способов использования технологий личностно-ориентированного обучения в условиях общеобразовательной школы.

С точки зрения Г. И. Щукиной познавательный интерес – это одно из социально-значимых качеств личности, которое формируется у школьников в процессе учебной деятельности.

Познавательный интерес – это направленность личности на окружающий мир, которая характеризуется такими свойствами, как активность и избирательность, желание познать предметы и явления окружающего мира. Познавательный интерес выражается в стремлении узнать новое, неизвестное.

Что влияет (факторы условия) формирования познавательного интереса:

1. Максимальная опора на активную, мыслительную деятельность учащихся. Главной почвой для развития познавательного интереса являются ситуации активного поиска, догадок, размышления, ситуации мыслительного напряжения, ситуации противоречивости суждений, в которых необходимо разобраться самому, принять решение, встать на определенную точку зрения.

2. Развитие в деятельности при решении логических задач активности и самостоятельности самого ребенка.

Решая конкретную логическую задачу, активно используя имеющиеся знания, школьник приобретает важнейшие инструменты познания, проделывая путь от овладения простыми и элементарными способами решения к способам сложным, требующим комплекса умений и навыков.

3. Эмоциональная атмосфера обучения, положительный эмоциональный тонус учебного процесса.

ЛИТЕРАТУРА

1 Якиманская И.С. Личностно ориентированное обучение в современной школе. – М.: Сентябрь, – 1996.

2 Разработка технологии личностно-ориентированного обучения // Вопросы психологии. – 1995. – № 2.

3 Селевко Г.К. Современные образовательные технологии. – М.: Народное образование. – 2010.

4 Сериков, В. В. Личностно-ориентированное образование [Текст] / В. В. Сериков // Педагогика. – М. – 2003. – №4.

МЕКТЕПТЕ БИОЛОГИЯЛЫҚ БІЛІМ БЕРУДЕ DEI БАҒДАРЛАМАСЫН ҚОЛДАНУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІН ЗЕРТТЕУ

ҚАЛИ Б.

магистрант, Әл- Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ.
КЕНЖЕЕВА Ж. К.

аға оқытушы, б.ғ.к., Әл- Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Алматы қ.

Қазіргі таңда елімізде білім беру тәсілдері уақыт өте өзгеріске ұшырау бағытында жұмыс жасап келеді. Негізгі мақсат пен талап оқушыларға сапалы білім мен саналы тәрбие беру болып табылады. Сапалы білім беру арқылы оқушыларды қазіргі өмірге дайын, күзиреттілігі жоғары, бәсекеге қабілетті тұлғаны дамыту.

Еліміздің президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың сапалы білім беру жолындағы үндеуінде: «Жалпы ұстаздарды қолайлы, қолдай отырып саясатты жалғастырамыз. Еліміздің білім беру тұрғысын яғни жүйеміз қай жағынан болмасын қолжетімді әрі даму мүмкіндігі шектеулі балаларды қалыпты балалармен білім алуға деген нәтиже қалыптасуы тиіс. Жоғары білім алушы мамандар сапалы түрде білім алып нәтиже шығаруға міндетті сонымен қатар ғылымды дамыта отырып жаңалық ашуға қол жеткізе алуымыз – біздің маңызды басымдығымыздың дәлелі», – деген болатын. Еліміздің әлемдік үрдістерге қол жеткізе білуі, білім беру жүйесінің жаңа тұрғыдан сапалық деңгейге өте отырып қажеттілігін арттыра түсуін айтсақ болады [1].

Осыған байланысты мектепте DEI (diversity, equity and inclusion) бағдарламасын ұстана отырып білім беру, әр оқушының ерекшелігіне назар аудара отырып тиімді әрі сапалы білімге қол жеткізуге мүмкіндік береді. Инклюзивтілік – бұл процесс. Инклюзивті білім беру – бұл әлеуметтік инклюзивтілік мақсатына жетуге ықпал ететін процесс. Әділ білім беру ұғымының анықтамасы

«теңдік» пен «әділеттілік» арасындағы айырмашылықты талап етеді. Теңдік дегеніміз – белгілі бір іске жұмсалған күш-жігер, қол жеткізілген мақсаттар мен қорытындылар бойынша бағалауға болатын нәтиже. Әділеттілік дегеніміз – теңдікті қамтамасыз етуге бағытталған іс-әрекеттер. Инклюзивті білім беруді анықтау қиынырақ, өйткені процесс пен нәтиже бірдей [2].

Инклюзивті білім диалогқа, қатысуға және ашықтыққа негізделуі керек. DEI бағдарламасы тек қана инклюзивтілікке емес, сонымен қатар оқушылардың ерекшелігі мен теңдегіне де назар аударады. Осы бағдарламаны биологиялық білім беруде қолданудың маңызы зор, себебі тірі ағзаны оқытатын биология пәні жан-жақтылықты, критикалық ойлауды талап етеді, сонымен қатар кез келген деңгейдегі оқушыларға түсінікті әрі қызықты пән болып табылады. DEI бағдарламасын қолданудағы ең маңызды сәт – сабақта сәттілік жағдайын жасау. Биология мұғалімі оқушыға осындай жағдайды болжайтын тапсырмаларды ұсынады. Оқыту материалды біртіндеп күрделендіру әдісімен құрылады, яғни мұғалім оқушыға осы сәтте орындай алатын белгілі бір қиындық деңгейіндегі тапсырмалардың белгілі бір санын береді. Материалды қабылдауды жеңілдету үшін оқушыға түрлі-түсті көрнекі материалдарды және есте сақтаудың кейбір әдістерін қолдану ұсынылады. Мұндай жүйе әр баланы білім беру процесінде ерекше қажеттіліктері бар жеке тұлға ретінде қарастыратын әдістемені дамытады. Оқушылардың әртүрлі санаттарының критерийлеріне толық сәйкес келу үшін ол қол жетімді және икемді болуы керек. Балалардың оқу қажеттіліктері әртүрлі және оларға оқу процесінде өз қабілеттерін көрсету үшін тиісті жағдайлар жасалуы керек. Осыған байланысты, жалпы мақсаттарға жету үшін оқушылар мен мұғалімдерге дұрыс уақыт пен тәсілді таңдауда бірқатар стратегиялар мен тактикалар қажет. Бұл саясат оқушылардың арнайы білім беру талаптарына жауап беретін және оларға оқу жоспарына мағыналы және тең қол жеткізуге ұмтылатын білім беру әдістерімен байланысты [3].

Психикалық дамуының кешігуі бар балалардың интеллектуалдық саладағы бұзушылықтар салыстырмалы жеңіл түрде көрінеді, дегенмен олар оқыту-тәрбие беру барысында ерекше көңіл аударуды қажет етеді. Бұл балалардың ақыл-ой қабілеттерінің сипаты мен оларды оқыту ерекшеліктері 1-ші кестеде көрсетілген.

Кесте 1 – Психикалық дамуының кешігуі бар балалар патологиясының (6-шы санат) сипаты және оларды оқыту ерекшеліктері (Б. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы)

№	А қ ы л - о й кабілеттері	Ақыл-ой кабілеттерінің сипаты	Туындайтын қиындықтар	Оқыту ерекшеліктері
1	Қабылдау	Баяу және қысқа	Жағдаяттарды, ақпаратты баяу және үзінділі қабылдайды. Жан-жағына көп алаңдайды. Көрнекі бейнелерді қалыптастыруда қиындықтар туындауы мүмкін.	Мұғалім сөзін, берілген тапсырманы бірнеше рет қайталау; Жасалу керек іс-әрекетті көрсету; Көрнекі құралдар қолдану.
2	Назар аудару	Үстірт және қысқа	Бала жиі алаңдайды, қандай да бір тапсырмаға назар аударуда қиындықтар бар.	Көрнекі құралдар, АКТ құралдарын қолдану; Оқушыға орындалуы керек тапсырманы жеке түсіндіру.
3	Жады	Әлсіз таңдамалы	Материалды ест сақтаудың мозаикалық типі тән. Өзі-өзі бақылаудың төмен деңгейімен сипатталады.	Көп жағдайда оқушылар үшін көрнекі бейнелер аудио материалдарға қарағанда жақсы есте қалады, сондықтан визуалды құралдар, плакаттар, макеттер қолдану тиімді болып табылады.
4	Ойлау	Абстрактілі-логикалық ойлау мүмкін емес	Балаларда салыстыру, өздерінің ақыл-ой қорытындыларын құру, белгілі бір жағдай бойынша қорытынды жасау қиынға соғады.	Оқушыларға ересектің көмегенсіз абстрактілі-логикалық ойлау қиын болғандықтан, қолдау және жеке тапсырманы немесе жаңа ақпаратты талқылау маңызды рөл атқарады.
5	Сөйлеу	Сөздік қорының тапшылығы	Көптеген дыбыстардың артикуляциясының бұзылуы байқалады. Көп жағдайда сөйлеу жеңілдетіледі, өйткені балаға күрделі сөйлемдер мен тұжырымдар жасау қиынға соғады. Көбінесе дислексия мен дисграфиямен біріктіріледі.	Қарапайым сөз тіркестерін қолдану; қиын ғылыми терминдерді азайту; Түзету жұмыстарында дамуға ерекше назар аудару керек: арнайы ойын түріндегі логопедиялық сөйлеуді түзету.

6	Эмоционалды сала	Көңіл-күй құбылмалығы	Мұндай балалар оңай ырыққа жығылады, олардың көңіл-күйі күрт өзгеруі мүмкін (эмоционалды көтерілу кезеңдері тез апатиялық күймен ауыстырылады). Олар сирек жағдайларда ғана өз еркімен әрекет етеді, сондықтан көп жағдайда құрдастарының немесе өзгенің айтқанымен жүреді.	Арт-терапия және ойын түрінде әртүрлі іс-шараларды, әдістерді белсенді қолдану.
---	------------------	-----------------------	---	---

Қазақстан Республикасының жаһандық білім беру кеңістігіне қосылуы педагогикалық қауымдастық өкілдерінен кәсіби міндеттер мен оларды шешу жолдарында озық әдістерді қажет етеді. Дамуында ауытқулары бар балаларды оқытудың жаңа әдіснамалық негіздері және олардың жақсы дамып келе жатқан құрдастарымен бірге жан-жақты тәрбиелеу идеяларын тәжірибеге енгізу Қазақстан Республикасында инклюзивті білім беру жүйесін дамыту бойынша 2015 – 2020 жылдарға арналған іс-шаралар кешенінде көрсетілген. Негізгі міндеттердің бірі балалардың әртүрлі білім беру оқу бағдарламаларына тең жағдайда қол жеткізуін, соның ішінде ерекше білім беру жағдайларын талап ететін балалардың еркін қол жеткізуін қамтамасыз ету болып саналады. Еліміздің саясатының тек білім беру саласында ғана емес, демография және ҚР әлеуметтік экономикасы саласында да маңызды міндеттерінің бірі ретінде ерекше балалардың білім алу құқығын ескеріп, оларды барлығымен теңдей білім беру процесімен қамтамасыз ету болып табылады [4].

Ерекше балаларды биология пәніне оқыту – бұл өзіндік қиындықтары мен шешім табуы керек ететін мәселелері бар процесс. Оқу барысында ақпаратты қабылдаудағы және биологиялық объектілер мен құбылыстарға дұрыс көзқарастарды қалыптастырудағы қиындықтарға байланысты оқу процесін дараландыру, сабақ барысында қолданылатын әдістердің тиімділерін таңдау, сонымен қатар олардың танымдық қызметін белсендіру қажеттілігі туындайды [5].

Инклюзивті білім беру контекстінде жалпы білім беретін мектептерде арнайы білім беруді қажет ететін балаларға даму ерекшеліктеріне байланысты биологияны оқыту арнайы міндеттерді шешуге бағытталған. Мұндай жағдайда биологияны оқытудың тәрбиелік мәселесі қарапайым көзқарастарды қалыптастыру, оқушылардың дамуының психологиялық және физикалық

ерекшеліктерін түзету болып табылады. Сол себепті, белсенді оқыту формаларын қолдану, атап айтқанда, рөлдік немесе іскерлік ойындарды қолдану, белгілі бір объектілердің модельдерін құру, жағдаяттар мен құбылыстарды талдау негізінде мәселелерді жалпы шешу және тағы да басқа оқыту формалары ерекше балалардың сабақ барысында ақпаратты қабылдау мәселелерін шешу үшін маңызды саналады.

Бүгінгі таңда біздің елімізде қалыпты дамуда құрдастарымен тең дәрежеде жалпы білім беретін ортаға ерекше білім беруді қажет ететін балаларды қосу процесі салыстырмалы түрде тез қалыптасуда. Бейімделу ортасын қалыптастыру – бұл жалпы білім беретін мекемелердің ерекше балалар үшін қолайлы болуы, сондай-ақ олардың осы білім беретін ортаға толыққанды интеграциясы мен өзін-өзі көрсетуінің қажетті критерийі [6]. Оқушылардың жалпы дүниетанымын қалыптастыруда жаратылыстану пәндері, оның ішінде биология пәні арқылы кешенді түсінік, ақпарат берілетіні белгілі. Алайда, ерекше балалар үшін ол ақпараттарды қабылдау барысында бірқатар қиындықтарға ұшырауы мүмкін. Сондықтан оқыту үдерісінде биологиялық нысандар арқылы қоршаған орта құбылыстары туралы көзқарасты, нақты білім, біліктілік, соның нәтижесінде берілетін күзиреттіліктерді қалыптастырудағы қиындықтарды жеңілдету әдіс-тәсілдерін тәжірибеде қолдану маңызды саналады және зерттеу тақырыбы осы мәселені шешуге бағытталған.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Қазақстан Республикасында инклюзивті білім беру жүйесін дамыту бойынша 2015 – 2020 жылдарға арналған іс-шаралар кешені (Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2014 жылғы 19 желтоқсандағы №534 бұйрығы). - А., 2015.

2 Ерекше оқыту қажеттіліктеріне қарай қысқа мерзімдік, орташа мерзімдік және ұзақ мерзімдік негізде оқушыларға психологиялық педагогикалық қолдау көрсету. Әдістемелік ұсынымдар. - Астана: Б. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2015. - 80 б.

3 Выготский, Л.С. Вопросы теории и истории психологии. М.: Педагогика, 1982. – 488 с.

4 Оспанбаева М.П., Курмашева Н.Ж. Біліктілікті арттыру жүйесінде инклюзивті білім беруді дамытудың психологиялық-педагогикалық мәселелері. Абай ат. Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің хабаршысы, «Психология» сериясы. – А., 2018 №2.

5 Алехина С.В. Инклюзивное образование: от политики к практике // Психологическая наука и образование. 2016. Т. 21. No 1. С.136-145.

6 Исакова А.Т., Мовкебаева З.А., Айтбаева А.Б., Байтурсынова А.А. Основы инклюзивного образования (учебное пособие). – Алматы: L-Pride, 2013. – 280 с.

ФОРМИРОВАНИЕ ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ ЧИТАТЕЛЬСКОЙ ГРАМОТНОСТИ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ ПРИ РЕАЛИЗАЦИИ ДЕЯТЕЛЬНОСТНОГО ПОДХОДА

ЛУКАШЕНКО Е. П.

учитель начальных классов, Средняя общеобразовательная школа № 26, г. Павлодар

КРИВЕНКО Г. А.

к.филол.н., ассоц. профессор (доцент), Торайгыров университет, г. Павлодар

В казахстанской системе образования активно проводится реформация, модернизация, повышаются требования к качеству данного процесса, определены новые приоритеты общего образования. Современному обществу требуются функционально грамотные специалисты, стремящиеся осваивать новые знания, применять их и решать возникающие жизненные проблемы. В связи с этим основной задачей школы должно стать стремление подготовить ученика, способного быть успешным в этом постоянно меняющемся мире. Функциональная грамотность стала важнейшим индикатором общественного благополучия, а функциональная грамотность школьников – важным показателем качества образования. «Функционально грамотный человек – это человек, который способен использовать все постоянно приобретаемые в течение жизни знания, умения и навыки для решения максимально широкого диапазона жизненных задач в различных сферах человеческой деятельности, общения и социальных отношений» [1, с.35]

Начальная школа закладывает основу знаний, развивает познавательный интерес, формируя общие учебные умения и навыки, которые в дальнейшем становятся основой непрерывного образования каждого современного человека. «Процесс учения – это процесс деятельности ученика, направленный на становление его сознания и его личности в целом. Вот что такое «деятельностный подход» в образовании!» [2, с. 18]. Но школа не может

ограничиваться только академическими целями, при обучении необходимо учитывать функциональные и операционные цели, связанные с повседневной жизнью, трудовой деятельностью. Новая государственная программа обучения ориентирует учителя на развитие функциональной грамотности учащихся. «Функциональная грамотность – это способность человека использовать навыки чтения и письма в условиях его взаимодействия с социумом (оформить счет в банке, прочитать инструкцию, заполнить анкету обратной связи и т.д.), то есть это тот уровень грамотности, который дает человеку возможность вступать в отношения с внешней средой и максимально быстро адаптироваться и функционировать в ней» [3, с. 98]. С развитой функциональной грамотностью человек сможет успешно решать бытовые проблемы; уметь общаться, находить выход из различных социальных ситуаций; успешно использует знания чтения и письма; способен изучить и оценить факт или явление с разных сторон.

«Функциональная грамотность» объединяет читательскую, математическую, естественно-научную, финансовую и компьютерную грамотность, глобальные компетенции и креативное мышление. В своей работе мы рассматриваем формирование функциональной читательской грамотности учащегося младшего звена на основе деятельностного подхода к обучению.

На уроках русского языка и литературного чтения особое внимание уделяется работе с текстами, поэтому грамотность чтения оценивается на основании способностей школьников к восприятию и работе с различными формами изложения текстов (повествование, описание и рассуждение), содержание которых связано с повседневной жизнью. Необходимо понимать, что читательская грамотность – это не начитанность, и не хорошая техника чтения, это умение понять, проанализировать и использовать прочитанное. Используя деятельностный подход можно достичь успешного развития читательской грамотности. Важно, чтобы работа имела системный характер, обучающимся должен быть понятен результат, к которому они стремятся.

В процессе обучения формируются определённые умения. Например, умения извлекать нужную информацию, строить простые суждения, интерпретировать прочитанный материал, устанавливать связи, невысказанные автором напрямую, понимать авторский замысел, оценивать информацию.

Нами была проведена работа по оценке уровня читательской грамотности учащихся 3 класса. Исследование проводилось в рамках PISA, где использовались «показатели, разработанные для Международного исследования грамотности» [4, с. 14]. Для оценки были даны задания разного уровня сложности репродуктивного и продуктивного характера (таблица 1).

Таблица 1 – Описание уровней читательской грамотности

Уровни	Показатели уровня
1 уровень (ниже базового)	умеет выделять главное, тему, понимает её, ставить цель в простом тексте, затрагивающем знакомую тему, опирающуюся на повседневное знание
2 уровень (базовый)	понимает и выделяет одну или несколько простых идей в тексте, который содержит противоречивую информацию умеет делать простые выводы на основе определения сравнений и взаимных связей, опираясь на личный опыт и полученные знания
3 уровень (средний)	может устанавливать отношения между отдельными частями текста на основе нескольких идей в тексте сравнивает, детально понимает отношения, слова и фразы на основе повседневного знания
4 уровень (выше среднего)	понимает относительно длинные и сложные тексты может определить значение отдельных частей с учетом целого распознаёт в тексте неоднозначные идеи, некорректно и противоречиво сформулированные использует формальные знания, критические оценки
5 уровень (высокий)	понимает сложные тексты, воспроизводит их, анализирует информацию, содержащуюся в тексте понимает нюансы языка и логики критически воспроизводит и оценивает информацию на основе гипотез, строящихся на специальных знаниях

Исследования показали, что из 24 учащихся 3% обладают уровнем ниже базового, большинство – базовым уровнем (50%), средним уровнем обладают 30 %, выше среднего имеют 14 % учащихся, высоким уровнем – 3 %.

Таким образом, проведя первоначальные диагностические исследования, мы пришли к выводу, что для того, чтобы обучение было эффективным, необходимо развивать умения, связанные с функциональной читательской грамотностью учеников.

Для этого были разработаны задания по формированию функциональной читательской грамотности. Приведём примеры таких заданий.

Задание 1. Прочитай текст и выполни задания.

«Однажды шёл путник по дороге и наткнулся на огромный камень. Наткнулся и закричал:

– Эй ты, камень, убирайся с дороги, ты мне мешаешь!

Но камень ни с места. Тогда путник начал его ругать. Долго ругал, а камень хоть бы пошевелился.

В это время к камню подъехал всадник.

Путник ему говорит:

– Видал? А ещё говорят, что сильнее слова ничего нет на свете.

Я целую гору слов наговорил, а камень – ни туда ни сюда. Лежит и пройти не даёт!

Всадник слез с коня, обвязал камень верёвкой, и конь стащил камень с дороги.

– Вот это другое дело, – сказал путник.

– Э-э, нет, – ответил всадник. – слово всё-таки сильнее всего на свете. Ты мне сказал, что тебе камень мешает, я его и убрал. А когда ты слова на ветер бросал, у тебя ничего не получалось» (В. И. Беспалов).

Задания: 1. Придумай заголовок к тексту. 2. Определи тему текста. 3. Определи главную мысль текста. 4. Составь план текста в виде вопросов. 5. Как ты понимаешь выражение «бросать слова на ветер»? 6. Почему слово всё-таки сильнее всего на свете? Приведи свои примеры.

Задание 2. Прочитай текст и выполни задания.

«Пригласил дед Андрей в гости внука Матвея. Поставил дед перед внуком большую миску с мёдом, белые калачи положил, приглашает:

– Ешь, Матвейка, мёд. Хочешь – ложкой ешь мёд с калачами, хочешь – калачи с мёдом. Съел Матвей мёд с калачами, потом – калачи с мёдом. Наелся так, что дышать трудно стало. Вытер пот, вздохнул и спрашивает:

– Скажите, пожалуйста, дед, какой это мёд – липовый или гречневый?

– А что? – удивился дед Андрей. – Гречневым мёдом угостил я тебя, внучек.

– Липовый мёд все-таки вкуснее, – сказал Матвей и зевнул: после обильной еды его клонило ко сну.

Боль сжала сердце деда Андрея. Он молчал. А внук продолжал спрашивать:

– А мука для калачей – из яровой или озимой пшеницы? Дед Андрей побледнел. Его сердце сжало невыносимой болью.

Стало тяжело дышать. Он закрыл глаза и застонал» (В. Сухомлинский)

Задания: 1. Определи тему текста. 2. Придумай заголовок. 3. Каким мёдом угощал дед внука? 4. Как ты думаешь, знает ли мальчик, чем отличается липовый мёд от гречневого? Почему ты так думаешь? 5. Почему у деда Андрея сжалось сердце от боли? 6. Что ты посоветовал Матвею?

Исследования показывают, что сегодня дети обладают узким словарным запасом, видят факты, но не могут объяснить смысл, затрудняются работать самостоятельно, логично и последовательно излагать свои мысли, аргументировать ответы на вопросы. В связи с этим велась систематическая, планомерная работа над разными видами чтения, создавались условия для успешного формирования читательской грамотности. Все используемые методы направлены на развитие познавательной, мыслительной активности, которая в свою очередь направлена на обработку, обогащение знаний каждого учащегося, развитие его функциональной грамотности.

В конце 3 класса мы провели диагностику и убедились, что такая работа помогает улучшить результаты по многим параметрам, успеваемость учащихся также дала положительные результаты. Учащиеся лучше стали ориентироваться в тексте, находя нужную информацию, многие могут выделить главное, понять основную мысль текста, дать оценку поведению героев, сделать простой вывод на основе определения сравнений и отношений. В 4 классе мы намерены продолжить работу над совершенствованием функциональной читательской грамотностью, используя задания нового формата, учить выстраивать системные взаимосвязи, интерпретировать и анализировать информацию, данную в тексте.

Таким образом, читательская грамотность – это ключ к функциональной грамотности, которая позволяет не только получать знания, необходимые для достижения целей, но и систематизировать их, выражать свои мысли, видеть и решать жизненные проблемы. Умение работать с текстом и с информацией – фактор, определяющий успешность образовательной траектории школьника, а также готовность личности к самореализации в учебной, а затем и трудовой деятельности. Наша главная цель – научить школьников добывать знания, умения, навыки и применять их в различных практических ситуациях, воспитать

человека, умеющего анализировать прочитанное, самостоятельно оценивать факты, явления, события и на основе полученных знаний формировать свой взгляд на мир. Одним словом, формировать личность, которая не боится мыслить. Чтобы достигнуть цели, мы должны создавать такие условия для ученика, которые помогли бы обрести уверенность в себе, в своих силах, позволили бы ему раскрыться, способствовали формированию его мировоззрения.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Образовательная система «Школа 2100». Педагогика здравого смысла / Под ред. А. А. Леонтьева. – М. Баласс, 2003. – 368 с.
- 2 Асмолов, А. Г. Системно-деятельностный подход в разработке стандартов нового поколения // Педагогика. – М., 2009. – № 4. – С. 18–22.
- 3 Малыгина, Г. А. Проблемы функциональной грамотности выпускников из числа детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей / Г. А. Малыгина, Л. В. Горшкова, Е. В. Луценко. – Текст : непосредственный // Актуальные вопросы современной педагогики : материалы III Междунар. науч. конф. (г. Уфа, март 2013 г.). – Т. 0. – Уфа : Лето, 2013. — С. 97-99. – [Электронный ресурс]. – URL : <https://moluch.ru/conf/ped/archive/68/3571/> (дата обращения: 20.09.2023).
- 4 Рождественская, Л., Логвина, И. Формирование навыков функционального чтения: пособие для учителя. – Narva, 2012. – 57 с. [Электронный ресурс]. – URL : <https://forum.cer.nis.edu.kz/wp-content/uploads/2023/01/navykov-funkcionalnogo-chteniya.pdf> (дата обращения 21.09.2023).

ДИДАКТИЧЕСКИЕ ИГРЫ НА УРОКАХ ХИМИИ КАК СПОСОБ ПОВЫШЕНИЯ МОТИВАЦИИ ОБУЧЕНИЯ

ЛЫСЕНКО С. А.

учитель химии, КГУ «Железинская общеобразовательная средняя школа № 1» отдела образования Железинского района, управления образования Павлодарской области, с. Железинка

В современном обществе, в период модернизации промышленности химия играет важную роль. Наряду с этим происходит модернизация системы образования, «информационный взрыв» и хемофобия, что приводит к снижению мотивации обучения химии обучающихся в школе.

Стоит отметить, что на начальном этапе изучения химии у обучающихся наблюдается достаточно высокая мотивация обучения: им интересно объяснять процессы, изучать химические вещества, проводить простые опыты и эксперименты. Но при переходе к изучению законов, терминологии, формул; решению задач; составлению химических реакций – отношение обучающихся меняется.

Для формирования мотивации и повышения интереса к обучению химии **актуальным** сегодня является совершенствование форм и методов обучения химии, чего можно достичь при использовании игровых технологий.

Л. С. Выготский отмечал, что ... «в школьном возрасте игра и занятия, игра и труд образуют два основных русла, по которым протекает деятельность школьников. Он видел в игре неиссякаемый источник развития личности, сферу, определяющую «зону ближайшего развития» ребёнка» [1, с. 16].

Посредством игры можно заинтересовать и вовлечь в активную работу обучающихся; активизировать познавательный интерес, внимание, критическое и творческое мышление [2].

Важное значение в обучении играет дидактическая игра.

Дидактическая игра – это разновидность игровой технологии, основанная на активном обучении и отличающаяся от игр поставленной целью, результатом обучения и системой оценивания.

Внедрение дидактической игры на уроке возможно на любом этапе урока:

- На этапе актуализации знания, при выходе на тему урока;
- При изучении нового материала;
- При закреплении и обобщении изученного материала;
- При выполнении заданий формативного оценивания;
- При различных формах организации учебной работы.

При использовании игровых технологий очень важно соблюдать некоторые условия:

- Соответствие игры цели обучения;
- Доступность для обучающихся данного возраста;
- Умеренность в использовании игр на уроках.

На своих уроках я использую дидактические игры на липучках и магнитах. Таким образом, **новизна** дидактических игр, разработанных мной, является разработкой, преобразованием и внедрением в процесс преподавания химии дидактических игр в новой подаче.

Преимущества дидактических игр на липучках и магнитах:

- Снижение нагрузки на органы зрения в период информатизации образования;
- Увеличение двигательной активности обучающихся на уроках;
- Доступность для обучающихся с ООП;
- Удобность в использовании за счет использования липучек и магнитов, например, при презентации групповой работы.

Апробация и внедрение. Внедрение дидактических игр на липучках и магнитах происходило на базах двух школ Железинского района (КГУ «Лесная ОСШ» и КГУ «Кузьминская ООШ»), результаты внедрения обсуждались на район семинаре учителей химии и биологии Железинского района «Методика организации и проведения урока. Использование активных методов обучения на уроках биологии и химии».

Дидактические игры, используемые мной в процессе преподавания химии:

1. «Химическое домино» (рис. 1) - дидактическая игра, представленная «костяшками» домино, на которых изображены две части информации. Цель игры: найти пару к одной из частей «костяшки». Например, химическое домино на тему «Состав атомов химических элементов», предназначенное для обучающихся 7–8 классов, состоит из 24 «костяшек».

Правила игры:

Минимальное количество игроков: 2. «Костяшки» раздаются обучающимся. Игра начинается с игрока с «костяшкой» СТАРТ, заканчивается – с «костяшкой» ФИНИШ. Задача игроков: подобрать «костяшки» - два факта о химическом элементе (состав ядра, диаграмму Бора, химический символ, название и т. д.

Игра используется на этапе закрепления пройденного материала.

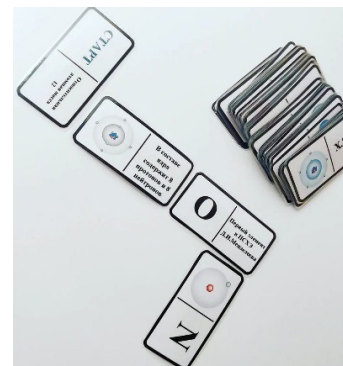

Рисунок 1 – Химическое домино

Рисунок 2 – Химическое лото

2. «Химическое лото» (рис. 2) – дидактическая игра, представленная игровым полем и «фишками». Например, химическое лото на тему «Образование ионов» (8 класс) представлена игровым полем (с ионами) и фишками (с диаграммой Бора).

Правила игры:

Минимальное количество игроков: 2. «Фишки» раздаются обучающимся. Задача игроков: накрыть «фишкой» с диаграммой Бора подходящий ион на поле.

Игра может быть использована при формативном оценивании, при прохождении игры обучающийся достигает цели обучения, определяя как принятие/отдача электрона влияет на образования иона (катион/анион).

3. «Химические часы» (рис.3,4) – дидактическая игра, представленная двумя крутящимися кругами и стрелкой. Например,

- химические часы на тему «Химические элементы» (7 класс) представлена двумя кругами: первый – с обозначением относительной атомной массой; второй – с обозначением символа химического элемента.

Правила игры:

Минимальное количество игроков: 1. По заданию учителя, обучающийся выставляет стрелку «часов» на символ элемента, а в окошке находит его относительную атомную массу.

Игра может быть использована на этапе изучения нового материала при работе с ПСХЭ.

Рисунок 3 – Химические часы на тему «Химические элементы»

Рисунок 4 – Химические часы на тему «Формулы для решения химических задач»

• химические часы на тему «Формулы для решения задач» (8 класс) представлена двумя кругами: первый – с обозначением химической величины; второй – с обозначением названия величины либо формулой для нахождения.

Правила игры:

Минимальное количество игроков: 1. По заданию учителя, обучающийся выставляет стрелку «часов» на химическую величину, а в окошке находит ее название/формулу для нахождения.

Игра может быть использована на этапе актуализации знаний.

4. Круги Луллия – игровая методика, которая чаще всего используется для детей дошкольного и предшкольного возраста, но применима и на других уроках. Это набор соединенных между собой кругов по принципу пирамиды. Применение на уроках химии:

• Дидактическая игра «Что в пробирке?» (рис.5) для учащихся 8-х классов представлена двумя кругами, на которых записаны части формул соединений. Задача игроков поместить в пробирку соединение. Данная игра применима при изучении классов неорганических соединений (например, составить формулу и определить класс неорганического соединения), так и для составления формул соединений (правильная расстановка индексов в соединении).

Рисунок 5 – Дидактическая игра «Что в пробирке?»

Рисунок 6 – Качественные реакции на катионы (Круги Луллия)

• Круги Луллия по качественным реакциям на катионы (рис.6) для учащихся 9-х классов представлена двумя кругами: первый – цвет окраски пламени; второй – катион. Задача игроков поместить в горелку правильное соотношение окраска пламени/катион. Игра выходит за рамки школьной программы: из представленных 12 катион, по школьной программе изучают только 7.

• Круги Луллия по видам химических связей (рис.7) для учащихся 8-х классов представлена двумя кругами: первый – формула соединения; второй – вид химической связи. Задача игроков поместить в молекулу правильное соотношение формула соединения/химическая связь.

Рисунок 7 – Виды химических связей (Круги Луллия)

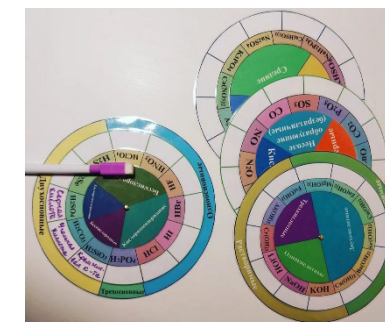

Рисунок 8 – Классы неорганических веществ (Круги Луллия)

• Круги Луллия по классам неорганических соединений (рис.8) для учащихся 8-х классов представлена несколькими кругами: классификация, формула соединения и пустые ячейки. Задача игроков классифицировать представленные формулы соединений оксидов, кислот, оснований, солей и назвать их по международной номенклатуре. Данная игра предназначена для отработки знаний и умения по теме «Классификация и номенклатура неорганических соединений».

5. Дидактическая игра «Трио» (рис.9) - игра на объединение по признакам. Например, при обобщении тем по классам органической химии в 9-х, 11-х классах используются карточки с названиями класса органических соединений, общей формулой, представителем, названием либо формулой функциональной группы. Задача игроков: объединить по 3 признака в класс органических соединений.

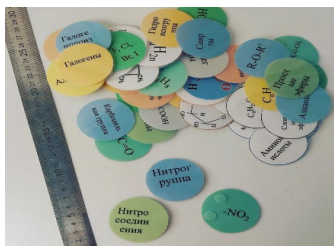

Рисунок 9 – Дидактическая игра «Трио»

Рисунок 10 – Дидактическая игра «Икосаэдр»

6. Дидактическая игра «Икосаэдр» (рис.10) используется для составления формул соединений либо определении растворимости вещества в 8-х классах. Суть игры: игрок бросает икосаэдр, они падают на грани. По этим граням составляются формулы соединений (и определяется растворимость соединения в воде). Набор для игры состоит из двух икосаэдр: зеленого цвета – с катионами; синего – с анионами.

7. Дидактическая игра «Получения солей» (рис. 11) для учащихся 8-х классов. Цель игры: составить и уравнять реакцию получения солей; определить способ получения солей. Набор для игры представлен 4 колбами (способы получения солей) и 24 карточками с реагентами.

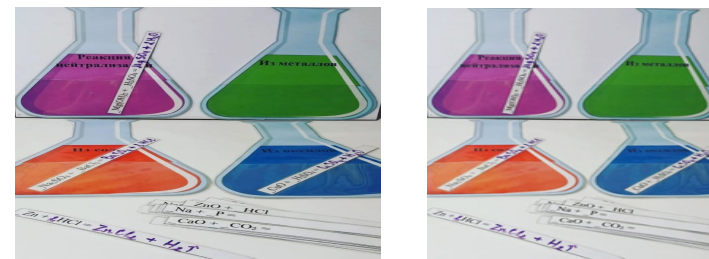

Рисунок 11 – Дидактическая игра «Получение солей»

8. Химический «Морской бой» как метод работы с учебником
Правила игры:

Класс делится на четное количество команд. Каждая команда получает по 2 игровых поля (одинакового цвета): 1 – с вопросами, 2 – для ответов.

Изучая параграф учебника, команда должна вписать в пустые ячейки ответы на вопросы. По прохождению времени команды меняются игровыми полями с вопросами.

После обмена игровое поле с вопросами – «флот противника», игровое поле с ответами – «флот команды».

Цель игры состоит в том, чтобы утопить все боевые единицы противника.

Действия в игре:

Игроки «стреляют» - называют координаты ячейки с вопросом (например, «Е8»). Противоположная команда зачитывает и отвечает на вопрос.

Правильный ответ на вопрос – затопили «корабль» противника
Неправильный ответ на вопрос – попали «мимо».

Выигрывает та команда, у которой больше «затопленных кораблей» противника (правильных ответов)

Игра применима на основном этапе урока при изучении нового материала.

Таким образом, можно сделать следующие выводы: дидактические игры на липучках и магнитах являются заменой гаджетов и онлайн-ресурсов. При использовании дидактических игр не только повышается мотивация к изучению химии, но и активизируется познавательный интерес, внимание, воображение, память, умение анализировать, сопоставлять, делать выводы. Дидактические игры позволяют вовлечь учащихся в активную работу (в том числе учащихся с ООП). Дидактические игры

применимы не только при изучении нового материала, но и для восполнения пробелов знаний учащихся.

ЛИТЕРАТУРА

1 Казанцева, Е. А. Игровые технологии в образовании: учебное пособие / Е. А. Казанцева. – Курган: КГУ, 2021. – 112 с. – Текст: электронный // Лань: электронно-библиотечная система. – URL: <https://e.lanbook.com/book/177936> (дата обращения: 31.03.2023). – Режим доступа: для авториз. пользователей.

2 Нурғалиева Б. Б. Нетрадиционные способы преподавания химии в малокомплектной школе // Просвещение. Республиканский научно-методические журнал. – Астана, 2016. – С. 48–51

БОЛАШАҚ МАМАННЫҢ ШЕБЕРЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

**МАХАШОВА П. М., СЕЙДАШ А. Ә., ҚАСҚАБАЙ М. И.
М. Х. Дулати Тараз өңірлік университеті, Тараз қ.,**

ҚР білім беруді және ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында Қазақстандық білім мен ғылымның жаһандық бәсекеге қабілеттілігін арттыру және жалпыадамзаттық құндылықтар негізінде тұлғаны тәрбиелеу және оқыту, ең алдымен ғылымды дамыту, педагог кадрлардың мәртебесін арттыру мәселелеріне үлкен мән берілген.

Қазақстан Республикасының білім беру жүйесі саясатындағы негізгі мақсаттың бірі – жан-жақты, білімді, шығармашылық қабілетті, танымдық іс-әрекеті мен белсенділігі жоғары жеке тұлғаны қалыптастыруды көздейді.

Қазіргі әлемде қоғамның негізгі ресурсына айналып отырған білімнің әлеуметтік рөлінің айтарлықтай артуы байқалады. Өзін-өзі дамытуға қабілетті тұлғаның өзіндік құндылығының басымдылығына негізделген зияткерлік әлеуетті нығайту тәрбиенің маңызды міндеттерінің бірі болып табылады [1].

Педагогикалық оқу орындарының маңызды міндеттерінің бірі болашақ мұғалімдердің тәрбие жұмысын жүзеге асыруға дайындығын жан-жақты жетілдіруді көздейді. Білім беруді реформалаудың қазіргі жағдайында мұғалімнің мәртебесі, оның

білім беру функциялары түбегейлі өзгеретінін, сәйкесінше оның кәсіби-педагогикалық құзыреттілігіне, кәсібилік деңгейіне қойылатын талаптардың өзгеретінін атап өткен жөн. Мемлекет білім берудегі еуропалық процестерді іске асыруға бағдарланған қазақстандық педагогикалық білім беру жүйесі отандық жоғары оқу орындары студенттерінің әлемдік мәдениетті игерудегі ұтқырлығын ынталандыруға арналған. Бұл ұтқырлық болашақ педагог-психологтарға шетелде білім алу және әр түрлі мәдениеттерде жинақталған, педагогикалық мәселелерді жобалау және өзгерту туралы ақпаратты қабылдауды, өңдеуді және қолдануды көздейтін өзіндік білім беру қызметін модернизациялау кезінде қажет. Бұл болашақ мұғалімдердің құзыреттілік тәжірибесін жинақтау арқылы мүмкін болады, оның әртүрлілігі мұғалімнің адамзат жинаған мәдени әлеуетін оқушыларға беру сапасын анықтайды.

Болашақ мамандарды жоғары оқу орнында оқу процесінде дайындаудың жетістігі, зерттеулер көрсеткендей (Г.А. Томилова, А.Б. Черных, Е.А. Погосян және т.б.) студенттің жеке басының кәсіби даму процесін басқарумен көбірек байланысты. Болашақ мұғалімді тәрбиелеу және дамыту психологияның маңызды мәселелерінің бірі болып табылады. Бұл мәселе бейімділіктің дамуына, мінез-құлықты тәрбиелеуге, нақты жағдайларда жеке адамның мінез-құлқын қалыптастыруға байланысты мәселелерді қарастыратын жалпы тұлғаны тәрбиелеу және дамыту психологияның маңызды мәселелерінің бірі болып табылады.

Жеке тұлғада кәсіпті игерудің жетер шыңы - кәсіби шеберлік. Бұл – субъектінің өзіне қажетті әрі түпкі қол жеткізетін мақсатына бағытталған іс-әрекетінің өзара біртұтас байланысы. Қызмет барысында субъектінің кәсіпті игеру қабілеттілігі, жеке таланты, дарындылығы басқа салалармен байланысты түрде қарым-қатынасқа түсе отырып дамиды.

Болашақ педагог-психологтар үшін өзара әрекеттесу кезінде оқушылар арасында туындайтын мәселелерді шешу тәжірибесі және құзыреттілік қабілетінің болуы маңызды. Педагогикалық теория мен практиканы талдау болашақ педагог-психологтардың арасындағы құзыреттілік тәжірибесін қалыптастыруда қайшылықтардың бар екендігін көрсетеді:

– қоғамның әлемдік саяси, экономикалық және мәдени кеңістікке интеграциялануы және азаматтардың өзара іс-қимылының мазмұны, нысандары;

– азаматтардың өзара іс-қимылының әлеуметтік шиеленісі және жоғары оқу орындары студенттерінің құзыреттілік тәжірибесін алуға академиялық ұтқырлығын ынталандыру;

– педагог-психологтардың педагогикалық өзара іс-қимылдағы болашақ құзыреттілігінің тәжірибесін объективті бағалау қажеттілігі және тиісті бағалау критерийлері мен көрсеткіштері жүйесінің жеткіліксіз әзірленуі;

– болашақ педагог-психологтардың құзыреттілік тәжірибесін қалыптастыру кезеңдері және осы процестің педагогикалық өзара әрекеттесудің тиісті түрімен байланысының әлсіз негізділігі;

– болашақ педагог-психологтардың құзыреттілік тәжірибесін қалыптастырудың қазіргі теориясы мен практикасы және қалыптасқан педагогикалық өзара әрекеттесу жүйесі.

Мұғалімнің психологиялық-педагогикалық құзыреттілігі-бұл педагогикалық қызметке кәсіби дайындықтың жоғары деңгейі және білім берудегі оқушылармен тиімді өзара әрекеттесуі бар жеке тұлғаның белгілі бір қасиеттерінің жиынтығы.

Педагогикалық кәсіптік шеберлікті дамыту міндеттер:

- Педагогикалық білім бірлігі;
- Педагогикалық кәсіпке бейімділігі;
- Ситуацияларды меңгеру;
- Балалардың психологиялық жағдайын меңгеру.

Шеберліктің ең жоғары сатысы - өнер, шығармашылық. Шеберлік іс-әрекет тұлғаның жеке қасиеттері мен әрекеті ретінде жалпы және кәсіптік білім алу барысында қалыптасады. Шеберлік тәжірибе мен еліктеу арқылы қалыптасуы мүмкін. Педагогикалық шеберлік мұғалімнің кәсіби білім, дағды және біліктерін меңгерудің жоғарғы сатысын көрсетіп қоймайды, сонымен қатар бұл мұғалімінің қоғам талаптарына сай білім беру мен тәрбиелеу жүйесінде жоғары дәрежеде әрекет жасауын да талап етеді[2].

«Тұлға» және «кәсіби» даму ұғымдары мұғалімге қойылатын заманауи талаптар тұрғысынан бір-бірімен тығыз байланысты. Мамандық туралы түсініктерден (бұл студенттердің педагогикалық практикаға дейінгі деңгейі) нақты іс-әрекетке (педагогикалық тәжірибе кезеңі) көшу нақты мақсаттар мен міндеттерді қалыптастыруды, осы қызметтің тәсілдерін, құралдарын және әдістерін анықтауды қамтиды. Болашақ мұғалімнің алдында өзін-өзі тәрбиелеумен және өзін-өзі дамытумен ерекше белсенді айналысу қажеттілігі туындайды, өйткені ол оқушы мәртебесінен мұғалім мәртебесіне ауысады. Практикант-студенттің алдында

мазмұндық жаңа міндеттер қойылады: ол оқу үдерісін жобалауы, әртүрлі тәсілдер мен оқыту технологияларын біріктіруі, оқытудың инновациялық жүйелерін қолдануы, педагогикалық рефлексияны жүзеге асыруы, яғни шығармашылық, проблемалық мәселелерді шешуі керек. Мұның бәрі оқытуды «мұғалім-оқушы» жүйесіндегі тұлғааралық өзара әрекеттесу және қарым-қатынас процесі ретінде қарастыруды қамтиды. Тұлғалық тәсілді жүзеге асыру мұғалімнің адекватты жеке қасиеттерін де талап етеді – эмпатия, құмарлық, толеранттылық, оқушыға қайталанбас жеке тұлға ретінде қатынасы және т.б. Білім беру процесін әртарапандыру жағдайында болашақ педагог мамандардың кәсіби дағдыларын дамыту жөніндегі іс-шаралардың мазмұнына мыналар кіреді: бірінші кезеңде – педагогикалық қызметке кіріспе бағдарламасына арналған бағдарламалық және оқу-әдістемелік құрал-жабдықтар, психологиялық тренингтер; бірінші курс студенттерінің психикалық процестерінің қалыптасуын анықтау бойынша зерттеулер; екінші кезеңде – оқу пәндерін зерделеуге және педагогикалық тәжірибеде сынақ сабақтарын өткізуге кәсіби бағдарланған тәсіл, педагогикалық технологиялардың элементтерін, теория мен практиканың өзара әрекеттесуінде мамандықты меңгерудің түпкілікті бағдарламаларын пайдалану.

Болашақ мамандарды жоғары оқу орнында оқу процесінде дайындаудың жетістігі, зерттеулер көрсеткендей (Г.А. Томилова, А.Б. Черных, Е.А. Погосян және т.б.) студенттің жеке басының кәсіби даму процесін басқарумен көбірек байланысты. Болашақ мұғалімді тәрбиелеу және дамыту психологияның маңызды мәселелерінің бірі болып табылады. Бұл мәселе бейімділіктің дамуына, мінез-құлықты тәрбиелеуге, нақты жағдайларда жеке адамның мінез-құлқын қалыптастыруға байланысты мәселелерді қарастыратын жалпы және даму психологиясының құрамдас бөлігі болып табылады. Болашақ мұғалімді тәрбиелеу және дамыту процесі оның тұлғасы мен мінез-құлқының өзгеруімен, қоғамдық өмірде өзін танытуымен, оның құндылық бағдарларымен, күнделікті өмірдегі іс-әрекеттері мен әдеттерімен – жеке психологияға қатысты барлық нәрселермен байланысты. Психологиядағы «тұлға» ұғымы әртүрлі түсіндіріледі. Анықтамалардың бірі тұлға және оның қасиеттері жеке адамның қоғамдық қатынастарға қатысуына қарай қалыптасады, яғни тұлға қоғамдық қатынастардың субъектісі ретінде қарастырылады. Осы анықтамаға сүйене отырып, тұлға нақты өмірлік қатынастар жүйесінде ерекше орын алады. Адам

қоғамның басқа мүшелерімен белгілі бір қарым-қатынасқа, ынтымақтастыққа түседі, соның нәтижесінде тұлғалық қасиеттер қалыптасады. Біріншіге жақын басқа көзқарас тұлғаны тек қоғамдық қатынастардың субъектісі ретінде ғана емес, сонымен бірге саналы әрекет субъектісі ретінде де анықтайды.

Біз қарастырып отырған мәселеге қатысты бұл тұжырым болашақ мұғалімнің өз іс-әрекетіне саналы түрде қарауы, мамандығының материалдық жағын белгілі бір түсінігі болуы, өзінің болашағын айқын елестетуі, болашақ қызметін жоспарлауы және өзінің кәсіби және жеке қасиеттерін үнемі жетілдіріп отыруы керектігін білдіреді. Осылайша дайындалған болашақ мұғалім өзін кәсіби және әлеуметтік жағынан көрсетеді. Ол үнемі өзін-өзі тәрбиелеумен және әсіресе кәсіби білімін жетілдірумен айналысады. Мұндай мамандардан саналы белсенділікті, этикалық және құқықтық нормаларды сақтауды, педагогикалық ынтымақтастықтың жоғары деңгейін (яғни мұғалім мен оқушының қарым-қатынасы), таңдаған мамандығына тұрақты қызығушылықты байқауға болады. Студенттердің шығармашылық әлеуетін дамыту педагогика ғылымының ең өзекті міндеттерінің бірі деуге болады. Л.С. Выготский бұл міндетті былайша тұжырымдаған: «Өмір – шығармашылықтың, тұрақты шиеленіс пен жеңудің, мінез-құлықтың жаңа формаларын үнемі біріктіру мен жасаудың жүйесі». Белсенділіктің маңызды негізі нақты студенттердің мүмкіндіктерін пайдалана отырып, олардың қажеттіліктерін қанағаттандыруға мүмкіндік береді. Іс-әрекеттің келесі формалары бөлінеді: шығармашылық бағдарламалар бойынша жеке оқыту; білім беру жүйесінің педагогикалық міндеті болашақ маманның интеллектуалдық және шығармашылық әлеуетін қолдау және дамыту болып табылады, өйткені дарынды және талантты оқушыларды дамыту және тәрбиелеу өзекті мәселені шешеді. Қоғамның шығармашылық әлеуетін қалыптастыра отырып, қарқынды әлеуметтік, ғылыми-техникалық прогреске, мәдениетті, өндіріс пен қоғамдық өмірдің барлық салаларын одан әрі дамытуға мүмкіндіктер береді. Болашақ маманды дамытудың формалары оқу процесін дараландыру мен саралау негізінде құрылады:

- жеке – тұлғалық даму;
- шығармашылық байқаулар, фестивальдар, олимпиадалар жүйесі;
- ғылыми-практикалық конференциялар мен семинарлар.

Педагог Б.А. Тұрғынбаева: «Оқушыларының танымдық қызығушылығын дамытудың негізгі факторы олардың білімі мен дағдыларының дәрежесі ғана емес, сонымен бірге, баланың маңызды психикалық қызметтерін, ақыл-ой жұмысының тәсілдерін қалыптастыруға мүмкіндік беретін оқу процесін жолға қою керектігі» – деп көрсетіп, оқушының шығармашылық қабілеті де оның ойлау мен практикалық әрекеттері арқылы дамитындығын баса айтады. Ғалымның пікірінше, ойлауға үйрететін сабақтар ғана дамыта оқыту сабақтары деп танылады [3].

Шығармашылық қабілеттерді дамытудың маңызды шарты – адам даралығының әртүрлі аспектілерін көрсететін бағдарламалық материалдың мазмұны. Оқу-тәрбие үрдісі жеке тұлғаның ашылуына, жеке тұлғаның кәсіби дағдыларының қалыптасуына, ойлау техникасының арсеналының кеңеюіне, эмоционалды сезімтал дүниенің бай болуына ықпал ететін диалогтық, пікірталас жұмыс формаларын қамтиды.

Олардың ішінде:

- Топтық талқылау;
- Форум;
- Іскерлік әңгіме;

Кез келген маманның кәсіби шеберлігі белгілі бір білім саласында алған білім, білік, дағды шеңберінде қалыптасады. Кәсіби шеберліктің өзі оқыту нәтижесімен тығыз байланысты болғандықтан, белгілі бір маманның өз мамандығы бойынша жетістігі басқа мамандардың жетістіктерімен салыстыру арқылы анықталатыны даусыз. Әртүрлі мамандар орындайтын кәсібилік деңгейлері арқылы мамандыққа байланысты міндеттерді ажырата отырып, кімнің кәсіби деңгейі жоғары екені айқындалады.

Қазіргі уақытта біздің елімізде білім берудің практикалық психологиясын дамытудың басым бағыттарының бірі педагог-психологтардың шеберлігін жетілдіру керек, бұл оларға балалар мен жасөспірімдердің психикалық даму мәселелерін уақтылы шешуге, олардың жас және жеке ерекшеліктерін ескеруге, педагогикалық ұжымдарға психологиялық негізделген әдістерді, формалар мен құралдарды құруға және қолдануға көмектесуге мүмкіндік береді.

Сондықтан қазіргі уақытта білім берудің практикалық психологиясын дамытудың басты проблемаларының бірі жұмыс істейтін психологтардың біліктілігін арттыру болып табылады. Біліктілікті арттыру жүйесі психологқа өзіне қатысты келесі мәселелерді шешуге мүмкіндік беруі керек: Кәсіби құзыреттілік

денгейін арттыру; бұрын алған білім берудегі оққылықтардың орнын толтыру; қызметтің белгілі бір бағыты бойынша мамандандыру алу; инновациялық қызмет дағдыларын игеру; кәсіби ынтымақтастықтың шекараларын кеңейту; өзінің жұмыс тәжірибесін жинақтау және басқалардың тәжірибесін зерттеу; бірқатар кәсіби мәселелерді шешу және тағы басқалар. Педагогикалық қызметтің негізгі мақсаты баланың жас ерекшеліктерін ескере отырып, оның ақыл-ой, адамгершілік, эмоционалдық және физикалық дамуы үшін барынша қолайлы жағдайлар жасау, өзін-өзі көрсету және өзін-өзі тәрбиелеу қажеттіліктерін қалыптастыру, әр оқушының шығармашылық мүмкіндіктерін дамыту болып табылады. Тәжірибелі педагог-шебердің ықпалынсыз жеке тұлғаның рухани дүниесін өзгерту мүмкін емес, ол терең арнайы білімі бар, балаға әсер ету қабілетін жетік білуі, оның сенімін, қабілетін және практикалық дағдыларын қалыптастыруға тиіс. Сонымен бірге ол мінез-құлық үлгісі болуы, әдепті, зейінді болуы, балаларды жақсы көруі, оларды түсінуге ұмтылуы, өзін үнемі жетілдіріп отыруы және сол арқылы кәсібиліктің жаңа шыңдарына жетуі керек.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020 - 2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы //Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 27 желтоқсандағы № 988 Қаулысы.
2. Ж. А. Жүсіпова «Педагогикалық шеберлік» [Мәтін]: / Оқулық //Республикасы Білім және ғылым министрлігі оқулық ретінде бекіткен. Алматы, 2011- 21 б.
3. Тұрғынбаева Б.А. Шығармашылық қабілеттер және дамыта оқыту Алматы, 1999 ж. 47с.

БОЛАШАҚ МАМАННЫҢ ИМИДЖІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ- ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

МАХАШОВА П. М., ҮСЕН А. Қ., СЕРИКОВА А. М.
М. Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Тараз қ.

Қазіргі заманғы жаңа білім беру, модернизациялау талабы-студенттердің имиджін қалыптастырудың әр кезеңдерінің мазмұны теориялық тұрғыдан негізделген. Болашақ маманның бейнесін

қалыптастыру педагогика мен психологияның маңызды міндеті болып табылады. Бұл процесс әртүрлі факторларға, соның ішінде оқу сипатына, әлеуметтік-мәдени ортаға, студенттердің жеке ерекшеліктеріне және т.б. байланысты. Имиджді қалыптастыру негіздері педагогикалық технологияны жетік игеру, бірқатар арнайы білім, білік, дағды икемділік қабілеттілікті меңгеру болып табылады. Өзін-өзі анықтаудың қызықты типологиясын М. Р. Гинсбург ұсынды белгі «Тұлғаның өмірлік өрісі» ұғымымен ерекшеленеді, оның аясында кәсіби және өмірлік өзін-өзі анықтау дамиды [1].

Имидждің қалыптасуы ең бірінші «Мен» концепциясынан басталады. Психологтар «Мен»-тұжырымдаманы қалыптастыру арқылы тұлға өздерін жас және этникалық топ, жыныс, кәсіп және әлеуметтік тап сияқты категориялар арқылы анықтайтындығын дәлелдеді.

«Мен» тұжырымдамасы- бұл мінез-құлық тәсілі, адамның өзін қаншалықты бағалайтыны туралы ұғым. Болашақ педагогтың имиджі үшін «Мен» тұжырымдамасы маңызды. Сондықтан, оқытушының позитивті өзіндік тұжырымдамасы студенттердің психологиялық қауіпсіздігіне, мейірімділігі мен құрметіне толық сенімділігін қалыптастыруды қамтамасыз ететін оқыту мен қарым-қатынастың демократиялық стилін жүзеге асыру қолға алынуда. Имиджді құрудың басты принципі адамның санасына ғана емес, сонымен қатар, ішкі сана - сезіміне әсер ету, тұлғаның ішкі сапалық ерекшеліктерін тани, оқи білу.

Біз қай-қайсымыз да белгілі бір бейнені – имиджді жасаймыз. «Image» ағылшын сөзінен имидж түсінігі алынған. Ол «образ», «түр», «келбет» мағыналарын білдіреді. Бұл кез келген нәрсенің, адамның эмоционалдық образын, мінез – құлқын көрсетеді. «Имидж» түсінігі ХХ ғасырдың соңында қоғам назарының және ғылыми талдаудың пәні болды. 90 жылдардың ортасында имиджді қалыптастырудың психологиялық аспектілеріне арналған, имидж жайында алғашқы отандық өңдеулер Р.Ф. Ромашкина, Е.И. Манякина, Е.В. Гришунина, П.С. Гуревич, Ф.А. Кузин және т.б. еңбектерінде жарық көрді.

Имиджді зерттеу мәселесі барлық ғылымдар жүйесінде қызығушылық тудырады. Қазіргі уақытта имидж ұғымы- бұл адам бейнесінің күрделі және терең құрылымын, оның негізгі ерекшелігін көрсететін маңызды сипаты болып табылады. Педагог имиджінің мәні, оның рөлі, қалыптасу шарттары педагогикалық үрдісті ерекше қарастыру мен оны толыққанды факторға айналдыруды талап етеді.

Педагог имиджі «бейне – педагогтың ішкі, сыртқы және процессуалды компоненттерінің көрінісі» көзқарас қалыптастырады [2].

А. А. Калюжный педагогтың имиджін қалыптастырудың бірнеше қағидаларын қарастырған. Коммуникативтілік, сөзбен ықпал ету, сыртқы бейнені үндестіру, өзін-өзі реттеу қағидасы.

Психология мен педагогика көшбасшы имиджін қалыптастыруға және көшбасшылық қасиеттердің тұлға имиджін қалыптастыруға әсері сияқты аспектілерге ерекше назар аударады. Көшбасшы имиджі білім беру, медицина, бизнес, саясат, қоғамдық өмір және т. б. қоса алғанда, әртүрлі салаларда жетістікке жету үшін маңызды. Имидж мәселелерін зерттеудегі педагогика мен психологияның ортақ мақсаты бар-имидждің қалай қалыптасатынын және оның қалыптасуына қандай факторлар әсер ететінін түсіну, болашақта жеке тұлғаның, оқу орнының имиджін жақсартуға ықпал ететін стратегияларды әзірлеуді қарастырады.

Болашақ маманның имиджін қалыптастырудың құрылымы, мәні, табиғаты және құрылымдық технологиялары өзекті мәселе болғандықтан мына төтендегі педагогикалық және психологиялық ерекшеліктерін атап өтсек;

- жеке көзқарас; әр студенттің өзіндік білім деңгейі, қызығушылықтары, қабілеттері мен мақсаттары бойынша педагог жеке айырмашылықтарды ескеріп, белсенді тапсырмалар арқылы қолдау көрсетуі;

- белсенді оқыту; оқытушылар студенттерге болашақ маманның имиджін белсенді түрде құру үшін пікірталастар, жобалар, проблемаға бағытталған оқыту және т.б. сияқты белсенді оқыту әдістерін қолдануы;

- кәсіби құзыреттілікті дамыту; болашақ маманның бейнесі тек теориялық білімді ғана емес, сонымен қатар табысты мансап үшін қажетті практикалық дағдылар мен кәсіби құзыреттерді дамытуды көздейді.

- жұмсақ дағдыларды дамыту; қарым-қатынас, проблемаларды шешу, шығармашылық ойлау және ынтымақтастық сияқты жұмсақ дағдыларды дамыту;

- мотивация және мақсаттар; студенттер өздерінің кәсіби мақсаттарына жету үшін нақты мақсаттар мен мотивацияға ие болады. Оқытушы студенттерге өздерінің қызығушылықтары мен мотивацияларын анықтауға, сондай-ақ оларға жету жоспарларын жасауға көмектесе алады.

- бағалау және кері байланыс; тұрақты бағалау және кері байланыс студенттерге олардың үлгерімін түсінуге және жақсарту бағыттарын анықтауға мүмкіндік береді.

- әлеуметтік-мәдени контексттік әсер; студенттердің психологиялық ерекшеліктеріне әлеуметтік-мәдени контекст қатты әсер етуі мүмкін, сондықтан, осы контекстті ескеріп, студенттердің болашақ кәсіби ортаға бейімделуіне жағдай жасауы тиіс;

- тәуелсіздік және өзін-өзі реттеу; студенттер болашақта өздерінің кәсіби дағдылары мен білімдерін үнемі жетілдіріп отыруы үшін өзін-өзі оқыту және өзін-өзі реттеу дағдыларын дамытуы керек;

- этика және құндылықтар; болашақ маманның имиджін қалыптастыру сонымен қатар таңдалған мамандыққа қатысты этикалық мәселелер мен құндылықтарды талқылау;

- ынтымақтастық және пәнаралық байланыстар; болашақ маманның бейнесі көп қырлы болуы керек және студенттер әртүрлі пәндік салалар арасындағы байланыстарды көруді үйреніп, командада ынтымақтаса білуі керек [3].

Ж. Аймауытовтың пікірінше мұғалімнің бейнесі (имидж) – үнемі қозғалып, өзгеріп, өсетін, өркендейтін тірі адам болғандықтан, біркелкі әдістен табан аумай шектеліп қалуға болмайды. Сабак үйреншікті жай шеберлік емес, ол үнемі жаңаны табатын өнер. «Мұғалім өзінің білімділігімен, жүріс-тұрысымен, жайдары мінезімен, тіпті сырт пішіні, киген киімімен де оқушысына жақсы мағынада қатты әсер етеді...» десе, Ә.Сәтбаевтың ойынша, «Мұғалім өзінің білімділігімен, жүріс-тұрысымен, жайдары мінезімен, тіпті сырт пішіні, киген киімімен де оқушысына жақсы мағынада қатты әсер етеді...» – деп атап өтті.

Болашақ маманның бейнесі бүкіл білім беру процесінде қалыптасады және студенттер тарапынан да, педагогтар мен психологтар тарапынан да күш-жігерді қажет етеді. Табысты мансап үшін қажетті студенттердің кәсіби және жеке қасиеттерін дамытуға ықпал ететін қолдау ортасын құру маңызды. Болашақ маманның бейнесін қалыптастыру педагогика мен психологияның маңызды міндеті болып табылады. Бұл процесс әртүрлі факторларға, соның ішінде оқу сипатына, әлеуметтік-мәдени ортаға, студенттердің жеке ерекшеліктеріне және т.б. байланысты.

Білім беру процесінде студенттердің кәсіби және жеке қасиеттерін дамытуға ықпал ететін қолдау ортасын құру маңызды болғандықтан, «жұмсақ дағдылар» жетілдіру үшін ғылыми құрылым

ретінде тұжырымдаманың мазмұнын анықтау, кәсіби процеске қолдану дәрежесі студенттердің бағдарларын зерттеуді қажет етеді.

Болашақ маманның психологиялық тұрақтылығын қамтамасыз ету, кәсіби құзыреттіліктерді ұтымды пайдалануға қажетті ұғымдарды «soft skills» және «hard skills» қолдануға болады. Қазіргі таңда бұл дағдылар үлкен қажеттілікке ие. Сондықтан АҚШ-тың ең сапалы, танымал оқу орындарының бірі Гарвард университетіне түсуші түлектердің кәсіби бейімделуде маңызды жеке қасиеттері мен дағдыларына баса назар аударылады.

Бұл дағдылар, әдетте, адамға басқа адамдармен тиімді қарым-қатынас жасауға көмектесетін тұлғааралық қатынастармен, жалпы дағдылармен байланысты. Жұмсақ дағдылардың мағынасы келесі аспектілерді қамтиды:

– қарым-қатынас: өз ойлары мен идеяларын тиімді жеткізе білу, басқаларды тыңдау және түсіну, ауызша және вербалды емес қарым-қатынас;

– топтық жұмыс: басқа адамдармен жұмыс істеу, қақтығыстарды шешу, келісімге келу және топтық іс-әрекет шеңберінде ортақ мақсаттарға жету мүмкіндігі.

– мәселелерді шешу: жағдайды талдау, проблемаларды анықтау және оларды шешудің тиімді стратегиялары мен шешімдерін әзірлеу, шығармашылықпен ойлау, мәселелерді шешудің жаңа идеялары мен тәсілдерін табу қабілеті;

– көшбасшылық: адамдар тобын ұйымдастыру және ынталандыру дағдылары, басқаларды шабыттандыру және мақсаттар мен міндеттерге жету үшін уақытты тиімді жоспарлау және басқару мүмкіндігі;

– эмпатия: басқа адамдардың сезімдері мен қажеттіліктерін түсіну және оларға жанашырлық таныту, басқа адамдардың мәдениетіндегі, пікірлеріндегі және сенімдеріндегі айырмашылықтарды құрметтеу.

Бұл дағдылар кәсіби және жеке табыста маңызды рөл атқарады, өйткені олар адамға тұлғааралық қарым-қатынасты жақсартуға, мәселелерді шешуге, өзгерістерге бейімделуге және өмірдің әртүрлі салаларында табысты болуға көмектеседі.

Қатты дағдылар (hard skills) кәсіби және жеке өмірде де маңызды, олардың маңыздылығы келесі аспектілерде көрінеді:

1. Мамандандыру;
2. Кәсіби даму;
3. Тиімділік және өнімділік;
4. Кәсіби өсу;

6. Кәсіби құзыреттілікті бағалау;

7. Технологиялық прогресс;

Қатты және жұмсақ дағдылар, әдетте, бір-бірін толықтырады және кәсіби және жеке өмірде сәтті жұмыс істеуді қамтамасыз етеді. Теңдестірілген және жан-жақты дамуға қол жеткізу үшін қатаң және жұмсақ дағдыларға назар аудару және дамыту маңызды. Hard skills санатындағы дағдылар, тұрақты жаттығулар практикалық сабақтар және автоматизмге жеткізіледі, бұл болашақта оны шаблонға сәйкес тәжірибеде қолдануға мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, бұл soft skills санатындағы дағдыларға байланысты табыстың 85 % дейін адам кәсіби маман ретінде дағдылар жаттығу арқылы қалыптасады.

Л. И. Рувинский осы жасқа тән өз қабілеттерін жан-жақты дамытуға, ерік-жігерді, интеллектуалды, эстетикалық қасиеттерді дамытудың нақты бағдарламаларын жасауға ұмтылысын атап өтеді [4].

Оқу үрдісінде өткізілген тақырыптарға байланысты сұрақтарды талдау барысында студенттер өздеріне жұмсақ немесе икемді дағдыларды қалыптастырады. Атап көрсетсек;

– өзін-өзі таныстыру дағдысы;

– имидж жасау дағдысы;

– ауызша және жазбаша сөйлеу дағдылары;

– іскерлік Этикет дағдылары;

– командалық жұмыс дағдысы;

– қарым-қатынас дағдылары;

– ақпаратпен жұмыс істеу дағдылары (іздеу, талдау, синтез);

– шығармашылық дағдылар;

– тыңдау және келіссөздер жүргізу дағдысы;

– өзін-өзі көрсету және өзін-өзі ынталандыру дағдылары;

Бірқатар зерттеушілер тұлғаның кәсіби мінез-құлқының құндылық бағдарлары мен мағыналарына сәйкестігін көрсетеді. Атап айтқанда, Д. А. Завалишина жоғары шеберлік пен кәсібилік құбылысын қарастырады. Адамның өміріндегі белгілі бір кәсіби қызмет орнын ескере отырып, оның жоғары өмірлік құндылықтары тұрғысынан қарастырамыз. Зерттеуші болашақ тұлғаның құндылық-семантикалық әлеуетін дамытудың негізін қалыптастырады. Мұғалім тұлғасының жан-жақты, сан қырлы сипатын талдай келсек, оның адам тұлғасын қалыптастырудағы маңызды адам екендігін сезіндіруде имиджелогия ғылымының педдагогикалық мазмұнын толықтай ашып көрсеткен А.А. Калюжный осы бағыттағы ғылыми

еңбектері мол. Педагог имиджі табиғатын, сипатын, типтерін теориялық негіздеме қана емес, сонымен қатар педагогикалық имидж қалыптастыру инструментарийін жасап, оны әрбір оқытушы мен мұғалімнің қолдана білуіне арналған әдістемелік құралдар дайындалуы керек. Бұл сұрақты жүйелі түрде қарастырып, олардың кәсіби деңгейде шешілуіне жол салынуы тиіс.

Болашақ педагог-психологты дайындауда адамгершілік тәрбие беруге аса мән бере отырып, адамгершілік тәрбие беруге ұмтылыстарын айқындап дамыту үшін, тұрақты коммуникативтік дағдыларды қалыптастыру; әртүрлі өмірлік жағдайларда қарым-қатынастың жеке стилін моделдеу, имиджді қорғау технологиясын меңгеруі қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Данилова О.Р., Самодурова Т.В. Проблема профессионального самоопределения. учащихся: сущностные смыслы педагогического взаимодействия // Педагогический журнал. - 2016. - Том 6. 6А. - с. 362- 373.

2 Тұржан О. Имиджелогия: теориясы мен практикасы: Оқу құралы / О. Тұржан. – Алматы: «Эверо» баспасы, 2020. – 256 б.

3 Педагогические стереотипы. Педагогический имидж : теория и тренинги / Г. К. Ахметова, А. К. Мынбаева, И. Ш. Курманова [и др.] ; под редакцией Г. К. Ахметова. — Алматы : Казахский национальный университет им. аль-Фараби, 2013.

4 Бекетова Е.А. Формирование профессионального имиджа будущего учителя технологии и предпринимательства [Текст]: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / Е.А. Бекетова - Армавир, 2006-174 с

КРИТЕРИИ ОЦЕНИВАНИЯ УРОВНЯ СФОРМИРОВАННОСТИ НАВЫКОВ ЧИТАТЕЛЬСКОЙ ГРАМОТНОСТИ ОБУЧАЮЩИХСЯ

МЕНДЫГАЛИЕВА З. В.

магистрант, Торайғыров университет, г. Павлодар

ФУАРАТ А. А.

PhD, асоц. профессор, Торайғыров университет, г. Павлодар

Цели образования, которые были акцентированы на усвоении знаний обучающимися подверглись изменениям, и в настоящее время актуальной задачей обучения является формирование

способностей использовать полученные знания для решения практических задач в повседневной жизни. Развитие навыков находить нужную информацию, преобразовывать информацию для получения новых знаний, приводит к тому, что в системе образования изменяется система методов обучения. Большие объемы информации, получаемые учащимися в рамках школьного образования, а также за пределами школы привели к тому, что должны были появиться новые методы обучения, которые приводят к формированию умений у школьников использовать несколько источников информации. Одним из таких подходов является формирование читательской грамотности.

Если в конце XX века основным и преобладающим подходом при формировании и оценивании читательской грамотности школьников была направленность на оценку умений понимать, интерпретировать и осмысливать отдельные тексты, то в XXI веке актуальным становится формирования читательских умений при работе с множественными текстами, которые «включают в себя несколько текстов, каждый из которых был создан независимо от другого и является связным и законченным [1, с.9].

Современному школьнику необходимо научиться понимать информацию из многочисленных разнообразных текстовых или других источников, что требует не только анализа и синтеза, интеграции и интерпретация информации, формирование таких умений, как сравнение информации, полученной из разных источников, оценка достоверности текстов, интерпретация и обобщение информации из нескольких отличающихся, а иногда противоречащих по содержанию, источников.

В современном образовательном пространстве школьнику необходимо постоянно проявлять способность находить информационно-смысловые взаимосвязи текстов разного типа и формата, объединенных одной темой, проблемой, соотносить информацию из разных текстов с внетекстовыми фоновыми знаниями, критически оценивать информацию и делать собственный вывод.

Критериальным ориентиром для определения уровней сложности заданий послужили уровни трудности по характеру читательской деятельности, используемые в международных исследованиях читательской грамотности. Для удобства в педагогической практике, а также с учетом того, что его главной функцией является не столько контроль, сколько формирование читательской грамотности учащихся, уровни трудности заданий

представлены в укрупненном масштабе. Вместо семи заявленных методологией PISA уровней сложности представлены задания трех уровней. Все задания маркированы условными знаками, которые указывают на уровень их сложности:

* – базовый уровень - читателю предлагается найти в тексте одну или несколько единиц информации, требующей дополнительного осмысления, распознать главную мысль текста, понять связи отдельных частей текста, интерпретировать отдельные части текста, сравнивая или противопоставляя отдельные сообщения текста

** – повышенный уровень - читателю предлагается установить связи между единицами текстовой информации, которые удовлетворяют нескольким критериям, выделить главную мысль текста, связать и интерпретировать отдельные части текста, провести сравнение, противопоставление и категоризацию отдельных сообщений текста одновременно по нескольким основаниям, при этом текст содержит противоречивую информацию: некоторые идеи текста не отвечают читательским ожиданиям или сформулированы через отрицание.

*** – высокий уровень сложности- читателю предлагается найти и связать единицы информации, не сообщенной в явном виде, решить задачи, которые требуют обращения к содержанию предыдущей задачи. Читателю необходимо сравнивать несколько точек зрения, делать выводы, основанные на информации из нескольких источников, оценивать достоверность предложенной информации, высказывать оценочные суждения на основе текста, создавать собственные тексты, применять информацию из текста при решении учебно-практических задач [2, с.7]

Среди компонентов оценки ключевыми характеристиками представляются:

- 1) типы текстов,
- 2) проверяемые виды деятельности и
- 3) ситуации, в которых читаются письменные тексты за пределами школы.

В качестве основных проверяемых областей выделяются 4 области, которые основаны на основных читательских действиях:

1. Поиск и нахождение информации
2. Интеграция и интерпретация информации
3. Оценка содержания и формы текста
4. Использование информации текста.

Группа читательских умений «Находить и извлекать информацию». Задания, проверяющие читательские умения, связанные с поиском информации в одном или нескольких фрагментах текста, в разных текстах, а также умения локализовать и определять наличие или отсутствие данной информации в тексте.

Группа читательских умений «Интегрировать и интерпретировать информацию». Правильное выполнение заданий этой группы требует глубокого погружения в текст, соединения отдельных сообщений друг с другом, извлечения из текста такой информации, которая не сообщается напрямую, установления скрытых смысловых связей. Для ответа на вопрос учащимся приходится иногда делать выводы из сообщения текста, различать главные и второстепенные детали, факты и мнения, кратко формулировать основные мысли. Связать единицы информации означает определить их общую роль в тексте, показать сходство или различие, обнаружить причинно-следственные или логические связи. В процессе чтения между связыванием и истолкованием информации устанавливаются тесные двусторонние отношения. Связыванию единиц информации в значащее целое всегда предшествует акт толкования значения каждой из соединенных единиц. Вопросы, выясняющие глубину понимания, требуют логических действий.

Группа читательских умений «Оценивать содержание и форму текста». Умения этой группы требуют от читателя способности «взглянуть на текст со стороны», осмыслить и оценить прочитанное, соотнести информацию текста с собственными знаниями и опытом. Чтобы это сделать, читателю нужно, во-первых, создать собственное толкование текста, во-вторых, соотнести его со своими убеждениями или знаниями, почерпнутыми из других текстов и личного опыта. Серьезной работы читателя требует оценка полноты, достоверности информации, выявление противоречий, содержащихся в одном или нескольких текстах. Особую трудность представляет анализ формы текста, понимание назначения элементов текста, соотнесение использованных приемов с авторским замыслом. Ярким проявлением читательской грамотности как компонента функциональной грамотности являются умения, связанные с применением полученной информации при решении учебно-практических задач, требующих выдвижения собственной гипотезы, обсуждаемой в тексте, высказывания предположений, собственной точки зрения.

Группа читательских умений «Использовать информацию из текста». Задание, направленные на проверку этой группы умений

оценивают то, как ученик использовать информацию текста для решения практической задачи, условия которой предложены в задании. В качестве объектов оценки выступают следующие читательские умения:

1. Находить и извлекать информацию
 - 1.1. Определять место, где содержится искомая информация (фрагмент текста, гиперссылка, ссылка на сайт и т.д.)
 - 1.2. Уточнять поисковой запрос
 - 1.3. Находить и извлекать одну единицу информации
 - 1.4. Находить и извлекать несколько единиц информации, расположенных в одном фрагменте текста
 - 1.5. Находить и извлекать несколько единиц информации, расположенных в разных фрагментах текста
 - 1.6. Находить и извлекать несколько единиц информации, расположенных в разных текстах
 - 1.7. Определять наличие/отсутствие информации
2. Интегрировать и интерпретировать информацию
 - 2.1. Понимать фактологическую информацию (сюжет, последовательность событий и т.п.)
 - 2.2 Понимать смысловую структуру текста (определять тему, главную мысль/идею, назначение текста)
 - 2.3 Понимать значение слова или выражения на основе контекста
 - 2.4 Устанавливать связи между событиями или утверждениями (причинноследственные отношения, отношения аргумент – контраргумент, тезис – пример, сходство – различие и др.)
 - 2.5. Соотносить графическую и вербальную информацию
 - 2.6. Делать выводы на основе сравнения данных
 - 2.7. Делать выводы на основе интеграции информации из разных частей текста или разных текстов
 - 2.8. Понимать чувства, мотивы, характеры героев
 - 2.9. Понимать авторскую позицию по отношению к обсуждаемой проблеме
 - 2.10. Понимать графическую информацию
 - 2.11. Различать факт и мнение
 - 2.12. Интерпретировать текст или его фрагмент, учитывая жанр или ситуацию функционирования текста
 - 2.13. Делать выводы на основе информации, представленной в одном фрагменте текста
3. Осмысливать и оценивать содержание и форму текста

- 3.1 Оценивать содержание текста или его элементов (примеров, аргументов, иллюстраций и т.п.) относительно целей автора
- 3.2. Понимать коммуникативное намерение автора, назначение текста
- 3.3. Оценивать форму текста (структуру, стиль и т.д.), целесообразность использованных автором приемов
- 3.4. Понимать назначение структурной единицы текста, использованного автором приема
- 3.5. Оценивать полноту, достоверность информации, содержащейся в одном или нескольких текстах
- 3.6. Оценивать объективность, надежность источника информации
- 3.7. Обнаруживать противоречия, содержащиеся в одном или нескольких текстах
- 3.8. Высказывать и обосновывать собственную точку зрения по вопросу, обсуждаемому в тексте
- 3.9. Устанавливать взаимосвязи между элементами/частями текста или текстами
4. Использовать информацию из текста
 - 4.1. Использовать информацию из текста для решения практической задачи (планирование поездки, выбор телефона и т.п.) без привлечения фоновых знаний
 - 4.2. Использовать информацию из текста для решения практической задачи с привлечением фоновых знаний
 - 4.3. Формулировать на основе полученной из текста информации собственную гипотезу, прогнозировать события, течение процесса, результаты эксперимента на основе информации текста
 - 4.4. Предлагать интерпретацию нового явления, принадлежащего к тому же классу явлений, который обсуждается в тексте (в том числе с переносом из одной предметной области в другую)
 - 4.5. Выявлять связь между прочитанным и современной реальностью При разработке заданий учитываются реальные ситуации чтения, в которых функционирует текст: чтение для личных целей: личная переписка (в том числе блоги, чаты, смс), художественная литература, биографии и др.; чтение для общественных целей: официальные документы, информация о событиях общественного значения и др.; чтение для получения образования: включает учебную, справочную литературу, научно-популярные тексты; множественный (комбинация разных контекстов в рамках одного задания) [1, с.12]

Таким образом для того чтобы определить уровень развития читательской грамотности обучающихся помогают задания, которые четко составлены по критериям оценивания. И для современного образования необходимо учить и развивать у обучающихся компетенции направленные на развитие читательской грамотности на уроках.

ЛИТЕРАТУРА

1 «Читательская грамотность. Методические рекомендации по формированию читательской грамотности обучающихся 5-9-х классов с использованием открытого банка заданий на цифровой платформе»- Под ред. Г.С. Ковалевой, Л.А. Рябининой, Москва 2021г.

2 Забродина, Н. П. 3-12 Читательская грамотность : пособие по развитию функциональной грамотности старшекласников / [Н. П. Забродина, И. Е. Барсуков, А. А. Бурдакова и др.] ; [под общ. ред. Р. Ш. Мошниной]. – Москва: Академия Минпросвещения России, 2021. – 80 с.

3 Ковалева Г.С., Красновский Э.А Новый взгляд на грамотность. По результатам международного исследования PISA-2000. М.: Логос, 2004.

4 Копыленко О.М. Роль смысловой структуры текста в его понимании: Дисс. . канд. психол. наук. Алма-Ата, 2004. -152 л.

5 Формирование читательской грамотности у младших школьников (Из опыта работы педагогов Липецкой области) / под редакцией Е.Е. Пановой. – Липецк: ГАУДПО ЛО «ИРО», 2020. – 116 с.

ҚАЗАҚСТАНДА ОПЕРА ЖӘНЕ СИМФОНИЯЛЫҚ ДИРИЖЕРЛІКТІ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІНІҢ ДАМУ МӘСЕЛелЕРІ

МУКАТОВА Д. Р.

оқытушы (ассистент), Торайғыров университеті, Павлодар қ.

АЙТБАЕВ Е. Х.

ассоц. профессор (доцент), Торайғыров университеті, Павлодар қ.

РАХИМЖАНОВ Б. С.

ассоц. профессор (доцент), Торайғыров университеті, Павлодар қ.

Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясында 1991 жылы «Опера және симфониялық дирижерлік» кафедрасы ашылып, дирижерлер Т.Әбдірашев пен А.Нүсіпбаев «Опера және симфониялық

дирижерлік» мамандығы бойынша сабақтар беруге мүмкіндік алды. 1998 жылы Астанада Қазақ ұлттық музыка академиясы ашылып, Ә.Нүсіпбаев 2001 жылы «Опера және симфониялық дирижерлік» кафедрасының ашылуына қатысты. Осылайша, Қазақстанда дирижерлік мектептермен ерекшеленетін 2 опера және симфониялық дирижерлер даярлайтын орталық, атап айтқанда Мәскеу мен Ленинград дирижерлік мектебі құрылды [1, с. 27].

Қазақстанда Алматыдағы Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясының дирижерлік бөлімін басқарған Төлепберген Әбдірашев Мәскеу дирижерлік мектебінің көрнекті өкілі. Төлепберген Әбдірашев Мәскеу консерваториясын бітірген, Геннадий Рождественскийдің шәкірті [2, с. 14].

Ал Астанадағы Қазақ ұлттық музыка академиясында (қазіргі Қазақ ұлттық өнер университеті) Анвар Нүсіпбаев дирижерлік кафедрасын басқарды, ол Алматы консерваториясын бітіргеннен кейін көрнекті кеңес-орыс дирижері, ұстаздан бас дирижерлік мектебін Арнольд Михайлович Кацтан (Ленинград) және кеңестік дирижер, оқытушы және дирижер теоретик Илья Александрович Мусиннан (Ленинград) алды.

Қойылған міндеттерді шешу барысында мынадай эмпирикалық және теориялық зерттеу әдістері қолданылды: бақылау, салыстыру, талдау және өмірбаяндық әдістер, Қазақстанда опералық және симфониялық дирижерлікті оқытудың әдістемесін әзірлеу бойынша әдебиеттерді зерттеу, тарихи-теориялық музыкатану, дирижерлік өнер тарихы бойынша оқу-әдістемелік құралдарды зерттеу.

Біздің жұмысымызда біз Ленинград дирижерлік мектебін зерттеуге толығырақ тоқталамыз, өйткені бұл мектептің негізін қалаушы дирижерлік өнердің ең үлкен ұстазы Илья Александрович Мусин болды. Оның дирижерлік теориясы мен тәжірибесіне арналған еңбектері музыка әлемінде бестселлерге айналды.

Мусин 1919 жылы Петроград консерваториясында пианист ретінде Н.А.Дубасов пен С.И.Савшинскийдің сыныбында оқи бастады. Ол 1925 жылдан бастап Н.А.Малько мен А.В.Гауктан дирижерлік білім алды [3, с. 12].

1934 жылы Мусин Фриц Штидридің көмекшісі болып, Ленинград филармониясының оркестрімен жұмыс жасады. Кейін Кеңес үкіметінің бұйрығымен Минск қаласына БССР Мемлекеттік симфониялық оркестрін басқаруға ауыстырылды. Алайда Мусиннің дирижерлік мансабы онша сәтті болмады. Оның ең көрнекті сәт 1942 жылы 22 маусымда Ташкентте Д.Д.Шостаковичтің 7-ші

симфониясын орындауы. Бұл С.А. Самосуд басқарған Куйбышевтегі премьерадан кейінгі симфонияның екінші қойылымы болды.

Ең бастысы, Мусин ағартушы болды. Ол 1932 жылдан бастап Ленинград консерваториясында сабақ бере бастады. Мусин дирижерлықтың егжей-тегжейлі жүйесін, мәні бойынша дирижерлық ғылымды жасады. Мусин өз жүйесінің негізгі принципін мынадай сөздермен тұжырымдаған: «Дирижер музыканы ым-ишарасында көрсетуі керек. Дирижерлік екі құрамдас – бейнелі-экспрессивтік және ансамбльдік-техникалық. Бұл екі компонент бір-біріне диалектикалық қарама-қайшылықта. Дирижер оларды біріктірудің жолын табуы керек». Мусиннің тәжірибесін оның 1967 жылы жарық көрген «Дирижерлік техника» атты іргелі еңбегінде жинақтайды [4, с. 42].

Мусиннің ұстаздық қызметі алты онжылдықты қамтиды. Оның ұстаздық жүйесі ұрпақтан-ұрпаққа, шәкірттерінен жас дирижерларға дейін жалғасып келеді. Оның шәкірттерінің қатарында Михаил Бухбиндер, Константин Симеонов, Одиссей Димитриади, Борис Милотин, Джемал Далгат, Арнольд Кац, Семен Казачков, Даниил Тюлин, Владислав Чернушенко, Юрий Темирканов, Василий Синайский, Виктор Шульков, Андре Чилистов, Андрей Чилков, Андре Шульков, Эннио Никотра, Валерий Гергиев, Пётр Ермихов, Андрей Алексеев, Ренат Салаватов, Э. Ледюк-Баром, Семён Бычков, Туган Сохиев, Александр Канторов, Александр Титов, Владимир Альтшулер, Михаил Снитко, Александр Поляничко, Теодор Курентзис, Сабрие Бекирова, Джерри Корнелиус және т.б. сияқты атақты дирижерлер бар [4, с. 69].

И.А. Мусин келесі кітаптардың авторы: Дирижерлік техника; Дирижер тәрбиесі туралы: Эсселер; Дирижерлік техника (2-ші басылым); Өмір сабақтары: Дирижер туралы естелік; Дирижердің қимылының тілі. Оның «Дирижерлік техника» кітабы мұғалімдер мен студенттер үшін дирижерлік техниканы меңгеруде құнды практикалық нұсқаулық болып табылады. Басылым екі бөлімнен тұрады: дирижерлік техника элементтерінің егжей-тегжейлі классификациясы және экспрессивті дирижерлік техниканың талдауы [5, с. 24].

Дирижерлік өнерге үйретуде әртүрлі көзқарастар бар. Кейбір дирижерлер дирижерлік техниканы дамытуға көп мән бермеу керек деп есептейді, өйткені техника практикалық дирижерлік процесінде өздігінен қалыптасады. Бұл көзқарас бойынша оқытуды

тікелей музыкалық шығармаларды жүргізуден бастау керек. Алайда мұндай көзқарас, И.А. Мусинның ойынша түбегейлі қате [6, с. 51].

Оқытудың басында техникалық дағдыларды дамытуға үлкен көңіл бөлінуі керек; бұл процесті елемеген болмайды. Біріншіден, көптеген жаңадан бастаған дирижерлер сыныпқа белгілі бір дағдылармен келеді, әдетте қарапайым уақытты анықтау әдістерімен танысу түрінде; дербес игерілген, олар, әдетте, өте жетілмеген, сондықтан одан әрі білім алу үшін негіз бола алмайды. Екіншіден, жеткіліксіз дамыған қозғалыстар жүргізу техникасын жақсартуға мүмкіндік бермейді, сонымен қатар бар күрделі ақаулардан арылуға мүмкіндік бермейді. Көбінесе олар хаотикалық және келісілмеген қозғалыстарда көрінеді, бұл уақыт схемаларының анық еместігіне, қаттылыққа, ым-ишараның шиеленісіне әкеліп соғады, оларды түсініксіз, қиялсыз етеді [7, с. 38].

Педагогикалық әдістің тағы бір шектен шығуы – оқушының техниканың қимылдары мен тәсілдерін музыкадан оқшаулап ұзақ уақыт бойы меңгеруі. Егер оқушы өзінің ым-ишарасын өнімділікті басқарудың белгілі бір мақсатымен байланыстырмаса, онда мұндай қимыл өзінің мәнін жоғалтып, абстрактілі гимнастикаға айналу қаупін тудырады.

Дирижердің қолының орналасуын, қимылдарды және техникасын зерттеуді музыкадан тыс арнайы жаттығуларда жүргізу керек. Бұл жағдайда музыка назарды аударады және бақылауға толығымен шоғырлануға жол бермейді. Дегенмен, негізгі дирижердің қимыл-қозғалысы игерілгеннен кейін, кейінгі техникалық дағдыларды көркемдік материалда дамытуды жалғастыру керек. Шығармаларды таңдауды жүргізу техникасының әдістерін жүйелі меңгеру міндеттері белгіленуі керек. Қозғалыстарды жақсартуға арналған жаттығуларға келетін болсақ (олардың кемшіліктерін жою, еркіндік, ым-ишараның икемділігін дамыту және т.б. үшін), бұл процесс сабақтарды өткізумен қатар жүруі керек [8, с. 11].

Музыкалық аспапта ойнау қимыл-қозғалыс техникасының кең ауқымын меңгеруді талап етеді; олардың типтік түрлері әдетте орнату деп аталатын нәрсенің негізін құрайды. Дирижерлік өнерде сахналау туралы да айтуға болады. Бұл арқылы техниканың барлық әдістерінің негізі болып табылатын типтік қимылдарын айтамыз. Жағдай ең ұтымды, табиғи және ішкі (бұлшықет) еркіндікке негізделген қозғалыстардың осындай формаларын өзірлеуден тұрады [8, с. 20].

Дирижер оркестрді басқаратын аппарат – оның қолдары, олардың дирижерлық жүйеге келтірілген сан алуан қимылдары. Дегенмен, дирижер үшін мимика, дененің, бастың және тіпті аяқтың орналасуы бей-жай қараудан алыс. Бүкіл дене қолдарға көмектесуге, дирижерлықтың мәнерлі болуына үлес қосуға шақырылады.

Адамның сыртқы түрі, қалпы оның психикалық қасиетін, эмоционалдық күйін, темпераментін айғақтайтыны белгілі. Дирижердің сыртқы түрі ерік-жігердің, белсенділіктің, шешімділіктің және энергияның болуын көрсетуі керек [8, с. 26].

Осыдан денені орнатуға қатысты талаптарды орындауға керек. Дирижердің тік жүруі, еңкеймей, иығын еркін айналдыруы, дирижерлеу кезінде дене салыстырмалы түрде қозғалмауы керек. Әртүрлі бағытта тербелу, еңкейту, жиі бұрылыстар жағымсыз әсер тудырады. Дегенмен, жігерлі, жанды ым-ишара сәттерінде қозғалмай қалу табиғи емес. Сондай-ақ қозғалыссыздықтың қаттылыққа айналмауын қамтамасыз ету қажет. Сондай-ақ дененің кедергі жасамайтын, бірақ дирижер әрекетінің мәнерлілігін күшейтетін осындай қозғалыстары бар. Тәжірибеде дирижерлар жиі қолданады, мысалы, қолдың тербелісіне көбірек қуат беру үшін иық белдеуін айналдыру, *piano subito* көрсеткенде денені артқа жылжыту керек.

Дирижерлеу процесінде тұлғаның мәнерлілігі өте маңызды. Дирижердің мимикасы мен көзқарасы ым-ишараның экспрессивті мағынасына сәйкес келмесе, қолдың бірде-бір экспрессивті қозғалысы өз әсерін тигізбейді. Теріс әсер бейтарап, сөйлемейтін бет әлпетінде де пайда болады. Енжар, тасты жүзді дирижер, ешқашан қалаған нәтижеге жете алмайды. Дирижердің мимикасы спектакльдің мағынасына сәйкес келмейтін нәрсені көрсетпеуі керек [8, с. 42].

Дирижердің бет-әлпетіне наразылық, абыржу, абдырап қалуға жол берілмейді. Бет әлпеті жасанды, жаттанды болып көрінсе, бұл жаман. Беттің табиғи экспрессивтілігі дирижердің шабыты, музыкаға құштарлығы, шығарма мазмұнына терең енуіне, музыкалық образдарды түсінуіне, сезінуіне байланысты болуға тиіс.

Бастың тым қозғалмалы болуына немесе керісінше, денеге шынжырланған болуына жол бермеу керек. Бастың алға еңкеюі немесе артқа ауытқуы да белгілі бір дәрежеде экспрессивтілік талаптарымен анықталады. Алға еңкейтілген бас әдетте ойдың күйін, мұңды және қуанышты, ынталы сезімдерді, армандауды және т.б. туралы сәл еңкейгенді білдіреді. Тағы да, бұл экспрессивті

әдістерді жасанды, әдейі қолданудан артық ештеңе жағымсыз әсер қалдырмайды. Көркем түрде артқа лақтырылған немесе жағына нәзік иілген бас жағымсыз дәм мен ішкі бослықтың дәлелі.

Аяқтар кең көлемде орналаспауы керек, бірақ қатты қозғалмауы керек, себебі бұл кенет қозғалыстар кезінде денені тұрақтылықтан айырады. Ең табиғи – бұл аяқтардың ені екі табанына тең болатын позиция. Бір аяқ кейде сәл алға қойылады.

Егер орындау кезінде дирижер негізінен сол жаққа бұрылуы керек болса, онда оң аяқ алға, оңға бұрылғанда – солға қойылады. Аяқтардың орналасуындағы өзгерістер сезілмейтін түрде жасалады [9, с. 15].

Дирижерлеу техникасын зерттеген кезде сағаттың жазықтығы (немесе деңгейі) деген ұғым бар. Бұл арқылы дирижердің қолы метрдің (өлшемнің) бөліктерін көрсететін, соққыдан тайып тұрғандай қиялдағы көлденең сызықты білдіреді. Бұл ұшақтың деңгейі өзгеруі мүмкін. Егер біз қолдың ортаңғы қалпын бастапқы ретінде алсақ, онда дирижер қолды жоғары немесе төмен позицияға жылжыта алады, сәйкесінше уақыт жазықтығының деңгейін өзгертеді. Оны өзгерту, әдетте, музыкалық-көркемдік тәртіп талаптарына байланысты. Кейде бұл талаптар штрихтын жеке соққылары үшін де белгілеу деңгейін өзгертуді қажет етеді [10, с. 78].

Илья Александровичтің сөзінен нақты және дұрыс тұжырымды табуға болады, ол дирижерлеудің қолмен жұмыс істеу техникасы әрбір орындаушы-дирижердің табысты шыңына жетелейді. Өйткені, көптеген дирижерлер мектепке немқұрайлы қарайды, оркестрмен жұмыс істеуге шебер екенін басшылыққа алады. Әрине, оркестрмен жұмыс істеу ең маңызды процесс, бірақ дұрыс баптау жұмысты екі есе жеңілдетеді.

Белгілі бір мектептің маңыздылығы туралы әртүрлі сарапшылардың пікіріне қарамастан, Қазақстанда екі мектепті біріктіру қажеттігін түсінеміз: Ленинград (қазіргі Санкт-Петербург) мектебін де, қолмен мәнерлілігімен де, бар болуын болжайтын Мәскеу мектебін де. Қазақстандағы дирижерлық мектепті одан әрі байыту үшін дирижерлық өнерді оқыту әдістемесінің дамуына үлкен серпін беретін орындау кезінде әдістемелік құрал жасау.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Абдильдин, Ж.М. Библиография ученых Казахстана [Текст] // Алматы, 2002. – 198 с.

- 2 Абдуллаев, О., Динанбаева М. Маэстро Толепберген Абдрашев [Текст] // Алматы, 2010. – 160 с.
- 3 Вагнер, Р. О дирижировании [Текст] // СПб.: Изд-во П.И.Юргенсона, 1900. – 97 с.
- 4 Мусин, И. О воспитании дирижера: Очерки [Текст] // Ленинград: Музыка, 1987. – 247 с.
- 5 Мусин, И. Техника дирижирования [Текст] // Ленинград: Музыка, 1967. – 352 с.
- 6 Мусин, И. Техника дирижирования. 2-е издание [Текст] // доп. СПб.: Просветит.-изд. центр «ДЕАН-АДИА-М»: Пушкин. фонд, 1995. – 296 с.
- 7 Мусин, И. Уроки жизни: Воспоминания дирижера [Текст] // СПб.: Просветит.-изд. центр «ДЕАН-АДИА-М»: Пушкин. фонд, 1995. – 230 с.
- 8 Мусин, И. Язык дирижёрского жеста [Текст] // Москва: Музыка, 2007. – 232 с.
- 9 Сидельников, Л. Симфоническое исполнительство: теория и эстетика: исторический очерк [Текст] // Москва. Издательство Советский композитор, 1991. – 284 с.
- 10 Фуртвенглер, В. О ремесле дирижера // Дирижерское исполнительство: Практика. История. Эстетика [Текст] // – М., 1975. 142 с.

ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫ ДӘРІПТЕУДЕГІ МУЗЕЙЛІК САБАҚТАРДЫҢ РӨЛІ

ОСПАНОВА Ә. Ә.

Қазақстан Республикасының Президенттік орталығы, Мәдени-ағартушылық жобалар қызметінің жетекші ғылыми қызметкері, педагогика ғылымдарының магистрі, Астана қ.

Мемлекет басшысы Қ. Тоқаевтың «Әділетті Қазақстанның экономикалық бағдары» атты Қазақстан халқына Жолдауында «Ұлттың жаңа сапасын қалыптастыру еліміз үшін айрықша маңызды. Әрбір азаматымыз, әсіресе, жастар ең жақсы қасиеттерді бойына сіңіруі қажет. Оның бәрі бірігіп, біртұтас қоғамдық қасиетке айналады. Әркім отаншыл, білімпаз, еңбекқор, тәртіпті, адал, әділ, үнемшіл әрі жанашыр болса, алынбайтын асу жоқ» дейді [1].

Бұл бағытта Президенттік орталықтың білім-ағартушылық қызметінде «балабақша-мектеп-колледж-ЖОО» жүйесі бойынша

өскелең ұрпақтың бойында тарихи білімді қалыптастыру, мәдени мұрамызға құрметпен қарау және өз отанына деген сезімге тәрбиелеуге басымдық беріледі. Оның ішінде мектеп жасына дейінгі балалармен жұмыс жасау жүйелі түрде жүзеге асырылады.

Осыған орай Орталық өзінің Білім беру бағдарламасының аясында кішкентай бүлдіршіндерді арнайы «Атамекен» жобасымен қамтыған. «Атамекен» сөзі барлық түркі тілінен аударғанда «Атабаба жері» деген мағынаны білдіреді. «Атамекен» жобасының негізгі идеясы кіші мектеп жасындағы балаларды туған өлкесінің мәдениетіне баулу, тарихы мен мәдениеті туралы жүйелі білім қалыптастыру, кіші отанына сүйіспеншілікті мектепте ғана емес отбасында да мақтанш сезіміне тәрбиелеу. Бұл жұмыс кіші мектеп жасындағы оқушылардың әрі қарай дамуы үшін негіз болып табылады. Патриотизмге тәрбиелеу үшін оқушылардың өз еліне, халқына, туған өлкесіне, оның мәдениетіне, тарихы мен мұрасына қызығушылығын дамыту қажет.

«Атамекен» жобасының мақсаты балалардың өз Отанына сүйіспеншілігін қалыптастыру, патриоттық сезімге тәрбиелеу. Балалардың дербес ойлау, шешім қабылдау, жауап іздеу, жоспарлау, нәтижесін көре білу және басқа адамдармен әріптестік орнатуды үйренуіне ықпал ету.

Планетамыздың кішкентай тұрғындары мерекелер, қуаныш пен күлкіге толы өз әлемінде өмір сүреді. Балалар мерекесі – бұл балалар ғана емес ересектер үшін де жақсы көңіл-күй. Ойын мен мереке – тұлғаның гармониялық дамуы мен жоғары тиімділігін қамтамасыз ететін қызмет түрі, адамзат мәдениетінің әмбебептығының бірі. Ойынға негізделген мерекелік мәдениет – мәдени дамудың көрсеткіші және ұрпақтар байланысының бір түрі, ол көптүрлі және құбылмалы. Мереке – бұл ақпаратты таратудың бір түрі, оқу-жаттығу қызметі, демалыс, қарым-қатынас пен еркіндік, яғни адамға қажеттінің бәрі. Ұлттық мерекелер мен салт-дәстүрлер негізінен ойынға негізделген, сол арқылы қарапайым әрекеттерді көрсете білген. Ойыннан музыка, поэзия, би, театр пайда болды. Сонымен, ойынға негізделген мерекелік дәстүр – мәдениетті дамытудың механизмі, тұлғаның қалыптасу факторы, шығармашылық элементі. Ойын барысындағы еркіндік баланың дамуына үлкен ықпалын тигізеді. Тіпті мерекені тамашалаушы да мәдениеттің коммуникативтік кеңістігіне тартылады. Музейлік мереке – бұл сахналандырылған көрініс, ойындарды ерекше қолданудың нәтижесінде көңіл-күйді арттыратын, аудиторияны белсендірудің

түрлі әдістеріне негізделген, мәдени-білім беру қызметінің кешенді формасы. Ол алдын-ала құрылған сценарий бойынша жүзеге асырылады. Музейлік мерекелер бұқаралық сипатқа ие.

«Атамекен» жобасының аясында Астана қаласының білім беру ұйымдарымен қалыптасқан сенімді әріптестіктің негізінде балаларға арнайы мерекелік шаралар өткізу игі дәстүрге айналған. Соның бірі жыл Астананың туған күніне орай елорданың ең кішкентай бүлдіршіндері үшін балалар мерекесі өткізіліп келеді. Іс-шараның негізгі идеясы – өзінің туған жері мен қаласының тарихына құрметпен қарауға, патриоттық сезімге тәрбиелеу болып табылады. Орталықтың Білім беру бағдарламасы балаларды Қазақстан халқы салт-дәстүрлерінің сан алуандығымен таныстыру, олардың бойына түрлі мәдениетке құрметпен қарауды қалыптастыру мен төзімділікті тәрбиелеуге бағытталған.

Мереке барысында қонақтар Астананың тарих беттері бойынша саяхат негізінде құрылған балалардың көріністерін ерекше қарсы алды. Олардың кішкентай жүректерінен шыққан көріністерінен ұрпақтар сабақтастығын байқауға болады. Әсіресе бүлдіршіндердің орындаған хореографиялық композициялары көрермендерді ерекше әсерге бөледі. Балалар «Көпұлтты Қазақстан» тамаша би шашуы арқылы өздерінің шеберліктерін паш ете отырып, қоғамымыздағы түрлі ұлттардың салт-дәстүрлеріне құрметпен қарауға шақырады.

Мұндай мерекелерге қатысу балалардың кішкентай жүрегінде елордада болып жатқан тарихи оқиғаларға ортақтастық сезімін қалыптастырады, өз елі мен қаласына деген мақтанышын тудырып, отансүйгіштік рухқа тәрбиелейді.

Мерекені өткізудің мәні мен жетістікке ие болуы оны ұйымдастыруға байланысты. Мереке шын мәнінде барлығы үшін мерекеге айналуы тиіс. Бұл оның негізгі қағидасы. Бұл қағида орындалуы үшін мерекені өткізуде ойын технологиясын қолдану қажет. Мектепке дейінгі балалардың өміріндегі ойын – танымның жетекші формасы. Ойын барысында олар көп есте сақтап, ойлау қабілетін дамытады. Балалармен жұмыс барысында ашық сұхбат алаңына айналатын сұрақ-жауаптар қою өте тиімді. Себебі балалар қашанда еркін қарым-қатынасқа дайын. Оларға қойылатын сұрақтар да өте ғылыми емес, нақты жауабы болуы тиіс. Мұндай сұрақтарға оқушылар жалғыз не хормен жауап беру барысында олармен пікірталастыруға да болады. Балалармен сұхбатқа құрылған сабақтар жыл сайын түрлі бағытта өткізіліп тұрады. Сондай сабақтардың бірі де бірегейі – Ата Заңымыз күні

қарсаңында бас қаламыздың I сыныпқа баратын оқушыларымен өтеді. Мұндай тәрбие сағаты түрінде өтетін сабақтардың мектеп қабырғасынан емес басқа әлеуметтік институттан бастау алуы мектеп табалдырығын алғаш аттайтын бүлдіршіндер үшін өте маңызды болып табылады. Сабақ барысында Қазақ елі, Конституция, Мемлекеттік рәміздер ұғымдарына тоқтай отырып, өздері білетін тақпақтарын көрермендер назарына ұсынады. Мұндай сабақтардың ерекше атмосферасы оқушының рухани әлемін байытып, жоғары мотивацияны қалыптастырады.

Бұл сабақтар жас бүлдіршіндерді еліміздің тәуелсіздік алғалы жеткен табыстарымен таныстырып қана қоймай, Отанын құрметтей білетін, болашақта Қазақстанды өркендетуге өз үлестерін қосатын азамат тәрбиелеуге бағыттайды.

Ғылыми-білім беру бағдарламасының аясында жасалған «Музей және балалар» жолсілтеуші әліппесінің негізінде білім беру ұйымдарында өз шежіресін танып-білуге арналған сабақтар өткізіліп келеді. Жыл сайын сабақтардың қорытындысы ретінде «Менің отбасымның тарихы – отанымның тарихы» отбасылық шежіре шеруі ұйымдастырылды. Шерудің мақсаты отбасы – мектепке дейінгі білім беру ұйымдары – әлеуметтік институттар жүйесінде ұлттық мәдениет пен дәстүр арқылы рухани-адамгершілік құндылықтар негізінде баланың жеке қасиеттерін қалыптастыру үшін ата-аналармен үнемі қарым-қатынаста болу. Іс-шараға елорданың білім беру мекемелерінен бірнеше отбасылар қатысады. Байқауға қатысушылар отбасыларының шежіресін картина мен панно, бейнероликтер және театрландырылған көріністер түрінде көпшілік назарына ұсынады.

БІ. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясының «2023-2024 оқу жылында Қазақстан Республикасының орта білім беру ұйымдарында оқу-тәрбие процесін ұйымдастырудың ерекшеліктері туралы» әдістемелік нұсқау хатында «Оқыту мен тәрбиелеудегі құндылыққа бағытталған тәсіл жалпыадамзаттық және ұлттық құндылықтарды, адамның өмірі мен денсаулығын, жеке тұлғаның еркін дамуының басымдықтарын, патриотизмді, еңбекқорлықты, адам құқықтары мен бостандықтарын құрметтеуге тәрбиелеуді көздейді» деп аталған [2, 11 б.]. Бұл бағытта Қазақстан Республикасы Президенттік орталығының атқарып отырған жұмыстарынан қазіргі заманғы мәдениет үдерістерінің барлық талаптары мен сұраныстарына жауап беретін, өскелең ұрпақтың

бойында отаншылдық сезім мен ұлттық құндылықтарды дамытуға үлес қосатынын аңғаруға болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Қ.К. Тоқаев «Әділетті Қазақстанның экономикалық бағдары» атты Қазақстан халқына Жолдауы // 6 қыркүйек 2023 жыл. [Электрондық ресурс]. – URL: <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyn-adiletty-kazakstannyn-ekonomikalyk-bagdary-atty-kazakstan-halkyna-zholdauy-18333>. – [сайтқа жарияланған күні 06.09.2023].

2 Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясының «2023-2024 оқу жылында Қазақстан Республикасының орта білім беру ұйымдарында оқу-тәрбие процесін ұйымдастырудың ерекшеліктері туралы» әдістемелік нұсқау хаты. 28 тамыз 2023 жыл // [Электрондық ресурс]. – URL: <http://uba.edu.kz/qaz/metodology/2> - 2023. [сайтқа жарияланған күні 01.09.2023].

АНАЛИЗ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ МЕТАПОЗНАНИЯ В ШКОЛАХ

ПОПАНДОПУЛО А. С.
постдокторант, PhD, Торайгыров университет, г. Павлодар
КУДЫШЕВА А. А.
к.п.н., профессор, Южно-Казахстанский государственный
педагогический университет, г. Шымкент
ЖАРИКОВ Н. М.
магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар

Данная статья посвящена анализу области школьной практики: метапознанию. По мере того, как образование становится все более научно обоснованным, руководители школ и педагоги становятся все более грамотными в области исследований и имеют свободный доступ к постоянно растущему количеству данных о том, «что работает» в школах. Научные источники предоставляют доказательства таких наборов инструментов для преподавания и обучения и часто указывают на то, что преподавание метапознания в школах может оказать очень положительное влияние на процесс обучения.

В данной статье мы проанализировали и изучили наиболее известные исследования, чтобы выяснить, какое влияние оказывает

преподавание метапознания в школах на обучающихся, на их успеваемость и благополучие. В результате проведенного анализа стало ясно, что существуют убедительные доказательства того, что эффективное преподавание метапознания в школах положительно сказывается на успеваемости обучающихся; меньше данных о взаимосвязи между преподаванием метапознания в школах и их благополучием, о связи между преподаванием метапознания и благополучием обучающихся в школе, но и те данные, которые существуют, также весьма позитивны.

Метапознание, или «мышление о мышлении», хорошо известно, как внутренний психологический процесс, необходимый для эффективного обучения и решения проблем (Flavell 1979) [1]. Об этом понятии много писали, причем разные теоретики и авторы давали различные определения. Для целей данной статьи мы будем использовать определение, предложенное Организацией экономического сотрудничества и развития (ОЭСР), которое гласит, что «метапознание - это, ...мыслительный процесс второго или более высокого порядка, включающий активный контроль над когнитивными процессами» [2].

В данной статье мы рассмотрим доказательства этих утверждений, сделав обзор значительной части ключевых научных и образовательных исследований. Мы стремимся ответить на один главный вопрос:

– К чему приходят научные исследования в области образования о результатах обучения метапознанию в школе?

Данный вопрос очень важен, поскольку, в статье будут показаны доказательства того, что эффективное обучение метакогнитивным навыкам значительно повышает эффективность обучения и может существенно повлиять на результаты обучения обучающихся. Однако мало что говорит о том, что школы широко используют такие стратегии и метакогнитивные навыки не пропагандируются.

Определения и контекст. Большинство исследователей разделяют метакогнитивные знания и метакогнитивные навыки [3]. Таким образом, существует разница между знанием о метакогнитивности и умением успешно применять эти навыки для выполнения новых задач. В дополнение к этому мы принимаем трехуровневую модель, предложенную A.S. Donker. Они признают «взаимодействие когнитивных, метакогнитивных и мотивационных процессов, которые работают вместе во время обработки информации» [4]. В различных исследованиях, в которых утверждается, что

метакогниция имеет большое значение для обучения школьников. V.J. Marcel Veenman и Jos J. Beishuizen [5], например, считают, что метапознание составляет примерно 17% от способности ребенка быть успешным в школе. Это значительная статистика, подкрепленная другими исследованиями [6], которая явно указывает на необходимость эффективного обучения метакогнитивным навыкам в школах.

Мы решили использовать термин «метакогниция» в качестве всеобъемлющего понятия, включающего в себя другие общепринятые термины, такие как «саморегулируемое обучение», «навыки мышления» и «обучение в процессе обучения учиться». Существуют также навыки, которые получили общее название «навыки XXI века», хотя они часто образуют более широкую систему навыков, чем навыки мышления более высокого порядка, которые являются предметом настоящего исследования. Мы рассматриваем именно эти навыки. Навыки XXI века часто включают в себя метакогнитивные навыки, но они также, как правило, включают в себя широкий спектр навыков ИТ и коммуникативных навыков.

Метапознание является «размытым» понятием и что ряд связанных с ним терминов является спорным. Однако главная цель данной работы - понять, как использование и оценка метакогнитивных навыков в классе влияет на улучшение качества обучения детей. В связи с этим мы постарались как можно шире охватить те подходы, которые, как было показано, дают положительные результаты и подпадают под определение метакогнитивных стратегий.

Поскольку метакогниция имеет столь размытое качество, не существует согласованной типологии метакогнитивных стратегий, используемых в классе [7]. Однако большинство педагогов включили бы в эту категорию стратегии, помогающие учащимся контролировать, планировать и оценивать свои действия и регулировать свою деятельность при выполнении конкретного задания, а также стратегии, которые сознательно помогают ученикам решать новые проблемы. К ним можно отнести, например, рамки для письма (Myhill and Newman 2016) [8], (Buzan and Buzan 2000) [9], концептуальные карты (Hau and Kinchin 2006) [10] или любые другие стратегии обучения, направленные на развитие у обучающихся школ понимания того, как учиться, в отличие от расширения знаний, относящихся к конкретной предметной области. Главное, чтобы обучающиеся школ могли использовать

такие стратегии контролируемым, осознанным образом для решения новых проблем.

В данной работе использованы методы систематического обзора литературы (СОЛ), предложенные Купером (2010) для определения релевантных поисковых терминов и литературных баз данных. Статьи для включения в данный отчет были отобраны после анализа аннотаций.

Развитие метапознания как полезного способа понимания обучения наиболее широко распространено. Наиболее широко развитие метапознания как способа понимания обучения приписывается новаторской работе John H. Flavell (1979) [1], который опирался на работы Л.С. Выготского (1978) и, в частности, на концепцию зоны оптимального развития и, в частности, концепцию зоны оптимального развития. После John H. Flavell изучение метапознания сосредоточилось в области психологии. Впоследствии этот фокус расширился и стал включать другие области, в том числе образование. Быстро сформировался консенсус в отношении того, что дети, развивающие эффективные метакогнитивные навыки, с большей вероятностью станут успешными учениками, чем дети, обладающие менее эффективными метакогнитивными навыками. По крайней мере, в Англии это привело к росту интереса к использованию метакогнитивных навыков в образовании.

Рассмотрим три наиболее известных проекта, в которых была предпринята попытка синтезировать результаты различных программ первичных исследований (Dignath, Buettner, and Langfeldt 2008). Значительная часть дискуссий разворачивается вокруг различных величин эффектов, которые разные авторы выявляют для разных стратегий.

Проект John Hattie «Видимое обучение» является, пожалуй, самым амбициозным и известным метаанализом исследований, пытающихся количественно оценить различия в обучении известный мета-анализ исследований, в котором предпринимаются попытки количественно оценить, насколько значительны различия конкретных стратегий в учебном процессе. Согласно его последней работе, метакогнитивные стратегии имеют размер эффекта 0,53, что в целом согласуется с данными EEF и Dignath et al. Однако он также указывает, что другие стратегии, которые в целом можно рассматривать как которые в целом можно отнести к метакогнитивным методикам, также имеют значительный

положительный эффект, например, «Самостоятельное решение вопросов» (0,64) и «Решение проблем» (0,63).

Проект «Наглядное обучение» также изучает исследования различных форм оценки, которые связаны с метапознанием. Положительный эффект от обучения школьников метакогнитивным стратегиям подтверждается и другими исследованиями, проводимыми в классе в различных контекстах.

Одним из наиболее плодотворных ученых, изучающих метакогницию, является Marcel V.J. Veenman, который подробно изучали взаимосвязь между метапознанием и интеллектом. В течение почти 20 лет Marcel V.J. Veenman и его коллеги изучали детей и молодых людей в различных условиях - от начальных школ до университетов. Используя сложные квазиэкспериментальные техники, основанные на количественных методах, Вееман смог сделать ряд сильных утверждений о метапознании. Главное утверждение состоит в том, что метапознанию можно успешно обучать от начальной школы до университета.

Еще одно утверждение заключается в том, что для достижения максимального эффекта от преподавания необходимо наличие нескольких условий:

- метапознание должно быть внедрено в учебный план, а не преподаваться в виде отдельных «метапознавательных» курсов.
- цель обучения, включая метакогнитивный элемент, должна быть четко объяснена учащимся;
- обучение должно быть растянуто на длительный период.

Они также делают вывод о том, что метакогниция является сильным предиктором академической успеваемости, что означает что между ними существует тесная взаимосвязь. Эту точку зрения подтверждает и John Hattie, который считает, что ученики очень четко осознают и очень четко оценивают свою успеваемость, если их обучают соответствующим навыкам метапознания.

Другим ключевым элементом успешного обучения метапознанию является успешное использование групповой работы в школах. Это вполне логично, поскольку многие элементы метапознания связаны с использованием социально-когнитивных теорий.

Как отмечают Dignath и др., это имеет значение для практики работы в классе: для успешной работы в группах дети должны сначала научиться работать в группе. Это, в свою очередь, имеет последствия для программ начального педагогического образования,

а также для программ непрерывного профессионального развития в школах, а также программ непрерывного профессионального развития в школах. Дигнат и др. предполагают, что это может быть особенно актуально для учителей начальной школы. Тем не менее, в тех случаях, когда это удастся, величина эффекта от работы в малых группах может быть значительной - 0,47.

Обращая наше внимание на оценку, Ваас и др. прямо изучали взаимосвязь между метапознанием и оценкой. Взаимосвязь между метапознанием и оценкой обучения (AfL). AfL обычно означает, что учителя используют комбинацию следующих стратегий:

- прояснение и понимание намерений в отношении обучения и критериев успеха;
- организация эффективных дискуссий в классе, вопросы и задания, позволяющие получить свидетельства усвоения материала обучения;
- обеспечение обратной связи, способствующей продвижению обучающихся школ вперед;
- активизация обучающихся школ в качестве учебных ресурсов друг для друга и активизация студентов как владельцев собственного обучения (Wiliam 2006).

Ваас и др. обнаружили, что эффективное использование метакогнитивных стратегий как поддерживает, так и развивает эффективность стратегий AfL, ускоряя тем самым процесс обучения по виртуозной спирали.

По-видимому, если научить обучающихся школ учиться с помощью метакогнитивных стратегий в сочетании с точным формативным оцениванием с помощью AfL, то потенциал академического успеха будет высоким.

Таким образом, после анализа имеющихся исследований можно с уверенностью утверждать, что обучение метакогнитивным знаниям и навыкам оказывает положительное влияние на результаты учащихся, по крайней мере, с точки зрения академического прогресса и успеваемости. Продемонстрировав, что метакогнитивные знания и навыки оказывают положительное влияние на уровне школы. Большинство исследований указывают на то, что преподавание метапознания в школах оказывает положительное влияние на результаты обучения и благополучие обучающихся.

Существует множество исследований, в которых приводятся убедительные, на наш взгляд, доказательства того, что при тщательном использовании метакогнитивных стратегий в классе

большинство обучающихся смогут улучшить свою успеваемость и приводит к повышению их мотивации в будущем.

В данной статье было показано, что метапознание обладает большим потенциалом для того, чтобы сделать детей успешными учениками. Преподавание любого предмета может выиграть от использования метакогнитивных стратегий, и, как представляется, такой потенциал существует во всех возрастных группах

ЛИТЕРАТУРА

1 Flavell, John H. 1979. «Metacognition and Cognitive Monitoring: A New Area of Cognitive-Developmental Inquiry.» *American Psychologist* 34 (10): 906–911.

2 Mevarech, Zemira, and Bracha Kramarski. 2014. *Critical Maths for Innovative Societies: The Role of Metacognitive Pedagogies*. Paris: OECD Publishing.

3 Veenman, Marcel V. J., and Jos J. Beishuizen. 2004. «Intellectual and Metacognitive Skills of Novices While Studying Texts under Conditions of Text Difficulty and Time Constraint.» *Learning and Instruction* 14: 621–640.

4 Donker, A. S., H. de Boer, D. Kostons, C. C. Dignath van Ewijk, and M. P. C. van der Werf. 2014. «Effectiveness of Learning Strategy Instruction on Academic Performance: A Meta-Analysis.» *Educational Research Review* 11 (1): 1–26.

5 Veenman, Marcel V. J., and Jos J. Beishuizen. 2004. «Intellectual and Metacognitive Skills of Novices While Studying Texts under Conditions of Text Difficulty and Time Constraint.» *Learning and Instruction* 14:621–640.

6 Muijs, Daniel, Leonidas Kyriakides, Greetje van der Werf, Bert Creemers, Helen Timperley, and Lorna Earl. 2014. «State of the Art – Teacher Effectiveness and Professional Learning.» *School Effectiveness and School Improvement* 25 (2): 231–256. doi:10.1080/09243453.2014.885451.

7 Pintrich, Paul R. 2002. «The Role of Metacognitive Knowledge in Learning, Teaching, and Assessing.» *Theory into Practice* 41 (4): 219–225

8 Myhill, Debra, and Ruth Newman. 2016. «Metatalk: Enabling Metalinguistic Discussion about Writing.» *International Journal of Educational Research* 80: 177–187.

9 Buzan, Tony, and Barry Buzan. 2000. *The Mind Map(r) Book*. 3rd ed. London: BBC Worldwide Limited.

10 Hay, David B., and Ian M. Kinchin. 2006. «Using Concept Maps to Reveal Conceptual Typologies.» *Education + Training* 48 (2/3):127–142.

ПЕРЕВОД МУЗЫКАЛЬНЫХ ТЕКСТОВ КАК ПЕРЕХОД МЕЖДУ КУЛЬТУРАМИ: АДАПТАЦИЯ И СОХРАНЕНИЕ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ В МНОГОЯЗЫЧНОМ МУЗЫКАЛЬНОМ КОНТЕКСТЕ

СЕМБАЕВ А. А.

преподаватель, кафедра «Исполнительское искусство»,
Торайгыров университет, г. Павлодар

Данное исследование, обсуждает феномен перевода музыкальных текстов как ключевой элемент взаимодействия и влияния между различными культурами. В многоязычном музыкальном контексте, адаптация и сохранение художественных особенностей играют важную роль в сохранении и распространении культурного наследия через музыку.

Исследование анализирует механизмы, используемые художниками и переводчиками для передачи смысла, эмоций и культурных контекстов через перевод музыкальных текстов. Обсуждаются различные стратегии перевода, такие как лексическая адаптация, музыкальная интерпретация и культурная ассоциация, их влияние на сохранение характерных особенностей оригинального произведения, а также их роль в создании новых музыкальных синтезов.

Через анализ различных примеров перевода музыкальных текстов из разных культурных контекстов, данная статья предоставляет инсайты в важность перевода в мировой музыкальной индустрии, а также его роль в формировании и поддержании музыкальной плюрализации и многообразия культурных выражений. Результаты исследования подчеркивают, что перевод музыки является неотъемлемой частью культурного обмена и диалога, способствующего богатству и разнообразию музыкального наследия в мировом контексте [1].

Музыка, как выразительное искусство, давно служит мостом, соединяющим различные культуры и нации по всему миру. В ее мелодиях и словах заключены эмоции, идеи и истории, которые могут быть поняты и пережиты независимо от границ и языковых барьеров.

Однако, когда музыка пересекает культурные границы, возникает вопрос о том, как эта интуитивная связь сохраняется и адаптируется в новом музыкальном контексте.

Наше исследование фокусируется на роли перевода музыкальных текстов в этом культурном мостостроительстве. Перевод музыки - это процесс, который не только предоставляет доступ к музыкальным произведениям на разных языках, но и служит мостом для перехода между культурными сферами. Это искусство переноса смысла, эмоций и культурных контекстов через барьеры языка, сохраняя при этом художественные особенности оригинала.

В данном контексте, адаптация и сохранение художественных особенностей становятся ключевыми задачами для художников и переводчиков. Вопросы о том, как музыка переживает перевод и какие методы используются для сохранения ее подлинной сущности, приобретают особую актуальность.

Через анализ различных стратегий и примеров музыкальных переводов из разных культурных контекстов, наше исследование стремится раскрыть важность перевода в мировой музыкальной индустрии и его роль в формировании и поддержании музыкальной плюрализации и многообразия культурных выражений. Мы утверждаем, что перевод музыки - неотъемлемая часть культурного обмена и диалога, способствующего богатству и разнообразию музыкального наследия в глобальном контексте.

Музыка, вне зависимости от языка, на котором она исполняется, обладает уникальной способностью передавать эмоции, настроение и смысл через звуковой и музыкальный язык. Эта универсальная природа музыки позволяет ей действовать как культурный переводчик, связывая людей из разных культур и обогащая взаимопонимание.

Музыкальные композиции в разных культурных традициях отражают исторические, социокультурные и духовные аспекты обществ, в которых они были созданы. Когда эти произведения переводятся на другие языки, это предоставляет возможность аудитории из разных культур понять и пережить множество аспектов жизни и выражения, которые иначе остались бы им недоступными [2].

Музыкальный перевод не ограничивается простым переводом текста песни с одного языка на другой. Он также включает в себя интерпретацию мелодии, ритма и инструментальных аранжировок, чтобы адаптировать произведение к новой аудитории, сохраняя при этом его эмоциональную и художественную ценность. Эта процедура подразумевает слияние двух культурных контекстов: оригинального

и переводного, что может привести к созданию уникальных музыкальных гибридов и новых музыкальных направлений.

Таким образом, музыка выступает не только как средство культурного обмена, но и как инструмент сохранения, распространения и обогащения культурного наследия. Далее мы рассмотрим, как адаптация и сохранение художественных особенностей играют важную роль в этом процессе музыкального перевода.

Перевод музыкальных текстов требует более глубокого внимания к деталям, чем простой лингвистический перевод. Важно сохранить не только смысловой контекст, но и художественные особенности оригинала, которые придают произведению его уникальный характер и стиль.

Одной из ключевых стратегий адаптации музыкальных текстов является лексическая адаптация. Это включает в себя поиск аналогичных по смыслу слов и выражений в целевом языке, которые соответствовали бы оригинальным словам и сохраняли бы ритм и рифму песни. Переводчики и художники стараются балансировать между буквальным переводом и сохранением общего настроения и структуры оригинального текста.

Музыкальная интерпретация также играет важную роль в адаптации музыкальных произведений. Это включает в себя адаптацию мелодии, аранжировок и музыкальных инструментов, чтобы сделать произведение более понятным и доступным для новой аудитории. Это может также включать в себя изменение музыкального стиля или жанра, чтобы соответствовать предпочтениям и ожиданиям целевой культурной группы [3].

Культурная ассоциация - еще один важный аспект адаптации музыки. Она подразумевает введение элементов, символов или аллюзий, которые были бы понятны целевой аудитории и связывали бы произведение с их культурным контекстом. Это помогает создать более глубокую эмоциональную связь между аудиторией и музыкой, даже если они не являются носителями языка оригинала.

В итоге, адаптация и сохранение художественных особенностей в музыкальном переводе - это сложное искусство, которое требует чувства баланса между верностью оригиналу и адаптацией к новому контексту. Далее в нашей статье мы рассмотрим конкретные примеры и методы, используемые в этом процессе, а также их влияние на музыкальный культурный обмен.

Музыка, как универсальное искусство, преодолевает языковые и культурные барьеры, устанавливая свои собственные мосты между

различными культурными сферами. Музыкальные произведения, переводимые с одного языка на другой, создают многоязычный музыкальный контекст, в котором мелодии, ритмы и тексты песен оказываются доступными для аудиторий разных языков и культур.

Этот многоязычный контекст способствует не только распространению музыкального наследия, но и его обогащению. Артисты и музыкальные коллективы могут использовать элементы разных культурных традиций, чтобы создать новые, уникальные музыкальные композиции. Этот процесс иногда приводит к возникновению совершенно новых музыкальных жанров и стилей, которые объединяют в себе элементы разных культур.

Многоязычный музыкальный контекст также позволяет аудитории из разных стран и культур лучше понимать друг друга и развивать культурное взаимопонимание. Когда аудитория слушает музыку на чужом языке, она часто сталкивается с новыми идеями, образами и перспективами, что способствует расширению ее культурной грамотности.

Далее в нашей статье мы подробно проанализируем реальные примеры музыкальных переводов и их влияние на музыкальный ландшафт мировой культуры. Мы увидим, как музыкальный перевод служит инструментом культурного обмена и как он способствует разнообразию музыкальных выражений в мировом контексте. [4]

Музыкальный перевод не только обеспечивает доступ к музыке из разных культурных контекстов, но и является мощным средством культурного обмена и диалога. Эта часть нашей статьи будет посвящена анализу влияния перевода музыки на межкультурное взаимодействие, формирование новых музыкальных синтезов и поддержание музыкальной плюрализации.

Музыка, как универсальное языковое средство, способствует обмену идентичностью, ценностями и историей разных культур. Когда музыкальные произведения переводятся и исполняются на разных языках, они открывают новые горизонты аудитории, позволяя ей увидеть и услышать мир глазами и ушами другой культуры.

Музыкальный перевод также способствует межкультурному обмену и диалогу, поскольку он может стать мостом между культурными сферами, рассказывая о жизни, истории и артемии других народов. Этот процесс позволяет аудитории учиться и восхищаться разнообразием культурного наследия, что способствует глобальной культурной грамотности и мировому сознанию.

Перевод музыкальных текстов, как правило, включает в себя адаптацию не только текста, но и музыкальных элементов, таких как мелодия, ритм и аранжировки. В этом контексте музыка становится местом, где разные музыкальные традиции могут сливаться воедино, создавая новые музыкальные синтезы и стили.

Примером такого влияния может служить слияние латиноамериканской музыки с поп-музыкой в испаноязычных странах. Этот процесс привел к возникновению жанра, известного как «латинопоп», который объединяет латинские ритмы и мелодии с современными поп-звучаниями. Подобные музыкальные синтезы обогащают музыкальное наследие и могут иметь глобальное воздействие.

Музыкальный перевод также играет важную роль в поддержании музыкальной плюрализации. Он способствует сохранению и продвижению культурных особенностей и национальных музыкальных традиций. Когда музыка из разных стран и культур становится доступной на мировом рынке, это способствует сохранению культурной и музыкальной разнообразности.

В данной статье мы рассмотрели важную и интересную тему перевода музыкальных текстов как средства культурного обмена и диалога между различными культурами. Музыка, как выразительное искусство, обладает уникальной способностью объединять людей, преодолевая языковые и культурные барьеры. Она действует как культурный переводчик, передавая эмоции, идеи и ценности через мелодии и тексты песен.

Адаптация и сохранение художественных особенностей оригинала в процессе перевода музыкальных текстов оказываются ключевыми факторами для успешного обмена музыкальным наследием между культурами. Лексическая адаптация, музыкальная интерпретация и культурная ассоциация - все эти стратегии перевода содействуют сохранению индивидуальности произведений и их адаптации к новым языкам и культурным контекстам.

Многоязычный музыкальный контекст, создаваемый музыкальными переводами, способствует музыкальному обогащению и формированию новых музыкальных синтезов. Этот процесс приводит к появлению новых жанров, стилей и направлений, объединяющих элементы разных культурных традиций. Музыка становится местом, где культурные границы стираются, и возникают уникальные творческие выражения.

Важной характеристикой перевода музыки является его влияние на межкультурное взаимодействие. Музыкальный обмен способствует глубокому пониманию и уважению разных культур, учащиеся изучают и ценят многообразие нашего мира. Это также способствует мировой культурной грамотности, что важно в современном мировом обществе [5].

В заключение, перевод музыкальных текстов играет важную роль в межкультурном обмене и музыкальной плюрализации. Он позволяет музыке преодолевать границы и создавать мосты между культурами. Наше исследование подчеркивает, что музыкальный перевод - это не только технический процесс, но и искусство, способствующее обогащению культурного наследия и поддержанию культурного разнообразия. Мы надеемся, что данная статья стимулирует дальнейшие исследования в этой области и способствует глубокому пониманию роли музыки в создании культурного обогащения в мировом контексте.

ЛИТЕРАТУРА.

1 Бутко Юлия Валерьевна Обучение переводу текстов музыкальной тематики // Ярославский педагогический вестник. 2017. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/obuchenie-perevodu-tekstov-muzykalnoy-tematiki> (дата обращения: 06.09.2023).

2 Катаев Павел Вячеславович Музыкальные медиа в сетевом обществе: возможности и вызовы функционального многообразия // Вестник Пермского университета. Российская и зарубежная филология. 2018. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/muzykalnye-media-v-setevom-obschestve-vozmozhnosti-i-vyzovy-funktsionalnogo-mnogoobraziya> (дата обращения: 06.09.2023).

3 Молостцова Ирина Евгеньевна Структура художественной интерпретации музыки // Сибирский педагогический журнал. 2013. №6. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/struktura-hudozhestvennoy-interpretatsii-muzyki> (дата обращения: 06.09.2023).

4 Дивакова Н. А. Музыка как универсальный язык культуры // Наука и современность. 2011. №9-1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/muzyka-kak-universalnyy-yazyk-kultury> (дата обращения: 06.09.2023).

5 Чибисова Ольга Владимировна Музыка как средство межкультурной коммуникации // Вестник ЧГАКИ. 2011. №3 (27). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/muzyka-kak-sredstvo-mezhkulturnoy-kommunikatsii> (дата обращения: 06.09.2023).

ЖОО КЕҢІСТІГІНДЕГІ ПОЛИЭТНИКАЛЫҚ БІЛІМ БЕРУ КОНТЕКСТІНДЕ БОЛАШАҚ ПЕДАГОГТЫҢ КОММУНИКАТИВТІК-ЭТНОПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІНІҢ МӘНІ МЕН МАЗМҰНЫ

ТЕМИРГАЛИНОВА А. К.

докторант, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

Зерттелетін құбылыстың мәні мен мазмұнын қарастыруға кіріспес бұрын, «құзыреттілік» және «құзырет» негізгі терминдерінің мағынасын ашу қажет. Құзыреттілік ұғымы тек когнитивті және операциялық-технологиялық компоненттерді ғана емес, сонымен қатар мотивациялық, этикалық, әлеуметтік және мінез-құлықты да қамтиды. Демек, құзыреттілік әрқашан жекелендіріліп, белгілі бір адамның қасиеттері арқылы жүзеге асырылады. Құзырет дегеніміз – белгілі бір объектілер мен процестерге қатысты берілген және оларға қатысты сапалы өнімді әрекет ету үшін қажет жеке тұлғаның өзара байланысты қасиеттерінің жиынтығы (білім, дағдылар, іс-әрекет әдістері). Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, біз «коммуникативтік-этнопедагогикалық құзыреттілік» ұғымын қарастыруға көшуді заңды деп санаймыз.

Сонымен, коммуникативтік-этнопедагогикалық құзыреттілік деп біз болашақ мұғалімге өз халқының педагогикалық мұрасын барынша мақсатты және дәйекті түрде енгізуге қол жеткізуге мүмкіндік беретін этнопедагогикалық білім мен дағдылардың жиынтығын түсінеміз, бұл оқушылардың бойында патриотизмді, толеранттылықты, эмпатияны, мәдениетаралық сезімталдықты қалыптастыруға, сондай-ақ болашақ мұғалімнің дамуына ықпал ететідер шығармашылық, танымдық белсенділік, мақсаттылық, бастамашылық, төзімділік, рефлексивтілік сияқты қасиеттер [1, 2, 3].

Коммуникативтік-этнопедагогикалық құзыреттілік коммуникативтік-этнопедагогикалық дайындықтың жоғары деңгейі және шығармашылық іс-әрекетке қабілеттілігі бар жеке тұлғаның белгілі бір қасиеттерінің жиынтығы ретінде, онда адам өзінің кәсіби және жеке қасиеттерін барынша көрсетеді. Болашақ педагогтың коммуникативтік-этнопедагогикалық құзыреттілігі оның: дәстүрлі педагогикалық мәдениет негізінде оқу пәндерін оқыту мақсаттарын, олардың нақты толықтығын және дамушы мақсаттардың қазіргі жағдайындағы басымдылығын білуін көздейді; студенттердің даму мақсаттары үшін коммуникативтік-этнопедагогикалық

білімді игерудің психологиялық тетіктері және оларды оқыту процесінде пайдалану тәсілдері; мектеп оқулықтарында тікелей ұсынылған және олармен тікелей байланысты коммуникативтік-этнопедагогикалық ұғымдар мен фактілер; әртүрлі коммуникативтік-этнопедагогикалық мазмұнның дидактикалық және дамытушылық құндылығын бағалау критерийлері; әртүрлі коммуникативтік-этнопедагогикалық мазмұнмен жұмыс істеу тәсілдері (неғұрлым типтік) коммуникативтік-этнопедагогикалық мазмұны; дәстүрлі педагогикалық мәдениетті оқытудың тиімді әдістері (құралдар, оқытудың ұйымдастырушылық формалары және бақылау), оқушылардың әртүрлі санаттары, оқу деңгейі бойынша да, танымдық қызығушылықтарының сипаты бойынша да сараланады және т.б. [4].

Коммуникативтік-этнопедагогикалық құзыреттіліктің көп деңгейлі сипатын көрсете отырып, бұл жүйенің компоненттері оны зерттеу, сақтау және дамыту үшін қажетті және жеткілікті ретінде ұсынылуы керек, сонымен қатар олардың арасындағы байланыстар мен қатынастардың алуан түрлілігін ашатын құрылымдық және функционалды компоненттердің жиынтығы болуы керек. Құрылымдық ретінде мұндай компоненттер бөлінеді, олардың дамуы арқылы оның қалыптасу үрдісі мен нәтижесі айқын көрінеді, атап айтқанда:

- мотивациялық-қажеттілік компоненті (кәсіби-құндылық бағдарлары; жеке қасиеттер жиынтығы; дамыған жалпы және педагогикалық қабілеттердің болуы). Бұл компонент болашақ педагогтың коммуникативтік-этнопедагогикалық қызметті жүзеге асыруға мотивациялық дайындығын көрсететін әлеуметтік және кәсіби ұстанымын, кәсіби-құндылық бағдарларын, көзқарастарын; жеке қасиеттердің жиынтығын (адамгершілік, төзімділік, толеранттылық, эмпатия, коммуникабельділік, бастамашылдық, рефлексивтілік және т. б.) көрсетеді.; дамыған жалпы және педагогикалық қабілеттердің болуы (гностикалық, креативті, сындарлы, коммуникативтік, ұйымдастырушылық);

- танымдық компонент (коммуникативтік-этнопедагогикалық білім кешені; қалыптасқан коммуникативтік-этнопедагогикалық ойлау) болашақ мұғалімнің танымдық үрдістермен және санамен байланысты танымдық саласын дамыту ретінде қарастырылады, оған әлем туралы және өзі туралы білім кіреді. Берік, терең коммуникативтік-этнопедагогикалық білімді қалыптастыру және оларды практикада қолдану қабілеті болашақ педагогтарды кәсіби

даярлаудың оқу процесінің маңызды құрамдас бөліктерінің бірі болып табылады, бұл кәсіби - педагогикалық мәселелер мен міндеттерді көруге, бөліп көрсетуге және тиімді шешуге мүмкіндік береді. Педагогтың практикалық, трансформациялық қызметімен байланысты коммуникативтік-этнопедагогикалық ойлау нақты педагогикалық жағдайларда кәсіби-педагогикалық міндеттерді нәтижелі шешуге бағытталған;

- іс-әрекет компоненті (дағдылар, дағдылар; трансформациялық коммуникативтік-этнопедагогикалық қызметтің тәжірибесі; заманауи педагогикалық технологиялар мен педагогикалық техниканы меңгеру) тұлғаның шығармашылыққа тұрақты қабілетін, оның қоғамның қажеттіліктеріне жауап беретін кәсіби қызметке дайындығын анықтайды [5, 6, 7].

Болашақ мұғалімдердің коммуникативтік-этнопедагогикалық құзыреттілігінің мазмұндық компоненттерінің өзара байланысы, өзара тәуелділігі: мотивациялық-қажеттілік, когнитивті және Белсенділік – зерттелетін құбылыстың жүйелік, тұтас сипатын сипаттайды. Сонымен, белсенділік компонентінің көрінісі коммуникативтік-этнопедагогикалық құзыреттіліктің когнитивті компонентінің белгілеріне байланысты: коммуникативтік-этнопедагогикалық білімнің қалыптасуы және педагогикалық қызметті тиімді ұйымдастырудың тиісті дағдылары. Сонымен қатар, іс-әрекет компоненті қалыптасатын және көрінетін трансформациялық іс-әрекет процесі болашақ мұғалімдердің ойлау қызметін белсендіреді, олар алған білімдері мен дағдыларының құндылығы мен маңыздылығын түсінеді. Нәтижесінде олардың танымдық белсенділігі артады, бұл өз кезегінде болашақ мұғалімдердің коммуникативтік-этнопедагогикалық құзыреттілігінің танымдық компонентін қалыптастыруға ықпал етеді. Дәл осындай қарым-қатынасты мотивациялық-қажеттілік пен коммуникативтік-этнопедагогикалық құзыреттіліктің басқа компоненттері арасында байқауға болады: қызметке деген қызығушылық оның өнімділігін арттырады, адамгершілік-ерік қасиеттерін қалыптастырады, өзін-өзі бақылау дағдыларын игеруге ықпал етеді, қиындықтарды жеңуді жеңілдетеді. Сонымен бірге, бұл іс-әрекеттің құрамдас бөлігі, яғни нақты қызмет пен ынтымақтастықтың жеткілікті тәжірибесі, адамгершілік-еріктік қасиеттердің дамуына оң әсер етеді; еңбек жетістігі оған жағымды эмоционалды қатынасты тудырады [8, 9].

Коммуникативтік-этнопедагогикалық құзыреттіліктің компоненттері, бір жағынан, құрылымы, логикасы, элементтер

жиынтығы, ішкі ұйымы бар салыстырмалы түрде тәуелсіз жүйелер ретінде әрекет етеді, ал екінші жағынан, бұл бөлу шартты болып табылады. Интеллектуалды даму деңгейін жеке тұлғаның шығармашылық әлеуетін сипаттау үшін пайдалануға болады, ал коммуникативтік-этнопедагогикалық қызметке және оның нәтижелеріне деген көзқарасты іс-әрекет компонентінің құрылымында және болашақ мұғалімнің жеке сапасы ретінде талдауға болады.

Коммуникативтік-этнопедагогикалық құзыреттіліктің аталған компоненттерін қазіргі жағдайда мұғалімнің табысты қызметі үшін нормативті қажет деп санауға болады. Сонымен қатар, жоғарыда айтылғандай, олардың барлығы бір-бірімен тығыз байланысты – әрбір келесі қажетті және жеткілікті дәрежеде қалыптасқан алдыңғы болған жағдайда ғана өнімді болады [10].

Осылайша, ішкі құрылым мен сыртқы жүйе құраушы байланыстарды талдау болашақ мұғалімдердің коммуникативтік-этнопедагогикалық құзыреттілігін әлеуметтік және кәсіби маңызды жеке қасиеттердің бүкіл жүйесінің интеграциясының, жетілуінің және дамуының көрінісі ретінде сипаттауға және оған келесі анықтама беруге мүмкіндік береді. Болашақ мұғалімнің коммуникативтік-этнопедагогикалық құзыреттілігі-бұл білімнің, дағдылардың, мінез-құлық тәжірибесінің жиынтығында көрінетін және тиімді этникалық білім беру қызметіне ықпал ететін интегративті жеке қасиет.

Сөйтіп, болашақ педагогтардың коммуникативтік-этнопедагогикалық құзыреттілігін қалыптастыру өзекті болып табылады, ол біртұтас кәсіби-жеке құрылымның құрамдас бөлігі бола отырып, болашақ педагогтардың коммуникативтік-этнопедагогикалық қызметін жүзеге асырудың құндылық-семантикалық көзқарастары мен мотивтері арқылы жүзеге асырылатын мотивациялық-қажеттілік, когнитивтік және Белсенділік компоненттерінің кешені ретінде анықталады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Бережнова Л. Н., Набок И. Л., Щеглов В. И. Этнопедагогика : учебник для студ. учреждений высш. проф. образования. 3-е изд., перераб. и доп. М.: Издательский центр «Академия», 2013. 240 с.

2 Маркова Н. Г. Формирование культуры межнациональных отношений студентов в поликультурном образовательном пространстве вуза : дис. ... докт. пед. наук. Казань, 2010. 435 с.

3 Иванов В. Н., Петрова, Т. Н. Основные положения развития этнопедагогика как науки в условиях новой парадигмы образования // Вестн. Чувашского гос. пед. ун-та им. И. Я. Яковлева. 2017. № 2 (94). С. 103-110.

4 Болбас, В. С. О понятиях и терминах этнопедагогика / В. С. Болбас // Педагогика. 2001. -№1. - С. 41-45.

5 Комраков Р.В. Этнопедагогическая подготовка будущих педагогов. Белгород, 1995. 28 с

6 Ильина Т.Б., Галагузова Ю.Н. Этнопедагогический подход как теоретическая основа подготовки педагогов к профессиональной деятельности в политкультурной среде // Педагогическое образование в России. 2016. № 3. С. 191-192.

7 Кайсарова, А. В. Основные функции компетентного этнопедагога / А. В. Кайсарова // Психолого-педагогические аспекты этнокультурных ценностей формирования личности : сборник научных трудов. Москва - Чебоксары, 2007. - С. 28-31.

8 Цаллагова, З. Б. Этнопедагогический диалог культур / З. Б. Цаллагова. Владикавказ, 2001.

9 Глузман А.В., Редькина Л.И. Концепция этнокультурного образования // Гуманитарные науки. 2015. № 3(31). С. 11-23.

10 Харитоновна Ф. П. Педагогические условия формирования этнопедагогической компетентности педагога в поликультурном образовательном пространстве // Вестник Чувашского государственного педагогического университета им. И.Я. Яковлева. 2013. № 3(79). С. 184–188.

TECHNOLOGIES FOR ACTIVATING COGNITIVE ABILITIES IN TEACHING A FOREIGN LANGUAGE

TONTAYEVA A. N.

student of Higher School of Humanities, Pavlodar Pedagogical University named after Alkei Margulan, Pavlodar

KULAKHMETOVA M. S.

Scientific advisor: Candidate of Philology, Associate Professor at the Department of Foreign Languages, S. Toraihyrov Pavlodar State University, Pavlodar Pedagogical University named after Alkei Margulan, Pavlodar

Cognitive abilities (L. M. Generalova) – are presented in psychology as the brain's skills to assimilate information about the world and process this information. Cognitive abilities of a person are considered to be:

human memory; speech; attention; imagination; cognitive flexibility, the possibility of logical reasoning and perception of information by human sensory organs [1, pp. 180-189]. Cognitive abilities, as noted by I.A. Bredikhina, are necessary for human survival and development, they are what distinguish humans from animals [2, p. 53]. All of them, according to a group of authors E.I. Vorobyov, Yu.A. Makkoveeva, N.L. Ushakova, O.A. Shchukina, are needed by students when learning a foreign language, as they give them the opportunity to memorize foreign vocabulary, grammar material, read thoughtfully and understand foreign texts and at the same time understand them and communicate in a foreign language with a teacher, other students and other people [3, p. 40].

The most important cognitive skill in the learning process (T.I. Zharkova) is attention, as the ability to concentrate for a long time on the task set by the teacher, even in the presence of some distracting factors [4]. This skill makes it possible to concentrate on one action and is responsible for the ability of students to look simultaneously at the blackboard, listen to the teacher and record the information received. At the same time, as noted by E.V. Koroleva and Yu.R. Konysheva, attention is directly related to our memory, since if a student cannot focus his attention on information, then he will not be able to remember it and subsequently reproduce it. It is memory that affects a person's ability to keep foreign vocabulary and grammar in mind after a while and makes it possible to communicate more freely in a foreign language. Cognitive flexibility allows you to find alternative solutions, adapt quickly to new conditions, detect non-standard outputs, and work out errors [5, pp. 131-140].

At the same time, it is important to take into account (V.N. Varnosova) that cognitive abilities are formed more actively in childhood, since during this period the human brain is more plastic and can easily build new paths in its neural networks. Therefore, it is easier to learn new things in childhood [6, pp. 847-849].

Based on the above, but in our opinion, a properly organized school education makes it possible to develop cognitive abilities, and cognitive skills help them learn foreign languages more effectively. In addition, cognitive abilities are designed to provide developing and personality-oriented learning as important catalysts for ensuring success in teaching a foreign language, which is significant in Kazakhstan, in our opinion, in modern conditions, for the development of multiculturalism and multilingualism.

In the course of educational practice when teaching a foreign language in high school, we have identified difficulties associated with

the development of their cognitive abilities, which arise mainly due to the lack of students' skills and abilities of the language plan and the communicative plan. These include: problems in comprehending a foreign text, as many students need a psychological attitude in preparation for reading an authentic text; low concentration of attention on the need to solve a number of «technical» problems, without which it is impossible to realize the content of the authentic text being studied when reading and listening; low orientation of students on cognitive-analytical comprehension of speech and the formation of technical skills that positively affect the perception and recreation of the text content, and many others.

To remove such difficulties, it was envisaged to include a set of various tasks and exercises in the learning process to activate communicative abilities, which are important, when learning a foreign language. In addition, when working on vocabulary and grammatical structure, there was used the methodology of teaching a foreign language based on a cognitive approach. The methodology includes the following stages of training (L.D. Efanova):

1) introduction of vocabulary or grammatical structure. At this stage, there is an acquaintance with them: the meaning, form and application in the practice of speech:

2) ensuring the initial automation of students' actions when performing exercises and tasks (recognition, unification, identification, selection, verification of understanding, and others). At this stage, further comprehension of vocabulary and grammar is being made;

3) automation of students' actions at the level of individual phrases and sentences

4) when performing exercises of the conditional-communicative plan (transformation, substitution, questions-answers, completion, tasks for the independent application of the grammatical structure) for the reproduction of vocabulary or grammar [7].

A complex of various cognitive innovative and creative technologies were included in the training program, including:

- game technologies (with an emphasis on the use of operational, simulation, role-playing games, business theatre, socio and psychodrama);
- active teaching methods (problem lectures, case-study (analysis of specific situations), simulation exercises for modeling social, cultural and legal foreign language environment, brainstorming and others);
- extracurricular work (independent reading of texts of foreign fiction, with the allocation of words with special semantic characteristics

(non-equivalent vocabulary, real words, precedent expressions and names, as well as words with national and cultural content);

– blog (or web)-technologies that, as noted by A.V. Palkova, allow both teachers and students or a group of students (class) to create, for example, their own personal pages on the Internet based on moderation (teacher's and class's blog) and authorship (student's blog) [8, pp. 69-65]. It is necessary to characterize the created blogs of teachers and students with multimedia and the ability to create content of different formats (text, audio, photo, video and graphic material). Blog technologies allow the teacher to plan thematic tasks and exercises for specific training sessions. Students are given the opportunity to develop the skills and abilities of both oral and written foreign language speech more freely.

The approbation of the proposed technologies showed positive aspects for the development of cognitive and mental activity of students. Let's show them by the example of using individual gaming technologies.

Role-playing games were performed in the form of group work to create conditions for students for full-fledged intercultural foreign language communication. In a game situation, the work of students in pairs or in a group, under the supervision of the teacher, is of particular importance. Foreign language game communication took place by conducting conversations on special topics, and using situational topics (based on learned grammar and vocabulary and adapted texts). To increase the effectiveness, role-playing games were conducted after preparatory work (reading the text, translation, questions and answers, working out skills and skills in articulating words and sounds with significant phonetic difficulties) and the theme and thematic orientation reflected in game tasks and exercises were necessarily selected in advance. A prerequisite was the use of mental maps that were prepared earlier by the teacher or students and are shown interactively. It should be noted that the organization of role-playing games was carried out using mental games (based on the development of clip thinking, which includes frequent changes of activity, multiplicity, imagery and fragmentation) allowed to expand and deepen the linguistic horizons of the English language.

As a result, students have a further desire to perceive each component of the role-playing game, and concentration on the analysis and synthesis of the materials received in a foreign language, an increase in the nomination of their own assessments regarding the information perceived in a foreign language. An important result was the formation of cognitive abilities among students while practicing the skills of correct

foreign language communication in the field of communicative and speech English etiquette.

Thus, we have found that the use of rational cognitive technologies (techniques and methods of foreign language teaching) shows a positive effect on increasing the level of cognitive activity in students, which is especially important when learning English. Active tasks and exercises that develop memory, attention, imagination, cognitive flexibility, the possibility of logical reasoning allow students to: better perceive the foreign language information being studied and accumulate vocabulary; improve knowledge of the grammar of the language being studied; repeat previously learned material; be able to correct individual indifferent cases and phenomena in a foreign language. At the same time, the systematic use of cognitive technologies based on role-playing games, visualization, in the course of working with foreign speech constructions, makes it possible to bring their use to automatism, expand the volume of foreign language speech (monologue and dialogic). In addition, it should be noted that this is not a perfect list of opportunities that allow to activate the cognitive abilities of high school students in a foreign language in a comprehensive school. Since for each role (during the game), it occurs through the inclusion of personal-cognitive potential, the concretization of abilities. Students also develop the skills and abilities to formulate independent speech utterances (on the subject of communication and content), develop the skills of more fluent communication in a foreign language in the context of thematic educational material and a foreign language in general.

REFERENCES

- 1 Generalova L. M. Cognitive-conceptual view on teaching a foreign language // Space in language. Language space. The interaction space. Volgograd: Volga Publishing House, 2013. pp. 180-189.
- 2 Bredikhina, I. A. Methods of teaching foreign languages: Teaching basic types of speech activity: textbook. – Ekaterinburg: Publishing House of Ural university, 2018. – 104 p.
- 3 Modern methods of teaching foreign languages: textbook / E.I. Vorobyeva, Yu.A. Makkoveeva, N.L. Ushakova, O.A. Shchukina; North. (Arctic) feder. University named after M.V. Lomonosov. – Arkhangelsk: SAFU, 2019. – 110 p.
- 4 Zharkova T.I. Modern methods of teaching a foreign language// Humanities. Vestn. of Finance. un-ty. 2014. № 2 (14).: <https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennyye-metody-obucheniya-inostrannomuyazyku>

5 Koroleva E.V., Konysheva Yu.R. Application of cognitive strategies in teaching listening in foreign language lessons. Problems of modern pedagogical education. 2022 – pp. 138-140.

6 Varnosova A.N. Ways to increase motivation in foreign language lessons // Young scientist. 2016. № 28. pp. 847-849.

7 Efanova L.D. About the use of role-playing games in the educational process when teaching a foreign language // Symbol of Science. 2016. No. 1-2. <https://cyberleninka.ru/article/n/ob-ispolzovanii-rolevyih-igr-v-uchebnom-protsessepri-obuchenii-inostrannomu-yazyku>

8 Palkova A.V. The use of Web 2.0 services in teaching foreign languages // Teaching foreign languages in multimedia space: collection of scientific articles Tver: Tver State University, 2012. pp. 69-85.

Секция 12

**Журналистикада заманауи медиатехнологиялар мен әлеуметтік желілерді енгізу және қолдану
Внедрение и применение современных медиатехнологий и социальных сетей в журналистике**

ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІЛЕРДІҢ МЕДИА ӨНІМДЕРДІ ДАМЫТУДАҒЫ РӨЛІ

КАСЫМБЕКОВА Н. М.

докторант, 2-курс, Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы қ.

ШЫҢҒЫСОВА Н. Т.

ф.ғ.д., Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы қ.

Егер сен онлайнда болмасаң, сен мүлдем жоқсың. Бұл ақпараттық технологиялардың барлық салаға тигізген әсерінен соң қалыптасқан тұжырым. Онлайн дегеніміз - әлеуметтік желілер.

Әлеуметтік желілер дәуірі қарқынды дамып жатыр. Біз телефонымыз арқылы кез келген жаңалыққа, ақпаратқа оңай әрі тез қол жеткізе аламыз. Орын алған оқиға бізге бірер минут ішінде хабарлама болып түседі. Жаңалықтар барлық девайс арқылы қолжетімді болғандықтан, газеттердің қажеттілігі төмендеуде[1].

Қазір кез келген дәстүрлі медианың барлық әлеуметтік желіде өз парақшалары бар. Сондай-ақ барлық желіде бірдей ақпарат емес, әр желінің ерекшелігіне сәйкес, әртүрлі ақпараттар салынады. Бұл туралы Астана қаласында өтіп жатқан «Astana media

week» шарасында «Caspian news» телеарнасын директоры Қазбек Кертаев тереңірек тоқталды. Оның сөзінше, TikTok желісіне тек таңдаулы ғана ақпараттар салынады. Instagram мен Facebook-қа барлық ақпараттар жарияланса, YouTube желісіне тек топтама материалдар ғана беріліп отырады[2]. Бұдан шығатын қорытынды әр желінің мақсаты әртүрлі, бағыты басқа. Демек, бір ақпаратты әртүрлі бағытта бере білу маңызды. Бұған bugin.kz сайты мен оның Instagram-дағы парақшасы да дәлел бола алады. Сайтта «ШҚО-да 80 миллион теңге жымқырған интернет-алаяқтар ұсталды» деген мақала көлемді берілсе, Instagram парақшасында тек лид берілген. Ал оқиғаның толық нұсқасы кадр сыртындағы мәтін арқылы видеомен берілген [3].

Әлеуметтік желідегі контент ақпаратты әртүрлі қабылдайтын аудиалдар мен визуалдардың барлығына бірдей арналған. Мәселен, жоғарыда келтірілген ақпаратты алатын болсақ, визуалдар үшін - мәтін, аудиалдар үшін - кадр сыртынан тыс дауыс және екеуін бірдей қабылдайтындарға мәтін де, дауыс та, видео да қолжетімді. Қолданушылар да бірден пікір қалдырып, өзгелермен бөлісіп, ұнаған ақпараттарын сақтап ала алады. Басында интертейнмент бағыты үшін ашылған Instagram желісі қазір дайджест форматын ұстанып отыр.

Ал telegram ақпаратты қысқа ғана қабылдайтындарға арналған. Ол сайтпен байланыс жасауға жақсы құрал. Мәселен telegram-ға жоғарыдағы ақпараттың тек лідін ғана жазып, толық материал осы жерде деп сайтқа сілтеме беруге болады. Осы арқылы сайттың күнделікті оқырман санын (Daily active users) көтеруге мүмкіндік бар. Сондай-ақ сайттан керісінше telegram арнаға сілтеме тастаса болады. Мәселен кез келген ақпараттың видеосы немесе фотосын әлеуметтік желі арнасына салып, сайттан сол ақпараттың сілтемесін берсе, онда оқырмандар видео не фотоны көру үшін сол желіге кіреді. Осылайша, сайт пен желідегі парақшалар арасында ортақ бір байланыс пайда болмақ. Telegram интернет қолданушылары арасында ақпараттың қауіпсіз сақталатын орны саналады. Өйткені сайттар бұғатталып, Instagram парақшалары шабуылға ұшырап жатқанда, тәуелсіз журналистер, контент мейкерлер telegram арналарында жазбаларын бөлісіп жүрді. О.Ляховненко телеграм кей аудитория үшін коммуникациялық сұрақтарды шешуге арналған дегенді айтады. Өйткені бұл әлеуметтік желіде сарапшылар мен сарапшылық орталықтардың пікірлері, бағалаулары мен аналитикалық ойлары жазылған канал жұмыс

істейді. Онда посттар жариялау арқылы түсініктеме беру ыңғайлы. Қонырауларға үнемі жауап берудің және журналистерге бірдей жауап берудің орнына (содан кейін айтылғандарды нақтылау және т.б.), маман кең аудитория қолдана алатын қысқа және мазмұнды тұжырымдама жаза алады. Телеграмда аналитикалық баяндамалар, презентациялар, кітаптар, жазбалар, слайдтар және т. б. сияқты сараптамалық өнімдерді орналастыру ыңғайлы. Мессенджердің функционалдығы толық мәтінді зерттеулері бар файлдарды орналастыруға, мессенджерлерде ақпаратты жіберуге, қайта жариялау кезінде түсініктеме беруге және т. б. мүмкіндік береді.

Telegram арналарының бірінші және екінші тобы арасындағы «ортаңғы» аймақта «инсайдерлік» арналар жұмыс істейді, олар бір жағынан саяси және коммуникациялық мәселелерді шешеді, ал екінші жағынан процестер мен оқиғалар туралы эксклюзивті ақпарат бере алады. Бұл өз кезегінде бірінші көздегі ақпарат болып саналады.

Сондай-ақ салалық, аймақтық немесе тақырыптық контексте өзекті ақпаратты жинайтын телеграм-арналарды, агрегаторларды, бөлек атап өтуге болады. Олар қызықтыратын тақырып бойынша тұрақты кәсіби мониторинг субъектісі ретінде ыңғайлы. Аудитория оларға өздері түсірген видеолар мен аудиторияларды, суреттерді жіберіп тұрады. Алайда өздері бірегей сараптамалық контент дайындамайды. Бұған дәлел ретінде «Настоящее время» арнасын айтсақ болады. Аталмыш арна оқырмандарының жіберген видеолары арқылы 2020 жылғы Белоруссиядағы қақтығыс туралы «Мы не знали друг друга до этого лето» фильмін түсірген[4].

Іс жүзінде телеграм арналарының барлық аталған түрлері параллель жұмыс істейді. Бұл оған дейін ол ақпаратты оқымаған оқырманға ақпараттық шок әкеледі. Нәтижесінде, оқырман жарияланған материалдарды түсініп, олардың мазмұнына сын көзбен қараудың орнына, өзіне жақын саяси ұстанымды тарататын арналарды таңдайды немесе материалды беру стилі мен форматы бойынша ерекшеленетін ақпаратты таңдайды (көбінесе жанжал және жалған). Сондай-ақ дұрыс құрылмаған ақпарат ағынын таңдауы мүмкін. Кәсіби жағынан бұл тәсіл нәтижесіз болғандықтан, саяси телеграм арналарының жұмыс істеуінің аналитикалық моделін құру туралы мәселе туындайды.

Telegram-ның мессенджер ретіндегі функционалдығы маңызды рөл атқарады, соның ішінде жазбаларды тұрақты хабарламалар ретінде қайта жіберу мүмкіндігін атап өтуге

болады. Facebook сияқты әлеуметтік желілерден айырмашылығы оқырман жаналықтар лентасын өзі реттейді. Оның алгоритмдері хабарламаларды жасырмайды және бұрын оқылған жазбаларды жаңа ретінде көрсетпейді, интрузивті жарнама жоқ, арналар тарихы (файлдар мен сілтемелер бойынша іздеуді қоса) сияқты ыңғайлы іздеу жүйесі бар. Сарапшылар мен саяси коммуникацияның кәсіби қатысушылары үшін бұл абсолютті плюс деп айту керек[5].

Facebook желісіне келер болсақ, ондағы қолданушылардың жасы 35-тен жоғары. Мұндағы контент жанрына тоқталсақ, шолу мен талдамалы материалдарды жиі кездестіруге болады. Telegram жанры - заметка, аналитика. Instagram жанры - интертейнмент, заметка. Facebook жұмысының нәтижелігін даниялық зерттеуші Майкл Бассеттің келтірген дерегімен нақтылауға болады. Оның сөзінше, аталмыш әлеуметтік желідегі контенттің 23%-дан 47%-ға дейінгі сілтемеден тұрады. Яғни, сілтемелер қолданушыларды кез келген кампанияның веб-сайтына немесе БАҚ-тағы қандай да бір мақалаға жолдайды. Сондай-ақ Facebook желісіндегі екінші адамның парақшасын немесе дәл бір жазбасын да осы сілтеме арқылы оқуға болады[6]. Аукымды қолданушылар базасы Facebook платформасында саясаткерлердің парақшасына қиындықсыз тіркеліп, олардың көпшілікке жариялаған хат пен посттарына пікір білдіріп, оны өз парақшаларында бөлісіп немесе өзге де виртуалды достарына жібере алады. WebsiteRating.com сайтының 2021 жылдың 30 қыркүйегіндегі мәліметі бойынша Facebook-тегі күніне белсенді қолданушылар саны 1.93 миллиардқа жеткен. Сондай-ақ Майкл Бассетт әлеуметтік желілердің сандық архитектурасының төрт аспектісін сипаттаған, олар: желілік құрылым, функционалдылық, алгоритмдік сүзгіден өткізу және деректерді беру. Бұл санаттардың таңдалған себебі олар саясаткерлер жариялайтын саяси контентке немесе азаматтардың саяси хабарламаларға деген қолжетімділігіне әсер етеді. Желі құрылымы пайдаланушылардың саяси аккаунттарды қалай анықтайтынына және байланыстыратынына ықпал етеді. Функционалдылық платформада медиа құру және тарату ережелеріне негізделеді. Алгоритмдік сүзгіден өткізу пайдаланушыларға қандай контент кездесетінін анықтайды. Ал деректерді сәйкестендіру саясаткерлерге өздерінің оқырмандарын бағыттауға мүмкіндік береді. Бұл санаттар нақты платформаға тәуелді емес, сондықтан оларды әртүрлі әлеуметтік медиа арналары арқылы саясаткерлердің сандық стратегиясын салыстыру үшін негіз ретінде пайдалануға болады[7].

Әлеуметтік желілердің дамуы бір контентті түрлі бағытта беруге бейімдеп келеді. Бұған TikTok желісі дәлел бола алады. YouTube желісінде және барлық подкаст платформасында Bugin podcast айына бір рет эпизод ұсынады. Қаралым жинап, аудитория санын көбейту үшін координаторлар TikTok желісінде подкаст парақшасын ашқан. YouTube желісінде 1627 аудитория бар. Ал сол подкастың TikTok желісіндегі парақшасына 3254 қолданушы тіркелген. YouTube-тағы ең көп қаралым - 49 000. Ал TikTok-тағы сол видеоның 1 минуттық анонсы 1.1 миллион қаралым жинаған[8].

Бұдан түсінетініміз әлеуметтік желі арқылы қолданушылар нақтылыққа және контент көруге аз уақыт жұмсауға үйренді. Екінші жағынан, әлеуметтік желілер аудитория үшін ақпарат фильтрі болып отыр. Сайтқа салынған материалдар, теледидар мен радиодағы бағдарламалар, газет бетіне шыққан мақалалардың барлығы да анонс ретінде reels, карусель ретінде әлеуметтік желідегі парақшаларға жарияланады. Әртүрлі парақшалардан анонсты көрген аудитория сол арқылы қандай да бір контентті көріп-көрмеу туралы шешім қабылдайды. Кез келген тақырып әлеуметтік желіде қызу талқыланып, резонанс тудырған соң барып дәстүрлі БАҚ-та сол туралы контент жасалады және оны қайта әлеуметтік желі арқылы дамытады.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Astana media week 2023 <https://www.youtube.com/@astanamediaweek5124>
- 2 ШҚО-да 80 миллион теңге жымқырған интернет-алаяқтар ұсталды
- 3 <https://bugin.kz/32569-shqo-da-80-million-tenhge-dgymqyrghan-internet-alayaqtar-ustaldy>
- 4 Н.М.Касымбекова, Н.Т.Шыңғысова «Әлеуметтік желілердің қоғамдық пікір қалыптастырудағы рөлі». ҚазҰУ Хабаршысы. Журналистика сериясы. №3 (65) 2022. ISSN 1563-0242 eISSN 2617-7978. <https://doi.org/10.26577/HJ.2022.v65.i3.07>
- 5 Bugin Podcast https://www.tiktok.com/@buginpodcast.kz?_t=8ftj9P5NNYs&_r=1
- 6 Harper, Ruth, A. «The Social Media Revolution: Exploring the Impact on Journalism and News Media Organizations.» Inq J 2 (2010).
- 7 Oleg I. Lyakhovenko (2022) Telegram Channels in the System of Expert and Political Communication in Modern Russia. Galactica

Media: Journal of Media Studies. 2022. No 1 | ISSN: 2658-7734
Медиабезопасность <https://doi.org/10.46539/gmd.v4i1.230>

8 Michael Bossetta (2018) The Digital Architectures of Social Media: Comparing Political Campaigning on Facebook, Twitter, Instagram, and Snapchat in the 2016 U.S. Election <https://doi.org/10.1177/1077699018763307>

СОВРЕМЕННЫЙ МЕДИАЗЕЙ: ИЗМЕНЕНИЕ ЖУРНАЛИСТИКИ В ЦИФРОВОЙ ЭПОХЕ

КОЖИКОВ З. И.

студент, 2 курс, КГП на ПХВ «Павлодарский колледж
технического сервиса», г. Павлодар

ЕЛГИНА В. Д.

педагог эксперт, КГП на ПХВ «Павлодарский колледж
технического сервиса», г. Павлодар

В современном информационном мире, насыщенном информацией и технологиями, журналистика переживает период трансформации и адаптации. Одним из наиболее значимых изменений, которые повлияли на эту профессию, является внедрение и активное использование социальных сетей. Социальные сети стали неотъемлемой частью деятельности журналистов, их инструментом и платформой для создания и распространения информации.

В этой статье мы погрузимся в мир современной журналистики и рассмотрим, как социальные сети стали неотъемлемой частью этой профессии. Мы узнаем, какие новые возможности предоставляют социальные платформы для журналистов, как они изменяют процесс сбора и распространения новостей, а также какие вызовы и вопросы появляются в связи с этой трансформацией.

Журналистика остается ключевым инструментом информационного обмена и формирования общественного мнения. Однако, с приходом цифровой эпохи внедрение современных медиатехнологий и социальных сетей радикально изменяют эту область. Давайте рассмотрим, какие изменения происходят и, какие новые возможности открываются в журналистике благодаря этому эволюционному процессу.

Мгновенная передача событий. С социальными сетями, такими как Twitter и Facebook, новости стали доступными мгновенно. Эти

платформы превратили журналистику в процесс реального времени, где события, буквально, развиваются перед нашими глазами.

Пользователи социальных сетей, в свою очередь, могут быть свидетелями и участниками событий. Они могут получать информацию напрямую из первых рук, следя за официальными аккаунтами важных личностей, очевидцев событий и независимых журналистов. Это создает новый уровень взаимодействия между журналистами и их аудиторией, делая новостную информацию более демократичной и открытой.

Эта мгновенность информации имеет свои плюсы, но также и вызовы. Журналисты должны работать в условиях высокой конкуренции и давления, чтобы оперативно сообщать о событиях. Они также должны быть более ответственными и бдительными, чтобы избежать распространения недостоверной информации и фейковых новостей.

В целом, социальные сети изменили способы, которыми мы воспринимаем и участвуем в новостной журналистике, делая ее более доступной и интерактивной, но также предоставляя новые вызовы и ответственность для журналистов и аудитории.

Глобальная доступность и многообразие источников. Сети позволяют журналистам находить источники по всему миру. Это расширяет возможности для исследования и анализа событий и трендов на глобальном уровне. Новые источники информации также способствуют разнообразию мнений и точек зрения, что обогащает журналистский контент.

Интерактивность и участие аудитории. Социальные сети сделали журналистику более интерактивной. Аудитории предоставляется возможность комментировать, обсуждать и даже участвовать в создании новостей. Это укрепляет связь между журналистами и читателями, делая информационное пространство более демократичным.

Данные и визуализация. Современные медиатехнологии предоставляют журналистам мощные инструменты для визуализации данных и статистики, что делает информацию более доступной и наглядной для аудитории. Эта способность визуализировать информацию стала ключевой в современной журналистике, позволяя более эффективно коммуницировать сложные исследования, статистические данные и новости.

Инфографика, например, позволяет создавать графические диаграммы, таблицы и графики, которые визуальным образом обобщают

информацию и делают ее более понятной. Это особенно полезно при представлении статистических данных или сложных сравнительных анализов.

Интерактивные карты являются еще одним мощным инструментом визуализации данных в журналистике. Они позволяют аудитории исследовать географическую информацию, взаимодействуя с картой и получая дополнительные сведения при наведении на конкретные области.

Графики и диаграммы в журналистике также способствуют удержанию внимания читателей. Когда информация представлена в виде ярких и наглядных графических элементов, она более привлекательна и легче усваивается.

Более того, с помощью медиатехнологий журналисты могут создавать интерактивные расследования и информационные проекты, где читатели могут сами проводить исследования и анализировать данные, что делает журналистику более вовлекающей и образовательной.

В целом, возможность визуализации данных с использованием современных медиатехнологий играет важную роль в современной журналистике, помогая более эффективно передавать информацию и делать ее более доступной для разнообразной аудитории. Например, в прошлом году «Кумаш» официально зарегистрировался как медиа. Проект принадлежит «Давай сходим» — порталу, который уже 10 лет рассказывает, куда сходить. В какой-то момент у редакции появилось желание создать медиа, и были на это ресурсы. При этом представители проекта не являются журналистами. Им приходилось заново всё начинать и много учиться. Главный редактор «Кумаш» не раскрывает себя, но самоцель такого решения - не защита, а изюминка проекта. Есть молодёжь, которая не интересуется политикой, и члены редакции решили, что до неё нужно достучаться. Самое простое решение - поговорить с ними там, где они находятся: Instagram, Telegram.

Главное преимущество у медиа в социальных сетях - свобода слова, которая тесно связана с госзаказом. Государство - главный игрок на этом рынке, оно во многом формирует картину дня у граждан Казахстана. Это классическая история для больших медиа в стране, где государство, размещая госзаказ, полагает, что оно может звонить и диктовать - что можно публиковать, а что нельзя. В соцсетях есть возможность не удалять материал. За время существования у Protenge.kz были уточнения, но не удаление конкретных постов [1].

Асхат Ниязов — журналист, автор YouTube-канала «ОБОЖАЮ». Асхат уже не первый год «проверяет» работу акимов, выходя на улицы городов и поселков, чтобы выслушать проблемы жителей [2]. На вопрос как пришла идея снимать видео об акимах и городах? Асхат отвечает - Эта идея возникла у руководства телеканала «Хабар 24», где я раньше работал. В 2022 году проект закрыли и я ушел с «Хабар 24», но решил продолжить делать такой формат роликов уже в частном порядке [3].

Другой плюс соцсетей – это то, что они не такие дорогие, как системные медиа. Развитие медиа в таком формате - очень логичная реакция рынка.

Третье - реальная конкуренция. Если делать материалы про важные истории, аудитория сама к тебе придёт. Рост аудитории прямо зависит от качественного интересного продукта, отражающего интересы людей. Это то, ради чего делается журналистика. В соцсетях очень просто отслеживать реакции - формат предполагает быструю обратную связь в виде реакции от читателей.

Немаловажную роль играют вызовы и этика. Однако, совместное использование социальных сетей и медиатехнологий также вносит вызовы в сферу журналистики. Проблемы, связанные с доверием к информации, конфиденциальностью и фейк-новостями требуют новых подходов к этике в журналистике. Современные медиатехнологии и социальные сети изменяют лицо журналистики, делая ее более динамичной и доступной. Однако, журналистам и читателям важно оставаться критически настроенными к информации и следить за этическими нормами в цифровом медиазее. Этот процесс продолжает эволюционировать, и будущее журналистики будет зависеть от способности адаптироваться к новым вызовам и возможностям.

Социальные сети стали неотъемлемой частью современной журналистики, предоставляя новые инструменты и возможности для журналистов.

Вот как социальные сети применяются в журналистике.

Источник новостей: журналисты могут использовать социальные сети для мониторинга текущих событий и получения информации. Многие события и происшествия быстро становятся известными через сообщения в социальных сетях, что позволяет журналистам оперативно реагировать на события.

Интервью и комментарии: с помощью социальных сетей журналисты могут легко связаться с экспертами, свидетелями

событий и общественными деятелями для проведения интервью и получения комментариев. Это упрощает процесс сбора информации.

Распространение новостей: журналисты используют социальные сети для распространения своих материалов и новостей. Публикация статей, репортажей и видеоматериалов на платформах, таких как Twitter, Facebook и Instagram, позволяет достичь широкой аудитории.

Мониторинг общественного мнения: журналисты могут использовать социальные сети для анализа общественного мнения и реакции на новости и события. Это помогает понять, как информация воспринимается обществом и какие темы являются актуальными.

Сбор свидетельств: в случае крупных событий или кризисов, социальные сети могут быть источником фото- и видеоматериалов, а также свидетельств очевидцев. Журналисты могут использовать эту информацию для создания более полного и точного обзора событий.

Интерактивность и обратная связь: социальные сети позволяют журналистам взаимодействовать с аудиторией, получать обратную связь и задавать вопросы. Это способствует участию читателей в процессе создания контента и может обогатить исследовательскую работу журналистов.

Раскрытие и расследования: социальные сети могут быть использованы для раскрытия и расследования различных скандалов и коррупционных дел. Журналисты могут обнародовать информацию и документы через социальные сети, чтобы привлечь внимание к важным темам.

Социальные сети стали мощным инструментом для журналистов, предоставляя им доступ к новым источникам информации, возможности для взаимодействия с аудиторией и средства для распространения новостей и анализа общественной реакции. Однако при использовании социальных сетей журналисты также сталкиваются с вызовами, связанными с проверкой достоверности информации и обеспечением приватности и безопасности их источников.

Обычный человек, имеющий доступ к социальным сетям, может стать гражданским журналистом или консультантом по социальным сетям и создавать информационный контент. С развитием цифровых технологий и социальных медиа возможности для участия в журналистской деятельности стали гораздо доступнее. Важно понимать, что гражданская журналистика отличается от профессиональной журналистики, но она также может играть важную роль в информационном пространстве. Гражданская журналистика

может быть мощным инструментом для информационного обмена и участия в общественной дискуссии, и она становится все более важной в цифровой эпохе. Журналисты больше не ограничены рамками печатных изданий или телевизионных новостей с определенным расписанием. Они могут быть на передовой и репортировать о событиях мгновенно, что позволяет аудитории быть в курсе происходящего в реальном времени. Важные события и происшествия теперь становятся доступными через секунды после их возникновения.

Вот как обычный человек может стать гражданским журналистом.

Сбор информации: Гражданский журналист может фиксировать события, снимать фотографии и видео, а также делать заметки о происходящем вокруг него. Это может быть полезным в случае важных событий или происшествий, которые стоит донести до широкой аудитории.

Публикация в социальных сетях: Гражданский журналист может использовать свои профили в социальных сетях, такие как Facebook, Twitter, Instagram, для публикации информации и новостей. Это может включать в себя текстовые сообщения, фотографии, видео или даже стримы в реальном времени.

Обсуждение актуальных событий: Гражданский журналист может активно участвовать в обсуждении актуальных событий, комментируя новости и предоставляя свою точку зрения на различные темы. Это помогает создать интерактивную общественную дискуссию.

Анализ и комментарии: Человек, активный в социальных сетях, может делать анализ событий, предупреждать от распространения фейковых новостей и комментировать события с точки зрения эксперта.

Сотрудничество с профессиональными СМИ: Гражданский журналист может сотрудничать с профессиональными СМИ, предоставляя им информацию, фотографии или комментарии к событиям.

Борьба с дезинформацией: Гражданский журналист может играть важную роль в борьбе с дезинформацией и фейковыми новостями, распространяя достоверную информацию и предупреждая других от ложной информации.

Главное, что нужно помнить, это соблюдать этические нормы и стандарты журналистики, такие как достоверность и защита личных данных.

ЛИТЕРАТУРА

1 Независимые медиапроекты и их влияние на рынок. Тезисы дискуссии на MediaҚұрылтай 2022 URL: <https://newreporter.org/2022/11/25/nezavisimye-mediaproekty-i-ix-vliyanie-na-rynok-tezisy-diskussii-na-mediaquryltaj-2022/>

2 «Хочу изменить индустрию»: интервью с журналистом Асхатом Ниязовым URL: <https://the-steppe.com/lyudi/iociu-izmenit-industriyu-intervyu-s-ziurnalistom-asiatom-niyazovym>

3 Как Асхат Ниязов стал грозой акимов и надеждой «простого человека» URL: https://forbes.kz/life/hero/ashat_niyazov

Секция 13

**Саясаттың теория мен практика
арасындағы айырмашылықтар
Различия между теорией и практикой в политике**

ЭЛЕКТОРАЛЬНАЯ АКТИВНОСТЬ КАЗАХСТАНЦЕВ В КОНТЕКСТЕ ВНЕДРЕНИЯ ПРЯМЫХ ВЫБОРОВ АКИМОВ НИЗОВОГО УРОВНЯ

КАППАСОВА Г. М.

PhD, ассоц. профессор (доцент), Торайгыров университет, г. Павлодар

КАМАЛ Н. Ж.

магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар

В истории политических наук существует множество теорий об электоральной активности граждан.

Американский социолог П. Лазарсфельд сравнивает электоральную активность с природой потребительского поведения. Так, в начале избирательной кампании человеком движут различные мотивы, выражающиеся в совокупности отношений к различным элементам политической системы. По мере продвижения агитации политические силы начинают действовать в соответствии с этими мотивами, влияя на окончательное решение избирателя в день выборов [1, с. 24].

Британский политолог Э. Хейвуд, рассуждая о социологической модели электорального поведения, утверждает, что при голосовании избиратель следует схеме, соответствующей экономическому и

социальному положению общественной группы, к которой он принадлежит [2, с. 303].

Наряду с этим, существует подход, согласно которому электоральная активность представляет собой действительную картину фактической вовлеченности граждан в избирательные процессы и выводится через явку по итогам выборов [3, с. 13].

Тем самым под термином электоральная активность можно понимать форму избирательного поведения, включающую в себя политические взгляды, действия, ценности и цели отдельных граждан или группы лиц в процессе электоральных кампаний.

Электоральная активность является важным фактором легитимизации политических процессов, в результате которых граждане либо избирают политических лидеров или партии, тем самым наделяя их властью (выборы различных уровней), либо принимают участие в решении важного для страны вопроса на общенациональном уровне (референдум).

С 2021 года Казахстан вступил в цикл ежегодных избирательных процессов. При этом на низовом уровне, с последующим масштабированием, внедряется практика прямых выборов с целью развития местного самоуправления. Во-первых, были запущены прямые выборы акимов городов районного значения, сел, поселков и сельских округов. Следует подчеркнуть, что они проходят не одномоментно, а по мере завершения сроков полномочий у предыдущих, поэтому полное обновление корпуса сельских акимов завершится только к 2025 году (в 2021 г. – 775 акимов, в 2022 г. – 352, в 2023 г. – 499, в 2024 г. – 585, в 2025 г. – 72) [4]. Кроме того, в 2023 году в пилотном режиме, а с 2025 года – на системной основе будут проходить прямые выборы акимов районов и городов областного значения [5].

Во-вторых, в 2022 году был проведен третий в истории современного Казахстана референдум по внесению изменений в Конституцию. Поправки затронули 8 из 9 разделов, 33 статьи Основного закона. В голосовании приняли участие 68% казахстанцев, имеющих избирательное право, 77,18% из которых – согласились с изменениями [6]. Сущность плебисцита заключалась в переходе от суперпрезидентской системы к президентской с сильным парламентом, новой модели взаимодействия институтов власти, а также в принятии основ, направленных на повышение политической культуры и защиты прав граждан.

В-третьих, 20 ноября 2022 года прошли внеочередные президентские выборы, на которых победу одержал кандидат

от Народной коалиции – Касым-Жомарт Токаев. Его программу по строительству Справедливого Казахстана поддержали 81,3% избирателей при явке в 69,44 % [7].

В-четвертых, 10 января 2021 года состоялись очередные парламентские выборы, в результате которых в Мажилис вошли три партии – Nur Otan (с 1 марта 2022 года переименована в Amanat), «Ак жол», Народная партия Казахстана.

Затем, 19 марта 2023 года были проведены внеочередные выборы в Мажилис Парламента и маслихаты РК. Они были обусловлены соответствующей политической конъюнктурой, требовавшей от действующей власти полной перезагрузки политических институтов (президент, парламент, маслихаты) после окончательного завершения транзита власти. По итогам выборов-2023 в Мажилис прошли 6 из 7 зарегистрированных партий – Amanat (53,9 %), «Ауыл» (10,9 %), Respublica (8,59%), «Ак жол» (8,41%), Народная партия Казахстана (6,8 %) и Общенациональная социал-демократическая партия (5,2 %) [8].

Тем самым в последние годы в общественно-политической жизни страны существенно повысилось количество электоральных кампаний, что является позитивным трендом. Подавляющая часть из них предполагает реализацию принципа прямого избирательного права, а не косвенного. В долгосрочной перспективе это благоприятно скажется на открытости, честности и привлекательности выборов как легитимного демократического инструмента. Наряду с этим, происходит либерализация законодательства, расширяющая возможности электората и институтов, намеренных участвовать в избирательных кампаниях. К примеру, в бюллетени была добавлена графа «Против всех», позволяющая выразить свое недовольство выборами или кандидатами. Также значительно упрощены требования для регистрации политических партий, а также кандидатов в сельские акимы или депутаты.

Кроме того, многочисленные электоральные процессы постепенно меняют отношение к природе самих выборов. Граждане начинают больше доверять электоральным процессам и накапливают опыт участия в них, причем не только в качестве избирателей, но и организаторов или наблюдателей. В конечном итоге это приводит к ослаблению негативных факторов в виде давления со стороны вышестоящих акимов, использования административного ресурса, возможных фальсификаций и других нарушений. Вместо этого усиливается гражданское участие и соответствующий контроль за процессом выборов.

В подобных условиях для изучения общественного восприятия электоральных процессов возрастает роль социологических исследований. С помощью них возможно выявить актуальные тренды и вероятные риски общественно-политического характера.

В связи с наметившейся особенностью государственной политики по развитию местного самоуправления, заключающейся в децентрализации «снизу», интерес представляет общественное восприятие выборов сельских акимов. С целью изучения данного вопроса Институтом Евразийской интеграции с 20 сентября по 4 октября 2021 года был проведен массовый опрос 1 200 респондентов из городской и сельской местности. Выборка репрезентативна и по выделенным параметрам (область, пол, возраст, этническая принадлежность) была приближена к соответствующим пропорциям социально-демографического состава населения старше 18 лет.

По итогам исследования чуть больше половины опрошенных были осведомлены о том, что в 2021 году на общереспубликанском уровне прошли прямые выборы акимов городов районного значения, сел, поселков, сельских округов. При этом, по очевидным причинам, эта информация была распространена больше среди жителей сел (осведомлены – 84 %), нежели городского электората (29 %).

В возрастном разрезе наиболее осведомлены лица в возрасте 46–60 лет (59 %), меньше всего – молодежь (43 %).

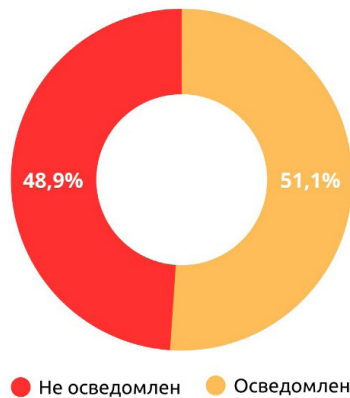

Рисунок 1 – Осведомленность граждан о выборах сельских акимов

Что касается отношения к данной реформе, большинство осведомленных о ней респондентов (81 %) отметили свою положительную позицию. Отрицательное отношение было зафиксировано лишь у 9 % граждан.

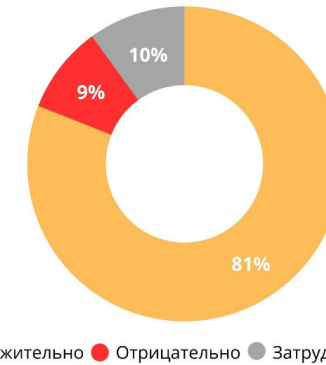

Рисунок 2 – Отношение граждан к внедрению прямых выборов сельских акимов

В зависимости от населенных пунктов выражают одобрение больше жители сел (83 %), нежели горожане (79 %). Подобный расклад объясняется непосредственной причастностью сельских жителей к реализации данной реформы.

Итоги массового опроса Института евразийской интеграции позволили выявить основные каналы коммуникации в части получения информации о выборах акимов сел. Так, чаще всего граждане получают их через телевидение (48,1 %), интернет (34,3 %) и социальные сети (22,2 %).

Меньше всего респондентов узнавали о соответствующих новостях на рабочем месте (6,7 %), в процессе получения образования (1,5 %), через сотрудников акимата (0,8 %), а также листовки и извещения (0,5 %).

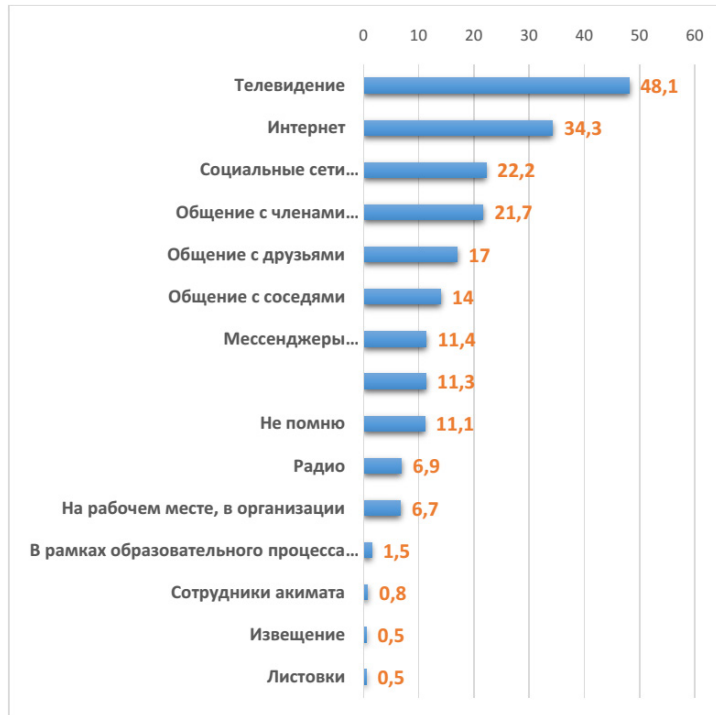

Рисунок 3 – Источники информации о выборах, %

Таким образом, на современном этапе в общественно-политической жизни рядового казахстанца участились факты участия в выборах различных уровней и референдумах. Эти электоральные процессы направлены на демократизацию политической системы и децентрализацию «снизу». В частности, на первом этапе своих акимов начали избирать сельские жители, на следующем – это начнут делать жители районов и городов областного значения. Ожидается, что подобная практика благоприятно скажется на повышении политической культуры и развитии гражданского общества. Путем масштабирования практики прямых выборов у граждан расширяются возможности избирать своего акима или депутата напрямую, избираться самому, участвовать в организации выборов или выступать в них качестве наблюдателей. В свою очередь, это приводит к повышению ответственности акимов перед электоратом, усилению управленческого потенциала

государственных служащих на местах, полноценному включению граждан в процесс принятия решений.

Исходя из результатов исследования Института Евразийской интеграции можно сделать вывод, что подавляющая часть информированных о реформе граждан позитивно воспринимают практику внедрения прямых выборов. При этом высокую степень поддержки выражает именно та группа, которую касается реализация реформы, т.е. жители городов районного значения, сел, поселков и сельских округов. Тем самым текущее развитие местного самоуправления в значительной степени соответствует общественным ожиданиям. Из этого также исходит желание граждан напрямую делегировать ответственность на своих акимов и с помощью этого инструмента увеличивать свои возможности как в участии в процессе принятия решений, так и в обеспечении контроля за местными исполнительными органами.

Итоги исследования также показали, что в структуре инфопотребления казахстанцев существенное место продолжают занимать традиционные СМИ в виде телеканалов. Тот факт, что почти половина респондентов получает информацию о выборах через телевидение, только треть – через Интернет, а также менее 1% – через агитационные материалы, указывает на низкую активность введения электоральной кампании на местах и только формирующуюся политическую культуру граждан.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Visser M. Five theories of voting action: strategy and structure of psychological explanation. Enschede: University of Twente, 1998. 127 p.
- 2 Эндрю Х. Политология: Учебник для студентов вузов / Пер. с англ. под ред. Г.Г. Водолазова, В.Ю. Вельского. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005. – С. 303–304.
- 3 Рожнева С. Электоральная активность жителей г. Пудож на муниципальных выборах в представительные органы власти // Государственная власть и местное самоуправление. – 2018. – № 5. – С. 13–22.
- 4 Прямые выборы сельских акимов впервые проходят в Казахстане [Электронный ресурс]. – URL: <https://ru.sputnik.kz/20210725/Pryamye-vybory-selskikh-akimov-vpervye--17676143.html> (дата обращения: 18.09.2023).
- 5 О внедрении прямых выборов акимов районов и городов областного значения [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.>

gov.kz/memleket/entities/economy/press/article/details/104129?lang=ru (дата обращения: 20.09.2023).

6 Принятые на референдуме поправки в Конституцию вступили в силу [Электронный ресурс]. – URL: <https://informburo.kz/novosti/prinyatyie-na-referendume-popravki-v-konstituciyu-vstupili-v-silu> (дата обращения: 21.09.2023).

7 Окончательные итоги выборов в Казахстане [Электронный ресурс]. – URL: <https://ru.sputnik.kz/20221122/okonchatelnye-itogi-vyborov-v-kazakhstane-29615610.html> (дата обращения: 21.09.2023).

8 Подведены окончательные итоги парламентских выборов в Казахстане [Электронный ресурс]. – URL: https://www.kt.kz/rus/state/podvedeny_okonchatelnye_itogi_vyborov_deputatov_v_kazakhstane_1377948192.html (Дата обращения: 21.09.2023).

Секция 14

**Дене шынықтыру мен спорттың даму болашақтың жағдайы
Состояние будущего развития физической культуры и спорта**

ИССЛЕДОВАНИЕ СКЛОННОСТИ СТУДЕНТОВ МЕДИЦИНСКОГО ВУЗА К ЗДОРОВОМУ ОБРАЗУ ЖИЗНИ

БАТЯШОВА Д. В.

студент, лечебный факультет, Кемеровский государственный медицинский университет Минздрава России, г. Кемерово

ФУРИН К. Д.

студент, лечебный факультет, Кемеровский государственный медицинский университет Минздрава России, г. Кемерово

ЯЦЫНА Д. С.

студент, лечебный факультет, Кемеровский государственный медицинский университет Минздрава России, г. Кемерово

БРЮХАЧЕВ А. Н.

старший преподаватель, кафедра физическая культура, Кемеровский государственный медицинский университет Минздрава России, г. Кемерово

В Концепции демографической политики Российской Федерации (РФ) и Концепции развития системы здравоохранения в Российской Федерации, рассчитанных до 2025 года, одним из основных приоритетов является сохранение и укрепление здоровья населения путем формирования здорового образа жизни (ЗОЖ) [1, 2]. В выполнение данной задачи особую роль играют медицинские

работники. Но и студенты медицинских университетов и колледжей могут внести свой вклад в формирование потребности ЗОЖ.

Здоровый образ жизни означает, что человек стремится предотвратить возникновение и развитие неинфекционных заболеваний, исключая или сокращая воздействие поведенческих факторов риска, таких как курение, употребление алкоголя, неправильное питание, дефицит физической активности и неэффективное преодоление стрессов, соблюдение правил личной гигиены и т. д. [3].

Медицинские работники и студенчество медицинских вузов собственным примером могут оказать влияние на формирование потребности населения к здоровому образу жизни. Это отражено в новых образовательных стандартах, в которых указано, что медицинский работник должен обладать способностью и готовностью формировать навыки здорового образа жизни среди своих пациентов [4]. Для выявления приверженности к здоровому образу жизни студентов медицинского вуза мы провели исследование, так как их образ жизни в последующей профессиональной деятельности окажет влияние на формирование ЗОЖ населения. Следовательно, организованное и проведенное исследование имеет практическую значимость для организации профилактических мероприятий и формирования здорового образа жизни населения.

Для уровня приверженности студентов медицинского вуза ЗОЖ было проведено анкетирование, которое проходило с 4 по 9 сентября 2023 года в Кемеровском государственном медицинском университете. В анкетировании приняли участие 122 студентов 3 курса. Возраст опрошенных колеблется от 19 до 23 лет. Респонденты выбраны случайным образом на лечебном, стоматологическом, педиатрическом факультетах. Анализ контингента респондентов по половому признаку показал, что 81,2 % опрошенных – девушки. Мы считаем, что это положительный фактор, так согласно социологическим исследованиям именно женщины, более гибко подходят к вопросам здоровья и проявляют более высокий уровень ответственности за свое здоровье [5]. Однако, все медики, в том числе и студенты, включая как мужчин, так и женщин, должны стремиться к здоровому образу жизни и служить примером для своих пациентов.

Согласно опросу студентов выявлено, что основными факторами риска, для ухудшения здоровья, по важности являются:

- 1) недостаток физической активности;
- 2) неправильное питание;
- 3) стресс;
- 4) употребление табака и алкоголя.

На рисунке 1 изображена диаграмма факторов риска для здоровья согласно анализу анкетирования студентов 3 курса.

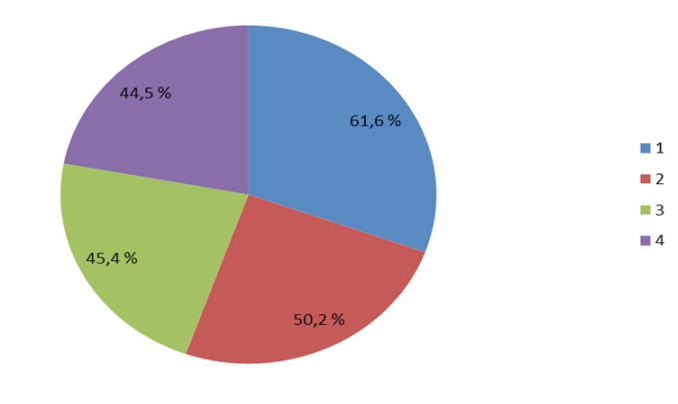

Рисунок 1 – Диаграмма факторов риска для здоровья человека

Рассматривая вопрос о содержании понятия «здоровый образ жизни», можно сделать вывод, что подавляющее большинство респондентов правильно и полно оценивают компоненты здорового образа жизни (рисунок 1) [6]. Таким образом, основой здорового образа жизни, по мнению студентов медицинского вуза, является: физическая активность, правильное питание, отказ от вредных привычек и эффективное преодоление стрессовых ситуаций. Подавляющее большинство респондентов указали на вышеперечисленные компоненты.

На основе полученных данных спектра факторов риска нужно разработать соответствующие программы и мероприятия для их предотвращения и снижения вредного влияния на здоровье. Таким образом, будущие специалисты в области медицины могут оказать влияние в формировании здорового образа жизни у населения. И, следовательно, содействовать достижению целей государственной политики в области здравоохранения и демографической политики Российской Федерации [1, 2]. Необходимо внедрить в сознание пациентов концепцию «самосохранительного

поведения», направленного на сохранение здоровья и увеличение продолжительности жизни.

Анализируя полученные результаты анкетирования, мы выявили, что 51 студент не считает личную гигиену составляющей здорового образа жизни. Но согласно изученной литературе [3, 5, 6] любое нарушение гигиены может отразиться на здоровье человека. Кроме того, 22 респондента не считают отсутствие беспорядочной половой жизни составной частью здорового образа жизни и фактором, влияющим на здоровье человека. Выявленный факт вызывает определенные опасения относительно осведомленности о рисках распространения заболеваний, передающихся половым путем (ЗППП).

Интересен вопрос о необходимости придерживаться здорового образа жизни. Подавляющее большинство респондентов (98,9 %) признают важность здорового образа жизни, при этом 51,4 % респондентов считают соблюдение принципов здорового образа жизни важным, но не жизнеопределяющим фактором. Соответственно 49,6 % считают необходимым придерживаться принципов ЗОЖ.

Изучая мотивационно-волевой аспект соблюдения принципов ЗОЖ студентов, мы определили, что 68,8 % респондентов отмечают собственно-недостаточный уровень настойчивости для достижения уровня здорового образа жизни. Предпочтения опрошенными видами досуга подтверждают сделанный нами вывод. Например, 52,7 % респондентов предпочитают пассивный отдых с использованием гаджетов, 31,1 % посидели бы в приятной компании с друзьями, 16,2 % студентов прогулялись на свежем воздухе и лишь 10 % респондентов выбрали бы спорт в качестве досуга.

На вопрос «Курите ли вы?» 93,2 % респондентов дали отрицательный ответ. Полученный результат подтверждает данные статистических исследований о снижении количества курильщиков среди молодежи [5].

Согласно проведенному анкетированию 56,7 % респондентов положительно оценивают свое состояние здоровья, считая его хорошим. Остальные 53 человека (43,3 %) оценивают здоровье как удовлетворительное. Более 76 % опрошенных редко принимают лекарства, менее 10 % признают необходимость постоянного приема лекарств. Свыше 28 % принимают витамины и БАДы, но лишь 15,3 % по назначению врачей.

Мы задали вопрос о наличии хронических заболеваний, 86 опрошенных дали отрицательный ответ. Среди 36 студентов

с наличием хронических заболеваний лидирующую позицию занимают проблемы с желудочно-кишечным трактом. Также есть заболевания, связанные с сердечно-сосудистой системой, опорно-двигательным аппаратом, миопией и т. д.

На вопрос об источниках получения информации о здоровом образе жизни более половины респондентов указывают, что основой знаний о здоровом образе жизни является информация, полученная в ходе обучающих занятий, то есть будущие врачи более информированы в вопросах здорового образа жизни, чем представители других специальностей.

При этом используются и другие источники информации:

- интернет 83 %;
- средства массовой информации 14,3 %;
- специализированная литература 2,7 %.

Проведенное исследование и анализ полученных результатов позволили нам сделать следующие выводы:

1) студенты медицинского вуза имеют высокий уровень осведомленности об основных принципах здорового образа жизни и считают важным придерживаться ЗОЖ. Данный факт в будущей профессиональной деятельности будет иметь положительное влияние на формирование потребности здорового образа жизни у населения;

2) основные источники информации о ЗОЖ – учебные занятия и интернет;

3) студенты знают, что понятие «здоровый образ жизни» включает в себя множество компонентов, в том числе отказ от вредных привычек, здоровое питание, физическую активность, стрессоустойчивость, но недооценивают влияния некоторых факторов, например, соблюдение норм личной гигиены;

4) к факторам, отрицательно влияющим на реализацию принципов здорового образа жизни среди опрошенных студентов, относится недостаточный уровень мотивации к ведению здорового образа жизни.

5) соблюдение основных принципов здорового образа жизни поможет студентам поддерживать удовлетворительный уровень собственного здоровья, стрессоустойчивость, а также положительно повлияет на формирование ЗОЖ у будущих пациентов.

Исходя из этих данных, можно сделать вывод, что вопрос о необходимости придерживаться здорового образа жизни остается актуальным. Важно продолжать информировать людей о пользе

ЗОЖ и рисках, связанных с нездоровыми привычками. Также необходимо поощрять и поддерживать людей в их стремлении к здоровому образу жизни, помогая им развивать настойчивость и упорство в достижении поставленных целей.

ЛИТЕРАТУРА

1 Указ Президента Российской Федерации от 6 июня 2019 г. № 254 «О Стратегии развития здравоохранения в Российской Федерации на период до 2025 года».

2 Приказ Министерства здравоохранения РФ от 15 января 2020 г. N 8 «Об утверждении Стратегии формирования здорового образа жизни населения, профилактики и контроля неинфекционных заболеваний на период до 2025 года».

3 Здоровый образ жизни. [Электронный ресурс]. – URL: <https://alarcrb.ru/informatsiya-dlya-naseleniya/350-zdorovyj-obraz-zhizni.html> [дата обращения 09.09.2023].

4 Федеральные государственные образовательные стандарты высшего образования по программам специалитета. [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.lspbgmu.ru/sveden/edustandarts> [дата обращения 10.09.2023].

5 Назарова Е. Н. Основы здорового образа жизни : Учебник / Е. Н. Назарова. – М.: Academia, 2019. – 536 с.

ОСОБЕННОСТИ ФИЗИЧЕСКИХ НАГРУЗОК, ПРИМЕНЯЕМЫХ НА ЗАНЯТИЯХ, ДЛЯ СТУДЕНТОВ ВУЗОВ

КРИВЕЦ О. А.

ст. преподаватель, Торайгыров университет, г. Павлодар

БАТЯШОВА И. В.

ст. преподаватель, Торайгыров университет, г. Павлодар

ЕРОФЕЕВА Р. Ж.

PhD, ассоц. профессор (доцент), Торайгыров университет, г. Павлодар

АБЛЕЕВ Ж. Ш.

ст. преподаватель, Торайгыров университет, г. Павлодар

БЕРКИНОВ Н. Р.

преподаватель, Торайгыров университет, г. Павлодар

Физическая культура и спорт являются важными составляющими здорового образа жизни и профессиональной деятельности человека. Физические нагрузки способствуют укреплению здоровья, повышению работоспособности, развитию физических и психических качеств, формированию гармоничной личности. Однако физические нагрузки должны быть адекватными возрасту, полу, состоянию здоровья, уровню физической подготовленности и специфике профессиональной деятельности занимающихся. Особенно это касается студентов ВУЗов, которые находятся в периоде интенсивного обучения и формирования профессиональных компетенций. Какие же особенности физических нагрузок, применяемых на занятиях по физической культуре для студентов ВУЗов? Какие методы и критерии дозирования физических нагрузок существуют? Какие факторы влияют на эффективность и безопасность физических нагрузок?

Физическая культура, как учебная дисциплина в вузе, по содержанию, организации и проведению занятий существенно отличается от уроков по физкультуре в средней школе и предусматривает использование дифференцированных форм и методов обучения [1].

Понятие и классификация физических нагрузок. Физическая нагрузка – это степень интенсивности и продолжительность мышечной работы; определяется величиной энергетических затрат организма, развиваемой мощностью или произведенной работой.

Физические нагрузки могут быть классифицированы по разным признакам, например:

– по характеру двигательной активности: статические (изометрические) – при которых мышцы напряжены, но не изменяют своей длины; динамические (изотонические) – при которых мышцы сокращаются и расслабляются, изменяя свою длину; комбинированные – при которых сочетаются статические и динамические элементы;

– по объему участия мышечной массы: локальные – при которых задействованы отдельные группы мышц; общие – при которых задействованы большие группы мышц или все мышцы тела;

– по величине энергетических затрат: низкоинтенсивные – до 3 МДж/ч (мегаджоулей в час); среднеинтенсивные – от 3 до 6 МДж/ч; высокоинтенсивные – свыше 6 МДж/ч;

– по воздействию на организм: адаптационные – способствуют поддержанию и улучшению функционального состояния организма; перегрузочные – превышают возможности адаптации организма и могут приводить к утомлению, переутомлению, травмам; разгрузочные – снижают нагрузку на организм и способствуют восстановлению.

Методы и критерии дозирования физических нагрузок. Дозирование физических нагрузок – это определение оптимальных параметров физических упражнений (интенсивности, продолжительности, частоты, объема, пауз и т.д.), обеспечивающих достижение поставленных целей с учетом индивидуальных особенностей занимающихся [2].

Дозирование физических нагрузок может осуществляться разными методами, например:

– по пульсу – определение частоты сердечных сокращений в единицу времени (ударов в минуту) в различных фазах занятия (до, во время и после нагрузки). Пульс является одним из наиболее доступных и объективных показателей реакции организма на физическую нагрузку, так как он отражает работу сердечно-сосудистой системы, потребность тканей в кислороде, уровень обмена веществ и т.д. Существуют различные формулы для расчета индивидуальной и оптимальной частоты пульса для разных целей (например, улучшение общего состояния, снижение веса, повышение выносливости и т.д.) [3]. Одна из наиболее распространенных формул – это вычитание возраста, занимающегося из числа 220 и умножение полученного результата на коэффициент интенсивности (от 0,6 до 0,9 в зависимости от цели и уровня подготовленности);

– по скорости выполнения упражнений – определение количества повторений или расстояния, пройденного за единицу времени (например, за минуту или за час). Скорость выполнения упражнений характеризует работоспособность мышечной системы, а также влияет на энергетические затраты организма. Скорость выполнения упражнений может быть регулирована с помощью различных средств (например, метронома, музыки, счетчика и т.д.);

– по степени утомления – определение степени снижения работоспособности организма в результате физической нагрузки. Утомление является защитной реакцией организма на избыточную нагрузку, которая проявляется в снижении скорости и точности выполнения упражнений, появлении болевых ощущений в мышцах, повышении дыхания и пульса, снижении настроения и т.д. Степень утомления может быть оценена по различным критериям, например:

1) по субъективным ощущениям – опрос занимающихся о их самочувствии, настроении, удовлетворенности занятием и т.д. Для этого могут использоваться различные шкалы (например, шкала Борга, шкала РПЭ и т.д.), которые позволяют выражать ощущения в количественной форме (например, от 0 до 10 или от 6 до 20);

2) по объективным показателям – измерение физиологических параметров организма (например, пульса, давления, температуры, потоотделения и т.д.), психомоторных способностей (например, скорости реакции, координации, концентрации внимания и т.д.), биохимических показателей (например, содержания лактата, глюкозы, гормонов и т.д.) в крови или моче.

Факторы, влияющие на эффективность и безопасность физических нагрузок. Эффективность физических нагрузок – это степень достижения поставленных целей (например, улучшение здоровья, повышение работоспособности, развитие физических и психических качеств и т.д.) в результате занятий по физической культуре. Безопасность физических нагрузок – это отсутствие или минимизация негативных последствий для организма (например, травмы, переутомление, заболевания и т.д.) в результате занятий по физической культуре [4]. На эффективность и безопасность физических нагрузок влияют различные факторы, например:

– индивидуальные особенности занимающихся – возраст, пол, состояние здоровья, уровень физической подготовленности, тип темперамента, мотивация и т.д.;

– виды и формы занятий по физической культуре – выбор спортивной дисциплины или комплекса упражнений в соответствии

с целями и интересами занимающихся; выбор формы организации занятий (индивидуальная, групповая, массовая и т.д.) в соответствии с условиями и возможностями занимающихся;

– условия проведения занятий по физической культуре – выбор места (зал, стадион, парк и т.д.), времени (утро, день, вечер и т.д.), оборудования (спортивный инвентарь, одежда, обувь и т.д.) и режима (питание, сон, отдых и т.д.) занятий в соответствии с требованиями безопасности и гигиены.

Физические нагрузки, применяемые на занятиях, для студентов вузов имеют ряд особенностей, связанных с целями, задачами, условиями и результатами физического воспитания. Основными целями физического воспитания студентов являются формирование и развитие физической культуры личности, повышение уровня здоровья, физического и умственного потенциала, адаптация к условиям обучения и профессиональной деятельности [5, с. 112]. Физические нагрузки должны быть оптимальными по объему, интенсивности, продолжительности, частоте и режиму выполнения. Они должны соответствовать требованиям безопасности, гигиены и педагогики. Физические нагрузки должны также способствовать развитию различных физических качеств, таких как сила, скорость, выносливость, ловкость, гибкость и координация. Они должны также включать элементы общей и специальной физической подготовки, а также различные виды физической активности, такие как аэробика, гимнастика, легкая атлетика, плавание, игровые виды спорта и т.д. Физические нагрузки должны быть разнообразными и интересными для студентов, способствовать формированию положительной мотивации к занятиям физической культурой и спортом. Результаты физического воспитания студентов должны оцениваться с учетом достижения поставленных целей и задач, а также с учетом динамики физического развития, функционального состояния организма, физической работоспособности и уровня физической культуры личности [6, с. 2].

ЛИТЕРАТУРА

1 Особенности методики занятий физическими упражнениями в учебных отделениях вуза. [Электронный ресурс]. – URL: <https://studfile.net/preview/9858442/page:50/> [дата обращения 13.09.2023].

2 Губина Н. В. Влияние занятий физической культурой и спортом на работоспособность студентов / Н. В. Губина, Е. М.

Колпакова // Международный студенческий научный вестник. – 2018. – № 3(5). – 638 с.

3 Земцова И. И. Спортивная физиология : учебное пособие для студентов вузов // И. И. Земцова. – К. : Олимпийская литература, 2010. – 219 с.

4 Холодов Ж. К., Кузнецов В. С. Теория физического воспитания и спорта : учебное пособие для студентов высших учебных заведений. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Издательский центр «Академия», 2001. – 480 с.

5. Карпенко Л.А., Карпенко А.Л. Особенности физических нагрузок на занятиях по физическому воспитанию студентов вуза // Вестник Томского государственного педагогического университета. – 2012. – № 10 (125). – С. 112–116.

6 Степанова Н.В., Макаренко Е.В., Шевчук Н.А. Современные подходы к формированию физической культуры личности студентов вуза // Физическая культура: воспитание, образование, тренировка. – 2015. – № 1. – С. 2–4.

ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ СПОРТ

ТЕМІРФАЛИЕВА С. Е.

магистр, Торайғыров университет, Павлодар қ.

АЙГУЖИНОВА Г. З.

магистр, РПУ атындағы Әлкей Марғұлан, Павлодар қ.

БАЛТАБАЕВ Е. С.

аға оқытушысы, Торайғыров университет, Павлодар қ.

ОМАРОВ Т. С.

магистр, Торайғыров университет, Павлодар қ.

ҚАБЫЛБЕК А. Б.

магистр, Торайғыров университет, Павлодар қ.

Бұл мақала дене шынықтыру жүйесіндегі спорттың рөліне арналған. Дене шынықтыру және жеке тұлғаны дамыту контекстіндегі спорттық іс-әрекеттің негізгі аспектілері қарастырылады. Спортпен шұғылданудың артықшылықтары және олардың адам денсаулығына әсері сипатталған. Сондай-ақ спорттың дамуындағы және оның білім беру ортасына интеграциялануындағы қазіргі тенденцияларға шолу жасалды. Қорытындыда спорттың құндылық бағдарларын қалыптастыру және өмірде жетістікке жету үшін маңыздылығы атап өтіледі.

Денсаулықты нығайтуға және адамның дене мәдениетін қалыптастыруға бағытталған дене тәрбиесі жүйесінде спорт маңызды орын алады. Спорттық жаттығулар дененің функционалды жағдайын жақсартуға, үйлестіруді және икемділікті дамытуға көмектеседі, дұрыс позаның қалыптасуына және бұлшықеттердің күшеюіне ықпал етеді. Дене тәрбиесі жүйесіндегі спорттық іс-әрекеттің негізгі міндеттерінің бірі – дене жаттығулары мен ойындар арқылы тұлғаны тәрбиелеу [1, с. 234]. Мектептен бастап халықаралық турнирлерге дейінгі әртүрлі деңгейдегі спорттық жарыстар қатысушылардың жеке қасиеттерін дамытуға көмектеседі, мысалы, шешімділік, табандылық, шыдамдылық, өзін-өзі бақылау, ұжымдық жұмыс және т.б. Дене шынықтыру жүйесінде спорт қоғамдық белсенділікті дамытуға, қоғамдық байланыстарды нығайтуға ықпал ететін әлеуметтік құрал рөлін де атқарады. Спорт клубтары, ұжымдары мен ұйымдары әртүрлі қызығушылықтары мен хоббилері бар адамдардың қарым-қатынасы мен қарым-қатынасына, сондай-ақ салауатты өмір салтын және тұрақты дене шынықтырумен айналысу әдетін қалыптастыруға жағдай жасайды. Дегенмен, дене шынықтыру жүйесінде спорт өз қызметін атқаруы үшін спорттық іс-шараларды ұйымдастыратын және жүргізетін жаттықтырушылар мен мұғалімдердің сапалы дайындығын қамтамасыз ету қажет. Тағы бір маңызды фактор, әсіресе, аз қоныстанған және шалғай елді мекендердегі тұрғындар үшін спорттық ғимараттар мен жабдықтардың болуы. Жалпы, дене шынықтыру жүйесінде спорт маңызды орын алады, оны дамыту мен қолдау мемлекеттік және қоғамдық ұйымдардың басым бағыты болуы тиіс [2, с. 127]. Білім беру мекемелерін, спорт клубтары мен ұйымдарын, сондай-ақ бұқаралық спорттық шараларды қамтитын қазіргі дене тәрбиесі жүйесі адамның дене қасиеттері мен қабілеттерін дамытуға, оның жеке қасиеттері мен әлеуметтік құндылықтарын қалыптастыруға бағытталған. Дене тәрбиесі жүйесінің негізгі элементтерінің бірі – спорт. Спорт – денсаулықты нығайтудың құралы ғана емес, сонымен қатар мінез-құлықты дамыту, тәртіпке баулу, өзін-өзі бақылау және сана-сезімділік. Спорт адамның күш, шыдамдылық, ептілік, жылдамдық, қозғалыстарды үйлестіру сияқты физикалық қасиеттерін дамытады, сонымен қатар ұжымда жұмыс істей білу, шешім қабылдау, жағдаяттарды талдап, шешім табу қабілеттерін дамытады. Заманауи спорт түрлеріне жеңіл атлетика, гимнастика, жүзу және т.б. сияқты классикалық олимпиадалық спорт түрлерінен бастап скейтбординг, базалық секіру және т.б. сияқты жаңа, эмоционалды және

экстремалды спорт түрлері кіреді. Дене тәрбиесі жүйесіндегі спорт адамның дене қасиеттерін дамыту үшін ғана емес, оның дүниетанымын қалыптастыру, адамгершілік-этикалық құндылықтарды тәрбиелеу үшін де маңызды. Спорт адамның ережелер мен заңдарды құрметтеуді, тәртіпті, жауапкершілікті, адалдық пен қарсыласқа деген құрметін қалыптастырады. Қазіргі дене тәрбиесі жүйесінің негізгі қағидаларының бірі – халықтың барлық топтары үшін спорттың қолжетімділігі. Спорт дене тәрбиесінің құрамдас бөлігі болып табылады және адамның физикалық және психологиялық қасиеттерін қалыптастыруда маңызды рөл атқарады [3, с. 56]. Қазіргі уақытта спорт дене шынықтыру жүйесінде жетекші орындардың бірін алады және әртүрлі жас санаттары мен әлеуметтік топтардағы адамдар үшін қол жетімді болып келеді. Дене тәрбиесінің негізгі принциптерінің бірі күрделілік болып табылады, бұл дене шынықтыру сабақтарында тек дене қасиеттерін дамытуға арналған жаттығуларды ғана емес, сонымен қатар әр түрлі спорт түрлерінің элементтерін де қамту керек деп болжайды. Бұл сыныптарды әртарапандыруға және денеге максималды әсерді қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Дене тәрбиесі аясындағы спорттық іс-әрекеттердің негізгі міндеттерінің бірі – төзімділік, күш, жылдамдық, икемділік және қозғалыстарды үйлестіру сияқты дене қасиеттерін дамыту. Сонымен қатар, спорттық іс-әрекеттер табандылық, шешімділік, тәртіптілік және қарсыластарды құрметтеу сияқты жағымды қасиеттердің қалыптасуына ықпал етеді. Дене тәрбиесі жүйесіне спортты енгізудің маңызды аспектісі оның әлеуметтік аспектісі болып табылады. Спорттық іс-шаралар адамдарды жақындастырады және достық, өзара түсіністік, ынтымақтастық сияқты ұжымдық қасиеттерді дамытуға ықпал етеді. Сонымен қатар, спорт жастарды біріктіретін және қоғамдағы агрессивтілік деңгейін төмендететін құрал бола алады. Дегенмен, дене шынықтыру жүйесіне спортты қосқанда, әр адамның жеке ерекшеліктерін ескеру қажет, өйткені кейбір спорт түрлері белгілі бір санаттағы адамдар үшін қарсы болуы мүмкін. Сондай-ақ әлеуметтік жағдайы төмен мүгедектер үшін спорттық шаралардың қолжетімділігін қамтамасыз ету маңызды. Дене тәрбиесі жүйесінде спорт маңызды орын алады, өйткені ол дене дайындығын сақтауға көмектесіп қана қоймайды, сонымен қатар тәртіпті, табандылықты және мақсатқа жетуге ұмтылуды дамытады. Бұл мақалада дене тәрбиесі жүйесіндегі спорттың рөлі, оның дене және психикалық денсаулығына әсері, сондай-ақ балалар мен жастарды спортқа тартудың әдістері мен жолдарын қарастырамыз. Спорт дене

тәрбиесінің құрамдас бөлігі болып табылады, өйткені ол дене шынықтыруға көмектесіп қана қоймайды, сонымен қатар тәртіпті, табандылықты және мақсатқа жетуге ұмтылуды дамытады. Спорттық іс-шаралар өмірге қажетті көптеген қасиеттерді дамытуға ықпал етеді: өзіне деген сенімділік, ерік-жігер, төзімділік, икемділік және қозғалыстарды үйлестіру [4]. Сонымен қатар, спорттық жарыстар коммуникативті дағдыларды, командада жұмыс істеу және жеңіліске төтеп беру қабілетін дамытуға көмектеседі. Халық арасында салауатты өмір салтын қалыптастыру дене тәрбиесі жүйесінің негізгі міндеттерінің бірі болып табылады. Бұл процесте спорт маңызды рөл атқарады, өйткені дене шынықтыру және спорт иммунитетті нығайтуға, әртүрлі аурулардың алдын алуға, төзімділікті және дененің жалпы өнімділігін арттыруға көмектеседі. Балалар мен жастарды спортқа тартудың әдістері мен құралдары дене тәрбиесі жүйесінің негізгі міндеттерінің бірі болып табылады. Бұл үдерісте спортпен шұғылдануға жағдай жасау, спорттық секциялар мен үйірмелер ұйымдастыру, жарыстар мен турнирлер өткізу маңызды. Әлеуметтік жағдайына, жасына және физикалық мүмкіндіктеріне қарамастан барлығына спорттың қолжетімділігін қамтамасыз ету бірдей маңызды. Сонымен қатар, спорт оқушылардың жеке қасиеттерін қалыптастырудың маңызды құралы болып табылады. Ол шыдамдылық, табандылық, өзін-өзі бақылау сияқты қасиеттерді дамытуға көмектеседі, сонымен қатар өмір бойы салауатты өмір салты мен спортқа тұрақты қызығушылықты қалыптастырады. Сондай-ақ жастардың әлеуметтік бейімделуінде спорттық іс-шаралардың маңызы зор екенін атап өткен жөн. Спорт жастарға жаңа білім мен дағдыларды алуға, жаңа достар табуға, өзін-өзі бағалау мен өзіне деген сенімділікті арттыруға мүмкіндік береді. Дегенмен, спорт жасына немесе фитнес деңгейіне қарамастан барлығына қолжетімді болуы керек екенін есте ұстаған жөн. Ол үшін спортпен шұғылдануға жағдай жасау, оның ішінде жабдықталған спорт алаңдары, білікті жаттықтырушылар мен спорттық іс-шараларды өткізуге арналған құралдардың болуы қажет. Сонымен, спорт дене тәрбиесі жүйесінің құрамдас бөлігі болып табылады [5]. Ол адамның физикалық және психологиялық қасиеттерін дамытуға ықпал етеді, салауатты өмір салты мәдениетін қалыптастырады және мақсатқа жетуге көмектеседі. Дене тәрбиесі жүйесіне спортты енгізудің негізгі аспектілерінің бірі – оқушылардың мүмкіндіктерін іске асыруға жағдай жасау. Оқушылардың дене дайындығының деңгейін, қызығушылықтары мен тілектерін ескере отырып, әртүрлі деңгейдегі спорттық іс-

шаралар мен жарыстарға қатысу мүмкіндігін беру олардың қабілеттерін дамытуға және спортта жетістіктерге жетуге мүмкіндік береді. Дене тәрбиесі жүйесіндегі спорттың тағы бір маңызды аспектісі – тәртіп, сыйластық, ұжымдық рух және бәсекелестік сияқты құндылықтарды қалыптастыру. Бұл құндылықтар студенттерге спорттық жетістіктерге жетуге ғана емес, сонымен қатар күнделікті өмірде де көшбасшылық қасиеттерін, өзіне деген сенімділігін және топта жұмыс істеу қабілетін арттырады. Сондай-ақ дене шынықтыру жүйесіндегі спорт оқушылардың денсаулығын нығайтуға көмектеседі. Болашақта дене шынықтыру жүйесінің дамуында спорттың алатын орны барған сайын арта түседі. Заманауи технологиялар мен инновациялар спорттық бағдарламаларды жетілдіруге, оқытудың жаңа әдістері мен технологияларын әзірлеуге, жаттықтырушылар құрамының біліктілігін арттыруға мүмкіндік береді. Бұл факторлар дене тәрбиесінің сапасын арттыруға көмектеседі [6].

Қорытындылай келе, спорт дене тәрбиесінің құрамдас бөлігі болып табылады және физикалық сау, белсенді және үйлесімді дамыған тұлғаны қалыптастыруда маңызды рөл атқарады деп айта аламыз. Спорттық іс-шаралар денсаулықты жақсартуға, дене және психикалық қасиеттерді дамытуға көмектеседі, сонымен қатар қарсыласты құрметтеу, тәртіптілік, еңбекқорлық және жауапкершілік сияқты маңызды әлеуметтік дағдыларды қалыптастырады. Дегенмен, спорт жаракаттар үшін қауіпті болуы мүмкін және жаттығулар мен жаттығуларға кәсіби көзқарасты қажет ететінін есте ұстаған жөн. Сабақтардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету, жеке бағдарламаны дұрыс таңдау және спортшылардың денсаулығын үнемі бақылау маңызды. Сондай-ақ айта кететін жайт, барлық адамдар спортпен кәсіби түрде айналыса алмайды, бірақ әркім өзінің қабілеті мен қызығушылығына сәйкес келетін дене жаттығуларының ең жақсы түрін өзі таңдай алады. Ең бастысы, сіздің денсаулығыңыз бен қанағаттанарлық өміріңіз үшін физикалық даму мен жүйелі жаттығулардың маңыздылығын ұмытпау керек. Спорт арқылы адамдар жаңа достар таба алады, топта жұмыс істеуді үйренеді, көшбасшылық қасиеттерді дамытады және қиындықтарды жеңе алады. Дегенмен, спорт жасына, жынысына, әлеуметтік жағдайына және физикалық мүмкіндіктеріне қарамастан барлығына қолжетімді болуы керек екенін естен шығармаған жөн. Мектептерде, жоғары оқу орындарында, спорт клубтарында және қоғамдық ұйымдарда әр адамның өз әлеуетіне қол жеткізіп, спортта жетістіктерге жетуіне жағдай жасау маңызды. Осылайша, дене шынықтыру жүйесінде спортты дамыту адамдардың физикалық

және психикалық денсаулығын жақсартуға ғана емес, сонымен бірге табысты өмір сүруге қажетті құндылықтар мен қасиеттерді қалыптастыруға ықпал ететін қажетті және маңызды бағыт болып табылады. Қоғам. Дегенмен, дене тәрбиесі жүйесінде спорттық бағыт тиімді болуы үшін әр оқушының жеке ерекшеліктерін ескерумен қатар, спорттың алуан түрін таңдауды қамтамасыз ету қажет. Қауіпсіздік ережелерін және салауатты өмір салтын сақтай отырып, білікті спорт жаттықтырушысымен қамтамасыз ету және жүйелі сабақтарды өткізу де маңызды.

Жалпылай алғанда, спорттық іс-шаралар дене және рухани денсаулықты дамытуға үлкен мүмкіндіктерге ие, сонымен қатар оң өмірлік ұстанымды қалыптастыруға ықпал етеді. Демек, спорт дене шынықтыру жүйесінде маңызды орын алуы және барлығына қолжетімді болуы керек.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Виноградов П.А., Душанин А.П., Жолдак В.И. Дене шынықтыру және өмір салты негіздері. - М.: Спорт советы, 1996. – 587 с.

2 Дубровский В.И. Спорт физиологиясы. - М: VLADOS 2005. – 462 с.

3 Дене шынықтыру ЖОО студенттеріне арналған оқу құралы – М: SportAcademPress, 2003. – 187 с.

4 Қазіргі қоғамдағы дене шынықтыру және спорт. [Электрондық ресурс]. – URL: <https://infourok.ru/referat-fizicheskaya-kultura-i-sport-v-sovremennom-obshestve-4314441.html> [өтініш берілген күні 09.09.2023].

5 Қазіргі қоғамдағы дене тәрбиесі және спорт. [Электрондық ресурс]. – URL: https://otherreferats.allbest.ru/sport/00541367_0.html [өтініш берілген күні 09.09.2023].

6 Дене шынықтыру және спорт бойынша оқу сабақтарын өткізудің мазмұны мен әдістері. [Электрондық ресурс]. – URL: <https://infourok.ru/kursovaaya-rabota-soderzhanie-i-metodika-provedeniya-uchebnyh-zanyatij-po-fizicheskoy-kulture-i-sportu-4047247.html> [өтініш берілген күні 09.09.2023].

МЕКТЕП КОМАНДАСЫ: ТИІМДІ БАСҚАРУ ЖӘНЕ БІЛІМ САПАСЫ

Н. М. МУСАБЕКОВА

басшы, Павлодар облысының білім беру басқармасы, Екібастұз қаласы білім беру бөлімінің «№25 қазақ қыздар гимназиясы» КММ, Екібастұз қ.

Мектеп командасы – білім беру ұйымдарының табысты дамуының бірегей ресурсы. «Мектеп командасы: тиімді басқару және білім сапасы» тақырыбында ұйымдастырылып отырған курстың маңыздылығы мектептің білім сапасына, өзгерістерді басқаруға, мектеп командаларын құру мен дамытуға, басқарушылық құзыреттілікті арттыруға бағытталған жұмыс нәтижесі мектептің табысты жұмыс жасауына және білім берудегі проблемаларды тиімді шешуге әсер етеді. Бағдарламадағы тиімді коммуникация идеясының мектептерге барып команда құру, оның мүшелеріне нұсқау беру кезінде бірдей ойды жеткізу, іс-әрекетті бақылау, бағалауда тиімділігі байқалды.

Мектеп ұжымы – білім беру ұйымының серпінді өмір сүруі мен табысты дамуы үшін қажет бірегей ресурс. Осыған байланысты менеджменттің басым функцияларының бірі ұжымды қалыптастыру және оның тиімділігін арттыру. **Бағдарламаның ерекшелігі мектепті басқару жүйесінде командалық жұмыс арқылы өзгеріс енгізу, мектеп ұжымын бір мақсатта, бір бағытта жаңашырлықпен жұмыс жасауға бағыттау маңыздылығы.**

Мектеп командасы директор мен әр түрлі білім беру деңгейі, сыныптар мен пән мұғалімдерінен құралады. Мектеп командасын құруда төрт негізгі кезеңді ескеру керек.

Бірінші кезең команданың рөлін немесе оның мақсатын анықтаудан басталады.

Екінші кезеңде команданың атқаратын жұмыс ауқымын анықталады. Бұл жерде «мектептегі оқытуды жетілдіру мақсатында команда өз жұмысын қалай ұйымдастырады?» деген сұрақ қарастырылады.

Үшінші кезең – командалық жұмысты жүзеге асыруды қамтамасыз ететін құрылымдар мен құралдарды анықтау. Мұнда «Командалық жұмысқа қанша уақыт белгіленген? Команда мүшелерінің өкілеттік мерзімі қандай?» «Команда өз жұмысын аяқтағанда қандай нәтижеге қол жеткізу ікерек?» деген сияқты сұрақтар қарастырылады.

Төртінші кезең – команда мүшелерін анықтау. Мұнда «Команданың құрамына кім кіреді? Команданың жұмыс істеу және өзара әрекеттесу стильдері қандай болуы керек? Мұғалімдердің мектептегі жұмыс өтілі немесе жалпы педагогикалық өтілі қанша жыл?» Осы саладағы жұмыс тәжірибесі тұрғысынан сипаттамалардың оңтайлы үйлесімі қандай? деген сұрақтар қарастырылады.

Осы тұрғыда өз мектебімізде мектеп командасын құру тәжірибемізбен бөлісуді жөн көріп отырмын. Қазіргі заман талабына сай мектепті табысты мектепке айналдыру жолында жаңа инновацияларды оқу үрдісіне енгізу басты мақсат болғандықтан, білім беру үдерісіне инновациялық жоба енгізу арқылы білім сапасын арттыру мәселесі туындады. Себебі, пән мұғалімдерінің бір сарынды әдіс-тәсілдерді қолдануы айтарлықтай нәтиже бермей, білім сапасының тұрақсыздығына әкеліп соқтырады. Сондықтан да **«Ойын элементтері арқылы қызықтырып оқыту» жобасын енгізуді жоспарладық. Себебі, ойын арқылы оқыту барысында оқу ортасының оқушыларға қоршаған әлеммен байланысты болып, шынайы қарым-қатынас жасауына мүмкіндік береді. Ойын элементтері бар оқыту концепциясы өте кеңінен қолданылады. Оны дәстүрлі мектеп бағдарламасынан бастап күнделікті өмірде қажет болатын маңызды әлеуметтік мәселелер мен дағдыларға дейін кез келген білім беру мақсатында қолдануға болады. Жұмыс барысында оқып үйренуге байланысты жағымды ассоциация қалыптастырып, соның нәтижесінде оқушылардың оқуға және білімге көзқарасының өзгеруі, бұл өз кезегінде мектептегі оқу үлгерімінің жақсаруына әкеледі. Оқу процесіндегі рөлін кеңейту арқылы оқушылардың ынтасын арттыруға ықпал ететініне сенімдіміз.**

Мектепте ең бірінші анықталған басымдылық бойынша жұмыс жүргізуге ынталандырудан және бағыттаудан бастадық. Мектеп мұғалімдеріне арналған семинар ұйымдастырылып, жаңа инновациялық жобаларды енгізуде командалық жұмыстың тиімділігі мен мақсат, міндеттерімен таныстырдық. Жалпы педагогикалық ұжым бұл жобаны оң қабылдады.

Келесі қадам, **мектеп командасының кәсіби біліктілігін арттыру, өзгерістерді басқаратын командаларды тиімді құру жоспарланды.** Өзгеріс енгізуде мектептің шығармашыл, табысты қолдайтын ұстаздарынан қолдау табу маңызды болғандықтан, таланатты ұстаздарды бірлескен жұмысқа тарттық. Осылайша,

мектепте 1 командаға 14 мұғалім тартылды. Команда мүшелігіне жанашылдыққа ұмтылыс жасауға дайын жас ұстаздар да кірді. Талантты мұғалімдерді таңдау барысында мұғалімдердің әр оқушыны нәтижеге жетелеп, оқуға бейімдеуі, қалай оқу керектігін үйренуге ынталандыратын жақсы жоспарланған сабақтар топтамасын ұсынатындығы ескерілді. Мектеп командасы мүшелерінің рөлдері бөлініп, әр ұстаз өте бір жауапкершілікпен қабылдады. Команда мүшелері бірлесіп 2А,Б сыныптарының пәндерін, кестесін нақтылады.

Аналитик-медиатор (психолог), Г.М. Акшолоқова 2А,Б сынып оқушылардың пәнге деген көзқарасын анықтау мақсатында кіріс, шығыс сауалнамаларын жүргізді. Сауалнама қорытындысы бойынша оқушылардың пәнге деген көзқарастары анықталды.

Қазақ тілі, ағылшын тілі, жаратылыстану, математика пәндерінен кіріс, шығыс бақылау үзіктері алынып, оқушылардың пән бойынша білім,білік дағдыларының көрсеткішіне мониторинг жасалды.

Жоба бойынша жетекші ұстаз, басшының ғылыми жұмыс бойынша орынбасары, А.К. Рахимбаева «Команда және командалық рөлдер» тақырыбында, басшының тәрбие ісі жөніндегі орынбасары, Қ.Б. Жұмаділова «Ойын элементтері арқылы қызықтыра оқыту» тақырыптарында коучинг өткізді.

Іске асырушы мұғалімдер мен ресурстарды зерттеуші мұғалімдер бірлесе отырып, қазақ тілі, ағылшын тілі, жаратылыстану, математика пәндерінен 8 қысқа мерзімді сабақ жоспарларын әзірледі. Жұмыс барысында рәсімдеуші ұстаз, А.М. Кабдылова қажетті құжаттарды рәсімдеп отырды.

Жұмыс барысында команда мүшелері кездескен кемшіліктер мен кедергілерді ортаға сала отырып, оны шешу жолдарын ұсынуы маңызды болды. Осы кемшіліктер мен кедергілердің көпшілігі уақыттың жетіспеуін көрсетсе, ресурсты іздеу және зерттеуге уақыттың тапшылығы; жобаға қатысты теориялық білімнің жетіспеушілігі мен команда мүшелері рөлдерінің толықтай іске асырылмауы атап көрсетілді. Бұл мектеп командасы мүшелерінің рефлексия және бағалау дағдыларының жетілгенін аңғартады. Жұмыс барысында жоспарланған іс-шараларға өзгеріс енгізуге мәжбүр болдық. Себебі, бастауыш сыныптарда тандалған пәндерді бір мұғалім өткізетін болғандықтан, сабақтарды жоспарлап, әзірлеуге уақыт тапшылығы ықпал етті. Сол себепті де, көзделген 6 пәннің орнына 4 пәнге жобаны енгізу мақұлданды.

Жоба бойынша сәтті тұстары:

1. Ойын түрлерін («Сикырлы сандық», «Адасқан әріптер», «Бос орынды толтыр», «Кубик-рубик», «Ыстық орындық», нейрожаттығулар т.б.) ұйымдастыру арқылы жағымды ассоциация қалыптасты.

2. «Көлденеңнен, тігінен», «Зерттеуші», Басқатырғыштар, Медаль (кері байланыс), «Кім шапшаң?» т.б. ойындары арқылы оқушылардың оқуға және білімге көзқарасында өзгеріс бары байқалды, бұл өз кезегінде мектептегі оқу үлгерімінің жақсаруына әкелді.

3. «Квест ойындары», «Галереяға саяхат», «Сәйкесін тап», «ДЖИГСО», Флешкарта ойындары арқылы оқушылардың ынтасы мен шығармашылығы артты.

4. Ақпаратты қызықты түрде беру мүмкіндігі қалыптасты.

5. Ойын арқылы баланың шығармашылық әлеуеті, қиялы және басқа да тұлғалық қасиеттері дамыды.

Жобаны енгізу барысында төмендегідей нәтижелерге қол жеткіздік:

Командалық жұмыс арқылы өзгеріс енгізу, мектеп ұжымын бір мақсатта, бір бағытта жанашырлықпен жұмыс жасауға бағыттау екенін команда мүшелерінің барлығы сезінді.

Құзыреттілікті арттыруға бағытталған жұмыс нәтижесі мектептің табысты жұмыс жасауына және білім берудегі проблемаларды тиімді шешуге әсер етті.

Мектеп әкімшілігі мен көшбасшы мұғалімнің бірлесе отырып, бағдарламаның идеясын тыңдап, талдауы және жоспарлауы олардың қызығушылығын одан әрі арттырды.

Оқушылардың сабаққа деген қызығушылығы артып, жиынтық бағалау барысында жақсы нәтиже көрсетті, бастысы – білім сапасы артуына ықпалы болды.

Бұл жобалар - жаңа табысқа жетуге мүмкіндік беретін баспалдақтар.

Мұғалімдер бірін-бірі оқыту арқылы бірлескен оқу ортасы қалыптасты, туындаған қиындықтарды тиімді шешуде сенімділік пайда болды, өзара мықты жақтарын қолдауға және оқытудағы кемшіліктерді дер кезінде жоюға ықпал етті.

Бастауыш буын, орта және жоғарғы буын мұғалімдері арасында тығыз сабақтастық орнады.

Оқушылар мен ұстаздар ортасында каллоборативті орта қалыптасты.

Сыртқы ортаның (ата-аналар) балаларының оқуына оң көзқарасы қалыптасты.

«Басқаларды үйрете жүріп, өзіміз үйренеміз» ұстанымы жүзеге асты.

«Команда – күш-жігерлерін жалпы мақсатқа қол жеткізу үшін біріктірген топ». Осы анықтамаға өз педагогикалық қызметімізді негіздей отырып, «Бірге жиналу – бастама, бірге болу – ілгерілеу, бірге жұмыс істеу – жетістік» екенін біз мектебіміздегі команданың басты қағидатына айналдырдық. Өйткені, барлық мұғалім бір салада, бір мақсат үшін қызмет атқарса да, ішкі жан дүниесі, жұмыс жасау әдісі бір-біріне ұқсамайды. Командалық жұмыста команда мүшелерінің идея генераторлығы, істі үйлестіруші, жүзеге асырушы, ынталандырушы секілді қабілеттері көріне бастады. Біз осылайша бір команда да жұмыс жасауға дағдылана түстік. Басты мақсатымыз – команда мүшелерінің бір-бірімен тең дәрежеде екенін сезінуіне мүмкіндік жасау, сол арқылы «тең орта» қалыптастыру. **Командалық жұмыстың алғы шарттарының бірі – бірлесе жоспарлау. Жоспарлау, ең алдымен, мектептің білім алушы ұйым ретінде жұмыс істеуіне мүмкіндік жасайтынын аңғардық.**

Команда бір ай ішінде қандай нәтиже көрсетті? Оқушылардың сабаққа деген қызығушылығы артып, жиынтық бағалау (шығыс бақылау) барысында жақсы нәтиже көрсетті, бастысы – оқушылардың оқуға қызығушылығы мен ынтасының артуына ықпалы болды. Пән мұғалімдері бірлескен жоспарларды өз тәжірибелерінде қолдана алды. Біз бұл жобаларды жаңа табысқа жетуге мүмкіндік беретін баспалдақтар деп ұғынамыз.

Бұл жоба арқылы біз қандай нәтижеге қол жеткіздік? Айталық, мектептегі әрбір мұғалім білім беру сапасын арттыру мақсатында бірлесе жұмыс істейтін үлкен команданың мүшесі рөлін атқарды. Мұғалімдер бірін-бірі оқыту арқылы бірлескен оқу ортасы қалыптасты, туындаған қиындықтарды тиімді шешуде сенімділік пайда болды, өзара мықты жақтарын қолдауға және оқытудағы кемшіліктерді дер кезінде жоюға ықпал етті.

Ұжым мектеп командасының жұмыс ауқымын анықтау үшін проблемалық сұрақтарды қоя отырып, неден, қалай бастау керек екенін нақтыладық. Команданың ықпалы мен өкілеттігі қандай болатынын, білім нәтижесіне қалай қолдау көрсететінін басты

назарда ұсталса, бұл жобада әріптестер бір-бірін үйретіп қана қоймай, кеңес те бере алатынына көз жеткіздік.

«Басқаларды үйрете жүріп, өзіміз үйренеміз» деген Рим философы Сенеканың нақыл сөзі ұстанымымызға айналды. Тың идеялардың генераторы, ресурстарды зерттеуші, аналитик, команданы шабыттандырушы мамандар өздерінің атқаратын рөлдеріне жауапкершілікпен қарап, ынтымақта жұмыс істегені көңілге қуаныш ұялатты.

Жоба бойынша атқарылған істерге рефлексия жасау аясында команда мүшелері қолдау көрсете отырып, жобаның аясын кеңейтуге ұсыныс жасады:

2-4 сыныптар арасында «Ойын элементтері арқылы қызықтырып оқыту» жобасын әрі қарай жалғастыру.

5-7 сыныптар арасында пәнаралық оқыту жобасын.

8-11 сыныптарда жобалау технологиясын іске қосу.

Қорытындылай келе, командалық жұмыс арқылы білім беру ұйымының жұмысына жаңа трендтарды енгізуде бір адамдай жұмысқа жұмылдыру жауапкершілікті арттыратына көзіміз жетті.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Крис Скотт. Білім беруді жақсартуға көмектесетін мектеп командасын құру. АҚШ, 2021.

2 Аветова Т. Ю. Школьные команды – инновации, творчество, качество = Мектеп командасы – инновация, шығармашылық, сапа: методическое пособие по материалам международных проектов. – СПб. : издательство «Скифия-принт», 2010. – 152 с.

3 Долгоруков А. М. Стратегическое искусство: целеполагание в бизнесе, разработка стратегий. Команда как инструмент осуществления проектов (Стратегиялық өнер: бизнестегі мақсат қою, стратегия әзірлеушілерге құрал. Команда жобаларды жүзеге асыру құралы ретінде). – М. : 1С-Паблишинг, 2004.

ПОСЛАНИЯ ПРЕЗИДЕНТА КАК СТРАТЕГИЯ РАЗВИТИЯ ГОСУДАРСТВА

КАРАГИЗОВА Г. Б.

к.и.н., Президентский центр Республики Казахстан, г. Астана

Ключевым политическим событием года любого государства является послание президента народу, которое определяет стратегические приоритеты развития страны. Послание справедливо воспринимается не только как важнейший документ, определяющий ключевые тренды политического сезона, но и модель развития государственности в сложный, переходный период развития страны. Например, многие послания президентов США стали дорожной картой развития Америки – «Новая свобода» В. Вильсона, «Новый курс» Ф. Д. Рузвельта, «Новые рубежи» Д. Кеннеди и т.д.

Традиция ежегодных посланий президента в Казахстане уходит своими корнями в 1996 год. За эти годы они стали своеобразным феноменом социальной инженерии высшего должностного лица и народа.

Послания Президента Казахстана К. Токаева заложили новые парадигмы государственного строительства в республике. Через все послания красной нитью проходят идеи формирования эффективного государства с сильным гражданским обществом, нового гуманитарного измерения государственной политики, безоговорочной ставки на человеческий капитал.

К. Токаев сформировал новую политическую традицию в стране – начинать первую сессию Парламента после летних каникул с Послания народу. Открывая новый политический сезон Президент не только определяет ключевые тренды предстоящего года, но и анализирует результаты уходящего. Таким образом, каждое из посланий становится своеобразной отправной точкой дальнейшей нормотворческой деятельности высшего представительного и законодательного органа, а также генеральной линией – для исполнительных органов власти.

В первом Послании «Конструктивный общественный диалог – основа стабильности и процветания Казахстана» (2 сентября 2019 г.) К. Токаев чётко обозначил главную цель политических преобразований. Основой стабильности, по мнению Президента, должна стать формула политической системы «Сильный Президент – влиятельный Парламент – подотчетное

Правительство». Заявленная им концепция «Слышащего государства», представляющая постоянный диалог власти и общества, нацелена на формирование гармоничного государства, «встроенного в контекст современной геополитики». В Послании Глава государства выделил пять основных блоков, таких как современное эффективное государство, обеспечение прав и безопасности граждан, развитая и инклюзивная экономика, новый этап социальной модернизации, сильные регионы – сильная страна.

В целях реализации ключевых положений Послания был принят комплекс НПА (Административный процедурно-процессуальный кодекс, Кодекс «О здоровье народа и системе здравоохранения», Закон «О статусе педагога», Закон «О мирных собраниях», поправки в Уголовный кодекс РК, Закон «О внесении изменений и дополнений по вопросам государственной службы и противодействию коррупции», Концепция развития гражданского общества до 2025 года и т.д.), а также разработаны сроком на 5 лет госпрограммы (индустриально-инновационного развития, «ДКБ-2025», «Денсаулық», развитие регионов и т.д.). На создание развитой социально-экономической инфраструктуры и проведение справедливой социальной политики были направлены ряд новаций: с 1 января 2020 года субъекты МСБ на 3 года освобождались от подоходного налога; введен мораторий на проверки субъектов МСБ сроком на 3 года; заработная плата повышена учителям – на 25%, работникам культуры – на 35-50%, работникам социальной сферы – на 30-60%; студентам высших учебных заведений повышена стипендия на 25% и т.д. [1].

Следующее Послание было представлено общественности в достаточно непростых условиях и требовало оперативных ответов на острые болезненные темы, а также отражало комплексный подход и видение на среднесрочную перспективу. Послание «Казахстан в новой реальности: время действий» (1 сентября 2020 г.) определило антикризисный курс и приоритеты социально-экономического развития страны. Структурно масштабный программный документ состоял из 11 частей, но наибольшее внимание уделено трем важнейшим направлениям – госуправление, экономика и социальная сфера.

Позитивный резонанс в обществе вызвало реформирование системы государственной службы и особенно квазигосударственного сектора, вопросы поддержки бизнеса, защиты прав предпринимателей. Постепенному переходу к сервисной модели государства, формированию открытого и эффективного госаппарата способствовали ряд реформ: созданы

Министерство по чрезвычайным ситуациям РК, Агентство по стратегическому планированию и реформам с прямым подчинением Президенту РК, Агентство по защите и развитию конкуренции с прямым подчинением Президенту РК, Комиссия по реформе правоохранительной и судебной системы при Администрации Президента РК и т.д.; упразднен институт ответственных секретарей и т.д. Правительством оперативно реализовано два пакета антикризисных мер (более 4,5 миллионов казахстанцев, временно потерявших доходы, получили социальную помощь) [2].

Очередное третье Послание Президента страны «Единство народа и системные реформы – прочная основа процветания страны» (1 сентября 2021 г.) озвучено в период нарастания региональной напряженности и продолжающегося в мире кризиса глобализации. В Послании прозвучали актуальные и своевременные инициативы, направленные на повышение уровня благосостояния общества. Представлены конкретные предложения и поручения Правительству, акимам и государственным органам на местах, начиная от регулирования цен на социально-значимые товары и продукты питания до создания в республике цифрового хаба, объединяющего самые современные цифровые технологии.

Реализация инициатив Президента страны стала реально ощутимой в обществе. Через «Отбасы банк» по программе «Нұрлы жер» выдано свыше 20 тысяч льготных займов на общую сумму около 230 млрд тенге. По программе «Бақытты отбасы» квартиры приобрели 4 216 семьи, по программе «Шаңырақ» – 11 087 семьи, по направлению «Строительство кредитного жилья» было выдано 4 987 займа. Свыше 1,7 млн граждан воспользовались своими пенсионными накоплениями для улучшения жилищных условий и решения социальных вопросов на сумму 3,1 трлн тенге. По итогам 2021 года 82 252 казахстанские семьи отметили новоселье [3].

Послание «Новый Казахстан: путь обновления и модернизации» (16.03.2022 г.) определило ключевые аспекты масштабной и всесторонней модернизации казахстанского общества. Инициативы Главы государства, отраженные в Послании, направлены не только на преодоление беспрецедентных вызовов, но и перезагрузку общественных ценностей, формирование нового качества нации, новой модели государственного устройства. К. Токаев отметил, что содержание и масштабы Послания выходят за рамки одного года. Однако, в течение небольшого периода была осуществлена кардинальная трансформация общественно-политической и

социально-экономической сфер общества. На финансирование актуальных инфраструктурных и социальных проблем жителей регионов направлено 4,6 трлн тенге. Инженерной инфраструктурой обеспечено более 55 тыс. земельных участков под ИЖС (при плане 47 тыс.), проложено более 1110 км инженерных сетей [4].

Январские события, ставшие беспрецедентным вызовом целостности страны, во-многом определили кардинальный характер преобразований в стране. Масштабная политическая модернизация, направленная на демонополизацию политической власти, формирование эффективного государственного аппарата, обеспечение честной и свободной политической конкуренции, во-многом стала возможной благодаря инициированной Главой государства конституционной реформе. Конституция «Второй республики» стала адекватным ответом на внутривнутриполитические и внешнеполитические вызовы и свидетельствует о дальнейшем продвижении демократических реформ.

Конституционная реформа 2022 года продолжила курс на политическую модернизацию. Поправки в Конституцию республики, по словам Президента, были направлены на «укрепление системы сдержек и противовесов»; проголосовав за них, граждане скажут «решительное «нет» коррупции, nepoтизму, монополии в политике и экономике». Конституционная реформа предполагала внесение изменений в 33 статьи Конституции, 7 конституционных законов и более 15 законов, а также принятие более 20 законов, что демонстрирует масштабность политических нововведений [5]. Конституционная реформа стала своеобразной основой для нового общественного договора. В соответствии с поправками в Конституцию сокращаются полномочия Главы государства, значительно усиливается роль Парламента и местных представительных органов, системно укрепляется правозащитная сфера, воссоздается Конституционный суд, закрепляется окончательная отмена смертной казни и т.д. По данным Центральной комиссии референдума, 77,18 процента казахстанцев, проголосовавших на республиканском референдуме, поддержали предлагаемые поправки в Конституцию [6].

Конституционный референдум 5 июня 2022 г. был критически важен с точки зрения формирования политической культуры Нового Казахстана. Высокий уровень консенсуса общества в ходе референдума продемонстрировал серьезные изменения жизненных установок, ценностей, ожиданий в обществе, формирование

новой формации граждан. Приняты конституционные законы о Прокуратуре, об Уполномоченном по правам человека, Указ «О мерах по дебиюрократизации деятельности государственного аппарата», План антикризисных мер на 2022 г., План по обеспечению продовольственной безопасности на 2022-2024 гг. и т.д. Изменения в административно-территориальном устройстве страны были направлены на совершенствование региональной политики. Созданы 3 новые области – Улытауская, Абайская и Жетысуская.

В своем Послании «Справедливое государство. Единая нация. Благополучное общество» (1 сентября 2022 г.) Глава государства отметил, что конституционная реформа стала основополагающим шагом в созидании Нового Справедливого Казахстана. Логичным продолжением политической трансформации стало объявление Президентом в ходе Послания нового электорального цикла, который должен был начаться с выборов Президента осенью и продолжиться выборами депутатов в Мажилис и маслихаты всех уровней весной 2023 года. Несомненно, это позволит к середине 2023 года осуществить перезагрузку и обновление всех политических институтов, что стратегически важно в свете задач по формированию прочного политического фундамента Справедливого Казахстана.

В результате внеочередных выборов Президента Казахстана, которые состоялись 20 ноября 2022 г., К. Токаев убедительно победил в первом туре с результатом 81,31 % при общей явке избирателей 69,44 % [7]. 14 января 2023 года в Казахстане состоялись выборы депутатов Сената Парламента Казахстана, в результате избраны 16 новых сенаторов, четверо переизбраны, т.е. верхняя палата обновилась на 80% [8].

Внеочередные выборы депутатов Мажилиса Парламента Казахстана, которые состоялись 19 марта 2023 года, открыли новую страницу в политической истории страны и стали важнейшим этапом комплексной перезагрузки ключевых государственных институтов. В соответствии с изменениями в Конституцию страны по итогам референдума 2022 года 70% депутатов Мажилиса избирались по партийным спискам, а 30% – по одномандатным округам.

По смешанной избирательной системе прошли и выборы в маслихаты областей и городов республиканского значения. В рамках политических реформ Президента в Законе «О выборах» была снижена планка для прохождения партий в Мажилис с 7% до 5%. Эти инициативы стали важнейшим шагом на пути к политической инклюзии.

По мнению К. Токаева, проводимые реформы направлены на формирование сбалансированной системы властных институтов, расширение возможностей участия граждан в политическом процессе, повышение эффективности государственного управления. Несомненно, данные нововведения откроют новую страницу не только в истории формирования государственных институтов и политических партий в Казахстане, но и политической культуры общества. Все изменения в избирательной системе преследовали одну цель – построение справедливого Казахстана, устранение политического, социального и экономического неравенства в стране на системном уровне.

Выборы в Мажилис ознаменовали новый виток в политической истории нашей страны. Политические инициативы Президента нашли свое завершение в итогах выборов: 6 политических партий и 29 одномандатных депутатов представлены в Мажилисе Парламента РК. Такой многопартийный состав в предыдущий раз избирался 24 года назад, в 1999 году. Состоявшиеся выборы показали высокий уровень политической активности общества и формирование реально конкурентной политической среды. В конце февраля ЦИК зарегистрировал 14 207 человек, в т.ч. 892 кандидата в депутаты Мажилиса. Конкуренция составляла почти 20 человек на место [9]. За всю историю выборов в Парламент нашей страны это самый высокий уровень политического участия и конкурентности.

Выступая на первой сессии Парламента VIII созыва 29 марта т.г. Президент отметил: «Высокую активность продемонстрировали как избиратели, так и кандидаты. Серьезная конкуренция политических партий за голоса избирателей развернулась в каждом уголке страны» [10].

Таким образом, каждое из Посланий К. Токаева является важнейшим программным документом, направленным на формирование идейно-ценностной картины в общественном сознании и отражает новые принципы государственного строительства в республике. Особенностью всех посланий К. Токаева является их нацеленность на формирование инфраструктуры и институциональных основ, которые обеспечивают проведение планомерных реформ и учитывают особенности текущей ситуации. Во всех посланиях представлено комплексное видение ситуации, а также оценки и предложения, адресованные конкретным целевым аудиториям.

Президент в своих Посланиях четко обозначил образ Нового Казахстана – это эффективное государство с сильным гражданским

обществом, с культурой высокой политической ответственности, без которой невозможен устойчивый и всесторонний прогресс. В сфере экономики процессы демонополизации и структурной перестройки направлены на повышение её эффективности, основными показателями которой являются рост ВВП, создание качественных рабочих мест и увеличение реальных доходов населения. Ликвидация олигополии наравне с другими системными изменениями должны повысить доходность большинства граждан и покажут им путь из той «ловушки бедности», в которой они находятся. Глава государства практически в каждом Послании озвучивал злободневные вопросы, вскрывая «нарывы» казахстанского общества.

Инициативы Президента, отраженные в Посланиях, продолжают определять политическую повестку страны и создают импульс для дальнейших поэтапных и системных реформ, задают направление организационной, регуляторной и законотворческой деятельности госсектора, формируют основу деятельности правительства, министерств и местных исполнительных органов.

Главный результат инициатив, заложенных в посланиях Президента, в том, что сформирован новый политический дискурс, нацеленный на изменения политической культуры и социальной ответственности. Следует отметить, что Послания определили траекторию пяти пакетов реформ, которые успешно реализовываются. В качестве концептуальных изменений можно выделить следующее:

Политическое видение населения претерпело существенное изменение и ориентировано на принципиально новые ценностные установки, в основе которых построение справедливого и правового государства.

Формирование правовых основ новой политической системы, ориентированной на демократические институты и отрицание nepотизма.

Создание новой экономической модели, ориентированной на развитие малого и среднего бизнеса с ликвидацией олигополий.

Построение социально-ориентированного государства, в котором социальные расходы рассматриваются в контексте инвестиций в развитие человека.

Развитие институциональных механизмов по повышению самоорганизации наших граждан, получивших воплощение через систему прямых выборов акимов сельских округов, развитие местного самоуправления, а также общественных советов.

Активное продвижение института политической конкуренции в партийной системе страны.

Фундаментальные изменения в отношении человека как ценностного явления, воплотившиеся в трансформации института омбудсмена, создании Конституционного суда и укреплении правовых механизмов его прав и свобод человека.

Это не полный перечень концептуальных изменений, обусловленных осуществленными Президентом К. Токаевым реформами. Появившийся общественный дискурс вокруг реформ Главы государства свидетельствует о высокой заинтересованности всех акторов. Реформы Президента направлены на создание общественно-политических и экономических институтов, способных вывести страну на новые векторы развития.

Список использованной литературы

1 Первые итоги Послания Президента: рост доходов населения, развитие регионов и статус МСБ. / [Электронный ресурс] // Режим доступа: <https://strategy2050.kz/ru/news/pervye-itogi-poslaniya-prezidenta-rost-dokhodov-naseleniya-razvitiye-regionov-i-status-msb/>

2 Итоги послания Президента 2020: какие изменения произошли в политической системе Казахстана. // [Электронный ресурс] // Режим доступа: <https://www.nur.kz/nezavisimost/1929721-itogi-poslaniya-prezidenta-2020>

3 Государственная программа жилищно-коммунального развития «Нұрлы жер» на 2020-2025 гг. / [Электронный ресурс] // Режим доступа: <https://baiterek.gov.kz/ru/programs/>

4 Абаев С. Как исполнены четыре предыдущих послания Президента К. Токаева. / [Электронный ресурс] // Режим доступа: <https://inbusiness.kz/ru/news/kak-ispolneny-chetyre-predydushih-poslaniya-prezidenta-tokaeva>

5 Ерлан Карин назвал пять важных преобразований в жизни страны. / [Электронный ресурс] // Режим доступа: <https://www.zakon.kz/6387248-erlan-karin-nazval-pyat-vazhnykh-preobrazovaniy-v-zhizni-strany.html>

6 За поправки в Конституцию проголосовали 77,18% казахстанцев – ЦКР. / [Электронный ресурс] // Режим доступа: <https://www.zakon.kz/6016324-tskr-za-popravki-v-konstitutsiiu-progolosovalo-7718-kazakhstansev.html>

7 ЦИК подвёл окончательные итоги выборов – Токаев набрал 81,31%. / [Электронный ресурс] // Режим доступа: <https://orda.kz/czik-podvyol-okonchatelnye-itogi-vyborov/>

8 16 новых депутатов: озвучены итоги выборов в Сенат. / [Электронный ресурс] // Режим доступа: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/16-novyih-deputatov

9 Выборы-2023 в Казахстане: сюрпризы начались до старта гонки. / [Электронный ресурс] // Режим доступа: <https://ia-centr.ru/experts/vyacheslav-shchekunskikh/vybory-2023-v-kazakhstane-syurprizy-nachalis-do-starta-gonki/>

10 Глава государства Касым-Жомарт Токаев выступил на открытии первой сессии Парламента VIII созыва. / [Электронный ресурс] // Режим доступа: <https://www.akorda.kz/ru/glava-gosudarstva-kasym-zhomart-tokaev-vystupil-na-otkrytii-pervoy-sessii-parlamenta-viii-sozyva-2921321>

МАЗМҰНЫ

Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар Гуманитарные и социальные науки

Секция 6

Филологияның өзекті мәселелері Актуальные проблемы филологии

Abdullayeva A., Ashimkhanova S. The specifics of translating national cultural realities into Russian and English (based on the material of K.Zhumadilov's dilogy «Daraboz»)	3
Alipova A. K., Kulakhmetova M. S. The study of sociolinguistic competence as a method of teaching english as a foreign language	10
Аушахман А. Т., Тарақов А. С. Сохранение метафорического образа в переводе произведений пастернака на английский язык	18
Baidildina A. Ye., Zhumasheva A. Sh. Communicative features of a talk show	28
Бекниязова Г. И. Сравнительный анализ казахских, русских и английских пословиц как видения разных лингвокультур	33
Жумашева А. Ш., Наманаева Г. Е. Речевые стереотипы родственных обращений в казахском языке	40
Ислям К. С., Ермуратова А. Б. Ежелгі грекиядағы, ежелгі римдегі және қазіргі Қазақстандағы ономастика	44
Islamgaliyeva A. M., Anessova A. Zh. Peculiarities of using game technologies in teaching foreign language in secondary schools	51
Иост О. А., Капиятова Ф. Ш. Историко-литературные истоки восточных мотивов в творчестве русских поэтов XIX века	58
Иост О. А., Смаилова Б. С. Зеркало как магический предмет в истории культуры	66
Католина А. А., Кривенко Г. А. Жанровое своеобразие детского казахстанского фэнтези (на примере произведения З. Наурызбаевой, Л. Калаус).....	74
Кожаметова К. Е., Кожаметова Б. Р. Шешендік өнер – рухани мәдениеттің бір бөлігі	82
Нургожина Б. В., Маймышев Т. Е. Латинографическая визуализация названий некоторых объектов города Павлодар	87

Raimbergenov N. A., Anessova A. Zh. Formation of grammatical skills in schoolchildren during english teaching...	94
Takish A. A. The main syntax differences between english and korean languages.....	97
Шаикова Г. К., Сембаева С. К., Омирзакова А. К. Роль знания языков в эпоху глобализации	102
Цветкова А. Д., Вакулина Д. Е., Рыстагалиев А. Д. Локальные особенности городских легенд Павлодарского Прииртышья	107
Цветкова А. Д., Жаркенова З. Б. Письма с фронта как исторический источник времён Великой Отечественной войны	113
Цветкова А. Д., Шевченко Т. О. Девочка няня в фольклоре и русской литературе.....	118

Секция 7

Тарих, археология және этнографияның өзекті мәселелері
Актуальные вопросы истории, археологии и этнографии

Азмаканова А. Т. Әулие тұқымынан жаралған Жандарбек Қожа.....	125
Ақдоган Г. Б. Искусство лаковой миниатюры.....	130
Амангельдинова А. Ж. Берлі ескерткіші	138
Ауталипов Н. Е., Мухамедеева И. А. Юведирное дело – как одна из форм художественного самовыражения казахов	143
Әубәкірова Ж. Б. Қазақ кескіндемесіндегі тәуелсіздік толғаулары.....	149
Баймульдина С. Ж. XX ғасырдың 1930 жылдарындағы Павлодар өңіріндегі ашаршылық (мұрағат деректері негізінде)	157
Батталов А. Б., Симбаев Е. С., Шоканова Ж. Т. Насильственное оседание кочевого аула и коллективизация	164
Доненбаева А. Н. Бір жәдігердің тарихы: Н. А. Тілендиевтің сағаты.....	170
Ельмуратова Б. Ж., Құлумбаева М. Ж., Аубакиров М. Н. Г. Н. Потанин атындағы мұражай қорларындағы және мұрағат қорларындағы студенттердің тарихи деректермен жұмыс жасау дағдылары (жұмыс тәжірибесінен).....	176
Жұман Б. Б., Жусупова Б. Ж. Абай – Шәкәрімнің шабыттандырушысы, және рухани жетекшісі.....	181
Карагизова Г. Б. Послания президента как стратегия развития государства	186

Кульмаганбетова Р. А. Тарих сабағында сатира жанрын дамытудың жолдары: Жанат Тұрғанбекұлы және мол мұрасы	194
Мукушева Қ. С., Кожыханова А. А. Ақан Қасымовтың ерен еңбегі: «Саусақ ұшындағы әлем»	201
Мұқатай Ә., Ельмуратова Б. Ж. Мұстафа Шоқайдың эмиграциядағы антикеңестік украин ұйымдарымен қарым-қатынастары.....	207
Омар Ә., Ельмуратова Б. Ж. Мәшһүр Жүсіп Көпеев шығармашылығының рухани адамгершілік тәрбиесі	211
Пусырханова Э. Р., Рахимов М. И. Родственные связи в казахско-джунгарских отношениях XVII-XIX вв.	218
Сагимбаев С. К. Отражение традиций повседневности и ремесла в конской амуниции.....	223
Шаймерденова С. К. Язык казахского орнамента	230

Секция 8

Психология ғылымы дамуының өзекті мәселелері
Актуальные проблемы развития психологической науки

Аплашова А. Ж., Абакова С. Б. Компьютерная зависимость – угроза психическому здоровью подростка.....	236
Аплашова А. Ж., Аманжол С. А. Мектеп жасына дейінгі баланың шығармашылық қабілетін дамыту жолдарымен алғышарттары	243
Аплашова А. Ж., Бағдатова Т. Т., Утегенова М. С. Мектептерде инклюзивті білім берудің психологиялық-педагогикалық ерекшеліктері	248
Аплашова А. Ж., Жаканова Г. А. Баланың жеке тұлғасының қалыптасуына отбасы тәрбиесінің әсері ..	252
Аплашова А. Ж., Кисатова Г. К. Бастауыш мектеп оқушыларының музыкалық қабілеттерін дамытудың психологиялық-педагогикалық негіздері	258
Аплашова А. Ж., Кисатова Г. К. Мектеп жасына дейінгі балалардың музыкалық қабілеттерін дамыту мәселесі бойынша педдагогикалық тәжірибені талдау	264
Аплашова А. Ж., Нуралина А. С. Ойын іс-әрекетінде мектеп жасына дейінгі балалардың коммуникативтік дағдыларын дамыту	272

Баймуратова А. К. Предметно-игровая деятельность, способствующие развитию эмоционального интеллекта ребенка младшего дошкольного возраста.....	277
Дюсенов М. Т. Влияния гибких навыков на достижения в спорте у учащихся младших классов.....	283
Жариков Н. М., Попандопуло А. С. Эмоциональный интеллект и его особенности у студентов вуза.....	289
Кажикенова Г. М., Ворожейкина В. В. Развитие познавательной активности младших школьников в организациях дополнительного образования.....	295
Мусалдаев Ж. М., Попандопуло А. С. Результаты исследования эйджизма на примере организаций Павлодарской области	301
Нуриденова З. А., Кошербаева М. С. Оку-тәрбие үрдісінде оқушыны психологиялық-педагогикалық тұрғыдан қолдау және жетелеу	307
Нурпеисова С. Т. Воздействие уровня самооценки на развитие гибких навыков у младших школьников.....	312
Попандопуло А. С., Мишелева С. С. Интернет пространство как механизм влияния на самооценку современных студентов.....	318
Сатиева Ш. С., Умирбекқызы Ұ. Маманның жеке басын қалыптастыруда университеттің психологиялық қызметінің рөлі	323
Сұллейменова Л. С. Выявление социальных технологий, направленных на создание социального благополучия сотрудников университета.....	327
Тулекова Г. М., Календерова Р. Г. Социальная изоляция и одиночество в пожилом возрасте.....	331
Тулекова Г. М., Умиева Н. С. Комплексное развитие познавательных способностей обучающихся в условиях психолого-педагогического образования.....	334

Секция 9

**Қазақ тіл білімі мен әдебиеттанудың өзекті мәселелері
Актуальные проблемы казахского языкознания и
литературоведения**

Альжанова С. Е., Калашева А. К. Қазақ тіл білімі мен әдебиеттану ғылымының өзекті мәселелері	337
Жумабаева А. С., Кабдракишева А. С., Габбасова Д. К. Тілдік пәндерді оқытудағы олқылықтар мен оларды шешу жолдары	341

Zeinulina A. F., Tashekova A. T. Art of the national idea in sultanmahmut's work.....	347
Кокбас Ж., Жайымбаева А. А. Сұлтанмахмұт шығармашылығындағы дін мәселесі.....	354
Кокбас Ж., Маматкулова П. Н. XX ғасырдағы қазақ әдебиетіндегі әйелдер бейнесі.....	360
Қуандық Н. М., Жақупова С. Қ. Орыс тілді мектептерде қазақ тілі пәнін оқытуда оқушылардың сөйлеу техникасын дамыту.....	365

Секция 10

**Павлодар Ертіс өңірінің мәдени және рухани құндылықтары
Культурные и духовные ценности
Павлодарского Прииртышья**

Аубакирова С. С., Турлыбекова М. Т. Музей жастарды мәдени және рухани құндылықтарға бағыттау құралы ретінде	370
Аубакирова С. С., Щеглова А. Н. Культурно-исторические памятники и туристические маршруты как инструменты национального бренда.....	375
Валиева М. А., Абилов Ш. К. Образ женщины в фольклоре мусульманских народов	380
Узканова А. С. Қазақтың ұлттық аспабы – домбыра.....	385

Секция 11

**Қазіргі білім беру процесі
Современный образовательный процесс**

Азатхан Т., Сұллейменова А. С., Кенжегулова Р. С. Мектепке дейінгі жастағы балалармен мұғалім-логопедтің жұмысында коммуникативтік- ақпараттық технологияларды қолдану.....	388
Аубакирова Р. Ж., Асылханова Н. Ж. Мектеп жасындағы балалардағы эмоционалды интеллекттің дамуы: шетелдік тәжірибе	394
Аубакирова Р. Ж., Бекниязова К. Е. Мектепке дейінгі және бастауыш білім берудің сабақтастығы нәтижесінде баланы мектепке дайындау	399
Аубакирова Р. Ж., Кайдаулова Д. Қ. Қазіргі жағдайда жалпы білім беретін мекемелердің оқушыларын кәсіби бағдарлау тұжырымдамасы	403

Аубакирова Р. Ж., Рспаев И. Е. Жасөспірім жастағы оқушылардың жеке басының денсаулығына бағдарланған бағытын қалыптастыру мәселелері	409
Aubakirova A. S., Tulekova G. M. The formation of inclusive competency of educators within the framework of educational institutions	417
Байболат Д. Б., Раушанбекова С. М., Алыбаева Г. М. Дамуында психикалық кешеуілдеуі бар балалардың сөйлеу тілін ертегі терапиясы арқылы дамыту	423
Bakhi A. K., Ospanova Zh. Z. Teaching english as a foreign language with the development of soft skills	430
Бегимжанова И. М., Нурғалиева М. Е. Функционалдық сауаттылықты қалыптастырудың негізгі бағыттарының бірі – сыни ойлау	435
Бейсова А. Е., Исенова Б. К. Патриоттық тәрбие-педагогикалық мәселе	441
Екидина Ю. С., Ушакова Н. М. Диалоговое обучение –технология развития творческих способностей личности	448
Жолдасбекова А. А., Қайдар М. М., Маняпова Т. К. Ғаламтор мен әлеуметтік желілер арқылы қазақ тілінің қолдану аясын кеңейту	454
Жунусова И. С., Сыбанқұл А. Қ., Каримова А. Ш. Зияты бұзылған балалардың сөйлеуін дамыту құралы ретінде денсаулық сақтау технологияларын қолданатын театрлық іс-шаралар	460
Завалишина А. И., Хамзина Ш. Ш., Жумабекова Б. К. Республиканская олимпиада по биологии в Казахстане. этапы и подготовка	466
Иваненко Л. В., Байцым Е. А. Проблемы формирования творческого мышления на уроках художественного труда	470
Казанцева А. И., Цюпко В. В. Формирование и развитие эмоционального интеллекта у детей старшего дошкольного возраста	476
Каирденова А. А. Современные подходы к интенсификации процесса обучения иностранному языку	481
Каппаева Б. А., Жуманова Н. К. Ағылшын тілі сабағында ақпараттық технологияларды қолданудың тиімділігі	488
Кошумбекова А. А., Айтимова Ж. Қ. Мектепке дейінгі мекемелерде отбасымен жұмыс жүргізуде инновациялық технологияларды қолдану	493

Кузьмина Е. П. Проблемы и современные тенденции развития исторического образования в школе	499
Кусаинова М. Ж., Сарсембаева Э. Ю. Изучение познавательного интереса у младших школьников в условиях личносно-ориентированного обучения	504
Қали Б., Кенжеева Ж. К. Мектепте биологиялық білім беруде деі бағдарламасын қолдану ерекшеліктерін зерттеу	508
Лукашенко Е. П., Кривенко Г. А. Формирование функциональной читательской грамотности учащихся начальной школы при реализации деятельностного подхода	513
Лысенко С. А. Дидактические игры на уроках химии как способ повышения мотивации обучения	518
Махашова П. М., Сейдаш А. Ә., Қасқабай М. И. Болашақ маманның шеберлігін қалыптастырудың педагогикалық-психологиялық ерекшеліктері	526
Махашова П. М., Үсен А. Қ., Серикова А. М. олашақ маманның имиджін қалыптастырудың педагогикалық- психологиялық аспектілері	532
Мендығалиева З. В., Фуарат А. А. Критерии оценивания уровня сформированности навыков читательской грамотности обучающихся	538
Мукатова Д. Р., Айтбаев Е. Х., Рахимжанов Б. С. Қазақстанда опера және симфониялық дирижерлікті оқыту әдістемесінің даму мәселелері	544
Оспанова Ә. Ә. Ұлттық құндылықтарды дәріптеудегі музейлік сабақтардың рөлі	550
Попандопуло А. С., Кудышева А. А., Жариков Н. М. Анализ эффективности преподавания метапознания в школах	555
Сембаев А. А. Перевод музыкальных текстов как переход между культурами: адаптация и сохранение художественных особенностей в многоязычном музыкальном контексте	561
Темиргалинова А. К. ЖОО кеңістігіндегі полиэтникалық білім беру контекстінде болашақ педагогтың коммуникативтік-этнопедагогикалық құзыреттілігінің мәні мен мазмұны	567
Tontayeva A. N., Kulakhmetova M. S. Technologies for activating cognitive abilities in teaching a foreign language	571

Секция 12

Журналистикада заманауи медиатехнологиялар мен
әлеуметтік желілерді енгізу және қолдану
Внедрение и применение современных медиатехнологий и
социальных сетей в журналистике

- Касымбекова Н. М., Шыңғысова Н. Т.**
Әлеуметтік желілердің медиа өнімдерді дамытудағы рөлі576
- Кожиков З. И., Елгина В. Д.**
Современный медиазей: изменение журналистики
в цифровой эпохе581

Секция 13

Саясаттың теория мен практика
арасындағы айырмашылықтар
Различия между теорией и практикой в политике

- Каппасова Г. М., Камал Н. Ж.**
Электоральная активность казахстанцев в контексте
внедрения прямых выборов акимов низового уровня.....587

Секция 14

Дене шынықтыру мен спорттың даму болашақтың жағдайы
Состояние будущего развития физической культуры и спорта

- Батяшова Д. В., Фурин К. Д., Яцына Д. С., Брюхачев А. Н.**
Исследование склонности студентов медицинского вуза
к здоровому образу жизни594
- Кривец О. А., Батяшова И. В., Ерофеева Р. Ж.,
Аблеев Ж. Ш., Беркинов Н. Р.**
Особенности физических нагрузок, применяемых
на занятиях, для студентов вузов600
- Темірғалиева С. Е., Айғужинова Г. З.,
Балтабаев Е. С., Омаров Т. С., Қабылбек А. Б.**
Дене шынықтыру білім беру жүйесіндегі спорт.....604
- Мусабекова Н. М.**
Мектеп командасы: тиімді басқару және білім сапасы610
- Карагизова Г. Б.**
Послания президента как стратегия развития государства616

ТОРАЙҒЫРОВ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
60 ЖЫЛДЫҒЫНА АРНАЛҒАН
«XV ТОРАЙҒЫРОВОҚУЛАРЫ» АТТЫ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ-ТӘЖІРИБЕЛІК
КОНФЕРЕНЦИЯСЫНЫҢ
МАТЕРИАЛДАРЫ

ТОМ 2

Техникалық редактор А. Р. Омарова
Корректор: Д. А. Кожас
Компьютерде беттеген: З. С. Исакова
Басуға 20.10.2023 ж.
Әріп түрі Times.
Пішім 29,7 × 42 1/4. Оффсеттік қағаз.
Шартты баспа табағы 36,4. Таралымы 500 дана.
Тапсырыс № 4150

«Toraighyrov University» баспасы
«Торайғыров университеті» КЕАҚ
140008, Павлодар қ., Ломов к., 64.